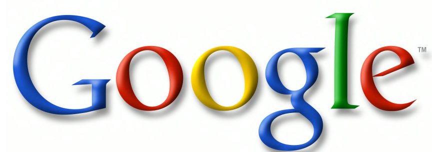
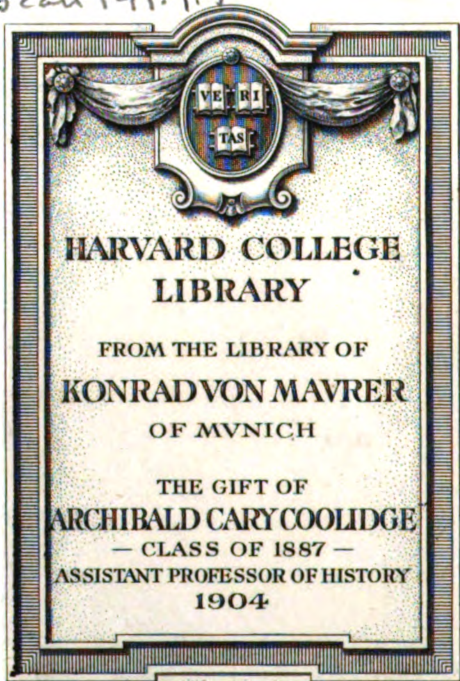

WIDENER
HN XXZG S

VE RI
TAS
HARVARD COLLEGE
LIBRARY
FROM THE LIBRARY OF
KONRAD VON MAVRER
OF MVNICH
THE GIFT OF
ARCHIBALD CARY COOLIDGE
— CLASS OF 1887 —
ASSISTANT PROFESSOR OF HISTORY
1904

HISTORISK TIDSSKRIFT,

Femte Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

C. F. Bricka,
Foreningens Sekretær.

Andet Bind.

Kjøbenhavn.

Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri.

1880—81.

Indhold.

Side.

Litteratur og Kritik.

Smaastykker.

Om Dramets Udvikling i Danmark mellem Skolekomedien og Holberg.

Af

J. Paludan.

I.

Det moderne Dramas Barndoms- og Uddannelseshistorie hører til de vanskeligste og mest indviklede Partier af Literaturhistorien, i alt Fald for de germaniske Landes Vedkommende og især hos os, hvor Sporene deraf ere saa faa, og Emnet saa lidet behandlet[1]), at navnlig de sidste 100 Aar før Holberg vel i denne Henseende for de Flestes Bevidsthed staa som et tomt Rum, og Holbergs egen dramatiske Produktion som et rent uformidlet og spontant opstaaet Phænomen uden Tilknytningspunkter i vor egen Literatur. Den Forsker, der i dette Emne er særlig sagkyndig og har leveret værdifulde Forarbeider, Hr. Bibliothekar Birket-Smith, er endnu ikke naaet til at give en sammenhængende Frem-

---

[1]) For Sverigs Vedkommende haves en fortræffelig og udtømmende Behandling af alle herhen hørende Spørgsmaal i Ljunggren Svenska dramat intill slutet af sjuttonde århundradet, Lund og Kbh. 1864, og en aldeles fuldstændig dramaturgisk Bibliographi i Klemming Sveriges dramatiska literatur, 1863.

stilling. Af de øvrige Kilder er N. M. Petersens Literaturhistorie meget kortfattet om denne Tids Drama, Overskous Theaterhistorie upaalidelig og ufuldstændig; Nyerups og Rahbeks danske Digtekunst giver vel i Forhold til den Tid, da den er skreven, gode Oplysninger om Skolekomedierne, men ingen om Dramets Historie mellem dem og Holberg. Hvor ufrugtbart Emnet end tilsyneladende er, og hvor aldeles forsvindende vor originale og nationale Produktion maa siges at være i det 17de Aarhundrede, turde det dog saaledes maaske ikke være uden Interesse at forsøge en skizzeret Paavisning af, hvorledes den religiøse og Skolekomedien efterhaanden omsatte sig i modernere Form, og hvilke de fremmede Indvirkninger vare, der lidt efter lidt kom til og indirekte forberedte den holbergske Reform af Dramet.

Det middelalderlige Skuespil er dels kirkeligt, dels folkeligt. Det første repræsenteres af «Mysterier» med rent bibelsk Emne, ofte blot dialogiserede Omskrivninger af Bibelordet, og «Mirakler» med Emner af Helgenlegenderne. De opførtes fra Begyndelsen af i Kirken, af Geistlige, og udgjorde ligesom en Del af Gudstjenesten. Senere overtoges Opførelsen af Korporationer af Borgere, der i fri Luft, paa Torve og Pladser, undertiden ogsaa paa Raadhuset, gav ikke blot de store, saakaldte «Passionsskuespil», Fremstillinger af Christi Lidelse, der have bevaret sig uforandrede lige til vor Tid i Ober-Ammergau i Baiern, men ogsaa «Moraliteter», der i allegorisk Form meddelte moralsk Belæring. Jo mere Dramet saaledes emanciperedes fra Kirken, desto mere udvikledes ogsaa det rent verdslige Element, der i de bibelske Stykker allerede røber sig i enkelte komiske Personer og Scener, til hele, kaade Farcer, der tog deres Emne af Folkelivet. Men det middelalderlige Dramas Hovedpræg vedblev

dog at være det katholsk religiøse. Hos os ere saadanne kirkelige Skuespil, i alt Fald latinske, ogsaa opførte[1]); men vi finde ingen bevarede før lige paa Grændsen af Reformationstiden et Par Helgenmirakler (Ludus de Sto. Canuto duce og Chr. Hansens Oversættelse af Legen om den hellige Dorothea) samt en Farce med religiøst Anstrøg (Chr. Hansens Utro Hustru); derimod mærkelig nok ingen Repræsentant for den almindeligste Genre, Mysteriet.

Med Reformationen skete en hel Omvæltning. Miraklerne forsvandt med Helgendyrkelsen, hele Middelalderens religiøse Skuespil kom i ilde Ry som katholsk, og den folkelige Farce saae Humanisterne ned paa. Med den vaagnende Oldtidsbegeistring og finere Smag begyndte man nu at fremdrage klassiske, især latinske Dramatikere og lade dem spille af Skoledisciple og Studenter som Øvelse i at tale Latin, undertiden ogsaa at oversætte og bearbeide dem. Dramet gik over fra Kirken til Skolen; det belærende Element fik Overhaand over det opbyggelige; men trods de bedre Mønstre vandt Kunsten ikke meget derved. Komedien stod paa Skoleprogrammet ved Siden af den latinske Declamationsøvelse; paa denne kom det an, og hverken paa Stykkernes Indhold eller Udførelse. Begyndelsen til denne Skolekomedie gjorde Reuchlin 1497 med sine Scenica progymnasmata, der behandler et moderne Emne paa Latin efter de klassiske Regler, og dette Exempel efterlignedes af enkelte som Frischlin og Naogeorg; men de Fleste holdt sig til klassiske og bibelske Emner eller til Klassikerne selv, af hvilke navnlig Terents blev herskende, dels gjennem Over-

[1]) Overskou Theaterhist. I. 35. N. M. Petersen Literaturh. v. Socher II. 222.

sættelser ved det «frugtbringende Selskab», der paa denne Tid gjorde sig saa fortjent af tysk Sprog og Literatur, dels ogsaa i Originalsproget ved de humanistiske Skolemænd og Pædagoger lige fra Erasmus og Joh. Sturm til Ratichius, der virkede for den størst mulige latinske Talefærdighed ved uophørlig Læsning og Opførelse af denne Forfatter[1]). Denne Retning har ogsaa efterladt enkelte Spor hos os; af Reuchlins ovennævnte Drama findes maaske Begyndelsen til en Bearbeidelse[2]) i samme Manuscript som Chr. Hansens tre gamle Skuespil, af hvilke desuden det ene, Paris's Dom, er en plump Dramatisering af et klassisk Emne, medens de to andre, som før omtalt, tilhøre den middelalderlig religiøse Retning. Denne vor ældste Dramatiker bærer saaledes kun netop Spor af den Overgangsperiode, hvori han levede. P. Syv[3]) nævner en Oversættelse af Plautus's Aulularia fra Christian III's Tid (i Tyskland var den allerede oversat af Greff 1535)[4]), og fra c. 1600, da de pædagogiske Bestræbelser vare meget levende, er en Oversættelse af Terents's Eunuchus (fra Ribe Skole), hvoraf Wandal[5]) har bevaret nogle Scener. 1574 befales det Kommunitetsalumnerne jævnlig at opføre Terents efter Gjennemlæsningen. 1600 holdt Prof. Cort Aslaksen en Oratio de poetarum et inprimis lectione Terentiana (i Tych. Brahei: De disciplinis mathematicis oratio. Hafn. 1610), hvor han gjentager Erasmus's Ordspil om Terents: «manibus terendus est», og for Resten anbefaler denne Forfatter af moralske, physiske, kort alle andre end poetiske Grunde. Ogsaa fra Norge om-

[1]) Raumer Gesch. der Pädag. II. 21. 100.
[2]) Birket-Smith De tre ældste danske Skuespil pag. 3.
[3]) Danske Boglade i Suhms Saml. 1 Del 2 Hefte 99.
[4]) Gervinus Gesch. d. deutschen Nationallitt. III. 79.
[5]) Nye orig. Skuesp. 1778, II. Indl.

tales Opførelsen af Terents ved Bergens Skole 1567 og senere[1]). Moderne Emner overførtes hos os ikke i det latinske Drama, men dramatisk Bearbeidelse af Klassikerne finde vi af Rectoren i Oslo Jacob Jacobsen Volf: Tragoediæ duæ 1591, Dido og Turnus[2]), en ligefrem Afskrivning af Samtalerne i vedkommende to Bøger af Æneiden, hvor saa de mellemliggende Beskrivelser enten fremsiges af Choret eller sammenfattes i nogle faa prosaiske Linier. Hensigten er efter Fortalen at lokke Børnene til Læsningen af Virgil og indprente ham i deres Hukommelse gjennem Opførelsen. Ganske paa samme Maade havde Frischlin 1581 i Tyskland uddraget en Tragedie Dido af Æneiden og dediceret den til Otto Rosenkrands, den lærde Holgers Broder, og det samme gjorde endnu Daniel Symons, et Medlem af Joh. Rists holstenske Digtersamfund »Elbschwanenorden«, 1659 paa Tysk[3]). Opførelse af Klassikerne og latinske religiøse Komedier af tysk Oprindelse var almindelig her ved Skolerne, ved Kommunitetet og selv ved Hoffet indtil de første Aar af det 17de Aarhundrede.

Ved de nævnte Oversættelser af klassiske Dramer, som oftest endnu i de middelalderlige Versformer, men undertiden med Forsøg paa at efterligne de antike, dannes Overgangen til fri Behandling af klassiske Emner paa Modersmaalet. Saadanne vare ikke sjeldne i Tyskland; det eneste Exempel hos os foruden Paris's Dom er vel Hans Thomsen Steges[4]) Cleopatra, en historisk Tragedia om den sidste Dronning i Egypten ved Naffn Cleo-

---

[1]) Huitfeldt Chrania Theaterhist. p. 19.

[2]) Huitfeldt Chrania Theaterhist. 45.

[3]) Strausz Leb. u. Schr. N. Frischlins 1856, p. 41. 100. Gervin. III. 404.

[4]) At samme Forfatters Isaks Giftermaal, 1622, der nævnes som

patra oc M. Antonio, en romersk Keyser. 1609. Han kalder den «transfunderet af Latine paa danske Riim», og den synes at være original. Forfatteren selv i sin Dedication til Elisabeth Lindenow, i de Marginalnoter, hvormed han helt igjennem ledsager og forklarer Handlingen, og i den versificerede Epilog betragter den som en ren Moralprædiken i Tidens didaktiske Aand mod forskjellige Laster og navnlig «Druckenskabs uskickelige Væsen», som den lærer at sky, og hvorpaa bibelske og klassiske Exempler anføres. Men dens Forbindelse med den humanistiske Skolekomedie er, selv om den ikke var bestemt til Skoleopførelse, tydelig nok af det hos os saa sjeldne klassiske Emne, som hører til de af Humanister i andre Lande fra Renaissancens Begyndelse hyppigst behandlede[1]). Af det klassiske Dramas større Kunst og Regelmæssighed spores rigtignok ingen Indvirkning. Versemaalet er aldeles uregelmæssigt vexlende, i Samtalerne dog mest firfodede Jamber, de indskudte Sange ofte næsten i Folkevisestil som Cleopatras Vise om Hjorten og Ørnen; Versbygningen er yderst ufuldkommen, med Sløifning, Ordomsætning og tvungne Rim. Tidens og Stedets Enhed mangler Forfatteren alt Begreb om; Scenen vexler med samme Naivetet som i de senere «Haupt- und Staatsactionen» uafladelig mellem Ægypten, Rom og Grækenland, og Handlingen følger slavisk Historien, medtagende selv de trivielleste Enkeltheder, som man var vant til fra Mysterierne, hvor intet af Bibelordet turde overspringes som uvæsentligt. Men i anden Henseende behandler Stege til Gjengjæld Sagen ugenert; naar den ene

---

Drama hos Overskou I. 74, cfr. N. M. P. III. 527, kun er en almindelig Opbyggelsesbog, oplyses af Bruun i Danske Sml. V. 95.

[1]) Dsk. Digtek. II. 171.

Replik antyder Begyndelsen af en Reise over Middelhavet, hedder det i den næste[1]):

Vort Skib det skrider meget fast,
Vi Land oplange med en Hast,

og saa er den Reise forbi. Af Charactertegning eller Sans for det dramatiske Moment i de rystende historiske Begivenheder er der naturligvis ikke Spor, og hvordan det staar med den antike Localfarve, kan man begribe. Antonius hilser Cleopatra:

Goddag min Pus, min lilde Kat;

Dialogen bestaar kun af Trivialiteter og Complimenter, som de forekom i Tidens philistrøse Omgangssprog her hjemme, og Handlingen dynger Begivenhederne ovenpaa hverandre, saa aandløst som et historisk Compendium, kun afbrudte ved Fester og Gjæstebud, beregnede paa at vise »Drucken-skabs uskickelige Væsen«. Exempler findes uddragne hos Wandal, Nyerup og Rahb. l. c. og N. M. Petersen[2]). Naar denne sidste udtaler sin Forundring over dette Forsøg paa, allerede i det 17de Aarhundredes første Aar at skabe en dansk Tragedie, kan man dog ikke andet end give ham Ret. Cleopatra er ligesom en afbrudt Antydning af den Vei, ad hvilken Skolekomedien kunde have udviklet sig til virkelig Tragedie i den senere franske Smag, hvor fjernt den end staar denne ved sin formelle Naivetet og Mangel paa poetisk Blik og Inspiration. Det rent klassiske Emne med virkelig dramatisk Brydning, hvori dog et Elskovsforhold i moderne Aand danner Midtpunktet, var netop et af dem, som den franske Skole med Forkjærlighed behandlede, og

[1]) Act. 3, Sc. 5.
[2]) III. 518. 526.

peger bestemt ned mod den Retning, vort Drama 150 Aar senere tog under fransk Paavirkning; selv Mangelen af historisk Localfarve gjenfindes i den franske Tragedie, der dog ellers, psychologisk og æsthetisk, er ligesaa correct, som Hans Thomsen er naiv.

I de romanske Lande foregik denne directe Overgang. Det klassiske Drama traadte der virkelig ud i Livet, gik fra Skolen over paa Theatret og behandledes i Modersmaalet med Trissinos Sophonisbe i Italien og Jodelles Cléopâtre 1552 i Frankrig; men i Nordeuropa kunde det som sædvanlig ikke komme ud over det skolemæssige Pedanteri og de Lærdes Kreds. Folket vilde imidlertid ikke opgive Skuespillet, som den katholske Kirke havde vænnet det til, og fandt ingen Erstatning i latinsk Komedie eller Oversættelser af Klassikerne, hvis Tankekreds det ikke forstod. Ligesom derfor de middelalderlige, bibelske, moralske og farceagtige Emner havde holdt sig ved Siden af de klassiske i den latinske Skolekomedie, saaledes fortsattes ogsaa deres Behandling paa Modersmaalet, kun at de nu behandledes i evangelisk Aand. Fra Begyndelsen af havde Reformationens Venner benyttet Komedien paa Modersmaalet til at paavirke Folket, f. Ex. i Schweiz. Ogsaa hos os findes i alt Fald dialogiserede Satirer mod Katholicismen: Samtalen mellem Peder Smed og Adzer Bonde og Dialogen om den syge Messe efter Schweitzeren Nic. Manuel. Luther med sin friske, humane Livsanskuelse giver selv Anvisning paa nogle af de siden almindeligst anvendte bibelske Skuespilemner i sin Indledning til Tobiæ Bog: »Judith giebt eine gute, ernste, tapfere Tragödie, so giebt Tobias eine feine, liebliche, gottselige Comödie.« Herpaa beraabte Digterne sig mod den senere, strengt orthodoxe Protestantisme, der misbilligede Skuespillet, naar det ikke directe traadte i Latin-

undervisningens Tjeneste. Foreløbig maatte Kirken tage det i sin Haand som folkeopdragende Middel, ligesom Katholicismen havde gjort, og ved Siden af enkelte borgerlige Mestersangere var det da især Skolemænd og Præster, der optraadte som Dramatikere paa Modersmaalet, ofte samtidig med at de skrev paa Latin, og lode Stykkerne opføre af deres Disciple ved Skolehøitider og andre Fester, hvor de som oftest kunde have nogen Fordel deraf, saa at ogsaa disse Skuespil kunne henregnes under Skolekomedien. Hovedformaalet var ogsaa her belærende, om end nærmest moralsk, ikke sprogligt; Skuespillene indledes gjerne med opbyggelige Fortaler og ledsages af moralske Randglosser og Skriftsteder. Paa Grund af Oprindelsen fra Skolen finde vi i den første Tid nogen Indvirkning af den klassiske Komedies større Regelmæssighed: Inddeling i Akter og Scener og en simplere og correctere Behandling især af de bibelske Emner, ogsaa med Hensyn til Versbygning, end Middelalderen havde kjendt; men Behandlingen er dog meget ubehændig og lider stadig under det mere episke end dramatiske Præg, der er en Følge af den nøie Tilslutning til Bibelens Fortælling. Saaledes hos Sixtus Birch (Betuleius) i Augsburg, Paul Rebhun, Greff midt i det 16de Aarhundrede, og lidt senere især i Strasburg. Alligevel kan Rahbek[1]) med Føie undres over, at Mænd, hvem Oldtidens Mønstre og Aristoteles's Regler »ex officio vare nøie bekjendte», ikke kunde bringe det videre i virkelig dramatisk Composition. I Modsætning til Mysteriet henter Skolekomedien nu fortrinsvis sine Emner fra det gamle Testamente, overensstemmende med den mindre directe opbyggelige end sædelærende Tendens, Dramet fik ved Reformationen. Søger

---

[1]) Dsk. Digtek. II. 165.

den en sjelden Gang til det nye Testamente, er det derfor heller ikke mere Frelserens Liv, der behandles, men en eller anden Parabel, især den fortabte Søn. I denne ældre, simplere Form naaer Skolekomedien paa Modersmaalet omtrent ned til Aar 1600, endnu med overveiende religiøse Emner og belærende Præg, og gaar over til os i Oversættelser og Bearbeidelser, oftest for Resten fra Latin, som den af P. Syv[1]) omtalte Judiths Komedie (efter Schmelzle?) paa Christian III's Tid, Søren Kjær eller Paludans († 1582) Abraham, oversat efter Georg Rollenhagen, og Nabal efter Rud. Walther i Zürich, P. Hegelunds Susanna, bearbeidet 1578 efter Sixtus Birchs latinske Original. — I Norge er det især fra Bergen, vi høre om hyppige Skuespil, formodentlig foranledigede ved Berøring med Tyskland gjennem Hansekontoret, der ogsaa opførte forskjellige Fastelavnsspil («Fastnachtsspiele») stammende fra de middelalderlige Farcer. C. 1562 lod Rector Absalon Pedersen Skoledisciplene opføre Adams Fald, formodentlig efter Tysk, og 1571 spilledes en Tragedia de imaginibus om en samtidig Begivenhed, Fjernelsen af nogle katholske Billeder fra Byens Domkirke, altsaa som det synes et af de tidligste originale Skuespil i Norden, og desuden en anden «Komedie paa Norsk». Nærmere Oplysninger mangle dog, ligesom om de hyppige senere Skuespil i Bergen. 1673 spilledes Hegelunds Susanne[2]).

II.

Fra Aar 1600 af undergaar Skuespillet i Tyskland en væsentlig Forandring, som det synes paavirket af de engelske

---

[1]) Danske Boglade l. c.
[2]) Huitfeldt Chrania Theaterhist. 18 ff.

Skuespillere, der ved denne Tid reiste om og opførte deres Lands Folkeskuespil. Komedien faar mere og mere Præg af en blot Forlystelse; i Stedet for de bibelske og moralske Emner trænge rent verdslige og moderne ind, historiske, romantiske af Folkebøgerne, Tidens almindelige Almuelæsning, ogsaa klassiske behandles nu i Folkesproget. Det belærende Element taber sig, medens der bestandig gjøres mere for den sceniske Effect; det Tragiske og det Burleske blandes, raa og blodige, rædselvækkende Scener, beregnede paa at pirre den engelske Almues grove Nerver, ere fortrinlig yndede. Den sceniske Udstyrelse, Øienslyst og Theatercoup, Trylleri, Fyrværkeri o. s. v. anvendes som Lokkemidler, ligeledes Sang, Dans og Musik, komiske Mellemspil og Narrescener (»Hanswurst«), ofte uden synderlig Forbindelse med Handlingen[1]). I England og Spanien, hvor Skuespillet i det Hele holdt sig langt mere folkeligt og upaavirket af Klassiciteten end det franske og italienske, udviklede denne Stil sig netop paa Grændsen af Aarhundrederne saa glimrende med Shakespeare og Lope de Vega, der fra Scenen virkede med alle Midler og drog alle Tilværelseskredse ind i Dramet. I Tyskland evnede man ikke en saa genial Tilegnelse, og Resultatet blev vel forøget Liv og Afvexling, men ogsaa større dramatisk Forvildelse og Raahed, idet Skolekomediens begyndende klassiske Opdragelse standsedes. Den nye

---

[1]) Narren i Komedien synes at have sin Oprindelse dels fra den Rolle, Djævelen bestandig mere kom til at spille i den senere Middelalders Mysterier, som »den dumme Djævel«, dels fra Hofnarrene hos Middelalderens Fyrster og fra en Trang til Surrogat for det antike Dramas Chor, en Repræsentant for den sunde Fornuft, der delvis stod udenfor Handlingen og kunde veilede Tilskuerne til dens rette Forstaaelse. Alle disse forskjellige Elementer spores tydelig i Narrens Karakter, med Fremhævelse snart af det ene, snart af det andet.

Retning opstaar imidlertid ingenlunde ganske uformidlet; det burleske Element og Narren findes allerede i Middelalderens Skuespil og er derfra gaaet over i den ældre Skolekomedie, som ogsaa kjender komiske Bondescener; Farcen maatte efter sin Natur fra først af vælge samtidige, komiske og rent verdslige Emner, og Hans Sachs, † 1576, behandlede ogsaa i det alvorlige Drama alle Tider og Livsforhold. Men fra nu af bliver Hensynet til Virkning ved Opførelse, som hos ham traadte tilbage, aldeles overveiende, og Forfattere som Jacob Ayrer i Nürnberg, † 1603, og Hertug Henrik Julius af Brunsvig, † 1613, kappes med Shakespeare og Lope i Frugtbarhed, om ikke i Talent, og give Dramet et aldeles verdsligt, komisk og folkeligt Præg med Bondescener i Dialect o. s. v. Om end de egentlige Skolekomedier ikke ganske forsvandt, gled Dramet dog saaledes mere og mere ud af Skolernes og de Lærdes Hænder og gik over til Skuespillere af Profession, der kunde give det den nu nødvendige fuldkomnere Udførelse; men derved tabte det den Agtelse, det hidtil havde nydt gjennem sit Forbund med Lærdommen, og udartede stedse mere i Raahed og Stilløshed, indtil vi naa ned til de tidligere nævnte «Haupt- und Staatsactionen», skrevne og opførte af omreisende Trupper [1]), der staa helt udenfor Poesien. Hertug Henrik Julius synes at have været den første, der i Tyskland havde en fast Skuespillertrup. Efterhaanden blande Emner af de italienske Noveller og Hyrderomanerne sig med de bibelske, historiske og komiske, og pege ned mod de nye Smagsretninger, som trænge ind efter Trediveaarskrigen.

I Sverig er dette nye, verdslige Drama stærkt udpræget i de første Aar af det 17de Aarhundrede og

---

[1]) Werlauff Hist. Antegn. til Ulysses v. Ithacia.

gjennem hele Gustav Adolphs Regering. Der spilles Dramer med antikt Emne og stærke Spor af klassisk Indvirkning som Tisbe 1609 og Troijenborgh 1632, hvor dog naturligvis undertiden det religiøse og didaktiske Element spiller ind (Judas redivivus 1614). Opførelsen af Terentius og de latinske Dramer ved Universitetet i Upsala afvexlede 1611-14 med en hel Række Dramer paa Modersmaalet, hentede fra Nordens og Sverigs ældre Historie, med indlagte Viser, Bondescener o. s. v., af Historikeren og Papisten Joh. Messenius og siden, da denne vendte tilbage til det religiøse Skuespil, af Andreas Prytz. Begge ere i en ganske anden Forstand egentlige Dramatikere med virkelig Theori, end vore samtidige, prædikende Poeter[1]). Dog udviklede sig ikke heraf noget svensk Nationaltheater, men man vendte atter tilbage til Skolekomedien. — Ogsaa hos os spores Indflydelsen af denne Overgangsretning mellem Skolekomedien og det nyere Drama, om end svagere. Alle vore Skuespil, lige indtil Renaissancesmagen brød ind, ere stadig egentlige Skolekomedier, skrevne af Rectorer og Præster, opførte af Disciple eller Studenter og altid kun en enkelt Gang, i bestemt, høitidelig Anledning. Emnerne vedbleve derfor ogsaa at være bibelske eller moralske, paa en ganske enkelt Undtagelse nær, Hieronymus Justesøns Folkekomedie eller Farce Karig Niding, samt de ovennævnte Forsøg i klassisk Stil, som dog hos os ere aldeles forsvindende overfor Mængden af religiøse Skuespil. Den større Sans for det verdslige og komiske Element, Tilbøieligheden til at lade Komedien gaa over til Folkeforlystelse, røber sig imidlertid i de større Fordringer til scenisk Effect, de bestandig hyp-

[1]) Ljunggren Sv. dramat 214 ff. — P. Syv nævner Messenius's Skuespil i Betr. over det cimbr. Sprog, 121.

pigere og længere Mellemspil med Sang og Dans, Narre- og Bondescener, som afvexle med det Høitidelige og Alvorlige. Ballet- og operaagtige Mellemspil lægges allerede ind i de latinske Skolekomedier, endog i Klassikerne, baade i Tyskland og her[1]). Saaledes er der i et vigtigt gammelt Komediehaandskrift[2]) bevaret tre Mellemactsspil, de 4 Aarstider, Herkules og Omphale samt de 4 Verdensaldre, «som dantzindis fremginge» og afsang danske Vers til Hornmusik i «den lattinske Leeg». Hvilken denne har været, er rigtignok ikke klart[3]). Simplere vare de latinske Mellemspil i Skolekomedierne, som P. Jensen Roeskilde omtaler i sin Prosodia danicæ lingvæ[4]), bestaaende i Udførelsen af visse horatsiske Oder mellem Acterne ved Chor af Apollo og de

---

[1]) Raumer Gesch. d. Pädag. II. 101.

[2]) Gl. kgl. Sml. 794, fol.

[3]) I Haandskriftet findes Mellemspillene umiddelbart efter en anonym dansk Tobiæ Komedie, der rimeligvis er fra det 17de Aarh., men om hvis Opførelse intet vides. Det er imidlertid aldeles feilagtigt af Nyerup (Dsk. Digtek. II. 144) at henføre dem til denne, der jo ikke er nogen «latinsk Leeg», og hvis 5te Act desuden kun har 4 Scener, medens Herkules og Omphale, «ageredes efter den 5te Acts 8de Scene». N. M. Petersen III. 526 lægger dem ind i Plauti Aulularia, om hvilken det rigtignok hedder i Haandskriftet, at den i Randers 1607 opførtes «cum choreis..(?) ludentibus tubis et buccinis, mimis inter actus etc., cum vocali musica», tilligemed Nabals Komedie og Thøgersens De mundo et paupere; men denne Angivelse findes paa et helt andet Sted og uden Forbindelse med Mellemspillene. Derimod staar i Haandskriftet sammen med den nævnte Tobiæ Komedie en «Prologus Heautontimorumeni ex Susanna P. Hegelundii»(?), og strax efter et «Argument paa den latinske Leeg», (Heautontimorumenos) i danske Vers, samt tilsidst «Epilogus paa den latinske Leeg», som rigtignok her synes at være Terents's Eunuchus. Jeg antager da, at disse terentsiske Skuespil ere opførte sammen med Tobiæ Komedie, og at Mellemspillene høre til et af dem.

[4]) Dsk. Digtek. II, IX.

ni Muser, i firstemmig Sang ledsaget af Dans og Hornmusik. P. Hegelund, der dog nærmest hører den ældre Retning til, har allerede i sin Susanne et sapphisk Chor og en udførlig Episode om .«Calumnia», dog nærmest af alvorlig, moralsk satirisk Character, i Anledning af hvilken han i sin Fortale siger: «in eum enim usum adhiberi solent inter actus non solum musici concentus et saltationes peregrinæ: sed poematia qvædam ludicra et jocosa, qvæ inde jam Exodia appellant autores actoresqve, tanqvam diverticula, respirationis gratia ipsam actionem interpolantia». Betydelig videre gaar imidlertid den nys nævnte Hier. Justesen Ranch[1]) i Viborg, c. 1585, vor første originale Dramatiker, der i sin Salomos Hylding har sapphiske «Engle- og Planetechor» med Tableau og Dans, og i Samsons Fængsel, der tydelig er paavirket af Jac. Ayrer, Sange og Viser, endog paa Tysk, i et saadant Antal, at Stykket kan betegnes som vort første Sangspil. Den omtalte Tobiæ Komedie har foruden sapphiske Sange ogsaa flere Danse, «Pygmæ-Dantz», «Daare-Dantz» o. s. v., efter Stykket, men før Epilogen. Narren spiller en bestandig større Rolle[2]), og lange komiske Episoder, navnlig Bondescener, lægges ind, f. Ex. i Jens Kjeldsens Joseph[3]), opført 1630 i Ribe ved Biskop Jersins Bryllup, og i P. Thøgersens Moralitet eller Folkekomedie De mundo et paupere i Randers 1607[4]), hvor man endog finder et Forbillede for Holbergs Jeppe. Disse Bondescener, for det meste i meget løs Forbindelse med Handlingen og endnu

---

[1]) Dsk. Digtek. II. 33. 71. 79. N. M. P. III. 516.
[2]) Birket-Smith Om Djævelen og Narren, i Dsk. Sml. 2 R. III.
[3]) Wandals Fort. t. 2 Bd. af Nye orig. Skuesp. 1778, p. 33.
[4]) Maaske efter Greffs Mundus 1537. De paagjældende Scener ere aftrykte i Dsk. Sml. VI. 195 ff.

mere end Narrescenerne indskudte blot for at more, tager det senere Skuespil, som vi skulle se, i Arv fra Skolekomedien. De findes ogsaa i Sverig, i Messenius's, Brasks og Prytz's Dramer, hos den sidste i Dialect, og i Finland i Chronanders Studenterkomedie Surge. Skolemesteren Beronius indlægger 1674 lignende Scener i sin Oversættelse af Frischlins Rebecca, og 1685 oversættes en ren Bondekomedie, Vitulus af Hollænderen Sconæus, paa Svensk[1]).

Kong Frederik II's Tid var Skolekomediernes Blomstringsperiode hos os, og Kongen yndede dem særdeles. De opførtes ikke alene ved Skolefester rundt om i Landet[2]), f. Ex. i Anledning af Kongens Nærværelse, men ogsaa Hoffester feiredes ved latinsk og dansk Komedie af »Skolepersoner» i Forbindelse med Ridderspil o. s. v.; saaledes Birchs latinske Susanna, Justesens Salomos Hylding som Festskuespil ved Prins Christians (IV's) Hylding 1584. Hegelund dedicerer sin Susanna til Dronning Sophie, og den tyske Rector Omichius i Güstrow, der havde spillet for Kongen i Mecklenburg, vier ham sin Damon og Pythias 1578, hvori allerede findes burleske Bondescener[3]), der kunne have indvirket paa vor Komedie. Samme Yndest nød Skolekomedien i Begyndelsen af Christian IV's Regering, da, foruden de allerede nævnte, Anders Kjeldsen skrev sin Absalon 1618, og Jørgen Jensen Thyboes Kong Salomos Dom opførtes 1610 i Odense ved den udvalgte Prins Christians (V's) Hylding. Til samme Tid hører formodentlig den anonyme Comoedia Mariæ Magdalenæ[4]). At Adelen delte den kongelige Smag ses af de mange

---

[1]) Ljunggr. 307. 372. 511. 533.
[2]) Dsk. Digtek. II. 15 ff. 28.
[3]) Gerv. III. 109.
[4]) Msc. i Gl kgl. Sml. 794, fol.

Dedicationer af Skuespil til Adelige samt af, at saadanne nu opførtes ved Fester ikke blot i den kongelige, men også i andre fornemme Familier, saaledes Joseph ved Jersins og E. Pontoppidans Tobias (efter Sconæus i Harlem) 1635 ved Flemming Ulfelds Bryllup i Kjøbenhavn, endnu i Kongens Nærværelse[1]). Dette er imidlertid det sidste af de gamle danske Skoleskuespil, og allerede en Del tidligere se vi Tegn paa, at Stemningen overfor dem begyndte at forandre sig, navnlig blandt de Fornemme og Lærde. 1590 ved Jacob VI's Besøg spilledes latinsk og dansk Komedie ved selve Hoffet, vistnok for sidste Gang, thi 1596 ved Christian IV's Kroning blev det opgivet[2]), som det synes paa Grund af Universitetets Ulyst, og i Stedet forskreves

[1]) Det er vel værd at lægge Mærke til, hvorledes det stadig er de samme gammeltestamentlige Emner, der gaa igjen i Skolekomedien hos os saa vel som i Sverigs og Tysklands beslægtede Drama. Fremfor alt de af Luther anbefalede: Tobias, mange Gange paa Latin og Tysk, den ældste trykte svenske Komedie 1550 (Ljunggren Sv. dramat 163), anonymt og af Pontoppidan paa Dansk, — og Judith ofte paa Tysk, paa Dansk i den af P. Syv omtalte gamle Bearbeidelse fra første Halvdel af det 16de Aarh., og maaske bearbeidet derefter paa Svensk (Ljunggren 207—8); siden, som vi skulle faa at se, gjenoptager Opitz Emnet som Sangspil i nyere Kunstform, og Mogens Skeel oversætter det paa Dansk. Desuden Abraham (S. Kjær), Joseph (svensk 1601 (Ljunggr. 183), J. Kjeldsen 1630), Davids, Salomos og Absalons Historie (H. Justesen, svensk 1604, A. Kjeldsen 1618, paa Herlufsholm 1697), Susanna (Hegelund 1578, siden Lønborg i nyere Stil 1700), Esther o. fl. En Sammenligning mellem alle disse Stykker og de talrige latinske og tyske af samme Indhold, som til Dels opregnes hos Ljunggren, og som uden Tvivl oftest ere Forbilleder for vore, vilde være af stor Interesse og er Hovedbetingelsen for Forstaaelsen af vor gamle dramatiske Literatur og Bedømmelsen af dens Betydning og Forhold til Reformationsdramet i det øvrige Europa.

[2]) Rørd. Univ. III. 83, feilagtigt i Overskous Theaterhist. I. 69, cfr. Gervin. III. 106.

Kongens Svogers, Hertug Henrik Julius's omtalte tyske («engelske»?) Komedianter herind.

Saaledes røbe sig paa een Gang flere samvirkende Grunde til Skoleskuespillets Undergang. Jo mere det benyttede Modersmaalet og ved Indblanding af fremmede Elementer blev Folkeforlystelse i Stedet for et Dannelses- og Undervisningsmiddel, desto mere maatte de Lærde tabe Interessen derfor og betragte Opførelsen som under deres Værdighed, og dertil kom den paa denne Tid Overhaand tagende Orthodoxi med dens mørke Livsanskuelse, der betragtede Skuespil som syndigt[1]). De Fornemme saa det nu ogsaa fra et andet Synspunkt og fordrede mere Kunst i Udførelsen, der saaledes ganske naturligt blev en Levevei, foreløbig dog, i Overensstemmelse med Oprindelsen fra Skole og Universitet, især dreven af omreisende Studenterbander[2]). De Studerendes omflakkende Tiggerliv paa denne Tid, Sangopvartningen ved Skolerne o.s.v., dannede en let Overgang, og Trediveaarskrigens Nød og Forvirring bidrog vel sit. Professionen synes Tyskerne at have lært i Slutningen af det 16de Aarhundrede af de engelske Trupper, der endog 1585, før man med Sikkerhed hører noget om dem i Tyskland, fandt Vei til Helsingør[3]); 1595, altsaa Aaret før den

[1]) Brochmand, s. Nye kirkehist. Saml. III. 764.

[2]) Tidens raa Studenterliv er derfor i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede et yndet Emne for Skuespillet i Tyskland, til Dels endnu i moralsk-didaktisk Hensigt og allegorisk Form. Bekjendtest er Schochs Komödie vom Studentenleben 1618, en Bearbeidelse af et ældre Stykke af Stimmelius, opført 1571 i Bergen (efter Huitfeldts Theaterhist. 19), men som Schlesieren Schwarzbach 1596 forgjæves søgte om Tilladelse til at opføre i Kjøbenhavn. Hos os findes slige Studenterkomedier ikke, men Stimmelius's Studentes synes alt 1589 at være oversat i Sverig, og i Finland efterlignedes de 1647 i Chronanders Surge (Ljunggren 213, 518. Overskou I. 80).

[3]) For Idee og Virkel. 1870, I. 81, 89. Jacobsen: Om Skuespil, i Hist. Tidsskr. V. Overskou Theaterhist. I. 80.

nævnte Kroningsfest, kom den første tyske Trup til Danmark, og senere andre 1629 og 1633. Med tyske Trupper og tysk Komedie hjalp vi os saa i 100 Aar, efter at vort gamle Skoleskuespil var gaaet af Mode. Dette forsvandt dog ingenlunde pludselig og ganske efter den første Trediedel af det 17de Aarhundrede, da Productionen havde været rigere end nogensinde før. Vel var det sjeldent, at nye bleve skrevne, i alt Fald i den oprindelige Stil, men de gamle opførtes dog af og til. At der endnu 1691, midt i Paryktiden, efter 100 Aars Afbrydelse ageredes en dansk Komedie af Skolepersoner til Hove[1]), har vel nærmest været som Curiositet; men ude i Provinsbyerne, hvor den nye, tyske og franske Smag sent naaede hen, spilledes Skolekomedier endnu indtil og ud over Aarhundredets Slutning. 1706 agerede Skoledisciplene i Aalborg paa god middelalderlig Vis Historien om den rige Mand og Lazarus i selve Kirken[2]), og det er vel ikke usandsynligt, at den Komedie har været af samme Art, som Eleonora Christine synes selv at have forfattet og ladet opføre af sine Husfolk under Opholdet paa Maribo Kloster 1688 »versibus danicis ad captum plebejorum hominum«[3]). I Thottske Saml. 742 fol. og Kallske Sml. 400, 4to findes to ikke ganske overensstemmende Afskrifter af et Skuespil, hvorom den udførlige Titel paa første Sted giver detaillerede Oplysninger: En kort Comoedie, som engang udi mange Smucke Folckis Nærværelse bleffv ageret en Aften-Stund sidst om Juulen (Kallske Saml. »om Jullen . . . d. 9. Novb. 1697«) paa den Aedel-fri Skolested Herlufsholm af Adelige, og andre fornemme Folckis Børn, som da

[1]) Overskou I. 118.
[2]) N. M. P. IV. 429.
[3]) Birket Smith i Dsk. Sml. V. 217.

frequenterede Skolen. Historien er om de tvende Kong Davids Sønner, Adonia og Salomon, som drages om Kronen og Kongeriget. Paa Vers stiilet og en Deel i Værck stillet af J. O. F., da Kollega paa Skolen[1]). Det er en ægte Skolekomedie, skreven af en Lærer til Opførelse af Eleverne. Den simple bibelske Handling følger nøie 1 Kong. Bog 1 Cap. ligesom H. Justesøns Salomos Hylding, der behandler ganske samme Emne, men den er ikke paavirket af Justesøn saa lidt som af A. Kjeldsens i Emne beslægtede Absalon. Den begynder i gammel Stil med Prolog og rimet Summarie og ender med en «Tacke-Tale» i Alexandrinere, medens Dialogen er i lettere Vers. Formen er endnu gammeldags naiv, om end ikke saa fuld af uvedkommende Indskud og Moral som tidligere, og franske Ord forekomme i Mængde, Salomo tiltaler Adonja med Mon frère o. s. v.; men af nyere Kunststil og tysk Indvirkning er ikke Spor. Overgangen til den nye Retning spores almindeligvis lettest i den Rolle, Narren spiller: medens han i de ældre Komedier nærmest er en Art moralsk og sententiøs Chorus, ville vi i de seneste se, hvorledes hans uvedkommende Løier næsten kvæle den bibelske Handling. I det herlufsholmske Stykke, hvor han fører det franske Navn «Courtisanen», er hans Del i Handlingen vel endnu ikke stærkt fremtrædende, han nøies med raisonnerende Parentheser, men han har allerede en udpræget, individuel komisk Character som Snyltegjæst og tillader sig en temmelig nærgaaende Kritik og Spot over de

[1]) Hvem denne Dramatiker har været, har jeg ikke kunnet opspore. Hr. cand. polit. Wad, som er særlig hjemme i Herlufsholms Historie, har meddelt mig, at Stiftelsens Regnskaber mangle for Aarene 1691—97, og at der i de følgende Aar ikke findes nogen Lærer, hvis Navn passer med disse Forbogstaver.

i tidligere Tid saa ukrænkelige bibelske Personer, over Davids Alderdomssvaghed, Uafholdenhed og Forhold til Bathseba o. s. v. Han har ogsaa sin særlige komiske Prolog, til Dels i Prosa, men er ikke meget morsom.

Efterretningerne flyde dog meget sparsomt indtil Aar 1700, men derefter træffe vi paa een Gang flere forskjellige Steder en Efterflor, der næppe kan tænkes opstaaet ganske isoleret. Af Rectoren i Grenaa, Jens Christensen Lønborg, † 1701, haves Tvende bibliske Historier om Susanna og den forlorne Søn, udi en lystig Samtale riim-viis befattede og som Comoedier anrettede, 1724. De ere imidlertid udkomne allerede 1700 og formodentlig forfattede en Del tidligere[1]). Det er atter en Skolemand, der optager de for over 50 Aar siden forladte bibelske Emner; Susanna er behandlet næsten af enhver af de gamle Dramatikere fra Frischlin og hans Forgængere til Sixtus Birch, Hegelund og Hertug Henrik Julius; den forlorne Søn var et næsten ligesaa hyppigt Emne i Tyskland midt i det 16de Aarhundrede[2]). Men Lønborg adskiller sig væsentlig fra disse tidligere Forfattere, især Hegelund, hvem det falder naturligst at sammenligne ham med. I Stedet for de gamle uregelmæssige Vers, den naive dramatiske Bygning med latinsk Sceneangivelse og Summarier paa Vers og Prosa til bedre Forstaaelse af Handlingens Gang, finde vi nu større technisk Færdighed og Regelmæssighed, Dialog i stive Alexandrinere, indskudte Arier i de nyere kunstige Versemaal, endog dobbeltrimede, Sonetter, lettere versificerede, moraliserende Chor dels mellem Acterne, dels efter antikt Mønster deltagende i Handlingen som Repræsentant for Folket. Den gamle plumpe Naivetet er imidlertid langt

---

[1]) N. M. P. III. 528.
[2]) Gervin. III. 96.

at foretrække for denne tvungne formelle Correcthed, der hvert Øieblik strider med det platte Indhold, hvor Sæder og Sprog fra Holbergs Komedier overføres paa gammeltestamentlige Emner. For os er det, som om de 100 Aar mellem Hegelund og Lønborg havde fjernet os mere fra disse Emner end de 16—1700, der ligge mellem deres egen Tid og den gammeldags jævne og troskyldige Hegelund. Vi føle os paa aldeles moderne Bund, naar vi i Susannas Historie høre Lønborg tale om Nisser og Grevinder, og Personerne titulere hverandre Monsieur. Noget af det Værdifuldeste er vel den Mængde Ordsprog og folkelige Mundheld, hvori Choret udtaler sig. Medens i de gamle Skolekomedier en temmelig ordret Bibelomskrivning er Hovedsagen, og verdslige eller komiske Scener fra Samtidens Liv kun leilighedsvis indskydes, træder den bibelske Handling hos Lønborg, især i den forlorne Søn, overensstemmende med den moderne Aand og Behandling, aldeles tilbage for Scener med Kromanden, Dobleren, Bedrageren, Spilleren, Skøgen, endog med aldeles allegoriske Personer som Dyden og Vellysten, saa at det egentlig mere er et moralsk end et religiøst Skuespil. Emnet, et af de faa nytestamentlige, som Skolekomedien optog, er ofte behandlet af tyske Dramatikere i 17de Aarhundrede, af hvilke vel den bekjendteste er Gnaphæus's Acolastus s. De filio prodigo 1536, efter hvem det er bearbeidet i den svenske Præst Brasks Förlorade son 1645[1]). Begge have umiskjendelige Ligheder med Lønborg; hos Gnaphæus forekomme Fortrolige, næsten i den senere franskklassiske Stil, Narre, Skøger og Snyltegjæster, medens Brask stærkere individualiserer Danse- og Fægtemestere, Kro- og Bordelværter, Røvere og Spillere, i hvis Klør den fortabte

[1]) Ljunggren 473 ff.

Søn falder. Har imidlertid end Lønborg kjendt disse Forgængere, formodentlig nærmest Gnaphæus, og er han efter Emnet at betragte som et Seenskud af Skolekomedien, saa hører han efter Aand og poetisk Form mere den nyere Kunstdigtning til, i saa Hensende aldeles selvstændig og, hvad der er det Mærkeligste, i Sprog og Stil en fuldkommen Elev af den 2den schlesiske Skole, den eneste i det danske Drama. Schlesiernes Forsøg paa at omsætte Skole- og Folkekomedien i Kunstdrama skal jeg siden komme nærmere ind paa; deres rigere Emnekreds og mere reflecterede Behandling har Lønborg ikke formaaet at tilegne sig, men deres søgte Vendinger, deres Svulst og Billedpragt gjenfindes hos ham. Saaledes allerede i Dramernes udførligere Titler: »Susannæ Van-Æris og Æris Afmalning, saasom et Contrafey paa Ære-Skænderis Skændsel og de Uskyldigis Hæder», og »Den forlorne Søns Forværring og Forbedring, befattede saasom i en Skue-Plads og Kjende-Speyl paa den unge Verdens Rasenhed, falske Venners Fortrædelighed og fromme Forældris Godhjertethed». Vi høre om »Cupidos Elske-Piil», Susannas »Marmor-Huud», »Blomster-Mund» og »Øines Straale-Glar»,

Den Alabaster Hals beskæmmer Mælk og Snee,
Den Perle-blanke Haand er yndelig at see.

Sol og Skyer spille samme Rolle som i et andet bekjendt Forsøg paa dansk Efterligning af den 2den schlesiske Skoles Maneer, Povel Pedersens Epos Don Pedro af Granada:

Min Glæde-Sol stod nys i mange Fryde-Strimer.
. . . .
See hvor min Øyen-Sky med Græde-Strømme regner.
. . . .
Nu straaler Solen op og voris Glæde dagis,
Den mørke Sørge-Sky maa slet tilside dragis,
En sølf-poleret Dag vist kommer efter Nat.

Af et naivere og mindre kunstmæssigt Præg ere to senere Aflæggere af Skolekomedien hos os, saa sene, at vi her træffe det gamle bibelske Skuespil samtidig med og opført ved Siden af den franske Klassicismes Mesterværker, efter at have overlevet den tyske Kunstdigtnings enevældige Periode. I et Manuscr. i Thottske Saml. 469, 8vo findes Esthers Comoedia, udsat paa danske Riim og agered paa Nackskou Raadstue af Nackskovienser Fastelavns Søndag d. 27. Febr. Anno 1724, som deres første Prøve udi Comiske Sager, med yderst naive Sceneinstructioner og fuldstændig Fortegnelse over de spillende Nakskovienser. Derefter Nach-Spil Om det tvungne Giftermaal af Moliere, en dansk Oversættelse af Le mariage forcé, og endelig Comoedie om Jael og Sissera, afskreven med samme Haand og formodentlig spillet samme Steds. Begge disse gammeltestamentlige Stykker, af hvilke navnlig det førstes Emne er ganske almindelig forekommende, kunde gjerne være Oversættelser, og Tilføielsen ved Esther »udsat paa danske Riim« kunde tyde derpaa, men hverken Forfatter, Oversætter eller Affattelsestid antydes; dog paaviser Birket Smith[1]), at Esther allerede er spillet i Nykjøbing 1712, og mener, at det endnu er ældre. De hyppig indblandede franske Ord og hele Formen forbyde dog at sætte dem, i alt Fald i deres danske Skikkelse, langt op i det 17de Aarhundrede[2]). Stykkerne have

---

[1]) Dsk. Sml. 2 R. III. 285.

[2]) R. Genée i en Afhandling »Hanswurst und seine Verwandtschaft« i Deutsche Rundschau, Juni 1869 omtaler en »Comoedia von der Königin Esther und hoffertigen Haman«, som jeg efter hans spredte Antydninger af Indholdet (p. 448—49) anser for Originalen til det danske Stykke om Esther. Der omtales saaledes, at Narren gjør Bøddeltjeneste, hvilket ogsaa er Tilfældet i den danske Esther, o. s. v.; men om Stykket er bearbeidet eller blot oversat, kan ikke afgjøres. Det tyske Stykke findes i en Samling »Eng-

endnu i den gamle Stil Prolog, Epilog og rimede Summarier, men i Esther vexle Alexandrinere med lettere Vers og indskudte Arier; Jael derimod er nærmest et Sangspil med Recitativ i firføddede Jamber, medens Sangarierne ofte tilstræbe gammeltestamentlig Psalmetone. Begge Stykker ere nær beslægtede, idet samme Vendinger, Vittigheder o. s. v. ofte gjenfindes. Esther er fuld af komiske Mellemscener med Almuespersoner, næsten uden Forbindelse med Handlingen, og Hovedrollen spiller her Turbinotz «et kaarszvilligt Raad» (kurzweiliger Rath ɔ: Lystigmager), der baade optræder som Nar og som en Art moralsk Chorus, tyranniseres af sin Kone, men tilsidst kuer hende, og hvis Lystighed er meget lidt morsom, men paa sine Steder utrolig plump og raa. Et Par Gange gjenkjende vi hans Skjemt andet Steds fra, f. Ex. i Recepten mod onde Koner:

Hassel-Most og Knippel-Suppe,
Tørne-Saft og Prygle-Bær o. s. v.,

som oftere findes i ældre burlesk folkelig Komik og lige ned til vore Dages Mester Jakel. De to «Medicin-Doctores» Nemo og Nullus i Nullibi, hvem Curen skyldes, minde om Bordings «Forhaabnings- og Forhalings-Griller»:

Hen til mit Kammer lod jeg staa,
Fandt Nemo-Mand tilrede,

---

lische Comoedien und Tragoedien» 1620, Oversættelser eller Efterligninger af de raa Stykker, hvormed de reisende engelske Trupper før Shakespeares Tid havde forlystet det tyske Publikum og indført en ny Smag. Af samme Samling omtales ogsaa en Komedie om den fortabte Søn, hvori optræde Allegorier som Fortvivlelsen og Haabet, og som gjerne kunde være beslægtet med Lønborgs Behandling af samme Emne. Det vilde altsaa have stor Interesse at sammenligne disse «Englische Comoedien» med visse Dele af vor ældre dramatiske Literatur; men de findes desværre ikke paa noget offentligt Bibliothek i de nordiske Riger, hvorimod Samlingens 2den Del, indeholdende rent verdslige Stykker under Titelen «Liebeskampf» 1630, findes paa vort kgl. Bibliothek.

Min Kjelder-svend mig paste paa,
Ved Navn han Nullus hedde.
Et Fad med Nihil fik jeg først
Og saa forlorne Rætter . . . .

Samme dengang aabenbart populære latinske Vittighed forekommer i Indledningsdigtet til Søren Povelsen Gullænders Prosodi

. . . . . Den Mand,
Der alle vel befalde kand,
Hør vel til: Nemo heder hand,
Og Nusqvam er hans Fødeland.

I Jael har Firlefax, «een lystig Harleqvin», ganske samme Rolle som Turbinotz; han er her Soldat, og de cananæiske Soldaters Eventyr, Hververinger, Plyndring og Mishandlinger af jødiske Bønder danne Hovedindholdet, for hvilket den bibelske Handling er et rent Vehikel. Stykket minder stærkt om de folkelige, moralsk komiske Gavtyve- og Soldaterromaner i Tyskland under og efter Trediveaarskrigens Trængsler, Grimmelshausens med hans Efterligneres, og de efter dem dannede Dramer, hvor ogsaa de af Birket Smith l. c. omtalte komiske Djævlescener passe godt ind. Dog tør vi neppe bestemt erklære Stykkerne for Oversættelser paa Grund af denne Lighed, de i begge jævnlig forekommende tyske Ord og Navne, f. Ex. paa Narrene, paa feige og pralende Soldater: Frygthan, Schrechan, eller den megen Exercits med tysk Commando (der i en Scene af Esther næsten ligner Exercits- og Pryglescenerne i Erasmus Montanus). Alt dette forekom i Datidens danske Sprog og beviser muligvis kun, at Stykkernes Affattelse maa sættes efter Indførelsen af tysk Kommando ved Hæren, og at de som næsten al Tidens danske Literatur ere paavirkede af den tyske. —

Huitfeldt[1]) kjender og uddrager til Dels et haandskrevet dansk eller norsk Stykke af Apostelhistorien, Vincula Petri, opført i Christianssands Skole efter 1685, hvis Soldaterscener, til Dels paa gebrokkent Tysk, minde om de oven anførte.

Det sidste originale danske Forsøg paa at digte i det gamle kirkelige Skuespils Aand, oven i Kjøbet over et af de siden Reformationen sjeldnere, nytestamentlige Emner, blev gjort af en af det 18de Aarhundredes slette Leiligheds-poeter, Jacob Knudsen Schandrup. I hans «Curieuse poetiske Skrifter», udgivne 1728, men forfattede 10—20 Aar tidligere, findes en Hellig Tre-Kongers Comoedie, som dog neppe nogensinde er opført. Christi Fødsel, de Vises Tilbedelse og det bethlehemitiske Barnemord var et yndet Stof for Mysterierne og behandledes ogsaa senere saavel i Udlandet som i Sverig og Finland[2]), i Olffsons Tragoedia om the tree wiisa män 1635 og Kolmodins Genesis ætherea 1659, hvilke Stykker naturligvis i Personliste og Situationer have meget tilfælles med Schandrup, uden dog directe at have paavirket ham. Senere bevaredes Traditionen af Almuen ved Gadeoptog med Sang og Ombæring af Fødselsstjernen ved Nytaar og Helligtrekonger, som vel paa sine Steder i afsides Provinsbyer kunne have holdt sig lige til vore Dage, rigtignok trukne ned i Smudset ved at benyttes af fattige Børn som Paaskud for Tiggeri. Og som den gamle fromme Skik ender ogsaa det gamle religiøse Drama hos Schandrup i den Plathed og den elendige Udførelse, som betegner Dramet lige før Holberg. Det er en Slags Sangspil, hvor det bibelske Emne, i hvilket kun den gam-

---

[1]) Chrania Theaterhist. 29 ff.
[2]) Ljunggren 101, 463, 466, 542.

meldags, naive Tro kunde blæse dramatisk Liv, er behandlet i franske Visemelodier, kunstige, dobbeltrimede Alexandrinere og moderne Aand. Alligevel er der en Del af det gamle tilbage: Schandrup begynder med en rimet Summarie, der rigtignok nu fører Titel af Præludium; Scenen skifter uafladelig med samme Naivetet som i Skolekomedien, og »Comicus« optræder og beretter, hvad der maa tænkes foregaaet mellem Sceneskifterne. Som sædvanlig i de sene Efterligninger af Bibeldramet lægges Vægten langt mindre paa den simple bibelske Handling end paa temmelig uvedkommende, plumpe Scener af Hverdagslivet og komiske Personer: den stammende Tjener Sanseløs, den fordrukne Vært Immerfuld i Jerusalem, hvis trivielle Værtshuspassiar meget smagfuldt gaar paa Melodien »Far, Verden, Farvel«, Herodes's raa, blodtørstige Soldater, der nærmest minde om tilsvarende Figurer saa vel i Esther og Jael som i de omtalte svenske Stykker, hvor dog Hovedpersonerne, Herodes, Joseph og Maria, udmales langt omhyggeligere og mere individuelt. Man maa dog anerkjende, at Schandrup her holder sig fri for den plumpe Gemenhed, som betegner hans to andre Stykker: »Romansck Masquerade«, en dramatiseret Fortælling paa Vers om et fordærvet Fruentimmer, og »Kaaber-Comoedie«, en ligeledes versificeret Behandling af det poetiske Emne: ulovlig Brændevinsbrænding og vilkaarlig Øvrighed. — Bibelsk allegorisk Skuespil og Opera med komiske Scener og i Opførelsen ganske mindende om de gamle Mysterier forekommer iøvrigt endnu i tyske omreisende Truppers og Marionetspilleres Repertoire i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, ogsaa hos os.

Vi have nu fulgt den bibelske Komedie ned til dens sene Uddøen i vort Fædreland. Farcen med sit rent verdslige og komiske Indhold, der i Tyskland som »Fastnachts-

spiel» holdt sig ved Siden af Bibelkomedien efter Reformationen, og senere fortrinsvis omsatte sig i rent folkeligt Skuespil, havde ikke noget langt Liv hos os. Den er kun repræsenteret af Chr. Hansens Utro Hustru og H. Justesøns Karrig Niding. I Sverig findes foruden den middelalderlige »Dialog mellem Jul og Faste» slige Fastelavnsspil, til Dels i Emne beslægtede med Boccacio og de italienske Noveller, oftere i sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede[2]); men hos os taalte lige fra Begyndelsen af det 17de Aarh. den strenge Orthodoxi kun det religiøse og »nyttige» Skuespil, hvori saa det farceagtige Element, som vi have set, og fremdeles ville faa at se, maatte søge sig en tolereret Plads uden at turde optræde selvstændigt, og den egentlige komiske Digtning møde vi først igjen hos Holberg.

Den tredie Art af Middelalderens Skuespil derimod, den allegorisk moralske, stemte meget vel med Tidens prosaiske Nyttepricip og faldt nu ofte næsten sammen med Bibeldramet, der efter Reformationen som Skolekomedie havde opgivet de nytestamentlige Emner og blev mere og mere moraliserende, medens paa den anden Side Allegorien ved denne Tid antog et stærkere religiøst Præg, og ofte søgte sit Stof i Lærebogen i Stedet for som tidligere i den verdslige Moral. Man allegoriserede nu med Forkjærlighed Emner som Gjenløsningen ved Troen og gav ikke blot ethiske, men ogsaa dogmatiske Begreber et spøgelseagtigt Liv paa Scenen. Belæring var det eneste Maal for Reformationstidens Theater: den lærde, latinske Komedie supplerede Grammatiken, den læge Catechismen, som Hier. Justesøn udtaler det i Prologen til Salomos Hylding: Komedierne ere

«. . . . liffactige speyl
Huor i wduises dyd oc feyl».

[1]) Ljunggren Sv. dramat 133, 271 ff.

Alligevel have vi i selve Reformationsaarhundredet, vor gamle Komedies Blomstringstid, ikke mange egentlige Moraliteter, idet Bibeldramet som tidligere omtalt beherskede hele Productionen. Psalmedigteren H. Christensen Sthens Kortvending[1]) c. 1570, P. Thøgersens tidligere nævnte De mundo et paupere 1607, og en Oversættelse af Macropedius's latinske Hecastus[2]) fra omtrent samme Tid, er alt, hvad vor Literatur i denne Retning har at opvise, og deraf nærme sig i alt Fald de to første og originalere mere til den halv farceagtig satiriske, halv moraliserende, men ikke egentlig allegoriske Afart, som opførtes i Middelalderen i Frankrig under Navnet «Sotie». Lige ved den Tid, da Skolekomedien ophører her, i Slutningen af det 17de Aarhundredes første Trediedel, finde vi endnu et Par Stykker af denne Art opførte ved Hoffester i gammel Stil og under aaben Himmel, men nu, som det synes, paa Tysk. 1618 ved Biskop Sigismund af Osnabrücks Besøg hos Christian IV spilledes paa Slotspladsen Mathematikeren Nicolaus Helvaderus's Tragoedia paa Riim, Germanice, om 10 grummelige Tyranner og blodhundiske Regentere, som have forfulgt Guds Kirke, ledsaget af Fyrværkeri[3]). Om dette Skuespil synes imidlertid ingen andre Oplysninger

---

[1]) Aftrykt i Dsk. Sml. I.

[2]) Birket-Smith i Dsk. Sml. 2 R. III. 292. — Hecastus eller, som det i den maaske ældste, engelske Form er oversat, Every man, er en allegorisk Fremstilling af det letsindige og verdslig sindede Menneskes Dødsangst og sluttelige Frelse gjennem Omvendelse, hvori det altsaa er Meningen, at «Hvermand» skulde se sig i Speil. Emnet er af tysk eller engelsk Oprindelse, meget yndet og behandlet i alle germaniske Lande, f. Ex. af Hans Sachs og af Dalius i Sverig 1681. En Oversigt over Hecastus-Literaturen giver Ljunggren, Sv. dramat 503 ff., cfr. Gervinus III. 99 og Hase das geistliche Schauspiel 1858, p. 44.

[3]) Overskou I. 75.

bevarede end Worms Note i hans Lexikon over lærde Mænd, saa det er umuligt at bestemme, om det hører her hen; Titlen tyder paa kirkehistorisk Indhold, saa at det vel nærmest har sluttet sig til de saakaldte Mirakler, oprindelig Fremstillinger af Helgenes Liv, der imidlertid ogsaa udvidede sig til at omfatte f. Ex. hele Apostelhistorien, især efter Reformationen, da Helgendyrkelsen betragtedes som Afguderi[1]). At det i alt Fald har været et Stykke i den gamle Smag er sikkert, ogsaa paa Grund af Tiden. En Moralitet i Ordets egentligste Betydning opførtes derimod ved den Fest, der, som vi senere skulle se, ellers i dramatisk Henseende ved Laurembergs moderne Skuespil danner et Vendepunkt hos os, den udvalgte Prins Christians og Magdalene Sibylles Bryllup 1634. Tragoedia von den Tugenden und Lastern[2]) fremstiller en Krig mellem de personificerede Dyder og Laster, de førstes Seir ved Englen Raphaels Hjælp, Lasternes Nedstyrtelse til Helvede, der paa middelalderlig Vis forestilles som et gabende Dragesvælg, og Opbrændelsen af deres faste Slot, Trachenburg, hvilken giver Anledning til et stort Slutningsfyrværkeri. Det Hele foregik atter her i fri Luft, paa Slotspladsen, og Hanswurst og de komiske Figurer mangle ikke. Naar bl. a. Birket Smith[3]) tillægger Lauremberg denne »Tragedie«, da er der vist intet andet, der taler derfor, end at han er Forfatter til de øvrige Festskuespil ved samme Leilighed, som imidlertid ere i en helt anden, nyere Stil. De plattyske komiske Intermezzoer, som findes baade i »Tragedien« og i Laurembergs Stykker, vare almindelige i Tidens tyske Drama, og i den omhyggelige Fortegnelse over hans Skrifter hos Lappen-

---

[1]) Ljunggren Sv. dramat 481.
[2]) Refereret af Overskou I. 95 ff.
[3]) Dsk. Saml. 2 R. III. 229.

berg[1]) nævnes den ikke. Udførlige Beretninger om den epochegjørende Fest findes paa Tysk af den kjøbenhavnske Boghandler Jørgen Holst: Triumphus nuptialis danicus 1635, oversat paa Dansk af ham selv som Regiæ nuptiæ eller Kort Beskriffuelse etc., 1637, og i (C. Cassius's) Relation von dem hochfürstlichen Beylager etc., Hamb. 1635[2]). Ingen af dem nævner imidlertid Tragediens Forfatter, eller paa hvad Sprog den er opført, og man kunde gjerne anse det for muligt, at den var spillet paa Dansk og kun anført paa Tysk, fordi de oprindelige Beretninger om Festen ere paa dette Sprog, især da det var den eneste af alle Forestillingerne, til hvilken Folket havde Adgang, idet den gaves paa Slotspladsen, de andre derimod inde i Riddersalen. Men paa Grund af Hoffets og de mange indbudne Fremmedes Nærværelse har det tyske Sprog dog mest Sandsynlighed for sig; deri vare ogsaa de øvrige Feststykker skrevne, og det er formodentlig J. Holsts egen danske Oversættelse, vi finde som Bilag til hans Regiæ nuptiæ: Tragoedia om Dyder oc Laster, som udi hans Printzelige Naadis Bryllupsfest, Anno 1634 den 10. Octobris hos det stoere Fyerverck bleff

---

1) Scherzged. v. Joh. Lauremberg, 1861.

2) Holst angiver at skrive »mehren Theils aus eigner Auffmerckung«, men paa Begyndelsen og Slutningen nær stemmer han ordret med Cassius, og at denne er Originalen, fremgaar af Holsts egen Fortale til Regiæ nuptiæ. Uddrag af en af dem er igjen: En kaart Beskriffuelse, huad sig tildraget haffuer paa Stormectigste oc høybaarne Førstis oc Herris, Herr Christian V's ... Bilager. Kbh. s. a. Imidlertid har Holst udførligere Bilag end Cassius, og aftrykker Programmerne for de fire Dages Ringriden af Hoffet i pragtfulde Carnevalsoptog, de i Stykkerne afsungne Sange, begge Laurembergs Komedier og den ovennævnte Tragedie in extenso. Den sidste findes ogsaa tilføiet Cassius's Beretning, og fra en af dem har Overskou refereret den.

agerit[1]). Men selv naar denne danske Form af Tragedien kun er en, i alt Fald ganske samtidig, Oversættelse, taber den derfor ikke al Interesse. De allegoriske Personers latinske Navne ere oversatte: »Greffue Tyrannus (Tyrannij)«, »Frøicken Invidia (Affvind)«, »Hertugen af Avaritia (Gjerrighed)« o. s. v. Derimod hedde de komiske Personer »Grotsprecker« (i den tyske Redaktion »Junker Thraso«) og »Hans Bratwurst«, Navne som tilligemed Figurerne fra det tyske vare gaaede lige over i Tidens danske Drama. Den sidste, der i den tyske Redaktion taler Plattysk, udtrykker sig i den danske paa meget charakteristisk Jydsk, der ganske svarer til Figurens hele Bondesvedenhed.

Synes saaledes den allegoriske Komedie hos os at være bleven fortsat paa Tysk ned i det 17de Aarhundrede, saa dukker den dog igjen frem paa Dansk først i det 18de, samtidig med de sidste Spor af Bibelkomedien, og mærkelig nok paa samme Sted, nemlig i Nakskov, der synes med en vis Seighed at have holdt fast ved den gamle dramatiske Smag, efter at den andet Steds var opgiven. Vi have nemlig baade som Manuscript i Thottske Saml. 1521, 4to, og trykt Den faldne og igjen opreiste Salvande, forestillet i en Comoedie af 5 Acter, for nogle Aar siden ageret i Nachschou i Lolland, og nu til Trykken befordret af J. P. Hald. Kbh. 1747. Stykket nævnes af J. H. Schlegel i Nachr. v. dem Zustande des dänischen Theaters gegen Ende des 16. Jahrh.[2]), samt i Rhodes Saml. til Laaland-Falsters Hist. 1776, I. 192, hvor det tilskrives P. Rogert, Hører og Capellan i Nakskov

[1]) Et hermed ordret stemmende Exemplar af Tragedien paa Dansk findes i Hjelmstjernes Saml. 2354, 4to, men er vel altsaa snarere et Aftryk efter J. Holst end aftrykt hos ham.

[2]) I Overs. af Slanges Chr. IV's Hist. I. 225, cfr. N. M. P. IV. 537.

1728—35, † 1749 som Præst i Ullerslev. Det tilføies, at det flere Gange er opført af Skoledisciplene paa Raadhuset i Nakskov, men at nogle dog dadlede det som uværdigt til offentlig Opførelse, — ganske vist med fuld Ret. Det er en dramatiseret religiøs Allegori, hvor Syndens og Frelsens Historie i en Menneskesjæl fremstilles under Billede af en fyrstelig Brud, Salvande, Sjælen, trolovet med Prins Philandro, Christus, Søn af Kejser Pantocrator, Gud. Hun skal undergaa en Prøvelse ved Dronning Mundianes (Verdens) Hof, og fristes der med al Slags verdslig Herlighed paa Anstiftelse af Scotarches (Djævelen). Efter at hendes Broder Carneades (Kjød og Blod) har ladet sig lokke af Hoffrøkenerne Volupe og Honore, bukker ogsaa Salvande under, vildledet af sin anden Broder, Rationares (Fornuften), trods meget tydelige Advarsler af sin Brudgoms Tjenere Clemantes (Guds Naade) og Bibliander (Bibelen). Som sidste Middel vise de hende Mundiane i sin sande hæslige Skikkelse, og al den Uskik med Rangsyge, Bestikkelse, Mened, Mord o. s. v., der drives ved hendes Hof (det eneste lille Parti, der har nogen Interesse ved Tidsallusioner). Nu overgiver Salvande sig ganske til deres Ledelse og tilskriver sin Brudgom bønlige Breve, der betegne Angerens og Omvendelsens forskjellige Stadier. Hun trues af Justinus (Guds Retfærdighed) og fristes ved Scotarches's Rænker, men bestaar seirrig efter at have gjort Carneades til Slave og reduceret Rationares til »en føye Tjener under Biblianders Direction«. Sluttelig tages hun til Naade og hentes hjem af Philandro, medens Carneades indesluttes i et trangt Fængsel (Graven), hvorfra der dog forjættes ham Udfrielse. Det er, som man ser, hele det orthodoxe dogmatiske System omsat i den aandløseste Allegori og den mest keitede dramatiske Behandling, fuld af Monologer o. s. v., fem Acter igjennem, og endnu

værre bliver det ved de aabenbare Spor af Indflydelse fra det fransk-klassiske Drama i hele Anlæget, de alexandrinske Vers, Lærebogsstoffets ubehændige Indklædning i en Kjærlighedsintrige; en skrigende Modsætning mellem halvt moderne Form og forældet Indhold. I Prosadialogen er indstrøet versificerede Partier og Arier med Noder; triviel Prædiketone afvexler med pedantisk Hofsprog vrimlende af fremmede, især franske Ord; Hofceremoniel, Optog, Ordener og Emblemer spille en stor Rolle. Udgiveren Hald[1]) siger i sin Fortale, at han har foretaget sig at oplægge en Del danske Komedier, dels for dermed at hjælpe den fornyede danske Skueplads, dels for dem, der elske Skrifter, «hvor Lasterne paa en behagelig og lystig Maade forestilles». Dertil regner han Salvande, «der vel for sin delikate Materies Skyld noget alvorlig er tracteret», men dog har mange ingenieuse Indfald og overalt en høi og flydende Stil. Os maa det navnlig overraske, at dette latterlige Miskmask har kunnet skrives og, om end ikke uden Indsigelse, opføres paa en Tid, da Holberg allerede var i fuld Virksomhed, og vi se saaledes her som ved hin nogle Aar tidligere Forestilling af Esthers Komedie og Molière i Nakskov, at Begyndelsen til det moderne Drama gaar jævnsides med et Skuespil, der baade efter sit Indhold og den Maade, hvorpaa det er opført, staar som den sidste Repræsentant for Skolekomedien. Stykket staar i nær indre Forbindelse med den dunkle, forskruede og allegoriske Prædikemaade, som efter Midten af det 17de Aarh. trængte ind fra England[2]), beslægtet med Efterrenaissancens og den 2den schlesiske Skoles Affec-

---

[1]) Efter Rahbeks Opgivelse (Holb. som Lystspildigter I. 221) først Skuespiller, siden Provst i Jylland; i Wibergs Præstehistorie findes imidlertid ingen jydsk Præst af dette Navn ved den Tid.
[2]) N. M. P. III. 115, 117, 137.

tation. Gjennem Andagtsskrifter i denne Stil eller endog i Form af allegoriske Romaner som Maren Jersins (Biskop Jersins Datter, gift med Sværmeren Niels Svendsen Chronich) Sjælens Skat, oversat fra Spansk gjennem Hollandsk 1653, var Overgangen let til det allegorisk religiøse Drama, og vi have tillige her en Antydning af, hvorledes hele denne søgte og forskruede Maneer bredte sig hos os ogsaa udenfor Poesien, og hvorledes Retninger som Gongorismen og Euphuismen paa enkelte Punkter naaede os fra deres oprindelige Hjem, uden at passere Tyskland. Herfra kom dog som tidligere paavist, Hovedpaavirkningen, ogsaa dramatisk, og man vil let se, hvor nær Salvalde staar Lystspil som Richters med den tiltalende Titel Arge Grundsuppe der Welt (1670)[1], hvor Christus hjemfører Ecclesia som Brud, eller Knorr v. Rosenroths omtrent samtidige om Nasima (Sjælen), der elskes at Kong Dahar (Verdsligheden), men formæles med Mamsuh (Christus), efter at Usurpatoren Dahar er dræbt af Adibe (Lidenskaben).

Saaledes forplantede de gamle Moraliteter sig ligesom Mysterierne ned til Efterrenaissancen paa Grund af dennes stærke Forkjærlighed for didaktisk Digtning. De germaniske Folks naive Tro paa, at man kunde forvandle den pedantisk aandløse Videnskabelighed og Theologi til Poesi ved at forklæde den allegorisk, røber sig paa denne Tid ogsaa stærkt i de andre Digtarter, men i Dramet, hvor den traadte umiddelbart frem for Øiet paa Skuepladsen, er den maaske mest afstikkende. Vistnok personificerede allerede Middelalderens Moraliteter «Kjødet» og «Aanden» i deres indbyrdes Strid, ja endog mathematiske Figurer som Rundt og Firkantet[2]), og Calderons spanske Autos sacramentales staa de nævnte

[1]) Gerv. III. 412.
[2]) Paludan Fr. Nationallitt. 36.

religiøse Allegorier saa nær, at man kunde mistænke Tyskerne for at have øst af dem; men den germaniske Grundighed var det forbeholdt at gjøre disse blodløse Abstractioner fuldstændig umulige ved at forme dem efter de nye Kunstfordringer i lange Lystspil paa Prosa og med regelret Kjærlighedsintrige. Et af den tyske Efterrenaissances mange poetiske Selskaber, Pegnitzhyrderne i Nürnberg, der først gjenoptog Dramet efter Trediveaarskrigen, førte næsten Mysteriet og Allegorien tilbage til den middelalderlige Naivetet, endog med Kirken til Skueplads; men dette tilfredsstillede ikke længe. Leilighedsskuespillene, f. Ex. Rists, vrimle af allegoriske Personer: Tyskland, Freden o. s. v. Harsdörfer mente, at man kunde bringe grammatikalske Begreber paa Scenen i allegorisk Form, og i det 17de Aarhundredes Slutning naa vi til dramatiske Vrængebilleder som de oven nævnte eller Stielers Willmut[1]) 1680, der dramatiserer hele det ethiske System: Kong Adelhold (Forstanden) og hans Gemalinde Redewinne (Fornuften) have en Søn, Prins Willmut (Villien), som skal ægte Allguda (det høieste Gode). De slette Raader Fühlhart og Gerwolf (Sanser og Begjær) indtage ham for Prinsesse Scheinguda ved Hjælp af Narren Skaramuz, men Ehrlieb og Wahrmund føre ham atter paa rette Vei. — I Sverig haves meget tidlig en saadan dogmatisk Allegori af Chærberus Om menniskjones fall och upprättelse 1642, og i Finland Carstenius's Himmelska consistorium 1674[2]).

---

[1]) Gervin. III. 411.

[2]) Ljunggr. 498, 553, cfr. den af N. M. P. IV. 430 omtalte tyske Marionetkomedie: Der geschaffene, gefallene und wieder aufrichtete Mensch, opført her af v. Quoten c. 1715, hvor ikke blot som hos Chærberus Jehova, Retfærdigheden o. s. v., men Engle, Djævle, Elementerne og Slangen optraadte. Overskou I. 133.

III.

Vi se saaledes Middelalderens religiøse og moralske Drama i Tyskland og hos os omsætte sig først i Skolekomedie, dernæst i det 17de Aarhundredes Aand, og med en mærkelig Seighed holde sig paa Skuepladsen indtil vore Oldefædres Dage, næsten 100 Aar efter at den nye Kunstform var indvandret paa andre Omraader af Poesien. Trods sine Anstrengelser for at lempe sig efter disse nye Former stod det imidlertid som en Anachronisme, pegende tilbage og bestemt til at forsvinde, naar Renaissancens og Klassicitetens Principer for Alvor trængte igjennem ogsaa paa Scenen. Den Forrenaissance, som ogsaa i dramatisk Poesi spores i Reformationstiden med den latinske Skolekomedie, var i denne Retning som overalt forbleven uden Frugt og endt i middelalderlig Forvildelse, under hvilken Dramet imidlertid i ydre Henseende undergik de tidligere omtalte Ændringer, der bleve af stor Betydning for dets Reform i moderne Retning. Fra Skolekomedien gik det over i en temmelig raa Folkekomedie med fremherskende verdslige Emner, Kjærlighedsintrige og ofte Prosadialog i Stedet for den tidligere obligatoriske Versform. Da Formaalet nu kun var at more, anvendtes der mere paa at tilfredsstille Skuelysten, og Skuespillere af Fag overtog Opførelsen. Trediveaarskrigen foranledigede i Tyskland paa Scenen som i hele det aandelige Liv en Standsning, under hvilken en Del af det Gamle gik i Glemme, og efter hvilken de nye Kunstformer begyndte at trænge ind. For Skuespillets Vedkommende fæstede man da især Øiet paa to Ting: Musikdramet, Sangspil og Opera, der nylig havde uddannet sig i Italien og optaget Dans, pragtfulde Optog og Decorationer som væsentlige Elementer, — samt det klassisk gjenfødte

Drama, som siden Renaissancen havde hjemme i Italien og Frankrig. Den tyske poetiske Renaissances Fader Opitz viste ogsaa her Veien; han oversatte to italienske Sangspil, 1627 Daphne af den første egentlige Librettist Rinuccini, og 1635 Judith efter en ubekjendt italiensk Original, hvor han i Tilegnelsen beklager, at den mangler meget i at svare til Aristoteles's Regler, samt en Tragedie af Sophokles og en af Seneca, der snart kom til at indtage den Plads, Terents havde havt i Reformationstiden, som Dramets ene herskende klassiske Autoritet. Udviklingen gik imidlertid kun langsomt: lige saa lidt som Opitz gjorde noget originalt Forsøg, tænkte han paa at lade noget opføre; Dramet var for ham kun en Form for poetisk Øvelse paa Papiret. Bevægelsen trængte endnu slet ikke ned i Folket, som holdt sig til den gamle Komedie; Skuespillet efter klassisk Mønster maatte nærmest blive de Lærdes Sag og laa længe udyrket; selv i sine Hjemlande havde det jo endnu neppe naaet sin endelige Kunstform. Den Overgangsretning, som i Frankrig midt i det 16de Aarhundrede var begyndt af Jodelle, fortsattes af Garnier, nærmest i Tilslutning til Seneca. Klassiske Emner behandledes i regelmæssigere, sententiøse Vers med rhetorisk Pathos og begyndende Overholdelse af Reglerne, medens dog den fra Middelalders-dramet nedarvede Raahed i Bygningen og Forkjærligheden for Rædselseffect endnu stadig røber sig, ligesom Sange, komiske Mellemspil o. s. v. endnu indlægges. Det er omtrent den samme dramatiske Retning, som noget senere i Tyskland repræsenteres af den 2den schlesiske Skole, og ligesom denne udartede og forvildedes den franske «Tragikomedie» siden aldeles, da med Hardy den spanske og italienske Affectation og Hyrdestilen trængte ind i den. Herimod reagerede nu den klassisk-lærde Smag med Richelieu

og Akademiet, og den franske Klassicisme optræder første Gang fuldt uddannet med Corneilles Cid 1636, men faar ingen Indflydelse i Tyskland før hen imod Aarhundredets Slutning.

Operaen og Balletten med al sin Pragt derimod egnede sig særlig for Hofferne og de Fornemme, og fik langt hurtigere Indpas, til Dels directe fra Italien ved Sangere og Musikere, som forskreves til Fyrsternes Capeller, men da ogsaa ofte i aldeles fremmed Form og fremmed Sprog, uden national Tilegnelse. Dog finde vi henimod og især efter Trediveaarskrigens Slutning ogsaa opførte for Folket Skuespil, der danne en Overgang fra Folkekomedien til den nye Smag ved ligesom Operaen, endnu ganske naivt og uden Stil at blande alle Kunstarter, Sang, Ballet, Optog, Fyrværkeri, optage klassiske og bukoliske Emner o. s. v. Saaledes have vi efter 1640 i Nürnberg Pegnitzernes allegoriske og emblematiske Forestillinger, navnlig af Hyrdelivet, og omtrent samtidig f. Ex. i Hamburg Festskuespil, især foranledigede ved den almindelige Glæde over den westphalske Fred. Hoveddigteren er Rist, og hans bekjendteste Stykker, «Das friedewünschende» og «Das friedejauchzende Deutschland» [1]), opførtes 1647 og 1653. Formen er Prosa med indblandede Sange, Indholdet Allegori og Satire, til Dels i den af Digtere som Moscherosch og Lauremberg indførte folkelige Aand mod de indtrængende vælske Moder, mod Rists Rival Zesen og hans overdrevne Purisme o. s. v. Allegoriske Figurer, græske Guder, oldtyske Helte optræde mellem komiske Personer og plattyske Bønder; Theatereffect, pragtfulde Tableauer, Fyrværkeri, Musik anvendes efter en stor Maalestok. Det første Stykke af denne Art synes at have været Stapelius's Ireneromachia [2]),

[1]) Udg. af Schletterer, Augsb. 1864.

[2]) Gervin III. 407, cfr. Oversk. I. 81.

opført 1630 i Hamburg og maaske 1633 her af en reisende Trup, og det indeholdt allerede indskudt Farce i Bondesprog efter den senere Skolekomedies og Hertug Henrik Julius's Exempel. En enkelt tabt »Tragedie« af Rist med klassisk Emne opførtes 1634 i Holsten og 1638 i Stockholm[1]); men naar disse spredte og ubetydelige Spor ikke vare, vilde det mod Sædvane være Danmark, der gik i Spidsen med Opførelsen af denne nyere Komedie, rigtignok paa Tysk og ved en til Sorø Akademi indkaldt Tysker, den oftere omtalte Rostocker-Professor Hans Lauremberg, en af Tidens betydeligere Poeter, der rigtignok i sine Satirer kæmpede for Bevarelsen af den gamle, jævne og folkelige Smag, men dog ikke selv kunde holde sig upaavirket af den nye. Denne Mands Ophold her maa vi aabenbart sætte i Forbindelse med det pludselige og tidlige Omslag i Smagen for dramatiske Forlystelser i alt Fald ved Hoffet, som indtraf i Christian IV's senere Aar, samtidig med at Arrebo forberedte den nyere Kunstform i andre Grene af Poesien. Det er foran paavist, hvorledes det hidtil saa yndede Skoleskuespil, næsten midt i dets Blomstring og efter neppe at have givet Tegn paa Afkræftelse, med Pontoppidans Tobias 1635 pludselig ophører for lange Tider og aldrig ret kommer paa Fode igjen. Men just Aaret før træffe vi nu fuldt udviklede dramatiske Forestillinger af den Art, som Renaissancen havde bragt i Mode, nemlig 1634 ved den udvalgte Prins Christians Bryllup, altsaa 14 Aar før disse Festskuespil ved den westphalske Fred bleve almindelige i Tyskland. Med hvilken Forbauselse slige Forestillinger da for første Gang bleve sete i Danmark, fremgaar af Festberetningerne, der foreligge talrigere og udførligere end vel for nogen

[1]) Ljunggr. 461.

lignende Høitidelighed i Tyskland fra det nyere Dramas første Barndom[1]). Bruden, Magdalena Sibylla, var fra Sachsen, hvor den første regelmæssige tyske Opera, Opitz's Daphne, var bleven opført 1627. Her skulde nu præsteres noget Lignende ved Hjælp af Lauremberg og den nederlandske Hofmaler Karl van Mander. Overskou[2]) giver Uddrag af Laurembergs to Sangspil i mythologisk-allegorisk Stil: Zwo Comoedien, darinnen fürgestellet 1) Wie Aquilo, der Regent mitternächtiger Länder, die edle Princessin Orithyjam heimführet. 2) Wie die Harpyjen von zweien septentrionalischen Helden verjaget, und König Phineus entlediget wird. Navnlig det første er et rent Leilighedsstykke, fuldt af smigrende Allusioner til Brudeparret; i begge Stykker afvexler Prosadialog med Sange; mythologiske Guder og Helte optræde i broget Blanding med aldeles moderne komiske Personer, der staa i meget ringe Forbindelse med Handlingen: den allerede i den gamle Komedie uundværlige Nar, den forelskede Pedant Blax, en uudviklet Type for Holbergs Stygotius, og plattysk talende Bønder, hvis temmelig plumpe Repliker undertiden næsten ordret gjenfindes i Laurembergs senere plattyske Satirer. Det høityske Sprog forstod han langt mindre at behandle, og Sangene i Stykket har han til Dels laant fra Opitz o. a.[3])

Men ikke nok med disse to Festskuespil i den nye tyske Smag: Dagen før Opførelsen af Aquilo, den 7de Oktbr.,

---

[1]) Saaledes i Slanges Chr. IV's Historie II. 781: Festen »fortælles at have været saa stor og kostbar, som ingen tilforn udi Danmark havde seet«, — i en af den franske Gesandt, Greven af Avaux's Ledsageres, Carolus Ogerius's Iter danicum 1656, samt i de forhen nævnte Beretninger af Cassius og J. Holst.

[2]) Theaterhist. I. 84.

[3]) Lappenberg Scherzged. v. Laurемb. 1861. p. 172.

havde Brudgommens Broder, den senere Kong Frederik III, ladet opføre den første «Ballet», vi kjende her til Lands, og saaledes brudt Isen for Hofforlystelser i fransk Stil, som dengang endnu vare temmelig nye i deres eget Fædreland, og som Prinsen maaske havde gjort Bekjendtskab med paa sin Reise til Frankrig 1629—30. Ballettens Indhold meddeles af Overskou p. anf. Sted, men saaledes, at man skulde tro, at Karl van Mander, som «arrangerede» den, ogsaa var Programmets Forfatter. Birket-Smith [1]) oplyser imidlertid, at det er skrevet af de unge Kongedøtres Lærer, Tyskeren Alexander Kükelsom. Det findes endnu paa det Kgl. Bibl. under Titel: Kurzer Einhalt und Bedeutung des Ballets, so der Hoch-würdigster etc. Fürst und Herr, Herr Friedrich, bey bevorstehendem Printzlichem Beylager nebens andern repräsentiren wirdt. In Kopenh. 1634, og er undertegnet: «I. I. Hoch Fürstl. D. D. Unterthänigsten Dieners Alexandri v. Kükelsom» [2]). Balletten er af ganske samme

---

[1]) Leonora Christine Grevinde Ulfeldts Hist. XXX og 69.

[2]) Titelen forstaas vistnok naturligst som om Prinsen blot «tilligemed andre» har danset i Balletten, der altsaa ligesom Festskuespillene skulde være given af Kongen, og herpaa tyde ogsaa dennes Breve (Overskou I. 83), der ligesaa vel angaa Forberedelserne til Balletten som til Komedierne. De oprindelige Festberetninger tale ikke om, hvem der lod den opføre; men det synes altfor mærkeligt, at hverken de eller Programmet antyde Prinsens personlige Optræden i en Ballet, hvilket Parti han udførte o. s. v., noget, som senere Programmer gjerne for fyrstelige Personers Vedkommende udhæve, og det uagtet det dengang, hvis det havde fundet Sted, hos os maatte være aldeles uhørt, medens dog Kongens naturlige Søns, Christian Ulriks Rolle i Balletten udtrykkelig fremhæves. Naar Overskou I. 99 beraaber sig paa «Kukelsons Beretning» for, at Prinsen dansede, kan der kun sigtes til de anførte Ord i Programmets Titel, hvilke jeg dog, saaledes som de staa, ogsaa af Hensyn til Frederik IIIs

Art, som senere bliver almindelig, et mythologisk-allegorisk Potpourri af Scener og Tableauer med indlagte Sonetter, Sange og Dans, uden egentlig Sammenhæng og sluttende med en «grand ballet» fuld af smigrende Allusioner til Fyrsteparrets Navne og Festens Anledning. Overskou har ikke kjendt Programmet selv, men oversætter Cassius's ikke ganske nøiagtige Referat[1]), der overspringer Begyndelsen, Gudernes Gjæstebud hos Neptun, men ellers har Hovedoptrinene: Pan og Deianira, Orpheus og Eurydice, Apollo og Muserne, Ulrik Christian som en «fornem cavalier», om hvem Dyder og Laster strides, Atlas o. s. v. Nogen regelmæssig Inddeling i Scener og Optrin, «entrées», efter fransk Mønster har Kükelsom endnu ikke. — At i øvrigt ogsaa den gamle dramatiske Smag var repræsenteret ved denne epochegjørende Fest, ses af den før omtalte Moralitet om Dyder og Laster.

Helt eller delvis reciterende Festskuespil i den nyere, af Lauremberg indførte Smag, synes ikke senere at være givne ved Hoffet, men derimod bestaa fra nu af alle Galaforestillinger af Opera og Ballet, saaledes som det var blevet moderne i sydligere Lande. Indhold og Stil var imidlertid ganske den samme, som i Skuespillene. Ogsaa vore Konger, lige fra Frederik II, havde holdt Capeller og italienske Musikere[2]), ogsaa hos os havde Musik og Dans faaet Indpas allerede i den yngre Skolekomedie, som vi have set gaa over i formeligt Sangspil med Hieron. Justesen, ligesom i

---

franske Reise og senere Forkjærlighed for Balletforestillinger, skulde være tilbøielig til at forklare, som om det var ham, der i alt Fald havde foranlediget Ballettens Fremkomst.

[1]) Relation etc. 23.

[2]) Oversk. I. 67, 82, o. fl. St. 1658 kom en italiensk Trup fra Danmark til Dronning Christinas Hof: Ljunggr. 396.

Tyskland med Ayrer. Nu fremtræde imidlertid musikalske og chorographiske Forestillinger som selvstændig dramatisk Kunstart, men foreløbig uden bestemt at udskille sig fra hinanden indbyrdes i Opera og Ballet. Ved Ballet forstodes nemlig dengang ikke som nu blot pantomimisk Dans med Musikaccompagnement, men Recitativ og Sange, sjeldnere derimod egentlig Dialog, vare indlagte i Tableauerne, ja ledsagede som oftest hele Handlingen. Om de bleve afsungne under, før eller efter hver Dans, og hvor stor Plads Dansen selv, og Pantomimen i Forhold til den indtog, er mindre klart, men den bekjendte Kieler Professor, Literaturhistorikeren Morhof[1]), har sikkert ikke Ret i, at Tidens Ballet ligesom »Maskeraderne« var stumt Spil, og at Sangene kun tilhørte Programmet, der vistnok undertiden blot indeholder Scenegang og Sange, men som oftest tillige en prosaisk »Récit« til Forklaring af Handlingen. Paa dennes dramatiske Enhed lagdes ingen Vægt; den bestod oftest i en Række usammenhængende Scener, Optog og Tableauer, »entrées«, som endte med et stort Danseoptrin, »le grand ballet«. Indholdet er som Følge af Opførelsen ved fyrstelige Fester oftest en Hofsmiger, der bliver mere overdreven, jo længere vi komme ned i Aarhundredet; Formen var mythologisk-allegorisk; naar Samtidsfigurer optraadte, var det altid som Typer for en hel Stand eller Klasse, visse Dyder eller Feil og Latterligheder o. s. v. Disse Balletter gaa aldeles umærkeligt over i Operaen, hvis Indhold og Præg var ganske det samme, naar Sang og Musik tager Overvægten, og Dans, Optog og Tableau mere blive Accessorier. Grændsen er ofte aldeles flydende, og begge Kunstarter maa i Begyndelsen behandles samlede.

---

[1]) Von der deutschen Sprache und Poesie, 1700, p. 673.

Balletten i den her beskrevne Form er aabenbart directe indført fra Frankrig. Medens vi hidtil i Literatur og Poesi havde faaet alt gjennem Tyskland, begynde fra Midten af det 17de Aarhundrede Hofferne der som her med den spirende Enevoldsmagt samtidig at se hen til og efterligne det franske Hof. Frederik III holdt franske Musici og en fransk «Dansemester» (Balletmester) Pilloy[1]) (som dog nok ikke nævnes før 1663), og det synes ikke, at Balletten har faaet tidligere Indpas ved de nordtyske Hoffer end ved vort, snarere omvendt. Morhof nævner p. anf. St. af tyske kun en Ballet og en «Masqverade» fra det gottorpske Hof 1668 og 69. Skjøndt vor omtalte første Ballet fra 1634 er paa Tysk, og selv om det skulde vise sig rimeligt, at ogsaa de fleste senere ere opførte paa dette nu engang herskende Sprog, saa røbes deres Herkomst dog klart nok af de franske Biprogrammer, som næsten stedse findes, af techniske Udtryk som «ballet», «entrée», «récit», og af Ballettens hele Indhold og Bygning, der ganske svarer til de bekjendteste franske Exempler: løse Tableauer i Dans med ledsagende Sang og Musik som de Molière noget senere for at imødekomme Hofsmagen høist umotiveret maatte lægge ind i sine Stykker eller endog skrive hele Stykker som Ramme om (Les amants magnifiques, La princesse d'Élide). Catharina af Medici havde indført den musikalske Ballet fra Italien; under Ludvig XIII var den allerede saa yndet, at Kongen selv optraadte dansende deri; men dens blomstrende Periode var dog især ved Ludvig XIV's glimrende Hof efter Mazarins Død 1661. Herfra udbredtes den over Europa, og de største Digtere ansaa det ikke under deres Værdighed at skrive Balletprogrammer, saaledes ifølge Morhof Ben

---

[1]) Oversk. I. 107, 109.

Jonson og endog den strenge Puritaner Milton i England, Stjernhjelm i Sverig o. a. En tidligere Tilknytning for Balletten finde vi maaske dog i de ofte storartede mythologiske, allegoriske eller Hyrdeoptog ved Hoffester, i Costume med Musik, temmelig kunstigt Maskineri og undertiden Dans, men uden Repliker eller Ord, som Renaissancen bragte i Mode, og som endnu langt ned i Tiden fortsattes. Under Ludvig XIV sattes de i Scene i Parken ved Versailles, navnlig af Molière, i hvis Værker de findes beskrevne, f. Ex. Les plaisirs de l'île enchantée 1684 med Program fra Ariosts «Rasende Roland», hvor Kongen selv og Hoffet dansede sammen med Molière og hans Trup. I den tarveligere Form, de havde her, finde vi dem allerede tidlig ved Hoffester som Indledning til Ringriden eller Carroussel, ofte flere efter hverandre, hver med sit Program, «Cartel», undertiden indeholdende Vers eller Taler, som oplæstes. Beskrivelser af slige Optog findes i Aug. Erichs Skildring af Christian IV's Kroning 1596, i de nævnte Beretninger om Prins Christians Bryllup 1634, og de forekomme endnu i Christian V's Tid som «Heste-Ballet» [1]). Overgangen fra saadanne Rytteroptog til mere theatralske og balletmæssige Friluftsforestillinger, som vi siden finde dem, staar maaske nok, som Overskou [2]) mener, i Forbindelse med de tyske, navnlig Pegnitzernes, Forestillinger til Forherligelse af den westphalske Fred, hvor Glæden over den gjenvundne Ro og Sikkerhed fandt et Udtryk i landlige Fester, «Schäferier», i den fra Spaniere og Italienere optagne Hyrde- og Idylstil. Denne kom fra nu af i Mode i Dramet ligesom i de øvrige Digtarter, hvor ogsaa hos os Terkelsen, Bording og Kingo

---

[1]) Paulli Extraord. maanedl. Relat. Jan. 1678. Apr. 1680.
[2]) I. 107. Gervinus III. 415.

behandle Hyrde- og Bondelivet sentimentalt, vel ofte plat, men ikke mere med Bevidsthed og Villie komisk som den yngre Skolekomedie. Dennes Bondescener have imidlertid et ganske anderledes kraftigt realistisk Præg end den smægtende Hyrdepoesis, og dette holdt sig til Dels i de komiske Partier af det senere Sangspil og Balletten ved Siden af de efterhaanden hyppigere optrædende forfinede Hyrder, Jægere og Bønder i Lyrikens Stil. Det egentlige Hyrdedrama fik dog ikke fast Fod hos os[1]).

I Sverig, som jo i en ganske anden Grad end Danmark var berørt af den ogsaa i det aandelige Liv epochegjørende Trediveaarskrig, finde vi omtrent ved samme Tid som her et ganske lignende, maaske endnu mere udpræget Smagsomslag. Gustav Adolfs Tid havde, ligesom hos os Frederik II's og Begyndelsen af Christian IV's, været Skolekomediens Blomstringsperiode; men strax efter hans Død trænger under Paavirkning af, hvad man i Krigen havde set i Tyskland og Frankrig, en helt anden Stil ind, der ved de af Dronning Christina indkaldte Udlændinge og Dronningens egen alsidige Dannelse og Pragtlyst omsættes i rent

[1]) Originale danske Dramer forekom jo ikke paa den Tid, og jeg har kun fundet et enkelt Hyrdedrama, som maa antages skrevet her, men paa Tysk og af en af de Digtere, som stod med den ene Fod i Tyskland, og mere skrev for dette Land end for vort mindre fremskredne Publikum. Det er Rectoren paa Herlufsholm, senere Frederik III's Secretair, Slesvigeren Zacharias Lunds († 1667) Ren und Leidt über die Liebe der Schäfferin Dieromene, auss Französischer in Teutscher Sprach gebracht, uden Sted og Aar, Mscr. i Thottske Saml. 1097, 4to. Dette meget vidtløftige og kjedelige Hyrdespil er altsaa Oversættelse af en mig ubekjendt fransk Original, 5 Acter i Prosa med indstrøede Sange, formodentlig allerede skrevet mellem 1640—50, men neppe nogensinde trykt eller opført, i alt Fald her.

fransk Smag, uagtet ved Siden deraf Skolekomedien Aarhundredet ud, især med Brask og Fastelavnsspillene, lever et langt frodigere Liv end i Danmark. Brask selv slog imidlertid ogsaa ind i den nye Tone ved en Efterligning af Rists omtalte Fredsfestskuespil i sin Mars germanicus victus[1]) 1649, thi den westphalske Fred gjaldt jo lige saa fuldt Sverig som Tyskland. 1638 opførtes som anført Rists Perseus i Stockholm, og samme Aar den første Ballet, «Les plaizirs de la vie des enfans sans soucy», altsaa fire Aar senere end her, men til Gjengjæld strax paa Fransk[2]). Fra Dronnningens Myndighedsperiode 1644 trængte fransk Sprog og franske Moder ind med overvældende Magt, og siden 1642 opførtes næsten aarlig en eller flere Balletter, Optog, «Wirthschaften» o. s. v. med langt større Pragt og Bekostning end i Danmark[3]). Balletterne opførtes ogsaa ofte paa Modersmaalet, og Sverigs Opitz, den berømte Stjernhjelm, skrev den versificerede Text til mindst tre, af hvilke et, dog usikkert, Sagn tillægger Cartesius det egentlige Forfatterskab til den ene (Naissance de la Paix, «Freds-Afl», paa Dronningens Fødselsdag 1649) i det Par Maaneder, han før sin Død tilbragte i Stockholm[4]).

Det var store Mænd, Dronningen satte i Arbeide med sin Ballet, og den tog et ganske anderledes Opsving i Sverig end her, og var i fuldt Flor der, da den hos os med Frederik III's Thronbestigelse begynder at forekomme jævnligere. Den første, vi træffe efter 1634, kunde gjerne friste

---

[1]) Ljunggr. 490.
[2]) Ljunggr. 417.
[3]) Ljunggr. 402 ff. 420 ff. Klemming Sveriges dram. litt., fra Aar 1642.
[4]) Morhof deutsche Spr. u. Poesie 1700, p. 673, cfr. Klemming under 1649.

til at tro, at den lærde Stand støttet af den lærde Konge havde bemægtiget sig Balletten ligesom tidligere Dramet, og lagt Latinitetens Bly paa dens lette romanske Sommerfuglevinger. Blandt den berømte Latindigter Vitus Berings Værker[1]) findes nemlig Natalitiæ Choreæ i Anledning af Frederik III's Datters, den senere Hertuginde af Gottorp Frederikke Amalies Daab 1649. Indholdet er Kvindekjønnets Pris gjennem en Række Optrin af Roms Oldhistorie: Sabinerindernes Rov og Cloelias Bedrifter, med entrées af Romulus, hans Legater, klagende Sabinerinder, deres Røvere, Porsenna o. s. v., dernæst rigtignok aldeles umotiveret af Heraklit og Demokrit o. fl.; men ellers er Handlingen mere ordnet og sammenhængende end sædvanlig i Balletten, og af en alvorligere, næsten videnskabelig Character: et helt historisk Cursus i elegante latinske Vers, vexlende Stropher og Chor, inddelt i Scener og Optrin, ganske i Balletstil. Alligevel vil man ikke rigtig tro paa en Ballet med latinsk Text, og Morhof[2]), der tillige nævner en anden, som det synes tidligere Ballet ved det danske Hof: Von verlohrner Zeit und Arbeit, omtaler da ogsaa denne: «Von des weiblichen Geschlechts Vortrefflichkeit» med de Ord: «von dem vortrefflichen Poeten, Hrn. Vito Beringio in lateinischen Versen beschrieben». Berings Arbeide er altsaa en Art Festberetning, og det egentlige Balletprogram findes da ogsaa paa det kgl. Bibl. i to versificerede Redactioner, en tysk, Des weiblichen Geschlechts Preisz und Ruhm, og en fransk, La louange des dames. Naar der saaledes, hvad der i Fremtiden næsten altid er Tilfældet, foreligge Texter i flere

---

[1]) Rostgaard Deliciæ poetarum Danorum II. 159.
[2]) Deutsche Spr. u. Poesie 1700, p. 673.

Sprog til samme Ballet, er Forholdet det, at Scenegangen er den samme, men Versreplikerne frit bearbeidede, ikke oversatte fra det ene Sprog til det andet, ofte af helt forskjelligt Indhold, blot at det passede i Munden paa den samme optrædende Person. Da saaledes ingen af Texterne bestemt røber sig som Original, er det ofte vanskeligt at afgjøre, paa hvad Sprog Balletten egentlig er opført. Klemming[1]) bemærker om Balletten i Sverig, at den digtedes og indførtes af Franskmænd, og at den svenske Text blot var for dem, der ikke forstod Fransk, og den tyske, som i Sverig ingenlunde altid forekommer, en Hjælpetext naar tyske Herskaber vare tilstede. Dog anser han det ogsaa for muligt, at Balletten opførtes den ene Dag paa det ene Sprog, den anden paa det andet, og naar Mænd som Stjernhjelm skrev Ballettexter, er det vel ogsaa rimeligt, at man benyttede dem. Her i Danmark er Forholdet noget anderledes. At det franske Sprog trængte ind tilligemed den franske Smag, var naturligt, men Tysken havde her langt dybere Rod som Hofsprog end i Sverig. Vor første Ballet er skreven paa Tysk af en Tysker; senere arrangeredes de vel af franske Balletmestre (Pilloy), der sagtens ogsaa skrev den oftest anonyme Text, men den forstod vel endnu de Færreste, og naar vi oftere se Frederik III's tyske Hofdigtere skrive det tyske Program, skulde jeg være tilbøielig til at anse dette for Hovedtexten, der blev benyttet ved Opførelsen. Ofte nævnes dog i samtidige Beretninger den franske, ikke den tyske Titel, og Afvigelser kunne naturligvis have fundet Sted. Dansk Text findes kun rent undtagelsesvis og har neppe været opført; men den har alligevel sin store Betydning ved at bøie Modersmaalet i de nye,

---

[1]) Sv. dram. litt., i Sv. fornskr. sällsk. skr. 1863, p. 27.

vexlende, romanske Versformer, som kom ind ved Balletten, og paa hvis Tilegnelse Lyriken netop samtidig med Terkelsen var begyndt at arbeide.

Den næste Ballet er Les contents et mécontents du siècle, ballet dansé au Palais royal de Koppenhaue le 14 oct. 1650[1]), paa Tysk Vergnüg- und Unvergnügung, Ballet bey dero jungen Fräuleins Wilhelminen Ernestinens Kindtauff-Fest... am 14 Tage des Weinmonats in 1650 Jahre, fol., uden Navn, men forfattet af den tyske Hofdigter Ad. Fr. Werner. Det er en Række entrées eller Optrin i en meget løs Ramme, idet allegoriske Figurer og Mennesker af forskjellige Livsstillinger optræde for at udtale deres Tilfredshed eller Utilfredshed med Tilværelsen i Vers af vexlende Rhytme, uden særlig Hentydning til Dagens Fest.

Til Ballet des 4 Élémens, sur l'heureuse naissance de Georges ... second filz de ... Frideric III,[2]) 1653, haves dansk Text: De fire Elementer, udi Et musicalische Skue- oc Dantze-Spil ... paa Hertug Georg etc. Døbedag forestillet, d. 17 Julii Aar 1653. Af Tysken paa Danske udsat af P. N. M. 4to. Det tyske Program har jeg ikke fundet; det danske afviger fra det franske ved mellem Optrinene af Elementerne at indskyde forberedende mythologiske Gudescener. Luften repræsenteres af Vinde og Fugle, Jorden af Bjerge, firføddede Dyr, Satyrer og Verdensdelene, Vandet af Vandbærere, Vaskerkoner (!) og Fiskere, Ilden af Ilddæmoner og i det danske Program af Pluto og Helvedes Aander, alle i entrées med korte Vers.

---

[1]) Hjelmstj. Saml. 2388, 4to.
[2]) Hjelmstj. 2649, 4to.

Aar 1655 feiredes Frederik III's Søns, den senere Kong Christian V's Hylding med Festligheder, der ogsaa, om end i mindre Grad end Festen 1634, bleve af Betydning i Dramets Historie i Danmark. Her optraadte Lauremberg for anden Gang som Hofdigter, og atter banebrydende, med den første i Danmark opførte virkelige Opera, Musikalisch Schawspiel, darinnen vorgestellet werde die Geschichte Arions, dem durchlauchtigen ... Herrn Friederich III etc., auch der durchlauchtigen Frawen Sophia Amalia etc., zur Glückwündschung über die Huldigung des durchl. Prinzen, Herzog Christian etc. unterthänigst präsentirt. Copenhagen 1655[1]). Det er en allegorisk Lykønskning til Kongen fra Sorø, hvor Lauremberg var Professor. Fortalen forklarer Arion om Akademiet, som bæres uskadt gjennem Bølgerne af Delphinen, Kongen. Det indeholder da ogsaa kun Smiger, uden nogen egentlig Handling; vexlende Oder og Chor af Furier, Dyder, Nereider o. s. v., der optræde og forsvinde uden videre Forbindelse mellem de enkelte Scener. Men Stykket er bestemt forskjelligt fra Laurembergs tidligere Leiligheds- eller Festskuespil med Sange, saa vel som fra Balletterne; det er en ren Opera med udelukkende Sangrepliker, kun et enkelt Sted med indlagt Dans og nogle Tableauer, men ikke arrangeret i Balletstil. — Balletten kom imidlertid ogsaa frem ved denne Fest. Den bekjendte spanske Gesandt og Digter, Grev Rebolledo beskriver i sine Ocios

[1]) Selv om Overskou I. 82 ikke har kjendt selve Stykket, er det dog ubegribeligt, hvor han kan forvexle denne Hylding med Christian IV's Søns, den udvalgte Prins Christians, og antage det for opført 1610, »endnu før Opitz i 1627 ... havde indført Operaen i Tyskland«; thi Lauremberg, der var født 1590, kom først 1623 her til Landet. Hvad Opitz indførte, var jo imidlertid, som vi have set, kun Sangspil, ikke egentlig Opera.

en Ballet, som han i samme Anledning saa den 16 August 1655, og hvor Dronningen og Kronprinsen selv dansede, som det var Skik i Frankrig[1]). Ogsaa til denne Ballet har jeg paa det kgl. Bibl. fundet det tyske Program: Unterschiedliche Oracula, im Ballet ... vorgestellet auff dem Königl. Schlosz zu Kopenhagen 1655. Paa andre Sprog findes den neppe. Sibylla raadspørges her af Folk af forskjellige Nationer og Stillinger, ofte meget vilkaarligt valgte: Hollændere, Bønder, Soldater, Narre, Dansemestere, Musikanter, Hyrder og Amazoner. Dronningen, Prinsesserne og Hoffet optraadte, Sophie Amalie endog i fem forskjellige Roller, sidst som Amazone, hvor Forfatteren lader Sibylla complimentere hende i mere vel mente end vel lykkede Vers:

Wo Ihr die Schönste, die unter Euch ist, höret,
Die itzt gantz Nordenland als eine Göttin ehret.

Kronprinsen var Jæger og tiltales af Sibylla med:

Printz der Jäger, Zier der Helden!

Under de skjæbnesvangre krigerske og politiske Begivenheder indtil 1660 standse naturligvis Hofforestillingerne, og da de igjen begynde efter Enevoldsmagtens Indførelse, synes Smagen atter at have forandret sig noget, overensstemmende med den Retning, den havde taget i Tyskland, hvor Operaen fra Midten af Aarhundredet udviklede sig selvstændigt og næsten fortrængte det reciterende Skuespil[2]). Opføres her end ikke endnu egentlige Operaer, saa spiller det musikalske Element i Balletten dog stedse mere Hovedrollen, og med Hensyn til Sproget og Opførelsen søger

---

[1]) Overskou I. 102, cfr. Nyerup Efterr. om Kong Frederik III, 1817, p. 418. Rebolledo Ocios 1660, p. 289 ff.
[2]) Gervinus III. 445.

Hoffet først directe til Italien, Operaens Hjemstavn, men vender dog snart tilbage til de vante Mønstre og Mestere fra Tyskland, hvor den havde taget et saa glimrende Opsving, medens det franske Sprog foreløbig atter træder i Baggrunden. I Anledning af Churprinsen af Sachsens Forlovelse med Prinsesse Anna Sophie haves Opera-Balletten Kadmus i to temmelig forskjellige Redactioner[1]). Den tyske: Der lobwürdige Cadmus...in deutsche durch Ad. Friedr. Werner und darauff in welsche Reimen durch Hirolamo Pignani, in die Musik aber gesetzet . . . durch S. Maj. Capelmeister Caspar Förster, opført d. 25 Sept. 1663, viser sig altsaa som Originaltexten, der er oversat paa Italiensk og udførligere bearbeidet af den indkaldte italienske Balletmester Pignani: Il Cadmo, introduttione d'un giocoso combattimento e balletto, rappresentato in musica nella selue di Friderisburgh di Girol. Pignani. Coppenh. 1663, med tysk Indholdsforklaring. Det er en Fremstilling af Thebens Grundlæggelse i sex Tableauer med tilhørende Vers og Musik, Fyrværkeri, Dans og mythologisk Apparat af Guder og Gudinder. Smiger efter fransk Hofskik danner en Hovedbestanddel af Indholdet; Italieneren skyr end ikke at lade Fama i Theben varsle for Kadmus om Frederik III's kommende Storhed.

Næste Dag gaves i samme Anledning og paa samme Sted, Dyrehaven ved Frederiksborg, ved Fakkelskin en anden Forestilling: Masquerada, die Waldlust[2]), en Samling Scener eller Tableauer med Afsyngelse af tyske Vers, Musik

[1]) Hjelmstj. Saml. 357, fol. og 2632, 4to, cfr. Overskou I. 106 og Danske Sml. 2 R. II, p. 155 ff.

[2]) Hjelmstj. 357, fol.; Oversk. I. 107. N. M. Petersen III. 523. Nyerup Frederik III, 422, cfr. Ljunggr. 414.

og Dans, men ganske uden dramatisk Sammenhæng eller Ramme. Prinserne, Prinsesserne og Hoffet optraadte her sammen med de franske Dansere, der overtog de mindre anselige Roller, af hvilke navnlig Bondescenen mellem Hans og Grete er dygtig plump. Slige Skovforestillinger i fri Luft, hvor man maatte give Afkald paa en stor Del af den kunstneriske Illusion og derfor ogsaa tog det endnu mindre nøie end sædvanlig med den dramatiske Form og Enhed, nærme sig til de omtalte tyske »Schäferier«[1]) og føre Skuespillet over i det rene Divertissement. Herfra er kun et Skridt tilbage til de gamle Costumeoptog og til de beslægtede modernere Hofforlystelser, hvor det Dramatiske taber sig i blot Forklædning og Maskerade (hvorom jo ogsaa Stykkets Titel minder) med Musik og Dans, men uden Handling og Ord.

Et Trin videre føres denne Overgang ved de Hoffester, vistnok nærmest af tysk Oprindelse, som vi ogsaa træffe paa denne Tid, og som synes en Modification af de gamle Fastelavnslystigheder og Folkefester i Carnevalstiden. Saaledes ikke blot Maskeoptog i fri Luft, som Hoffet foretog f. Ex. 1697 til Amager i Øens Bondedragter[2]), men især de saa kaldte »Wirthschaften« og »Jahrmärkte«. De have øiensynlig nærmest svaret til, hvad vi nu kalde »Carneval« ɔ: en Maskerade, hvor Rollerne ikke vælges ganske frit og vilkaarligt, men hvor Maskeringen underordnes en løst skizzeret Plan, i Overensstemmelse med hvilken Rollerne i alt Fald for en Del fordeles og indrettes. N. M. Petersen[3])

---

[1]) Gervinus III. 407 nævner en »Waldkomedie« af Scheren i Hamburg 1638 af idyllisk Indhold med Bondescener; men om den blev spillet under aaben Himmel ligesom »Waldlust« er uvist.

[2]) Oversk. I. 119.

[3]) III. 522.

angiver efter fremmede Kilder denne Plan som et Sammentræf af en stor Mængde Gjæster af alle Stænder og Nationer i et Herberge; men dette passer da i alt Fald kun paa »Værtskaberne«, og selv disse nuanceredes vist paa forskjellig Maade, om end altid saaledes, at et Taffel eller Festmaaltid hørte med til Programmet, hvorpaa man sluttede med Costumebal ligesom paa vore Carnevaler. »Markederne« maa have været Carneval med Bazar, Boder, Udsalg, Gjøglere o. s. v., og costumeret Markedspublikum. »Wirthschaft« og »Jahrmarkt« blandedes ogsaa sammen, som vi netop se det i den vistnok eneste samtidige Skildring af en saadan dansk Hoffest: Le Wertschaf fait à Copenhaguen au mariage de S. A. R. Md. Anne Sophie de Dannemarc avec le Sérénissime Prince-Électeur Jean George de Saxe[1]) 1666. Festen holdtes i Anledning af den samme sachsiske Prins's Bryllup, hvis Forlovelse var bleven feiret ved Skovforestillingerne[2]), og Beretningen er

[1]) Hjelmstj. Sml. 2646, 4to. Et andet gaves allerede 1652, s. Nyerup Fr. III, p. 424.

[2]) Brylluppet holdtes paa Grund af Dronningens Sygdom i al Stilhed, efter almindelig Opgivelse den 9de October (Danske Sml. 2 R. II. 144); mærkeligt nok angiver de St. Victor, der dog baade var Samtidig og vistnok Deltager, i sin Fortale den 23de Oct. Nogle Dage efter gaves »Værtskabet,« der saaledes i intet Tilfælde kan være den samme Fest, som i P. W. Beckers Saml. til Frederik III's Historie II. 52. 58 omtales under 11 Febr. 1665 som en Ballet, hvor Hannibal Sehested spillede »courtisan« og gav Collationen. Han døde den 13de Sept. 1666, og det maa altsaa være en anden Sehested, der en Maaned efter som maréchal de la cour optræder som Vært i »Værtskabet«. Der er imidlertid vist mange Fester fra denne Tid, om hvilke hverken Beretning eller Program er naaet ned til os; i Beckers anførte Værk I. 299 tales ogsaa om en Ballet i Anledning af Dronningens Broders forventede Besøg, som var under Arbeide i Juli 1662, og som neppe kan være identisk med nogen af de over et Aar senere i helt anden Anledning givne og kun til Dels balletmæssige Forestillinger af Cadmus og Waldlust.

dediceret Churprinsen af en fransk Deltager, de St. Victor. Af Franskmandens Omtale er det klart, at han ikke kjendte slige Fester fra sin Hjemstavn[1]). Enhver fik sin Rolle tildelt ved Lodkastning; Dronningen holdt Bod som hollandsk Sælgekone, Kongen var Perser, Kronprinsen Fægtemester, Churprinsen Postillon; Hofmarschal Sehested, der havde havt Arrangementet, fungerede som Vært; ogsaa Koblere og Koblersker optraadte efter Tidens plumpe Smag. Næsten hele Hoffet opregnes ved Navne, idet Franskmanden har skrevet et smigrende Vers til hver i Anledning af den udførte Rolle, hvorved hans Skrift faar en lignende Form som de tidligere omtalte Balletprogrammer; men det er kun en bagefter udgiven Festberetning, og ved selve Festen har der, trods den forud givne Handling, lige saa lidt været foreskrevne Repliker i Ord eller Sang som ved vore Carnevaler.

Til Frederik III's Fødselsdag 1670 synes det næsten, som om der var paatænkt en Ballet paa Dansk. Blandt den oftere som Hofpoet optrædende Præsident i Ribe, Mathias Worms haandskrevne gudelige og Leilighedssange[2]) findes nemlig De fiire Elementer, paa Hs. kgl. Majestæts Fødselsdag (som indfaldt d. 18de Martj 1670) udi en Balet representerede ved Hs. Excell. Hr. Riigens Admiral, med et Vers til Admiralen (Henrik Bjelke), som havde befalet Worm at skrive. Stykket staar ikke i nogen Forbindelse med den 17 Aar tidligere, franske, paa Dansk oversatte Ballet af samme Titel. Hvert Element optræder her med sit Lykønskningsvers for at »offerere sig til Hs. Kgl. Majestæts Tjeniste«, hvorpaa der

---

[1]) Ljunggren 410 ff. omtaler flere svenske »Værtskaber« siden 1653, da der gaves et »olympisk Gjæstebud«, men mener, at denne Art Fester stamme fra Frankrig.

[2]) Kalls Sml. 396. 4to.

sluttes med et Chor, men uden Antydning af Dans eller Musikarrangement, saa at det Hele maaske kun er en Form for et af de dengang saa almindelige Gratulationsdigte til kongelige Fødselsdage. Opført er det i alt Fald ikke; thi Kongen døde d. 19 Febr. 1670 og oplevede altsaa ikke den Fødselsdag, det var bestemt til at feire[1]).

Endnu mindre have vi et virkeligt dansk Balletprogram i den af Birket-Smith fremdragne Fru Kirsten Munks Ballet[2]), en politisk Satire rettet mod det i Frederik III's tidligere Regeringsaar overmægtige, saa kaldte «Svigersønne-parti», og rimeligvis skreven af en af Modpartiet blandt Adelen, c. 1650. Men det er interessant at se, at den allegoriske Ballet- og Optogsstil allerede saa tidlig, lige da Opera-Balletten havde vist sig her i Landet, blev tilegnet og benyttet som Form for Satiren, den Digtart, der ellers overalt holdt sig mest national og længst bevarede den gamle Stil, ligesom den med Forkjærlighed holdt sig til Modersmaalet.

Under Christian V trængte endelig den egentlige Opera ind, navnlig over Hamburg, hvor den blev dreven med stor Iver og Bekostning. Den pragtfulde Udstyrelse af dens bibelske, allegoriske, mythologiske og bukoliske Emner fordrede et stort Maskineri, og dette atter et særegent Locale. 1678 fik Hamburg sit kostbare Operahus, derpaa andre nordtyske Stæder, og den danske Enevælde, der bestandig mere lagde Vægt paa efter fremmed Mønster at glimre ved

---

[1]) At denne i Titelen angives til den 18de i Stedet for den 28 Marts beror vel paa Forskjellen mellem ny og gammel Stil. Christian V's Fødselsdag var d. 15de (25de) April, og kan desuden neppe være bleven offentlig høitideligholdt i hans første Regeringsaar, saa nær efter Faderens Død.

[2]) Dsk. Sml. VI. 348.

pragtfuld og ødsel Hofholdning, fulgte snart efter. 1689 byggedes paa Amalienborg et interimistisk Operahus, hvor man paa Kongens Fødselsdag samme Aar opførte Der vereinigte Götter-Streit[1]), en 5 Acts Opera af Burchardt med Musik af Schindler i Arier og Chor, men endnu med Dans af franske Dansere ved hver Acts Slutning, samt komiske Hyrdescener. Mars med Krigens og Apollo med Fredens Guder kappes om at hylde Kongen; Dronning Margrethe, Frode og Knud den Store paakaldes, og i bagefter aftrykte Vers bringe «der Dannemann, der Normann, der Teutsche, der Morian,» Repræsentanter for alle Kongens Undersaatter, deres Lykønskning. Ved den anden Forestilling brændte imidlertid Theatret med en Mængde Tilskuere. —

Endelig, 50 Aar efter de sidste Skolekomedier ved Hoffet, træffe vi atter det danske Sprog ved en Hofforestilling, idet Tidens største, oven i Kjøbet religiøse Digter hos os ligesom Stjernhjelm i Sverig maatte laane sin Pen til Forherligelse af en kongelig Fødselsdag ved en Ballettext. Men dette vidner dog om stigende Agtelse for Modersmaalet; i Frederik III's Tid blev det ikke betroet Bording, der dog var en Art Hofpoet, at skrive efter de nye Noder; det maatte endelig være enten Tysk eller Fransk. Til Statholder Gyldenløves Fest paa Christian V's Fødselsdag 1683 skrev nemlig nu Kingo ifølge Nyerup en Mellemting mellem Opera og dramatiseret Cantate, som efter den udførlige Beskrivelse af Festen i Paullis Extraord. mdl. Relat., Mai 1683, udgjorde en Del af en stor mythologisk-allegorisk Opera-Ballet. Af Texten findes kun det af Nyerup meddelte Stykke[2]), og han angiver ikke sin Kilde for, at Kingo er

---

[1]) Hjelmstj. Sml. 2764, 4to.
[2]) Dsk. Digtek. III. 210.

Forfatteren. Paulli omtaler det heller ikke, men de smukke, let flydende Vers gjøre det høist rimeligt. Jupiter sender her paa Opfordring af Kong Dan Mercurius ned til Jorden for at gjøre sig bekjendt med Christian V's Styrelse, hvorpaa Kong Dan selv forlader Olympen og udgyder sig i Complimenter til sin Ætling:

> .....thi skriv kun hannem ind
> Blandt store Guders Tal; det egner og hans Sind!

Til Kongens sidste Fødselsdag, 1699, opførtes af Elephant- og Danebrogsriddere Les plaisirs des héros oder die IV edelsten Passionen, als Ihrer Mayestät Geburts-Tag Anno 1699 den 15ten (25de) Aprilis begangen wurde ... in der Musick vorgestellet. Ideen var tagen af en Maskerade 1693, hvor Enhver skulde vælge sin Forklædning efter de Sysler, der tiltalte ham mest, og Kongen havde valgt Jagt, Elskov, Krigs- og Søvæsen. Mercur, der synger Plattysk, fremfører da i Operaen som Gudernes Sendebud Cupido, der synger Italiensk[1]), Diana,

---

[1]) Med Føie spørger N. M. Petersen III. 16, hvorledes en Ridder af det blaa eller hvide Baand vel kunde tage sig ud som Cupido? Han anfører efter Nova litt. maris Balth. hele Forestillingen som Exempel paa Sprogblanding til Hove; men det er neppe ganske retfærdigt, naar han forarges over, at »Mercur talte Plattysk, og kun Neptun talte Dansk,« thi det laa udtrykkelig i Planen, at enhver Gud skulde tale det Sprog, som passede bedst for hans Væsen, ɔ: det Lands, hvor den »Passion«, Guden repræsenterede, dyrkedes mest. Desuden maa vi netop heri snarere se et nyt Bevis paa, at Modersmaalet i Christian V's sidste Tid atter begyndte at lyde ved Hove. 1691 var der ogsaa, som tidligere anført, blevet givet »dansk Comedie af Skolepersoner«. — Blandt Operaer sætter i øvrigt N. M. Petersen III. 523, formodentlig narret af Titlen, ogsaa Joh. Täntzer Der Dianen Hohe und niedere Jagtgeheimnüsz, Copenh. 1682 (eller, efter Paullis Mercurius librarius i Extraord. mdl. Relat., allerede 1680), som i Virkelig-

der paa Fransk, Mars, paa Tysk, og Neptun, paa Dansk overøse Kongen med Smiger og, skjøndt Guder, tiltale ham »underdanigst«. Dansen spiller endnu en Rolle og indleder hvert Optrin: for Cupido danse Amoriner, for Diana en Jæger og en Nymphe, for Mars Herkules og Bellona, for Neptun Nereus og Pluto, og sluttelig opføre samtlige Guder en »General-Ballet«. Men det musikalske Element i Arier, Recitationer og Chor er dog aldeles overveiende.

Frederik IV, der fra sin Udenlandsreise var meget indtagen i Operaen, lod 1700 opføre et fast Operahus, og havde Italienere i sin Tjeneste, der sang paa deres Modersmaal[1]). Senere indkaldtes den berømte Hamburger Componist Kayser, og der spilledes atter paa Tysk, Hamburger Poeterne Postels, Hunolds og Königs Texter; men efterhaanden udartede Operaen og gik af Mode, dels ved Geistlighedens Fjendskab, dels fordreven af den indtrængende franske Tragedie[2]).

IV.

Alt, hvad her er omtalt, er Hofskuespil og vedkommer paa Grund af Musikens Overvægt og det fremmede Sprog egentlig ikke Nationallitteraturen. Til et dansk og folkeligt Drama i moderne Aand er der endnu langt; ogsaa for Folket spilledes her paa Tysk og af de tyske, tilreisende Trupper. Begyndelsen til et tysk Folkeskuespil i nyere Stil have vi set med Rist, Lauremberg og deres Samtidige hen imod Trediveaarskrigens Slutning, da ogsaa de første tyske Trupper

---

heden er en udførlig og lærd Jagtbog med smukke Kobbere og Planer, der ogsaa handler om Vildtets Liv, Skovplantning o. s. v. Cfr. Hist. Tidsskr. 4 R. II. 849.

1) Oversk. I. 120. 134. 144. 147.

2) Gervin. III. 447.

kom her ind, men derefter skete hos os en Standsning, indtil Enevoldsmagten bragte nyt Liv i Forlystelserne. Fra 1633 synes ingen Trup at have besøgt Landet, før 1661 Andreas Wulffs tyske eller hollandske Comedianter[1]); senere kom de temmelig stadig. Den aandelige Næring, de kunde byde Folket, var imidlertid, som vi have set, af temmelig tvivlsom Beskaffenhed, en raa Blanding af alle Kunstarter, der efter Midten af Aarhundredet blev endnu raaere derved, at Skuespildigtningen til Dels faldt i Hænderne paa Skuespillerne selv, som drev den rent forretningsmæssigt og blot søgte at opnaa den størst mulige Effect med den mindst mulige Uleilighed. Saaledes opstaar Dramatiseringen af Folkebøger, Hyrde- og Statsromaner til saa kaldte »Haupt- und Staatsactionen«, plumpe Spektakelstykker indrettede blot paa ydre, theatralsk Virkning, uden Spor af dramatisk Composition og Stil, hvor Pathos og Farce gik uformidlet over i hinanden, Emnerne hentedes fra de forskjelligste Tider og Forhold og blandedes sammen uden Respect for Historien eller Geographien, medens Udførelsen var lige saa raa, ofte halv improviseret indenfor en af Truppens Impressario given Ramme. Efter »Hauptactionen« sluttedes gjerne med en Farce, »Nachspiel«, næsten i Pantomimestil, hvor Spøgen ikke var finere, og hvor især Hanswurst, eller som han siden efterhaanden kaldtes efter Truppernes forskjellige Nationalitet: Clown (engelsk), Pickelhering (hollandsk), Arlechino eller Sganarel (med den italienske Opera og Maskekomedien, hvoraf Molière til Dels tog sine Figurer[2])), drev sit Spil. Senere nøiedes man endog med Marionetkomedie, Skyggespil, Linedansere og Gjøglere af alle Slags. Ved slige Midler

---

[1]) Oversk. I. 103. 110 ff.

[2]) Genée i deutsche Rundschau, Juni 1879.

fik Folket hos os sin dramatiske Opdragelse lige ned til v. Quotens og Holbergs Tid, oven i Kjøbet i et fremmed Sprog, saa at en stor Del af Tilskuerne maatte nøies med at se uden at høre og forstaa. Spilledes her endnu en sjelden Gang paa Dansk, saa holdt man sig, som før omtalt, til den gamle Skolekomedie, hvorimod de tyske Skuespil aldrig synes at være efterlignede paa Dansk. Jeg skal derfor ikke gaa nærmere ind paa dem, men henvise til Werlauffs Fremstilling[1]).

Dramet i Midten og henimod Slutningen af det 17de Aarhundrede adskiller sig altsaa fra Reformationsaarhundredets Skolekomedie ved den professionelle Udførelse og deraf følgende Stræben hen imod en fast og staaende Skueplads i Stedet for de tidligere Fest- og Leilighedsopførelser, ved overveiende verdslig Character og erotiske Emner, Prosadialog i det reciterende Skuespil og en Tilbøielighed til svulstig Form og Theatereffect, som var det gamle Drama fremmed. Imidlertid have vi jo i den senere Skolekomedie set en Udvikling, der peger ned mod det Nye, medens dette dog endnu ingenlunde kan betegnes som en fuldkommen Indtrængen af Renaissancens og end mindre af Klassicitetens Principer. Navnlig var Prosadialogen og Blandingen af det Pathetiske og det Burleske Oldtiden aldeles ubekjendt. I Reformationstidens Skuespil derimod have vi baade truffet Narrescener og hele Mellemspil af komiske Personer midt i de alvorligste Emner. Af det klassiske Dramas Enhed eg Regelbundenhed i Handlingen, dets alvorlige, psychologiske Charactertegning, findes ikke Spor i det 17de Aarhundrede, og de antike og mythologiske Sujetter forekomme kun leilig-

---

[1]) Hist. Antegn. til Ulysses v. Ithacia. Overskou I. 126 ff.

hedsvis mellem mangfoldige andre, bibelske, moralske, romantiske og farceagtige, der vise tilbage til Middelalderen ligesom Skuespillets hele folkelige, ofte satiriske og temmelig uformelige Præg.

Opitz havde i Tyskland først ligesom skizzeret en Renaissancereform af Dramet, men ikke ført den igjennem. Det af ham indførte Sangspil og Operaen vandt strax Indgang, men Tilbageførelsen af det reciterende Skuespil til klassiske Mønstre blev først gjenoptagen ved og efter Aarhundredets Midte af Gryphius, Lohenstein og den 2den schlesiske Skole. Disse Digtere besad imidlertid ikke noget betydeligt originalt Talent og vare ikke heldige med deres Forbilleder; i Oldtiden bleve de ligesom Opitz staaende ved Sølvalderen, navnlig ved Senecas Tragedier, hvis svulstige, usande Stil og Forkjærlighed for Rædsler kun altfor godt stemte med den Retning, Tidens folkelige Drama, paavirket af Englænderne, allerede havde taget. Fra den ældre Skolekomedies udramatiske Lære- og Prædiketone var man faldet over i stærk Overdrivelse af den blotte raa Handling og nervepirrende Effect, som Schlesierne vel ikke opgav, men efter Seneca udpyntede med en rethorisk Pathos, der, hvor falsk den end var, dog vidnede om en finere Smag og kunde danne Overgangen til den fransk-klassiske Tragedie, som selv var væsentlig rhetorisk og til Dels hvilede paa samme antike Mønstre. Foreløbig optog man imidlertid fra de i Renaissancesmagen videre fremrykkede romanske Folk kun den italienske Forskruethed, Ordleg og Affectation, og blev i sit Kjendskab til Frankrigs Literatur staaende ved den forvildede »Tragikomedie«, skjøndt denne nu i sit Fædreland havde veget Pladsen for den klassiske Tragedie, der snart skulde beherske hele Europa, og skjøndt Racine og Molière allerede paa denne Tid vare i fuld Virksomhed efter

Corneille. Den franske Regelmæssighed i Formen lærte Tyskerne derimod paa anden Haand af Hollænderne, Heinsius og Vondel, hos hvem den alt var bleven stivere og tungere. Saaledes opnaaede den 2den schlesiske Skole kun, ligesom tidligere Reuchlin og hans Efterlignere, at skabe et nyt lærd Drama, der, skjøndt det nu var i Modersmaalet og ingenlunde udelukkende valgte antike Emner, dog i Stof og Behandling var ufolkeligt, uden alligevel ret at kunne hæve sig ud over den gamle Raahed og Plumphed. Det vandt aldrig nogen synderlig Anklang og havde ikke længe Livskraft. De Fornemme foretrak den moderne Opera, og Folket holdt sig til Truppernes gamle Stykker; selv hos de Lærde fortrængtes det hen imod Aarhundredets Slutning med Chr. Weise af en Reaction i Retning af Skolekomediens jævnere, naturligere og mere nationale, men ogsaa endnu plattere og uformeligere Stil.

Gik det saaledes i Tyskland med den 2den schlesiske Skoles dramatiske Reform, saa kan det ikke undre os, i Danmark kun at finde enkelte, svage Spor af dens Indvirkning, nemlig hos Lønborg, og det endda kun i Stilen, medens han som Skolemand, der søgte at gjenoplive den gamle bibelske Skolekomedie i lidt regelmæssigere og modernere Form, mere minder om Weises Emner og Behandling. Gjennem de reisende Trupper berørtes vi naturligvis ogsaa af hin Retning i Dramet; her kom Hollændere, som synes at have spillet Vondels Stykker 1703, og Spiegelbergs Bande opførte 1718 Gryphius's Papinian som »Hauptaction«[1]); men det var dog kun sjeldnere, at Trupperne indlod sig med det lærde Drama. Derimod røber sig i Tyskland noget før 1700 den franske Indflydelse, der snart

[1]) Overskou I. 122. 136. 138.

fuldstændig skulde reformere Theatret og bortfeie baade Schlesierne, den plumpe Haupt- und Staatsaction og den i Unatur udartede Opera. Fra Midten af Aarhundredet begyndte ved Hofferne den overmægtige Paavirkning fra Versailles, og samtidig finde vi enkelte tyske Oversættelser af klassiske franske Dramer[1]), Corneilles Cid 1656, Polyeucte ved Kormaert 1669, Horace 1662; men først hen imod 1700 oversættes franske Stykker i Masse og til Opførelse, navnlig af Bressand i Brunsvig og af den Veltheimske Trup (Molière 1694), der saaledes forberedte Gottscheds Reform af Poesien i fransk-klassisk Retning. Veltheims «churfyrstelig sachsiske Komedianter», der bestod af dannede Mænd, især Studenter, og først lod Kvinderoller udføre af Skuespillerinder, hævede i det Hele Skuespillet og opførte gode franske Stykker. De kom oftere til Kjøbenhavn fra 1707 af, rigtignok først efter at Truppen siden Veltheims Død var begyndt at tabe sig under hans Enke, og det er interessant at se, hvorledes den franske Smag i dens Stykker kæmper med Hauptactionsstilen, og f. Ex. Kormaerts nævnte Polyeucte, der ved sit fra Martyrlegenden hentede Indhold egnede sig til gammeldags Behandling, mister sin Regelmæssighed og fyldes med raa Rædselseffect, Engle, Djævle og mythologiske Mellemspil, for at tiltale det til den gamle Plumphed vante Publikum, medens Rotrous efter det Spanske bearbeidede Tragikomedie Wenceslas (1719) forvandles til «ein lustiges Nachspiel» i en Marionetforestilling[2]). Den franske Tragedie blev jo i det Hele ifølge sin Natur aldrig folkelig, især ikke udenfor Frankrig; den maatte støtte sig til Hofferne og de Lærde, og de behøvede ikke at hente den gjennem Tysk-

[1]) Gerv. III. 450.
[2]) Overskou I. 125 ff. 128. 140.

land, men kunde øse lige af Kilden. I Oversættelse tilegnedes den dog her først ind i det 18de Aarhundrede; kun af Rostgaard have vi fra hans Ophold i Paris 1696 en Oversættelse af Cids 3 Act, 3 Scene[1]). Derimod træffe vi franske Trupper indkaldte til Hoffet ved Siden af de tyske, allerede under Frederik III 1669 en kort Tid, men fra 1681 fast[2]), og de have naturligvis opført deres Lands store Dramatikeres Værker i Originalsproget og saaledes gjort dem bekjendte i den fornemme Verden, skjøndt vi først fra 1715 have nøiere Oplysninger om deres Personale og Repertoire, hvori Molière, Corneille og Racine, Lystspildigterne Dancourt og Legrand, samt Gherardis Théâtre italien ere fremherskende. Ved den før nævnte Hofforestilling hos Gyldenløve 1683 blev efter Kingos Ballet «legt en Fransk Comedie, kaldet den u-bekjendte» [3]). Ogsaa i Operaen trængte den franske Smag ind, idet den omtalte Capelmester Kayser bl. a. lod opføre Operaer af Sachseren König med Text af franske Tragedier i Stedet for de slette italienske Librettoer. Kaysers Opera foranledigede i øvrigt de franske Skuespilleres Afskedigelse 1721, der imidlertid blev af en ganske anden Betydning for det danske Drama end deres tidligere Virksomhed her, idet et Par af dem, Montaigu og Capion, bleve i Kjøbenhavn, og den sidste fik Privilegium paa et Theater i lille Grønnegade, hvor Holberg og Rostgaard 1722 med de dramatisk erfarne Franskmænds Hjælp grundede den danske Skueplads. — I Sverig, hvor vi have set den franske Indflydelse gjøre sig stærkt gjældende ved Hoffet siden Dronning Christinas Tid, og hvor der ikke var nogen saa stærk

---

[1]) Wielands Sml., 1 Bd.
[2]) Oversk. I. 111. 114. 134.
[3]) Paulli Extr. Relat., Mai 1683.

tysk Retning at overvinde, blev den ene herskende langt tidligere end hos os. Fra 1690, altsaa 30 Aar før her, forsvinde de sidste Spor af Skolekomedien, og allerede 1665 træffe vi selvstændig Tilegnelse og Efterligning af det franske reciterende Skuespil, nemlig i Hjärnes Tragedie Rosimunda[1]). Den er i Stil med den tidligere omtalte Overgangsretning til den fransk-klassiske Tragedie, Garniers og Hardys »Tragikomedier«, som intet Spor have efterladt i vor Literatur. 1684 opførtes Racines Iphigénie paa Fransk ved Hoffet; 1686 aabnede nogle Upsala-Studenter af Hjärnes Kreds, dog kun for en kort Tid, et Theater i Stockholm, hvor der blev givet flere, mest utrykte Sørgespil over klassiske Emner af Isaac Börk, og hvor utvivlsomt den franske Smag har været herskende. 1694 oversattes Racines Esther[2]), og 1721 begyndte Gyllenborg sin svenske dramatiske Production i moderne Aand. Fra 1729 findes hyppige Oversættelser af Holberg og Molière, og 1737 aabnedes den svenske Skueplads. Vi se saaledes, at den franske Klassicismes Herredømme og med den Begyndelsen til et moderne nationalt Drama var ganske anderledes forberedt i Sverig end hos os; naar det sidste ikke desto mindre her tog et kraftigere og originalere Opsving, maa dette bero paa ganske særlige og personlige Betingelser.

For at følge Dramets Udvikling i Danmark ned til Holberg ere vi her komne noget udenfor den blot tyske Indvirkning og det 17de Aarhundredes Grændser. Inden for disse træffe vi efter Skolekomediens Ophør kun een dansk

---

1) Ljunggren 569 ff.

2) Klemming Sver. dram. litt., under anf. Aar og p. 579. Ljunggren 399. 582. Om Börk og hans Kammerater s. Darius, svenskt drama af Isaac A. Börk, utg. af Karlson. Sth. 1874.

Dramatiker af nogen Betydning, den eneste før Holberg, der havde Øiet aabent for det nyere, regelmæssige Skuespil i Udlandet og forsøgte at indføre ikke blot den tyske, men ogsaa den franske Retning, i saa Henseende betegnende en Overgang mellem to Perioder i vor Literatur. Det er Mogens Skeel til Fusingø og Odden, 1650—94, død som Etatsraad og Stiftsbefalingsmand i Viborg Stift. Kun 16 Aar gammel oversatte han Judith, et af Opitz's før omtalte Sangspil, formodentlig kun som Sprogøvelse og uden egentlig Bevidsthed om, at han herved gjorde det første Skridt til at omplante det moderne Kunstdrama paa dansk Grund; men baade Valget og Behandlingen vidner i alt Fald fordelagtigt for hans Begavelse og omhyggelige Opdragelse. Martini Opitii Dansktalende Judith. Udsatt af Mogens Skeel. Tryckt i Kjøbenhaffn hos Jørgen Lamprecht, Aar 1666, med Tilegnelsesdigt til «det ædle og dydige danske Fruentimmer», følger ikke aldeles nøie Originalens vexlende Sangspilsrhytme i Recitativer og Arier, ligesom Opitz's tre Acter hos Skeel ere delte til fem, hver kun paa et Par Scener; men Indholdet er i det Hele correct gjengivet, Sprog og Vers efter Tidens Forhold gode, om de end staa under Originalens. Franske Ord findes endnu slet ikke; enkelte uheldige Former, som «slage» for «slaa», ere komne ind for Rimets Skyld; af og til tillader han sig et Ordspil, som ikke findes i Tysken, f. Ex. «O Judith, o jodut!» (et dengang almindeligt Veraab). Da Oversættelsen hidtil kun lige er nævnt af N. M. Petersen[1]) med Anførelse af et Par Linier deraf, hidsætter jeg som yderligere Prøve til Sammenligning med Originalen Vagtens Chor, en Drikkesang i 2den Act, med hvis Gjengivelse

[1]) III. 520.

Skeel paa første og sidste Vers's bacchiske Omkvæd nær har været ganske heldig.

Was thutst du jetzund oben,
Du Sohn der Semele,
Komm her und lass Dich loben
Iäch, Evoe!

Komm her und gieb zum Besten
Die süszen Rebenbäch'
Den angenehmen Gästen,
Evoe, Iäch!

Der Feldherr liegt gefangen,
Schifft auf der Venus' See,
Hilf ihm den Port erlangen,
Iäch, Evoe!

Weil deine Milch nicht springet,
Da bleibt die Liebe nach,
Du bist, der Liebe bringet,
Evoe, Iach!

Ein nüchternes Gehirne,
Das fühlet Angst und Weh,
Erhitze du die Stirne
Iäch, Evoe!

Viel besser ist ein Becher
Als Leid und Ungemach,
Komm her, Du Sorgenbrecher,
Evoe, Iäch!

Kom Bassareu, komm Bacche,
Komm Vater Bromie,
O Evan, o Iacche,
Iäch, Evoe!

Kom ned og løs vor Tunge,
Du Glædsens Fader, du,
Mens vi om dig vil sjunge,
Ha, he, hey, hou, ho, hu!

Kom hid og giff tilbeste
Det Beste findis kand,
Du veedst vel, såd'ne Gjeste,
De elsker ingen Vand.

Feld-Herren vil begiffve
Sig ud paa Venus Sø,
Hjelp du hans Skib at driffve,
O Fader Bromie!

Hvor du ey est tilstede,
Der fryser Elskous Ild,
Skal Venus nyde Glæde,
Da vær du hende mild.

Hvor Edru Sind regjere,
Faar Sorrig Offverhand,
Hvor du faar Magt at være,
Opmuntris vor Forstand.

Langt bedre er et Beger,
Som med dend klare Viin
Vor Hjerte vederqvæger,
End al Fortred oc Piin!

Kom ned og løs vor Tunge,
Du Fader Bromie,
Dit Loff vi ville sjunge,
Ha, hey, hoy, hu, ho, ha!

Senere uddannede Skeel sig som alle Datidens unge Adelsmænd ved lange Reiser omkring i Europa, deltog under Prinsen af Oranien i Krigen mellem Holland og Frankrig, benyttedes efter sin Hjemkomst 1675 i Hofstillinger, administrative Embeder og diplomatiske Sendelser, saaledes til Brandenburg, Sverig og et Par Gange til England, hvor-

ved han atter fik Leilighed til at overvære Episoder af Ludvig XIV's store Krige. Paa Hjemveien fra den sidste Ambassade døde han i Westphalen. I et saa praktisk virksomt Liv var Poesien naturligvis kun en Bibeskjæftigelse, medens paa den anden Side en Mand, der i høie Stillinger havde set sig saaledes om, maatte være ganske anderledes orienteret og egnet til at indføre det Nye, der rørte sig rundt om i Europa, end Tidens Stuelærde. Dog tilsigter aabenbart det andet ham tilskrevne, betydeligere og originalere Arbeide lige saa lidt som hans første en theoretisk Reform i Dramet; de nye Momenter deri ere mere en tilfældig, halv ubevidst Virkning af, hvad han har set i Udlandet, medens Formaalet nærmest er praktisk, politisk. Grevens og Friherrens Komedie, som maa være skreven c. 1678, er nemlig slet ikke beregnet for Theatret; det er kun en tidlig Benyttelse af de i Udlandet moderne, nye dramatiske Former til Satire over indre politiske Forhold, i saa Henseende en c. 30 Aar senere, interessant Parallel til den foran nævnte Kirsten Munks Ballet. Trods den Gunst, M. Skeel øiensynlig nød ved Hoffet, hvor han den Gang var Dronning Charlotte Amalies Kammerjunker, hørte han ved Fødsel og Traditioner til den gamle danske Adel, der nærede dulgt Uvillie mod Enevoldsmagten og med Forbitrelse betragtede Indkaldelsen og Begunstigelsen af tyske Lykkeriddere samt Oprettelsen af den nye, høiere Adel for at trykke den gamle og uafhængigere ned. Det er denne Modsætning og denne Uvillie, der giver sig et, rigtignok temmelig overdrevent Udtryk i Satiren, hvor de nybagte Grevers og Baroners latterlige Forfængelighed og Rangstridigheder stilles i det grelleste Lys, medens den nye »Herrestand» tillige fremstilles som rekruteret af bedragerske Leverandeurer og slyngelagtige Parvenuer. Stykket

har tidligere været trykt i Suhms Nye Saml. 2 Bd., og tilskrives af Gram M. Skeel i Forbindelse med tre andre Medlemmer af den gamle Adel. Derefter er det 1871 og 74 udgivet af Birket Smith, der i sin Indledning, uden dog at anføre sine Grunde, anser Skeel for eneste Forfatter[1]). Idet jeg her og i det Hele agter det for sikrest at følge denne grundige Kjender af vor gamle dramatiske Literatur, bemærker jeg blot, at Skeels nære Forhold til Hoffet synes at gjøre hans Forfatterskab til en saa voldsom Satire noget vanskeligt at forklare; men Samtiden frembyder rigtignok et ganske lignende Exempel i Baron og Geheimeraad Ole Rosenkrantz's »Forsvar for den danske Adel» 1681, der paadrog sin Forfatter streng Straf, og viser, hvor almindelig Misstemningen var selv i Hofkredsene. Hofman[2]) forøger Forvirringen ved at tilskrive M. Skeels Broder, Geheimeraad Otto Skeel til Vallø »en Satire, gjort som en Comoedie mod Titlers Misbrug. Dette Skrift, som er skrevet paa Dansk, er fuldt af behagelige Indfald, under saadanne Talemaader, som gjøre de forfængelige Titler og den Hovmod, som deraf reiser sig, meget latterlig. Kort sagt, det er en god Satyre uden Galde og Gift, skrevet med saa stor en Munterhed, at det er umueligt at læse den, uden at elske Forfatteren, som deri har givet en fortreffelig Lærdom at skye Forfængelighed, skjult under en behagelig Skjemt,» — rigtignok en meget mild og almindelig Fortolkning af den temmelig skarpe, ofte rent ud grove Satire.

Her interesserer Stykket os især som det første, om end ufuldkomne dramatiske Forsøg i den nyere Kunstdigtnings Aand, der er skrevet af en Dansk paa Dansk. I

[1]) B. Smith Gr. og Frh. Kom. 1874, p. 17.

[2]) Hist. Efterr. om danske Adelsm. 1777, I. 47, cfr. hans Portraits hist. 1746.

de 50 Aar efter Skolekomediens Ophør var her hovedsagelig kun skrevet og spillet paa Tysk eller Fransk, uden at dette fremmede Drama havde faaet nogen synderlig Indflydelse paa dansk Literatur, og medens i alle andre Digtningsgrene Overgangen fra den middelalderlige Digtning hos os var sket i den nærmeste Tilslutning til og Efterligning af den tyske Kunstpoesi, springe vi i Dramet over et langt, næsten tomt Rum lige ind i den franske, idet de eneste, svage Spor af Paavirkning fra den 1ste og den 2den schlesiske Skole ere Skeels egen Judith og Lønborgs Komedier. Dette Forhold blev ubetinget fremmende for Holbergs dramatiske Reform, mere dog maaske derved, at han kunde begynde saa godt som med tabula rasa og ikke behøvede at feie en misforstaaet og unational Retning ud, saaledes som det maatte ske i hele vor øvrige Literatur, — end just ved, at han forefandt tidligere dramatiske Spirer, som kun behøvede Udvikling. Thi saa længe der i denne Henseende ikke kan paavises andet end Grevens og Friherrens Komedie, der oven i Kjøbet paa Holbergs Tid var utrykt, aldrig opført og maaske Holberg selv ubekjendt, saa er dette Stykkes Betydning vel kun den indirecte, at vise, at den franske Retning, som siden Enevælden dukker frem ved Siden af den tyske i Livet, Sproget og hist og her i Literaturen, ogsaa i Dramet, om end kun paa et ganske enkelt Punkt, har efterladt et Spor. Holberg har ikke skabt denne Retning hos os, men forefundet den, endnu temmelig svag, udviklet den, i Dramet rigtignok næsten ganske fra nyt, og ført den igjennem til Seir. For saa vidt er det den samme Retning i Tiden, der præger sig i ham og i M. Skeel, og deraf opstaa deres Ligheder. Nogen directe Forberedelse for eller Forbindelse med Holberg maa vi derimod ikke søge i Stykket, hvor nær det end i sit hele Præg staar hans

Komedier, som B. Smith paaviser. Det Eiendommelige hos Holberg er den virkelig nationale Tilegnelse af de fremmede Kunstretninger, som Fortiden kun havde formaaet at efterligne. Allerede hos Skeel finde vi nu første Gang i vort Drama Emner af Samtidens Liv paa hjemlig Grund, behandlede i national Tone og i nær Tilslutning til den gamle, nationale Satiredigtning, den Gren af Literaturen, som holdt sig mest uberørt af det Fremmede. Forfængeligheden og Rangsygen som Satirens Hovedgjenstand gjenfinde vi hos Holberg og i hele den mellem Skeel og ham liggende Periode, saa Indholdet er aldeles nationalt. Formen derimod er, atter ligesom hos Holberg, laant fra den franske Komedie, som Molière ved sin Død 1673 havde efterladt i fuld Blomstring, men som her til Lands endnu ikke var oversat, opført eller kjendt af andre end dem, der som M. Skeel vare det franske Sprog fuldt mægtige og havde uddannet sig ved Reiser. Det Virkeligheds- og Samtidighedspræg, som den fransk-klassiske Tragedie savner i endnu høiere Grad end det gamle Skoleskuespil, findes derimod i den franske Komedie, der satiriserer over lignende Emner som det af Skeel valgte. Den individuelle Characterskildring, for hvilken Intrigen ofte tilsidesættes og bliver et blot Vehikel, er i bestemt Modsætning til det fra Middelalderen nedarvede Skuespil Hovedsagen allerede i Renaissancens Drama, endnu mere for Molière og efter ham for Skeel som for Holberg; selv den forstilt dumme Tjener — en Art Hanswurst eller Pjerrot — og den forslagne Kammerpige i deres fortrolige Forhold til Herskabet, som de, der sætte Intrigen i Gang og sluttelig selv forenes, gjenfinde vi hos Skeel, saaledes som de fra den antike Komedie gjennem Italienerne ere gaaede over til Molière og i Holbergs Arv, Henrik og Pernille. Ogsaa den fransk-klassiske Over-

holdelse af Enhederne tilstræber Skeel trods den Skjødesløshed, hvormed hans Stykke i øvrigt er anlagt, idet det fra først kun bestaar af en Række temmelig løse Scener til Fremhævelse af Hovedpersonernes dumme Forfængelighed, og da Intrigen endelig kommer i Gang, er den overmaade ubetydelig, ubehjælpsomt og usandsynligt knyttet og løst, en Feil, vi jo for Resten ogsaa finde hos Holberg, ligesom de jævnlige Naiveteter og Plumpheder i det, dog ofte ret kvikke og morsomme Replikskifte. Det var Tidens Aand.

Et Par andre Eiendommeligheder, Prosadialogen og Uundværligheden af en Kjærlighedsintrige, selv hvor dennes Betydning for Stykkets Oekonomi er meget underordnet, kan Birket Smith vel ogsaa med Rette udlede af den nye, franske Kunstretning, om de end allerede findes i Skolekomedien i dens senere Form, thi ogsaa her skyldes de til Dels fransk Paavirkning i mere moderne Aand og trænge først ind omtrent ved Skeels Tid, ja i vor egen Literatur vel egentlig først i Skolekomediens allerseneste Aflægger, Salvando, 40—50 Aar efter. Skjøndt Skeel er aldeles fri for særlig tysk Paavirkning, navnlig fra den da blomstrende 2den schlesiske Skole, er der dog et og andet hos ham, der viser op mod den ældre Komedie. Virkelighedspræget var jo ogsaa begyndt at trænge ind i denne, i alt Fald i de komiske Mellemscener af det daglige Liv og i enkelte Typer af pralende Soldater, Pedanter o. s. v.; undertiden, om end ikke hos os, afvexlede de bibelske, allegoriske, bukoliske og romantiske Emner med andre, der kom Virkeligheden og Samtiden nærmere paa Livet. Et Træk som det hos Rist, Lauremberg o. a. almindelige, at characterisere komiske eller jævne Personer ved at lade dem tale Plattysk, har Skeel optaget i sin »2den Pitzerstikker«, hvis høityske

Collega derimod bedre forstaar at logre for de Fornemme, o. s. v.

Om Skeels digteriske Virksomhed give samtidige Beretninger ingen Oplysning, ikke engang Ligprædikenen over ham af Biskop Henrik Gerner, Kbh. 1697, eller de medfølgende Ærevers, som dog ellers udbrede sig over hans Levnetsomstændigheder og ikke ere sparsomme i deres Ros. Han sammenlignes med de største Statsmænd, Aristides, Samuel:

Berøm Din Mazarin af Viisdoms modne Kjerne,
O store Lodvigs Land, berøm Din Oxenstjerna,
Du Naboe Sverig; hvad i disse prisis kand,
Var samptlig sammen knyt i denne danske Mand,

og det hedder, at han kom tilbage »ex Britannia Britannis disertior, ex Gallia Gallis humanior, ex Germania Germanis fidelior, ex Italia Italis acutior, ex Belgio Belgis sollertior«. Derimod alluderes der kun i Almindelighed til, hvad Apollo og Parnasset har tabt i ham. Dette er vel beklageligt, for saa vidt det gjør det vanskeligt med Sikkerhed at fastslaa hans Forfatterskab til »Grevens og Friherrens Komedie«; men efter hele dette Arbeides oppositionelle Character er det naturligt, at det kun var kjendt i Manuscript indenfor en bestemt Kreds, at en Hofmand som Skeel ikke aabent vedkjendte sig det, og at det ikke egnede sig til at fremhæves, naar han i sin Grav skulde prises som en tro Guds og Kongens Tjener. For os har hans Statsmandsvirksomhed for længst tabt sin Betydning, og først Birket Smith har gjenoplivet Mindet om ham som Holbergs eneste virkelige Forgænger i vor Literatur, der intet Sidestykke har at opvise til ham i det følgende halve Aarhundrede, indtil Holberg selv træder frem.

Hvad der nemlig i denne Mellemtid fremkommer paa Dansk i dramatisk Form, er saa godt som intet og staar i Værd endnu lavere end alt, hvad vi hidtil have set, saa lavt, at det slet ikke hører Literaturen til. Det gamle Drama er uddød; der bliver en Pause, og uden egentlig Overgang springer saa det nye fuld færdigt frem. Det er unyttigt at fæste Opmærksomheden ved ynkelige, menings- og sammenhængsløse, utrolig plumpe Mester Jakels-Scener som En ældgammel dansk Comoedie forestillende Friherre von Friskes uriimelige Jalousi og derover beklagelige amour. Funden i en afbrændt Kjelder i Wiborg 1676. Trykt i dette Aar, da de mange Forliebte ere til. Fortalen er dateret 1619, men den høie Alder er en Fiction, og det foreliggende, neppe nogensinde fortsatte Fragment hører efter Stilen, de mange franske Ord og Titler o. s. v. tydelig nok hjemme i det 18de Aarhundrede, maaske endog temmelig langt oppe mod dets Midte, da det synes trykt som Ugeskriftshefte[1]) (»Continuation følger i den anden Uge«) sammen med »den leende Demokritus, tredie Gang til Trykken befodret« 1735, et Optryk af Justesens Karig Niding[2]), og Een kort Aften-Discurs imellem fire Brødre . . . Forestilt i en Comoedie for alle Abertro- og Fabel-fulde Mennesker af A. P. F., hvis Fortale er fra 1744. Denne sidste, ret fornuftige og ganske jævne, dramatiserede Samtale om Varulve og allehaande Overtro kan have sin Interesse som et Indlæg i Oplysningsperiodens Strid mod Overtroen, der jo ogsaa førtes i Holbergs Komedier.

---

[1]) Hjelmstj. 1969, 8vo.

[2]) »Trykt i dette Aar« og altsaa, efter Birket Smith Hier. Justesen Ranchs Tre danske Skuespil LXXXVII, en Udgave, der endog skulde stamme fra Aarhundredets anden Halvdel.

Noget mærkeligere er Lermin Kjærligheds Comoedie, kaldet Den skjønne og nær forkomne Licena. Trykt Aar 1705, i fire smaa Acter. Den handler om en meget ombeilet Pige, der haanligt afviser alle retskafne Friere, men lader sig forføre af en Laps og maa ægte en Tjener, der forlader hende, hvorpaa hun i sin Elendighed faar en Corporal i Kvarter, der siden ved sin Tapperhed svinger sig op til General og ægter hende. Hovedideen, knibske og overmodige Pigers Straf, er aldeles den samme som i den svenske Tragedie-Farce fra 1647: Alle Bedlegrannas spegel[1]), og Begyndelsen, hvor Friere af forskjellige Stænder fremføre deres Frieri og faa Afslag, ligner ogsaa det svenske Stykke, skjøndt dette er paa Vers og Replikerne lidt mere gammeldags plumpe. Det fremfører ogsaa en stor Mængde Friere, af hvilke det danske kun har «en fornem Officer», en Præst og en Kjøbmand. Men senere bliver Handlingen helt forskjellig, idet den svenske «bedlegranna» aldeles umotiveret foretrækker en «elak Finne» for alle de gode Tilbud, hun har havt, og bliver mishandlet og dræbt af denne; en tragisk Udgang, der slet ikke passer til Stykkets Farcepræg. Men er den danske Komedie saaledes lidt heldigere i Opfindelsen, saa er den desto ynkeligere og mere ubehændig i Udførelsen, uagtet den hist og her i Form og Stil svagt minder om Grevens og Friherrens Komedie og røber, at Forfatteren ikke har været ganske ubekjendt med det moderne franske

[1]) Komedien kan for saa vidt betragtes som beslægtet med de gamle Fastelavnsspil (Ljunggr. 274), ligesom en Del af dens Indhold kommer igjen i nogle ældre og nyere Frierviser i vor Literatur, hvor Præster, Officerer, Bønder o. a. fri hver i sin Stil, og faa Kurven formedelst de med deres Stand forbundne Ulemper.

Drama, saaledes ved Prosadialogen, Lystspilscharacteren, Indførelsen af en »Fortrolig«. Men det er kun det rent ydre dramatiske Stillads, han til Dels har formaaet at efterligne; i Enkelthederne og i poetisk Kunst staar han lige saa lavt som de tarveligste Skolekomediedigtere 100 Aar før. I Hovedpersonen er der rigtignok aabenbart tilsigtet en Characterskildring, men al virkelig psychologisk saa vel som dramatisk Motivering ligger over Forfatterens Kræfter; Scenerne stilles løst, uden Forbindelse og Overgang ved Siden af hverandre; det Hele bliver kun raat Skelet, og tilsidst tabes Hovedpersonen næsten af Syne for Skildringen af Corporalens Heltebedrifter og krigerske Scener, der i Fortællingsform naivt blandes ind i Dialogen. Noget Kjærlighedsforhold mellem Corporalen og Licena har slet ikke været antydet, da hans Ægteskabstilbud pludselig kommer dumpende ned; de indledende Scener i første Act med Moderen og Veninderne er det heller ikke lykkedes at bringe i nogensomhelst Causalforbindelse med den følgende Handling. Dansk med Mening i kan Forfatteren nu slet ikke skrive; Versene i de indlagte Sange staa i formel Henseende paa Standpunktet før Arrebo, og Indholdet skal neppe nogen kunne tyde:

O Sind blif staaende,
Lad Dig nær raadende,
Dit Sind Du slet ikke maa
Ved Luthen forføres saa,
En Herre Du maa vær'
Over alle Strenger.

Prosadialogen er ikke meget bedre, overfyldt med fremmede Ord, i høieste Grad pedantisk, opstyltet og plump, men for saa vidt af Interesse, som vi deri finde afspeilet den philistrøse Tidsaand, som Holberg dels spotter i sine

Pedanter og komiske Figurer, dels ubevidst selv slaar ind i, naar han lader sine Elskere og Elskerinder tale Cancellistil. Saaledes hvor Forfatteren bestræber sig for at give Frierscenerne individuelt Liv ved at lade den Talendes Stand præge hans Sprog. Kjøbmanden har Licena «kjerere end Fenesionerne deris Rigdom og de Hollender deris Bank». «Baro, en fornem Officer,» frier i følgende Tale: «Allerkjeriste Demoiselle og deyligste Møe, mig Tilmoden (?) maaskee skulle hende for Dristighed ansees, at jeg min inbrændende Kjærlighed følger oc den fulde Seigel ophiser, hendis Skjønhed at beskue, beskuet tilbede oc tilbeden om Hjelp at bemøde. Min Intention og Sinds-Begjerlighed er Damoisellen ved mit ringe Bref fremstillet og efter den Tid gjorde Begjering og hendis gunstig Tilladelse fremskinner jeg hendis Qvaliteters Høyhed at ære og opvarte ....», hvorpaa Licena svarer: «Her Major, Hans Kjærlighed, som mig præsentere, anseer jeg at overtræffe min Værdighed, til hannem, som en Cavalier, bør en Adelig Dame, som til Nafnet og Standen kunde svare; ellers befindis min Ringhed saadan høy Ærepligt skyldig at æstimere ...., hvilket jeg Her Major til endelig resolution efter sin Begjering her med tjenstskyldigen vilde bemercke.» — Jacob Schandrups dramatiske Virksomhed fra c. 1710 har jeg omtalt; den staar snarere under end over de her skildrede Producter.

Saadanne vare Holbergs nærmeste Forgængere i vort Drama. Bortset fra deres og Skeels Stykker, som neppe ere blevne opførte, hvad er da i Korthed Resultatet af Undersøgelsen med Hensyn til Theatrets Stilling ved Aar 1722, da den danske Skueplads aabnedes og Holberg optraadte? Det beherskedes af de tyske Trupper med deres Marionetspil og Haupt- und Staatsactionen, i hvilke den franske

Smag vel begyndte at spores, men i saa forvansket og ukjendelig Skikkelse, at Holberg fra denne Side ikke kunde laane andet end Stof for sin Satire (Ulysses v. Ithacia). Ved Hoffet dyrkedes Operaen, hvis Hovedfortjeneste var, at den havde begyndt, om end kun rent undtagelsesvis, at optage Modersmaalet paa Scenen ved Siden af de fremmede Sprog. Vel hentede ogsaa den undertiden sine Emner fra den franske Tragedie, men efter Operaens Natur kunde Indholdet her kun i ringe Grad komme dramatisk til sin Ret. Derimod havde franske Hofskuespillere allerede i en Række af Aar udbredt Smagen for deres Fædrelands klassiske Mesterværker blandt det fornemme Publikum, der forstod Sproget. Endelig førte det gamle religiøse Skuespil endnu et hensygnende Liv i Provinsafkroge; 1724 udkom Lønborgs Komedier, samme Aar spilledes Esther og formodentlig Jael, samt rimeligvis c. 1730 Salvande, alle i Nakskov. Der er imidlertid ingen Sandsynlighed for, at Holberg har kjendt eller paaagtet Skolekomedien. De enkelte fælles Typer, man synes at gjenkjende, skyldes enten den antike Indflydelse paa Skolekomedien (stortalende Soldater), eller have stærkt modificerede naaet Holberg gjennem hans italienske og franske Forbilleder (Middelalderens Nar — Chilian, Arv og Henrik) og gjennem de Laan, Operaen og Festskuespillet efter Trediveaarskrigen gjorde fra Skolekomedien, især de Partier af den, hvor en mere satirisk og realistisk Lystspilretning var trængt ind (Bondescenerne; Thøgersen). En af Digterne i Overgangstiden efter Trediveaarskrigen synes bestemt at have paavirket Holberg, nemlig Lauremberg, mindre dog som Dramatiker (Pedanten Blax) end gjennem sine Satirer, der ikke blot ligesom Holberg med Forkjærlighed vende Braadden mod Forfængeligheden,

de nye Moder og Noder, men ogsaa i Enkeltheder frembyde paafaldende Overensstemmelser med ham.

Men hvor tiltalende det end kan være for Granskeren i det Enkelte at efterspore Spirer til Holbergs storartede Virksomhed i vor egen Fortid, bliver dog vistnok Resultatet i det Hele og Store det, at Holbergs Komedie staar som en væsentlig ny Begyndelse, et i alt Fald ikke ad directe Vei forberedt Gjennembrud i den danske Literatur.

Rettelser og Tillæg.

Efter Trykningen er jeg ved Hr. Bibliotheksassistent Brickas Velvillie bleven gjort opmærksom paa nogle Kildesteder, der give Oplysninger til enkelte Punkter af min Afhandling, og som jeg derfor lader følge.

S. 43, Note 2. Kükelsoms Ballet nævnes i Christian IV's egenhændige Breve 1632—35, pag. 252, Noten.

S. 44, Lin. 4 f. n. Allerede Kongerne Christian II og III holdt Sangerchor og formodentlig fremmede Musikere, s. Rørdam Univ. Hist. I. 321 ff.

S. 47, Note 1. Det haandskrevne Program til en „Rozs-Ballet“ (af G. S. Winter v. Adlersflügel) med Tegninger, Planer og Noder, dediceret til Christian V, men uden Angivelse af Aar eller Anledning, findes i Gl. kgl. Sml. i 4to, Nr. 1876.

S. 50. I Østs Literatur-, Kunst- og Theaterblade, 1798—99, I. 294, citeres en Artikel af Monthly Magazine, Mai 1796, hvor det er paavist, at Bering har laant i alt Fald en Del af sine latinske Vers i Natalitiæ Choreæ af Jesuiten Dionysius Petaus († 1652) Drama Carthaginienses. Cfr. Hist. Tidsskr. 5. R. I. 16.

S. 57, Note 2. Frederik III's Hofmarschal var Christoffer Sehested.

S. 73, Lin. 15. Ole Rosenkrantz var Mogens Skeels Svigerfader. — Om Skeels ikke altid velvillige Stilling til Hofkredsene findes Antydninger i Brasch „Om R. Molesworths Skrift: An account of Denmark," p. 36 ff.

S. 73, Note 2. Hofmans Angivelse af Otto Skeel som Forfatter til „Grevens og Friherrens Komedie" er optagen hos Skeel „Familien Skeel", p. 304.

S. 77, Lin. 7. Mogens Skeel har ogsaa skrevet enkelte Digte, s. Skeel „Familien Skeel", p. 257. Et latinsk Leilighedsdigt findes i Schønaus „Lærde Fruentimmer", og et dansk Sørgedigt over Skeels Svoger, General Niels Rosenkrantz til Stougaard († 1676), er trykt sammen med Mich. Henrichsøns Ligprædiken over Rosenkrantz 1680. Bag i denne er ogsaa optaget „En bedrøfvit Moders Klagemaal ofver sin eniste Daatters, Birgitte Rosenkrantzis, ald for tiilige Død," undertegnet M. S. og vist nok ogsaa skrevet af Skeel i hans Søsters, Birgitte Rosenkrantz's Navn. Hendes og Niels Rosenkrantz's Datter, Birgitte, angives rigtignok paa Stamtavlerne at være død i sit 10de Aar 1681, altsaa Aaret efter Ligprædikenens Udgivelse, men da der ingen Tvivl kan være om, at Digtet er over hende, maa der det ene eller det andet Sted være en Feil i Aarstallet. — Begge Digte ere paa temmelig maadelige Alexandrinere, i Stil med Tidens sædvanlige Leilighedspoesi og indeholde intet Mærkeligt; det over N. Rosenkrantz er en Art rimet Levnetsbeskrivelse.

Bidrag til en karakteristik af Malthe Møller.

Af

L. Koch.

I den bevægede tid i slutningen af forrige århundrede var det ikke vanskeligt at blive »en berømt mand«. Tidsskrifterne med Minerva i spidsen kanoniserede stadig nu den ene, nu den anden af tidens talere og forfattere. Berømtheden varede rigtignok ikke ret længe, og når man nu vil vide besked med disse storheders liv og gjerninger, må man ofte møjsommelig opsøge de spredte småtræk, af hvilke der kun med vanskelighed lader sig samle et tydeligt billede.

En af de mærkeligste af disse mænd med en forbigaaende berømthed er Malthe Møller. Han hører heller ikke til de helt glemte. Som forfatter af »Repertorium for fædrelandets religionslærere« er han ofte omtalt[1]). Men lige så stor opsigt som han den gang vakte, lige så ubemærket har han siden levet, uagtet han dog blev ved at

---

[1]) Talrige samtidige anmeldelser, deriblandt især Badens universitetsjournal III, s. 124—132, IV, s. 28—40 og s. 142, V, s. 140 og 173—182. — J. Møller, Balles levnet, Nyt theol. bibl. XII, s. 181—187. Helvegs kirkehist. II, s. 310—312. N. M. Petersen V, s. 194—196. L. Koch, N. E. Balle s. 129—134. Se desuden Steffens, Was ich erlebte, Schaldemoses oversættelse II, s. 239 og 242.

bruge pennen lige til sin død. Af hans senere skrifter er der ét, Natanael, som han selv fritager læserne for at gøre sig ulejlighed med ved følgende snurrige avertissement:

»Det hos boghandlerne A. & S. Soldin nylig udkomne skrift: »Nathanael, læsning for tænkende mennesker. Et anhæng til Repertoriet af Malthe Møller«, er ikke det skrift, jeg selv i februarii måned d. å. har anmeldt under samme titel, men 4½ ark, der for 1½ år siden bleve trykte, af mig selv forkastede som aldeles uhensigtsmæssige og gjorte til makulatur. Afhandlingerne, det indeholder, vorde forandrede, udvidede og omarbejdede aftrykte i hint af mig selv anmeldte skrift, som endnu i år udkommer under en forandret titel. Det skal nemlig i stedet for Nathanael kaldes Ebeneser. Denne sags sammenhæng har jeg omstændelig forklaret i bladet »Dagen« nr. 146, hvilket enkelte nr. fås hos bogtrykker Seidelin i Pilestræde nr. 94 og på bogladerne for 3 ß.

Kbhvn. D. 13. septbr. 1803.

Malthe Møller«[1]).

I året 1808 udgav han et ugeskrift, Fortid og Nutid[2]). Senere var han et år, fra september 1817 til november 1818, redaktør af »Dagsposten«, et blad, som 1816 var oprettet af bogtrykker Bonnier, og først redigeredes af J. K. Høst. Men Malthe Møller blev snart uenig med forlæggeren, fordi bladet ikke var »populært og morsomt nok«. Tilsidst redigerede han Berlingske tidende 1829—1834.

De egentlige biografiske efterretninger om M. M. ere meget sparsomme. Da han døde d. 22. juli 1834, anvendte det blad, han havde redigeret, kun 6—8 betydningsløse

[1]) Fallesens mndskr. 1803, II, s. 473.
[2]) Dette har jeg ikke set. Det findes ikke paa universitetsbibl.

linier paa dødsanmeldelsen. Lidt vidtløftigere er »Dagen« 1834 nr. 177. Her findes omtrent alt, hvad N. M. Petersen har vidst: M. M. er født d. 24. novbr. 1771 i Helsingør; faderen, Peter Møller, var toldkontrollør, moderen en datter af amtsforvalter Malthe Brun[1]) i Kjøbenhavn. Han dimitteredes fra Helsingørs skole 1788, drog 1792 til Tyskland, privatiserede efter sin hjemkomst, dels i Danmark, dels i Norge, indtil han 1829 blev redaktør af Berl. tid.

Glanspunktet i hans liv er udgivelsen af »Repertorium for fædrelandets religionslærere«, 5 hefter 1795—97, hvorved han vakte stor opsigt her hjemme. Vi skulle dog ikke dvæle hverken ved Repertoriets form eller indhold, så lidt som ved dets forhold til biskop Balle, der tidt er omtalt. Når N. M. Petersen siger, at hans virkning var større end Horrebows, da bør det rettes til, at han en kort tid vakte større opmærksomhed. Repertoriet oplevede kun lidt over én årgang, medens »Jesus og fornuften« holdt sig i tre år. Derimod skal her rettes en fejltagelse både hos N. M. Petersen og i mit eget skrift om biskop Balle. M. Møller var nemlig, dengang han udgav Repertoriet, ikke i København, men opholdt sig i Jena. Han var taget hertil over Göttingen, hvortil han var rejst i året 1792, fordi han, der »følte det ydmygende i vore akademiske lavsindretninger«, vilde undgå sine pårørendes bebrejdelser, fordi han ikke tog embedseksamen. Hvis man kan tro ham selv, hvad ingenlunde er afgjort, — Steffens siger, at han slet ikke omgikkes professorerne i Jena — havde han i Fichte og Paulus fundet to venner, der vilde vove det yderste for ham. I Göttingen siger han, at der var tilbudt ham en plads som adjunkt;

[1]) Navnene tyde på slægtskab med M. C. Brun. M. Møller skrev selv »Malthe« (ikke Malte).

men den vilde han ikke modtage, da han skyldte Danmark sine ævners anvendelse, «Danmark trænger til den». Længere nede i det samme brev til Nyerup[1]) er han ikke slet så patriotisk. Der hedder det: «Min beslutning er urokkelig. Jeg kommer ikke mere til Danmark. Udenfor det skal jeg finde den virksomhed, som Dominikanerhætter og aristokrater nægtede mig der.» I Jena fortæller han, at han kunde være bleven dr. theol.; men han vilde ikke sværge på formula concordiæ, der synes ham en formula discordiæ. Hvor længe han blev i Jena, kan ikke bestemt afgøres. I året 1798 traf Steffens ham der; da sad han i universitetets karcer for gæld. Han havde havt nogen formue, der altså har været fortæret, og han er formodentlig derved bleven nødt til at vende tilbage.

M. Møller siger selv, at hverken den, der afskrev hans manuskript, eller den, der bragte det paa trykkeriet, vidste hans navn. Dette synes at være sandt; og den mand, der var hans kommissionær, var vist nok R. Nyerup. Allerede J. Baden havde fundet det påfaldende, at «Lærde efterretninger» stode åbne for alle Reperterens markskrigerier. I den samling af breve til R. Nyerup, som findes på universitetsbiblioteket, findes der 4 fra M. Møller. De tre første fra 1795 og begyndelsen af 1796[2]) ere underskrevne: «Udgiveren af Repertorium». Under det fjerde derimod fra 12. febr. 1796 findes hans navn, og efter brevets hele indhold synes det, at det er første gang, Nyerup har fået det at vide. Det hedder her:

«De har taget alt for megen del i Repertoriets den

[1]) Universitetsbibl. 12. febr. 1796.

[2]) Dette brev er udateret. Men det refererer sig til Badens anm. i 1. h. af universitetsjourn. for 1796. Det er altsaa skrevet kort før det sidste, som strax skal omtales.

gode sag, til at jeg skulde tro, De nu vilde forråde den ved at smigre for vælden . . . . Jeg er udgiveren af Rep. Hele anlæget i mit værk viser, at det ingenlunde var min agt at blive anonym . . . . Jeg kender vort publikums indiskretion; jeg véd, at man må have et stempel for at tiltale det, at man må være patenteret af kongen og de høje kollegier for at forkynde sandheden. Jeg er præst i menneskehedens tempel, og mit kaldsbrev er det, apostelen omtaler, der ikke er skrevet med blæk, men af ånden. Sådant et kaldsbrev er let «kendeligt og læseligt for alle mennesker», men man får hverken konfirmation derpå i kancelliet eller kollats af biskoppen.»

Han taler meget om de forfølgelser, han er udsat for: «Jeg lever i Jena, det rå og vilde Jena, hvor en af vore landsmænd nylig relegeredes, med den yderste ulyst, men jeg véd mig intet andet sted så sikker som her.» Siden oktober måned, siden hans bekendtgørelse om annalerne[1]) er han på den skrækkeligste og grusomste måde mishandlet af vælden. Animus meminisse horret. Hans breve åbnes, og tre til ham under hans venners navne ere indeholdte i København. «Sig mig, er det ikke rædsomt?» Prof. Bang har sagt, at Repertoriet var skyld i ildebranden[2]), grev Osten og andre stormænd have siden pjattet det efter. «Jeg falder som offer for de nederdrægtigste kabaler, men jeg vil falde som Ajax, der anrettede større nederlag blandt sine fjender, da han faldt, end da han sejrede.» Når Steffens fortæller, hvorledes Nyerup skaffede sig manuskriptet til Repertoriet

---

[1]) «De nordiske annaler», et tidsskrift, han vilde udgive. Den 8. novbr. indbød han Nyerup til at være medarbejder. Det var et af de mange løfter om, hvad han vilde udføre, som han aldrig havde havt nogen udsigt til at opfylde.

[2]) Se Rep. 5. h. Brev til dr. og prof. B. ved Fredriks hosp.

fra trykkeriet og genkendte M. Møllers håndskrift og således opdagede, hvem forfatteren var, da er dette urigtigt; thi som ovenfor vist, han havde korresponderet med ham og kendte altså hans håndskrift, før han kendte hans navn. I øvrigt er den os levnede korrespondance næppe fuldstændig. Det synes, at begyndelsen mangler.

Det ovenfor citerede af brevene til Nyerup viser, at M. Møller var den samme, når han skrev et privat brev, som naar han skrev for publikum. Det er de samme pralerier, den samme indbildning om hans egen storhed, den samme upålidelighed, naar han refererer facta. Det spørgsmål vender stadig tilbage: hvorledes var det muligt, at sådanne rodomontader endog blot en kort tid kunde gjøre så stor opsigt og finde bifald hos alvorlige og sandhedskærlige mænd som f. eks. Nyerup? Også præsten i Vium (siden i Gaverslund) N. Blicher, der i sandhed ikke var nogen ringe mand, glædede sig over, »at der i Repertoriet haves opsigt med lærerne«, og angav selv både de duelige og de uduelige af sine embedsbrødre for det[1]). Steffens siger, at M. Møller var et mørkt, i sig selv indesluttet menneske, vist nok ikke uden kundskaber, men mest bevandret i literære kævlerier. Med professorerne i Jena havde han slet ingen omgang; men han besad en magt til at trække unge mennesker til sig, holde dem fast og da at beherske dem tyrannisk. Han kunde fuldkommen absorbere en sådan ung mand og bevogtede derpå hans skridt med lidenskabelig skinsyge. Denne magt øvede han over mere end de unge studenter i Jena, han øvede den en kort tid over hele det danske læsende publikum. Han har der-

---

[1]) Danske saml. II, s. 91. Rep. 5. h. »Brev fra en lærd og retskaffen mand, der er præst i Jylland«.

for fuldkommen ret, når han siger i brevet af 12. febr. 1796 til Nyerup: »Min biografi er en psykologisk opgave for den tænkende mand«. Men opgaven er dog ikke vanskelig at løse, han lader sig karakterisere i få ord: M. Møller var en fantast, så stor en fantast, at han troede på alle sine egne drømmebilleder. Når han siger, han er præst, så tror han det selv, når han fremstiller sig som en martyr for sandheden, har han grædt over sine egne lidelser, når han udmaler de forfølgelser, han er udsat for, og som ikke existere uden i hans egen indbildning, kan man være vis på, at han har iagttaget alle mulige forsigtighedsregler for ikke at falde i sine fjenders hænder. Alle skulde den gang konspirere, det lå i luften i revolutionstiden. Men naturerne vare forskjellige. De mere udadvendte, som Malthe Brun, fandt fornøjelse i interessante forbindelser med »de svenske republikanere« og »de forenede Irlændere«, M. Møller, der var en indadvendt natur, besørgede det altsammen selv. Han sidder i sin stue og konspirerer med sin fantasi om at fremkalde en revolution i religion og videnskab i Danmark, og straks tror han sig kaldet og skikket dertil. Han går videre, han tænker sig, hvad alle de, der have interesse af at holde på det gamle, biskoppen, kancelliet osv., ville gribe til for at forsvare sig mod så stor en fare, og straks er han overbevist om, at han er omringet af fjender og genstand for de lumskeste efterstræbelser. Det, der gjorde Repertoriet farligere end de fleste lignende skrifter, var, at det bar præget af en overbevisning; men dets indflydelse kunde kun vare så kort, fordi det snart måtte vise sig, at bag denne tilsyneladende overbevisning stod der ingen mand, men kun en fantast og et fantasibillede udklækket i en syg hjærne. Det hele måtte da gå i stykker, og de glimrende ord viste sig da som en skal, der kun skjulte

ligefrem usandhed. Det vilde dog være uret, når man vilde kalde M. Møller en ligefrem løgner og bedrager. Han bedrog ganske vist sig selv først, og når han skrev, mente han ikke at bedrage andre. Objektivt lyver han, så man ikke kan stole på et ord, selv af hvad han alvorligst forsikrer, men subjektivt taler han sandt.

Malthe Møller var selv hovedsagelig forfatter eller oversætter af, hvad der stod i Repertoriet; det faldt hans fantastiske natur let at iføre sig forskjellige skikkelser, så J. Baden ligner ham med Proteus:

»Hver underfuld skabning han vekselvis sig påtager,
som en flammende ild, som et glubende dyr, som en vandstrøm.«

Dog havde han i det mindste én beslægtet ånd til medarbejder, nemlig Joh. Erik Berger[1]). Han var så uheldig at være adelig og have et von foran sit navn, hvilket generede ham meget; han vilde helst kaldes »borger« Berger. To og tyve år gammel gjorde han opsigt ved et skrift: »Dagens anliggende«, Kbh. 1794. Han begynder med: »Uden I se tegn og underlige gerninger, ville I ikke tro«. Men den daværende slægt, mente han, havde set tegn nok: Frankrigs politiske genfødelse og det fra Tyskland udgangne store fornuftevangelium. Denne unge mand, hvis forskruede stil i meget minder om M. Møllers egen, havde i Repertoriets andet hefte skrevet en afhandling om, hvorledes religionslærerne skulle arbejde på at gjøre sig selv overflødige, og i det fjerde hefte et brev, der med den sædvanlige usandfærdighed angaves at være indsendt af en anonym. Han hørte formodentlig til dem, der en tid lang lode sig beherske af M. Møller. Men det varede ikke længe. I

[1]) Født 1772, opholdt sig som student i Göttingen og Jena, fra 1801 ejer af godset Seekamp i Holsten, 1814 prof. i filos. og astron. i Kiel.

Minerva for marts 1796 s. 346 lod han indrykke en erklæring, der rigtignok er sat på skruer, men som dog indeholder en slags tilbagekaldelse. Han påstår tillige, enten det nu er sandt eller ej, at begge stykkerne ere aftrykte imod hans villie. Når M. Møller skriver til Nyerup om den forfølgelse, han er underkastet, siger han: «Den mand, der anstiftede dette sorte forræderi imod mig, var Berger, på hvem jeg troede som på Gud».

Efter sin Hjemkomst til Danmark skaffede M. Møller sig et tarveligt udkomme ved forfatterarbejde, mest oversættelser. Adskillige sådanne findes i Fallesens teologiske månedsskrift. Selv siger han, at han levede af korrekturlæsning; men det er måske sandhed med modifikation. I årene 1806—1807 opholdt han sig hos en ven, købmand Heuch i Arendal. Der er ingen tvivl om, at det har været meget småt for ham. Hvor vidt det lykkedes ham at arbejde sig ud af sit fantasiliv, kan jeg ikke sige. Dog tyder det derpå, når nekrologen i «Dagen» siger, at han i de senere år anså Repertoriet, med hvis form og indhold han var lige misfornøjet, for et mislykket ungdomsarbejde og omtalte det sjeldent og ugerne. «Dagsposten» som han redigerede 1817—1818, er det tammeste blad, der kan tænkes, der er ikke spor af opposition i det; det er fuldt af beundring, ikke blot for kongen og hans nærmeste, men for alle højere embedsmænd, både bisper og kancellideputerede, der havde været Repertoriets svorne fjender. Som redaktør af Berl. tid. havde han også et temmelig besværligt arbejde. Det er jo gerne det bedste middel mod ørkesløse drømmerier.

Men at han endnu 1805—1806 var den samme som før, viser et sammenstød, han havde med biskop Balle i disse år. Det er alt bemærket, at M. Møller aldrig havde fået embedseksamen. Efter sin hjemkomst indgav han en

ansøgning om, som det stundom tillodes, at måtte erhverve ret til at ansættes som præst ved at disputere i stedet for at underkaste sig eksamen. Han siger selv, at han har erhvervet sig erklæringer både fra hertugen af Augustenborg og det theologiske fakultet, der vare ham gunstige. Men der må dog have været noget i vejen; ti tilladelsen meddeltes ham ikke før 1813, og han benyttede den aldrig. Det var ikke biskoppen, der modsatte sig; ti han vidste ikke, at ansøgningen var indgiven, før Malthe Møller selv underrettede ham derom. I slutningen af året 1805 skulde der ansættes to feltpræster for tropperne i Holsten. Magister[1]) Malthe Møller indgav ansøgning om et af disse embeder, hvortil biskoppen skulde indstille. Men da D. L. 2—2—1 foreskriver, at ingen, som ikke har attestats, kan bringes i forslag til præsteembede, blev der intet hensyn taget til hans ansøgning. Han tilskrev da biskoppen et brev dateret natten mellem 12. og 13. decbr., hvori han beskyldte ham i de stærkeste udtryk for at have udvist en hadefuld og underfundig adfærd mod ham. Derved kom biskoppen tillige til at fremdrage et tidligere brev af samme indhold og skrevet i en lignende anledning d. 31. decbr. 1803, og hans samvittighed tillod ham ikke at lade sådanne beskyldninger sidde på sig; han besluttede altså at indgå med en forestilling til kancelliet, om hans forhold til mag. M. Møller måtte blive undersøgt »til vedbørlig straf over mig, så fremt jeg findes skyldig, men uden mindste deraf flydende ulempe for hr. mag.«, da biskoppen ikke forlanger satisfaktion i nogen måde. Men da begge disse skrivelser vare opfyldte med så mange besværinger over andre mænd,

[1]) Således kaldes han både af Balle og kanc. Hverken hos Nyerup eller i nekrologerne findes der noget om, når og hvor han har disputeret.

vilde han ikke bringe dem videre, men lod ved notarius publ. gøre et uddrag af alle de steder, der angik ham selv. Hvor han ikke kunde undgå at medtage udtalelser om andre, udelod han navnene. Dette uddrag sendte han derpå M. Møller med forespørgsel, om han vilde vedkende sig det. Denne svarede d. 18. decbr., at han i Balles adfærd fandt en Resens, Svanes og Baggers episkopalånd, men forgæves søgte en Palladii, Brochmands og Harboes evangeliske sind, samt at han ikke plejede at tage afskrift af sine breve, når han skrev til skikkelige folk. Han var derfor berettiget til at fordre, at det tillodes ham under tilsyn af biskoppens amanuensis at afskrive sine breve på hans kontor, eller hvis biskoppen ikke syntes om dette forslag, da kunde han selv vælge en anden (»dog NB ingen af stadens præster«) til at afskrive dem. Endvidere hedder det: »Rigtignok ønskede jeg, da jeg læste Deres Højærværdigheds manifest, at de fejder, det bebuder, (visselig ikke herrens krige) måtte ved en våbenstilstand bero indtil ugen efter jul, så meget mere, da jeg har besluttet at kommunicere (3die gang efter at jeg kom hjem fra Tyskland). Men det får så at være. Hvi skulde også jeg, som Deres Højærværdighed har fradømt kristennavnet, turde glæde mig over hele kristenhedens frydefulde fest? Dog også det får så at være. Den San Benito hue, som Ds. Højærværdighed til forestående autodafé forfærdiger til mig, annammer jeg trøstig af Deres hånd, ti den indvier mig til festens velsignelse.« Biskoppen vilde imidlertid ikke have M. Møller på sit kontor; han lod notarius publ. tage afskrift af brevene og sendte ham denne. M. Møller havde lovet, at »inden førstkommende mandag kl. 10« skulde hans svar eller rettere hans forklaring om begge hans breve være i bispegården. For ikke at forstyrre hans altergang, skrev Balle til ham, at det stod til ham

selv at udsætte dette svar til 8 dage efter nytår. Men det gik som sædvanlig, M. Møller gjorde hverken det ene eller det andet, og d. 16. januar 1806 skrev Balle altså til kancelliet, androg på undersøgelse af sit forhold og indsendte uddragene af M. Møllers breve. Kancelliet svarede under 1. febr.:

«Foranlediget ved Ds. Højærværdigheds forestilling af 16. f. m. angående Malthe Møllers besværinger over biskoppen, skulde man tjenstligst melde, at dette kollegium anser de af fornævnte M. Møller mod Dem gjorte angreb for aldeles ubeføjede og ufortjente, og at disses ugrund ved Ds. Højærværdigheds bekendte tænkemåde og hele embedsførsel tilstrækkelig er bevist, hvorfor man altså anser al undersøgelse om Deres forhold mod merbemeldte mag. Møller for overflødig.»

Hvis denne resolution er bleven M. Møller bekendt, må det være gået op for ham, at nu nærede man ikke længer frygt for Repertoriets forfatter.

Balles skrivelse med bilag findes i kultusministeriets arkiv. Størst interesse har udtoget af M. Møllers breve af 31. decbr. 1803 og fra «natten mellem d. 12. og 13. decbr. 1805». Disse må formodentlig kunne findes fuldstændige i Sællands bispearkiv, og de vilde da være værd at gengive i deres helhed. Ti hvor upålidelig M. Møller end er, så var han dog godt hjemme i en mængde personlige forhold, især når der var lidt skandale ved dem. Men det udtog, biskop Balle har gjort for at indsende det til kancelliet, er behandlet med en sådan omhu for at få udeladt alt, hvad der berører andre end ham selv, at det i det mindste for os ofte er næsten uforståeligt og stiller os den ene gåde

vanskeligere at løse end den anden. Der skal derfor her kun gengives et udtog af biskoppens udtog, mest for at vise, hvor fuldstændig disse breve ere holdte i Repertoriets stil.

Det er løsrevne sætninger af brevene, biskoppen anfører, hver under sit bogstav, i det første brev lige fra a til x, i det andet fra a til i. Hist og her indskyder han selv enkelte bemærkninger. Her er bestandig det samme bogstav sat foran som i originalen.

1. Skrivelse fra M. Møller til bisk. Balle af 31. decbr. 1803.

a. Det er med modstræbende hånd, at jeg henvender mig til Ds. H. med vedfølgende ansøgning[1]). Jeg skulde ikke have ulejliget Dem med disse linier fra en pen, der er Dem så forhadt, dersom ikke kongens bud gjorde Deres erklæring over ansøgningen til en uundgåelig betingelse for dens modtagelse i kancelliet. Indtil det sidste øjeblik opsatte jeg mit brev, fordi jeg ikke kunde overvinde mig selv til at tale skriftligen med en mand, der så bittert skuffede mit hjærtes kæreste håb og sveg dets tillid til ham selv[2]). Af Ds. H. kan jeg ikke vente nogen anbefaling i hvilket som helst anliggende. Det véd jeg såre vel. Ti De har gjort alt, hvad der stod i Deres magt, for at gøre en duelig og skyldfri mand ulykkelig. Enhver udsigt til at gavne mine medmennesker med flid og kundskab har De tillukket mig. Til palinodier bekvemmer jeg mig aldrig.

b. Jeg venter ikke denne ansøgnings anbefaling, og jeg har for megen følelse af mit menneskeværd til nogensinde at bede Dem at tale et eneste ord for mig. Gør, hvad Dem tykkes bedst. Jeg tror endog at burde lade Dem vide, at jeg har isinde at søge om notariatet ved det teologiske fakultet, som er bleven ledigt. Mine venner grunde deres håb om, at jeg får det, derpå, at det sker Dem uafvidende. Men nej! Ds. H.

---

[1]) Hverken udtogene eller biskoppens brev indeholder nogen antydning af, hvorom han den gang søgte.

[2]) Ved sin opposition mod Rep. Se Bisk. N. E. Balle s. 130—134.

skal vide det *af mig selv*, at De itide kan arbejde imod mig, og publikum også her se Deres finger.

l. Jeg kunde i stedet for svar med bitter sandhed have kommenteret over et vist vers i Pauli brev til Titus; jeg kunde nævnet Dem et menneske, på hvem denne apostrofe i rette tid måske ikke vilde have været spildt. Men jeg vilde ikke bedrøve Dem, jeg vilde ikke tilintetgjøre Deres virkekreds. Est aliquid, quod in hostem non licet, tænkte jeg. Men så tænkte ikke *De*. Hver en krænkelse, der kunde såre mit hjærte, hver en giftdråbe, der kunde fortære min kraft, var Dem velkommen. Med hånende smil stødte De den forgiftede dolk i mit hjærte og spurgte mig: Vil du tro på Luther, den augsburgske konfession og den lille katekismus, der ere den *herskende* kirkes trosartikler, eller vil du fare til helvede med Semler, Teller og Løfler[1])?

m. De lover i Deres offentlige svar på mit brev, Pligtankeret 2. b. 3. h., aldeles uombedet at ville være mig, hvad Johannes var for hin fordærvede yngling. De forsikrer mig om, at De har hjærte til at være mig en Johannes, og siger til mig: Jeg har aldrig misbrugt noget menneskes fortrolighed!! Ad populum phaleras, ego te intus novi et in ente! Jo! Ds. H., *min* svigeløse fortrolighed, min åbenhjærtede tillid har *De* misbrugt. De har handlet imod mig som hine biskopper, der lokkede Johan Huss til Kostnitz.

n. I højeste grad fornærmet kunde jeg umuligen holde en, jeg så højt og så oprigtigen fra min første ungdom har agtet, — for en hykler. Jeg overvinder mig selv, går til Dem i det håb, at vi måske kunne tale os til rette og et ufejlbarligt skandal forebygges. Med et hjærte fuldt af hengiven tillid nærmer jeg mig Dem. Røbede vel en af mine miner eller et af mine ord mindste ubeskedenhed? Og — hvorledes overfusede De mig! De behandlede mig ikke anderledes, end jeg, om jeg havde været biskop, vilde behandle en af disse gejstlige Hanswurster, der have afkastet deres præstekjole for at tillade sig

---

[1]) Alle disse forskrækkelige ting havde Balle gjort i sine artikler i »Pligtankeret« II, 3. h.

en adfærd, der beskæmmer deres stand og embede. På den inhumaneste måde begegnede De mig. De stikker fingrene i ørerne og vil ikke engang høre mig, og på Deres visitatser fortæller De, „at Repertøren har været hos Dem for at pønitere“. Gud bevare mig!

•. Uden mit vidende, imod mit ønske går justitsråd Pram dagen efter til Dem og ytrer den almindelige indignation over Deres adfærd imod mig. For hans skyld går jeg efter Deres udtrykkelige anmodning atter til Dem på den af Dem selv bestemte tid, og De — der selv har bestilt mig did, nægter Dem hjemme, uagtet jeg både ser og hører Dem. Da gjorde jeg det hellige løfte aldrig at betræde Deres dørtærskel.

v. Var den ædle N.N. (jeg skriver intet navn[1]) biskop i Sællands stift, jeg var visseligen allerede, hvad jeg burde være, præst. Dog, det kan jeg helligen forsikre Dem, — jeg har aldrig ønsket Deres død, uagtet den vil åbne mig en virkekreds, hvortil jeg er duelig og værdig.

x. Det står ikke i Ds. H.'s magt at give mig erstatning for følgerne af den uret, som De har tilføjet mig. Kan De give mig min tabte helbred igen og min tabte sindsro? Måtte ingen efter min død nævne Dem som min morder!

P. S. Dette brevs indhold véd ingen uden Ds. H. og jeg. Hvert ord deri sagt til og om Dem selv tage De i den bedste mening. I mit hjærte slumrer endnu en gnist af tillid til Dem. De kender uden min erindring den forpligtelse, som sigillum silentii pålægger en religionslærer. Intet af dette brevs indhold behøver kundgørelse. Det rhapsodiske foredrag bedes Ds. H. at undskylde. Min tid er knap, jeg lever af at korrigere. Til dette åndsfortærende arbejde tvang De mig.

Hertil føjer biskoppen: Ved dette sigillum silentii mig således foreskrevet holdtes jeg fra at røre videre ved det læste. Imidlertid kan sigillum silentii ikke forpligte en embedsmand til at fordølge de besværinger, som gøres over ham selv til krænkelse for hans tænke- og handlemåde. Men da brevet ikke kunde fremlægges uden at påføre andre embedsmænd ubehage-

[1]) Balles anmærkning.

ligheder, måtte jeg den gang tie. Det faldt mig ikke ind at uddrage de besværinger, der angå mig selv, før nu i denne aften, da jeg modtog magisterens anden skrivelse.

2. Skrivelse fra M. Møller til bisk. Balle. 12.—13. decbr. 1805.

b. Hvor længe skal den skærsild vare, som Ds. H. af nidkærhed for mit evige vel tændte for mig i året 1795, at jeg i den skulde sone Repertoriets brøde og lutres til samfund med den triumferende kirke?

c. Indeværende år har jo Ds. H. selv ordineret en mand til præst, der dels under sit navn, dels i det famøse blad: „Ortodoxien nedriver sig selv" har spottet, hånet og beskæmmet — ikke kirkesystemet, men Jesu Kristi religion. Det har jeg aldrig gjort. Vil De selv parodiere Deres udtryk om Repertoriet (Pligtank. II, 3. h.): Dant veniam corvis, vexant censura columbis (sic)? Hin præst har på prent paskvilleret Dem selv. Når gjorde jeg nogensinde det[1])?

g. Jeg — en ringe mand for Deres skyld — endnu uden den virkekreds, jeg er berettiget til at fordre, — byder Dem, Sællands biskop, min hånd til udsoning. (Jeg, biskop Balle, er mig ikke bevidst at have nogensinde med vidende og villie forurettet mag. M. Møller; men jeg er mig bevidst aldrig at have båret had til ham, ligesom jeg heller ikke bærer endnu —, og altså behøves fra min side ingen udsoning.) Jeg tiltror Dem hjærte til at føle min uskyldighed i henseende til Deres anklage. (Hvad for en anklage? Når og hvor har biskop Balle

---

[1]) Det er ikke muligt at antage, at der ikke må være nogen sandhed heri. Af de 14 kandidater, der dette år bleve ordinerede, er der kun én, på hvem man kan tænke: P. H. Mønster, der siden blev præst i Ringsted og amtsprovst. Han ordineredes den 7. avg. til sognepræst i Gyrstinge og Flinterup. Han havde skrevet adskilligt i Iris og andre tidsskrifter og var forfatter til stykket »Troens kvaksalver« (prof. F. L. Bang) i M. K. Bruns »Tria juncta in uno«. Om han også havde skrevet i »Ortodoxien nedriver sig selv«, kan jeg ikke oplyse. Så vidt jeg véd, er det ubekendt, hvem der udgav og skrev i dette blad.

anklaget mag. Møller?) Med hele min fordums tiltro vender jeg mig atter til Dem. (Jeg, biskop Balle, kender ingen forsætlig skyld, hvorved jeg skulde have forspildt den.) Oratio, meditatio, tentatio facit theologum — det tredie — ak hr. biskop: De jog mig ind i anfægtelsernes ild, lutret i teologiens gloende ovn træder jeg atter frem for Dem; med den ærbødighed, jeg skylder Deres embede, med den højagtelse, jeg bærer for Dem selv, spørger jeg Dem — De regne mig det ikke til onde, at jeg ikke véd at belægge mine ord —, om De ved at tale min sag med velvillie og iver uden tvetydighed vil indvie mig til en virkekreds, der for længe siden burde været min. (Hverken biskop Balle eller nogen anden biskop kan tale mag. Møllers sag på nogen måde til at blive præst, ej heller indvie ham, så længe kongen ikke har befalet, at han skal være befriet for attestats.) Vil De, at jeg skal have føje til at velsigne Deres minde, eller vil De ved at slukke den sidste gnist af håb i min sjæl friste mig til i fortvivlelsens, i dødens stund at forbande Deres minde som min velfærds, mit livs morder? (Biskop Balle véd med fuld vished, at han ikke fortjener et eneste menneskes forbandelse, men han nægter ikke, at den bitterhed, der fremlyser af slig trusel, indjager ham skræk og angst.)

h. Kan Deres Højærværdighed som teolog, som biskop, som menneske forsvare at foretrække et udueligt og uværdigt menneske af almén bekendt liderlighed, den ved en kongelig resolution afsatte N. N. for mig. Vist ikke[1]).

Hr. mag. tillægger i slutningen:

Hvad jeg vilde og måtte gøre, om jeg nogensinde skulde blive præst, har jeg aldrig dulgt — anstifte et skisma i kirken.

Dette antager jeg at være nedskrevet i hast uden videre betænkning.

---

[1]) Til Feltpræster kaldtes N. Boysen og L. C. Bergmann. De ordineredes d. 18. decbr. 1805. Da de altså begge vare kandidater, kan det ikke være til nogen af dem, han sigter.

Det danske Hjælpekorps i østerrigsk Tjeneste fra 1704—1709 og Rejsningen i Ungarn.

Mest efter utrykte Kilder.

Af

Joh. Forchhammer.

Iblandt de Haandskrifter, som bevares i Herlufsholms Archiv, findes en Pakke, betitlet: »Documenta und Briefe, betreffend die Verpflegung etc. der im kayserlichen Dienste stehenden königl. Dänischen Truppen von Ao. 1703, 4, 5, 6, 7 und 8.« Disse Papirer ere, som de fleste haandskrevne Sager, der findes paa Herlufsholm, komne dertil ved Gehejmeraad Christian Brandts Død 1805. Efter Indholdet maa de oprindelig have tilhørt den danske Minister (Envoyé extraordinaire) i Wien, Kammerherre, Etatsraad F. v. Weyberg, der i August 1703 afløste Urbich som dansk Minister ved det kejserlige Hof og døde ugift i Wien 1720. Hvorledes dette Brudstykke af Weybergs Papirer er kommet i den Brandtske Families Eje, kan jeg ikke oplyse.

Pakken indeholder, chronologisk ordnet, dels originale Breve til Weyberg, mest fra de skiftende Overbefalingsmænd over de danske Tropper, der i de nævnte Aar vare i øster-

rigsk Tjeneste, og fra Justitsraad Tobias Rosbach, der som Overkrigskommissær fulgte denne Troppeafdeling[1]), dels Documenta, d. v. s. officielle Skrivelser og Forhandlingsprotokoller i Original eller som oftest i Kopier. Indholdet saavel af Brevene som af Dokumenterne drejer sig hovedsagelig om de danske Troppers Forplejning og Udrustning, om Restancer og Afregninger, om Vanskeligheden ved at faa de fornødne Pengemidler anviste og inddrevne, om Umuligheden af at faa Tropperne rekruterede, remonterede og paa forskjellig Maade udrustede uden Penge, hvortil der fra østerrigsk Side svares med stadige Klager over Excesser, som de danske Tropper beskyldes for at have begaaet. Om selve Krigsoperationerne lære vi af Dokumenterne Intet, af Brevene kun lidt. I de bevægede Krigsmaaneder standse som oftest baade Brevvexlingen og de forskjellige Forhandlinger for igjen at begynde, naar Tiden til Vinterhvilen nærmer sig, og Brevvexlingen bliver i Reglen livligst, naar Forberedelserne til Opbrud fra Vinterlejren sætte alle Kræfter i Bevægelse for at indhente det forsømte.

Det kan saaledes vistnok synes, som om denne Samling Aktstykker har en meget indskrænket historisk Betydning, men ganske uden Interesse er den dog ikke, da den kaster Lys over Begivenheder og Forhold, der hidtil slet ikke ere blevne behandlede fra dansk Side. Thi vel have de danske Hjælpekorps, der gjorde Tjeneste i den spanske Arvefølgekrig, fundet deres Historieskriver[2]); men Begiven-

---

[1]) Tobias Rosbach, Postmester i Rendsborg, udnævntes 4. Nov. 1702 til Krigskommissær ved de kgl. Tropper i Italien (Instruktion af 21. Nov. 1702), og 18. Okt. 1704 til Overkrigskommissær (Instruktion af 22. Decbr. 1705). Rentekammerarchivet.

[2]) J. H. F. Jahn, De danske Auxiliærtropper, et krigshistorisk Udkast. Kbhvn. 1840—41.

hederne i Nederlandene og ved Rhinen maatte fortrinsvis drage Historikerens Opmærksomhed paa sig, og her synes ogsaa Kilderne at have flydt rigeligere. For det Korps' Vedkommende, der stod i østerrigsk Tjeneste, standser Jahn ved Udgangen af Aaret 1703, da «det ikke mere brugtes mod de Franske». Det var Jahns Agt i Militært Repertorium (anden Række, Aargang 1843) at meddele en Række Afhandlinger til Udfyldning af Hovedværket — deriblandt ogsaa en om dette Korps' senere Skjæbne i Kampen mod Ungarerne —, men kun den første Artikel: «Korpset i Ungarn og Polen 1692—1699» saa Dagens Lys.

Saaledes staa vi uden andre trykte Hjælpemidler end de sparsomme Efterretninger, der findes i A. Høyers og N. D. Riegels' Værker til Frederik den fjerdes Historie. Den nyeste Forfatter af den dansk-norske Hærs Historie O. Vaupell synes paa dette Punkt kun at have øst af trykte Kilder.

Det er begribeligt, at de Værker, der omhandle den østerrigsk-ungarske Historie[1]), kun have Betydning for den almindelige Forstaaelse af de Begivenheder, hvori de danske Tropper vare kaldede til at tage Del. Selv i militærhistoriske Skrifter maa man ikke vente at finde meget til Oplysning om vore Troppers Forhold[2]). — Enkelte Artikler i Archiv für österreichische Geschichte behandle Rákóczis

[1]) Som Mailath Geschichte der Magyaren B. 3, zweite Auflage, Regensburg 1853. — F. Krones Geschichte der Neuzeit Österreichs vom achtzehnten Jahrhundert bis auf die Gegenwart. Berlin 1879.

[2]) Friedrich von der Wengen Geschichte des k. k. Oesterreichischen 13. Dragon-Regiments, Prinz Eugen von Savoyen, seit seiner Errichtung 1682 bis zur Gegenwart. Brandeis 1879. Skjøndt Regimentet gjorde Tjeneste først i Italien senere i Ungarn tildels samtidigt med de danske Hjælpetropper, nævnes disse dog kun ganske i Forbigaaende.

Rejsning[1]), men Hovedværket for dette Tidsrums Historie er Archivum Rakoczianum, der desværre er forfattet paa Magyarisk, men hvis diplomatiske Bilag (udgivne af E. Simonyi, Pest 1871—77) i tre Bind indeholde et rigt Uddrag af Depescher fra den engelske Minister ved Hoffet i Wien og andre politiske Aktstykker vedkommende Ungarns Rejsning i Aarene 1703—1711. Her kunne vi forfølge ikke blot alle diplomatiske Forhandlinger, men ogsaa de militære Begivenheder denne Rejsning vedkommende i de mindste Enkeltheder, og selv om de danske Troppers Skjæbne i disse Aar finde vi saa omstændelige Beretninger, som intet andet Steds foreligge trykte. Denne Samling Aktstykker har været mig af største Betydning ved Udarbejdelsen af denne Afhandling, idet ikke blot Fremstillingen af den ungarske Rejsning overvejende er udarbejdet derefter, men ogsaa det Kjendskab til de danske Troppers Fata, som jeg derigjennem har vundet, har været mig en betydelig Hjælp ved Benyttelsen af den danske Minister Weybergs Indberetninger til sin Regering, der bero i Gehejmearchivet og kun kunne benyttes paa selve Stedet. Jeg har ulige hurtigere fundet mig til Rette i det store Materiale, end jeg ellers havde kunnet gjøre.

Af utrykte Sager har jeg foruden den Afskrift (i Folio) af A. Høyers større Frederik d. 4des Historie, som beror paa det kongelige Bibliothek, sammesteds gjennemset I. Brincks Samlung historischer Nachrichten I Bind 1689—1706, II Bind 1707—1714[2]). Intetsteds ser man tydeligere den Forskjel i Bedømmelsen og Behandlingen, der er bleven de forskjellige Hjælpekorps til Del; thi medens Sam-

---

[1]) F. Krones Zur Geschichte Ungarns im Zeitalter Franz Rákóczy's II i d. 42. og 43. Bind.

[2]) Kalls Manuskripter Folio Nr. 87.

lingen er opfyldt med Relationer om de danske Troppers Meriter i Kampene paa den franske Grændse, har jeg kun fundet to tarvelige Notitser om det Troppekorps, hvormed vi her beskjæftige os.

I det gamle Rentekammerarchiv (cfr. Meddelelser derfra 1878 S. 127) findes to Regnskaber med Bilag, der med Hensyn til de egentlige Krigsaar ikke have ydet mig noget væsentligt Nyt, som ikke fandtes i de herlufsholmske Samlinger, men hvorfra jeg har hentet endel Oplysninger om Afslutningen af det hele Regnskab og den Rosbachske Proces.

Denne lille Afhandling stiller ingen Fordring paa at have nogen krigshistorisk Betydning, uagtet den meddeler et dansk Troppekorps' Historie. De aftrykte Breve skulde gjerne give et Billede af de Forhold, under hvilke Troppekorpset levede i Krigens og i Hvilens Tid. Det øvrige skulde da danne lige som en Ramme om dette Billede. Da Gjenstanden for Behandlingen er et — i det mindste af Navn — dansk Troppekorps' Historie, og hvad her meddeles vel kan kaldes nyt, selv for Mænd af Faget, har jeg haabet, at denne Afhandling kunde finde sin Plads i Historisk Tidsskrift.

Den 4de Juni 1701 afsluttedes en defensiv Alliancetraktat paa Slottet Laxenburg mellem Kongen af Danmark og den tydske Kejser. I den første hemmelige Artikel lover Hans danske Majestæt at overlade Hans kejserlige Majestæt 8000 Mand, bestemte til at tjene i Arvefølgekrigen. Kejseren skal betale dem og behandle dem som sine egne Tropper. Saalænge Kongen har Fred, kan han ikke kalde dem tilbage. Dertil udsaa Kongen største Delen af det Troppekorps, som da stod i Sachsen. Til Anfører udnævntes (ved Reskript af 20. Aug. 1701) Generalfeltmarschallieutenant Christian

Gyldenløve. Den 15. September fik han Befaling til at gaa med Korpset, der bestod af to Rytterregimenter, i Alt 1020 Mand, og 7 Batailloner Fodfolk, i Alt 5172 Mand[1]), til Italien saa hurtigt som muligt. I flere Afdelinger gik Tropperne over Alperne og samledes ved Rivoli. Den 29. November stødte Korpset til Prindsen af Commercys Hær, der af den Øverstkommanderende, Prinds Eugen, var sendt til Mantuas Blokering. Her indtoge de danske Tropper deres Vinterkvarter, og foran Mantua forefaldt flere Smaatræfninger, hvori vore Tropper deltoge med Hæder, indtil Commercy sidst i Maj 1702 ved den franske Hærs Fremrykning maatte hæve Mantuas Belejring og trække sig tilbage til Hovedhæren. Sidst i Juli tvang Slaget ved St. Vittoria Østerrigerne til yderligere Tilbagetog. For at gjenoprette det tabte foretog Prinds Eugen i August et Angreb paa den franske Lejr ved Luzzara. Angrebet, hvori de Danske under Prinds Commercys Anførsel deltoge paa højre Fløj, begyndte Kl. 5 om Eftermiddagen; Commercy kastede de Franske tilbage, men faldt selv, og hans Tropper maatte vige. Tre Gange fornyedes Angrebet; først da Eugen selv satte sig i Spidsen for de danske Batailloner, maatte de Franske efter en morderisk Kamp trække sig tilbage. Slaget var forøvrigt uden Følger. I Begyndelsen af December gik den østerrigske Hær i Vinterkvarter i Omegnen af Mirandola, men Kampene vedbleve, og ved Aarets Slutning var den kejserlige Hær — det danske Hjælpekorps deri indbefattet — i en meget svækket Tilstand.

---

[1]) Saaledes siger Jahn, der dog ikke har kunnet opdage nogen Etat over disse Tropper. Den 19. Oktober, da den kejserlige Regering overtog Lønningen og Forplejningen, var den effektive Styrke kun 4528 Mand Infanteri og 981 Ryttere.

Ifølge Traktaten i Laxenburg skulde det danske Korps stilles paa samme Fod som de kejserlige Regimenter. Denne Omordning foregik i Foraaret 1703, derved kom Korpset til at bestaa af et Dragonregiment paa 1000 Mand og tre Regimenter Fodfolk, hvert paa 10 Kompagnier à 150 Mand. De overflødige Officerer afgik. I Sommeren 1703, da Grev Guido Stahremberg havde Overanførselen over den østerrigske Hær, foregik der Intet af Betydenhed i Italien. Hærene stode ligeoverfor hinanden ved Pofloden i Egnen om Ostiglia og Revere. Gyldenløve var imidlertid bleven afløst i Overanførselen over de danske Tropper af Generallieutenant, Grev Adam Friederich v. Trampe. Medens Krigsskuepladsen i Italien flyttedes til den nordvestlige Del, førte Trampe sine stærkt medtagne Tropper til Tyrol. Forstærkningsmandskab udskreves om Efteraaret, men om Vinterhvile blev der, som vi skulle faa at se, heller ikke dette Aar Tale.

Fra denne Tid have vi Lister over den kongelig danske i kejserlig Tjeneste sig befindende store og lille Stab (25. Jan. og 13. Marts 1704), hvorefter denne bestod af:

Generalfeldtmarschallieutenant A. F. v. Trampe.
Generalwachtmester v. Haxthausen[1]).
Brigadier v. Boynenburg[2]).
General-Adjudant v. Trampe.
General-Adjudant Lieut. v. Mösting.
Overkrigskommissær Rosbach med en Kancellist.
Generalauditør Uckermann[3]) med en Retsskriver.

---

[1]) var allerede død Dec. 1703, og afløstes af F. v. Gersdorff (før 13. Marts 1704).
[2]) † Sept. 1703, opført som død.
[3]) 1705 nævnes I. I. Sverdfeger som Generalauditør.

Feltkrigssekretær Jürgen Hesse med en Kancellist.
Feltprovst Johan Trellund[1]).
Generalkvartermesterlieutenant Vilhelm Bohne.
Stabsmedicus Philip Jacob Meinrath.
Stabschirurgus Friederich Schneider.
Generalvognmester Lieutenant Heinrich Gross (?).
Generalprofos Lieutenant Wollers.
»Freyman» Hendrik Ackerman.

Desuden havde hvert Regiment sin Stab; denne bestod ved et Rytterregiment af 1 Oberst, 1 Oberstwachtmester, 1 Kvartermester, 1 Auditør med sin Sekretær, 1 Feltpræst, 1 Adjudant, 1 Proviantmester, 1 Vognmester, 1 »Pauker» og 1 Profos.

Foruden det Korps, der stod i Italien, var Kongen af Danmark forpligtet til at stille 2000 Mand, for at det bestemte Tal, 8000 Mand, kunde naas. Efter en Del Vanskeligheder lykkedes det at slutte en Kapitulation med Oberst Nicolai Heinrich v. Dithmarsen om Dannelsen af et Kyradserregiment og med Oberst Christian Vollrath v. Enden om et Infanteriregiment. Desuden havde Kongen taget en mecklenborgsk Bataillon paa 500 Mand under Oberstlieutenant Carl Gustav v. Maltzahn i sin Tjeneste. I Begyndelsen af Aaret 1703 satte disse Hærafdelinger sig i Bevægelse i Retning af Nürnberg[2]), hvorfra de droge videre til Passau. Her stode de under den danske General-

[1]) nævnes sidste Gang Okt. 1704; Jan. 1705 nævnes som Feltprovst Severinus Theiste. — Hans Trellund f. 1669, blev senere Prof. theol. og døde som Biskop i Viborg 1735 (Historiske Aarbøger 3. Del. S. 169).

[2]) Den 23. April overtog den østerrigske Regering det Endenske Regiment, der da talte 928 Mand, den 1. Maj det Dithmarsenske, der talte 876 Mand, den 19. Maj den mecklenborgske Bataillon, der talte sine 500 Mand.

major Reventlous Anførsel ligeoverfor Bairerne og havde forskjellige Smaafægtninger med disse, indtil Korpset i temmelig svækket Tilstand i November gik i Vinterkvarter og kort efter fik Ordre til at forene sig med det danske Hovedkorps under Trampes Anførsel. Det samlede danske Hjælpekorps kom saaledes til at bestaa af to Rytterregimenter og fire Regimenter Fodfolk foruden den mecklenborgske Bataillon.

Inden vi komme til det danske Hjælpekorps' Optræden paa en ny Skueplads, vil det være nødvendigt at kaste et Blik paa det østerrigske Monarchis politiske Stilling og særligt paa Forholdene i Ungarn. Freden i Karlovitz havde 1699 endt den langvarige Tyrkekrig, der var begyndt saa faretruende med Wiens Belejring 1683. Tyrkernes Herredømme over største Delen af Ungarn, der havde varet over 150 Aar, havde ophørt; kun Strækningen mellem Maros, Theis og Donau, Banatet Temesvar, forblev i Tyrkernes Besiddelse. Under selve Krigen var der 1687 blevet udskrevet en Rigsdag i Presburg, hvor Kejser Leopold havde faaet sat to vigtige Bestemmelser igjennem, dels Indførelsen af Arvefølgen efter Førstefødslen i det habsburgske Hus i Stedet for den tidligere Valgret, dels Afskaffelsen af den gamle Ret, hvorefter hver Adelsmand kunde modsætte sig Kongen med væbnet Magt, hvis han krænkede Forfatningen. Saaledes var nu Ungarn og tillige med det ogsaa Siebenbürgen bragt i uadskillelig Forbindelse med de østerrigske Lande og den første Grundvold til en ny Statsordning lagt; men der behøvedes en Række Fredsaar til at læge alle de Saar, som det tyrkiske Regimente og den langvarige Krig havde slaaet, og der krævedes stor Visdom og Maadehold fra den kejserlige Regerings Side for at forsone de frihedselskende Magyarer med den nye Tingenes Tilstand.

Men allerede Aaret efter Karlovitzer Freden udbrød den spanske Arvefølgekrig, der lagde Beslag paa alle det østerrigske Monarchis Strids- og Penge-Kræfter, og selv om de Ord, man har lagt Kejser Leopold i Munden: Faciam Hungariam captivam, postea mendicam, deinde catholicam, aldrig ligefrem ere udtalte, ligge deri dog de Regeringsprinciper, som Kejseren, ledet af sine tydske Omgivelser og Jesuiterne, fulgte i Ungarn. De Indfødte tilsidesattes for Udlændinger, især Tydskere, det udsugede Land trykkedes med høje Skatter, og Protestanterne, der ikke havde lidt noget særligt Tryk under Tyrkernes Overherredømme, bleve nu overalt forfulgte. Misfornøjelsen var almindelig baade i Ungarn og i Siebenbürgen, og en ny Skat paa 4 Millioner Gylden, der ubarmhjertigt inddreves, gjorde Udslaget. Paa forskjellige Punkter saavel i Nedre- som i Øvre-Ungarn udbrød der Oprør i Begyndelsen af Aaret 1703; kun manglede man en Fører. I en Skrivelse fra den engelske Minister i Konstantinopel af 31. Marts findes den første Antydning af, at Grev Frantz Rákóczi levede i Polen paa Ludvig den 14des Bekostning, og at den franske Gesandt i Konstantinopel stod i Brevvexling med ham. Frankrig var jo særlig interesseret i, at der rejste sig en Bevægelse i Ryggen paa Østerrig.

Frantz Rákóczi nedstammede paa fædrene Side fra en Slægt, der havde givet Siebenbürgen 3 Fyrster i det syttende Aarhundrede; hans Moder, Helena Zrinyi, var af en berømt magyarisk Slægt; efter hans Faders Død havde hun ægtet Emmerik Tököly, der understøttet af Polen og Frankrig havde ledet den sidste Opstand i Ungarn kort før den store Tyrkekrig. Frantz Rákóczi var efter sin Faders Død bleven opdraget i Wien i den katholske Lære og under streng Bevogtning. Enten han nu virkelig om-

gikkes med Planer til en Sammensværgelse, eller Beskyldningen var falsk, blev han fængslet, men undslap. Der blev sat en Pris paa hans Hoved; men han naaede lykkelig til Polen, hvor han, som sagt, opholdt sig, da Opstanden i Ungarn udbrød.

I Begyndelsen af Juni 1703 naaede de første Efterretninger om en Rejsning i Ungarn til Wien; midt i Maaneden kom Frantz Rákóczi til Øvre-Ungarn, hvor han i Nærheden af Mongaz havde store Godser, og overtog aabenlyst Ledelsen. I August Maaned begyndte Efterretningerne fra Ungarn at blive foruroligende. De Ungarer, der ikke vare amnesterede ved Freden, men levede i Tyrkiet, ilede over Grændsen, og man begyndte i Wien at blive bekymret for Tyrkiets Holdning. For sent søgte Kejseren at dæmpe Bevægelsen ved at nedsætte de nye Skattepaalæg fra 4 til 3 Millioner Gylden. I September havde Rejsningen bredt sig over hele Ungarn, 30000 Mand stode under Vaaben, den ene befæstede Stad efter den anden faldt i de Misfornøjedes Hænder, væbnede Skarer satte sig fast paa Donauøerne og nærmede sig Mährens og Østerrigs Grændser. Snart følte man sig usikker i Wien; den 10. Oktober udstedtes en Proklamation til Hovedstadens Indvaanere om at proviantere sig for et Aar eller forlade Byen.

Den kejserlige Regering var i den største Forlegenhed; Wien var blottet for Tropper; de faa paalidelige Stridskræfter, der fandtes i Ungarn og Siebenbürgen, havde ondt nok med at forsvare de befæstede Punkter; alle andre Tropper vare optagne paa de forskjellige Krigsskuepladser. Fra den baierske Grændse hentedes i Hast de Tropper — Dragoner og Kyradserer —, der kunde undværes, for over Linz og Wien at gaa til Ungarn. Grev Schlick fik Anførselen over dem, men var ikke heldig og nødtes til at

trække sig tilbage under Leopoldstadts Kanoner. Vejen til Wien stod aaben for de Misfornøjede; særlig var man bekymret for Hovedstaden, hvis Donau skulde fryse til. I denne Nød kaldtes de danske Tropper til Wiens Forsvar. Grev Trampe beordredes med det Korps, der havde været i Italien, fra Tyrol til Østerrig; den 19. December skulde de bryde op fra deres Vinterkvarterer; men nogen Udsættelse var nødig, for at de kunde faa deres Syge med sig, der vare spredte over hele Landet. Det danske Fodfolk, som havde ligget ved Passau, blev hurtigere marschfærdigt og gik i Ilmarscher over Linz til Wien, hvor de ankom den 29. Decbr. Her herskede en fuldkommen Panik, da man havde faaet Underretning om, at de Misfornøjede havde overskredet March og hærjede i Mähren. De danske Tropper, der skulde have marscheret videre til Presburg, hvor Prinds Eugen stod med de faa Tropper, han havde samlet, bleve stoppede i Wien; men saa stor var Forvirringen, at den danske Minister havde ondt ved at skaffe det fornødne Krudt eller erfare, hvad man vilde bruge Tropperne til. Endelig fik de Ordre til at gaa Nord paa og dække Marchlinien. Den 15. Jan. 1704 kom det danske Rytterregiment, der havde ligget ved Passau, til Wien, hvorfra det gik videre for at forene sig med Fodfolket. Men næste Dag kom et nyt Tordenbud: Passau, der i Nøden var blottet for Tropper, var falden i Bairernes Hænder; Vejen til Hovedstaden stod nu ogsaa aaben vesterfra. I Wien begyndte man at pakke ind og flytte bort.

I disse Dage havde Trampe med sit Korps indtaget den Plads, der var ham anvist i Omegnen af Linz, hvor han bidrog til at forsvare Landet mod Bairerne. Churfyrsten var allerede i Fremrykning med 10000 Mand Fod-

folk og 3000 Heste, og de Kejserlige maatte trække sig tilbage bag Traunfloden.

Hvorledes man i Wien opfattede Stillingen i disse Dage, kan ses af den Indberetning, som den midlertidige engelske Gesandt Charles Whitworth sendte sit Hof d. 16. Januar: — »Trængt mellem Rebellerne og Bairerne véd dette Hof ikke, hvad Forholdsregler det skal tage, og begynder at frygte for en Belejring eller et Bombardement af denne Stad, da Rygtet gaar, at Churfyrsten har 40 Kanoner og 20 Morterer med sig, et Træn, som man mener er for stort, til at det skulde være rettet mod Linz eller Ens, de eneste Stæder i Øvre-Østerrig, som have Spor af Befæstning. Her har i nogle Dage været almindelig Tale om, at Kejseren var bestemt paa at drage herfra, men Hertugen af Moles, Prindsen af Salm og Grev Kaunitz forsikre mig om det modsatte, uagtet jeg af nogle af deres Ytringer godt kan mærke, at Spørgsmaalet har været under Forhandling. Hovedspørgsmaalet er, hvorhen man skal gaa; Prag og Grätz ere næsten lige saa udsatte og slettere befæstede, og det er at befrygte, at Borgerne og Landet vilde gjøre Oprør, hvis den kejserlige Familie skulde drage bort. Man kan neppe holde dem i Ave, som det nu er, og deres Samtaler ere meget krænkende for den nuværende Regering. Deres Fare er meget større, end da Tyrkerne sidst belejrede Wien; da havde de én Side fri og hele Riget til Venner, og De maa erindre, at det da var deres Naboer og ikke egne Anstrængelser, som frelste dem fra Undergang. Det er langt mindre at vente, at de skulde gjøre Undergjerninger nu for Øjeblikket.»

Det er unægtelig stærke Udtryk: »Faren er meget større, end da Tyrkerne sidst belejrede Wien», Udtryk, der vist kun ere skrevne under Indflydelse af den da herskende

Panik. Den ungarske Hær var lidet skikket til en Angrebskrig; slet udrustet, særligt med Artilleri, og ganske uøvet manglede den en dygtig Ledelse. Rákóczi var hverken Kriger eller Organisator, og intet fremragende Talent viste sig blandt de Ungarer, der sluttede sig til Rejsningen. Der har neppe heller været Tale om en fælles Plan mellem Ungarerne og Bairerne. Ogsaa fra denne Side var Faren hurtigt forbi; Churfyrsten maatte snart kæmpe for sin egen Throne. Det gunstige Øjeblik, da noget kunde udrettes, blev ikke benyttet. En Folkerejsning i Nedre-Østerrig havde kaldt hver 10de Mand under Vaaben, i Wien holdt man Udskrivning, og fra Böhmen og Mähren strømmede Rekruter ind. Krigsoperationerne i de næste Uger indskrænkede sig til Smaatræfninger paa Grændsen, hvori ogsaa de danske Tropper deltoge med Hæder.

Under disse Forhold fik man Tid til at tænke paa de danske Tropper, der i høj Grad trængte til at bringes paa Fode. Et kejserligt Reskript af 7. Februar bestemte, at Korpset skulde rekruteres og snarest muligt samles dels i Schlesien (den italienske Afdeling), dels i Mähren (de nye Tropper). Denne Ordre maa temmelig hurtigt være kommen til Udførelse; thi allerede den 18. Februar høre vi fra Schlesien den første Klage over de danske Tropper. Denne er af en ganske ejendommelig Art. Ved Traktaten i Laxenburg var der (§ 3) udtrykkelig bestemt, at de danske Tropper overalt skulde nyde fri Udøvelse af deres Religion. Den 17. Februar havde to danske Feltpræster, der hørte til Grev Trampes Stab, holdt offentlig Gudstjeneste i Byen Striegau i Fyrstendømmet Schweidnitz i Schlesien under stærk Tilstrømning af Stadens lutherske Indvaanere samt indbudt til »en saakaldt Bodsprædiken«. Herover blev Stadens katholske Gejstlighed foruroliget. Allerede den næste Dag klagede

Prioren ved Karmeliterklostret i Striegau til Stadens Raad: «Det passerede stred immediate imod den vestphaliske Fred». Prioren protesterer ikke blot «in forma solenni mod et saadant publicum religionis exercitium», men anraaber Magistraten om at expedere en streng Befaling til Borgerskabet og ved Trusel om alvorlige Straffe sørge for, at vedkommende Præst hverken vover at foretage en saadan Akt eller beskytte Borgernes Besøg i sit Hus, saa at der kunde raades Bod paa en saadan Utilbørlighed. Endnu samme Dag henvendte Borgmester og Raad sig til «das königliche Amt» om dets Bistand i denne Sag.

For at forstaa det Røre, som de danske Præsters naturligvis tydske Prædiken voldte i Staden Striegau, maa vi huske, at under Kejser Leopolds Regering Jesuiterne stode ved Roret, og at i Schlesien ikke mindre end i Ungarn Lutheraner og Reformerte blevo fortrædigede paa enhver Maade. Herom giver det Klage- og Bønskrift, som efter Leopolds Død 1705 overraktes Kejser Joseph, al fornøden Oplysning[1]). Dette stadige Tryk mod de Evangeliske gav de protestantiske Magter, Kongen af Preussen, senere ogsaa Karl den 12te, Anledning til at optræde for de betrængte Troesfæller. Et karakteristisk Exempel paa Jesuiternes Magt meddeler A. Hoyer: Den danske Legationspræst var nogle Aar før den Tid, hvormed vi her beskjæftige os, bleven bortført paa Gaden, fordi han havde villet uddele den hellige Nadvere udenfor Gesandtens Hus, sat paa en Vogn og ført til Grændsen med Forbud under Livsstraf om mere at komme til Wien.

Hvorledes Historien med de danske Præster i Striegau endte, høre vi intet nærmere om, men kort efter møder os

[1]) Det er meddelt i Theatrum Europaeum XVII Del.

en lignende Klage fra Staden Freystadt i Fyrstendømmet Glogau. Her og i de nærmeste Landsbyer laa en Afdeling af det tredie danske Infanteriregiment under Anførsel af Oberstwachtmester Friederich Ulrich v. Donop. Denne havde først i Marts 1704 kaldet sin Regimentspræst til sig og ikke blot i sit Kvartér daglig holdt offentlig Gudstjeneste med Prædiken, Sang og Kommunion, men ogsaa ladet holde Gudstjeneste paa den lutheranske Kirkegaard. Borgmester og Raad havde protesteret derimod, men til ingen Nytte. Donop havde paaberaabt sig den Ret, som Traktaten i Laxenburg gav de danske Tropper til fri Religionsøvelse, og erklærede, at han ingen Love vilde lade sig foreskrive desangaaende, men holde Gudstjeneste i sit Kvartér og paa Kirkegaarden eller et andet Sted, hvor det behagede ham, om det saa var paa selve Raadhuset. Skulde man understaa sig at formene ham sligt med Magt, skulde han nok vide at møde haardt med haardt. I sin Nød henvendte Borgmester og Raad sig den 9. Marts til sine Foresatte, Amtet. I nogle Maaneder høre vi ikke mere om denne Sag; vi tør vel antage, at Regimentet i Mellemtiden har deltaget i Felttoget i Ungarn; men sidst i August finde vi Donop igjen i sit gamle Kvartér i Freystadt, hvor han holdt Gudstjeneste som tidligere. Da Borgmester og Raad vare magtesløse, henvendte de sig til Amtet, dette til Overamtet, og da de civile Myndigheder ikke kunde hjælpe, dette igjen til de militære Autoriteter, og den 29. August udgik der en Ordre fra Generalfeldtmarschallieutenant v. Haszling i Glogau til Donop om at marschere med sit Regiment til Overschlesien for at tage Kvartér der. Men Donop lod sig ikke fordrive. Den 31. August undskyldte han sig i sit Svar med, at han ikke kunde røre sig uden expres Ordre fra sin General; desuden kunde han ikke drage bort, førend

det Mandskab, der var kommet til siden sidste Mønstring, var blevet præsenteret. Da Donop vedblev som før, indgav Borgmester og Raad i Freystadt en ny Klage til Amtet af 9. Sept., om de ikke kunde blive fri for den haarde Indkvartering og den lutherske Gudstjeneste; »Exercitium Lutheranae religionis bliver ikke blot flittigt frekventeret under den største Tilstrømning fra Land og By, men der bliver ogsaa næsten hver Dag fra Omegnen sendt Børn ind for at døbes«. Denne Klage gaar videre gjennem Amtet til Overamtet, der er meget opbragt over, at »de til Skade for den katholske Religion højst forargelige Attentata af den danske Feltpræst stadigt kontinuere«. Da det imidlertid ikke staar i Overamtets Magt at raade Bod paa denne Skandale, og selv de overordnede militære Autoriteter intet have udrettet, henvender Overamtets Præsident, Pfaltsgrev Frants Ludvig sig (Breslau d. 18. Sept.) direkte til — Kejseren. Den kejserlige Regering var ellers berygtet for sin Langsomhed, men denne vigtige Sag taalte ingen Opsættelse. Pfaltsgrevens Skrivelse bliver forelagt Kejseren d. 22., og endnu samme Dag udgaar der en Skrivelse fra det kongelig-bøhmiske Hofkancelli til det kejserlige Hofkrigsraad, at det — absonderlich da Religionis salvificae bonum darunter versiret — hos den kommanderende danske General vilde faa den Ordre effektueret, som var udstedt til Oberst-Wachtmester Donop angaaende Troppernes Delogering.

Hermed ender denne kuriøse Brevvexling [1]). Om Donop nu maatte forlade Freystadt, eller han blev der, indtil samtlige danske Tropper snart efter bleve lagte i Vinterkvarter i Overpfalts, maa staa hen.

---

[1]) Aktstykkerne bero i Herlufsholms Archiv.

Foraaret og Sommeren 1704 gik hen under stadige Kampe med de Misfornøjede. Overanførselen over de kejserlige Tropper var overdraget General Heister, der i Marts Maaned antoges at have en Hær paa 7—8000 Mand; med disse Tropper lykkedes det for en Tid at rense Landet Vest for Donau. Donauøerne vare endnu i de Misfornøjedes Hænder; for at fordrive dem fra den største af disse, Øen Schütt, gjorde General Trampe d. 20. April Landgang, men da han traf en overlegen fjendtlig Styrke, maatte han fægtende trække sig tilbage til sine Baade, ved hvilken Lejlighed han mistede 18 Mand og havde ligesaamange saarede. Det værste Tab var dog, at General Trampe selv, der led af Podagra og havde staaet i Vand i flere Timer, døde faa Dage efter i Presburg. Anførselen over de danske Tropper gik nu over til Generalmajor, Baron F. v. Gersdorff, indtil Kongen tog nærmere Bestemmelse. Den 30. April foretog General Heister et nyt Angreb paa Øen Schütt og rensede den for Insurgenter, og fra nu af var Øen det stadige Udgangspunkt for videre Operationer. Ellers gik Sommeren hen med mindre Strejftog fra begge Sider; den 25. Mai foretog saaledes Generalmajor Ritschan et Indfald fra Mähren i Retning af Waagfloden med 200 Ryttere, 2000 Rekrutter og 200 Mand af den Mecklenborgske Bataillon. Paa Underretning om, at Grev Caroli rykkede imod ham med en større ungarsk Styrke, vilde Ritschan trække sig tilbage, men blev før Daggry indhentet af Fjenderne. Generalen blev saaret og fanget i Begyndelsen af Kampen, den Næstkommanderende ogsaa saaret, og Oberst Maltzahn, Fører af den mecklenborgske Bataillon, førte Resten, 1100 Mand med 3 Kanoner, tilbage til Mähren. Den 9. Juni, Kejser Leopolds Fødselsdag, stod Grev Caroli to Mile fra Wien, og hans Fortrop rykkede frem til Neugehaus, neppe 1 Mil fra

Hovedstaden, og dræbte de Tigere og Leoparder, som Kejseren havde der. Sidst i Juli var General Heisters Hær reduceret til 4000 Mand, med hvilke han ikke kunde gaa angrebsvis tilværks. Han laa paa Øen Schütt og ventede paa Forstærkning; imidlertid laa Mähren og Steiermark aabne for de Misfornøjedes Indfald.

Medens Sommeren gik hen under resultatløse Smaakampe, var der blevet ført næsten lige saa resultatløse Forhandlinger om en Udsoning mellem Kejseren og hans ungarske Undersaatter. Allerede i Januar Maaned, da Forskrækkelsen i Wien var paa sit højeste, havde den engelske og hollandske Gesandt i Wien tilbudt deres Bistand til at standse Kampen; men hverken fra Kejserens eller fra Rákóczis Side var der nogen alvorlig Lyst til Overenskomst. Ungarerne krævede at behandles som et frit Folk og ønskede bestemte Garantier fra de mæglende Magters Side; Kejseren vilde ikke opgive Haabet om at tvinge Ungarerne med Vaabenmagt. Foreløbigt maatte de mæglende Magter nøjes med Haabet om en Vaabenstilstand; dertil gav Kejseren endelig sit Samtykke først i September; den skulde vare Maaneden ud, men blev fortsat indtil Udgangen af Oktober Maaned.

Da Vaabenstilstanden gjorde de danske Troppers Nærværelse til Grændselandenes Forsvar mindre nødvendig, udgik der den 15. Sept. 1704 ex consilio bellico et Reskript om, at samtlige danske Tropper til Hest og til Fods, for atter at bringes i kampdygtig Stand og, om saa behøvedes, at kunne anvendes mod Bairerne, skulde forlægges til Øvrepfalts og forplejes ordonantsmæssigt. Der anvistes ogsaa de fornødne Midler til Korpsets Rekruttering. Men uagtet den danske Minister havde anvendt 6000 Gylden i Presenter for at opnaa gode Kvarterer til Tropperne — »thi uden

Penge kan man intet opnaa, med Penge alt muligt» —, var der en lang Vej fra Beslutning til Udførelse. Under 8de Oktober høre vi fra Wien en Klage over de mangfoldige af de danske Tropper udøvede Excesser. Hertil svarer Generalmajor Gersdorff, der da havde sit Hovedkvarter i Jayspitz i Mähren, d. 11. Oktober, at, siden de danske Tropper havde faaet Ordre til at gaa i Kvartér, var der gaaet 8 Uger, uden at der endnu var truffet den ringeste Anstalt til deres nødtørftige Forplejning, saa at der i 10—12 Dage neppe var faldet 1 Pund Kjød pr. Mand. Troppernes Bevarelse gjorde derfor Furagering nødvendig[1]). Gersdorff klagede bittert over de kejserlige Myndigheder og paastod, at der var givet Befaling til, — «es mögen Excessen begangen sein oder nicht, nichts desto weniger innerhalb 3 Tagen die Excessen anhero zum hochl. kayserl. Generalkriegscommissariat einzubringen».

Faa Dage efter var Sagen dog bragt i Orden, og Generalmajor Gersdorff gik med de Tropper, der laa i Mähren, forud til Pfalts; Generallieutenant Andreas v. Harboe, hvem Kongen havde givet Overanførselen over det samlede Troppekorps efter Trampes Død, var ved denne Tid ankommet til Wien og fulgte saa efter med de Tropper, der laa i Schlesien. Han opslog sit Hovedkvarter i Byen Roding ved Floden Regen, og her holdtes efter Anmodning af Overkrigskommissær Rosbach under Oberst v. Ostens Præsidium en Række Kommissionsmøder for at bringe det indviklede Mellemværende for de forløbne tre Aar indtil Udgangen af Oktober Maaned 1704 i Orden. Kommissionen sluttede sine

---

[1]) Efter et Reglement af 1. Jan. 1704 tilkom der de danske Tropper i Naturalforplejning daglig hver Mand 1 Pund Kjød, 1³/₄ Pund Brød, 1 Maal (Maasz) Øl eller ¹/₂ Maal Vin; for hver Hest 6 Pund Havre, 8 Pund Hø og det fornødne Straa. (Herl. Archiv.)

Forhandlinger d. 3. Januar 1705. Protokollen indsendtes til Generalkommissariatet og derfra til Kongens Afgjørelse. Denne resolverede d. 19. Decbr. 1705 saaledes: »Vi approbere Generalkommissariatets Sentiment, at Kommissionen i Roding ikke har været beføjet til at give Overkrigskommissæren saa frie Hænder med Hensyn til Diskretionerne, hvilket denne Gang vel faar at passere, men for Fremtiden ikke maa finde Sted. Med Hensyn til de efter Ordrer distribuerede Diskretioner, kunne vi ikke decidere, førend Overkrigskommissæren producerer de Ordrer, han har i Hænde, hvorefter saadant kan have sin Rigtighed.« — Forøvrigt approberes Kommissionens Indstilling, »dog at, hvis der i Fremtiden skulde være nogen af Officererne eller de Undergivne, som maatte finde sig utilfredse med Kommissionen i Roding og vilde forlange en upartisk Overkrigsret, dette ikke vel kunde afslaas dem«. Hvilke Følger denne Anvisning havde, ville vi senere faa at se.

Førend Aaret 1704 gik til Ende, modtog Harboe (d. 30. December) en Ordre fra Prinds Eugen som Præsident for Krigsraadet, hvori han fordrede, at hvert Kavalleriregiment skulde rekrutteres og remonteres til 800 Mand og Heste, hvert Infanteriregiment til 1300 Mand — i Alt altsaa 6800 Mand, en Del mindre end den oprindelige Styrke havde været — inden to Maaneder. Harboe lover (5. Jan. 1705) at gjøre sig al optænkelig Flid, men der mangler i de fleste Regimenter indtil 600 Mand[1]), og Penge faar han ingen af;

[1]) In natura angav den kejserlige Regering 1709, at den havde ydet 1009 Mand og 451 Heste, vistnok overvejende i Aaret 1704, thi senere var den ikke at bevæge til at yde Rekrutter in natura. I Aaret 1705 hvervedes der til 1ste Regiment (Harboes) 529 Mand, til 2det (Ostens) 559, til 3die (Maltzahns) 417, til 4de (Endens) 576 Mand, hver Mand ansat til 30 fl. Til de Gersdorffske Dragoner hvervedes 439 velberedne Rekrutter (à 70 Thaler)

han beder derfor Prindsen hjælpe til, at de fornødne Midler kunne blive Tropperne anviste. Eugen lod til at have en vis Interesse for de danske Tropper, som han kjendte fra Italien, og sparede ikke paa Komplimenter til Weyberg. En Tid lang lod det til, at han vilde have Korpset med sig til Italien. Men da Prindsen i April drog til Italien, vare de danske Tropper ikke færdige, og det var endnu ikke afgjort, hvor de skulde anvendes. Den 7. Maj maatte Weyberg nedlægge en højtidelig Reservation, at det ikke kunde lægges det danske Korps til Last, at det endnu ikke var færdigt til at marschere. Det kunde ikke nytte, at Pengemidlerne vare anviste, naar de ikke kunde erholdes. Vel var Korpset voxet op til 5500 Mand og 1100 Heste, men der manglede endnu 500 Heste og 3000 Geværer; Weyberg havde af egne Midler forstrakt 1000 Gylden.

I Juni Maaned var det danske Korps langt om længe færdigt til Opbrud, og da Kongens Tilladelse (af 5. Juni) til at benytte Korpset i Ungarn — thi paa en saadan Anvendelse var der ikke tænkt i Traktaten — over Wien var kommen Harboe i Hænde, skriver denne d. 23. Juni til Weyberg: »Jeg vil øjeblikkelig give de nødvendige Ordrer til Infanteriregimenterne om at begive sig til det Sted, hvor de skulle gaa ombord; hvad Kavalleriet angaar, har man fra München forestillet mig Umuligheden af at finde et tilstrækkeligt Antal Flaader for at befordre det til Vands. Jeg har derfor maattet give mit Samtykke til at lade det drage til Lands. Jeg er fortvivlet derover; thi jeg vilde gjerne, at Hs. M. Kejseren skulde have set hele dette Korps

---

foruden 38 Rekrutter til Fods (2 ældre Ryttere skulde remonteres), til Kyradserregimentet (Dithmarsens) 378 beredne Rekrutter (à 80 Thaler) foruden 38 Rekrutter til Fods (29 ældre skulde remonteres). 1 Thaler = 1½ fl. Herl. Archiv.

samlet, siden han har lovet Dem at vise os denne Naade. Men da han i hvert Fald vil faa Infanteriet at se, hvormed jeg haaber, at han vil være tilfreds, vil han ogsaa kunne dømme om den Tilstand, hvori Kavalleriet befinder sig. Saasnart Indskibningen er fuldbyrdet, iler jeg afsted Dag og Nat for at træffe Dem.»

Den 3. Juli kom Harboe til Wien, og i Løbet af de nærmeste Dage kom det danske Infanteri og blev landsat paa en Ø i Donau. Her bleve Tropperne præsenterede for Kejser Joseph, der den 5. Maj havde fulgt sin Fader paa Thronen, for Kejserinden og Hoffet, hvorpaa de marscherede til Presburg. Den 18. kom Rytteriet, der under Gersdorffs Anførsel var draget gjennem Bøhmen og blev d. 20. ligeledes præsenteret for Kejseren.

Men inden vi omtale det danske Troppekorps' Deltagelse i Begivenhederne Aar 1705, maa vi kaste et Blik paa Forholdene i Ungarn, siden Vaabenstilstanden udløb i Nov. 1704. Den Hær, hvormed General Heister skulde operere mod Ungarerne, var vel under Vaabenstilstanden bragt op til henimod 14000 Mand; men deraf skulde der afgives Garnison til Presburg, Komorn, Raab, Gran og Buda, i Alt 3000 Mand. Saaledes blev der 10—11000 Mand tilbage; men med den Styrke kunde en General som Heister ikke forandre Tingenes Tilstand. Hans første Tog løb uheldigt af, og om han end senere vandt en eller anden Sejr (thi i aaben Mark lærte Ungarerne ikke at staa sig mod de Kejserlige), vandt han dog ikke en eneste virkelig Fordel. Hans Tropper formindskedes ved Kampe og Sygdom, og Ungarernes Indfald i Naboprovindserne vedbleve. I Februar 1705 kunde Kejseren fra sine Vinduer se de brændende Landsbyer, der betegnede Ungarernes Vej. Man var misfornøjet med Heisters planløse

Krigsførelse, men saalænge Kejser Leopold levede, beholdt denne General, der var vel set af Jesuiterne, Anførselen. I April Maaned laa hans Hær i en temmelig ynkelig Tilstand uvirksom paa Øen Schütt. Den unge 27aarige Kejser havde mere Interesse for og Kjendskab til Krigsvæsenet end hans Fader, der oprindelig havde været bestemt til den gejstlige Stand, og lod sig mindre lede af Jesuiterne. Heister mistede Anførselen, der overdroges den gamle og noget svagelige Feltmarschal Herbeville. Dennes Opgave skulde det være med tilstrækkelige Stridskræfter at gjøre et Tog ind i det Indre af Ungarn, hvor endnu enkelte faste Punkter vare i de Kejserliges Hænder, og derfra bringe Undsætning til Siebenbürgen. Her havde ved Krigens Begyndelse General Rabutin, en energisk og hensynsløs Mand, Anførselen. Paa denne isolerede Plads, afskaaret fra al Forbindelse med sin Regering, havde han nu holdt sig i to Aar; det flade Land var overalt i de Misfornøjedes Magt, men de faste Punkter havde han bevaret og af og til tilføjet sine Modstandere følelige Tab. Imidlertid blev hans Stilling mere og mere fortvivlet, og han havde indtrængende bedt om Undsætning. At yde ham en saadan var Maalet for Felttoget Aar 1705. Herbeville havde først i Juli samlet sine Tropper paa Øen Schütt og ventede nu kun paa det danske Troppekorps. Naar dette havde forenet sig med Hovedhæren, vilde der være samlet en Styrke af 12000 Mand Fodfolk og over 8000 Ryttere; 24 Stykker Feltskyts laa rede med alt Tilbehør, og Hospitaler vare indrettede i Buda og Gran. Chef for Hæren var Feltmarschal Herbeville, med ham skulde følge Ryttergeneralerne Grev Schlick, Grev Palfy (Ban af Kroatien) og Prindsen af Darmstadt, Generallieutenanterne Glöckelsberg, Cusani og Neiperg, Generalmajorerne Levenburg, Caraffa, Ronow, Vir-

mond, Tattenbach, Montecuculi og Sichingen; endelig Anførerne for de danske Tropper, Generallieutenant Harboe, der selv førte 1. Regiment; de andre 3 Infanteriregimenter førtes af Obersterne Osten, Maltzahn og Enden; Generalmajor Gersdorff førte Dragonregimentet, Oberst Dithmarsen Kyradsererne[1]).

Netop som det danske Rytteri sidst i Juli skulde afgaa fra Wien til Presburg, kom der Efterretning om, at 10000 Misfornøjede havde foretaget et Indfald i Mähren og vare trængte frem lige til Bøhmens Grændser. Det blev nu bestemt, at det danske Rytteri skulde angribe disse Skarer paa Hjemvejen. Weyberg havde Betænkeligheder, fordi hele Korpset efter Kongens Bestemmelse skulde holdes sammen, men gav dog sin Indvilligelse, og Rytteriet rettedes mod Znaim i Mähren. Imidlertid vare de Misfornøjede med rigt Bytte vendte tilbage over March og stode nu truende i Ryggen af den østerrigske Hær, der endnu laa paa Øen Schütt. Medens det danske Rytteri vogtede Marchlinien, vendte Herbeville sig mod Insurgenterne og vandt den 11. August en Sejr ved Waagfloden mellem Tyrnau og Trentschin, hvor Ungarernes firdobbelte Styrke efter faa Timers heftig Kamp blev adspredt — for snart efter at samle sig andetsteds. Efter at have provianteret Fæstningen Leopoldstadt, vendte Herbeville tilbage til Øen Schütt og satte sig derfra i Bevægelse med hele sit Korps mod Syd; den 16. September passeredes Donau ved Buda. Da Angrebet paa det befæstede Zolnok ved Theis maatte opgives, gik Hæren over Ketzkemet til Segedin, hvor Theis d. 9. og 10. Oktober

---

[1]) Den mecklenborgske Bataillon var opløst, og dens Mandskab gaaet ind i de andre Regimenter. Oberst Maltzahn var bleven Chef for 3. Regiment.

passeredes paa en Baadebro. Derfra gik Hæren over Vasarheli til Stor-Varadin, der skulde provianteres; d. 22. Okt. naaedes Debreczin, der var forladt af Indvaanerne. Overalt havde de Misfornøjede bortført Alt, hvad der kunde skaffes til Side, for at den kejserlige Hær skulde hindres ved Nød i at rykke frem. Paa denne Vej gjennem den ungarske Slette led Hestene meget ved Vandmangel, Folkene forholdsvis mindre, da Hæren kun var udsat for mindre Angreb. Ved et saadant mistede de danske Tropper dog endel af deres Bagage — et føleligt Tab under de daværende Forhold. I de første Dage af November naaede Hæren Bjergene, der skille den store ungarske Slette fra Siebenbürgen. Her havde Rákóczi og andre ungarske Førere samlet deres bedste Tropper og besat de Passer, som føre over Bjergene, for at formene de Kejserlige Adgangen til Landet. Den 11. Novbr. fandt Angrebet Sted (Slaget ved Somlio eller Szibo[1]). Den højre Fløj indtoge de kejserlige Tropper, den venstre de danske under General Harboes Anførsel, forstærkede af et Par østerrigske Batailloner. Om Eftermiddagen Kl. 2½ gaves der Tegn til Angreb. Man rykkede nu frem paa begge Fløje, General Harboe med sine Tropper i den skjønneste Orden med Gevær paa Skulder gjennem Fjendernes morderiske Ild; Gersdorff lod sine Dragoner stige af, og de Danske toge ikke blot den første Forskandsning, men ogsaa de to andre i Stormløb, anrettede stort Mandefald og gav kun liden Pardon. Angrebet udførtes saa rask, at Kampen var endt paa venstre Fløj, førend der endnu var løsnet et Skud paa højre. Men de østerrigske Tropper, der vare sinkede ved Vejenes Sneverhed

[1]) Beretningen i Theatrum Europaeum stemmer med Weybergs Rapport.

og havde maattet gjøre en Omvej, kom snart efter, og Rytteriet fuldendte Sejren, der var afgjørende. Vejen til Siebenbürgen stod aaben, og den 15. November besatte Fortroppen Klausenburg, hvor Alt var beredt til Rákóczis festlige Modtagelse. To Dage senere holdt Herbeville og Harboe deres Indtog i Byen. De danske Tropper fik deres Vinterkvartér i og omkring Klausenburg. Saaledes var Hensigten med Felttoget opnaaet uden følelige Tab: General Rabutin var undsat og Siebenbürgen bevaret for Kejseren; men Korpsets Stilling i et fjendtligt Land var meget udsat, overalt vare Tropperne omsværmede af Fjender. Faa Uger efter Ankomsten (d. 7. December) blev Oberst Osten, Fører for andet Regiment, tilligemed Oberstlieutenant Lepel og Kaptejn Flemming fangne paa et Jagtparti, 3 Mile fra Klausenburg og kun 300 Skridt fra deres Garnisonssted. I Ungarn saa Alt ud som før; ved Nytaarstide belejrede de Misfornøjede Oedenburg uden dog at kunne tage Byen; men al Forbindelse mellem de spredte østerrigske Korps var usikker, og Breve havde ondt ved at naa fra Klausenburg til Wien eller omvendt.

Efter et halvt Aars Taushed faa vi med Begyndelsen af Aaret 1706 igjen Efterretninger fra Korpset. I et Brev af 4. Januar, der ligesom de følgende er fra Klausenburg, henholder Harboe sig til tidligere Breve, der ikke findes i den herlufsholmske Samling og maaske aldrig ere komne Weyberg i Hænde. Sygdom og Dødelighed herskede stadigt blandt de danske Tropper. Siden sidste Brev var Styrken formindsket med mere end 150 Mand. Der var endnu ikke kommet noget Reglement for Vinterforsyningen. Fjenderne generede dem stadigt; de vare allevegne og intetsteds; nyligt havde de opsnappet og nedhugget 30 Syge af 3die Regiment, som man transporterede til deres Kvartér. Fjenden

holdt Slottet Deva besat; til at blokere det vilde man anvende 300 Mand af det danske Fodfolk; de vilde faa det meget daarligt.

Den 1. Februar skriver Harboe, at Sygdom vedbliver at formindske Regimenternes Styrke: de behøvede 4752 Rekrutter og 1232 Heste for at komplettere Tallet. Disse Breve ere paa Fransk. Den 15. Februar følger et tydsk Hjærtesuk: »Vi ere nu komne i den miserableste Tilstand, som man kan forestille sig efter de udstandne Fatiguer, den Sult og Tørst, vi har lidt, og det slette Traktement, som daglig nydes, bestaaende af 1 Pund magert Kokjød, 2 Pund Brød og forresten Vand at drikke, ingen Sko og Skjorter, ikke en eneste Skilling i rede Penge, saa at ikke blot de Menige har det miserabelt, men at ogsaa Officererne lide sammen med dem. Der bliver vel daglig givet bedre Fortrøstning angaaende Forplejningen, men Effekten følger aldrig. Sygdom og Dødelighed kontinuere bestandigt, og der er intet Regiment, som ikke har 2—300 Syge, til hvilke der hverken haves eller ydes Medikamenter. Min højgunstige Hr. Envoyé Extraord. kan jeg forsikre, at vi ikke have 200 friske Mand af hvert Regiment ved Fanerne. Begge Kavalleriregimenterne kunne ikke mere naa op til 500 beredne Mænd, idet der har hersket en saadan Dødelighed mellem Hestene dette Aar, som endnu aldrig, hvilket saavel Hr. General-Major Gersdorff, der har mistet 27 Stykker, som jeg, der til Dato har mistet 20 Stykker, have faaet at føle, saa at vi ikke længer have nogen Hest tilovers til Ride- eller Trækbrug. De Kejserlige gaar det deri ikke et Haar bedre end os. — Det er at beklage, at det smukke Korps skal forkomme og krepere saa ynkeligt; der er ingen bedre Raad og Hjælp herfor, end at min højgunstige Hr. Envoyé Extraord. vil assistere os med Deres Pouvoirs og

bevæge det kejserlige Hof (fornemmelig Grev Schlick, der har lovet os meget godt) til at lade os faa nogle Penge, hvad der er det vigtigste, ligeledes, at alt det, som er omtalt i min allerede afsendte Memorial, maa blive anskaffet, særligt Telte, idet disse samtlige ere gaaede tabt i den sidste Kampagne; ellers maa vi, da Marschen skal gaa for sig sidst i April eller først i Maj, i Mangel deraf ligge under aaben Himmel. Jeg vil ellers ikke haabe, at det er blevet resolveret af det kejserlige Hof, at vi skulle forblive her, hvilket uundgaaeligt vilde bevirke den totale Ruin af Resten. Om Rekrutter og Remonter har jeg indtil Dato ikke hørt det ringeste, siden jeg endnu ikke har modtaget nogen eneste Skrivelse hverken fra det kejserlige Hofkrigsraad eller fra Grev Schlick. — Gud er mit Vidne, hvorledes jeg er tilmode, da jeg daglig ikke hører andet end Suk og Klager og ikke er i Stand til at hjælpe Nogen, hvor gjerne jeg end vilde det, og daglig erfarer, at de Folk krepere, som ved alle Okkasioner have opført sig bravt. — Ikke en eneste brugbar Hest kan man erholde her, men maa tilkjøbe sig dem for rede Penge fra Wallachiet og Moldau.»

Under 17. Marts kunde Harboe endelig melde, at Reglementet for Betalingen i de 6 Vintermaaneder var kommet: «for hver portion de bouche 4 fl., for hver portion de cheval 3 fl.; men da derfra skal drages, hvad der er betalt in natura, bliver Intet tilovers.»

I Marts begyndte baade de Kejserlige og de Misfornøjede at længes efter Vaabenhvile, og de mæglende Magter kom i Virksomhed. Endelig blev der indgaaet en Vaabenhvile, der skulde begynde den 15. April og vare i 14 Dage. Det brændende Punkt var Provianteringen af de faste Punkter, som endnu holdtes besat af Østerrigerne, men blokeredes af Ungarerne. Et Par Gange forlængedes Vaaben-

hvilen, indtil der endelig først i Maj blev undertegnet en Vaabenstilstand, der skulde vare til Udgangen af Juni Maaned. Leopoldstadt og Trentschin vare allerede provianterede, nu kom Turen til Raab, Komorn, Gran og Buda. Ungarerne fik paa deres Side Ret til at befæste de Punkter, de havde inde. Med selve Forhandlingerne gik det langsomt. Ungarerne fordrede, at ogsaa Siebenbürgens Anliggender skulde optages til Forhandling, men her mødte de en bestemt Modstand fra kejserlig Side. Imidlertid blev Vaabenstilstanden forlænget til d. 24. Juli.

Tilstanden blandt Tropperne i Siebenbürgen blev noget bedre, da den mildere Aarstid kom; men hvilke Vanskeligheder der i alle Henseender var at overvinde, viser en Skrivelse fra Harboe af 29. April, det eneste danske Brev, der findes i den herlufsholmske Samling. At det er skrevet paa Dansk, ligger vel i Indholdet; Harboe kunde ikke ønske Brevet læst, hvis det skulde falde i uvedkommende Hænder. Da det oplyser Stillingen fra en ny Side, vil jeg aftrykke det i sin Helhed, dog med forandret Retskrivning:

Højædle og Velbaarne, Højstærede Hr. Envoyé Extraordinaire!

Hans meget angeneme Skrivelse af 7. hujus er mig igaar vel bleven ihændiget, og har jeg deraf vidtløftig fornummet, hvor besværligt det falder at obtinere vores Betaling ved det kejserlige Hof, omendskjøndt min højstærede Hr. Envoyé Extraord. dertil anvender al optænkelig Flid og Umage, hvorfor saavel jeg en particulier som de mig undergivne Tropper i højeste Maade ere ham obligerede, og skal vi ved Tid og Lejlighed intet ermangle, derfor i Gjerninger at lade se vores Taknemmelighed. Hvad nu de Diskretioner anbelanger, som min højstærede Hr. Envoyé Extraordinaire formener højnødvendig at maatte employeres for at erholde

9*

vore Pretensioner ved det kejserlige Hof, saa har jeg allerede givet Hr. Justitsraad Rosbach Fuldmagt, hvor vidt han derudi kan gaa, og giver jeg min Hr. Envoyé Extraordinaire, der saa vel som jeg kjender, med hvad for Folk jeg har at bestille, selv at konsiderere, om jeg foruden de samtlige Chefs af Regimenterne deres Samtykke kan disponere over deres Penge, som de med deres Sved og Blod surt nok har fortjent. Jeg tvivler ingenlunde paa, helst som det kejserl. Hof nok er mig bekjendt, at man jo maa sakrificere noget for at obtinere det, som man dog med al Ret uden nogen Afgift burde at have, men jeg maa mage det saa, at jeg kan være foruden Forsvar (sic). Imidlertid synes mig, at dersom min Hr. Envoyé Extraordinaire har Ordre af Kongen til at gjøre derudi, hvad han finder nødigt til Troppernes Bedste, han da intet behøver min Samtykke dertil, men jeg har ikke et eneste Ord fra Hs. Majestæt derover og kan i saa Henseende af egen Autoritet intet disponere over Troppernes Penge, videre end som jeg før har sagt og givet Hr. Justitsraad Rosbach Fuldmagt til. Anlangende Likvidationen over Excesserne, saa har jeg derover sonderet Regimenterne og bekommet et Gjensvar fra det Dithmarske og Gersdorffske, hvoraf nok er at se, at Officererne deraf ingen synderlig Fortrolighed har til Hr. Justitsraad Rosbach, og at de ere betænkte paa at fordre Regnskab af ham for Et og Andet, som med det første skal blive ham tilsendt, foruden at bemeldte Officerer formene, at forbesagte Regimenter intet uden største Ubillighed intet (sic) kan regnes noget til Excesser, som af deres derpaa givne Erklæring vidtløftigen kan ersés. Fra det Ostenske, Maltzahnske og Endenske Regiment har jeg endnu ingen Svar over denne Sag kunnet bekomme, formedelst at de saa at sige ere indesluttede i Weisenburg, og Fjenden i en Tid

lang har betaget mig al Korrespondance med dem. Saasnart som Vejen derimellem bliver sikker, og jeg kan bekomme deres Sentiment over denne Punkt, skal den strax blive enten min Hr. Envoyé Extraordinaire eller Hr. Justitsraad Rosbach tilsendt, at de derefter kan tage deres Mesurer, saasom jeg ikke heller af mit eget Hoved i denne Sag kan procedere. Jeg vilde ønske, at vi stod saa nær ved Wien, som vi staa langt derfra, saa skulde al Ting bedre finde sig, i Henseende vi da bedre kunde agere concert med hinanden, i Stedet for at nu forløber saa megen Tid med vores Korrespondance. Det er ellers intet at undre, det som min Hr. Envoyé Extraordinaire skriver, at visse Personer have berettet til Kjøbenhavn, at Tropperne havde gjort ham en Present af 2000 Dukater, som dog er meget kanailleux af den, som har gjort det; men man har spillet mig andre Tours ved vores Hof, idet man ikke aleneste har søgt at bringe mit Regiment fra mig til en anden, men endog berettet Kongen, at jeg nød aarlig af hvert Kompagni af Tropperne 200 fl., som dem dog meget vel var bevidst, at det ikke forholdt sig saa, hvorfor jeg og allerunderdanigst har bedt Hs. Majestæt intet at tro saadan uforskammet Løgn, hvormed mine Fjender ikkun søger at bringe mig hans Unaade til Veje, og tror jeg, at enhver, som véd, hvorledes jeg procederer med Tropperne, noksom er bekjendt, at jeg aldrig har begjært en Kreutzer af dem, langt mindre bekommet den Diskretion, som visse Folk har forebragt Hs. Majestæt, mig var bleven given og tilsagt aarlig af Tropperne. Jeg beder imidlertid tjenstligst min Hr. Envoyé Extraordinaire vilde af yderste Formue lade sig være angelegen at prokurere os et godt Antal af Rekrutter og Remonter in natura, saasom det ved de slette Anstalter, der synes endnu at være gjort til vores Underholdning i

den tilkommende Kampagne, ikke lader sig andet anse, end at Tropperne meget ville blive ruinerede, som jeg dog af al Evne skal søge at forebygge.»

Den 4. Juni blev Vaabenstilstanden proklameret i Klausenburg, og Hæren begyndte at faa lidt Luft og Haab til Fremtiden. Den 9. skriver Harboe: «Jeg kan endnu Intet sige Dem om vor Marsch; nogle tro, at vi drage ud af dette Land, førend Vaabenstilstanden ender. Jeg er ikke nær nok ved Grev Rabutin for at kunne faa positiv Sikkerhed, men jeg er meget bange for, at vi ikke slippe hurtigt nok herfra til at naa Tydsklands Grændser før den kommende Vinter, hvilket vil volde vore Troppers totale og sikre Ruin; thi hvis de endnu tilbringe en Vinter i Ungarn, hvor de efter alle Kjendemærker ikke kunne rekrutteres og remonteres, da det kejserlige Hof ikke vil yde Rekrutter in natura, ville de ganske sikkert blive reducerede til en højst ynkelig Tilstand.»

Ved Vaabenstilstanden vare Tropperne i Siebenbürgen bundne til deres datidige Opholdssted, og et Forsøg, som fra kejserlig Side ved Vaabenstilstandens Forlængelse i de sidste Dage i Juni gjordes paa at udvirke en Bestemmelse om, at Grev Rabutin, der i Mellemtiden havde overtaget Overanførselen, turde føre sin Hær ud af Siebenbürgen og lægge den i Kvartér mellem Segedin og Stor-Varadin, mødte et bestemt Afslag fra de Misfornøjedes Side. Grev Rabutin var, som overhoved alle de kejserlige Generaler, meget misfornøjet med Vaabenstilstandens Forlængelse og sendte de mæglende Gesandter en lang Klage over formentlige Brud paa Vaabenstilstanden fra de Misfornøjedes Side (Klausenburg 7. Juli). Disses Førere lovede at afhjælpe alle berettigede Klager, men Rabutins Breve til Kejseren om Hærens Tilstand synes at have havt en meget væsentlig

Del i, at det kejserlige Hof ikke var at bevæge til at forlænge Vaabenstilstanden ud over den 24. Juli. Et kejserligt Manifest kastede al Skylden for de afbrudte Underhandlinger over paa Rebellerne, men hvad Fredsmæglerne, de hollandske og engelske Gesandter, mente om den Sag, fremgaar af den djærve Tale, den engelske Gesandt, Sir Georg Stepney, holdt til Kejseren d. 1. August:

»Sire, vi tro, at det er vor Pligt at give Deres kejserlige Majestæt en kort Underretning om, hvorledes den Forhandling, som er bleven os betroet, nu er strandet.

Vi have ved flere Lejligheder forestillet den kejserlige Kommission og tilsidst D. M. selv, at en Forlængelse af Vaabenstilstanden var absolut nødvendig for at føre Forhandlingen til en lykkelig Ende og selv for at gjøre Siebenbürgerne tilbøjelige til at afstaa fra deres Pretensioner; men da det har behaget D. M. positivt at lade os vide, at De ikke vil gaa ind paa nogen Udvej med Hensyn til Siebenbürgen, der skal styres paa den Fod, hvorpaa det stod ved Karlovitzer-Freden, og at D. M., af Hensyn til Bevarelsen af Deres Hær i Siebenbürgen og for ikke at tabe Frugten af dette Felttog, ikke paa nogen Maade kunde samtykke i en Forlængelse af Vaabenstilstanden, stod der ikke andet tilbage for os, end at meddele Ungarerne dette dobbelte Afslag som D. M.s endelige Bestemmelse. Hvortil de have erklæret os, at det gjorde dem meget ondt, paa denne Maade at se Forhandlingerne strande, som de vare i deres bedste Fremgang.

Vi ere ved vor Samvittighed og Ære bundne til at sige D. M., at vi aldrig have truffet Konjunkturerne mere gunstige for Fred, end da man var nødt til at komme til denne Yderlighed.

Rákóczi havde for sit Vedkommende samtykket i, at man ikke talte mere om ham med Hensyn til Fyrstendømmet (Siebenbürgen), og han var endog beredt til at sammenkalde Ungarns Stænder i Setzchin (hvortil Indkaldelsesbrevene allerede vare underskrevne) for at se, om der var et Middel til at opløse deres Forbindelse med Siebenbürgerne og bringe disse, paa visse moderate Betingelser, til at underkaste sig den Styrelse, som D. M. havde besluttet at indføre hos dem. Men da denne Sammenkaldelse krævede Tid, har Planen været virkningsløs, skjøndt Rákóczi har bevidnet al mulig Ærbødighed ligeoverfor D. M.s hellige Person og stor Beklagelse over at blive nødt til endnu engang at tage sin Tilflugt til Vaabnene.

Grev Bercseni har ligeledes bevidnet os sin store Sorg (mortification) over, at det maatte komme til et Brud; thi i den sidste Tid er han optraadt paa en Maade, som tydelig viste, at han brændende ønskede Fred.

Ogsaa de ungarske Deputerede, med hvem vi vare vante at forhandle i Tirnau, have med Taarer i Øjnene vist os den bitre Sorg (le chagrin mortel), som de føle ved at se os gaa bort uden Resultat.

Af denne Beretning, som jeg har den Ære at aflægge for D. M., vil De kunne slutte, at Førerne og Nationen alle havde den bedste Hensigt af Verden til at slutte Fred; vi vove selv at forsikre D. k. M. om, at De ved en lille Forlængelse og nogle moderate Forholdsregler vilde kunne besidde Kongeriget Ungarn og Fyrstendømmet Siebenbürgen i større Lykke og under mere udstrakt Myndighed, end dette Kongerige og denne Provinds nogensinde har været besiddet af nogen af Deres Forfædre.

Men, Sire, Generalernes og Ministrenes Forestillinger have berøvet os den Ære at tjene D. M. i den lykkelige

Afsluttelse af denne saa vigtige Sag, og for Øjeblikket staar der ikke andet tilbage for os end at gjøre Bønner for, at D. M.s Vaaben maa være lykkeligere, end vore Anstrengelser have været.»

Da Vaabenstilstanden var udløbet d. 24. Juli, drog Feltmarschal Stahremberg, der havde faaet Overanførselen i Ungarn, ud for at undsætte Fæstningen Gran, der indesluttedes af Ungarerne, som det hed sig, under selve Rákóczis Anførsel. Medens der Intet af Betydenhed foregik i det vestlige Ungarn, var ogsaa i Wien Hovedopmærksomheden henvendt paa Grev Rabutin, der nu, da Vaabenstilstandens Ophør havde givet ham frie Hænder, uden at møde nogen Modstand, førte sine Tropper tilbage over Bjergene til Ungarn. Netop som Hæren havde sat sig i Bevægelse, indtraf det sørgelige Uheld, at General Harboe blev dræbt ved et Vaadeskud. Han havde endel Officerer samlede til Taffels hos sig d. 29. Juli i Lejren mellem Magyar Eger og Karika, da Geværet uforvarende gik af for en af de Soldater, der havde Vagt uden for. Kuglen gik gjennem Teltet og ramte Harboe i Hjærtet. Faa Minutter efter var han død. Generalmajor Gersdorff fik saaledes anden Gang Overanførselen. Det første Brev, vi have fra ham til Weyberg, er skrevet d. 6. August i Lejren ved Diosack (Dioszeg mellem Debreczin og Stor-Varadin). Deri beretter han om Harboes Død og Udgangen af Siebenbürgen. Efter at have provianteret Stor-Varadin med det Korn, som stod rundt omkring paa Markerne, vilde Hæren fortsætte sin Marsch til Theisfloden. Da de derfra formodentlig skulde drage til Øvreungarn, havde Gersdorff kun ringe Haab om, at de før Vinteren vilde komme til Tydsk-

land. Skulde de blive en Vinter endnu i Ungarn paa samme Kost som sidste Vinter, vilde det blive en fuldkommen Ruin for Korpset.

Den 29. August passerede Hæren Theis ikke langt fra Segedin, hvilket Gersdorff melder i Brev af samme Dag fra Lejren ved Dongrad. Næste Dag skulde de gaa videre Nord paa til Zollnok, et vigtigt Overgangspunkt over Theis, som de paa Udmarschen havde ladet ligge. Herhen kom de den 4. September, som Gersdorff beretter i et Brev til Weyberg af 6. »Fjenden har ved vor Fremrykning ganske forladt Fæstningen, efter at han har ført alt Skyts ud og brændt Broen over Theis, alle Husene og Palisaderne; men vi lade nu saa meget som muligt reparere og ville da besætte Stedet med 800 Mand Fodfolk og 200 Raitser[1]), for at vi kunne have Kommunikationen over Theis fri og atter bringe de omliggende Landsbyer under Kejserens Devotion. Miseren hos vore Tropper er imidlertid ikke til at beskrive, idet saavel Officerer som Menige næsten dø af Sult, da hine nu snart i et helt Aar kun have faaet én Maaneds Gage foruden de faa Naturalia, vi fik i Siebenbürgen; til Soldaterne er der nylig udbetalt 4377 fl., der ere reparterede saaledes, at den menige Mand daglig faar 2 Kreutzer til sit Underhold, hvormed han neppe kan opholde Livet, især da Brødet ofte udebliver 3 à 4 Dage. Den kommanderende Generalfeltmarschal gjør alt muligt for at konservere Armeen, men det er at beklage, at han bliver slet sekunderet af det kejserlige Hof, og saaledes bliver det ham umuligt at udføre, hvad han har projekteret. Jeg kan derfor i Øjeblikket ikke melde, hvad vi videre

---

[1]) Saaledes kaldtes de Serber, der efter Freden i Karlovits havde faaet Bopæl i Ungarn; de bleve under disse Uroligheder Kejseren tro.

ville foretage os i dette Felttog.» Sluttelig komme de vante indtrængende Anmodninger til Gesandten om at skaffe Tropperne gode Vinterkvarterer i Tydskland.

Imidlertid gik baade September og Oktober Maaned, uden at der indtraadte nogen Forandring i det danske Korps's sørgelige Tilstand. De Misfornøjede, for svage til at møde den kejserlige Hær i aaben Mark, søgte at udhungre den. Den 15. Sept. blev der af Rákóczi givet Befaling til, at en hel Del Stæder i Øvreungarn skulde sløjfes og afbrændes for ikke at afgive Støttepunkter for den kejserlige Hær. I et Brev af 1. November, skrevet i Lejren ved Furet ved Theis, gjør Gersdorff Rede for de sidste to Maaneders Tildragelser: «Efter at vi den 9. Sept. vare brudte op fra Zollnok, vendte vi vor Marsch mod Erla, hvor vi ogsaa ankom d. 14.; men da Fjenden altid har ødelagt de i Landsbyerne og ellers i Floderne liggende Møller før vor Ankomst — hvormed han kontinuerer indtil nu —, saa har dette, eftersom det fra Siebenbürgen medtagne Mel er fuldstændig fortæret, og de forhaandenværende faa og næsten ubrugelige Haandmøller ikke have kunnet tilvejebringe det fornødne Mel, foraarsaget stor Brødmangel ved Armeen, saa at endogsaa et Kommisbrød til Dato har kostet en Gylden, og den menige Mand for at stille sin Sult har været nødt til at koge det Korn, som fandtes i Landsbyerne og fortære det paa den Maade; hvilken elendige Tilstand ikke alene har foraarsaget stor Desertion, men ogsaa mange Sygdomme og Dødsfald. For imidlertid at berette om Felttogets videre Fremgang, saa har Fjenden ved vor Ankomst til Erla afbrændt alle Landsbyer og Møller og al Furage i en Mils Omkreds, utvivlsomt for at vanskeliggjøre os Belejringen, som vi efter deres Mening vilde formere, men som dog ikke var vor Dessein. Da nu

den kommanderende Feltmarschal af en og anden blandt de indbragte Fanger havde hørt, at Forskrækkelsen mellem de Malkontente var saa stor, at de for Alvor troede, at de vilde forlade Erla ved Hærens Fremrykning, saa har Feltmarschallen kommanderet 1000 tydske Heste og 1000 Raitser af Armeen, der vare lejrede 1 Mil derfra, til at gaa mod Byen, dels for af Fanger, som de maatte gjøre, at erfare den indre Tilstand i bemeldte By, som ogsaa for at forsikre Indvaanerne og Garnisonen om Kejserens Naade, ifald de ikke ved at forblive i deres Ulydighed gjorde sig uværdige dertil. Men da Indvaanerne ikke vilde høre paa Trompeteren, der i dette Øjemed blev sendt til Stadens Port, men tvertimod gave Ild paa ham, saa blev resolveret at fortsætte vor Marsch mod Kaschau, hvor vi ogsaa ankom d. 26.; og fordi det allerede iforvejen var besluttet at attakere dette Sted, blev der ogsaa strax truffet Anstalter dertil, og d. 29. om Aftenen blev Trancheen aabnet, hvormed man ogsaa avancerede saa vidt til d. 2. Oktober, at vi samme Dag begyndte at beskyde Staden og danne Breche med fire 24pundiger og to 12pundiger, samt fem smaa Morterer, hvilket var den hele Force af vort svære Artilleri. Men da vore Kanoner ikke gjorde saa megen Effekt, som vi vel havde flatteret os med, og Fjenden desuden efter de indhentede Efterretninger samlede sig temmelig mandstærk omkring os, saa fandt Feltmarschallen det raadeligst at ophæve Belejringen, hvilket skete den 11. i nævnte Maaned, hvorpaa vi indtil den 17. tilbagelagde vor Marsch indtil Tockay, hvor vi den 22. passerede Theis og saaledes ere ankomne hertil; men i hvilken Tilstand vore Tropper ere, lader jeg min højtærede Hr. Envoyé Extraordinaire selv bedømme, — kun saa meget kan jeg sige, at ifald Tropperne ikke nu faa gode Vinterkvarterer i Tydskland, hvor de kunne bringes paa Fode dels

ved Hvervning dels ved Ydelse af Rekrutter in natura, ville de ikke blot i den tilkommende Kampagne blive ganske udygtige til Kejserens Tjeneste, men ogsaa fuldkommen ruinerede, saasom de faa tiloversblevne af det gamle Mandskab og Heste blive ganske ødelagte ved de Poster, som maa udsættes her i Landet, — naar der ikke er andre Kvarterer at vente; hvilket jeg tjenstlig beder min Hr. Envoyé Extraordinaire at remonstrere paa behørige Steder og at prokurere, hvad der er fornødent til Troppernes Underhold.»

Saaledes var ogsaa denne Sommer gaaet hen, uden at de Kejserlige hverken i det Indre af Ungarn eller paa Landets vestlige Grændse havde vundet en eneste betydelig Fordel. Med Oktober Maaned plejede den egentlige Felttid at gaa til Ende og Vinterkvarteret at begynde, men November Maaned gik uden Forandring. Da man i Wien erfarede, at Grev Rabutin var tvunget til at hæve Belejringen af Kaschau og trække sig Syd paa, var man alvorlig bekymret for Hæren, der atter nærmede sig Siebenbürgens Grændser; man frygtede, at den intetsteds vilde finde Proviant, da Caroli ødelagde Alt paa sin Vej for at udsulte den kejserlige Hær. Gersdorffs Stilling maatte under disse Forhold være aldeles fortvivlet: Mandskabet døde af Sult og Nød, og intetsteds viste der sig noget Haab om Forbedring. I et halvt Aar havde han Intet hørt fra Weyberg eller modtaget nogen Ordre fra Kongen. Mange Gange havde han mundtlig henvendt sig til Grev Rabutin; men denne havde ingen Trøst at give ham; endelig bestemte han sig til efter Raadførelse med Obersterne Maltzahn og Trappeaud at indgive en skriftlig Memorial, hvorpaa han begjærede skriftligt Svar (Lejren ved Wessermin ɔ: Böszörmeny ved Stor-Varadin d. 22. Nov. 1706). I Memorialen

gjentages de samme Klager, som vi kjende fra Brevene til Weyberg: Vinterkvarteret i Siebenbürgen var ingen Hvile, da Soldaterne stadigt maatte holde Vagt; Officererne havde for en stor Del mistet deres Bagage og fik ingen Penge til at ekvipere sig for; Soldaterne manglede Telte, saa at de maatte kampere under aaben Himmel, og Haandmøller til at faa Kornet malet, saa at ikke blot Menige men selv Officerer døde af Sult; endelig var der ingen Foranstaltninger trufne for de Syge. Gersdorff paaberaabte sig Traktaten i Laxenburg, hvorefter den kejserlige Regering havde forpligtet sig til rigtigt at betale Kongens Tropper deres maanedlige Sold fra Begyndelsen af deres Overdragelse indtil deres Tilbagekomst til Hs. Maj. Kongens Lande, at forsyne dem med gode Vinter- og Refraichierkvarterer, at anvise de Syge og Saarede gode og sikre Steder eller Hospitaler til deres Pleje og Fremmelsen af en fuldstændig Helbredelse, og endte med i Henhold til sin Instruktion med al tilbørlig Respekt at deklarere, at, »eftersom Hs. kejserlige Majestæt i intet af ovennævnte Punkter har opfyldt bemeldte Traktat, saa hverken kunne eller skulle de danske Tropper uden deres velfortjente Sold forrette nogen videre Tjeneste, hverken her ved Armeen eller noget andet Sted, saasom det ikke lidt vilde krænke min allernaadigste Konges Højhed, om hans Soldater, der ved alle Okkasioner havde vist sig saa tapre, skulde forrette Hs. kejserlige Majestæts Tjeneste ved et saadant Traktemente, at selv de paa Liv og Ære kondemnerede Fanger faa et bedre».

Til selve Kjendsgjerningerne kan Grev Rabutin i sit Svar af 24. Nov. Intet sige, uden at den østerrigske Hær har lidt og lider det Samme, og at han til ingen Nytte har gjort Forestillinger desangaaende til sit Hof. Traktaten mellem de to Monarker kjender han ikke, men beklager sig

over de haarde Udtryk, hvori den danske General nægter ham fremtidig Lydighed.

Idet Gersdorff indsender disse to Skrivelser til Kongen, motiverer han det Skridt, han har gjort efter Raadførelse med de to Oberster, med et lignende Skridt af Grev Schulenborg, »som for to Aar siden, da han med sachsiske Hjælpetropper stod ved Rhinen under Prinds Louis af Badens Kommando, ved en Okkasion, da man kunde have gjort Fjenden stort Afbræk, havde refuseret at marschere og trods bemeldte Prinds' indstændige Begjæring ikke havde marscheret, blot fordi hans Folk i to Dage ikke havde faaet Brød«. — Med disse Aktstykker afrejste Oberstlieutenant, Grev Windischgrätz, af v. Ostens Regiment, til Wien og medbragte et Privatbrev til Weyberg af 5. December med indtrængende Anmodning om at sørge for, at det danske Troppekorps snarest muligt blev kaldt ud af Ungarn, da der var periculum in mora. Efter at dette Brev var afsendt, modtog Gersdorff endelig efter mange Maaneders Forløb en Skrivelse fra Weyberg, men af temmelig gammel Dato — af 18. Nov. —, hvori der ikke var Tale om Vinterkvarter for Tropperne. Gersdorffs Svar er fra Debreczin d. 12. December. Det var nu kommet saa vidt, at Soldaterne kun fik 1/4 eller 1/2 Portion Brød om Dagen og ellers ikke det ringeste dertil. Midt i dette tydske Brev vedbliver saa Gersdorff paa Dansk, som følger: »Vi leve her imidlertid imellem Frygt og Haabet om at blive med det første befriede fra dette miserable Levnet, hvortil alligevel er saa meget mindre Apparence, som vi nylig har faaet Tidender, at Fjenden skal staa med 15000 Mand i Siebenbürgen for at disputere de Regimenter Indgangen, som højst nødvendigt igjen maa lægges derind for at konservere Landet under Kejserens Devotion; og har vi i saa Maade stor

Aarsag at frygte, at man vil employere os til denne Expedition, omendskjøndt vi intet meget kan kontribuere dertil, i Henseende at de fleste af vores Folk ere syge og de andre saa udmattede af Hunger, at jeg tvivler paa, der kommer uden faa af dem til den Sted, hvor Operationen kanske turde gaa for sig. Desforuden har vi i saadan Fald ingen Vinterkvarterer end Siebenbürgen at haabe, hvor al Ting, som man hidindtil med største Møje har konserveret, maa gaa til Grunde, i Henseende der i det Land, som det forrige Aar ganske er bleven ruineret, ikke engang vil findes Livsophold for Armeen, foruden at der ingen Medikamenter er at haabe, hvormed man kunde bringe de Syge til Rette igjen, og der ganske ingen Lejlighed er til at mondere den gemene Mand, som allerede er ganske nøgen. Jeg skal derfor af yderste Evne stræbe derimod, at de intet fører os derind, hvilket jeg dog kunde gjøre med mere Eftertryk, dersom jeg vidste, hvorledes det stod om vore Sager ved det kejserlige Hof, hvorom jeg dog inden den Tid haaber at have nogen Efterretning.» I en (tydsk) Efterskrift hedder det: «Dette Brev har allerede i 10 Dage ligget færdigt til Kurerens Afrejse; i Mellemtiden er det nu kommet saa vidt, at den kommanderende Generalfeltmarschal har samtykket i Troppernes Afmarsch til Tydskland, og i overmorgen ville vi bryde op for at marschere derhen. Nogle kejserlige Regimenter ville følge med os; hvilke det vil blive, er mig endnu ikke bekjendt, men Resten drager til Siebenbürgen.»

Her maa det dog bemærkes, at Kejseren allerede i Oktober Maaned havde lovet, at de danske Tropper skulde lægges i Vinterkvarter, og desangaaende tilskrevet Grev Rabutin, men de sendte Breve vare ikke komne denne i Hænde. Stærke ungarske Troppemasser stode mellem Stah-

rembergs og Rabutins Korpser og søgte at hindre Troppernes Gjennemmarsch. I Marts Maaned slap de danske Tropper endelig ud af Ungarn; den 20. stode de udenfor Wiens Porte og fortsatte derfra deres Marsch over Linz til Pfalts, hvor der var anvist dem Kvartér.

Inden vi vende os fra det nu tilendebragte, i alle Henseender saa sørgelige Felttog i Siebenbürgen og Ungarn, maa det være tilladt at opkaste det Spørgsmaal, om der fra den danske Overbestyrelses Side kunde være gjort noget for at forebygge eller forringe en saadan Elendighed. Hovedaarsagen til Ulykken maa søges i den mangelfulde Styrelse i Wien, fremfor Alt i de østerrigske Finantsers Nød; den Opgave, der var sat Hæren, laa over dens Kræfter; dertil kom den barbariske Maade, hvorpaa Krigen blev ført. Den kejserlige Regering ydede ganske vist det danske Korps i disse Trængselens Aar saa godt som Intet af det, som den efter Traktaterne var forpligtet til at yde; men der er intet Tegn til, at de danske Tropper bleve slettere behandlede end de kejserlige Tropper, der deltoge i Toget til Siebenbürgen. Sygdom og Nød ryddede op i de østerrigske Tropper ligesaa vel som i de danske, saa at Rabutins Hær før Udgangen af Aaret 1706 var smeltet sammen til 6000 kampdygtige Mænd. Den danske Minister i Wien havde ikke ladet det mangle paa Forestillinger til det østerrigske Hof: han havde, som han skriver i en af sine Depescher, arbejdet ved Konferencer, ved Memorialer, ved Breve, ved Bønner og Trusler. Hvilke Skridt Gersdorff fandt sig foranlediget til at foretage sig, er fortalt i det foregaaende. Naar det alligevel synes, at de danske Tropper have lidt mere end de kejserlige, ligger det dels i, at de vare saa uheldige paa Marschen gjennem Ungarn at miste en Del af deres Bagage, særligt deres Telte, ved et Overfald af Unga-

rerne, og dette Tab var vanskeligt at erstatte, dels vare de, som det synes, fra først af daarligere udrustede med Proviantvogne, Haandmøller og lignende Ting, som Datidens Krigsførelse i et Land som Ungarn og under Forhold som de daværende gjorde ganske nødvendige. I saa Henseende kan man neppe fritage den danske Krigsstyrelse for ethvert Ansvar.

Det var heller ikke denne Gang den danske Konges Mening, at Gersdorff skulde beholde den Overanførsel, han havde overtaget efter Harboes Død. Den 16. Okt. 1706 udnævntes Grev Frederik Ahlefeldt-Langeland, Gehejmeraad og Statholder i Holsten, til Overanfører for det danske Korps i østerrigsk Tjeneste. Den første Skrivelse fra denne til Weyberg er fra Graasten d. 2. Januar 1707. Den nye Anførers første Opgave maatte jo være at bringe Korpset paa Fode igjen. Allerede tidligere, da Weyberg havde udvirket, at de danske Tropper skulde lægges i Vinterkvarter i Pfalts, var der af den kejserlige Regering (4. Decbr. 1706) udstedt en Anvisning paa 50400 fl. til den kejserlige Administration (consilium administrationis Caesareae) i München — »zu Restabilirung des königl. dänischen ganz in decadence gekommenen Korps«. Justitsraad Rosbach var i den Anledning allerede sidst i November gaaet til München, men var meget misfornøjet med Anvisningen, da Pengene skulde ydes af fuldkommen udpinte Stæder, hvor der Intet var at hente. Skulde man inddrive Pengene ved Exekution, vilde Excesser være uundgaaelige, og disse vilde bagefter blive de danske Tropper højere anskrevne, end Beløbet af de anviste Hvervepenge vilde udgjøre. Hvervningen var allerede i September Maaned overdraget Oberst v. Osten, der i Mellemtiden var udløst af sit Fangenskab.

Saaledes var Alt i Gang, da Ahlefeldt d. 5. April kom til Regensburg, og Resterne af det danske Korps faa Dage efter indtog deres Kvarterer i de samme Egne, hvor de havde ligget to Aar tidligere. Mellem d. 12. og 15. April holdtes der Mønstring over Tropperne. Da maa vist endel Tropper allerede være hvervede; thi Weyberg havde angivet Antallet i hvert Infanteriregiment til 130—140; men ved Mønstringen talte første Infanteriregiment under Generallieutenant Ahlefeldt 280 Mand, andet under Oberst Osten 236, tredie under Oberst Maltzahn 247 og fjerde under Oberst Ruesch 259 Mand. Gersdorffs Dragonregiment talte 339 Mand, Kyradsererne under Oberst Prehn 346 Mand, — men i alt «neppe 20 Heste kapable at gjøre Tjeneste». Saaledes udgjorde den ved Mønstringen tilstedeværende Styrke 1707 Mand, men hertil kom 123 Mand, der vare udkommanderede til Hvervning, og 466 Mand syge og saarede, hvoraf de 182 vare forblevne i Ungarn. Regner man alle, fraværende, syge og Arrestanter, med, faar man et samlet Tal af 2397 Mand; af Officerspladser vare i Alt 20 vakante[1]).

Det er naturligt, at Kong Frederik d. 4. maatte være meget utilfreds med den Maade, hvorpaa den østerrigske Regering havde behandlet de danske Tropper. Kongens Tanke med at sende de forskjellige Troppekorps i fremmed Krigstjeneste var vel den, uden at bebyrde Rigets Finantser i Fredsaar, altid at have en øvet Krigsstyrke beredt, hvis engang Krigen med Landets urolige Naboer, den svenske Konge og den gottorpske Hertug, igjen skulde bryde ud. Men da maatte der ikke handles altfor ilde med de danske

[1]) Oberst Enden var død under Felttoget i Siebenbürgen, maaske ogsaa Oberst Dithmarsen. Oberst Maltzahn synes snart efter at være traadt tilbage i mecklenborgsk Tjeneste.

Tropper, heller ikke maatte de fjernes alt for langt fra Danmarks Grændser. En Bitanke var det maaske at sikre sig Kejserens Velvillie ved Afgjørelsen af en Del Sager, der netop i disse Aar vare svævende, saasom det eutinske Koadjutorvalg og de hamburgske Stridigheder. Uagtet Ahlefeldts Instrux, der findes i Gehejmearchivet, i sine 15 Artikler intet særligt indeholder, synes han dog ved sin Afrejse at have modtaget meget bestemte Ordrer om at forebygge en saadan Behandling som den, der i de sidste Aar var vederfaret de danske Tropper. Han maatte saaledes ikke tillade, at Korpset forlod sine Kvarterer, førend det var kommet i sin Normaltilstand, og alle svævende Spørgsmaal angaaende Forplejningen og Solden vare afgjorte. Under ingen Omstændigheder maatte Tropperne mere anvendes mod Ungarerne uden Kongens særlige Tilladelse. Hovedopgaven blev nu at bringe Korpset paa Fode og bevare det til Kongens fremtidige Brug; allerede i denne Vinter var der flere Gange alvorlig Tale om at kalde Tropperne tilbage.

Den 6. Maj skrev Ahlefeldt en Memorial til Kejseren som Svar paa en kejserlig Haandskrivelse af 27. April. Efter en høflig Indledning klager Ahlefeldt over de daarlige Kvarterer «in der sehr schlechten Oberpfalts», der gjøre det forsaare vanskeligt at forhindre Excesser, over de daarlige Foranstaltninger, der ere trufne til de danske Troppers Restituering, over den Maade, hvorpaa det kejserlige Generalkommissariat har beregnet de meget betydelige Restancer indtil Oktober 1705, og endelig over de kejserlige Resolutioner, der alle gaa de danske Tropper imod. Denne Memorial anmodes Weyberg om at overgive Kejseren i en særlig Audients og støtte Kravene paa bedste Maade.

Foraaret gik hen under forgjæves Forsøg paa at bringe Korpset i kampdygtig Stand, da der pludselig kom Røre i Lejren. En kejserlig Skrivelse af 11. Juni underrettede Ahlefeldt om, at den franske Hærs Indfald i den schwabiske Kreds — under Villars' Anførsel — nødte Kejseren til at samle alle disponible Stridskræfter for at møde dette Angreb. De danske Tropper skulde derfor ufortøvet stilles under Markgreven af Bayreuths Anførsel; forsaavidt de ikke skulde være skikkede til at tjene i aaben Mark, kunde de blive forlagte til en eller anden Posto. — I denne Anledning gjør Ahlefeldt Weyberg opmærksom paa Troppernes slette Tilstand: de manglede Mondurer, Geværer og andre Rekvisiter; at lægges i en Fæstning stred imod Traktaten; i ulykkeligt Tilfælde vilde derved hele Korpset gaa tabt uden Haab om at bringes paa Fode igjen. Skulde den kejserlige Hær blive nødt til at trække sig tilbage til Ingolstadt, kunde Ahlefeldt der forbinde sig med den, naar man blot forinden kunde skaffe Folkene Geværer, hvormed neppe Halvdelen var forsynet, og de andre manglende Rekvisiter, især til Rytteriet, der havde stor Mangel paa Heste. Det kejserlige Hof maatte tilskrive sig selv Følgerne af, at det Intet havde gjort for Tropperne.

Faren drev over for denne Gang, og Tropperne forbleve, hvor de vare; Ahlefeldt, hvis Helbred var meget svag, brugte Badene i Eger, og med Rekrutteringen og Remonteringen gik det i Sneglegang. Den 31. Oktober skriver Ahlefeldt til Weyberg: »Jeg skal tage mine Forholdsregler, at man ikke saa let, som man tror, skal faa os ud af vore Kvarterer, som jeg ikke kan tro, at Kongen vil tillade os at forlade i den Tilstand, hvori vi ere, da vi hverken have Vaaben eller Telte eller Penge til at leve for

i Felten, da Kavalleriet, som De véd, er ganske uden Heste og følgelig ude af Stand til at gjøre Tjeneste. Hvad mig angaar, er det mig ligegyldigt, om Kejseren beholder Tropperne i sin Tjeneste eller ikke, og jeg indbilder mig, at Kongen kunde anvende dem andetsteds paa en for os mere behagelig Maade, og at man vilde vise os mere Erkjendtlighed derfor, end det kejserlige Hof gjør.»

Tiden gik, men Pengene kom ikke. Førend Aaret endte, skrev Ahlefeldt (Regensburg 16. Decbr.) til Prinds Eugen, der i Reglen tilbragte Vinteren i Wien, og paakaldte hans Bistand. Prindsen lovede (Wien 26. Decbr.) at gjøre alt, hvad der var ham muligt, for at det danske Korps atter kunde blive bragt paa Fode, og med disse gode Løfter maatte Ahlefeldt trøste sig ved Aarets Slutning.

Medens Tropperne saaledes laa ledige i Pfalts, var der god Tid til at se at faa det indviklede Regnskabsvæsen i Orden; det drejede sig ikke blot om det danske Korps' Fordringer til den østerrigske Regering og dennes Kontrakrav for Excesser, om Redegjørelsen for de 3 Aar, siden Kommissionen i Roding sluttedes, men ogsaa om Mellemværendet mellem Rosbach og de enkelte Regimenter. Allerede medens Korpset var i Siebenbürgen, have vi af de da meddelte Breve set, at der var en Misstemning hos Regimenterne mod Rosbach, særligt i Anledning af Diskretionerne. Paa Rosbachs Foranledning nedsatte Ahlefeldt en Kommission i Regensburg, der aabnedes d. 14. Jan. 1708. Ahlefeldt selv førte Præsidiet, og Kommissionen talte ikke mindre end 22 Officerer foruden ham selv. Det synes at være gaaet meget varmt til ved Forhandlingerne. Den 26. Marts fandt General Ahlefeldt sig foranlediget til at trække sig tilbage; da vare endnu mange Punkter uafgjorte. Den

31. Marts nedlagde Rosbach en solen Protest, og samme Dag sluttedes Kommissionen[1].

Kort efter at Kommissionen var nedsat, tilskrev Ahlefeldt Kongen (Regensburg 19. Jan. 1708). I denne Skrivelse oplyser og gjendriver han dels en Mængde Klager, som fra østerrigsk Side vare rettede mod de danske Tropper, men som efter Ahlefeldts Sigende vare ganske ugrundede, dels taler han om det østerrigske Hofs Fremtidsplaner. Kardinal Lamberg, Kejserens første Kommissær i Regensburg, havde ladet sig forlyde med, at Kejseren vilde flattere de danske Tropper med at tage dem som sin Eskorte med til Rigsdagen i Presburg. Ahlefeldt mener, at det kun er et Paaskud for at faa dem til Ungarn, hvilket vilde blive til de danske Troppers ufejlbare Ruin. — Den 7. Januar var der udgaaet en Skrivelse fra det kejserlige Krigsraad, om at de danske Tropper midt i Marts maatte være marschfærdige og tælle mindst 6000 Mand, nemlig hvert Infanteriregiment 1200 Mand og 1200 Ryttere. Hertil bemærker Ahlefeldt saavel i sin Skrivelse til Kongen som til Prinds Eugen, at hvis Tropperne skulde være marschfærdige til Marts Maaned, vilde der kræves mange flere Penge. Ved Mønstringen i December havde det danske Korps vel talt over 5000 Mand, men de bestilte Geværer kunde ikke leveres før Slutningen af Marts.

Den kejserlige Regering havde ganske rigtigt bestemt at anvende de danske Tropper imod Ungarerne, og Weyberg havde strax, saasnart han erfarede det, sendt en Kurer til Kjøbenhavn for at indhente Kongens Bestemmelse desangaaende. Ahlefeldt, der ogsaa havde faaet Underretning derom af Weyberg, skrev (2. Febr.) til Gehejmeraad Lente,

---

[1]) Efter Aktstykker, der bero i Rentekammerarchivet.

at vel kunde han henholde sig til Alt, hvad han tidligere havde sagt angaaende Marschen til Ungarn, men »efter min ringe Mening er det billigt at koncedere heri; thi hvis man altfor meget modsatte sig omtalte Marsch til Ungarn, vilde man i den Grad irritere Prinds Eugen imod Tropperne, at han lejlighedsvis ikke vilde glemme at lade os mærke sin Resentiment«. Man burde kun betinge sig gode Vinterkvarterer og et klækkeligt Antal Rekrutter in natura. Prinds Eugen, der nok vidste, hvordan Stemningen var i det danske Korps, tilskrev General Ahlefeldt d. 4. Febr.: »Jeg kan godt forstaa, at Officerer og Menige have Afsky for at gaa til Ungarn; men efter at Status for saa vidt har forandret sig, at disse Tropper ikke blive sendte til Siebenbürgen og ved Fjernelsen fra Magazinerne komme til at lide Nød, men ville blive employerede paa en saadan Maade, at de ikke mangle Levnetsmidler, tvivler jeg aldeles ikke paa, at Ds. Excellence vil interponere deres meget formaaende Autoritet, saa at i saadant Tilfælde Officerer som Menige ingen Sky mere ville have for at tjene i Ungarn, hvilket jeg endnu engang paa det eftertrykkeligste rekommanderer Ds. Excellence.«

Afgjørelsen laa imidlertid i Kongens Haand, og han var lidet villig til at sende sine Tropper til en saa fjern Krigsskueplads og atter udsætte dem for en saadan Behandling som den, de havde lidt i Aarene 1705 og 6. Den Tilladelse, Kongen gav d. 24. Februar, var ledsaget af saadanne Indskrænkninger, saasom at Tropperne ikke maatte overskride Donau og Waag, at den blev værdiløs for den østerrigske Regering og gav Anledning til nye Forhandlinger mellem de to Regeringer. Den Termin, som Prinds Eugen havde sat for de danske Tropper, var allerede overskredet, da Ahlefeldt d. 20. Marts skrev til Weyberg: »Jeg har

endnu intet positivt fra vort Hof angaaende Troppernes Afmarsch til Ungarn; men jeg kan vel i Fortrolighed melde min højtærede Hr. Envoyé extraord., at det synes, som om Hs. kgl. Majestæt ikke vil konsentere i, at Tropperne gaa langt over Donau, endnu mindre over Theis, da han ikke vil lade dem komme sig ud af Hænde for i fornødent Fald selv at kunne bruge dem.»

Det er forstaaeligt, at Prinds Eugen, der var vant til at finde Lydighed overalt, var opbragt; han mente, at den danske General var Skyld i disse Vanskeligheder, og skjulte ikke sine Følelser for Weyberg, der havde den ene ubehagelige Konference efter den anden. Det kejserlige Hofs Misfornøjelse viste sig paa alle Maader; aldrig lød Klagerne over de danske Troppers Excesser stærkere end i dette Foraar, aldrig var det vanskeligere at faa Penge. Endnu i April behøvede Korpset 100000 fl. for at blive marschfærdigt. Den 1. Maj haabede Ahlefeldt at være rede først i Juni; men samtidigt forværredes hans egen Sundhedstilstand i en betænkelig Grad. Den 9. Maj udgik der et meget skarpt Reskript fra det kejserlige Hofkrigsraad til Chefen for de danske Tropper, hvori der insinueredes, at de danske Troppers Formaal var mere at plage og udpine Landet til deres egen Fordel end at tjene det fælles Bedste. Hertil svarede Ahlefeldt: «Det af Ds. højfyrstelige Durchlautighed og det høje kejserlige Hofkrigsraad under 9. ds. til mig udgaaede naadige Reskript har jeg modtaget med skyldig Respekt og deraf set, hvorledes Deres højf. Durchlautighed endnu engang driver paa de mig betroede kongelige danske Troppers Afmarsch til Ungarn, og hvorledes De, hvis bemeldte Marsch ikke bliver tiltraadt til den fastsatte Termin, maatte komme paa de Tanker, som om nævnte Troppers Formaal mere var rettet paa deres egen Fordel, paa

at plage og udpine Landet, end at tjene det fælles Bedste. Nu vil Ds. højfyrstl. Durchl. af min sidste til det høje kejserlige Krigsraad stilede Beretning have set Aarsagerne, hvorfor jeg med største Uvillie har været nødsaget til at retardere oftnævnte Troppers Afmarsch, nemlig fordi der ved Kavalleriet endnu mangler 4—500 Heste og ved Infanteriet 1600 Geværer, item de højst fornødne Proviant- og Telt-Vogne ligesom Bjælker og Karrer. Ifølge den mig tilstillede allernaadigste kongelige Ordre, hvilken jeg allerunderdanigst maa adlyde, som det er Ds. Durchlautighed bekjendt, tør jeg heller ikke dele Korpset og saaledes heller ikke lade Infanteriet afmarschere før Kavalleriet. Men for at de ugunstige Tanker, som Ds. Durchl. vilde fatte om vore Tropper, hvis Marschen ikke paafulgte, kunne blive Dem betagne, vil jeg tage mig den Frihed underdanigst og klart at stille Dem for Øje, hvorledes det hverken mangler paa Flid og Umage hos mig eller de øvrige ved Korpset staaende Officerer for at bringe det til at agere i rette Tid.

Det er noksom bekjendt for det kejserlige Hof, hvorledes allerede for to Aar siden den kongelige danske Justitsraad og Overkrigskommissær Rosbach paa den daværende kommanderende Generals Ordre en hel Sommer igjennem har solliciteret om de til ovennævnte Korps' Udfyldning nødvendige Rekrutter og Remonter, at bemeldte Sollicitation ogsaa paa min Foranstaltning forrige Aar eftertrykkelig blev reitereret, og at der yderligere er rettet indtrængende Anmodninger dels gjennem den kgl. danske Envoyé extraord. von Weyberg, dels ved mine egne oftere gjentagne Memorialer, dels ved vor i Wien subsisterende Agent, Hr. Remmers, for at opnaa de til Korpsets Fremhjælp nødvendige Midler. Dette har imidlertid frugtet saa lidt, at ovennævnte

Justitsraad og Overkrigskommissær Rosbach, efter at han med sine Sollicitationer har foraarsaget Tropperne store og unyttige Udgifter, og efter at han først den 10. Oktober forrige Aar havde nedlagt Protest, maatte vende tilbage næsten med uforrettet Sag, og at jeg fandt mig nødsaget til ved forskjellige Memorialer at deklarere, at, da de til Korpsets Fremhjælp fornødne Midler ikke ydedes, vilde jeg være fri for ethvert Ansvar, hvis det ikke var beredt til rette Tid.

Heraf vilde Deres Durchl. naadigst behage at se, at Marschens Prolongation ikke kan imputeres Tropperne, men det kejserlige Hof, og for kortelig endnu at fremstille en Hindring i denne Sag, saa er det Dem bekjendt, at der for at bringe Korpset paa Fode først d. 3. Januar i dette Aar blev indbetalt 100000 fl. og senere d. 29. April 36000 fl. gjennem Vexler, som man med stort Tab maatte omnegotiere. Naar nu Troppernes Tilstand, som for længe siden en detail er indberettet for Ds. fyrstelige Durchl., bliver sammenstillet hermed, kan man saa meget bedre se, hvor meget man fra Troppernes Side, trods den ringe Assistance fra det kejserlige Hof, har ladet sig deres Fremhjælp være magtpaaliggende, deraf, at Korpset for ikke at miste nogen Tid ved Hvervningen har bragt sig i stor Gjæld, som maa afbetales før dets Afmarsch. Maatte nu Ds. Durchlautighed heraf naadigst kunne slutte, med hvor stor Uret man ved Marschens Prolongation vilde paabyrde Korpset, at, som forhen omtalt, dets Formaal mere har været rettet paa dets egen Fordel og paa at pine og udsuge Landet end paa at tjene det fælles Bedste. Jeg er ogsaa sikker paa, at Hs. kejserl. Majestæt og Ds. højfyrstelige Durchl. har et ganske andet Sentiment om Korpset, saasom det ved den Hs. kejserl. Majestæt beviste tro og ivrige Tjeneste hidtil noksom har

vist og godtgjort for Verden, at det mere stræbte efter Honør end efter Fordel og Interesse. Jeg kan derfor ikke skjule for Ds. højfyrstelige Durchl., at saadanne haarde og ufortjente Expressioner inderlig pikere mig, og finder jeg mig foranlediget til ærbødigst at søge for Fremtiden at blive forskaanet for sligt. For at Ds. højf. Durchl. kan være persuaderet, at Tropperne ikke blive liggende i Kvartererne for Kjøkken og Kjælders Skyld, saa er Alt, hvad jeg kan gjøre uden at overskride min allernaadigste Konges Ordre, at jeg tilbyder at lade Infanteriet kampere paa visse Øer i Donau[1]), indtil Kavalleriet er blevet sat i Stand. Jeg forsikrer ogsaa Ds. højf. Durchl. underdanigst, at ligesom jeg hidtil har gjort Alt, hvad der har staaet i min Magt for at bringe Tropperne paa Fode, jeg saaledes ogsaa ivrigt skal tragte derefter, at de manglende Remonter kunne blive tilvejebragte inden 14 Dage, og saasnart de Infanteriet manglende og til Marschen nødvendige Rekvisita blive tilvejebragte, skal jeg ufortøvet tiltræde Marschen med det samlede Korps til Ungarn. Ds. højfyrstelige Durchl. ansøger jeg imidlertid underdanigst om naadigst at foranstalte, at de lovede 81000 fl. maa blive betalte før Afmarschen, for at den paa Tropperne hvilende Gjæld kan blive afgjort.»

Det er ikke rimeligt, at dette Brev har tilfredsstillet Prinds Eugen; men naar det dog stillede i Udsigt, at Korpset snart kunde være færdigt til Opbrud, saa skulde ogsaa dette Haab skuffes, og et Øjeblik saa det ud, som om der skulde blive en fuldkommen Standsning. Thi samme Dag, som den ovenfor meddelte Skrivelse til Prinds Eugen afgik (15. Maj), udgik der en kongelig Ordre til Ahlefeldt

---

[1]) Saasnart Efterretningen om, at Tropperne skulde bruges imod Ungarerne, udbredte sig, begyndte Deserteringen.

fra Kjøbenhavn, af det Indhold, at da Direktorerne for den nedersachsiske Kreds under den Prætext at dæmpe Uroligheder i »vor Stad« Hamburg samlede en formidabel Armé paa Kongens Grændser, ja næsten paa hans Territorium, var det umuligt at lade de Ahlefeldt betroede Tropper marschere videre. »Det er derfor vor allernaadigste Befaling til dig, at du, uagtet du af vor Envoyé Extraordinaire v. Weyberg har modtaget den til dig udgaaede Ordre af 24. Februar, ja selv om du skulde være brudt op til Ungarn, dog, saasnart denne vor Ordre kommer dig i Hænde, ikke marscherer videre, men bliver liggende stille med Tropperne, indtil ovennævnte fremmede Folk blive dragne bort fra vore Grændser, og vi have sendt dig en Ordre til at marschere.«

Da Efterretningen om denne kongelige Ordre kom til Wien, brød en fuldkommen Storm ud; Prinds Eugen, der netop var ifærd med at forlade Wien for at gaa til Mosel-Armeen og mente, at Alt var bragt i Orden ogsaa med Hensyn til det ungarske Felttog, var ude af sig selv af Harme: Kejseren maatte meget hellere ganske undvære de danske Tropper, end at de saaledes skulde svigte i det afgjørende Øjeblik. Alle Planer for Felttoget i Ungarn vare nu kuldkastede. Ogsaa de engelske og hollandske Ministre, der med en vis Ro saa, at det Korps blev standset, der skulde bruges mod Ungarerne, bleve i høj Grad foruroligede, da de hørte, at en lignende Ordre var udgaaet til de danske Tropper i Flandern. Den kejserlige Regering truede med, at den ikke længere vilde overtage Forplejningen af Tropperne i Baiern. Saameget virkede imidlertid dette Skridt fra den danske Konges Side, at alle Magter bleve ivrige for at bilægge Stridighederne i den nedersachsiske Kreds og fjerne Tropperne fra Danmarks Grændser; men dertil behøvedes Tid, og Juni Maaned gik hen under stadige

Forhandlinger. Den 15. Juni døde General Ahlefeldt, og for tredie Gang overtog Gersdorff Overanførselen over de danske Tropper, denne Gang for at beholde den. I den Skrivelse, hvori han underretter Weyberg om Ahlefeldts Død, skriver han: »Jeg skal ikke undlade med al Flid og Iver at søge at bringe Korpset paa den Fod, at vi efter Modtagelsen af den kongelige allernaadigste Ordre strax kunne marschere; blot ikke Betalingen af de resterende Penge blev saa forskrækkelig forsinket; thi først for nylig har jeg faaet Penge til Proviant- og Teltvognene, og Vogne, Heste, Seletøj m. m. kunne umuligt skaffes til Veje og forfærdiges paa saa kort Tid.« Hvert Kavalleriregiment manglede endnu 66 Heste, og Officererne kunde ikke yde mere af deres eget, end de allerede havde gjort. Gersdorff beder Weyberg forsikre den kejserlige Regering, at baade han og Officererne længes efter at komme ud af denne Uvirksomhedstilstand og snarest muligt rykke i Felten. Det diplomatiske Tryk i Wien vedblev; der sendtes Kurerer til Kjøbenhavn for at opnaa Marschtilladelsen; men Kongen vilde først have de hamburgske Anliggender i fuldkommen Orden, førend han gav sin Tilladelse, og det bidrog ikke til at formindske den østerrigske Regerings Misfornøjelse, da den erfarede, at de danske Tropper i Braband ikke gjorde Vanskeligheder ved at marschere, — de fjernedes ikke ved deres Marsch yderligere fra Danmarks Grændser som de Tropper, der skulde til Ungarn.

Endelig, den 9. Juli, vare Sagerne saavidt bragte i Rigtighed, at der udgik en kongelig Ordre, at saasnart det kejserlige Hof var gaaet ind paa visse Betingelser, angaaende dels Ordningen af de hamburgske Stridigheder, dels Troppernes Betaling, og Weyberg udfærdigede den ham tilstillede Ordre, skulde de danske Tropper bryde op, hvor-

ved det dog anbefaledes Gersdorff at anvende al Flid derpaa, at Korpset saavidt muligt blev kompletteret og bevaret, at Rytteriet fik sine Heste, og at han ikke marscherede, førend rigtig Likvidation var foretaget med Stænderne og Kommissariatet. — Der var saaledes endnu mange Vanskeligheder at overvinde: »Min Hr. Envoyé«, skriver Gersdorff, »kan ikke tro, hvilke Chikaner og Kjedsommeligheder man volder os, og hvorledes næsten hver Postdag det, som engang er bevilliget og befalet, igjen bliver forandret.« Den 28. Juli vare Forhandlingerne i Wien saa vidt afsluttede, at Weyberg kunde sende Gersdorff Marschordren, og i de første Dage af August var det danske Korps endelig færdigt til Opbrud.

Hermed ender Brevvexlingen; kun et eneste Brev af langt senere Dato findes endnu i det herlufsholmske Archiv. Korpsets Skjæbne fra nu af kan kun ganske kort fremstilles efter Weybergs Indberetninger. Men inden vi gaa over til de danske Troppers sidste, kortvarige Deltagelse i Krigen mod Ungarerne og deres Hjemvenden, ville vi se, hvorledes Sagerne i den mellemliggende Tid vare gaaede i Ungarn.

I Aaret 1707 havde den ungarske Rejsning naaet sit Højdepunkt. En Forsamling i Marosvásárhely havde i April erkjendt Rákóczi som Fyrste i Siebenbürgen, og en lignende Forsamling i Onod havde i Maj erklæret Ungarns Throne for ledig uden dog at tilbyde Rákóczi Kronen. Paa den Tid tog Carl den 12te, der stod paa sin Magts Tinde, sig af Ungarerne ligesom af de betrængte Protestanter i Schlesien. Men Ungarernes Kraft var paa Veje til at blive brudt; der udbrød Uenighed mellem Rejsningens Ledere; den kraftige Haand, der skulde holde sammen paa de spredte Interesser, fattedes, og enkelte magyariske Stormænd søgte

at slutte Særfred med Kejseren. Landet mellem den mähriske Grændse og Waag blev besat af de Kejserlige og Siebenbürgen atter bragt til Lydighed. Saaledes stode Sagerne, da man i Foraaret 1708 lagde Planen til et Felttog ind i Øvreungarn under Anførsel af Feltmarschal Heister, der atter var taget til Naade. De danske Troppers Udebliven nødsagede Heister til at indskrænke sig til Defensiven og gav de Misfornøjede nyt Mod. Paa Efterretning om de danske Troppers endelige Fremrykning, bestemte Ungarerne sig til at vove et Hovedslag, inden de Kejserlige fik Forstærkning. Heister modtog Slaget med de Kræfter, han havde, og vandt en afgjørende Sejr ved Trentschin d. 4. August over Fjendens tredobbelte Styrke; hele det fjendtlige Artilleri faldt i hans Hænder. Hermed var Ungarernes Modstand i aaben Mark i alt væsentligt brudt; nu begyndte den langvarige Fæstningskrig, der endnu holdt Rejsningen vedlige i nogle Aar.

Den 8. August kom det Prehnske Kyradserregiment ned ad Donau til Wien og gik efter en Rastdag videre til Presburg. Den 10. kom Generalmajor, Baron Wedels og Oberst Kraghs Regimenter (det 1ste og 3die), bleve mønstrede af Kejseren og gik næste Dag videre. Den 11. kom Generallieutenant Gersdorff med Generalstaben og Oberst Rueschs' Regiment (det 4de), og den følgende Dag Dragonerne og Oberst Ostens Regiment (det 2det). Ogsaa disse bleve præsenterede for Kejseren, der udtalte sin Tilfredshed for Gersdorff og Weyberg. Soldaterne bleve regalerede med nogle Fade Vin og »weissem Brodt« og afgik derpaa paa 170 Skibe og Flaader ned ad Donau til Presburg. Da General Heister saaledes havde faaet den længe ventede Forstærkning, rykkede han med sin Hær ud til Belejringen af Neutra, der hurtigt faldt i de Kejserliges Hænder; der-

imod maatte Belejringen af Neuhäusel opgives midt i Oktober. Nu begyndte Forhandlingerne om de stipulerede Vinterkvarterer, der endelig indrømmedes de danske Tropper i en lang Linie fra Oedenburg over Presburg til Scaliz i Mähren. Foran dem, hinsides Waag indtoge de kejserlige Tropper deres Vinterkvarterer.

Inden Aarets Udgang var Prinds Eugen som sædvanlig kommen tilbage til Wien, og da gjenoptoges i de Konferencer, der holdtes af den østerrigske Regering, Spørgsmaalet om de danske Troppers fremtidige Anvendelse. Da Kong Frederik den 4de endnu i sin sidste Befaling havde fastholdt, at de danske Tropper ikke maatte bruges udover Donau og Waag, og Krigen netop nu førtes ud over disse Grændser, bestemte den kejserlige Regering sig til at henvende sig til den danske Konge om Troppernes Hjemsendelse eller en betydelig Indskrænkelse i deres Tal (29. Decbr.). Hvergang den kejserlige Regering i det sidste Aar havde slaaet paa den Stræng, havde Weyberg erklæret, at Kongen var meget villig til at tage sine Tropper tilbage, — naar først Mellemværendet var opgjort. Frederik den 4de opholdt sig dengang i Venedig, og Weyberg var taget derned for at hilse paa Kongen. Herfra tilskrev denne da Kejseren (den 25. Januar 1709) og gav sit Minde til Troppernes Tilbagevenden.

Saaledes stod kun den endelige Opgjørelse af Mellemværendet tilbage. Den 1. April, umiddelbart efter Weybergs Tilbagekomst til Wien, begyndte de foreløbige Konferencer mellem Kammerherre Weyberg, Generallieutenant Gersdorff, Generalmajor Wedel og Justitsraad Rosbach[1]), og nu fulgte

[1]) Ved kongelig Fuldmagt af 30. April, Vicenza, tilforordnedes General, Grev Reventlou.

en Række Forhandlinger med de østerrigske Myndigheder. Alle Stridspunkter skulde gjennemgaas og endelig berigtiges. Forhandlingerne trak ud indtil Slutningen af Juli Maaned og kostede Weyberg utrolig Møje; hvert Øjeblik kom der nye Vanskeligheder. Endelig d. 23. Juli kunde Gersdorff med de danske Officerer, der opholdt sig i Wien, rejse til Øen Schütt, hvor de danske Tropper laa, for at tiltræde Hjemrejsen gjennem Mähren, Bøhmen og Sachsen til Holsten. Den sidste Skrivelse i den herlufsholmske Samling er fra Gersdorff (Kornitz i Bøhmen d. 11. Aug. 1709); da var Hæren under hans Anførsel paa Vejen hjemad. Weyberg var let om Hjertet, da denne vanskelige Sag endelig var afviklet: »Jeg har den Trøst«, skriver han til Kongen, »at Tropperne ikke efterlade nogen Gjæld, og at de Summer, der ere indrømmede af dette Hof, ville blive nøjagtigt betalte.« For det Antal Mænd og Heste, der manglede i Korpsets komplette Stand, skulde Kongen have Penge. Af dette Beløb henstod i Sommeren 1710 endnu 300000 rhinske Gylden, og da det neppe var let for den danske Regering at erholde dette Beløb, udstedtes en Fuldmagt til Bankieren, den kejserlige Raad G. C. v. Schreyvogel (10. Nov. 1710) angaaende Inddrivelsen, Indkasseringen og Ombytningen af dette Beløb til Hamburg, hvorefter denne Fordring — naturligvis med betydelige Fradrag — berigtigedes i Løbet af Aaret 1713. Men endnu en Fordring havde den danske Regering, der knyttede sig til Traktaten af 4. Juni 1701. Ifølge denne skulde den østerrigske Regering »wegen des Elbzolls« betale 1 Million Daler (1½ Million rhinske Gylden); deraf var der i November 1703 betalt 346160 fl.; ogsaa denne Gjæld blev — med passende Afdrag — endelig berigtiget i Løbet af Aaret 1714[1]).

[1]) Efter Regnskaber, der bero i Rentekammerarchivet.

Den ungarske Rejsning holdt sig endnu et Par Aar, efter at de danske Tropper havde forladt Krigsskuepladsen. I de Dage, da Forhandlingerne om det danske Troppekorps' Tilbagekaldelse førtes, havde Rákóczi tilskrevet Frederik den 4de (18. Januar 1709) for at bevæge ham til at kalde sine Tropper tilbage, »puisque sans elles les Imperiaux ne seront guere en estat de nous opprimer[1])». Det Haab, han knyttede til Korpsets Bortgang, skulde ikke virkeliggjøres. Vel traadte efter Slaget ved Pultava en Hær af Polakker og Svenske paa omtrent 5000 Mand i de Misfornøjedes Tjeneste; men den kunde ikke forhindre, at den kejserlige Hær langsomt men sikkert udbredte sig i Ungarn. Subsidierne fra Frankrig ophørte; ogsaa Ludvig den 14des Kræfter udtømtes. I Aaret 1710 drejede Krigen i Ungarn sig hovedsagelig om Belejringen af Kaschau. Den 26. April 1711 holdt de Kejserlige deres Indtog i Byen. Rákóczi havde allerede forinden forladt Ungarn for aldrig at se det mere. Szathmarerfreden 1. Maj 1711 lagde Ungarn for Habsburgernes Fødder; den østerrigske Sejghed havde sejret.

Endnu ét uhyggeligt Efterspil havde de danske Troppers Deltagelse i østerrigsk Tjeneste. Da Tropperne kom tilbage til Danmark, rejste Regimenterne en alvorlig Anklage mod Overkrigskommissæren, Justitsraad Rosbach[2]). Denne gik ud paa, at han i sine Afregninger med Regimenterne ikke havde godtgjort de dem af Kejseren eftergivne 258000 fl. og de dem oven i Kjøbet skjænkede 50000 fl., men regnet Gjælden ganske, som om Intet var blevet eftergivet og skjænket, hvorved han havde forholdt Tropperne 308000 fl. Desuden vare de af Justitsraad Rosbach beregnede generale

---

[1]) Archiv f. österreichische Geschichte. B. 44. S. 456.
[2]) Efter Aktstykker, der bero i Rentekammerarchivet.

Omkostninger, Excesser og Anticipationer saa excessivt opførte, at man umuligt tilstrækkeligt kunde bemærke, hvad der af ham ved den Slags var blevet sammenbragt, praktiseret og stukket til Side. Det sidste Punkt er mere almindelig holdt, kunde vel ogsaa, selv om der skulde være nogen Sandhed deri, være vanskeligere at godtgjøre, men den første Anklagepost drejer sig om saa betydelige Summer, at man ikke skulde anse det for muligt, at de kunde skjule sig i noget Regnskab. Efter kongelig Ordre af 25. Januar 1710 nedsattes en Kommission, bestaaende af Etatsraad Lemwig, Brigadier v. Mørner, Oberst v. Bigen, Justitsraad Weyse og Justitsraad Wildschütz for at examinere og decidere de Regnskaber, som Justitsraad Rosbach havde udfærdiget for de 6 Regimenter og Generalstaben. Kommissionen var samlet fra d. 5. Febr. til d. 23. Juli 1710 uden dog at bringe Sagen til Ende; thi en kongelig Resolution af 28. Juli 1710 bestemte, at Rosbachs Regnskaber skulde revideres og decideres i Rentekammeret.

Uagtet Rosbach i September blev belagt med Arrest, maa Rentekammerets Opfattelse nærmest betragtes som gunstig for ham. «Efter vor allerunderdanigste Formening», hedder det i Rentekammerets Erklæring af 4. December 1710, «beror Sagen ikke paa Justitsraad Rosbach, der har produceret Ordrer fra sine pro tempore Generaler, men verserer hovedsagelig mellem de respektive Herrer Generaler paa den ene og Tropperne paa den anden Side. Saaledes indse vi ikke, hvorledes der under saadanne Omstændigheder kan blive nærmere decideret herover af os, men henstille allerunderdanigst til Deres kongelige Majestæt, om Højstsamme allernaadigst vilde behage efter de deputerede Officerers Begjæring at lade disse Punkter examinere ved en Generalkrigsret, men midlertidig ogsaa allernaadigst at for-

anstalte, at den nuværende Arrest, hvormed Justitsraad Rosbach er belagt, maa blive relaxeret imod Aflæggelsen af en korporlig Ed paa, at han ikke vil unddrage sig (weichhaft werden) før Sagens fuldstændige Slutning.»

En Generalkrigsret blev da nedsat ved en kongelig Resolution af 15. December 1710 under Generallieutenant Cormaillons Præsidium; men uagtet Rosbach selv henvendte sig til Kongen i et Bønskrift (12. Decbr.), forblev han i Arresten. Hvorlænge Generalkrigsretten var samlet, og hvad Resultat den kom til, derom meddele vore Kilder os Intet. Sagen synes at være død hen, og Rosbach forblev i Arrest i mange Aar, indtil det d. 24. Juni 1726 paa Dronningens Intercession bevilligedes, «at tidligere Overkrigskommissær, Justitsraad Rosbach nu maa udløses af sin hidtilværende Arrest (zumahlen seine Ankläger selbigen bishero nicht verfolget), men ellers den Punkt angaaende de 15426 Kejsergylden, som han skylder de Regimenter, der have staaet i kejserlig Tjeneste, og den af ham imod hans Anklagere søgte Rekonvention forblive in statu quo».

Hermed synes denne uhyggelige Sag at være endt.

Litteratur og Kritik.

Ludvig Daae: Kong Christiern den Førstes norske Historie 1448—1458. Festskrift til Universitetet i Kjøbenhavn ved dets Firehundredaarsfest i Juni 1879. Christiania 1879. (II + 153 SS.)

Dette Skrift er et af de mange, vort Universitets Sækularfest fremkaldte. Det indledes med de venlige Ord: „Christiania „Universitet sender Kjøbenhavns Universitet sine varmeste Lyk„ønskninger i Anledning af dets 400-aarige Virksomhed i Juni „1879“. En saadan broderlig Hilsen kunde ikke andet end glæde enhver Dansk, saa at Skriftet allerede af den Grund maatte modtages med Tak. Men ogsaa afset derfra maa det for sit Indholds Skyld og for Maaden, hvorpaa dette er behandlet, være velkomment i Danmark, navnlig hos danske Historikere; thi med videnskabelig Ro handler det om et Parti af den dansknorske Fælleshistorie, som lige siden Rigernes Adskillelse har været et af de mest ømtaalige at røre ved. Den Pirrelighed, for ikke at sige Vrede, imod alt Dansk, der betegnede mange Udtalelser fra Norges første Frihedstid, var allerede betydelig mildnet hos den næste Slægt af norske Historikere; og nu, hos den tredie, er Stemningen rolig nok til, at vi kunne tale om Danmarks og Norges Forbindelse under den oldenborgske Kongeslægt uden Angreb og Forsvar, alene for at erkjende den historiske Sandhed. Paa dette Standpunkt staaer dette Festskrift; derfor er det os dobbelt velkomment. Endelig er Prof. Daae's Arbeide paaskjønnelsesværdigt ogsaa for dets videnskabelige Udbyttes

Skyld alene; thi det Tiaar af Norges Historie, som det behandler, træder nu paa flere Punkter frem i en anden Skikkelse end tidligere. Hovedtrækkene af Perioden vare jo bekjendte nok; men Prof. Daae har kunnet meddele mange Oplysninger, der ere virkelige Berigelser af vor Kundskab; det var, for at nævne et enkelt Tilfælde, hidtil ikke bekjendt, at Jæmtelændingen Jørgen Karlsson, der kæmpede for den svenske Konge Karl i Norge, vel blev fordreven fra Trøndelagen af Oluf Nielsen, men derefter gik tilbage mod Syd og indtog Hamar Gaard, indtil Hartvig Krummediges Folk og Oslo Borgerskab tilbageerobrede den og nedlagde den indtrængte Skare. Dette viser, at de Svenskes Indfald over Bjergene i Aaret 1453 har været betydeligere end man hidtil har vidst af, og har sat det hele østlige Norge i Bevægelse. Men især ere Afdelingerne VII, VIII og IX af Interesse, da de behandle to Hovedforhold, som have givet Anledning til Misforstaaelse og skjæv Opfatning af Kong Christierns norske Historie, nemlig Besættelsen af Ærkebiskoppens Plads, og Hanseaternes blodige Voldsgjerninger i Bergen i September 1455. Den gamle Fremstilling af Kampen om Trondhjems Ærkesæde efter Aslak Boldts Død 1450 imellem Olaf Trondsen, Marcellus af Skaalholt og Henrik Kalteisen var allerede rokket af Werlauff, som dog endnu manglede for meget af det efter hans Afhandlinger til Christiern d. Førstes Historie fremkomne Stof til at kunne tilfulde adsprede den Taage, som fra Hvitfelds og Pontoppidans Værker havde lagt sig over dette Parti af Norges Historie. Et Skridt videre kom Keyser i hans norske Kirkehistorie. Han gik ud fra Werlauffs Resultater og kunde benytte de første Dele af det norske Diplomatarium; men han kjendte dog ikke den katholske Kirkes almindelige Lov og Forfatning tilstrækkeligt, — en Mangel, der føles gjennem hele hans ellers saa fortjenstlige Værk; og han agtede ikke paa de Oplysninger om Marcellus, han kunde have fundet hos Lybekeren Detmars Fortsætter. Følgen deraf var, at han dømte uretfærdigt om Kong Christierns Forhold, idet han lagde ham til Last, at han vedblivende vilde paanøde det norske Folk Marcellus som Ærkebiskop endnu i flere Aar efter Kalteisens Tilbagetog, ja lige til Aar 1459; Keyser beskylder

endog (S. 556) Kongen for at fare med vitterlig Usandhed. Prof. Daae har endelig indseet denne forviklede Sags sande Sammenhæng, og erkjendt, at Kongen ikke har støttet Marcellus til at blive Ærkebiskop efter dennes mislykkede Romerreise i 1451—52, og at han under Opholdet i Bergen 1453 har sluttet sig til det norske Rigsraad for efter Folkets Ønske at bevæge Kurien til at antage Kalteisens Resignation.

Ogsaa Fremstillingen af Ridder Oluf Nielsens Historie og Katastrofen i Bergen med dens Eftervirkninger har hist og her Nyt, men tiltrækker sig især Opmærksomheden ved en Sammenstilling af alle spredte Oplysninger, som neppe findes andensteds. Forfatteren har her, og paa mange andre Steder gjennem hele Skriftet, benyttet en utrykt lybeksk Krønike af en Geistlig C. v. d. Gheren, der stod i Forbindelse med det hanseatiske Kontor i Bergen. Prof. Daae, som fandt denne Krønike i Lybek i Aaret 1875, har ikke kunnet komme i Besiddelse af en saadan Afskrift, at han efter sit Ønske har kunnet udgive den, hvad meget maa beklages, da den efter de af ham her og andensteds meddelte Prøver synes at være en vigtig samtidig Kilde. Man bliver blandt andet her bekjendt med den myrdede Oluf Nielsens ældste Søn Oluf Olufsen og den Hævnkrig, han førte paa egen Haand imod Hanseaterne.

C. Paludan-Müller.

Diplomatarium Vibergense. Breve og Aktstykker fra ældre viborgske Arkiver til Viborg Bys og Stifts Historie 1200—1559. Udgivne for det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog af **A. Heise.** Med 9 Afbildninger. Kjøbenhavn 1879. (LX + 450 SS.)

Jo mindre sandsynlig og rimelig Udgivelsen af et samlet Dansk Diplomatarium efter Langebeks Plan efterhaanden bliver, desto naturligere vil det være, at det uhyre Stof fordeles i mindre Samlinger, der have et bestemt Sted, et vist Tidsrum

eller endog en enkelt Person eller Begivenhed til Centrum, hvorom Materialet kan grupperes. Af saadanne Samlinger er den Danske historiske Literatur i den sidste Menneskealder beriget med flere større og mindre som Diplomatarium Christierni primi, Allens Breve og Aktstykker til Oplysning af Christiern II's og Frederik I's Historie, Paludan-Müllers Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid, Sejdelins Diplomatarium Flensborgense, O. Nielsens Kjøbenhavns Diplomatarium etc. Til disse Samlinger slutter sig nu Dr. Heises Diplomatarium Vibergense værdigt, saavel hvad Indhold som ydre Udstyr betræffer, og saaledes ville formentlig efterhaanden de vigtigere Danske Byer og Landsdele faa sine Documenter samlede og codificerede, saa at i alle Fald de væsentligste af de bevarede middelalderlige Aktstykker kunne være Videnskabsmanden tilgjængelige udenfor Archiverne og Bibliothekerne, hvor dog altid kun et mindre Antal af egentlige Fagmænd kunne benytte selve Originalerne. Naar man saa erindrer de stadigt udkommende og voxende Norske og Svenske Diplomatarier, de Nordtydske Byers og Landsdeles Urkundenbücher, Hanserecesserne m. fl. Verker, synes Udsigterne for en fremtidig pragmatisk Behandling af Nordens Middelalders-Historie i en ikke altfor fjern Fremtid at ville stille sig ret gunstige.

Det var ogsaa nu paa den høie Tid, at de ældre Viborgske Documenter bleve samlede, thi efter hvad Dr. Heise i Indledningen oplyser, er det, der nu er tilbage, kun ubetydelige Levninger af de mange og vigtige Archiver, der fra Middelalderen og senere Tider havde samlet sig i Viborg Domkirke, hvor saagodtsom alt, hvad der fandtes, gik tilgrunde i den store Ildebrand i 1726, hvor et saa stort Tab af Danske Middelalders-Documenter antages at have fundet Sted, at kun de store Kjøbenhavnske Ildebrande, navnlig den i 1728, have foraarsaget større. Det nu udgivne Diplomatarium Vibergense optager de i Original eller Afskrift bevarede Documenter for Tiden mellem 1200 og 1559, der forefindes i de Viborgske Archiver, foruden nogle ganske faa andenstedsfra, samt nogle Uddrag af eller Fortegnelser over en Del nu ødelagte Diplomer, gjorte af Mag. Christen Eriksen og Christen Sørensen Testrup,

der, ihvorvel de ikke ere saa paalidelige eller nøiagtige, som ønskeligt kunde være, dog altid i nogen Grad tjene til at erstatte de forsvundne Originaler. Et nøiagtigt Register paa 82 Sider optager, med en ved Begyndelsen angiven Undtagelse, alle Persons- og Stedsnavne samt de lexicalsk mærkeligere Udtryk med Forklaring, og endelig har Udgiveren i den udførlige Indledning leveret en instructiv Oversigt over de — antagelig 14 — Archiver, der før Branden 1726 fandtes i Viborg Domkirke, og deres Skjebne samt over, hvad der nu findes i de Viborgske Archiver; endvidere nogle Efterretninger om Byens Kirker og geistlige Stiftelser i Middelalderen samt en Del af deres Gods, navnlig Øen Læssø, og endelig er der meddelt en revideret og raisonneret Fortegnelse over Nørrejyllands Landsdommere indtil den Tid, da Verkets Text afsluttes (Kong Christian III's Død), samt en Forklaring til Plancherne. Af disse, der, fire i Antal, ledsage Verket, indeholder den første Sigiltegninger (Viborgs Capitel, Biskop Lage Glob, Abbederne af Øm og Vidskøl Klostre), medens de tre sidste indeholde Ligstene (Biskop Niels Globs, Graabrødregardianen Johannes Knudsens og Kantoren Nils Friis's og Hustrus), samtlige i Professor Magnus Petersens smukke og nøiagtige Tegninger.

Det forstaar sig selv, at Verkets væsentlige Indhold er og maa være temmelig stærkt localt, og at saaledes især Viborg Bys og Stifts Historie belyses ved samme; imidlertid vil dog ogsaa en Mængde andre Gjenstande findes omtalte deri, der tjene til Oplysning om alleslags geistlige og verdslige Forholde og Personer, Sæder og Skikke, Adelshistorien, Landbo- og Skovforholde, Salttilvirkning, Fiskeri, Rettergangen, Sproget og en Uendelighed af andre Ting, hvorom allerede Registeret noksom vil bære Vidnesbyrd, og som egentlig er Hovedsagen ved dette Slags Samlinger: de indeholde Oplysninger saagodtsom for enhver, der ønsker at undersøge en eller anden Sag i sin historiske Sammenhæng. Men ikke alene til den locale Historie, ogsaa til Danmarks almindelige Historie vil her findes flere værdifulde Bidrag, ja, om det saa er til Norges Historie, vil man ikke ganske forgjæves søge Oplysninger, idet fire af de optagne Breve directe henhøre hertil.

Det sees, at Udgivelsen har trukket ud gjennem en Aarrække, og dette vil ikke forundre nogen, der har en Smule Erfaring med Hensyn til Trykningen af historiske Aktstykker og Kildeskrifter af nogen større Ælde, navnlig naar dette ikke er Udgiverens eneste eller endog blot hans Hovedbeskjæftigelse, idet de mange Detailundersøgelser, som et eneste Document undertiden kan foranledige, ikke alene kunne sinke men vel endog for en Tid rent ud afbryde Trykningen, især naar et saadant, som det her var Tilfældet, ikke kan henlægges til Optagelse i et senere Bind. At nogen Ujævnhed og Uoverensstemmelse paa denne Maade let kan og vil opstaa, ved enhver, der selv har forsøgt Tingen, kun altfor vel og vil derfor ogsaa let bære over dermed hos andre, idet her, som overalt ellers, den sagkyndige nok vil være den mildeste Dommer over de Smaafeil og Incurier, han maatte støde paa i Verker, der forøvrigt opfylde de Betingelser, der kunne og maa stilles til videnskabelige Arbeider. Idet derfor Anmelderen, der selv har en Snes Aars Erfaring i den omtalte Art af historisk Udgivervirksomhed, griber i sin egen Barm, tror han ikke paa nogen bedre Maade at kunne vise sin Respect for det dygtige Arbeide, Udgiveren har præsteret, end ved at lade de, som han selv erkjender, ubetydelige Bemærkninger og Indvendinger fare, som han vel paa et og andet Sted i Text eller Register kunde gjøre, men som neppe vilde tjene til andet og mere end at bevise en formentlig Kyndighed eller Fortrolighed med Materien. Han vil isteden derfor hellere opfordre Udgiveren til selv at føie det andet Bind af det Viborgske Diplomatarium, som han tænker sig dannet af de Sager, der findes i de Kjøbenhavnske Samlinger, til det nu udkomne og tror derfor at kunne love ham Tak af enhver nordisk Historieforsker paa samme eller lignende Feldt.

H. J. Huitfeldt.

Kong Frederik den Førstes danske Registranter, udgivne ved Kr. Erslev og W. Mollerup af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. Paa Carlsbergfondets Bekostning. Kjøbenhavn 1879. (IX + 569 SS.)

At man i Danmark er kommen ind paa en uheldig Vej med Udgivelsen af historiske Aktstykker, derom ville vel omtrent alle kunne blive enige. Istedenfor, som i Sverig og Norge, at samle sin Kraft paa Udgivelsen af et stort Rigsdiplomatarium overensstemmende med den Plan, som allerede Langebek i forrige Aarhundrede havde begyndt at iværksætte ved Indsamling af Dokumenter fra inden- og udenlandske Arkiver, har man spredt sin Kraft ved Udgivelsen af en stor Mængde løse Aktstykker rundt om i forskjellige Tidsskrifter eller, i heldigste Tilfælde, ved Udgivelsen af mindre Aktstykkesamlinger. At denne Fremgangsmaade baade er meget kostbar, besværlig, tidsspildende og i videnskabelig Henseende ufyldestgjørende, det er indlysende. Udgivelsen af et almindeligt Diplomatarium, i det mindste indtil Reformationstiden, er en national Opgave, som man ikke stadig burde skyde fra sig. Saa længe der imidlertid ikke er Udsigt til, at en saadan Plan bliver iværksat, maa den historiske Granskning selvfølgelig være glad ved Udgivelsen af ethvert større Kildeskrift, og dertil hører den Udgave af Kong Frederik den førstes danske Registranter, som paa Carlsbergfondets Bekostning er besørget af det af en Del yngre Historikere dannede Selskab for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, især hvis det skulde lykkes Selskabet at fortsætte Samlingen med de følgende Registranter fra det 16. Aarhundrede. At det vilde blive en uvurderlig Kilde til dansk Historie, behøver ingen nærmere Paavisning.

Den Opgave, der netop ved Udgivelsen af Frederik I's Registranter har været stillet Udgiverne, har ikke været uden Vanskelighed. I Kong Frederiks danske Kancelli har man, ligesom senere, haft to Slags jævnsides førte Journaler, de saakaldte Tegnelser, der indeholde de lukkede Breve eller

Missiver til Enkeltmand (efter Formlen: „Vor Gunst tilforn“), og de saakaldte Registre, der i Reglen indeholde de aabne Breve (efter Formlen: „Vi osv. gjøre alle vitterligt“), en Inddelingsgrund, der i og for sig er vilkaarlig og heller ikke altid strængt overholdes. Af den første Art har man fra Kong Frederiks Tid kun en enkelt Afdeling tilbage, en saakaldt Tegnelsesbog (T), der kun omfatter Tidsrummet fra d. 23. Juni 1531 (se S. 354, smlgn. med S. 284) til Kongens Død, 10. April 1533; de tidligere Hefter synes at være gaaede til Grunde. Af Registrene har man derimod nu en sammenhængende Række omfattende hele Kongens Regeringstid, men i meget forskjellige og indbyrdes afvigende Redaktioner: 1) en saakaldt Konceptbog (C), der indeholder Brevene fra Kongens Kroning i August 1524 indtil Midten af Aaret 1532. Brevene ere ordnede landskabsvis og oprindelig skrevne paa særegne Læg, med forskjellige Hænder; enkelte Breve ere atter udstregede, hvilket efter Udgivernes Opfattelse betegner, at vedkommende Brev enten ikke er udstedt eller i al Fald ikke i den Form, hvori det først stod; efter denne Hoveddel følger (fol. 322 ff.) en Del efter Stifterne ordnede Præsentatsbreve paa gejstlige Kald, samt et Par andre Sager (Kvitteringer for Skatter 1524, et Brev om Rustning af 18. Aug. 1525, samt et Par norske Breve, fol. 335 ff., og fol. 348 et Læg, som indeholder Rigsraadets Klageskrift mod Kristiern II). — Foruden C. har man dernæst 2—3, to saakaldte Renskrifter (Registrene II og III), som dog ingenlunde falde sammen med C eller indbyrdes. II indeholder saaledes, ligesom C, kun Brevene efter Kroningen, men lige til Kongens Død, III derimod Kongebrevene fra hele Kong Frederiks Tid, dog saaledes, at der først findes en Afdeling af „Almindelige Breve, udgangne over alt Riget Danmark i vor kjære naadigste Herre Kong Frederiks Tid“, derpaa Landskabsbrevene, men med en særlig Afdeling indenfor hvert Landskab for de Breve, som ere udstedte før Kroningen. Haandskriften er den samme lige fra Slutningen af 1523 til Novbr. 1532, altsaa omtrent til det Tidspunkt, da C sluttes; derfra ere de senere Breve indførte med en anden Haand. — Alle Breve „fra midt i Aaret 1532“ (nærmere opgives Forholdet

ikke i Indl. S. III, men det vil vel sige fra Midten af Oktbr. eller Begyndelsen af Novbr. ligesom i de tidligere Registranter, hvor her var et eget Afsnit) indtil Kongens Død ere derpaa atter indførte i 4) Kristian 3dies ældste Register over alle Lande (IV) og derefter atter i 5) en yngre Bearbejdelse af denne Registrant, som i Gehejmearkivets Registersamling betegnes som Nr. 1 (I). — Ingen af disse Bearbejdelser er imidlertig ligefrem Renskrift af de tidligere. I C findes en Mængde Breve, som ikke ere optagne i II og III; omvendt findes i II og III adskillige Breve, som ikke fandtes i C, ja selv mellem III og II er der Forskjelligheder, uagtet disse Registranter ellers staa i nøje Forhold til hinanden, og i IV findes adskillige Breve fra Frederik 1stes Tid, som slet ikke findes i Registranterne fra denne Konges Tid, men hidrøre fra en Indkaldelse fra Aar 1545 af alle ældre Lensbreve.

Denne uensartede Masse have Udgiverne haft at finde Rede i. Valget mellem to Udgivelsesmaader frembyder sig her af sig selv, en historisk og en textkritisk. Selskabet har for Tegnelsesbogens Vedkommende været nødt til, paa Grund af hele Haandskriftets Beskaffenhed, med udaterede eller flygtig henkastede Brevudkast, at vælge den sidstnævnte Udgivelsesmaade, men har ved Registrene valgt den første; alle Brevene ere her satte i kronologisk Orden, med Opgivelse af Landskabsinddelingen osv. At denne Udgivelsesmaade ved historisk Brug er hensigtsmæssig, nægtes ikke; men der kunde dog netop i dette Tilfælde gjøres adskillige Indvendinger. Denne Udgivelsesmaade er fuldstændig rigtig ved et Diplomatarium, hvor man i Reglen har selve de enkelte Breve for sig som et selvstændigt Hele hvert for sig, og den anbefaler sig ogsaa som den naturligste, hvor man kun har én Registrant, et enkelt Haandskrift, at følge; men Frederik I's Registranter ere forskjellige Haandskrifter, til hvis rette Bedømmelse det netop hører at kunne paavise deres indbyrdes Forhold, at faa nøjagtig Underretning om, hvor nye Hænder tage fat, hvad der ved sin ydre Form viser sig som et senere Indskud osv. For ikke at tale om den Mislighed, at Breve ved denne Omsætning i kronologisk Orden let kunne slippe bort imellem Udgivernes

Hænder — ved et enkelt Brev fra C er det sket for Udgiverne, som have maattet tilføje det blandt Rettelserne bag i Bogen; værre er det, at ligeledes et Brev fra III (fol. 262), Fru Ingeborg, Markvard Tidemands Efterleverskes Afstaaelsesbrev af 10. Juli 1530 paa Annise Len til Johan Bjørnsen (Dsk. Mag. 3. R. III, 240), helt savnes i Udgaven —, saa kan det ikke nægtes, at Udgaven i textkritisk Henseende er blevet noget stifmoderlig behandlet. Rigtignok have Udgiverne ment at kunne bøde paa Manglerne ved at anføre ved hvert Brev, hvor det findes i de enkelte Registranter; men herefter at finde Brevenes oprindelige Rækkefølge i Haandskrifterne er et temlig byrdefuldt, ofte saa godt som umuligt Arbejde, og dog er dette ikke uden Betydning ogsaa i reel Henseende, til at bedømme, hvad Dag et Brev er udstedt, naar de forskjellige Registre have forskjellige Dags- eller Aarsangivelser osv. I al Fald vilde det have været til stor Lettelse for Benyttelsen, om der blot var meddelt paa et Par Sider en kort Udsigt over Indholdet og Rækkefølgen af Brevene i de enkelte Registranter. — Formentlig burde da C være lagt til Grund som den egentlige Original, om man tør bruge dette Udtryk, med Angivelse af Varianter fra de øvrige Registranter og med de manglende Breve tilføjede med forskjelligt Tryk.

Hvad er nemlig C, og hvorpaa grunder sig de store Forskjelligheder mellem „Koncepten" og „Renskrifterne"? Da dette Spørgsmaal maa besvares, saa vidt gjørligt, inden man i adskillige Tilfælde med fuld Sikkerhed kan bruge Registranterne, og da det maaske er tvivlsomt, om Udgiverne have fuldt klaret dette Spørgsmaal, skal Anmelderen forsøge at bidrage i al Fald noget til Spørgsmaalets Besvarelse; men det vil maaske kunne udbrede nogen større Klarhed herover, først at kaste et Blik paa Forholdene i Kong Frederiks Kancelli.

Kong Frederik havde som bekjendt to Kancellier, et tysk, i Spidsen for hvilket Kansler Wolfgang von Utenhoff stod, og som udfærdigede ikke blot alle Sager, der angik Hertugdømmerne, men overhovedet alt, der affattedes paa Tysk, hvorfor navnlig alle udenlandske Sager, især Forhandlingerne med tyske og andre fremmede Fyrster (maaske med Undtagelse af Sverig)

gik herigjennem, — og et dansk, der styredes af Kansleren Mester Klavs Gjordsen eller Gørtze, som han i Reglen skriver sig, en gejstlig uddannet slesvigsk Adelsmand fra Solviggaard. Naar denne Mand er tiltraadt, vides neppe; hvis den Antagelse er rigtig, at han først blev Kansler 1524, og tidligere kan han neppe for Øjeblikket eftervises, saa vilde man heri have en Forklaring af, at C og Registrant II først begynde med Kongens Kroning i Aug. 1524, noget, der dog maaske har en anden Grund. Mærkeligt er det, at Rigsraadet paa Herredagen i Odense December 1523 tilraader Kongen „at skikke et godt Regimente og god Skikkelse i Eders Naades Gaard her i Riget med gode Embedsmænd efter Rigets Lejlighed, som været haver i Eders Naades Herre Faders og Broders Tid“ [1]). — Lensmænd kan her ikke tænkes paa, og da Kongen allerede ved Hyldingen i Viborg i Marts 1523 havde udnævnt Marsk (Tyge Krabbe) og Hofmester (Mogens Gøje), synes det at være Rigsraadets Mening, at Kongen skal indrette sig en dansk Hofstat, og dertil hørte ogsaa en kgl. Kansler, der endnu paa den Tid var en Art Hofbestilling, medens baade Roskilde Biskop som Storkansler og Rigens Kansler som den øverste Justitsembedsmand vare Medlemmer af Raadet og Rigsembedsmænd. — Hvad enten Kongen endnu paa den Tid ingen særlig dansk Kansler har haft og hidtil kun har ladet sig nøje med sin tyske Kansler eller ikke [2]), saa vise de Ord, der i Rigsraadets Indstilling følge umiddelbart efter de ovenfor anførte, i hvert Fald, at der endnu paa den Tid kun har været ringe Orden i Kongens danske Kancelli; thi Kongen opfordres her til at lade det bestille saaledes i Kancelliet, at alle magtpaaliggende Breve registreres, at der ikke af Kongens Kancelli skal udstedes Brev mod Brev, Kongen til Ulempe. — Herefter synes det endogsaa tvivlsomt, om man paa den Tid (Decbr. 1523) overhovedet har ført Registranter i Kancelliet; men af

---

[1]) Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostre S. 108. Ny dsk. M. V, 19.

[2]) Efter Brevet af 3. August 1523 (S. 15) nævnes rigtignok en „Kansler“, men ikke, hvem det er. Kr. II havde én Kansler (dansk), 4 danske og 1 tysk Sekretær (N. dsk. Mag. I, 314).

en Tilføjelse i III ved 3. Aug. 1523 (S. 15), hvor det bemærkes, at Kansleren har læst Brevet for Hr. Mogens (Gøje) den 11. August, synes det dog at fremgaa, at Skriveren af III har haft et ældre Læg for sig. Disse Registeroptegnelser lade dog til at have været meget mangelfulde. Thi medens Kongen paa sin Side jævnlig klager over, at han før sin Kroning, ukjendt med Forholdene, har udstedt Lensbreve, hvorved Kronens Indkomster led Tab, og derfor, med Rigsraadets Samtykke, forlanger dem tilbageleverede [1]), vedblive Klagerne fra Rigsraadets Side over Uorden i Kongens Kancelli. Saaledes betydes det Kongen paa Rigsraadsmødet i Kolding 1525, „at hans Naade vil lade forbyde og give til Kjende i hans Naades Kancelli, at der ikke maatte saa gives Breve mod h. Naades Recess" [2]). Dette sigter dog mere til de udstedte Breves Beskaffenhed end til Uorden, men meget skarpt lyder Klagen atter paa Odense Herredag, August 1527: D. Riges Raad giver kgl. Majestæt til Kjende, at her gaar stort Raab og Klage det menige Rige over, at der gives Brev imod Brev af h. Naades Kancelli, at h. N. vil derudinden værdiges at være fortænkt, at det ikke mere herefter ske skulde [3]). Kongen svarede hertil, at han havde givet Kancelliet Rigsraadets Klage til Kjende; Kanslerne og Sekretærerne forlangte, at vedkommende Breve, som saaledes vare mod hverandre, maatte komme til Stede, da vilde hver for sig staa til Ansvar for de Breve, de havde udgivet; dersom der da fandtes Breve, som vare udstedte uden Kongens Befaling, indstillede de Sagen for Kongens og Rigsraadets Dom [4]).

At denne stærke Klage mod Kancelliet ikke var helt ubeføjet, vise flere Breve i Registranterne, netop fra denne Tid. Saaledes faar Laurids Skoning 24. Marts 1527 Brev paa St. Jørgensgaard udenfor Kjøbenhavn, efter Kongens egen Ordre; men 20. Aug. s. A., netop under Odense Herredag, fik Hr.

---

[1]) Ny dsk. Mag. V, 28, 42, 99 (1525), 102 (1526).
[2]) Smsts. S. 47.
[3]) Smsts. S. 303.
[4]) Paludan-Müller, Herredagene i Odense 1526 og 1527, S. 90.

Jep Heje Stadfæstelse paa sit tidligere Livsbrev paa samme Gaard. Dettes Tilstedeværelse havde man altsaa helt glemt. I C er det første Brev overstreget, i III findes det ikke, medens det sidste Brev findes i begge. — Endnu mere oplysende er følgende Tilfælde: Ludvig Gyldenstjerne fik 13. Oktbr. 1528 (S. 186—87) Livsbrev paa Duebrødre Kloster (Hospital) ved Roskilde med Tilintetgjørelse af alle de Breve, som Kongen havde givet Hans Ryaner paa samme Hospital og denne senere opladt til Hans Eriksen; desuden tilbagekaldtes de Breve, som Kongen havde givet Peder Hansen imod Hans Ryaner „af vrang Undervisning", hvilket var blevet aftalt paa den Herredag, som sidst stod i Odense, hvor Hans Ryaner paa ny havde faaet kgl. Stadfæstelsesbrev! — Peder Hansens Brev er udstedt 30. Juni 1527 med Mogens Gøje og Henrik Krummedige til Relatores (S. 129—30), Hans Ryaners 22. August s. A. med Johan Rantzau til Relator (S. 140); Opladelsesbrevet til Hans Eriksen er udstedt 5. Septbr. 1528 med Paategningen: Dominus rex per se (S. 178).

Flere lignende Tilfælde kunne eftervises i Registranterne, navnlig at der er udstedt Lensbreve, som stride mod tidligere udstedte Livsbreve o. lign.; men navnlig Tilfældet med Duebrødre Kloster er saa oplysende, at det formentlig er tilstrækkeligt. Vi tilføje strax, at i Registrant III findes kun det sidste Brev (13. Oktbr.), i C derimod alle Brevene; dog ere de overstregede med Undtagelse af det sidste (13. Oktbr.), altsaa det gyldige Brev. Heraf fremgaar dels, at Overstregningerne i C ingenlunde altid betegne, saaledes som Udgiverne mene, at Brevene ikke ere udstedte, thi alle disse Breve ere blevne udstedte og det i samme Form, hvori de staa i C, men kun, at de senere ere blevne tilbagekaldte eller traadte ud af Kraft, og dette synes overalt at være Tilfældet (nogle Steder skyldes dog Overstregningen maaske Fejlskrift), dels, at denne Del af III ikke er skrevet før efter 13. Oktbr. 1528.

Kancelliet har i disse Tilfælde ved alle Brevenes Udstedelse haft en kgl. Ordre at holde sig til. At de enkelte Relatores og Kongen kunne have været uvidende om eller have glemt, at tidligere Breve vare udstedte, det er naturligt og tilgiveligt,

men Kancelliets Pligt var det selvfølgelig at have sine Registre i en saadan Orden, at sligt ikke kunde ske, og at gjøre Kongen opmærksom paa de virkelige Forhold. Noget har den Næse, Kancelliet 1527 fik af Rigsraadet, dog frugtet; saaledes ser man, at Sekretæren Mester Jesper Brochman ikke har turdet lade et Brev af 1. Febr. 1528 udgaa, før han havde talt nærmere med Kongen om Sagen. — Nogen Undskyldning kan med Hensyn til de omhandlede Forhold maaske søges deri, at Kong Frederik af Sparsommelighedshensyn netop paa denne Tid, i Begyndelsen af Aaret 1527, havde inddraget en Del af Sekretær- og Skriverposterne i Kancelliet, til Trods for den Modstand, denne Reduktion fandt hos Kansleren Klavs Gørtze og Sekretæren, Mester Johan Fris til Hesselager. Det lykkedes dog Johan Fris at redde nogle af Sekretærerne, saaledes Mester Morten Krabbe og Hr. Laurids Ølmand, saa at der, som Johan Fris udtrykker sig, istedetfor 2 Sekretærer og nogle Substituter, hvortil Kongen vilde have Tallet indskrænket, blev 4 Sekretærer, „naar vi ere i Danmark“ [1]). I den følgende Tid kunne dog i det mindste 5 Sekretærer eftervises, nemlig Johan Fris, Jesper Brochman, Laurids Ølman, Morten Krabbe og Kristiern Pedersen, fra 1529 Domprovst i Viborg, saa at Meningen af Johan Frises Ord formodentlig er, at der til Stadighed skulde være én Sekretær hos Kongen i Gottorp, medens de fire øvrige vare i Riget, hvor de som bekjendt brugtes til forskjellige Hverv og Sendelser. At Posten paa Gottorp gik paa Omgang, ses af flere Breve, og den var meget ilde anskrevet; derom vidner Johan Frises ovenanførte Brev tilstrækkelig. 4. Februar 1528 ser man saaledes, at Jesper Brochman var paa Gottorp, men da hans private Sager gjorde hans Nærværelse i Jylland ønskelig, bad han i et Brev Kansleren indtrængende om at skikke Hr. Laurentius (Ølmand) til Gottorp igjen til Faste, at Mester

---

[1]) Joh. Fris til Mester Klavs Gørtze, Gottorp, 4. Januar 1527 (Dsk. Mag. 4. R. IV, 346). — 18. Januar (die Veneris post Antonii) 1527, Gottorp, Fred. I til Klavs Gørtze: han sender Breve til hver af Skriverne om „Forlov“; Kansleren skal give dem Pasbord og Kvittance, naar de have gjort Regnskab. (Geh. Ark. Dsk. Kong. Hist. Fasc. 11; jfr. Allens Smlng. 53 g. 3.) N. d. Mag. I, 314.

Jesper selv kunde slippe fri[1]). — Fra 1530 eller 31 findes derimod atter flere Sekretærer nævnte, nemlig foruden de ovenstaaende ogsaa Jost Andersen Ulfeld og Jørgen Gyldenstjerne (jfr. Dsk. Mag. IV, 163 ff.) og maaske flere. — Til den daglige Tjeneste i Kancelliet har der saaledes neppe været mere end én eller maaske højst to Sekretærer ad Gangen i Brug, thi Kansleren selv var ofte fraværende i offentlige eller private Hverv, og herom vidner ogsaa de forskjellige Haandskrifter i C, skjønt Udgiverne rigtignok lade os i Uvished om, af hvem de enkelte Breve ere indførte, skjønt disse Mænds Haandskrift (i al Fald Joh. Frises og Jesper Brochmans) ikke ere vanskelige at eftervise, og blot i Indledningen (S. IV) bemærke, at én af Hænderne ses at være Kansleren Klavs Gjordsens, der omtaler sig selv i 1ste Person S. 64. Det samme gjør ogsaa Jesper Brochman S. 155.

Klavs Gjordsen døde midt i Aaret 1532; Dagen kjendes ikke, dog synes han endnu den 2. Juli at have indført en Bemærkning i Tegnelsesbogen[2]); i hvert Fald levede han endnu paa denne Tid; men forøvrigt mærker man meget lidt til hans Virksomhed paa denne Tid; det er saaledes ikke ham, men Johan Fris, der har konciperet de vigtige Breve, som i Juni Maaned afsendtes til Knud Gyldenstjerne i Anledning af Kristiern II[3]). Mulig var Klavs Gjordsen død allerede inden 5. August, inden hvilken Dag Mogens Gøje fik Lensbrev paa Ring Kloster efter ham (S. 467), i hvert Fald inden 27. September (S. 334, smlgn. 29. Septbr.). Den 9. Oktbr. (Onsdag efter Francisci) overantvordede Broderen Mads Gjordsen paa Solviggaard til Jesper Rantzau, Høvedsmand paa Tønder, og til Hr. Laurids Ølmand alle de Breve, som fandtes i hans afdøde

[1]) Dsk. Kong. Hist. Fasc. 11. (Allen a. St.)

[2]) S. 436, fol. 84: „Canceller . . . meg“. Dog er det maaske noget tvivlsomt, om „meg“ her er samme Person som „Canceller“; det maa Haandskriften kunne oplyse.

[3]) Se mit Skrift om Kristiern d. 2den i Norge og hans Fængsling, S. 117 Anm. 1. — At Ordren af 2. Juni er skrevet med Joh. Frises Haand, er jeg nu sikker paa efter fornyet Sammenligning af Haandskriften med andre Breve af Joh. Fris.

Broders Skrin og Kister, deriblandt ogsaa det kongelige Segl[1]). Med den 13. eller 14. Oktbr. begynder derpaa i alle Registranterne et nyt Afsnit: C ender med den 14. Oktbr. (S. 335), i Tegnelsesbogen begynder et nyt Afsnit med d. 13. Oktbr. (S. 467), medens der netop fra omtrent Midten af August til 13. Oktbr. er et Hul, uden Breve; i III begynder med November en ny Haandskrift, og de følgende Breve ere derpaa, som ovenfor antydet (S. 174), atter indførte i Kristian III's Registranter. — En ny Styrelse var saaledes begyndt fra det Øjeblik af, at det kgl. Segl var afleveret af Klavs Gjordsens Arvinger. Kansleransvaret gik fra denne Dag over til Joh. Fris som øverste Sekretær, og den officielle Udnævnelse til Kansler har neppe ladet vente længe paa sig; i Slutningen af 1532 kaldes han det ligefrem[2]).

Efter disse Bemærkninger om Forholdene i Kancelliet skulle vi nu vende tilbage til Undersøgelsen af Haandskrifternes indbyrdes Forhold. Vi begynde med T, der ifølge hele sin Form og Udgivelsesmaaden tydeligst viser, hvad det er: en „Tegnelsesbog“, hvori Kancelliets Embedsmænd have optegnet de aabne Breve, som skulde udfærdiges, navnlig Stævninger[3]); derfor ere Brevene i Reglen udaterede (undtagen hvor løse Ark senere ere indlagte); ofte gjøre Optegnelserne Indtryk af at være en Slags Huskeseddel for Sekretærerne: løst angives Personens Navn, der stævner en anden osv., eller som naar der S. 428 blot staar: „Til de Ambaszatter“, hvorved vistnok menes Peder Skram og Vilken Stedingh, men da neppe Ordren af 2. Juni 1532, der skulde have staaet tidligere, og som var udstedt paa Gunderslevholm, medens denne Skrivelse er udstedt paa Falster (Nykjøbing), som det fremgaar af Linien ovenfor, — vistnok altsaa den senere saa meget omtalte mundtlige Ordre til Knud Gyldenstjerne; man faar forøvrigt af Tegnelsesbogen paa dette Sted en Fornemmelse af den

---

[1]) Fortegnelse over disse Breve i Geh. Ark., Dsk. Kong. Hist.

[2]) Dipl. Langeb. 9. Januar 1533 underretter Niels Lykke, som da var i Norge, Fru Sofie Esge Bildes om Udnævnelsen.

[3]) Jfr. Ny d. Mag. I, 314 om Ordningen i Kr. II's Kancelli (Landsregister og Stævningsregister); dette er ogsaa Hovedindholdet af „Tegnelserne“.

Forvirring, Peder Skrams og hans Medfølgers Ankomst med Brevene fra Norge har medført; Kongen skulde have tilbragt den 1. og 2. Juni i Næstved og derfra den 2. Juni være rejst til Vordingborg (S. 424), men nu tilbragte han den 1. og 2. Juni paa Gunderslevholm hos Rigshofmesteren Mogens Gøje; thi herfra er det Brev af 1. Juni udstedt, som findes fol. 71 (S. 426). — Sjeldnere ere Brevene (som det ovenanførte af 1. Juni) indskrevne bag efter Udfærdigelsen, men ikke saa sjeldent er der opført aabne Breve, der har Paategningen: skulle registreres. Disse Breve findes ogsaa paa vedkommende Steder i Registrene; man kunde derfor være tilbøjelig til at anse T for en almindelig Tegnelsesbog for alle Breve; men naar man saa atter, ved at sammenligne med Registrene, finder en Del Breve i C og III, som ikke findes i T, bliver man atter tvivlraadig. Med andre Ord: T er et Vidnesbyrd om den Tilfældighed, der herskede ved Registreringen, om den forbavsende Uorden, der fandt Sted. — Men hvor løse Optegnelserne i T end ere, maa vi dog i højeste Grad beklage, at man kun har den Slags Tegnelser fra Juni 1531 af og savne dem til hele den foregaaende Tid, thi herved har vort Kjendskab til Reformationshistorien lidt et meget føleligt Tab.

Medens vi saaledes betragte T som en løs Tegnelsesbog, væsentlig over de lukkede Breve, der skulde udfærdiges, er Forholdet helt anderledes med C. Her ere saa godt som alle Brevene daterede; den er, som den ogsaa flere Gange kaldes i den yngre Redaktion i III (jfr. Indl. S. IV): det gamle Register, ɔ: den i Klavs Gjordsens Tid førte Journal over de udfærdigede aabne Breve. Benævnelsen „Koncept“ herom er i al Fald vildledende, for saa vidt man derved kan komme til at opfatte C som en Koncept til de Breve, der senere skulde udfærdiges. Udg. mene (S. IV), at denne Koncept „er ført samtidig med Brevenes Udfærdigelse, hvilket fremgaar saa vel af dens hele Karaktér som af de Udkast til Breve, der senere ændredes (S. 50, 97 osv.)“. Dette maa dog ikke tages alt for bogstaveligt. S. 50 (fol. 132 b i C) staar ganske vist først et overstreget Udkast til et Forleningsbrev af 21. Aug. 1524, derpaa atter Brevet med nogle For-

andringer, men det kan lige saa godt forklares ved, at Skriveren først har givet et tankeløst Uddrag af Brevet og derfor selv har skrevet det om nedenunder eller har haft forskjellig lydende Udkast for sig. — S. 97 anføres efter C 176 b et Brev af 31. Maj 1526 (Otthens die corporis Christi. Mgr. Christiernus Hwiidt), der i C først har haft følgende Datering: „Flensborg, ipso die S. Canuti ducis (7. Januar), Dnus rex per se." Brevets Plads viser imidlertid hen til den tidligere Datum; thi fol. 177 findes et Brev af 9. Febr., fol. 177 b Breve af 20. Marts, fol. 178 et Brev af 4 Maj, hvorimod der fol. 176 b findes et andet Brev fra Flensborg af 7. Januar. Skriveren synes at have haft flere Koncepter eller Breve for sig, som han samtidig har indført, men først efter d. 31. Maj. — Lignende Tilfælde findes der en Mængde af. 12. Novbr. 1524 findes umiddelbart efter et jydsk Brev en Tilføjelse af, at Kongen gjenkaldte Brevet „sabbato post inventionis Crucis" (6. Maj følgende Aar?). Staar dette indknebet i Haandskriftet som et senere Indskud? Ellers maa jo alle de følgende jydske Breve (indtil c. fol. 173) først være indførte i Registret efter 6. Maj 1525. — I C fol. 177 er et Brev først dateret: Flensborg S. Knud Hertugs Dag (7. Januar) 1526, men derpaa rettet til: Kbhvn. S. Egidii Aften 1525 (31. Aug.). I C staar det mellem Brevene af Januar 1526, og kan da i al Fald først være indført paa den Tid. — I C fol. 16 staar et Forleningsbrev af 9. Septbr. 1524 paa Lykaa Slot til Hans Skovgaard; men paa samme Folioside staar et Forleningsbrev paa samme Slot af 30. Novbr. 1526 til Mauritz Olsen med den mærkelige Tilføjelse: „Jeg tror, han haver ikke Tidsbrev, ikke er Datum heller ret". Er dette tilføjet senere i Marginen eller hvor? Er Brevet af 1526 skrevet i Flugt med det tidligere, kan C jo ikke være skrevet samtidig med Brevenes Udstedelse. — 1525, 8. Septbr. er fejlskrevet som 1526. — De skaanske Breve omtrent fra samme Tid synes at staa i stor Uorden mellem hverandre, saaledes fol. 11 b til fol. 14 Breve af 1. Septbr., men alligevel fol. 12 et Brev af 8. Decbr., fol. 13 et Brev af 17. Decbr. og et af 7. Januar 1527, fol. 14 b et Brev af 29. Septbr. 1526, hvilket ikke tyder paa en samtidig Indførelse. —

Fol. 266 staar et kjøbenhavnsk Brev af 17. August 1528 mellem Breve fra 1525! — Paa en lignende Maade forholder det sig med følgende Breve: fol. 88 staar et overstreget Brev, lydende: „Wulfgang Uttenhoff, Cancellarius, fik Livsbrev paa Hindsgavl Slot og Len, kvit og fri mod Tjeneste. Ottonie die Barbare virg. (4. Dcbr.) 1526. Relator Johan Fris.“ Samme Dag fik Johan Bjørnsen, som 2. Juni var bleven forlenet med Hindsgavl, Livsbrev paa Dronningholm, og samme Dag er ogsaa udstedt et Brev til Middelfart Borgere. Men alligevel finder man fol. 92, hvor ellers staar Breve af 26. Januar og 6. April 1528 (medens 2.—27. Marts staar fol. 91—91 b) følgende Brev: „Wulf von Uttenhoff, Kansler, fik Livsbrev paa Hindsgavl Slot med al Tilliggelse, Aalefiskeriet og Marsvinfangsten, samt paa Medelfart By med al kgl. Rettighed, fri og kvit uden al Afgift. Clum claus. consv. Ottonie die Catharine virginis (25. Nvbr.). Sub manu propria regiæ maiestatis.“ Med en anden Haand er derpaa tilføjet 1526. Afskriveren i III har ligeledes Brevet mellem Brevene af 1528, men med Aarstallet 1526, og dette maa ogsaa være rigtigt, thi kun i 1526 var Kongen paa denne Dag i Odense. Dette sidste Uddrag bærer alle Spor af at være det rigtige, rimeligvis foretaget efter en Koncept uden Aarstal, og Skriveren synes at have stillet det efter 6. April, fordi han har forvexlet Catharina virgo (25. Novbr.) med Catharina Senensis (30. April[1]).

Af disse Notitser faar man snarest det Indtryk, at Brevene i C ikke ere indførte før en god Tid efter Udstedelsen, maaske endogsaa først omtr. 1528. Ogsaa efter dette Aar tyde flere Omstændigheder paa, at Skriveren har indført Brevene en Tid lang efter Udstedelsen og derved oftere har begaaet Fejltagelser. Fol. 45 og 45 b findes saaledes Breve af 15. og 16. Juni, fol. 46 Breve af 17. Juni, men fol. 45 b atter 19. Juni, fol. 46 atter 16. Juli, fol. 48 17. Juli, fol. 47 derimod et over-

[1]) En lignende Fejltagelse er i Brevet af 29. Novbr. 1527: Ottonie vigilia Andreæ ap., hvor Skriveren vistnok har skrevet fejl for Bartholomei ap. (jfr. 22. Aug.). Kongen var ikke i Odense i Novbr.

streget Forleningsbrev til Albert Ravensberg paa Malmøhus, hvilket derpaa gjentages i en noget anden Form fol. 50; hvis Datoen i begge disse Uddrag er ens (24. Juli), hvilket man maa antage, da Udg. ingen Variant have anført, maa jo ogsaa her en hel Del Breve være indført efter d. 24. Juli, især da fol. 49 atter indeholder tidligere Breve. — Et Brev af 11. Septbr. er efter Originalen allerede udstedt d. 4. Septbr. o. s. fr. — Knud Pedersen Gyldenstjernes Forlening med Karmeliterklostret i Kjøbenhavn er i C fol. 301 b henført til 17. Febr. 1530, men atter overstreget, hvorpaa det fol. 303 er gjentaget i en forkortet Form, men med en anden Dato, nemlig 2. Nvbr. 1529. Ogsaa her har Skriveren vistnok haft en hel Del forskjellige Breve for sig at indføre; han har taget en fejl Datoring, men har senere opdaget det og derfor gjentaget Brevet senere med den rette Tidsangivelse; 2. Novbr. 1529 maa vistnok anses for det rette. — Fol. 306 b har Skriveren ved en lignende Fejltagelse mellem de sjællandske Breve indført Mester Anders Globs Livsbrev paa Asmindrop Kirke i Skaane med Angivelsen: Kallundborg, Fredag efter St. Petri ad. vinculam 1530; det staar mellem flere andre Breve af samme Dato; men det er overstreget og findes anført fol. 65 (rigtigt) under de skaanske Breve med Angivelsen: Kbhvn. Slot St. Olavi Konnings Dag (29. Juli) 1530; men her er det kommet paa en urigtig Folio-Plads, thi Breve af 31. Juli findes fol. 64 b. Skriveren har altsaa første Gang taget fejl baade af Landskabet og Dateringen, som han skjødesløst har taget fra de andre Breve, han har afskrevet ovenfor; Fejlen er blevet bemærket og rettet. — Hvor lang Tid der kunde gaa mellem Brevets Udstedelse og Registreringen viser sig ogsaa tydelig af et Brev af 4. Maj 1532, hvor der bag efter er anført, at Brevet 6. August samme Aar blev forandret til et Livsbrev. Eller er denne Tilføjelse senere indskudt? Udgivelsesmaaden tyder ikke herpaa. Det følgende Brev (fol. 72) er af 2. Juli.

Det er temlig tydeligt, at man i Kancelliet en Tid lang ikke har haft andre Registre end disse paa enkelte Læg skrevne Fortegnelser, som man maaske endog først har begyndt at indrette omtrent 1528, hvilket sidste dog kun kan oplyses ved et

nærmere Eftersyn af Haandskrifternes Beskaffenhed. At disse Optegnelser imidlertid vare meget mangelfulde, maatte man snart komme efter ved det daglige Arbejde, og naar saa hertil kom Rigsraadets stadige Klager over Manglerne i Kancelliet, laa det nær at søge Manglerne hævede ved Indrettelsen af nye Registre, hvor man udelod de Breve, der vare ugyldige eller igjenkaldte og, saa vidt muligt, tilføjede de manglende. Det er dette, man har gjort i Registranterne II og III. Efter Udgivernes Opfattelse er II en yngre Afskrift af III, hvilket søges bevist ved enkelte Data (Indl. S. V), der dog ikke synes Anm. ganske fyldestgjørende; men da Udgiverne efter deres Opfattelse have anset II for at være uden væsentlig Betydning for en Udgave af Frederik d. førstes danske Registranter og derfor ikke have anført, hvilke Breve der findes i II, uagtet dog et og andet Brev, som findes i III, er udeladt, „f. Ex. Mogens Krafses to Breve paa Tommerup (S. 226, 248)“, og nok overhovedet alle de Breve, der senere ere overstregede i III (Indl. S. VII), er det umuligt at undersøge Forholdet nærmere. Uforklarligt er det dog, hvorfor man ved denne senere Afskrift af III ogsaa har udeladt alle Brevene før Kroningen.

At man ved Indrettelsen af III brugte C som det egentlige Grundlag, er tydeligt (jfr. Indl. S. IV); men naar Udg. sige, at „i den Del af III, som svarer til C, har III kun to Breve, der ikke findes i C, nemlig en Kvittering til Ove Bilde (S. 270) og et Livsbrev til Morten Knudsen 1531 (S. 277); men disse kunne jo være afskrevne efter løse Blade, der tidligere have ligget i C,“ — saa er dette mindre korrekt; thi i den trykte Udgave mangle ikke faa Breve Mærket C[1]). En Del af disse Breve, navnlig de skaanske Breve fra Aug.—Septbr.

[1]) Følgende har Anmelderen lagt Mærke til: 1524, 9., 10., 11., 27., 30. og 31. Aug., 2., 4., 12., 13, 14., 25. og 28. Septbr; 1525, 7., 10., 12., 17., 19., 23., 26., 27., 28., 29., 30. Aug., 1. Septbr.; 1528, 22. Juli, 2. Aug., 18. Oktbr. (S. 170); 1530, 5. Novbr. (anført i Indl.); 1531, 21. Januar (2 Breve), 1. Marts (anført i Indl.): 1532, 12., 13., 16., 17., 18. og 28. April, 7. og 9. Maj, 29. Juni, 5. Juli, 1. Aug., 29. Septbr. Det bemærkes, at under flere af disse Datoer findes 2 eller flere Breve, som ikke findes i C.

1524 og 1525, som findes i III fol. 302—12, have dog muligvis staaet paa det Blad, som nu mangler i C (jfr. Indl. S. II), og som menes at skjule sig paa Kongens Bibliothek (Dsk. Mag. 3. R. II, 256 Anm. 1), skjønt dette er et temlig stort Indhold for et enkelt Blad; men Manglen af de øvrige Breve kan ikke forklares anderledes, end at de ligefrem ere blevne glemte i C.

Dernæst udelod man i III adskillige af Brevene i C, „enkelte formentlig mindre vigtige Breve", mene Udg. (S. III). For det første ere alle de Præsentatsbreve, som fandtes for sig i C (fol. 322 ff.), udeladte. Om III's Skriver ligefrem ved Udarbejdelsen har overset disse Breves Tilstedeværelse, eller om disse Breve maaske allerede den Gang vare traadte ud af Kraft, tør Anm. ikke afgjøre; nogle af dem ere ogsaa indførte i C mellem Landskabsbrevene, og i dette Tilfælde ere de i Reglen medtagne; hvor dette ikke er Tilfældet, tør man temlig sikkert antage, at de vare traadte ud af Kraft; Registranterne vise noksom Exempler paa, hvor hyppig den Slags Forleninger skiftede. — For det andet er der udeladt en hel Del Kvitteringer; nogle af disse kunne maaske nok regnes for mindre vigtige Breve; men Grunden til deres Udeladelse er dog vist nærmest, at de ere medindfattede i større Lenskvitteringer og Afregninger, som til Dels senere anføres, og at de derfor havde tabt deres Betydning[1]). — Men vigtigst er den 3die Klasse af de udeladte Breve, nemlig en Del Lensbreve og lignende Sager, thi om de allerfleste af disse kan det paavises, naar de traadte ud af Kraft, og at dette er Grunden til deres Udeladelse, ja paa den Maade kan man i Forening med andre Omstændigheder saa temlig paavise, naar man har begyndt Revisionsarbejdet.

Allerede ved den Del af III, som ikke har noget tilsvarende i C, nemlig Brevene før Kroningen 1524, kan det paavises, at den ikke kan være begyndt før i det tidligste omtrent 1529. Saaledes findes ved Brevene af 19. Juni og 15. Juli

[1]) Saaledes er en Kvittering af 21. Juni 1529 til Jens Hvas for Klostersølv udeladt i III, men den fyldigere Kvittering af 27. Februar 1530 optagen.

1523 (fol. 20 b og 22) en Bemærkning om, at Kongen bekræftede dem d. 13. December 1528. Det stemmer overens hermed, at Skriveren flere Steder (10. Juli, 12. December 1523, ligesaa 13. Septbr. 1524) fejlskriver Aarstallet som 1529. Deraf, at Otte Brockenhuses Livsbrev paa Slangerup Kloster af 12. August 1523 er indført i III fol. 198 b (men senere overstreget), kunde man maaske slutte, at denne Del af III var skrevet før 24. Juni 1529, da Mester Morten (Buszert) fik Livsbrev paa samme Kloster; men muligt er det jo, at Skriveren kan have været uvidende om det sidste Brevs Tilstedeværelse. Ogsaa ved de følgende Aars Breve viser et lignende Forhold sig: fol. 8 b (S. 82) er der ved 27. Aug. 1525 indført en Bemærkning om, at Brevet fornyedes paa den Herredag, som sidst stod i Odense (3. Aug. 1527); fol. 121 (S. 125) er efter et Brev af 4. Decbr. tilføjet en Bemærkning om 23. Decbr. 1528. — Tydeligst fremgaar maaske Forholdet ved en Betragtning af den ovenfor anførte 3die Klasse af Breve, som ere udeladte i III:

1524, 21. August, Otte Holgersens Lensbrev paa Aalholm paa 9 Aar. (3. Febr. 1528 havde J. v. der Wisch Lenet; Otte Holgersen Rosenkrantz døde 1525.)

— 2: Septbr., Anders Bildes Pantebrev paa Stevnsherred. (Naar det indløstes, er uvist, dog før 1528[1].)

— 24. Novbr., Jakob Hardenberg forlenes med Faaborg ad gratiam.

1525, 24. Aug., Otte Stigsens Forpligtelse (hører egentlig ikke til Registrene, derfor vel udeladt i III).

— 27. Aug., Knud Pedersen (Gyldenstjernes) Følgebrev til Bønderne i Kallundborg Len (havde det endnu 1529, men 1532 Mogens Gøje [S. 381]; naar Mogens Gøje fik Lenet, findes ikke i Registrene).

— 27. Aug., Henrik Gøjes Følgebrev til Bønderne i Vordingborg Len; men selve Lensbrevet af 24. Aug. ogsaa i III. † 1533.

---

[1]) Jvfr. Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i 16. Aarh. S.16. (Dette Skrift er først kommet mig i Hænde, efter at Anmeldelsen var skreven.)

1525, 27. Aug., Albrecht van Gock Toldfrihed ad gratiam.

— 1. Septbr., Forordning om Adlens Klædedragt. (At Brevet ikke findes i III, kunde maaske grunde sig paa, at et Par Blade af III mangle i Afdelingen om de almindelige Breve; men det fattes ogsaa i II, jfr. Indl. S. II og S. 134.)

— 1. Septbr., Karine Anders Wulfs og hendes Arvinger faa Forleningsretten til St. Mauritii Alter i Nikolai Kirke i Kbhvn. (Da dette ikke er en kgl. Forlening, men kun en kgl. Bekræftelse paa Forleningsrettens Overdragelse, har man maaske af den Grund ikke indført Brevet i III.)

— 8. Septbr., Niels Vincentii Brev paa Engelborg. (1527, 6. Septbr., Erik Gyldenstjerne.)

1526, 10. Maj og 17. Juni, Følgebrev og Lensbrev til Hans Krafse paa Sæbygaard. (20. Aug. 1527 forandret til et Pantebrev, hvilket findes i III.)

— 2. Juni, Johan Bjørnsens Lensbrev paa Hindsgavl (afstod det d. 25. Novbr. eller 4. Decbr., jfr. ovenfor S. 184).

— 2. Juni, Brev til Anders Jakobsen (Reventlov) paa noget Gods i Salling Herred. (C 87; forlenes 9. Sept. 1527, C 90, til Ejler Rønnov.)

— 26. Juni, Niels Vincentii Pantebrev paa Sørup og Østofte Birk. (19. Oktbr. 1528 forlenes Erik Gyldenstjerne hermed.)

— 4. Juli, Holger Gregersen (Ulfstands) Brev paa Lagholm og Halmstad Herred (forandret 18. Juli 1528).

— 20. (13.) Juli, Quittantia Quittantiarum til Jørg. v. d. Wisch for den Tid, han havde Nykjøbing Slot i Forlening (jfr. 14. Novbr. 1531).

— 16. Septbr., Axel Ugerups Forlening med Sølvitsborg. (I III findes kun Overskriften; fornyet Brev, som findes i III, udstedtes nemlig 18. Juli 1528.)

— 4. Decbr., Utenhofs Lensbrev paa Hindsgavl (overstreget i C, jfr. 25. Novbr. og ovenfor S. 184; skulde III's Skriver have overstreget det og indført det i C mellem Brevene fra 1528?).

1527, 24. Marts, Laurids Skonings Brev paa St. Jørgensgaard udenfor Kbhvn. (overstreget; „Brev mod Brev“, jfr. 20. Aug. og ovenfor S. 177—78).

— 11. Juni, Sisebrev til Kbhvn. paa 4 Aar. (Skulde have staaet i III omtr. fol. 238. Denne Del først skrevet 1531 eller senere?)

— 30. Juni, Peder Hansens Brev paa Duebrødre Kloster (overstreget; „Brev mod Brev“, jfr. ovenf. S. 178 og 13. Oktbr. 1528).

— 15. Aug., Oluf Holgersens Livsbrev paa Nederby Gods. († 1529; 15. Oktbr. 1528 havde Kjeld Bing faaet Ventebrev herpaa.)

— 22. Aug., Hans Ryaners Brev paa Duebrødre Kloster (overstreget; „Brev mod Brev“, jfr. 13. Oktbr. 28).

— 6. Septbr., Erik Gyldenstjernes Følgebrev til Bønderne til Engelborg m. m. (Jfr. 8. Septbr. 1525. Erik Gyldenstjerne havde det endnu Septbr. 1531, S. 364. 16. Febr. 1532 fik han Brev at beholde i Livstid alle de Birker og Forleninger, han har i Pant af Kongen [ogsaa i III]. Brevet af 6. Septbr. 1527 skulde have staaet fol. 193 b.)

— 8. Septbr., Holger Rosenkrantz's Følgebrev til Nykjøbing Len. (Forlenedes 5. Juni 1530 med Visborg; Generalkvittering for Nykjøbing 14. Novbr. 1531; Brevets Plads skulde være III, 173 b.)

1528, 18. Marts, Helligaandshuset i Aahus faar Melby Kirke i Lister (overstreget i C; 24. Juni fik Niels Arvidsen Brev herpaa, indført i III. „Brev mod Brev“).

— 18. Juli, Fuldmagtsbrev til Sendebudene til Lødese-Mødet.

— 18. Juli, Brev til Bønderne paa Langeland (hører egentlig til Tegnelserne?).

— 1. Aug., Fortegnelse over, hvor de Klokker, som nedtoges af Kirkerne, skulde leveres.

— 17. Aug., Brev om Borgmester Niels Stemp (i C mellem Brevene fra 1525, se ovenfor S. 184).

1528, 21. Aug., Gustav Vasa's Brev om Lødese-Traktat. (Det danske Brev derimod indført ogsaa i III.)

— 24. Aug., Fortegnelse over Gods, taget i Beltet af Fjenderne.

— 5. Septbr., Hans Eriksens Brev paa Duebrødre (overstreget; „Brev mod Brev", jfr. 13. Oktbr.).

— 26. Septbr., Nogle Præster i Assens Brev paa noget Altergods paa Livstid. (C fol. 141 b.)

— 9. Novbr., Et Brev til Biskop Jens Andersen (tilføjet: „han fik ikke Brevet"; Grunden fremgaar af 4. Decbr.).

1529, 26. Januar, Fru Ingeborg, Markvard Tidemands, 6 Aars Brev paa Annisse. (Afstod det 10. Juli 1530, III, fol. 262, efter Dsk. Mag. 3. R. III 240[1]; Brevets Plads i III skulde have været fol. 131 b.)

— 15. Juni, Lejdebrev til Otte Andersen (Ulfeld). (Da han kort efter udsonede sig med Kongen, tabte Lejdebrevet sin Betydning.)

— 16. Juni, Brev til Lund By om Alterjorder. (C 45 b; men Brev af samme Dag og Indhold til Trelleborg er indført i III efter C 45.)

— 4. Aug., Fred. I forlener sin Fodermarsk Niels Jespsen med Næsbyhoved Slot, Kbhvn. Onsdag efter Petri ad Vincula (Geh. Ark. Dsk. Saml. 565 a; Allens Exc. 53 f. 1. Mangler baade i C og III 138 b; men i III 160 er optaget under 26. Oktbr. 1532 et fornyet Brev herpaa paa 10 Aar. III skrevet efter denne Dato?).

— 26. Aug. og 1. Septbr., to Præsentatsbreve paa Sønder Broby Kirke i Fyn til to forskjellige Mænd! (C 107 b, „Brev mod Brev" ?)

— 17. Novbr., Knud Bentsen, Ridesmaasvend, forlenes med en Bod i Kbhvn.

— 26. Novbr., Joh. Frises Lensbrev paa Dalum Kloster (overstreget; jfr. 25. Januar 1530).

1530, 20. Januar, Erik Krummedige forlenes med en Gaard i Varde.

1530, 21. Januar, Lensbrev paa en Gaard i Varde (ikke i III, men i I!).

— 17. Febr., Knud Pedersen Gyldenstjernes Brev paa Karmeliterklostret i Kbhvn. (overstreget; om Datoen jfr. 2. Novbr. 1529 og ovenfor S. 185).

— 19. April har skaffet Skriveren af III noget Bryderi. I C fol. 302 b fandt han under denne Dagsangivelse et Livsbrev til Mads Gørtze til Solvig, Kanslerens Broder, paa Vor Frue Kloster i Roskilde; men som „Brev mod Brev“ udelod han det (III fol. 261); thi i C 304 b fandt han, at Fru Anne, Hr. Henrik Krummediges Efterleverske, havde gjort Indsigelse og fremlagt et tidligere Brev, hvorefter hun skulde nyde Klostret paa Livstid efter sin Mand († 1530). Kongens Anerkjendelse heraf ved Brev af 22. Juli har Skriveren derpaa indført III, 263; men da han kom til C 310, fandt han, at Mads Gørtze alligevel under 25. Septbr. s. A. havde faaet sit tidligere Brev af 19. April fornyet, dog saaledes, at det først skulde træde i Kraft efter Fru Annes Død. Brevet af 19. April havde altsaa endnu Betydning, og han har derfor indført det fol. 268 efter Brevet af 25. Septbr. (fol. 267).

1531 ere kun et Par Kvitteringer og Præsentatsbreve (20. Maj og 10. Juli) udeladte[1]), 1532 kun Fuldmagtsbrevet til Knud Gyldenstjerne af 28. April, der er optaget i „Frederik I's norske Registrant“ (S. 312, Note 1).

Dette Revisionsarbejde hører saaledes tydelig nok til de sidste Aar af Frederik I's Regeringstid; det kan ikke være begyndt før omtrent 1529, men muligvis er det først foretaget senere, rimeligvis i Slutningen af 1531 eller i 1532[2]). Det

[1]) 2. Novbr. 1531 i III („Esbern Smid“) maa være en Fejlskrift; C har vistnok det rette (20. Septbr.). Fejlen stammer rimeligvis fra Dateringen i det følgende Brev i C (fol. 123 b), som Skriveren af III er kommet til at skrive ogsaa paa det foregaaende Brev.

[2]) Udg. mene i Indl. S. IV, at Skriveren har indhentet C omtrent 1529; men det anførte Bevis er neppe fyldestgjørende; det fore-

er maaske begyndt endnu i Klavs Gjordsens Levetid, men selv dette er tvivlsomt; dog tyder Haandskriftens Ensartethed lige fra 1523 til Oktbr. 1532 maaske herpaa. Man havde herved faaet et paalideligere Haandexemplar til Brug i Kancelliet, end C var; men da Grundlaget var mangelfuldt, blev Arbejdet derefter. Man overstregede Brevene, efterhaanden som de traadte ud af Kraft, og indrettede derpaa senere en ny Afskrift af III i II, hvor man i Reglen udelod de i III overstregne Breve (Indl. S. VII). Men hvad man ikke kunde ændre, det var alle Forglemmelserne. Hvor meget der er glemt i III, vise Bearbejdelserne af Slutningen heraf i Kristian III's Tid i Registranterne IV og I samt Indkaldelsen af Lensbrevene 1545. Og tage vi nu den samlede Registrantmasse for os, da vil det ikke være vanskeligt ved Eftersyn i trykte Diplomsamlinger eller i Gehejmearkivets utrykte Samlinger at eftervise adskillige Breve, som burde have staaet i Registranterne, men nu fattes. Hvorfor mangler saaledes Frederik I's Lensbrev af 4. Aug. 1529 paa Næsbyhoved Slot til Fodermarsk Niels Jepsen? Eller selv om man vilde se Grunden hertil i Fornyelsen af 26. Oktbr. 1532 og antage III fol. 138 først skrevet efter denne Dag, hvorfor er da Gavebrevet af 12. Febr. 1530 til Malmø paa St. Marie Magdalene Kapel til et Bøssehus udeladt [1])? Eller Breve som Nr. 211, 212, 220, 221, 230, 231, 239 i den af Anm. udgivne viborgske Diplomsamling, medens Nr. 222 og 224 ere optagne? Saa meget turde være vist, at man aldrig af et Brevs Manglen i Registranterne tør slutte sig til, at det ikke er udstedt, f. Ex. Ordinansen af Juli 1530, der kun kjendes fra senere Afskrifter og ikke findes i Registranterne, medens f. Ex. Odense-Recesserne af 1526 og 1527 ere optagne (den første dog kun i et udateret, løst indlagt Blad).

Ogsaa til Bedømmelsen af de følgende Registranter er det Spørgsmaal formentlig ikke af ringe Vigtighed: ere de oprindelige Journaler eller først senere Afskrifter eller Bearbejdelser,

---

kommer i al Fald Anm., at hvad der her er hændet Skriveren af III, lige saa godt kunde hænde en Afskriver f. Ex. i Aaret 1879.

[1]) Ny kirkehist. Saml. II, 136 efter Orig. i Malmø Raadh. Arkiv.

hvor man vilkaarlig har udeladt, hvad man ikke troede længere at have praktisk Brug for? Med Hensyn til Frederik I's Registranter er det derfor et stort Held, at man endnu har det ældste Register (C) tilbage. Derved bødes dog noget paa det store Tab, der er lidt ved „Tegnelsernes" Forsvinden (paa et Par Aar nær), saa at man ubetinget tør sige, at man kun har den mindste Del af de Breve tilbage, der ere udstedte af Frederik I's danske Kancelli. I historisk Henseende er efter Anmelderens Mening C ubetinget det vigtigste og burde derfor være lagt til Grund ved Udgivelsen, ikke III, der kun er en, i historisk Henseende endogsaa mangelfuld, Bearbejdelse af C. — Vi staa ved disse Registranter overfor en famlende Administrations usikre Forsøg paa at skaffe Orden til Veje. Det er muligt, at Klavs Gjordsen har andre Fortjenester af Kong Frederiks Kancelli[1]); i Registraturerne lykkedes det ham ikke at bringe Orden; om det senere lykkedes Johan Fris, maa andre bedømme; efter den Skildring at dømme, der i 1. Bind af Suhms „Nye Saml. til dansk Historie" gives af Tilstanden i Kancelliet i Kristian III's Tid, tør man ikke vente det[2]).

Men hvorledes end Registranterne i og for sig ere, saa er det sikkert, at de ere en Hovedkilde til deres Tids Historie, en Kilde, som enhver, der vil søge Oplysning om et hvilketsomhelst indre historisk Spørgsmaal, jævnlig og stadig maa ty til. Da Anm. nu, længe efter at de foregaaende Bemærkninger vare nedskrevne, af „Hist. Tidsskrift" 5. R. I, 665 ser, at „Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie" paatænker og efter Forlydende ogsaa har sikret sig Understøttelse til Udgivelsen af Kristian III's Registranter, kan han ikke undlade at henlede Opmærksomheden paa, hvilket stort og betydnings-

---

[1]) Erslev, Konge og Lensmand S. 56.

[2]) „At kunde sige accurat, hvad for Slags Expeditioner udi denne Konges Tid haver hørt Cancelliet til, er umuligt formedelst den Negligence, der har været ved Registratur-Bøgerne, thi først er der meget faa Breve blevne indførte, dernæst er ikkun Indholdet kort bleven indført, og det saa slet og ret, saa at det ikke kunde være slettere" (S. 14).

fuldt Arbejde Selskabet her har paataget sig og er i Færd med at gjennemføre, saa at det i høj Grad maa ønskes, at Selskabet stadig maa finde beredvillig Understøttelse til Fortsættelse baade af dette og af sine øvrige Arbejder. Formodentlig ville Udgiverne ved Fortsættelsen ikke støde paa saa store textkritiske Vanskeligheder som ved Udgivelsen af Frederik I's Registranter. I Reglen har man vel kun én Redaktion af Registranterne tilbage, og da vil den af Selskabet lagte Plan vise sig hensigtsmæssig og praktisk. Det er saaledes naturligst at meddele Uddrag af de Breve, som selv kun ere Uddrag i Registranterne, eller hvor Formen ingen Betydning har, og kun at meddele de Breve bogstavret, som ikke kunne excerperes uden paa Indholdets Bekostning; Registranternes Omfang gjør en slig Fremgangsmaade ligefrem nødvendig. Men Anm. henstiller dog til Selskabets Overvejelse, om det ikke skulde være heldigst, hvor der er flere Redaktioner, da altid at lægge den ældste til Grund og ved forskjelligt Tryk at fremhæve for Øjet de Breve, der ere tilføjede efter nyere Redaktioner. Derimod ser Anmelderen ingen Grund til, som i de hidtil trykte Registranter, at bruge forskjelligt Tryk ved Uddragene og ved selve Brevene; disse, der ere trykte med mindre Typer, blive mindre let overskuelige, og det, der er det vigtigste, faar for Øjet Udseende af at være det mindst vigtige. Nogle flere textkritiske Oplysninger turde heller ikke være af Vejen.

Bogens Brugbarhed er forøget ved to omhyggelig udarbejdede topografiske og personalhistoriske Registre, hvor mange Oplysninger findes af genealogisk Værd (saaledes, at den bekjendte Partigænger Otte Stigsen var en Ulfeld og Fodermarsk Niels Ibsen [Jepsen] en Bryske [1]). Derimod kan det ikke nægtes,

---

[1]) Et Par enkelte Smaating, Anm. har lagt Mærke til, anføres her: „Hans Køge“ (S. 415) fattes. — „Hr. Lauers Nielsen, Sognepræst til Skiiffue“ (S. 368), maa være Fejlskrift for „Skaffuen“ (Skagen). — „Svend Mogensen, Præst, senere Provst i Vestervig“ og „Svend Mogensen, Skriver paa Skanderborg Slot“, ere utvivlsomt samme Person. — Ligesom Erik Hak med Rette identificeres med Erik Gyldenstjerne, burde det samme have været Tilfældet med Broderen, Mester Anders Hak (= Gyldenstjerne). — „Canceller“

at man i høj Grad savner et Sagregister, og Anm. henstiller til Overvejelse, om det ikke skulde være hensigtsmæssigst, i de følgende Bind at optage i det mindste noget af realt Indhold, i al Fald omtrent af samme Omfang som i de sidste Bind af Danske Magazin, og da at samle alt under ét Register, hvorved Benyttelsen, i al Fald efter Anm.s Erfaring, bliver nemmere og bekvemmere.

Og hermed ønskes Selskabet alt Held til Fortsættelsen af det betydningsfulde Arbejde, som det har paataget sig, og hvorfor det fortjener den varmeste Tak af alle, som have dansk Historie kjær. Længe have vi staaet tilbage for Norge og Sverig med Hensyn til Kildeskrifters Udgivelse; at vi, hvad Rigsregistraturerne angaar, nu komme med, det er Selskabets og Carlsbergfondets Fortjeneste. Gid det samme snart maatte kunne siges med Hensyn til et Rigsdiplomatarium.

A. Heise.

P. Hasse: Das Schleswiger Stadtrecht. Untersuchungen zur Dänischen Rechtsgeschichte. Kiel 1880. (132 SS.)

De undersøgelser, som den ovennævnte bog indeholder, og som samle sig i snævrere og videre kredse om den hovedopgave: fastsættelsen af den slesvigske stadsrets kronologiske plads blandt den danske retshistories kilder og bestemmelsen af kilderne til den, falde i syv afsnit. 1. Urkunden. 2. Die handschriften des stadtrechts. Die städtischen privilegien. 3. Stadtrecht und landrecht. 4. Weitere quellen des stadtrechts.

S. 467 er Klavs Gjordsen (ikke anført i Registret). — „Ærkebispen“ (S. 466) er Gustav Trolle (her savnes netop et Realregister med Rubrikker som: Kansler, Ærkebisp, Sekretærer osv. osv.). — „Sandholtt“ (Sandholm) ligger ikke i Birkerød, men i Blovstrød Sogn (S. 52). — „Starshey“ (sammesteds) skulde da ikke være Stavnsholt, Farum Sogn? — En uheldig Trykfejl er indløbet S. 431 Lin. 6 (4. Juni for 13. Juli).

Aufzeichnung zwischen 1253 und 1257. 5. Stadt und gilde. 6. Die Erichs- und Suenlegende. 7. Die chroniken. At gennemgå bogen side for side vilde føre for vidt og er heller ikke nødvendigt her, da den, forsåvidt den kommer ind på Slesvigs historie og ældre forfatningsforhold, efter hvad der er mig bekendt, alt inden denne anmældelse offenliggöres, fra kompetent hånd vil være blevet underkastet en omhyggelig prøvelse[1]). Idet jeg derfor i det væsenlige lader de herhenhørende spørgsmål ligge, holder jeg mig til det mere centrale i bogen: stadsrettens affattelsestid og kilder.

Den slesvigske stadsret er, som bekendt, kun kommet til os i ét håndskrift, hvis indledning siger, at Horsens bys indbyggere overlade Æbeltoft bys borgere et eksemplar af sin stadsret (exemplar legis nostre per illustres reges Danorum confirmatæ). Selve teksten er dog intet andet end en redaktion — den eneste vi kende — af Slesvigs stadsret. Horsens by har altså fåt en afskrift af denne stadfæstet til brug for sig og meddeler nu atter Æbeltoft en afskrift til videre benyttelse. Håndskriftet[2]) må af palæografiske grunde sættes til begyndelsen af det 14. årh., selve teksten har man derimod

---

[1]) Se nu A. D. Jørgensen: Slesvigs gamle stadsret i årbøg. f. nord. oldk. 1880 s. 1 flg.

[2]) Dette kendtes og afskreves af Langebek, men har siden været anset for tabt. Langebeks afskrift ligger til grund for Thorsens udgave, Kofod Ancher har kunnet benytte originalen og hans udgave er optrykt af Rosenvinge. Det er dr. Hasses fortjæneste atter at have opdaget det originale håndskrift, der findes på det kongelige bibliotek gml. kgl. saml. 3168 4° (ikke som forf. s. 25 siger 8°) under den vildledende titel: lex civitatis Horsnes. Efter at have jævnført Thorsens udgave med håndskriftet kan jeg samstemme i dr. Hasses gunstige dom over den nöjagtighed, hvormed Langebeks afskrift, som Thorsen benyttede, er udført. Håndskriftet har kun følgende afvigelser fra afskriften, således som den foreligger i udgaven: § 3 lin. 25 læs: hollsaar; § 10 l. 4 uel læs: res; § 31 l. 12 aliquis læs aliqua; § 33 l. 2 pistor læs pistorum; § 41 lakunen indtager 7 bogstavers plads; § 50 l. 4 reiicere læs reicere; § 51 l. 2 quicquam læs quacquam; § 79 l. 3 og 4 prefigatur læs prefigántur; § 87 l. 3 si læs non. Desuden findes enkelte afvigelser i retskrivningen.

været enig om at anse for meget ældre. Ingen har tvivlet om, at jo de retsregler, som den indeholder, og de samfundsforhold, som den bygger på og har til forudsætning, svare til samfundsudviklingen ved omtrent 1200, ja snarere ere ældre. Som tidsmærker for at bestemme den foreliggende redaktions nærmere affattelsesår har man dernæst benyttet omtalen af Rensborg i § 30 som formenlig indenlandsk by i modsætning til Holsten som udland, og §§ 1, 73, der ved at nævne en dux skulde gå ud fra ordets gamle betydning som hærfører. Gennem en kombination af disse §§s angivelser har man trot, at kunne sætte affattelsen til årene 1195—1201[1]). At dog ikke omtalen af Rensborg i § 30 kan få nogen betydning for dateringen, er påvist af A. D. Jørgensen[2]), uden at dog dette har kunnet svække den almindelige anskuelse i sit hovedpunkt: affattelsen c. 1200. Vor forf. derimod vil göre fuldstændig revolution. Samfundsforholdene, som stadsretten forudsætter, stå på mange punkter „in schneidendem gegensatz zu den anfängen des jahrhunderts", hovedparten af §§ er affattet 1253—57, §§ 84—91 ere senere tilföjet, § 91 endog efter 1288, ligesom også senere indskud findes i adskillige §§, § 56 er blevet til efter 1282, §§ 1—90 lå for 1284, den foreliggende redaktion skriver sig fra tiden mellem 1288 og c. 1317, da Æbeltoft fik stadsretten fra Horsens. Kilderne ere Jyske lov eller rettere én med denne nær beslægtet lovbog, Andreas Sunessöns latinske bearbejdelse af skånske lov samt en del spredte lovbestemmelser fra det 13. århundrede (s. 38, 51 og 63). Allerede på forhånd synes dette resultat at rumme for mange usandsynligheder, til at det kan blive stående. Det er en bekendt sag, at den slesvigske stadsret nød en så stor anseelse, at byer langs Jyllands østkyst hentede sin ret i Slesvig. Således Flensborg för 1284; c. 1317 fik Æbeltoft slesvigsk ret fra Horsens, der altså

[1]) Paulsen Sml. skr. 2 bd. 91; Thorsen de med jyske lov besl. stadsretter o. s. v. indl. s. 19, samt de hos Stemann: Dansk retshistorie s. 38 anførte skrifter.

[2]) Årbøg. (ikke som forf. siger s. 24 Annaler) f. nord. oldk. 1868 s. 180—1. Denne afhandling kendes ikke af Stemann: Dansk retshistorie s. 38.

forinden (efter forf. dog efter 1288 se ndfr.) må have forskaffet sig den, og s. 26 opstiller forf. den tiltalende hypotese, at også Århus og Viborg have brugt samme ret för Æbeltoft. Men er alt dette således, tager det sig temmelig usandsynligt ud, at den slesvigske stadsret i løbet af en 25 år på en tid, da Slesvig var aldeles overflöjet af Lübek, skulde have vundet en så betydelig udbredelse, og kravene til bevisernes styrke blive derfor så meget stærkere.

Forf. går meget metodisk til værks: han bestemmer „terminus a qvo“ og „terminus ad qvem“ for stadsrettens affattelse og søger så indenfor disse tidsgrænser at fastsætte affattelsesåret for den större del af dens §§. Jeg tænker ikke på at følge ham fod for fod, men da hans fastsættelse af „terminus ad qvem“ har givet anledning til en temmelig vidtløftig ekskurs over den Flensborgske stadsret, må jeg dvæle et öjeblik herved. For Flensborg by have vi bevaret en latinsk og en dansk stadsret, hvis væsenligste kilde er den slesvigske. Vel ere de udaterede, men da deres datum kan bestemmes ved en henvisning til hertug Valdemars stadfæstelsesbrev af 29. dec. 1284, som de begge have énslydende, er herved givet et holdepunkt for dateringen af den slesvigske, der som kilde altså må have været til i sin væsenlige skikkelse (§ 1—90) 1284. Skönt nu alt Thorsen (a. s. 40—1) har påvist, at den danske tekst, der er bevaret i et håndskrift fra c. 1300, er den, som er udarbejdet i henhold til brevet af 1284, at den latinske, der har langt færre bestemmelser, derimod er meget ældre, måske fra c. 1250, og at dens indledning kun er en oversættelse af den danskes, tager forf. intet hensyn hertil eller til den danske tekst, dette sidste af en grund, som nedenfor vil blive nævnt. Han søger at vise, at den latinske tekst er affattet efter 1284, uden at han forklarer, hvorledes Flensborg bymænd nogle få år efter, at de have ladet sin stadsret stadfæste, skulde have faldet på at affatte en længere dansk tekst, eller hvorledes det er gåt til, at denne i det endnu tilværende eksemplar fra c. 1300 stadig har været den, man har brugt som den officielle, medens den latinske kun er kommet til os i langt yngre, mere eller mindre ufuldstændige afskrifter. Men desuden er

forf.s tolkning af brevet fra 1284 aldeles uholdbar. Man har hidtil forstât dets ord[1]) på to måder: efter den ene give de tillægsbestemmelser, ifølge den anden undtagelsesbestemmelser. Da det er vor forf. om at göre at få Flensborg latinske stadsret rykket så langt frem i tiden som muligt for at kunne få plads for den slesvigske ved midten af det 13. årh., har han fundet på en tredje (s. 28). Superexcepimus skal kun gå på 1. artikkel, der altså ophæver bestående ret, ikke på 2. og 3., ti mod dette sidste vilde stride „dass aufs ausdrücklichste aus der negativen „form: non componat der ersten ausnahme in die positive: „restituentur, permittatur, agatur übergegangen, somit in dem „zweiten und dritten absatz neues recht gegeben ist". På denne måde får forf. privilegiet til at passe sammen med stadsretten. At han (s. 29) lader art. 2 i et privilegium for Flensborg ophæve § 18 i den slesvigske stadsret, nævner jeg kun i forbigående for så at hævde, at hvad enten man forstår superexcepimus på den ene eller den anden måde, så er genstanden for handlingen alle artikler, der står udtrykkelig „superexcepimus h o s t r e s articulos". Den rette forståelse af privilegiets ord skal jeg ikke her komme ind på, det anførte er nok til at vise, at den terminus ad qvem for affattelsen af den slesvigske stadsret, som forf. mener at have vundet i året 1284 ikke er holdbar, og at han ikke har anført noget, som kan rokke Thorsens resultat, hvorefter F[2]) må sættes betænkelig nær op imod den for S antagne affattelsestid 1253—57, med mindre virkelig S § 56, der er kilde til F § 85, som ovenfor nævnt först skulde være bleven til efter 1282, i hvilket tilfælde F må være affattet mellem 1282 og 1284.

---

[1]) Dipl. Flensborgense 1, 15: omnes articulos in libro legali dilectorum civium nostrorum in Flensaaburgh depictos . . . , qvos etiam articulos . . . . statuimus inviolabiliter observandos. Superexcepimus inqvam h o s t r e s a r t i c u l o s: videlicet p r i m o, qvod homo n o n c o m p o n a t . . . .; s e c u n d o si aliqvis . . . , res sibi . . . r e s t i t u e n t u r; t e r c i o etiam, si bondo . . . . fuerit incausatus, liber abire p e r m i t t a t u r et postea causa . . . a g a t u r . . .

[2]) I det følgende kalder jeg ligesom forf. den slesvigske stadsret S og den flensborgske latinske F.

Efter at have fulgt forf. på denne digression, ville vi nu undersøge hans beviser for, at en eller flere §§ må have en oprindelse yngre end c. 1200. I förste række komme da §§ 84—91, der skulle være et tillæg til den oprindelige stamme, som sluttede med § 83 (s. 37—38). Dette bevises således: § 84 „ist eine specialausführung zu § 7, darnach schon späteren ursprungs“ (s. 30 jfr. 37); § 84 indeholder imidlertid bestemmelser, der udelukke anvendelsen af den almindelige jyske rets regler om arvebed, hvilke ellers måtte ligge i § 7 som stiltiende forudsatte. — „41 und 42 sind wieder aufgenommen in 85 und 86 zum theil mit denselben worten.“ § 85 er dog en hel ny bestemmelse, § 86 kommer vel med nogle gentagelser, men har dog også en ny regel om 3mrks. bod for den, som gennemgraver en offenlig vej og ikke inden 5 dage dækker åbningen med bro. — Noget lignende gælder om § 87. — §§ 88, 90 „geben ausführungen zu“ §§ 27, 28. Dette er nu for det förste ikke tilfældet, men dernæst er ikke det, at en bestemmelse bringer pleonasmer, bevis for, at den er et *senere* indskud, dette behøver kun at vise, at hovedloven er sammenarbejdet af flere stykker, som godt alle kunne have foreligget den gang hovedredaktionen foretoges. — § 79 (vel skrivefejl for 89) „ist vielleicht erst aus Thord degns glosse art. 79 entstanden und erweitert“. Dette „vielleicht“ uden nogen begrundelse skal være bevis. — § 91 handler om nedrivning og beskadigelse af byens mur eller befæstning, den må sættes efter 1288, til hvilket år Ryårbogen fortæller, at hertug Valdemar lod byen befæste efter en den overgåt ildebrand (!!). Da §'n findes i Æbeltofthåndskriftet, skulde altså Horsens först efter 1288 have fået sin tekst fra Slesvig. „Sonach ergibt sich namentlich die ganze gruppe „84—91, der ganze schluss, als nachträgliche erweiterung“ (s. 38), med andre ord: de enkelte gisninger og påstande lægges sammen, blive derved beviste, og senere hen i bogen gås ud fra dem som kendsgærninger, således s. 57. Jeg tror dog ikke, nogen vil driste sig til at efterligne forfatteren heri, og jeg anser det derfor for *afgjort, at forf. ikke har kunnet bevise sin påstand om, at §§ 84—91 skulde være af yngre oprindelse end S i sin helhed.* Vi komme der-

næst til de andre §§, som forf. mener at kunne sætte efter visse bestemte år. § 56 bestemmer, at den Slesviger, der klager over en medborger hos kongen eller en anden fyrste uden först at have gjort klagen gældende i byen, skal bøde 3 mark og erstatte skaden. Kilden skal efter forf. (s. 36, 64, 65, 90) være overenskomsten af 1282 mellem Slesvig og Flensborg (Dipl. Flensb. 1, 11), hvorefter den samme regel skal gælde disse byers borgere imellem. Med samme ret kunde man, hvis engang datum for den danske lov om postvæsenet af 7. jan. 1871 skulde gå i glemme, og der blev spörgsmål om lovens kilder, antage, at disse for adskillige bestemmelsers vedkommende måtte søges i den dansk-tyske postkonvention af 23. apr. 1879, og at altså loven af 1871 skrev sig fra tiden efter 1879. Forf.s tidsbestemmelser for andre §§ ere ikke bedre. § 78 bestemmer, at den træl, der dræber en mand, skal udleveres, og herren derhos bøde 9 mrk. Ifølge A. Sun. § 50 bøder herren for manddrab begåt af sin træl 6 mrk. og har så valget mellem en noxæ datio eller en yderligere bod af 3 mrk. Da nogle have ment, fortæller A. Sunessön, at samme regel ligeledes gælder i de tilfælde, hvor en fri bøder 40 mrk., har kong Valdemar bestemt, at når der ikke foreligger manddrab, bødes kun 3 mrk. „Der satz des Schleswiger stadtrechts „stellt sich dar als ableitung und kürzung, die hier genannten „9 mrk. als summe der 6 mrk. + 3 mrk. Die quelle des „stadtrechts ist deutlich eine verordnung Valdemar des zweiten, „somit die entstehung um 1200 unmöglich" (s. 50). Hvorledes nu en bestemmelse om 9 mrk.s bod uden noxæ datio eller 6 mrk.s bod plus noxæ datio, kan være utvivlsom kilde til en regel om 9 mrk.s bod plus noxæ datio, er ikke godt at indse. På samme måde får forf. (s. 51) ud, at Valdemar II's forordning (A. Sun. § 55) om 9 mrk.s bod for det drab, éns vilde dyr have øvet, medens der tidligere skulde bødes som for eget drab, er kilde til S § 81, at ejeren af slige dyr „plenarie emendabit". Det afgörende kriterium er, at A. Sunessöns udtryk „et hujus modi" genfindes i S.s „vel hujus modi" (!!). Foruden i de formelt set aldeles urigtige slutninger gör forf. sig her skyldig i en meget væsenlig fejltagelse. Det er slet ikke gåt op for ham,

at Danmark var delt i forskellige lovgivningsområder, så at det, som var lov i det ene, ikke behøvede at være det i det andet. Dette fremgår tilfulde af den samling forordninger, som er trykt i gehejmearkivets årsberetninger; der blev udstedt særskilte forordninger for hver landsdel, selv om de samme bestemmelser skulde gælde for hele riget, og det er aldeles ikke afgjort, at en forordning, der blev givet for én del, straks havde en tilsvarende eller endog énslydende til følge for de andre. J. l. 2, 22 viser, at Valdemar II's forordning om den tvungne ættebods afskaffelse i Skåne endnu dengang (1241) kun var lokal ret. — En særlig afgörende betydning tillægger forf. bestemmelserne i S om kongens forstrandsret. „Die „stadtrechtsbestimmungen müssen sich in den privilegien der „ausländer wiederspiegeln, sie müssen in den städtischen ur-„kunden wieder erscheinen. Auf die rechtsverhältnisse der zeit, „in welcher jene entstanden sind, wird sich aus diesen ein „schluss ziehen lassen“ (s. 33). Efter en udvikling af de nordtydske byprivilegiers bestemmelser om forstrandsretten i det 13. århundrede og en påvisning af, hvad iøvrigt er urigtigt, se ndfr., at S § 55 svarer til hine, hedder det videre (s. 35): „Es ist aus dieser untersuchung die überzeugung zu gewinnen, „dass die vorschrift des 55. stadtrechtsartikels den rechtsver-„hältnissen um die mitte des dreizehnten jahrhunderts der „entwicklung seit der schlacht von Bornhøved[1]) entspricht, da-„gegen zu den anfängen des jahrhunderts sich im schneidenden „gegensatz befindet.“ Forf.s udgangspunkt og hans anvendelse deraf er dog aldeles uholdbar. Den danske konge kunde ikke så tidlig som ved midten af det 13. årh. falde på at give udenlandske byer större rettigheder end sine egne undersåtter. Ja man kan vel gå ud fra, at disse sikkert i længere tid måtte

[1]) Grunden til, at slaget ved Bornhøved aldeles overraskende kommer til at kaste sin skygge over kongens forstrandsret, må søges i forf.s ejendommelige opfattelse af dette slag. „Die schlacht von „Bornhøved — das ist deutlich erkennbar — ist ein ereigniss „von warhaft weltgeschichtlicher bedeutung gewesen“, siger han et andet sted, Zeitschr. der Ges. f. Schl. H. L. gesch. 7, 4. (Udhævelserne skyldes mig.)

have nydt de rettigheder, der blev tilståt hine, og man vil derfor nok, forsåvidt et privilegium for en dansk by genfindes i privilegier for udlændinge, kunne slutte, at hint i tid må være ældre end disse, men ingenlunde til en samtidighed i alder. Tillige er, som sagt, også udgangspunktet urigtigt. Forf. vil have opdaget, at eftergivelsen af kongens forstrandsret fandt sted i tre trin og det ikke blot for udlændinge, men også for indlændinge: „Die erste stufe der befreiung vom strandrecht „war die, dass den schiffbrüchigen von ihrem gut verblieb, was „sie mit eigener anstrengung gerettet hatten. Auf der zweiten „ward ihnen verstattet, was mit eigener kraft und auf eigene „kosten von ihnen geborgen ward . . . Erst auf der dritten „stufe ist das strandrecht des landesherren ganz aufgehoben, „und strandgut und seefund verbleiben ihrem eigenthümer.“ Dette strider fuldstændig mod de danske landsloves regler, ifølge hvilke der kun gjordes forskel mellem, om der med i land drevne vrag fulgte levende folk eller ikke. Selv i dette sidste tilfælde har Sk. lov den udtrykkelige bestemmelse, at godset kun tilfaldt kongen, når ingen indenlandsk ejer mældte sig inden år og dag[1]). Dernæst har forf. slet ikke andet at støtte sin teori på end de svævende udtryk i tre privilegier for Lübek[2]), hvori kongen i skibbrudstilfælde indrømmer byen

1204 qvicqvid per se salvare poterant.

1220 res suas, qvas suis laboribus et expensis naufragio eripere potuerunt.

1288 res, qve vel qvas per se vel per alios salvare poterint.

Når forf. nu siger (s. 35): „Auf jener zweiten stufe steht das „Schleswiger stadtrecht S 55: Qvicunqve infra Slyam navem freg-

---

1) For kortheds skyld henviser jeg til Stemann: Dansk retshistorie s. 456—58.

2) Vi have bevaret en hel række privilegier fra det 13. årh. for byen Ribe, se Terpager: Ripæ Cimbricæ s. 685 flg., og i dem er det så godt som stående, at borgerne „ubicunqve infra terminos regni nostri negociacionis causa cum suis mercimoniis devenerint“ skulle være fri for „strandwrak“, men ikke ét sted er der tale om den art distinktioner, som dr. Hasse mener har været gjort gældende.

„erit, libere bona sua possideat, qvicqvid de rebus suis salvare „poterit", sandsynliggör han for det förste aldeles ikke, at „de rebus suis" kan betyde „på egen bekostning" og ikke skal betyde „af sine ting", og for det andet beviser han netop det modsatte af det, han vil bevise. Om privilegiet for Lübek 1220 siger han nemlig: „Damit ist für Lübek die zweite stufe erreicht", men er dette så, så stemmer S § 55 jo, under forudsætning af, at forf.s teori er rigtig, udmærket med begyndelsen af det 13. årh.s retstilstand på dette område, og denne § er alt andet end „im schneidenden gegensatz" hertil. „Damit (ɔ: med forf.s anskuelse om forstrandsretten) in einklang ist J. l. 2, 61" (trykfejl for 3, 61), hedder det så, men J. l. er dog i bedste overensstemmelse med de andre danske love, se Stemann a. s. Vi have nu gennemgåt forf.s datering af enkelte §§ i S og set, at den fuldstændig er mislykket, ingen af de fremhævede indeholder efter hans påvisning noget, der kan komme i strid med at sætte affattelsen af S til c. 1200.

Foruden de så uheldig udfaldne forsøg på at udfinde særlige kilder til enkelte §§ i S, har forf. et ikke mindre mislykket, hvis formål er at påvise en skrevet redaktion af en landret som hovedkilde til S. Han dadler först sine forgængere (s. 39), fordi de have fortolket consvetudo regni i S § 3 som „alte rechtsgewohnheit", ikke have villet se en lovbog i leges terræ i S § 19, henvist til „ein nebelhaftes vorwaldemarisches „recht, ein gewohnheitsrecht, ein jus non scriptum" som kilde til S og ikke i Valdemar II's lovgivende virksomhed så meget sét en tilvejebringelse af nye retsnormer som en nedskrivning af mundlig nedarvede love. „Man denke sich ein ungeschrie„benes recht, das bereits die scheidung der dreimarkbusse und „vierzigmarkbusse enthält!" Forf. mener åbenbart ved dette sidste udråb at have tilföjet sine forgængeres grundbetragtning et dødeligt sår, ti han fortsætter kort efter: „Nach dem der „stützenden prämisse die beweiskraft entzogen ist (på hvad måde dette egenlig er sket, har jeg ikke kunnet opdage), ist die „grundlage für eine unbefangenere würdigung jener citate im „stadtrecht gewonnen." Fortidens retshistorikere have dog ikke

været så slemme: Paulsen[1]) siger kun, at leges terræ „bezeichnet nicht bestimmt ein ordentliches gesetzbuch“, og Larsen[2]) opstiller udtrykkelig retsvedtægter og ældre lovbøger som kilder til den valdemariske lovgivning. Allerede Finsen[3]) har fremhævet, at vore ældre retshistorikere, forsåvidt de tale om sædvansmæssig ret som kilde til de ældre love, ikke forstod at skelne skarpt mellem retssædvane og retsvedtægt, men ofte tænkte på vedtægten, når de brugte hint udtryk. Den förvaldemariske ret, de have tænkt sig, har altså dog ikke været så „nebelhaft“. Dette være nu som det være vil, jeg har kun måttet værge hine videnskabsmænd mod forf.s karikering af deres undersøgelser.

Han har nu en helt ny forklaring af hine udtryk, i § 3 consvetudo regni og § 19 leges terræ, hvortil kommer § 46 commune præceptum og § 30 lex Danica. Han anfører (s. 40) nogle citater fra A. Sunessön og diplomer, der kunne illustrere den nu ikke mere omtvistede sandhed[4]), at consvetudo kan[5]) bruges enstydig med lex og siger så: „Mithin ist die wendung: „consvetudo regni oder patriæ keineswegs auf nicht aufgezeich„netes recht zu beschränken, sondern stets promiscue mit den „leges terre gebraucht worden und bezeichnet wie diese: ein„heimisches geschriebenes (!!) gesetz. Den gegensatz dazu „bildet nur das jus canonicum und das römische recht.“ Forf. synes hildet i den snurrige formening, at vor middelalderlige ret kendte og anvendte vore moderne juridiske lærebøgers skoleudtryk. Herefter hører leges (love) rigtignok til „jus scriptum“, men deraf følger virkelig ikke, at leges terræ skulle betegne skrevne retssætninger, en misforståelse, som alt Lar-

---

[1]) Sml. skr. 2, 93 jfr. 190.

[2]) Sml. skr. 1, 1, 53 og 199.

[3]) Årbøg. f. nord. oldk. 1873 s. 131.

[4]) Finsen a. s. 130—1 og de der anførte steder hos Stobbe, Puchta og K. Maurer.

[5]) Meget ofte betyder ordet skik, sædvane, jfr. den gamle oversættelse af forord. 29. juli 1282 § 6, som gengiver den latinske tekssts „secundum consvetudinem provincie cujusdam“ med „æftær landes sætti“.

sen[1]) har advaret imod. Jus consvetudinarium kan betyde indenlandsk ret i modsætning til jus canonicum eller Romanum, men dermed er intet afgjort om, om den er optegnet eller ikke. Lex er oversættelse af dansk lov, og skulde forf. mon ville tolke Jyske lovs fortale, som om det kun var med skrevne love, at land skulde bygges? eller hvorledes skal man vel forstå Kristoffer II's håndfæstning § 35: ubicunqve placitum regis teneatur, incausandi utantur legibus illius terræ? leges terræ er hverken mere eller mindre end en gengivelse af det danske „lands lov og ret"[2]), jfr. Flensborg stadsret § 80 mæth lands logh. „Das Schleswiger stadtrecht deutet mit allen jenen aus-„drücken klar und bestimmt auf ein geschriebenes landrecht „als seine vorlage hin"[3]), siger vor forf. (s. 41), kun skade, at han ikke har taget hensyn til Paulsens indvending, at hvis den havde citeret en sådan, vilde S, ligesom Haderslev stadsret § 10 taler om „logbog", have brugt et sligt rént, utvetydigt ord. Et sådant findes nemlig ellers anvendt, når der er tale om virkelige skrevne lovbøger, således i efterskriften til A. Sunessön: liber legis Scaniæ, privilegiet for Flensborg 1284 (se ovfr. s. 200): liber legalis; dette ord bruges altid, når Jyske lov skal citeres: forord. 1251 § 7: in libro legali a rege Waldemaro edito, forord. 20. marts 1282: in libro legali, 29. juli s. å. in libris legalibus, fr. 1284 for Jylland: i konung Valdimars loghbok, Tors artikler § 35: in libro legali o. s. v.[4]). Da nu imidlertid vor forf. mener, at henvisningen i S § 3 til consvetudo regni er en henvisning til en skreven lovbog, skulde

[1]) Sml. skr. 1, 1, 237.

[2]) „Lex er enhver retsnorm og leges terræ er landets ret" se Matzen: Den danske panterets historie, 1869 s. 22, hvor der findes en samling citater fra oldbreve, der nærmere oplyse spörgsmålet.

[3]) Denne doktrinære forståelse af ordet lex har også vildledet forf. på andre punkter. Han siger s. 40: „Es (das stadtrecht) bezeichnet sich als: lex Slesuicensium, lex civitatis S. 7. 68, iura civitatis S. 80". At dog disse udtryk hverken betyde mere eller mindre end „den i Slesvig by gældende ret", skulde man ikke tro behøvede nogen påvisning, jfr. Lübeks plattyske stadsret § 1 „na stades rechte", Hach: Das alte Lüb. recht s. 246.

[4]) Larsen a. s. 129—31.

man dog tro, at det var til den, der var gældende på den tid, citatet blev skrevet. Dette skete efter forf. 1252—57, følgelig skulde Jyske lov være consvetudo regni, men ikke desto mindre siger han s. 41 om S § 3: „das stadtrecht hält hier gegenüber „dem landrecht (ɔ: Jyske lov) und seinen neuerungen an dem „älteren rechte, der consvetudo regni fest“ jfr. s. 42. Det er heraf klart, at forf. aldeles savner metode og konsekvens i sine fortolkninger af de gamle retsudtryk, og at hans forståelse af de her fremdragne er fuldstændig grebet ud af luften. Vi må dog følge hans bevisførelse ad dens bugtninger. S henviser, siger han, til en landret som sin kilde, af hvilken der dog ikke skal være øst bogstavret, og han søger gennem en række sammenligninger mellem den og J. lov at påpege overensstemmelsen. En tid lang tror man, at selve J. lov er kilden, men efter en antydning (s. 49) om, at det måske dog ikke forholder sig således, kommer pludselig (s. 51) den oplysning: „das jütische lov in seiner jetzigen gestalt kan daselbe nicht „gewesen sein“, uden at dog nogen grund herfor angives, ligeså lidt som forf. påviser, at de afsnit i J. lov, som skulle være kilde til S, af særlige grunde må være hentede fra en ældre lovbog. Om dette imaginære værk, hvis datum slet ikke bestemmes, hedder det i ønskelig kortfattethed: „Es ist ver- „schwunden im Jütischen recht und im Schleswiger stadtrecht. „Und damit (?!) ist schliesslich das an und für sich (!) durch- „schlagende argument genannt, aus welchem allein die entstehung „des Schleswiger stadtrechts um das jahr 1200 vollkommen (!) „unmöglich (!) ist.“ Forf. har, som man ser, ingen brist på stærke udtryk, dog skulde jeg tro, at en påvisning af, at denne hans sidste og bedste argumentation er havnet i et uføre af den fuldstændigste forvirring, er aldeles overflødig. Selv om den imidlertid var formelt rigtig, vilde den intet bevise til gunst for forfatterens datering af S. Det er naturligvis en selvfølge, at jo ældre en bys lovgivning er, desto större vil dens overensstemmelse med landets ret være ligeså vel som med almindelig lands lov og ret, men en godtgörelse af denne helt almindelige sandhed er dog ikke nok til at bringe den i genealogisk forbindelse med en bestemt given lovbog. Det er

en erfaringssætning, at byerne repræsentere fremskridtet, landet står gærne i udvikling tilbage[1]), ja i middelalderen endog langt tilbage, for dem, fra hvilke det modtager impulserne. Man kan derfor, hvis landslovbogen står på yngre trin end en bys kodificerede ret, korrekt slutte, at dennes affattelse må ligge forud for hins. Hvis derimod byretten er yngre i udviklingen, er dermed ikke givet, at den er affattet efter landsloven, den kan være samtidig med denne eller endog være ældre. Man ser heraf, hvor forfejlet forf. bærer sig ad, når han vil datere S ved hjælp af en landslov, der formenlig er ældre end den; han kommer her i strid med den historiske udviklings lov, og når han så tilmed på flere punkter, således med hensyn til manddrabsbøden (s. 41), brugen af vin (s. 47) o. s. v., ser sig nødsaget til at indrömme, at S står på et ældre standpunkt end Jyske lov fra 1241, er det klart, at han undergraver sit eget resultat: affattelsen af S i årene 1253—57. Vil man datere S ved at sammenholde den med andre retskilder, må man holde sig til de daterede stadsretter, vi fra det 13. årh. have for andre byer, men dem tager forf. kun helt undtagelsesvis hensyn til.

Jeg har nu gjennemgået såvel forf.s spredte angreb som hans hovedchoc på den indtil den dag idag almindelige opfattelse af den slesvigske stadsrets alder og forhold til de andre danske retskilder og påvist, at han ikke blot ikke har anført noget bevis mod dens rigtighed, men endogså jævnlig, hvis blot hans slutninger vare formelt holdbare, har brugt våben, der vende sig mod hans eget resultat. Der er altså ingen grund anført, som kan göre det til en nødvendighed at henføre stadsretten til en senere tid end 1200, ti de statsretlige forhold, som den har til forudsætning, og som, efter at alt andet er lagt til rette, for forf. blive afgörende for at henføre den til årene 1253—57 (s. 62—63), passe lige så godt på tiden omkring hint år.

Grundfejlen hos forf. og det, som straks fra begyn-

[1]) jfr. Frensdorff: Das Lübische recht nach seinen ältesten formen. 1872. s. 1.

delsen af har givet hans undersøgelser en skæv retning, er, at han ikke har holdt sig til kilderne selv, men er gåt til sit arbejde med en forudfattet mening. Når han i 2. kap. af sin bog vil begynde undersøgelsen om stadsretten selv, tager han (s. 21—2) udgangspunkt fra det usandsynlige i, at „in Schleswig „zu einer zeit, wo sonst im Norden von städtischem leben und „bürgerlicher selbstbestimmung kaum mehr als die allerersten „anfänge und keime sich zeigen, auf einer uralten völkerscheide „sollen nicht allein handel und verkehr geblüht, sondern auch „schon feste sociale formen in stadtrecht und gilde gewonnen „haben, die anderwärts erst in weit späterer zeit erreicht „wurden. Um es in festerer pointe zu sammen zu fassen: „Das Schleswiger stadtrecht soll mindestens ein menschenalter „früher, als die ersten aufzeichnungen des Lübschen rechts „begannen, seine uns vorliegende redaction erhalten haben.“ På denne Prokrustesseng, hvis forudsætningers uholdbarhed jeg ikke her skal komme ind paa, spænder forf. kildernes ordlydende: hvad de have for meget, til at de kunne passe, bliver, hvis det ikke foretrækkes at lade det helt ude af betragtning, erklæret for uægte, omfortolkes og vrides på enhver måde, indtil de selv föje sig smukt og glat ind i forfatterens bygning. Men fordi de forestillinger, som Traziger, Cypræus, Johan Meyer, Danckwerth, Ulrik Petersen o. a. have gjort sig om Slesvigs betydning og störrelse, således som alt Thorsen (a. s. 10 flg. 19) har påvist og forf. i 1. kap. vidtløftig gentager det, ere overdrevne og savne begrundelse, kan man dog ikke med forf. i tavshed forbigå de virkelige kilders udsagn. Uden at trække Sakses ord om en begivenhed, Slesvigs belejring af kong Sven, der fandt sted kun en menneskealder, för han begyndte sit historieværk, ved hårene, kan man i dem[1]) søge tilstrækkelig hjemmel for, at Slesvig i det 12. årh. havde udstrakte handelsforbindelser, og at de forhold, som

[1]) Illic (i Slesvig) Sveno peregrinam classem prædatus Rutenorum merces stipendii loco militibus erogavit, qvo facto non solum advenarum in posterum freqventiam deturbavit, sed etiam splendidam mercimoniis urbem ad tenuem angustumque vicum redegit. Müllers udg. s. 713.

i andre byer til senere tider fremkaldte trangen til en stadsret, her alt på denne tid have gjort sig gældende. Hvor frit imidlertid forf. med sit udgangspunkt for öje stiller sig overfor kildernes ord, skal jeg nu oplyse med et eksempel hentet fra bogens 1. kap. I et brev af 1196[1]), udstædt af Knud III og som vedkommer st. Mikaels klostret i Slesvig, optælles klosterets gods, og man har hidtil forstået det, som om det opregnede ejendomme i byens 7 kirkesogne. Men herefter vilde den være en större by i 1196, end den må have været efter forf.s forudsætning. De 3 kirker omtales ellers ikke, hvad der ikke kan undre nogen, som véd, hvor fattige vore byer ere på diplomer fra middelalderen. Derhos er et brev af 1347 udstædt af kun fire „rectores ecclesiarum Sleswicensium", nemlig præsterne ved st. Trinitatis, st. Mariæ, st. Nicolai og st. Petri. Selv om man nu vil indrömme, at „damit sind entschieden die „pfarrer der Schleswiger stadtkirchspiele insgesammt aufgezählt" i året 1347, kan dog ikke heri ligge nogen vanskelighed for, at byen 150 år tidligere kan have haft 7 kirker[2]), men så må man rigtignok ikke med forf. deraf, at Trinitatis kirke ellers först nævnes 1295 slutte, at den „dürfte erst damals — „also hundert jahre später — begonnen sein" (s. 17). „Es „heben sich sämmtliche schwierigkeiten", der altså næppe ere til for andre end forf., når der i brevet af 1196 sættes punktum efter in civitate habetis og foran juxta civitatem. „Dann „wird jegliche beziehung zwischen civitas und parochiæ weg-

---

[1]) Reg. Dan. no 443: sub nostre auctoritatis . . . . securitate constituimus locum, in quo claustrum fundatum est, ... cum pratis . . . , ecclesiam qvoqve sti Michaelis de Sleswyk, montem eciam, in qvo eadem ecclesia sita est, cum adjacentibus molendinis . . . , areas omnes, qvas in civitate habetis: in parochia sti Olavi 16 areas, in par. sti Petri 8, in par. sti Clementis 5 areas, in par. ste Marie 4, in par. sti Jacobi 3, in par. ste Trinitatis 1 aream, in par. sti Nicolai 1 aream, iuxta civitatem duas partes ville, qvæ o. s. v.

[2]) Sach, Gesch. d. stadt Schleswig, 1875 s. 66 oplyser, at man oftere og sidst i 1873 ved eftergravninger har fundet lævninger af kirkegårde og bygningsfundamenter, som må antages at skrive sig fra de forsvundne kirker.

„fällig; die areæ der parochien“ ere ikke mere en specificering af areæ omnes, og „man darf die sieben kirchspiele im bereich „der ganzen Schleswiger diöcese suchen“. Uheldigvis har forf. ikke oplyst, hvorledes han har tænkt sig, man skulde have båret sig ad med efter denne anvisning at finde f. eks. den rette Marie eller Klemens kirke blandt de mange i stiftet, som vare indviede til den samme helgen, eller hvorfor man ikke også kunde søge hine sogne udenfor stiftet f. eks. i nærliggende dele af Danmark eller Tyskland.

Heldigere er forf., det skylder jeg ham så meget mere at fremhæve, som det i det hele kun er lidt i bogen, jeg kan rose, i sin påvisning af, at det kong Sven tillagte og hos Thorsen[1]) trykte gavebrev til Slesvig by af 1155 er konciperet af den bekendte samler til byens historie Ulrik Petersen, hvis kladde endnu findes i gehejmearkivet blandt hans collectanea (Vol. VI), om jeg end må mene, at dette, som ingen betydning har for den slesvigske stadsrets historie, kunde have været gjort på mindre plads end de 15 sider (s. 1—15), forf. anvender derpå. Ligeledes har han ret i, at det brev, dateret Gottorp 10. novbr. 1256 (MCC qvinqvagesimo sexto)[2]), hvorved hertug Valdemar giver Slesvig by blandt andet ret til at vælge sin byfoged, ikke kan skrive sig fra hint år, da vi andetsteds fra vide, at denne ret i det 13. årh. var i kongens eller hertugens hænder. Hertil kommer, hvad forf. dog ikke har bemærket, at brevet er dateret Gottorp, men at dette slot först kom i hertugernes eje gennem et mageskifte[3]) mellem hertug Erik, der tiltrådte regeringen 1259, og biskop Nils, som døde 1265. Denne datering gör det også umuligt, således som forf. vil (s. 19), at henføre brevet til 1356. 1340 havde nemlig hertug Valdemar givet Gottorp slot, som nu blev residens for de holstenske grever, medens hertugerne bode på Sönderborg slot, i pant til grev Gert, og han fik ikke mere slottet i sin besiddelse; det

[1]) a. s. 21 og hos forf. blandt vedhængene.

[2]) Förste gang trykt fuldstændig af forf. blandt vedhængene efter en afskrift i Ulrik Petersens samlinger.

[3]) Reg. Dan. 1181, misforståt af Lorenzen: Hist. top. meddel. om Gottorp slot, 1875, se s. 7, 28, 40.

blev hos holstenerne, indtil det ved arv gik over i Kristian I's hænder. Brevet kan altså hverken tillægges Valdemar III, død 1257, eller Valdemar V, død 1364, for så vidt tiden 1340—64 angår. Da årstallets tiere og énere i afskriften, original kendes ikke, ere skrevne med bogstaver, bliver en rettelse heri vanskelig; da tilmed brevet kun kendes fra Ulrik Petersens samlinger, og denne alt én gang er grebet i fabrikation af historiske aktstykker, synes formodningen om, at det kunde være uægte, at have en del for sig, uden at jeg dog her vil søge noget endeligt resultat.

Af hele min i det foregående givne værdsættelse af den foreliggende bog vil det være fremgåt, at den i overmåde mange henseender lader noget tilbage at ønske. Jeg skal til slutning yderligere støtte dette resultat gennem bemærkninger knyttede til enkeltheder i forf.s undersøgelser, som jeg tager fra steder rundt om i hele bogen, i det jeg kun fremhæver, at jeg kunde have gjort min liste adskilligt större.

Side 30. „Nicht aufgenommen in F ist endlich S 78. „Es ist das um so auffallender, da sich S 77 und F 86 „durchaus entsprechen. Es erklärt sich durch den umstand, „dass S 78 auf besonderer quelle beruht."

Skal denne forklaring have nogen mening, må den betyde, at S § 78 bevislig har en kilde, der först kan være benyttet til S, efter at F havde øst af denne. Side 50 mener forf. imidlertid (hvad der iøvrigt er urigtigt eller dog aldeles ubevist s. ovfr. s. 202), at kilden til S § 78 er en forordning af Valdemar II. Da han nu mener, at udarbejdelsen af grundlaget for F er skét i avgust 1284 (s. 29 nederst), og at S i sin helhed er blevet til 1253—57, vil man se, at der ingen sammenhæng er i hans bevisførelse.

Side 31. Forf. vil udskille det sidste punktum[1]) af S § 57 som selvstændig §. Her er „bislang gedankenlos interpretirt „worden", og „es wird des blossen hinweises bedürfen, dass hier

[1]) Det lyder: Quicquid vero in villa derelictum fuerit de rebus, vel qvod majus est delictum, super homicidis vel waaltecht, debent sex veredici in propria villa diffinire.

„von ganz verschiedenen dingen die rede ist". Medens altså § i begyndelsen taler om den bådsmand, som forlader sit skib i havnen eller ikke indfinder sig, når skibet vil sejle for medbør, skulde slutningen indeholde en almindelig regel om anvendelsen af sandemænd i Slesvig by. Der er dog ingen grund til at forlade Paulsens[1]) forståelse, hvor efter § 54 taler om søfolks forseelser ombord, in via, medens § 57 giver regel om dem, der begås in villa, og bestemmer, at hvad enten de ere små eller store, skulle sandemænd sværge om dem. Forf. forklarer ikke, hvorledes han under sin forudsætning vil få mening i ordene „de rebus". På den følgende side siger han rigtignok: „Ersteres beauf- „sichtigen (!) in Schleswig (S 57 b) die sandmänner", og dermed må være sigtet til det et par linjer för nævnte „erbloses gut", men mon forf. virkelig skulde tro, at sandemændene vare administrative embedsmænd, og med hine ord ville oversætte: qvicqvid derelictum fuerit de rebus (ɔ: hvad der forsømmes heraf, nemlig af søfolkenes pligter)? Herhos forklarer han ikke, hvorledes han vil forene med sin forståelse af § 57, hvorefter den giver sandemænd en almindelig jurisdiktion i drabssager, sin udtalelse s. 36 om, at Valdemar IV först 1291 „führt die gerichtsbarkeit der veredici ein" (herom står der nu forøvrigt intet i brevet af 1291), eller S § 3, hvorefter manddrabssager synes at være blevne afgjorte ved medéd.

Side 33 har forf. opdaget, at „die befreiung vom duel- „lum, theloneum, candens ferrum, naufragium war der inbegriff „des jus Gutorum", og han citerer som sin hjemmel et brev af 1225[2]). Dette viser kun, at indbyggerne i Riga af sin biskop havde fåt „in genere jus Gutorum et specialiter libertatem a duello o. s. v. dubitabatur autem inter eos, qvod esset jus Gutorum", og borgerne påstode „civibus licere judicem civitatis constituere, eo qvod habere jus Gutorum". Forf. opfattelse af den Gullandske lovgivnings „inbegriff" og ejendommelighed udmærker sig just ikke ved nöjagtighed.

Side 35 og 53 har forf. endvidere opdaget „ein besonderer liber legalis de naufragio, a rege Waldemaro editus" og

[1]) Sml skr. 2, 218. [2]) Hans. urkbch. 1, 61.

anfører som sin hjemmel forord. 20. marts 1282. Det burde nu i og for sig have vakt betænkelighed hos forf., at kong Valdemar skulde have givet en særlig lovbog om skibbrud, men dernæst taler forord. heller ikke om nogen sådan. Der står: leges in libro legali de naufragio eller oversat: lovbestemmelserne om skibbrud i lovbogen, nemlig Jyske lov 3, 61—63.

Side 41. „Diese bestimmungen aber (nemlig de, som indeholdes i J. lov 3, 22), durch welche die höhere bestrafung des „qualificirten todtschlags eingeführt ward, beruhen nach Andreas „Suneson 61 auf einer verordnung des königs Valdemar.“ Denne forordning bestemmer dog kun, at manddrab, begåt medens kongen opholder sig i stiftet, er ubodemål, og den skal være kilde til J. l. 3, 22, der opregner en række tilfælde, hvor der, hvis sagen ikke af en eller anden grund er ubodemål, skal bødes 40 mk. foruden almindelig mandebod! Dernæst er det en ældgammel regel i nordisk ret, at visse drab ere kvalificerede eller såkaldte ubodemål, og den höjere straf for den slags drab er altså ikke indført af kong Valdemar. — Side 32 hedder det: „F kennt den qualificirten todtschlag . . . S nur „den einfachen mit 3 mark busse“, s. 45 derimod siger forf. „in „S 27 ist der fall berührt: si est causa de manhælegth“, og dertil „ist die quelle J. l. 3, 22, 27, 28“. Dette sidste er nu aldeles urigtigt, men hvad skal man nu tro? Kender S ubodemål (§ 21 taler om den, som pro aliqvo crimine fuerit fugitivus vel proscriptus) eller ikke, eller skulde forf. måske ikke vide, at causa de manhælgh her må betyde ubodemålssag[1])? Dette sidste er måske rimeligst, ti s. 41—2 siger han fremdeles: „Der qvalificirte todtschlag und seine höhere busse aber kommt „in Schleswig aus dem grunde (!) nicht zur anwendung, weil „es in der stadt an der nothwendigen voraussetzung, dem be„sonderen byfreth, fehlte“. Grunden til denne sidste påstand synes at være den, at stadsretten ikke har angivet byfredens grænser, som om ikke adskillige af vore andre stadsretter[2])

---

[1]) Paulsen Sml. skr. 2, 223, Larsen Sml. skr. 1, 1, 103, Rosenvinge i Nyt jur. arkiv 22, 29.

[2]) Stemann a. s. 104.

ligeledes havde undladt at angive grænserne for den byfred, de skulde gælde for.

Side 42 tror forf., at capitalis portio betyder „erbgut", s. 44 gengiver han udtrykket med „ihr erbe". Om betydningen af ordet „hovedlod" kunde han have fundet oplysning f. eks. i Schlyters glossarium til skånske lov.

Side 45. „In S 1 ist das crimen læsæ majestatis erwähnt, „ohne dass es im stadtrecht seine definition und sein strafmass „findet; es wird damit also unzweideutig auf ein anderes geltendes „gesetz und recht und seine einzelausführungen verwiesen." S § 21 bestemmer, at en borger i Slesvig kun kan forbryde sin faste ejendom, når han gör sig skyldig i ubodemål eller landsforræderi. „In schlagendster parallele hebt A. Suneson gleichfalls die aus- „nahme des stadtrechts, § 62, hervor", siger forf. s. 56. „Die „übereinstimmung weist entschieden auf eine einzelne verord- „nung über diesen einzelfall hin." Havde forf. haft en lidt videre horizont, vilde det slående i denne overensstemmelse helt have forsvundet for ham. De anførte regler ere almindelig nordisk ret[1]), og deres oprindelse falder altså i tid langt forud for Valdemar II's tidsalder.

Side 52 omtales Valdemar II's udaterede forordning om jærnbyrds afskaffelse, der haves i en dansk tekst. Forf. nævner, at Schlyter har meddelt en latinsk, „und dieser ist das original". Han kan formodenlig ikke læse svensk, ti han aner ikke, at Schlyter i indledningen til sin udgave[2]) har vist, at den latinske tekst er en oversættelse af den danske.

Side 53 citerer forf. § 9 af den latinske oversættelse af skånske kirkeret, som Ancher har meddelt i 2. bind af lov- historien, og hvori det formenlig hedder, at jærnbyrds afskaf- felse skete 1241 „Roskildis in colloqvio". „Die beziehungen „dieser stelle zu Waldemars verordnung (nemlig om jærnbyrds afskaffelse) zumal zu ihrem lateinischen text sind in die augen

---

[1]) Wilda: Strafrecht der germanen 288—92, Amira: Das alt-norweg. vollstreckungsverf. s. 108, Hertzberg: Grundtrækkene i den ældste norske proces s. 225.

[2]) Skånelagen s. CXXVII.

„springend“, udbryder vor forf. og antyder allerede en omvæltning i dateringen af jyske lov og andre lovbestemmelser. Det anførte er „ein zeugniss, das die allerschwersten bedenken „erregt“, han anser det alt for bevist, at jyske lov kun er en oversættelse af „ein landrecht in lateinischer sprache“. Når det i fortalen til J. lov hedder, at den her er „skriwæn å danskæ“, er dette kun en anden udtryksmåde for, at den er oversat fra latin (!). Uheldigvis har nu allerede Schlyter oplyst[1]), at hin ytring i den skånske kirkerets latinske oversættelse ikke er andet end en glosse, der er indkommet på uret sted og hører hjemme ved § 4, og för ham har endog Ancher bemærket sagens rette sammenhæng og udtalt sig derom i sin fortale til lovhistoriens 2. bind.

Side 37, 55, 62 og 81 tror forf., at licet i S § 1 kan betyde „mit der ausnahme“, altså lige det modsatte af, hvad ordet ellers betyder; §'s rette betydning er alt udviklet af Kofod Ancher: Jur. skr. 2, 644.

Side 95 omtaler forf. et for ham „räthselhaftes worthel“ uden at vide, at dette ords gåder ere løste af A. D. Jörgensen i årbøg. f. nord. oldk. 1876, 56. Samme sted s. 60—63 kunde han have fundet yderligere bidrag til forståelsen af udtrykkene „lagkøb“, „summum convivium“, og hvad dermed står i forbindelse, som han fortolker på en måde, hvis uholdbarhed jeg ikke her skal komme ind på.

Side 98 nævner forf. „der sogenannte Suen Aggesen“ (!), uden at man dog får at vide hans mening med denne besynderlige omtale af den for alle andre så bekendte historieskriver Sven Ågesen.

Side 112. Stadsretten henviser i en del §§ til privilegier givne af kong Sven. Forf. vil forklare oprindelsen til denne „Suenlegende“ og påstår da, at den handlende del af befolkningen i Slesvig ligesom senere Hansestædernes „pebersvende“ var ugift, og spörger så: „Ist es da ganz zufällig, dass auch „das Schleswiger stadtrecht von einem könig Suen gegeben sein „will, das junggesellenrecht vom könig junggesell?“ Sligt

[1]) a. s. CXVII.

kan virkelig af en professor ved Kiels universitet anføres i en bog, der skal bringe en videnskabelig undersøgelse!

Til alt det anførte kommer endnu, at forf. vist ikke forstår gammel dansk, skönt han vil skrive om dansk retshistorie. Under anden forudsætning er det vanskeligt at forstå, at de fleste af hans citater i det gamle sprog vrimle af trykfejl og det ofte fejl, som man vanskelig vilde overse med ét for de gamle ordformer blot nogenlunde skærpet öje[1]). Forf. benytter også nødig andre af vore retskilder end dem, som ere skrevne på latin eller oversatte på dette sprog eller plattysk. Dernæst falder det ham aldrig ind at søge forklaring på et eller andet spörgsmål gennem jævnføring med de andre nordiske landes love og samfundsforhold, skönt der dog er tale om en stadsret, alle retshistorikere hidtil have været enige om at henlægge til tiden för den store tyske indflydelse på de danske forhold. Har han brug for paralleler, hentes de altid fra Nordtyskland, skönt den tyske kultur dér i det 12. og 13. årh., hvorom det her drejer sig, var forholdsvis ny, idet den oprindelige slaviske befolkning först for nylig havde måttet römme pladsen for de fremtrængende tyskere, medens den nordiske udvikling i Slesvig (Hedeby) var mange århundreder gammel. Denne svaghed i forf.s arbejde kan så meget mindre tilgives ham, som én af hans egne landsmænd, den bekendte norsk-islandske retshistoriker og filolog, professor K. Maurer, nu i over en menneskealder i talrige arbejder har lagt de tyske retshistorikere på hjærte den overordenlige betydning, studiet af alle de nordiske retskilder har for behandlingen endog af den tyske retshistorie[2]).

---

[1]) S. 44 l. 5 f. n. fæller han at logum (læs faller, et helt andet ord); s. 47 l. 18 a sik sagt (l. a sik, det andet er meningsløst), l. 30 ar (l. ær); s. 49 l. 19—21 tækæ (l. takæ) yvar (l. yvær) hærtogdom (l. hærtoghdom) it (l. i); s. 50 l. 9 f. n. som (l. sum (svm); l. 8 vlfhwalf (l. vlfhwælp); s. 58 l. 7 og 59 l. 9 er ældiarn (ildjærn eller stål) blevet til ældrian; s. 57 l. 6 f. n. that (l. thæt) s. 71; l. 2 f. n. en tho (l. en tha); s. 73 l. 26 dothæ (l. døthæ); s. 90 l. 1 f. n. er efter gildbrodær udeladt „forkøp", o. s. v. S. 45 tror forf., at „hefnæ" betyder „die rache".

[2]) Dette har alt Kofod Ancher med sit skarpe og geniale blik sét. Midt i forrige århundrede gjorde han opmærksom på „de gamle

Når jeg nu endelig i få ord skal udtale min dom om dr. Hasses bog, kan den kun blive, at om forf. end en enkelt gang kan komme med en brugbar bemærkning, som man ingenlunde bör stole på uden selv at gå kilderne efter, har han dog i det hele lagt for dagen en skødesløshed og unöjagtighed i benyttelsen af sine kilder, en mangel på kritisk omtanke og historisk blik, samt en ukendskab til de elementæreste sætninger i den danske og nordiske retshistorie, der står, for at nytte et af ham selv såvel i positiv som i superlativ anvendt yndlingsudtryk, „im schneidendsten gegensatz" til den flothed, hvormed han optræder og omtaler sine forgængere. Særlig skal jeg i anledning af, at forf. s. 67 siger: „vergl. zum folgenden Steenstrup, der A. D. Jörgensens phantasien hinreichend widerlegt", tilbagevise dette især i dr. Hasses mund aldeles uberettigede udfald mod en dansk historiker, hos hvem han kunde gå i skole for at lære mådehold i hypoteser og besindig og grundig kritik.

V. A. Secher.

---

nordiske især vore gamle danske loves store nytte i at forklare leges germanicas medii ævi". Kbh. selsk. skr. 6 bd. 1754 s. 77—78.

Fortegnelse over dansk historisk Litteratur

vedrørende Fædrelandets Historie

for

Aaret 1879.

Ved V. Mollerup.

I. Tidsskrifter og Samlinger.

Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv. 6. Binds 4. Hefte. S. 157—198 og S. 9—22. 4°. Kjbhvn.

Hildebrand Horrns Relationer fra Moskov 1682—84. S. 159—198. — Tillæg: II. Smaastykker. S. 9—22. 1. Foreløbig Udkast til Dr. Lage Urnes Instrux som Gesandt til Kejseren, og et Brev fra ham til Kantsleren, Mester Ove Bilde, om samme Gesandtskab. — 2. Skrivelse til Kong Hans fra de danske Rigsraader, som vare sendte til Mødet i Halmstad. — 3. Binæ litteræ Johannis Laurentii (archidiaconi Roskildensis?) ad magistrum Melchiorem de Germania scriptæ. — 4. Egenhændigt Brev fra Gustav Vasa til Christian III om Hr. Bernhard von Melen. — 5. Brev fra Kirstine Madsdatter (Viffert) til Corfits Knudsen (Ulfeld) og Hans Skovgaard. — 6. Bøn- og Klageskrift til Kongen fra Næstved By. — 7. Axel Oxenstjernes Brev, hvorved Maleren Peter Isaacsen ansættes som Svensk Spion i Danmark. — 8. Brev fra Slotsherren paa Halmstad Erik Rosenkrands.

Meddelelser fra Rentekammerarchivet, indeholdende Bidrag til Danmarks Historie af utrykte Kilder, udg. af Joh. Grundtvig. 1878. 152 S. Kjbhvn.

Bidrag til Rentekammerets Historie 1816—48. S. 1—48. — Registratur til Bidrag til Rentekammerets Historie 1660—1848: 1. Kronologisk Registratur. S. 49—68. 2. Fag-Registratur. S. 69—104. 3. Oversigt over Aktstykkernes Fordeling. S. 104—106. — Registratur over Rentekammerarchivets militære Regnskaber og Regnskabssager. 1533—1763. S. 107—152.

Historisk Tidsskrift, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Femte Række. 1. Binds 2—3 Hefte. S. 357—814. Kjbhvn.

Smaastykker. 2. C. F. Bricka. En Notits om Christian IV's Bygmester Hans Steenwinkel. S. 357—361. 3. C. F. Bricka. Til

Forklaring af et Sted i Christen Hansens Komedier. S. 361—362. — J. Nellemann. Retshistoriske Bemærkninger om kirkelig Vielse som Betingelse for lovligt Ægteskab i Danmark. S. 363—432. — C. Nyrop. Danmarks Glasindustri indtil 1750. S. 433—523. — Litteratur og Kritik: A. Heise. K. Barner: Familien Rosenkrantz's Historie. I. S. 524—560. Fr. Krarup. L. Daae: Norges Helgener. S. 560—571. H. F. Rørdam. L. Daae: Geistliges Kaldelse i den norske Kirke efter Reformationen. S. 571—574. — F. Schiern. A. L. J. Michelsen: Von vorchristlichen Cultusstätten in unserer Heimath. S. 574—591. V. Mollerup. Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur vedrørende Danmarks Historie for Aaret 1878. S. 592—604. — A. Thiset. Bidrag til Oplysning om Slægtskabsforholdene mellem nogle danske Adelsslægter af samme Navn. (Med en Stamtavle.) S. 605—638. — H. F. Rørdam. Tillæg til Vitus Berings Biografi. S. 639—648. — Litteratur og Kritik: C. F. Bricka. A. Skavlan: Historiske Billeder fra den nyere Tid i Norge, Danmark og tildels Sverige. S. 649—661. C. F. Bricka. Svenska Riksrådets Protokoll utg. af N. A. Kullberg. I. S. 662—668. C. F. Bricka. F. Krogh: Dansk Adelskalender. S. 669—692. C. F. Bricka. G. L. Wad: Meddelelser om Rektorerne paa Herlufsholm fra Skolens Stiftelse 1565—1878. S. 693—704. C. F. Bricka. E. Carstensen: Hjørlunde Sogns Historie. S. 705—721. H. F. Rørdam. Scriptores rerum Danicarum medii ævi. Tomus IX. S. 721—729. G. v. Buchwald. L. Janauschek: Originum Cisterciensium Tomus I. S. 729—734. V. Mollerup. Fortegnelse over dansk historisk Litteratur vedrørende Fædrelandets Historie for Aaret 1878. S. 735—743. — Joh. Grundtvig. Tillæg til Afhandlingen om Magnus Beringskjold. S. 744—747.

Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, udg. af det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab. 1879. 1—4 Hefte. 360 S. Kjbhvn.

J. Kornerup. Minder om Cistercienserklostret i Esrom, om dets Stifter og dets Forbindelser med Clairvaux. S. 1—18. — A. D. Jørgensen. Det gamle danske kongevåben. S. 19—55. — Henry Petersen. Gravstenen fra Timgaard, „Dyvekes Ligsten“ kaldet. S. 56—86. — A. Hansen. Forsøg til Tydning af nogle hidtil ikke forklarede, gamle sjælandske Stedsnavne. S. 87—110. — A. D. Jørgensen. Striden mellem biskop Tyge og Øm kloster. S. 111—153. — Konr. Gislason. Et par bemærkninger til et vers af Arnórr Jarlaskáld. S. 154—160. — Samme. En bemærkning til to verslinier i Þórgeirsdrápa. S. 160—162. — Sigurðr Sigurðarson. Gaves der noget lagmandsembede i Norge før Sverres tid? S. 163—184. — Konr. Gislason. Bemærkninger til nogle steder i Skáldskaparmál. S. 185—202. — J. B. Løffler. Nogle yderligere Bemærkninger om Dobbeltgraven i Vestervig. S. 229—238. — J. Kornerup. Tillæg til „Minder om Cistercienserklostret i Esrom“. S. 239—248. — J. J. A. Worsaae. Fra Steen- og Bronzealderen i den gamle og den nye Verden. S. 249—357. — C. Paludan-Müller. Endnu et Ord i Anledning af Vestervigstenen. S. 358—360.

Samlinger til jydsk Historie og Topografi, udg. af det jydske historisk-topografiske Selskab. 7. Binds 3—4 Hefte. S. 201—386. Aalborg.

J. Christensen. Et Bondergods's Tilstand for 150 Aar siden. Ud-

drag af Friisholt Birkethings Protokol. S. 201—223. — A. P. Gaardboe. Historisk-topografisk Beskrivelse af Elling Sogn i Horns Herred, Hjørring Amt. S. 224—252 (357—359). — V. A. Secher. Spørgsmaal. S. 253—256. — Besvarelser. S. 256. — O. Nielsen. Borgen Fjandhus i Søndernissum Sogn. S. 257—270. — D. H. Wulff. Bidrag til Aalborgs Handels Historie. S. 271—356. — E. T. Kristensen. Om Grove Kirke. S. 360. — J. Kinch. Anmeldelser af nye Skrifter vedk. jydsk Historie og Topografi. S. 361—365.

Samlinger til Fyens Historie og Topographie. 8. Binds 1. Hefte. S. 1—96. Odense.

N. Jacobsen. Mikkel Hansen Jernskjægs Beskrivelse af en Reise fra Trolholm til Faaborg i Aaret 1706. S. 1—30. — Nogle Erindringer om Stadshauptmand i Odense Peter Engelbert Kellinghusen og det samtidige Odense-Liv, flygtigt nedskrevne af hans Dattersøn. S. 31—82. — C. T. Engelstoft. To Documenter til Oplysning af Odenses Topographie. S. 83—89. — H. F. Rørdam. Et lille Bidrag til St. Knuds Kirkes Historie. S. 90—96.

Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Literaturhistorie, udg. af Chr. Bruun, O. Nielsen og S. Birket Smith. Anden Række. 6. Binds 4. Hefte. S. 280—427. Kjbhvn.

V. Mollerup. Bidrag til Jyllands Historie i Krigsaarene 1627—29. S. 289—297. — C. L. Løvenskiold. Kongemødet paa Frederiksborg Slot i Marts Maaned 1658. S. 298—304. — Troels Lund. Træk af Livet i Helsingør i Slutningen af det 16de Aarhundrede. S. 305—362. — P. G. Thorsen. Syv Breve fra Kong Frederik den 6. skrevne paa Rejser i Jylland 1832 og 1836. S. 363—368. — Chr. Bruun. Et Bidrag til Oplysning af Spørgsmaalet om Religionsfrihed i Danmark under Christian den Femte. S. 369—379. — Smaastykker. VI. C. L. Løvenskiold. En Inventariefortegnelse fra Christian II's Tid. S. 380. — VII. Chr Bruun. Justus Menius's Skildring af Christiern II's Dronning, Elisabeth, skreven 1529. S. 381. — VIII. Samme. Befaling til Sigvard Grubbe om de Lybskes Rettermand, 1606. S. 384. — IX. D. Thrap. Til Oplysning om den virkelige Niels Klim. S. 385. — X. Chr. Bruun. Et Brev fra Ulrik Frederik Gyldenløve til Griffenfeld. S. 387. — XI. A. Strunk. Ansøgning fra Lieutenant Terkel Kleve om Privilegium paa et Portrait af Struensee. 1772. S. 388. — XII. G. E. Klemming og Chr. Bruun. Et Bidrag til Oplysning om nogle danske Folkebøger. S. 390.

Kirkehistoriske Samlinger, udg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie ved H. F. Rørdam. Tredie Række. 2. Binds 4. Hefte. S. 577—688. Kjbhvn.

Henry Petersen. Gudme Kirke i Fyen og dens Malerier fra 1488. S. 577—620. — H. F. Rørdam. Fem Præstebiografier: 1. Niels Andersen Vandstad. S. 622—629. 2. Niels Pedersen Muus. S. 629—631. 3. Johan Adolph Jacobæus. S. 631—641. 4. Peter Henrik Kold. S. 641—651. 5. Peter Lorents Hersleb. S. 651—673. — Smaastykker. IX. A. Heise. Til Viborg Stifts Reformationshistorie. S. 674—678. X. S. Jørgensen. Bidrag til fynsk Præstehistorie. S. 678—688.

Historisk Archiv. Udg. af F. C. Granzow og S. B. Thrige. Ny Række. 1—2 Bind. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Joh. Steenstrup. Fra Hyrdetiden. Efter hidtil utrykte Breve skrevne af en fransk Dame paa Frederik den femtes Tid. I. S. 321–341.

Geografisk Tidsskrift. Udg. af det Kgl. Danske Geografiske Selskab ved E. Erslev. 3. Bind. 4⁰. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Th. Thoroddsen. De vulkanske Udbrud paa Island i Aaret 1783. S. 67–81.

Theologisk Tidsskrift. Udg. af Chr. H. Kalkar. 1879. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Moll. Gozewijn Comhaer, anmeldt af P. W. Becker. S. 31–44.

Vor Ungdom. Tidsskrift for Opdragelse og Undervisning. 1879. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: J. E. Boesen. Opdragelsen i Norden i den ældre Middelalder. S. 226—238, 322–339.

Illustreret Tidende. Skildringer af Nutidens Begivenheder og Personligheder etc. XX Bind. 1878—1879. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: —p. Danske Adelsvaabener. XI–XV. (Nr. 997. Sehested. Nr. 1012. Holstein-Rathlou. Nr. 1020. Kaas. Nr. 1024. Bille-Brahe-Selby. Nr. 1036. Holstein-Holsteinborg.) — F. R. Friis. Christian III's astronomiske Uhr. Nr. 1024.— F. R. Friis. Trinitatis Kirke og Rundetaarn. Nr. 1038. — F. R. Friis. Fra Kjøbenhavns Universitets Fortid. Nr. 1027. — G. Stephens. De danske Guldhorn. Nr. 1009—1010. — H. Petersen. En Dolk fra Middelalderen. Nr. 1001. — B. Olsen. Den sjællandske Nationaldragt. Nr. 1023—1024. — B. Olsen. Gamle danske Portraiter paa Malmø Raadhus. Nr. 1001. 1004. 1014. — O. Nielsen. Holmens Kirke i Aaret 1620. Nr. 1043. — J. H. L. Erindringer fra mit Studenterliv for 50 Aar siden. Nr. 993—994. — Choromgangen i Roeskilde Domkirke. Nr. 1000. — St. Knudsgildet i Malmø. Nr. 1009–1010. — Billede af Dronning Caroline Mathilde med et Vers underneden. Nr. 1021.

Nutiden i Billeder og Text. 3. Aargang. 1878—1879. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: L. Both. Den kgl. Porcellainsfabrik. S. 340. — Herman Bang. „Gamle Bang". S. 6. — Ole Bangs Erindringer. S. 1—3, 304, 348, 352, 400. — H. Schwanenflügel. Frimodt som Adjunkt i Sorø. S. 208.

Ude og Hjemme. Nordisk illustreret Ugeblad. 2. Aargang. 1878—1879. Kjbhvn.

H. Schwanenflügel. Er Olufsen den egentlige Forfatter til Gulddaasen? S. 4, 14. — P. B. Scavenius. Voergaard. S. 25, 33. — J. Kornerup. Danske Kalkmalerier fra Middelalderen. S. 105. — Kr. Arentzen. Oehlenschlægers Digterkroning i Lunds Domkirke. S. 165. — Kr. Arentzen. Ludvig Holbergs Ungdom. S. 213, 229, 239, 245. — O. Nielsen. Det ældste Prospekt af Kjøbenhavn. S. 221. — Henry Petersen. Kjøbenhavns Universitets ældste Sigil. S. 225. — Mejborg. Kjøbenhavn c. 1600. S. 250, 254, 261. — O. Nielsen. Universitetsbygningerne og deres Omgivelse i ældre Tid. S. 317, 329.

— S—s M—r. To Guldringe fundne ved Smørumøvre. S. 350. — Samme. Vaaben fra Bronzealderen. S. 401. — Henry Petersen. Sølvskeer fra Middelalderen i Museet for de nordiske Oldsager. S. 430. — Mejborg. Damedragter fra det 16de og 17de Aarhundrede. S. 445, 455, 461, 488. — E. Gosse. Engelske Studier over Nordens Literatur. Af A. Boysen. S. 466.

Nær og Fjern. Et Ugeblad, redigeret af P. Hansen. 8. Aargang. 1878—1879. Kjbhvn.

Frederik Bajer. Paa Observation i Horsens Egnen 1864. Nr. 362. — W. Bloch. Om H. C. Andersen. Nr. 363—364. — Otto Borchsenius. De fire store og de tolv smaa Poeter. Nr. 328. — Samme. Henrik Nicolaj Clausen. Nr. 333. — Samme. Anders Sandøe Ørsted. Nr. 338. — Samme. M. Goldschmidt og Korsaren. Nr. 340—342. — Samme. Endnu et Supplement til Himmelbjergspræsten. Nr. 344. — Edgar Collin. Foyeren: Gert Londemann. Nr. 345. Marius Ulsøe Hortulan. Nr. 348. Utilia Lenkiewitz. Nr. 357. „Trylleharpens" Udpibning. Nr. 374. — Jul. Lange. Frankrig og Italien i Forhold til vor tidligere Kunst. Nr. 356. — C. Otto. Borups Selskab. Nr. 370—371. — Karl Theisen. Fra Jubilarens Ungdomsdage. Træk af Universitetets Historie i den katholske Tid. Nr. 360—361. — Alex. Thorsøe. Nye Bidrag til det danske Arvefølgespørgsmaals Historie. Nr. 340. — Af en Autografsamlers Mappe. Nr. 339. — Kamma Rahbeks Korrespondance og hendes Korrespondenter. Nr. 365—368.

Fyens Stiftstidende. 1878.

S. Jørgensen. Bidrag til den fyenske Adels Historie, meddelt efter Aktstykker. II. Claus Daa og Fru Sofie Amalie Lindenow. III. Gehejmeraad Niels Banner til Frederiksgave. Nr. 174—180. — Samme. Ærlige og uærlige Folk. Nr. 180—181. — Samme. Bidrag til en fyensk Herremands Historie, Landsdommer Justitsraad Jens Lassen til Dalum. Nr. 182—187. — Samme. Ridefoged-Historier, fortalte efter Thingbøger. Nr. 187—189. — Samme. Bidrag til Bondestandens Historie i det 17de og 18de Aarhundrede. Uddrag af Thingbøger. Nr. 189—190, 192, 195. — C. Paludan-Müller. Om Fru Kirsten Munks Ligkiste i St. Knuds Kirke. Nr. 205, smlgn. Nr. 208 f.

Herregaardenes Adresseavis. 1. Aargang. 1879. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: A. Thiset. Herregaarden Rodstenseje. Efter trykte og utrykte Kilder. Nr. 1—6. — Samme. Herregaarden Løgismose. Nr. 6—10.

II. Særskilt udgivne Skrifter.

Snorre Sturlesøn. Norges Konge Krønike, fordansket ved *N. F. S. Grundtvig.* Tredie Udg. 3—5 Hefte. 488 S. Kjbhvn.

Grágás efter det Arnamagnæanske Haandskrift Nr. 334 fol., Staðarhólsbók, udg. af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat. 586 S. Kjbhvn.

Njála udgivet efter gamle Håndskrifter af det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab. 2. Binds 1. Hefte. 334 S. Kjbhvn.

P. G. Thorsen. De danske Runemindesmærker, beskrevne og forklarede. Anden Afdeling. Jyllands Runemindesmærker, tilligemed Meddelelser om alle Øernes. Afbildninger og Text. I. Afbildninger. 220 S. Kjbhvn.

P. Købke. Om Runerne i Norden. Almenfattelig Fremstilling. 76 S. Kjbhvn.

Saxo Grammaticus, det i Angers fundne Brudstykke af et Haandskrift. Udg. i fotolithografisk Facsimile af det kongelige danske Videnskabernes Selskab. 24 S. i 4°. Kjbhvn.

Chr. Bruun. Angers-Fragmentet af et Haandskrift af Saxo Grammaticus. Med en Indledning. (Lykønskningsskrift til Kjøbenhavns Universitet fra det st. Kgl. Bibliothek.) XXVIII + 10 S. 4°. Kjbhvn.

N. Bache. Nordens Historie med talrige i Texten trykte Illustrationer. Populært fremstillet. 1—3 Hefte. (1. Binds 1—2 Hefte og 4. Binds 1. Hefte.) 192 S. Kjbhvn.

C. Rosenberg. Nordboernes Aandsliv fra Oldtiden til vore Dage. Udg. af Samfundet til den danske Literaturs Fremme. 2. Bind. Den katholske Tid. 1. Hefte. 224 S. Kjbhvn.

J. C. H. R. Steenstrup. Danske og norske Riger paa de brittiske Øer i Danevældens Tidsalder. (Ogsaa med Titel: Normannerne. Tredie Bind.) 1. Hefte. 287 S. Kjbhvn.

Skifter udgiven af Selskabet til historiske Kildeskrifters Oversættelse. XII. Valdemar Sejr. Udvalgt Samling af samtidige Kildeskrifter og Oldbreve i dansk Oversættelse ved *A. D. Jørgensen.* 232 S. Kjbhvn.

Kr. Erslev og *W. Mollerup.* Kong Frederik den Førstes danske Registranter. Udg. af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. Andet Halvbind. 332 S. Kjbhvn.

Kr. Erslev. Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede (1513—1596). 256 S. Kjbhvn.

Kr. Erslev. Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede. Studier over Statsomvæltningen i 1536 og dens Følger for Kongemagt og Adelsvælde. 266 S. Kjbhvn.

T. Lund. Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarhundrede. I. Indre Historie. Første Bog. Land og Folk. 258 S. Kjbhvn.

C. F. Bricka og *J. A. Fridericia.* Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve. Udg. af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. 2. Hefte (1633—35). 160 S. Kjbhvn.

C. Bruun. Slaget paa Kolberger Heide den 1. Juli 1644 og de derefter følgende Begivenheder. Et Bidrag til den danske og svenske Søkrigshistorie. Med et Kort over Kieler-Bugt og Kieler-Fjord. 240 S. Kjbhvn.

C. H. Brasch. Om Robert Molesworth's Skrift „An account of Denmark as it was in the year 1692". 234 S. Kjbhvn.

L. Koch. Den danske kirkes historie i årene 1801—1817. 1. Hefte. Udg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. 160 S. Kjbhvn.

H. L. Jørgensen. Før og nu. Historiske Smaaskildringer. 162 S. Aalborg.

J. P. Trap. Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark. Anden Udg. 47—50 Hefte. 298 S. Kjbhvn.

Tegninger af ældre nordisk Arkitektur. Samlede og udgivne af *V. Dahlerup, H. J. Holm* og *H. Storck.* Tredie Række. 6. Hefte. Fjerde Række. 1—3 Hefte. 12 Blade i Folio. Kjbhvn.

V. Falbe Hansen og *V. Scharling.* Danmarks Statistik. 2. Deels 4—5 Hefte. 192 S. Kjbhvn.

Tabelværk til Kjøbenhavns Statistik Nr. 4. Tabellarisk Fremstilling af Kjøbenhavns Fattigvæsens Historie i Tidsrummet 1816—1873 samt Oversigt over Fattigvæsenets tidligere Historie. Udgivet af Kjøbenhavns Magistrat. 170 S. 4°. Kjbhvn.

O. Nielsen. Kjøbenhavns Diplomatarium. Udgivet ved Kjøbenhavns Kommunalbestyrelses Omsorg. 4. Binds 2. Hefte. 400 S. Kjbhvn.

O. Nielsen. Kjøbenhavns Historie indtil Reformationens Indførelse. (Ogsaa med Titel: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse. Anden Dels første Hefte.) 188 S. Kjbhvn.

Exner. Vaisenhuset 1741—1795. Vaisenhusets Program. 1879.

C. Christensen. Hørsholms Historie fra 1305—1875. 496 S. Kjbhvn.

J. L. Ussing. Ledøje Kirke og de tyske Dobbeltkapeller. Det philosophiske Fakultets Festskrift i Anledning af Universitetets Firehundredaarsfest Juni 1879. S. 1—25.

A. Heise. Diplomatarium Vibergense. Breve og Aktstykker fra ældre viborgske Arkiver til Viborg Bys og Stifts Historie 1200—1559. Udgivet af det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog. LX + 450 S. Kjbhvn.

H. P. Barfod. Om Aalborgs Hellig-Aands-Hus. Aalborg 1878.

P. C. Kierkegaard. Mere om Røsten fra en gammel Grav. (Vestervigstenen.) Aalborg.

P. E. K. Kålund. Bidrag til en historisk-topografisk Beskrivelse af Island. II. 1. Nord-Fjærdingen. Med 4 lithograferede Kort. Udg. af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat. 194 S. Kjbhvn.

Levnedsbeskrivelser af de ved Kjøbenhavns Universitets Firehundredaarsfest promoverede Doktorer og Licentiater, meddelte af dem selv. 172 S. Kjbhvn.

(*S. W. Wiberg.*) Supplement til personalhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie, tilligemed et Anhang indeholdende en ny Redaction af de færøiske Præsterækker, besørget af C. F. Nielsen. 200 + 34 S. Faaborg.

C. A. Jordening og *V. L. Seehusen.* Farmaceutisk Stat 1770 —1879, indeholdende Fortegnelse over de i dette Tidsrum examinerede farmaceutiske Kandidater, kronologisk Fortegnelse over Apothekere og Apothekerne i Danmark, samt farmaceutisk Statistik. 80 S. i 4⁰. Kjbhvn.

A. H. Nielsen. Personal-historiske Notitser om Embedsmænd og Bestillingsmænd i Aalborg i Fortid og Nutid, samlede af *E. Tauber*, supplerede og fortsatte fra 1847. Udg. med Understøttelse af det jydske historisk-topografiske Selskab. 1—2 Hefte. 162 S. Aalborg.

F. R. Friis. Disciplene i Sorø Skole 1586—1623. 36 S. Kjbhvn.

(*Sofus Elvius.*) Studenterne fra 1829. 16 S. Kjbhvn.

J. Vahl. Slægtebog over Afkommet af Christjern Nielsen, Borgmester i Varde o. 1500. 1. Hefte. 34 S. Kjbhvn.

S. Birket Smith. Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie. Med Bidrag til hendes Ægtefælles og hendes nærmeste Slægts Historie. 1. Del. 584 S. Kjbhvn.

H. M. Fenger. Bidrag til Hans Egedes og den grønlandske Missions Historie 1721—1760 efter trykte og utrykte Kilder. 370 S. Kjbhvn.

E. Holm. Holbergs statsretslige og politiske Synsmaade. Festskrift i Anledning af Universitetets Firehundredaarsfest Juni 1879. 68 S. Kjbhvn.

P. Hansen. Familieminder og Erindringer fra Farum og Omegn. Udgivet af en Forening. 62 S. Lyngby.

C. Bruun. Gjennem hundrede Aar. Smaa Tids- og Charakteerbilleder i biographisk Ramme. 216 S. og 1 Tabel. Kjbhvn.

K. Arentzen. Adam Oehlenschläger. Literaturhistorisk Livsbillede. 528 S. Kjbhvn.

C. L. N. Mynster. Mindeblade om Oehlenschläger og hans Kreds hjemme og ude, i Breve fra og til ham, udgivne i Hundredaaret efter hans Fødsel. 482 S. Kjbhvn.

R. Nielsen. Adam Oehlenschläger. Et Mindeskrift. 174 S. Kjbhvn.

V. Heise. Breve til og fra B. S. Ingemann. 610 S. Kjbhvn.

F. L. Liebenberg. Breve fra og til Christian Winther. 256 S. Kjbhvn.

C. Otto. Af mit Liv, min Tid og min Kreds. En autobiografisk Skildring. Udg. med en Efterskrift af E. Collin. 266 S. Kjbhvn.

J. A. Hansen. Efterladte Papirer. Ordnet og udgivet af A. og O. L. Hansen. 2—5 Hefte. 192 S. Kjbhvn.

C. Sørensen. Korte Efterretninger om Laurids Sørensen og hans Descendenter. Med en Stamtavle. Trykt som Manuskript. 12 S. (Ikke i Boghandelen.)

Ludvig Mortensen. En kortfattet Skildring af mit Livs Historie. 28 S. Kjbhvn.

F. Bajer. Klara-Rafael-Fejden. Med et Digt „Mathilde Fibiger" af B. Arnesen-Kall. 124 S. Kjbhvn.

E. Jerichau. Til Erindring om Harald Jerichau. 110 S. Kjbhvn.

H. Matzen. Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479—1879. Udarbejdet efter Konsistoriums Opfordring. Første og Anden Del. 446 + 415 S. med 10 Træsnit. Kjbhvn.

H. Rørdam. Fra Universitetets Fortid. Heri: Universitetets ældste Sigil af Henry Petersen. 208 S. Kjbhvn.

P. L. Panum. Vort medicinske Fakultets Oprindelse og Barndom. Et Bidrag til Kundskab om Lægevidenskabens og Naturvidenskabernes Udvikling i Danmark. Festskrift i Anledning af Universitetets Firehundredaarsfest Juni 1879. 106 S. Kjbhvn.

A. Steen. Den polytekniske Læreanstalts første halvhundrede Aar 1829—1879. 216 S. Kjbhvn.

F. W. Horn. Den danske Literaturs Historie. 1—3 Hefte. 240 S. Kjbhvn.

Sophus Bugge. Bidrag til den nordiske Balladedigtnings Historie. I. Marsk Stig. II. Holofernes. Det philologisk-historiske Samfunds Mindeskrift i Anledning af dets 25aarige Virksomhed 1854—1879. S. 64—92.

P. M. Stolpe. Dagspressen i Danmark, dens Vilkaar og Personer indtil Midten af det 18de Aarhundrede. Udg. af Samfundet til den danske Literaturs Fremme. Andet Bind. 327 S. Kjbhvn.

E. T. Kristensen. Sagn fra Jylland. 1—2 Hefte. 160 S. Kjbhvn.

J. Kamp. Danske Folkeæventyr, samlede og gjenfortalte. 236 S. Kjbhvn.

C. Nyrop. Fra den kunstindustrielle Udstilling. Erindringsblade. 106 S.

Smaastykker.

1.

Nogle Efterretninger fra udenlandske Kilder om Danmark i Oldtiden.

Af Johannes Steenstrup.

Som bekjendt ere Efterretningerne fra Udlandet om Danmarks Rige i Oldtiden før Karl den Stores Tidsalder saare faa og lidet indholdsrige. Naar bortses fra de græske og romerske Forfattere fra Kejsertiden, ere omtrent de eneste Kilder, som give Oplysning om Danmark, de tvende Historikere fra det 6te Aarhundrede Procopius og Jordanes. Hertil kommer endvidere en lille, men interessant Efterretning hos Gregor af Tours, i Følge hvilken i Tiden mellem 512 og 520 under Kong Theuderichs Regjering hans Søn Theudebert paa den frisiske Kyst sejrrig overvandt Danskerne med deres Konge Chocilaic. Til denne Kamp maa der i Følge N. F. S. Grundtvigs Paavisning være sigtet i Beowulf-Kvadets Beretning om Kong Hygelacs Togt mod Merewioingas og om hans Død for deres Sværd[1]). Efter den Tid er der atter Taushed, og først i det 8de Aarh. dukker en enkelt Notits op i frankiske Kilder. Herhen hører saaledes Efterretningen om, at ved Tiden 700 Willibrord drog til Danmark og at Kongen Ongendus tog venligt imod ham og lod ham prædike, medens han dog selv ikke vilde ændre sin Tro; ved sin Bortrejse medtog Willibrord 30 Drenge, som han havde ladet opdrage i Kristendommen og døbe[2]). Derpaa tie Kilderne paany, indtil Karl den Stores Kampe med Saxerne

[1]) Jfr. Munch, Norske Folks Historie I. 1. 51; Schiern i Annaler f. N. Oldkyndighed 1858. 5.

[2]) A. D. Jørgensen, den nordiske Kirkes Grundlæggelse 77.

begynde og indtil de Danske drives med ind i disse, især efter at Widukind er flygtet til den danske Kong Sigfred. Vi faa da de første nøjagtige Oplysninger fra Udlandet om vort Lands Konger og dets Regjering. Ved disse skal der her ikke dvæles, men vi tør dog maaske henlede Opmærksomheden paa nogle for kort siden fremkomne Bidrag til hin Tids Historie, hvilke ere blevne oversete og ladte ubenyttede af nyere danske Forskere. Det er nogle Poesier, skrevne af de to Digtere, som Karl den Store havde medbragt fra Italien, Paulus Diaconus og Petrus fra Pisa[1]); man har i dem et Udtryk for, hvor megen Opmærksomhed den danske Nation havde vakt hos Frankerne, efter at de nu vare komne i mere direkte Forbindelse med den. Vi gjøre Bekjendtskab med et Digt, skrevet til Paulus af Petrus i Karl den Stores Navn, hvori han ønsker Paulus til Lykke i Anledning af, at han har besluttet sig til at blive i det frankiske Rige. Petrus omtaler her tre Slags Pinsler, mellem hvilke Kong Karl i en Spøg havde overladt ham Valget, nemlig enten at kastes i Lænker eller at sættes i et skummelt Fængsel eller at bevæge Kong Sigfred til at antage Troen[2]). Herpaa svarer da Paulus i et andet Digt, hvori han omtaler Sigfred med megen Foragt, som om han var et vildt Dyr, der herskede over andre vilde Dyr. I øvrigt er han ikke i Tvivl om, at den danske Konge i sin Frygt for Karl ikke vilde krumme et Haar paa Petrus's eller hans Ledsageres Hoved, men at han vilde lade sig døbe; i modsat Fald skulde Petrus føre ham med Hænderne bundne paa Ryggen frem for Karls Throne, idet Thonar og Waten (Thor og Odin) vilde lade ham i Stikken[3]).

---

[1]) E. Dümmler har meddelt dem i Haupt's Zeitschrift für deutsches Alterthum, Bd. XII. 446 f. Jfr. Abel, Karl der Grosze I. 350.

[2]) S. 452: aut si pompiferi Sigifrit perpendere uultum
impia pestiferi nunc regni sceptra tenentis,
ut valeas illum sacro perfundere fonte,
uis, qui te cernens uita spoliabit et arte.

[3]) S. 453: si satagam Sigifrid truculentum cernere uultum,
uix perpendo aliquod utilitatis opus.
ille caret Latiis indocto corde loquellis,
illius est minime cognita lingua mihi.

Mit Hovedformaal ved disse Bemærkninger er dog at pege hen paa en Beretning om et Tog af de Danske til Frankerriget, hvorpaa jeg er bleven opmærksom ved at læse de ældste Hertuger af Champagnes Historie. Man synes at have overset denne Kilde i de fleste nyere Skrifter, hvori der ellers gjøres Rede for Efterretningerne om de Danske før Karolingertiden (saaledes hos Munch, N. Folks Historie I. 1. 51 f., N. M. Petersen, Danmarks Historie i Hedenold, 2det Oplag, II. 220, Joh. Steenstrup, Normannerne I. 11), og dog findes der allerede hos Suhm og nogle andre Forfattere (hvor om strax skal tales) en ganske vist meget forvirret og urigtig Notits derom.

Efterretningen findes hos Digteren Venantius Fortunatus, der er født i Italien og som 565 kom til Gallien til Kong Sigeberts Hof, hvor man fandt megen Behag i hans rhetoriske Poesi og hvor de fornemme Herrer og Bisper satte Pris paa at faa et Æredigt fra hans Haand. Som en af disse Mæcener efter Tidens Smag kan nævnes Lupus, den ældste os bekjendte Hertug af Champagne. Ved Hertug forstodes paa de Tider en Embedsmand, som ikke var meget forskjellig fra en Greve, skønt han havde Myndighed over et større Landomraade end denne; han var som Greven Øvrighedsperson og tildels Dommer, men fremfor Alt var han militær Høvding. Efter Sigeberts Død, da Childebert I endnu var mindreaarig, stillede Lupus sig paa Enken Brunhildes Parti, hvorfor han maatte udholde haarde Kampe, og man berøvede ham hans Hertugdømme (581). Senere kom han dog tilbage til Austrasien, hvor han døde (før Aar 596)[1].

Venantius blev som sagt beskyttet af Hertug Lupus, og denne hædredes da til Gengjæld i hans Vers. I et af de to

---

simia setiferumue brutum pecus esse putabor
deridetque meum stulta caterua caput . . . .
sin minus, adueniat manibus post terga reuinctis,
nec illi auxilio Thonar et Waten erunt . . . .

[1]) Jfr. H. d'Arbois de Jubainville, Historie des ducs et des comtes de Champagne I. 21 f. Fauriel, Histoire de la Gaule méridionale II. 225.

Digte, som ere bevarede[1]), hedder det saaledes: Du er i Dyder og Evner den vise Scipio, den kloge Cato, den lykkelige Pompeius og fører Rom tilbage mellem os. Du forener i Dig den romerske Nations gamle Dyder, i Krigen har Du dens Mod, i Freden er Du den gode Rets Forsvarer. Du støtter Dig paa to Magter, paa Vaabnene og paa Lovene, og Lykke og Held, som komme ovenfra, have opmuntret Dine krigerske Fuldkommenheder. Saxerne og de Danske, som bleve saa hurtigt slagne af Dig, ere Vidner herom. Hvor Bordaa ruller sit bugtede Løb, faldt den fjendtlige Hær. Den halve Krigerskare adlød da Dine Bud, og den sejrede med Rette, eftersom den lød Dine Befalinger. Dit Legeme blev badet af Sved under Jærnbrynjens Vægt, men Du sejrede trods den Støvsky, som indhyllede Dig. Idet Du drev den flygtende Hær foran Dig, slog Du den lige indtil Lougonas klare Vande satte Grændsen. De træge Bølger bleve da Gravsted for de Flygtende. Lykkelige Hærfører, for hvem selv Bølgerne gaa i Kamp[2])!

Dette Digt er skrevet mellem 565, da Venantius, som alt sagt, kom til Gallien, og 575, da Kong Sigebert blev myrdet. Paa denne Tid eller noget forinden har der altsaa staaet en Kamp mellem Frankerne og de forenede Danske og Saxer, og Hertugen har anført den ene Del af Hæren. Man har hidtil antaget, at Slaget stod ved Oder eller ved Lahn, men det kan

---

[1]) Disse Digte findes i Venantii Fortunati Opera omnia, ed. Luchi, S. 231 f. Bouquet, Historiens de France II. 514 f. De Jubainville l. c. 430 f.

[2]) Quæ tibi sit virtus cum prosperitate superna,
Saxonis et Dani gens cito victa probat.
Bordaa quo fluvius sinuoso gurgite currit,
hic adversa acies te duce cæsa ruit.
Dimidium vestris jussis tunc paruit agmen.
Quam merito vincit qui tua jussa facit.
Ferratæ tunicæ sudasti pondere victor,
et sub pulverea nube coruscus eras.
Tamque diu pugnas acie fugiente secutus,
Laugona dum vitreis terminus esset aquis.
Qui fugiebat iners amnis dedit ille: sepulchrum
pro duce felici flumina bella gerunt.

aabenbart ikke være rigtigt. Floden Bordaa kan næppe være nogen anden end den nuværende Bordau i Vestfrisland, der bar dette Navn allerede den Gang Bonifacius prædikede i disse Egne og blev dræbt her[1]), og Lougona er da vistnok den ikke langt herfra flydende Loubach eller Louwers, der er Grænseflod mellem Vestfrisland og Groningen[2]). Denne Kamp med de Danske har altsaa staaet ikke langt fra de Kyster (Chattuarernes Lande ved Rhin og Maas), paa hvilke Kampen mellem Hugleik og Frankerne fandt Sted i Begyndelsen af Aarhundredet.

Suhm har, som alt sagt, en Notits om Kampen med Hertug Lupus, men han henlægger den urigtigt til Eder-Floden, som falder i Fulda. Han nævner desuden umiddelbart forinden Følgende om en Kamp mellem Kong Chlotar og den britiske Greve Chonober og Chlotars egen Søn Chramnus: „ved den Leilighed tænker jeg, at Danske og Svenske ere og i Bretagne blevne overvundne, hvad enten de alene ere komne der for at røve eller og for at hjelpe Britterne imod Frankernes tiltagende Magt"[3]). Uagtet denne Efterretning herfra er gaaet over til Depping, Expéditions des Normands (nouv. édit., S. 61) og til N. M. Petersens Oversættelse af denne Bog (S. 126), har jeg ikke i nogen Kilde kunnet finde Hjemmel for denne Beretning, og de Citater, som Suhm anfører i Slutningen af det vedkommende Stykke, udsige næppe Noget herom, saa at man vist ikke gjør Suhm Uret i at antage, at hans Meddelelse herom, ligesom saa meget andet i første Bind af hans Danmarks Historie, alene bygger paa hans „jeg tænker".

---

[1]) Pertz, Scriptores I. 326 (Ann. Mettenses): (735) Karolus . . ad Wistriamchi et Westrachia insulas pervenit. Super Bordinem vero fluvium castra ponens etc. II. 350 (Vita S. Bonifacii): secus ripam fluminis quod dicitur Bordne quod est in confinibus eorum qui rustica dicuntur lingua Ostor- et Westeraêche . . erexit tentoria.

[2]) Pertz II. 380 (Vita S. Willehadi): transivit fluvium Loveke. Jfr. Waitz, deutsche Verfassungsgeschichte III. 109 f.

[3]) Historie af Danmark. I. 402.

2.

Et Par oplysende Meddelelser om Kaj Lykke.

Af N. Rasmussen Søkilde.

Medens Historien kun har meddelt svage Bidrag til den Adelsmands Liv og Færd, hvis Fald er bleven saa almindelig bekjendt, har Sagn og Digtning derimod svulmet sig op til ikke alene at fremstille ham som Damernes Yndling, en mere eller mindre strafværdig Forfører, men og som en haard og umenneskelig Bondeplager [1]). Men har Sagnets Dom været uretfærdig imod ham med Hensyn til den sidste Beskyldning, saa har man vel ikke gjort ham synderlig Uret med Hensyn til den første. Den Omstændighed, at han paa Rantzausholm havde sit Soveværelse ved Siden af Pigernes prægtigt udstyrede Kammer har noget mistænkeligt ved sig [2]), og flere Omstændigheder tyde paa, at Kaj Lykke ogsaa delte sin Gunst til begge de bekjendte Piger Sofie Abelsdatter og Catrine Mikkelsdatter, der stode i hans Tjeneste paa Rantzausholm [3]) Aarene forud for hans Fald.

I Foraaret 1656 skrev Sofie Abelsdatter til sin „gunstige Herre og Husbonde“ i Kjøbenhavn, at hun ikke længer kunde udholde den Folkesnak, der gik „hende til værste“, og at hun maatte drage fra ham. Det synes næsten, at heri ligger en dækket Tilstaaelse af, at hun saa sin Fremtid truet. For at overtale hende til at blive, var det han d. 12. April fra Kjøbenhavn skrev det ulykkelige Brev til hende. Nogle Uger senere sendte Kaj Lykke Bud efter hende, at hun tillige med

---

[1]) Kaj Lykke var efter Breve, Aktstykker og Tingbøger fra hin Tid ingenlunde haard mod sine Bønder. (Jfr. min Holstenshus og Nakkebølle S. 60. 61.)

[2]) Synsforretning over Rantzausholms Slot d. 24. Maj 1664, Salling Herreds Tingbog, Svendborg Amts Arkiv. Ogsaa trykt i S. Jørgensens Bidrag til Bedømmelsen af den fynske Landbostands Vilkaar. Historisk Tidsskrift. 4. R. V.

[3]) Kaj Lykke opholdt sig sædvanlig paa Rantzausholm, naar han ikke var paa Rejser eller opholdt sig i Kjøbenhavn eller paa Gisselfeld.

sin Medtjenerinde Catrine skulde rejse over til ham paa Gisselfeld, og begge Pigerne fik efter hans egen Ordre udbetalt 5 Rdr. i Rejsepenge, som Ridefogden d. 7. Juni s. A. udbetalte af Rantzausholms Godskasse, hvormed begge Pigerne begave sig paa Vejen til Sjælland[1]).

Resultatet af denne Rejse var, at Sofie kort efter blev gift med Ridefogden Peter Børting og fik endnu samme Sommer den gamle Skrivergaard i Haagerup opført af nyt, til en prægtig og herskabelig Bolig. I Godsregnskaberne for nævnte Aar (1656—57) har man en hel Del interessante Oplysninger om, hvilke Arbejder og Materialier der maatte til for at skaffe Sofie Abelsdatter en Bolig. Allerede i Juni Maaned begyndte man at lægge Grund og grave Kjælder. Sten og Tømmer udtog Ridefogden selv af Gaardens rige Oplag. For at opføre Hovedbygningen fik Murmester Peder Lavritsen 200 Rdr., medens Hans Kirchhoff i Rantzausholms Mølle fik 189 Rdr. for Tømmerarbejde paa samme Bygning. Der blev lavet 61 store Vinduеskarme, hver med 4 Vinduer i, hvortil altsaa „244 Vinduer af Husbondens eget Glas og Bly". Den 9. Juli rejste man Taget paa Hovedbygningen, dertil medgik over 2500 Lægtesøm foruden store Masser af andre Søm. Der blev ialt fra 1. Juli til 3. November 1656 leveret henved sex Tusinde Søm. Midt paa den teglhængte Hovedbygning opførtes en „Karnap", der blev prydet med to Fløjstænger med gyldne Fløje, som opsattes den 9de og 10de Oktober. Til Fløjstængerne medgik 5 L℔ Jern. Til Hængsler, Ankere og Beslag medgik store Masser. Til denne Bygning brugte man fremdeles 1200 Lægter og 136 Tylter Fjælle.

Endnu i Sommeren 1656 opførte man en Lade paa 24 Fag og den følgende Sommer en stor Øxnelade, som Christen Tømmermand i Røde Mølle fik 50 Rdr. for at hugge, medens Murmesteren fik 24 og Snedkeren 11 Rdr. For Dørbeslag fik Smeden 6½ Rdr. og for 12 Vinduesbeslag 5 Rdr. 2 ß. Til Døre og Porte medgik 34 Tylter Fjælle. Der medgik til

[1]) Rantzausholms Regnskaber for 1656—57 i Kommissions-Forretningerne i Kaj Lykkes inddragne Midler. Gehejme-Arkivet.

samtlige Bygninger paa Skrivergaarden 684 Alen Egetømmer, og blandt de mange forskjellige Materialier, som bleve anvendte, fremhæves 1400 Vinduesstænger, 13 nye Laase, der kostede 2 Rdr. Stykket, og 3 gamle reparerede, hvorfor betaltes 4 Rdr. Det var altsaa 30 Rdr. alene for Laase.

Medens saaledes den gamle Skrivergaard i Haagerup nu stod opført i sin ny og skjønne Form som en Bolig for Ridefogden og hans unge Ægtefælle uden mindste Udgift fra deres Side, havde „den gunstige Husbonde" oven i Kjøbet lovet at betale alle de ved Ridefogdens Bryllup med Sofie Abelsdatter medgaaende Udgifter. Og da Peter Børting havde slig Tilladelse, kan man ikke fortænke ham i, at han tog sig et stort og kostbart Bryllup, der alene i rede Penge kostede Husbonden over 160 Rdr. Der indkjøbtes blandt andet hertil 4 fede Svin a 2 Rdr., 3 Oxehoveder Vin a 14 Rdr., 6 Tdr. Rostokker Øl a 3 Rdr. 2 ℔, 20 Tdr. dansk Øl a 1 Rdr., Brød hos Bageren i Odense for 12½ Rdr., 50 Citroner, Ædike, Mandler, Husblas og 3 Bøger Guld til at forgylde Postejer, Sukkerbrød og andre Kager med. Kokken fik 16 og Spillemanden fik 24 Rdr.

Naar man regner ud i klingende Mønt alt, hvad Haagerup Skrivergaard, med den store grundmurede Hovedbygning og de stærke Bindingsværks-Ladebygninger, havde kostet at bygge, det store Bryllup og alle de øvrige Udgifter tilsammen, saa maa man tilstaa, at Kaj Lykke dyrt betalte sit Venskab med Sofie Abelsdatter. Men alle disse Udgifter vare dog for intet at regne imod hvad Forbindelsen med hende siden førte til, da der opstod Uenighed imellem ham og hendes Mand Ridefogden Peter Børting, da denne ved at drage det fem Aar gamle Brev frem bevirkede sin Herres haarde Domfældelse.

Medens saaledes alle Hænder sattes i Bevægelse for at udstyre Sofie, holdt Kaj Lykke Catrine hos sig paa Gisselfeld. Hvor længe hun delte Glædens Dage med ham der, er ikke bekjendt, men 9 Maaneder efter at hun havde ledsaget Sofie der over, finde vi hende ved Rantzausholm under de samme Forhold, som vi fandt Sofie Abelsdatter et halvt Aar forud, og Catrine Mikkelsdatter maatte ogsaa udstyres, og fik hun end ikke saa prægtig en Gaard, saa stort et Bryllup og saa fornem

en Mand, saa fik hun dog alle disse Behageligheder uden nogen Ulejlighed. Hun fik en Gaard i Nybo med Fribrev for hele sin Livstid og alt, hvad hun i øvrigt kunde forlange. Om hun selv havde valgt sig en Mand, eller hendes gunstige Husbonde havde truffet dette Valg for hende, det vide vi ikke, men Valget faldt lige som for Sofie paa en af hendes Medtjenere: Peder Jensen Drejer eller Bildhugger. Vel var der en øde Gaard, men den stod ikke de unge Folk an, derfor fik Ridefogden Ordre til at give Hans Jensen i Nybo hans Fæste tilbage igjen med 66 Rdr. 4 ß, og nu blev denne Gaard, som de fik Lyst til, sat i en prægtig Stand. Der kom nye Lægter, Tegltag, Vinduer, Døre og Loft, samt Ovn og Skorsten. Der udbetaltes af Godskassen til Murmesteren 26 Slette-Daler, til Tømmermanden 6 Rdr. og til Snedkeren 8 Rdr. for 36 nye Vinduer. Foruden andre Materialier blev der brugt 25½ Tylt Fjælle. Gaarden fik fra den Tid Navnet Lystgaarden, et Navn den bærer endnu den Dag i Dag. Den 18. Marts 1657 fik Catrine Mikkelsdatter „efter Husbondens Ordre“ 20 Rdr. til en Brudeseng, og i Slutningen af samme Maaned fik hun yderligere Bidrag til sit Bryllup med Peder Jensen.

3.

En fransk Beretning om det danske Hof 1653.

Meddelt af J. A. Fridericia.

I det herhjemme sikkert lidet kjendte franske Tidsskrift Le Correspondant Tome 112 (1878) har Greven af Baillon meddelt Brudstykker af nogle hidtil utrykte Memoirer, forfattede af Franskmanden Philippe Boudon de la Salle, der efter at have været „trésorier de France“ i Montpellier var bleven indviklet i Frondekrigen og paa Grund af de Uvenskaber, han derved havde paadraget sig, forlod sit Fædreland for at drage til Dronning Christina af Sverigs i adskillige Henseender saa tiltrækkende Hof. De udgivne Brudstykker dreje sig netop overvejende om hans Ophold i Sverig; men paa Gjennemrejsen dertil dvælede han nogle Dage i Danmark, og da Skildringen

af hvad han oplevede her, synes at have nogen Interesse, skal den gjengives i Uddrag efter det nævnte Tidsskrift (S. 241—245).

De la Salle kom den 13. Januar 1653 til Kjøbenhavn. I sit Værtshus traf han to af Frederik III's Hofjunkere (gentilshommes de la maison), som forestillede ham for Kongen og Dronningen, af hvem han giver følgende Skildring: „Cette princesse étoit de grande taille, blonde et la peau très-belle, d'une humeur douce et reçevant fort bien les étrangers; elle avoit beaucoup d'inclination pour la France, elle avoit tout ce qui en venoit. Elle étoit habillée à la française et avoit deux femmes de chambre de Paris, qui en faisoient venir toutes les modes; elle parloit fort bien français, ainsi que son époux. Fredéric III étoit d'ailleurs un prince bien fait et fort affable envers tout le monde. La cour de ce roi étoit assez belle, il avoit quantité de noblesse, bien servie, mais pas avec la magnificence et la politesse de celle de France."

Han beskriver derefter en Fest, som Kongen gav til Ære for den nederlandske Gesandt[1]). Man satte sig til Bords Klokken 12 Middag. Kongen og Dronningen sad „au haut bout" med Dronningens Broder, Hertug Johan Frederik af Lyneborg, den nævnte Gesandt, Hertugen og Hertuginden af Holsten og de store Rigsembedsmænd ved deres Side. Den største Ro herskede ved den første Anretning, og saasnart den var forbi, gik de la Salle ind i Drabantsalen (la salle des gardes) for at dinere med Kongens „Officiers", hvis Bord ligeledes var meget godt forsynet, og hvor der ikke sparedes paa rhinske og spanske Vine. Strax efter Maaltidet vendte han tilbage til den kongelige Gildesal; „le fruit fut grand, tout de sucreries, hors quelques compotes". Da Taflet var hævet, begyndte man at drikke; thi Landets Skik fordrede, at man først tog alvorligt fat derpaa efter Middag. Hertugen af Holsten, som havde været i Frankrig, begyndte en Samtale med de la Salle og udtrykte sin Forbauselse over, at han havde faaet i Sinde at rejse til Norden. Kongen kom imidlertid til og afbrød Samtalen for at tilbyde

[1]) Nanning Keyser.

ham at rejse til Stockholm sammen med hans Gesandter[1]). Hertugen af Lyneborg talte derpaa en Time med Gesandten, hele Tiden med Glasset i Haanden. Det var mørkt, og man havde bragt Fakler. Ved enhver Skaal, og der var mange af dem, lød Pauker og Trompeter. Musiken spillede i Mellemrummene. Man holdt op at drikke henimod Kl. 6, men flere Rigsraader og andre Adelige kunde ikke gaa alene hjem. Han selv holdt sig godt, indtil Hertugen af Lyneborg lod ham bringe en stor Skaal med „vermeil“ [2]), som holdt en god Pægel, og som han ikke kunde afslaa uden at være i høj Grad uhøflig. Han kunde dog gaa hjem støttet til to Tjenere, men han befandt sig daarlig, da han kom i Seng; dog var det overstaaet den næste Dag. „Man fortalte Kongen, at jeg havde været meget beruset, hvorover hele Hoffet morede sig, og jeg blev mere anset.“

I de følgende Dage besøgte han Universitetet og de andre videnskabelige Anstalter. Da Afrejsen var bestemt, gave hans danske Venner en stor Afskedssouper for ham. „Man spiste paa Fransk, men man drak paa Tysk.“ Den næste Morgen hørte han Messe hos den spanske Gesandt, hvis Kapel betjentes af Jesuiter, og rejste derpaa alene til Helsingør for at se Kronborg. Om dette siger han, at det trods sine Kanoner og nogle Bastioner mere lignede et smukt Lystslot end en Fæstning. Den følgende Dag tog han over til Helsingborg, hvor han traf den til Sverig bestemte danske Gesandt, Mogens Høg.

---

[1]) Om dette danske Gesandtskab til Sverig se Becker, Samlinger til Danm. Hist. under Frederik III. I, 51 f.

[2]) En Slags Vin.

Kong Christiern den Førstes Reiser i Tydskland og Italien i Aarene 1474 og 1475.

Af

C. Paludan-Müller.

I Fremstillingen af Kong Christiern den Førstes Historie er »Romerreisen» et væsentligt Parti. De ydre Hovedtræk af selve Reisen have ogsaa lige siden Begyndelsen af det 16de Aarhundrede været almindelig bekjendte; men de ældre Forfattere, J. H. Schlegel medregnet, savnede altfor mange Oplysninger til at de kunde indse Reisens egentlige Betydning. Nu er saa meget nyt Stof blevet tilgængeligt, at dette Stykke af vor første oldenborgske Konges Historie krævede en Omarbeidelse. I 7de Bind af H. P. Holst's Tidsskrift For Romantik og Historie, der udkom 1871, gav Hr. Kammerherre F. v. Krogh en saadan. Han havde havt flere Kilder at øse af end nogen af hans Forgængere; men da han i det Hele indskrænkede sig til Reisens Ydre, blev der dog endnu en Efterslæt at indhøste. Naturligst havde det været, at en ny Fremstilling var fremkommen ved vort Universitetsjubilæum i 1879; da var det ogsaa min Agt at levere den som et Bidrag til det philosophiske Fakultets

Festskrift. Tilfældigheder hindrede det dengang, hvorved der imidlertid blev Leilighed til en ny Gjennemarbeidelse af Sagen.

Det har ikke været min Opgave at oplede og sammenstille alle Meddelelser om Kongens Bevægelser paa Reisen, men at forklare dennes Mening og paavise dens Plads i Danmarks Stats- og Kirkehistorie. Flere Gange har jeg navnlig udtalt den samme Opfattelse af denne Konges Forhold til Paven og hans Kurie som her, saa at det er af mit Eget, jeg har taget for at skaffe det bedre Indgang.

Hvad Historikeren mest savner hos Hr. v. Krogh er hans Hjemmel for Fremstillingen. Denne Mangel var vel betinget af det Tidsskrifts Natur, hvori den skulde offentliggjøres. Da jeg ikke kunde følge ham heri, maatte mine Sider blive tungere at læse, end hans. For dog ikke at hænge for stor en Byrde af Henvisninger og Biundersøgelser paa dem, er Kritik af Kilderne givet i særskilte Tillæg, der efter Behag kunne forbigaaes eller medtages uden at afbryde Fremstillingens Text.

Mai 1880.

C. P.-M.

Første Afdeling.

1. Kong Christiern den Første af Huset Oldenburg havde i 12—13 Aar Lykken med sig i store Foretagender: han blev Danmarks Konge, han hævdede Gullands Besiddelse for sit danske Rige, han valgtes og kronedes til Norges Konge; af Kong Karl Knudssøns svenske Modstandere indkaldtes han til Stokholm, hvor han ved Valg af det øieblikkeligt herskende Parti og ved Kroning ligeledes blev

Sverrigs Konge. Det saa ud, som om den store Margaretes Union var gjenoprettet, hendes Tanke om et samlet og enigt Norden nu atter virkeliggjort. Endelig vandt Kong Christiern ved Arv og Valg ogsaa Besiddelsen af det danske Lens-Hertugdømme Slesvig og de tydske Grevskaber Holsten og Stormarn. Fra Elben til det ukjendte Ishav, fra Nordhavet indtil Rusland rakte hans Scepter. Siden Knud den Stores Tid havde ingen dansk Konge baaret Navn af Hersker over saa vidtstrakte Lande.

Men Slesvig-Holsten blev denne tilsyneladende store Magts Grav. Erhvervelsen og Bevarelsen af disse Fyrstendømmer lagde Beslag paa alle Kong Christierns Kræfter og gjorde ham saa afhængig af dem, hvis Bistand, Løfter og Laan havde sat ham i Stand til at føie disse Lande til sine tre Kongeriger, at han ikke beholdt Kræfter og Midler, ja ikke engang Tid nok til at opretholde sit Herredømme over Sverrig.

Den 10de Oktober 1471 seirede paa Brunkebjerget ved Stokholm det svenske Uafhængighedsparti, Svearigets Almueparti ført af den ældre Sten Sture. Men saa afgjort denne Seir var paa Valpladsen, saa blev den som en Partiseir dog ikke politisk afgjørende nok til at skaffe det svenske Folk den endelige Fred, hvorefter det længtes. Sten Sture havde vel trængt Kongens Person ud af Sverrig, men han havde ikke faaet saadan Magt over det svenske Rigsraad, at han kunde erklære Kongesædet for ledigt og sætte sig selv eller nogen Anden i den Fordrevnes Sted. Han maatte forene sig med Flertallet i Raadet til Underhandlinger om Kongens Gjenindsættelse, hvorved Sverrig vandt kortere eller længere Stilstande, der vel i Almuens Øine kunde tage sig ud som Fred, men som ikke skuffede Kong Christiern og hans danske Rigsraad. Som Sagerne stode efter Brunke-

bjergslaget, var det imidlertid ogsaa deres Ønske at undgaa en Fornyelse af Fjendtlighederne.

Det svenske Rigsraad opfordrede det danske til Underhandlinger om Forlig. Et Møde i Kalmar af Udsendte fra begge Rigsraad aftalte i Juli 1472 en Overenskomst, der seer ud som et Slags Fornyelse af Unionen mellem Rigerne, og som i det mindste tilveiebragte en Stilstand paa et Aar ved den Bestemmelse, at i Juli 1473 skulde 12 danske og norske Rigsraader med 12 svenske enten ved Mægling tilveiebringe Forlig imellem Kongen og hans svenske Modstandere, eller afsige en endelig Dom imellem dem. Dette kan kun ansees for en Udsættelse og en midlertidig Vaabenstilstand; thi ingen af Parterne kan fornuftigvis have ventet en virkelig Afgjørelse af Striden ved en saadan Voldgift: hvorledes skulde et lige Antal af hver Parts Tillidsmænd kunne enes eller med Stemmeflerhed afsige en Dom, der opløste Partierne og bragte Striden til Ende? Dette viste sig da ogsaa i 1473. Det nye Kalmarmøde enedes vel om Stilstandens Forlængelse, men tillige om at opsætte Afgjørelsen ved Mægling eller Dom indtil Midsommerstid 1474, da saa Kong Christiern skulde være saa nær ved Kalmar, at Underhandlerne kunde faa ham i Tale[1]).

I de samme Aar, da Kongen kæmpede for sin svenske Krone, havde han havt næsten lige saa haard, om ikke saa blodig en Strid for Besiddelsen af de to Fyrstendømmer; og ikke langt var det fra, at hans Broder Gerhard havde listet eller vristet dem ud af hans Haand ved kløgtig Benyttelse af Landalmuens Vrede imod Adelen, som sluttede

[1]) Fordrag imellem Danmark og Sverrig, Kalmar Tirsdagen efter V. Frue Dag assumptionis (17. August) 1473, Diplomatarium Christierni I, p. 284.

sig til Kongen; men Adelen beredte tillige denne mange Vanskeligheder ved overdrevne Fordringer paa Panter og Rettigheder til Gjengjæld for sin Bistand i Slesvig og de tydske Grevskaber Holsten og Stormarn. Det kom til et aabent Brud imellem Brødrene. Kongen maatte endog i Juli 1470 med egen Haand anholde Gerhard paa Segeberg Slot. Gerhard blev vel nødt til at opgive disse Lande, og Kongen kuede med Magt Modstanden hos Bønderne i Vilster og Kremper Marsk, der ikke vilde opgive Gerhard; men Greven holdt ikke det aftvungne Fredsløfte længer, end til han troede at kunne bryde det med Fordel. I September 1472 gjorde han fra Oldenburg over Nordsøen et Forsøg paa at sætte sig fast i Husum og blandt Marskbønderne i Nordfriesland, — et Forsøg, Kongen dog drev tilbage ved sin Raskhed og straffede med stor Strenghed imod Gerhards Tilhængere, medens han lod denne selv undslippe. Det havde atter vist sig, at Gerhard endnu havde talrige Tilhængere især blandt Marskboerne i Egnen ved Eideren og Elben, det frie Ditmarskens Naboer til begge Sider[1]). Havde Gerhard ikke været en saa stridslysten og upaalidelig Mand, som skabte sig Fjender paa alle Kanter, maatte det ventes, at han snart vilde have gjentaget Forsøget paa at reise Almuen i Slesvig og Holsten imod sin Broder Kongen og den slesvig-holstenske Adel. Farlig kunde han især blive ved at kaste sig i Armene paa Nederlandenes Herre, Hertug Karl den Dristige af Burgundien, der i Aarene 1470—73 stod i Færd med at vende sin Krigsmagt, som han selv og Mange med ham ansaa for uimodstaaelig, imod de friesiske Lande ved Nordsøen.

---

[1]) De første Konger af den Oldenborgske Slægt, p. 85 f. (Kong Christiern den Første, fjerde Afdeling).

2. Det var den unaturlige Strid mellem Søn og Fader i det Gelderske Hertughus, der gav Karl den Dristige Leilighed til lægge Hertugdømmet Geldern med Grevskabet Zütphen til sine andre Nederlande. Adolf af Egmond, der i flere Aar holdt sin Fader, den gamle Hertug Arnold, i et haardt Fængsel og tilrev sig selv Regeringen over Geldern, blev af Hertug Karl anholdt og sat i Fængsel, Faderen derimod befriet og gjenindsat, men derefter saa afhængig af den mægtige Befrier og Patron, at han maatte indrømme denne under Form af Pantsættelse en Adkomst til at sætte sig i Besiddelse af Arnolds Lande, da denne døde den 23de Februar 1473. Allerede Visheden om, at den rige Arv maatte falde i hans Hænder, havde hos den ærgjerrige Burgunder fremkaldt Tanker om Herredømmet over alle friesiske Lande lige til Nordsøen. Og hvor vilde en Herskesyge som Karl den Dristiges sætte sin Grændse[1]? Alle Magthavere i Mellemeuropa, ikke mindst de nordtydske Stæder og Fyrster, stode spændte paa, hvad der vilde gaa for sig i disse Egne. Blandt Andre tænkte Grev Gerhard paa at føre sig de med Længsel imødesete Omvæltninger til Nytte. Han nærmede sig Hertug Karl, hvad der endelig i det følgende Aar førte til et Forbund, sluttet i den burgundiske Leir for Neuss den 30te November 1474, om at tjene ham med sin Krigsmagt, naar Hertugen angreb Fries-

[1]) Ubbo Emmius, Rerum Frisicarum historiæ Decas III lib. XXVI. At Hertug Karl gjorde Fordring paa Friesland, sees ogsaa deraf, at han i sin Titel, der indeholder en Fortegnelse over hans mange Lande, ogsaa kalder sig dominus Frisiæ. Hvor hans fulde Titel forekommer i Keiserens Aktstykker eller Skrivelser, mangler dette dominus Frisiæ: et Tegn paa, at Keiseren ikke anerkjendte hans Paastand paa de friesiske Lande.

land [1]). Kom disse Planer til Udførelse, kunde Kong Christiern vente sig nye Uroligheder i Slesvig og Holsten, om ikke af Hertug Karl selv, med hvem han stod i venskabelig Forbindelse, saa af sin Broder Gerhard.

Men ikke fra den burgundiske Magt og Ærgjerrighed alene truedes Tydsklands Ro i disse Aar; en større Fare for den hele Christenhed beredte Osmannernes seirrige Fremtrængen efter Constantinopels Erobring. Man erkjendte Nødvendigheden af at ruste sig til Modstand. Pave og Keiser forenede sig om at tilveiebringe et stort Korstog nærmest fra Tydskland og Italien; men begge Lande, saa rige paa Kræfter, vare tillige saa sønderrevne af indre Strid, at der ikke kunde tænkes paa noget almindeligt Krigstog, førend Fred tilveiebragtes i Landene selv. Derfor og for andre vigtige Sagers Skyld kom Keiser Frederik den Tredie efter mere end en Snes Aars Forløb ud af sine østerrigske Lande ind i Riget, — dog lige vanmægtig nu som før. Paa Rigsdagen i Regensburg 1471 blev vel en almindelig Landefred i Tydskland paabudt, meget betænkt og talt om en stor national Rustning; men Intet kom til Udførelse. I Aaret 1473 kom Keiseren atter ind i Riget for nu at faa de modstridende Elementer samlede til en fælles Anstrengelse. Men han indvikledes snart i mange andre Sager; og selv var han, som bekjendt, lidet skikket til kraftig Virksomhed eller til magnetisk at drage selv de villige, men spredte Kræfter i Folket til sin Person og fastholde dem. Alle Pave Sixtus IV's indtrængende Opfordringer og Formaninger bragte dog tilsidst heller ikke denne Gang en stor Tyrkekrig i Gang.

---

[1]) Hammelmann, Oldenb. Chronicon, 3die Del, p. 274. Jfr. Wiarda, Ostfriesische Geschichte II. p. 88. v. Halem, Gesch. des Herzogthums Oldenburg, I, p. 368.

3. At Keisermagten ikke gik aldeles til Grunde i denne Keisers Tid, skyldes fornemlig nogle faa mægtige Rigsfyrster, der støttede Keiseren, men som ogsaa derved vandt saa stor Indflydelse paa ham, at det ved mere end een Leilighed saa ud, som om de snarere brugte ham til at udføre deres Hensigter, end at de tjente ham til at skaffe den keiserlige Villie Anerkjendelse og Virkning. Af disse Fyrster stod ingen Keiseren nærmere, eller formaaede mere hos ham, end den brandenburgske Kurfyrste Albrecht, som med urokkelig Hengivenhed sluttede sig til Keiser Frederik, eller maaske rettere til Keiserideen i hans Person. Albrecht var ikke alene en tapper Kriger, men ogsaa en udmærket Minister i Keiserens Raad, indviet i alle Rigets Sager, og en kløgtig Leder af vanskelige Underhandlinger. Denne Albrecht, der for sine mange Feider og maaske endnu mere for sit mandige Væsen i det Hele fik Tilnavnet den tydske Achilles, var den tredie Søn af den Borggreve Frederik af Nürnberg, der først bragte Markgrevskabet Brandenburg med den dertil knyttede Kurværdighed til Huset Hohenzollern. Albrecht besad som Borggreve Familiens frankiske Lande og holdt Hof mest i Onolsbach (Anspach); men efter sin ældre Broder Frederik den Andens Resignation 1470 fik han tillige Brandenburg og Kurværdigheden. En tidligere afdød Broder Johannes, Alchymisten kaldet, havde kun efterladt Døttre, af hvilke Barbara ægtede den italienske Fyrste Ludvig af Gonzaga, Markgreven af Mantua, medens hendes Søster Dorothea blev gift først med den skandinaviske Konge Christoffer af Baiern, derefter med hans Eftermand Kong Christiern den Første. Deres Farbroder Albrecht var nu i de Aar, hvorom her tales, Familiens Overhoved, en kraftig Støtte for Kong Christiern i hans tydske Sager.

4. I Foraaret 1473 holdt Keiser Frederik en Rigsdag i Augsburg. Blandt de Fyrster og Sendebud, her samledes, finde vi Albrecht af Brandenburg tilligemed Kurfyrsterne Adolf af Maintz og Ernst af Sachsen[1]). Fra dette Møde var det, at Keiseren udfærdigede et i flere Henseender høist mærkeligt Aktstykke, der i det væsentlige lyder saaledes:

Keiseren gjør vitterligt, at da Landet »Dyetmarn» med alt dets Tilbehør af Slotte, Stæder o. m. gaaer til Len af det hellige (tydsk-romerske) Rige, og da Hertugerne af Slesvig og Holsten have havt det til Len af ældre Keisere, men Beleningen i lang Tid ikke er fornyet, hvorfor Lenet nu er hjemfaldet til Keiser og Rige: saa har han af keiserlig Magt i Kraft af dette Brev forlenet Dyetmarn til sin kjære Broder Kong Christiern af Danmark, eftersom han er af samme Stamme og Herkomst. Han og hans Mandsarvinger skulle herefter tage det til Len af Keiseren, hans Efterkommere og det hellige Rige, saa ofte Tilfældet indtræffer, og være forpligtede til Alt, hvad Lensmænd have at præstere Keiser og Rige af dette Len. Kong Christiern skal inden Aarsfrist fra dette Brevs Datum sende sit fuldmægtige Bud til Keiserens Hof, som paa Kongens Vegne og i hans Navn skal gjøre ham sædvanlig Lenspligt af ovennævnte Land. Aktstykket er dateret i Augsburg Onsdag efter St. Urbans Dag efter Christi Fødsel 1473, i «Vort Romerske Riges 34te, Vort Keiserdømmes det 22de og det Ungarskes det 15de Aar», d. e. den 26de Mai 1473[2]). To

[1]) J. J. Müller, Reichstags Theatrum, wie solches unter Kayser Friederichs V (III) Regierung gestanden, V Vorstellung p. 534.

[2]) Diplomatarium Christierni I, p. 278. Ogsaa trykt som Bilag II til den danske Oversættelse af Dahlmann's Danmarkshistorie, III. p. 465; og i Michelsens Urkundenbuch zur Geschichte des Landes Dithmarschen Nr. XXXIV p. 65; og flere Steder.

Dage derefter fulgtes dette Lensbrev af en Keiserskrivelse til Ditmarskerne, hvori de underrettes om den Forandring, der nu er skeet med deres Land, og det befales dem at underkaste sig Kong Christiern som deres rette Landsherre[1]).

Der er meget gaadefuldt ved disse Keiserbreve. I Bøger og Aktstykker foreligger Intet om forudgaaende Underhandling imellem ham og Kong Christiern derom, eller om at denne har tilkjendegivet nogen Attraa efter at blive Ditmarskens Landsherre. Og Motiveringen frembyder Feil og Besynderligheder, som ikke kunne hidrøre fra Kongen og hans Cancelli, der jo maatte antages at have instrueret de keiserlige Cancellister, dersom denne Sag var sat i Bevægelse fra Kongens Side. De keiserlige Skrivere have ikke engang kjendt det rigtige Navn paa det Land, der bortgaves; at Talen er om et Marskland, kan Ingen see af Ordet «Dyetmarn». At Landet siges at gaa til Len af Keiser og Rige, at have været af dem forlenet til Hertuger af Slesvig og Holsten, — at der tales om Hertuger af Holsten før Aar 1474, røber en saadan Uvidenhed om disse Landes Historie og offentlige Forhold, at den ikke kan tillægges Kong Christiern eller hans Mænd. Det antydes ikke engang, at Kong Christiern har forlangt denne keiserlige Naadesbevisning.

Og havde Kongen dog villet gjøre sig til Herre over Ditmarsken ved Keiserens Hjælp, vilde dette i 1473 staa i en paafaldende Modsætning til hans treaars Forsvarsforbund med Ditmarskerne og hans Stadfæstelse paa deres ældre Privilegier om fri Færdsel i Holsten. Ganske kort før Keiseren udstedte sit Lensbrev af 26. Mai 1473, havde Kong Christiern i et fornyet Frihedsbrev af 23. Marts samme Aar

---

[1]) Michelsen, anf. Sted Nr. XXXV p. 66.

erklæret[1]), at han af «synderlig Gunst og Naade, saa og for «mangehaande Gunst og god Villie, som de hæderlige, fromme «Mænd, Landet Ditmarskens Fogeder, Slutere, svorne Raad«mænd og hele Menighed have bevist ham, og som han «fremdeles venter af dem,» har efter sit Raads Raad stadfæstet det Brev, de afdøde Fyrster Henrik, Alf og Gert, Hertuger af Slesvig og Grever af Holsten, have givet dem paa Frihed og Privilegier i «Vort Land Holsten, at dette «Brev i alle sine Punkter og Artikler til evig Tid skal ved«vare, være vedtaget, befæstet og confirmeret for Os, Vore «Arvinger og Efterkommere!» — Havde Kongen paa samme Tid, som han viser Ditmarskerne sit venligste Ansigt, ja middelbart anerkjender deres frie Stat som sin kjære Nabo, eller i alt Fald lige strax derefter, bag deres Ryg arbeidet paa at berøve dem denne Frihed og Selvstændighed, som de satte den høieste Pris paa at bevare, saa kunde han ikke frikjendes for en tvetunget Politik, som man ellers ikke har Grund til at tilskrive ham. Nærmere ligger den Formodning, at det paafaldende Skridt er udgaaet fra Keiseren og hans Kabinet, hvor navnlig Kurfyrst Albrechts Stemme har været afgjørende. Hensigten maa have været at drage Kong Christiern bort fra Hertug Karl af Burgundien, med hvem han siden 1466 stod i et Forsvars- og Handelsforbund, og at faa ham til at slutte sig til de tydske Magthavere. I Keiserens Kabinet tænkte man paa at forene Tydskland, Frankrig, Skotland og det skandinaviske Norden til et stort Forbund. Navnlig rettedes 1473 og 1474 Opmærksomheden paa Kong Christiern som den, der efter sin hele Stilling snarest kunde danne en Modvægt imod den

[1]) Kong Christierns Stadfæstelse paa Ditmarskernes Toldfrihed, dat. Rendsborg Tirsdag efter Oculi 1473, i Dipl. Christierni I p. 274. — Bolten, Ditm. Geschichte III, p. 37.

burgundiske Magts Omsiggriben i Tydsklands Nordsølande, dem man da betragtede som nærmest truede af Hertug Karl. Ditmarsken blev saa udseet til Lokkemad for Kong Christiern. Kurfyrst Albrecht maa have været Drivhjulet i denne Politik. Om Kong Christiern har underhaanden været i Forstaaelse med ham, lader sig ikke afgjøre efter de nu foreliggende Oplysninger. Dog er det værd at lægge Mærke til, at Kongen, som i September 1472 havde med stor Kraft dæmpet Oprøret i Slesvig og slaaet sin Broder Gerhards nye Forsøg paa at frarive ham Fyrstendømmerne til Jorden, havde derefter i December s. A. en Sammenkomst i Vilsnak med Kurfyrsten. Der kan Albrecht have følt sig for om Muligheden og Midlerne til at drage Kongen ind i den keiserlig-tydske Politiks Kreds[1]).

5. Vistnok er dette kun Formodning; men med hvilken anden Gjætning vil man forklare Keiserhoffets uforanledigede og paafaldende Forekommenhed imod Kongen i disse Aar? Naar man seer Keiseren komme ham imøde med et nyt Fyrstendømme, seer den hurtige Villighed, hvormed Kongens Ønsker indrømmes, er det umuligt at afvise Indtrykket af, at det vel saa meget har været Keiseren som Kongen magtpaaliggende at faa Ditmarsken overgivet til denne og overhovedet at understøtte hans Planer. Erindres maa det imidlertid, at her er Tale om Forhold, som først efterhaanden klarede sig ud af Taagen i bestemte Linier, og at Keiser Frederik overhovedet ikke var Manden til skarpe Vendinger og hurtige Beslutninger. Han kunde vakle længe

---

[1]) C. A. H. Burkhardt, Das fünfte merkisch Buch, Quellensammlung zur Gesch. des Hauses Hohenzollern I, Jena 1857, p. 232, 242. Onsdag efter Concept. Mariæ var i 1472 den 9., ikke den 16. December, som Udgaven har.

imellem Indflydelser fra forskjellige Sider, — imellem det, der syntes ham tjenstligst for det habsburgske Hus, og det, som det tydske Riges Tarv tilraadede. Man maa derfor ikke undres over, at der kan paavises Modsigelser i hans Adfærd, saa at det i Aarene 1473 og 74 snart saa ud, som vilde han række den voldsomt fremtrængende Burgunder Haanden, snart, som om han tænkte paa at samle Mellemeuropas Magter til Værn imod hans Erobringsplaner.

Opfatter man Situationen saaledes, vil man ogsaa kunne forstaa den paafaldende Stilhed om denne første Forlening med Ditmarsken. Det er, som var den falden dødfødt til Jorden. Keiserbrevene af 26. og 28. Mai 1473 have ikke efterladt sig noget Spor i Historien. De ere ikke forkyndte for Ditmarskerne, deres Tilværelse kan ikke engang ad Omveie eller gjennem Rygter være blevet dem bekjendt, heller ikke for Lybekerne eller andre Nærstaaende. Fandtes ikke selve Aktstykkerne endnu her i Danmark, vilde denne første Forlening have været Efterkommerne ganske ubekjendt. Disse Aktstykkers Betydning har ikke været nogen anden end at gjøre Kong Christiern et lokkende Tilbud og sætte urolige Tanker i Bevægelse i hans Hoved. Men Kongen, eller hans Raadgivere, har upaatvivlelig nok seet, at Lenssagen maatte indledes og begrundes anderledes end i Keiserens Breve. Man tør antage, at derom er gaaet Bud og Breve mellem Kongen og Kurfyrst Albrecht, og at dette har været en af de Grunde, der bestemte Kongen til at søge personligt Møde med Keiseren paa en saadan Maade, at Opmærksomheden afledetes fra dette til et andet og fjernere Maal for hans Reise.

6. Efter Rigsdagen i Augsburg havde Keiser Frederik endnu i Efteraaret 1473 den ofte omtalte Sammenkomst

med Hertug Karl af Burgundien i Trier. De vilde hver Sit. Den Ene vilde bruge den anden for sin Hensigt; derfor blev Tilnærmelsen imellem dem kun halv; og Mødet endte med begges Misfornøielse. Keiseren ønskede at faa sin Søn trolovet med Hertugens Datter Maria, Karls eneste Barn, Arving til alle hans store Lande og Rigdomme. Hertugen vilde have Stadfæstelse paa sin nye Erhvervelse Geldern og Zytphen ved at modtage Belening af Keiseren; og dernæst vilde han, at Keiseren skulde give ham Kongeværdigheden. Det Første opnaaede han, det Sidste ikke; Keiseren og de ham ledsagende Fyrster saa ikke uden Grund i et burgundisk Kongedømme store Farer for det tydske Rige. Dog havde Keiseren maaske tilsidst føiet Hertugen, dersom denne havde villet give efter for den Fordring, at Trolovelsen imellem Maximilian og Maria skulle gaa foran Kongekroningen; men hertil var Hertugen, der brugte Udsigten til Datterens Haand til at holde flere store Herrer i Afhængighed af sig, ikke at bevæge. Keiseren og Hertugen have kjendelig nok ikke troet hinanden; og hertil kom, at Hertugen krænkede Keiseren personligt ved at optræde med en overdreven Pragt, der satte Rigets Overhoved i Skygge. De skiltes i uvenlig Stemning, og Burgunderen søgte ad andre Veie at tilfredsstille sin Higen efter Magtudvidelse paa Tydsklands Bekostning. Han kastede sig ind i en Strid, der allerede i nogle Aar havde hersket i Ærkestiftet Køln imellem Ærkebiskoppen Ruprecht af Pfalzgrevernes Slægt og Stiftets andre Magthavere: Domkapitlet, Stiftsadelen, Staden Køln og de fleste af Stiftets andre Byer. Hertug Karl tog Parti for Ærkebiskoppen og lod ham ved en Traktat af 27. Marts 1474 overdrage sig Fuldmagt som Stiftets Skytsherre for at bringe Modstanderne til Under-

kastelse[1]). Hertugen har nok anseet dette for en underordnet Forretning, han med sin overlegne Krigsmagt kunde afgjøre i en Haandevending; ellers bliver det ubegribeligt, at han vilde indvikle sig i en vidtudseende Strid paa samme Tid, som han forberedte Alt til et Angreb i Forbindelse med Englands Konge paa sin Hovedfjende Kong Ludvig af Frankrig. Det saa altsaa nu paa det nærmeste ud til en blodig Feide imellem Ærkebiskop Ruprecht og hans Stift; og Ingen, som kjendte Karl den Dristiges Væsen, kunde danne sig en Forestilling om, hvor langt denne Kølnske Strid vilde føre ham ind i Tydskland, eller hvilke Tab og Lidelser den vilde paaføre det tydske Folk og Rige.

Disse to Hovedsager, Tyrkekrigen og Burgunderens Overgreb, foruden mange indre Forviklinger og Stridigheder, var det, der satte Tydsklands Fyrster og Folk i Bevægelse i Aaret 1474. Dog var det først i den sidste Halvdel af Aaret, at Forholdene antoge bestemtere Former og droge Kong Christiern ind i deres Hvirvel. Thi Hertug Karl var siden 1466 hans Allierede, men Keiserens og Kurfyrst Albrechts fristende Tilbud drog ham mere og mere over til Modstandernes Side. Og som en af Christenhedens mægtigere Fyrster, tillige Medlem af det tydske Rige, maatte han paa en eller anden Maade have taget Del i Tyrkekrigen, dersom et Korstog var udgaaet fra Tydskland og Italien.

7. Fra Trier var Keiser Frederik efter Sammenkomsten med Hertug Karl seilet nedad Mosel og Rhinen til Køln, hvor han tilbragte Julen, og hvorfra han i Januar 1474 drog til Sydtydskland. Paa Veien mødtes han i Rigsstaden Ro-

---

[1]) Lacomblet, Urkundensammlung für die Geschichte des Niederrheins, IV, Nr. 375, p. 468.

tenburg ved Tauberfloden med flere af Tydsklands Fyrster, blandt hvilke vi atter finde de to Kurfyrster af Maintz og af Brandenburg. Paa samme Tid drog Kong Christiern op igjennem Midten af Tydskland, høist sandsynligt efter Aftale med Kurfyrst Albrecht, for som ved et tilfældigt Sammentræf paa Romerreisen at mødes med Keiseren i det nærliggende Rotenburg. Den 9. Januar, Søndag efter Hellig-tre-Kongers Dag Aar 1474 drog Kongen ud fra Segeberg til Reinfeld Kloster og derfra videre med et ridende Følge af omtrent halvandet hundrede Adelsmænd og deres Tjenere[1]). Til Kong Christiern sluttede sig Hertug Johan af Sachsen-Lauenburg med 16 Heste, Burchard[2]) Greve af Mülingen og Herre af Barby med 8 Heste, Ludvig, Greve af Helfenstein, med 5 Heste; af Kongens eget Følge anføres to Lovkyndige: Henrik Sankenstedt, der gjorde Tjeneste som Kongens Orator, og Herman Reinszberger, samt Kongens Læge Johan Heisen, tilsammen med 10 Heste. Som Kongens Kantsler eller Kabinetssekretær medfulgte, med 4 Heste, Provst Albert Clitzing, af en gammel brandenburgsk Familie. Han var mere Kurfyrst Albrechts Mand end Kongens, eller, om man hellere vil: han var Bindeleddet mellem Kongen og Kurfyrsten, der holdt dem i stadig Forbindelse med hinanden paa hele Reisen; han har ogsaa uden Tvivl været Kongens vigtigste Raadgiver paa Reisen. Disse lærde Mænd vare saa meget nødvendigere, som Kongen hverken talte eller forstod Latin

[1]) Efter Joh. Petersens Holstenske Krønike; see derom Tillæg Nr. 1. Joh. Petersen siger, at Kongen drog ud fra Segeberg Søndag den 8. Januar. Dette maa enten være Løverdag d. 8. eller Søndag d. 9. Feilen er snarere i Maanedsdagens Tal end i Ugedagens Navn. Kongen maa endnu Løverdag efter Hell. Trek. (d. e. 8. Januar) have været paa Segeberg. Reg. Dan. I, Nr. 4484.

[2]) Paven kalder ham Guntherus. Kirkehist. Saml. VIII, p. 563.

eller Italiensk. I Alt har Reiseselskabet dannet en Karavane af omtrent 200 Heste; hvor mange Mænd det har talt, er ikke let at sige, da en Del af Hestene maa have været brugt til at føre Reisegodset. Om Vogne tales ikke.

Rom blev almindelig angivet som Reisens Maal, Opfyldelsen af et gudeligt Løfte som dens Hensigt. En gammel Nürnbergsk Historiekrønike, trykt 1493[1]), siger, at Kongen drog til Rom solvendi voti gratia. Nogle ville, at Kong Christiern engang i en stor Fare havde lovet sig til den Hellige Grav i Jerusalem og nu søgte hos Paven Afløsning for denne længere Reise. Der kan vist ikke være Tvivl om, at Kongen og hans Følge selv har udbredt dette som Forklaring af det opsigtvækkende Foretagende. Men noget Sikkert foreligger ikke om et saadant Løfte, og ihvorvel Kongen selv kaldte det sin Pilegrimsreise[2]), saa bar Reisen ikke Præg af en Andagtsøvelse. Hele Selskabet bar en og samme Dragt: sort med paasyede hvide Striber, Kongen selv dog, i det mindste i Bologna, en rød Baret; men dette var ingen Pilegrimsdragt. Vi høre heller ikke om nogen særlig Andagt, overhovedet ikke om en saadan Holdning og Optræden, der maatte kaldes Pilegrimsfærd. Tværtimod toge Kongen og hans Ledsagere baade i Tydskland og Lombardiet mod de store verdslige Festligheder, Optog, Ridderspil, Dands, Banketter, hvormed man kom dem imøde, — eller afviste dem af Høflighed og for at spare sig og Andre Uleilighed. Først efter at være kommen over Po ind i det egentlige Italien er det, som om Kongen mindedes, at han jo reiste som Pilegrim. Men alene i Rom havde Modta-

---

[1]) I det store Kgl. Bibliothek. Den har intet Titelblad; see J. H. Schlegel i Samml. zur dän. Gesch. m. m. II, 4, 17.

[2]) »Vnnse pelegrination to Rome« siger Kongen i en Skrivelse fra Florents af 4. Mai 1474 til Kurfyrst Albrecht.

gelsen og Festlighederne kirkelig-katholske Former med Sang og Klang i Kirker, Messer, Aflad, Benediktion, Knæfald; dette forstaaer sig jo af sig selv og kan ikke gjøre den hele Reise til Pilegrimsfærd, endskjøndt Paven naturligvis ogsaa kaldte den saaledes.

Der var ogsaa dem, der havde ganske andre Tanker om denne Reise, og som mente eller sagde, at Kong Christiern var reist ud for at lægge onde Raad op med andre Fyrster mod sine Rebeller og de frie Stæder. I Lybek og Reval findes Afskrifter af en Opsats[1]), hvis Original og dens Forfatter ikke kjendes, men som vil gjælde for at være skreven kort efter Kong Christierns Død 1481 af Nogen i hans Kancelli til en eller anden stor Herre. Deri fortælles mærkelige Ting om Kongens skumle Planer: der bestod et almindeligt Fyrsteforbund nærmest imod Sverrig; ved Pavens Hjælp skulde Storfyrsten af Moskau bevæges til Indfald i Finland, saa skulde Kongen af Skotland gjennem Norge trænge ind i Sverrig, Kongen af Polen, Hertugerne af Pommern og Meklenburg møde med en Hær for Stokholm, Kong Christiern selv komme med Danmarks Magt og med sine Skibe hindre al Tilførsel til Sverrig. Sverrigs Rige skulde lyses i Band af Paven og i Achten af Keiseren. Naar man saaledes var bleven Herre i Landet, vilde man jage Ridderskabet fra Arv og Eie. Det var Kong Christierns Agt at ihjelslaa alle Dalekarlene og befolke Dalarne i deres Sted med vilde Skotter, henrette de Ypperste i Stokholm, jage Borgerne i Landflygtighed, besætte Staden med Udlændinger,

[1]) Først optaget i Reimar Koch's lybske Krønike ved Aar 1474, trykt hos Grautoff II p. 708. Senere udgivet af C. G. Styffe i 4. Bind af hans Bidrag till Skandinaviens Historia Nr. 55 efter den Revalske Afskrift. Nogle Rettelser til Afskriften hos Grautoff ere meddelte i Nordalb. Studien, neue Ausg., VI p. 119.

nedbryde dens Taarne og Mure. De sammensvorne Fyrster — blandt dem ogsaa Hertugerne af Burgund, af Brunsvig og af Lüneburg — vare endvidere blevne enige om, at naar alt dette var fuldbragt, skulde det gaa ud over den høie Geistlighed: Kongen og Fyrsterne, hver i sit Land, vilde fratage alle Biskopper deres verdslige Magt, ingen Biskop skulde have Borge eller faste Pladser, en Ærkebiskop ikke større Indtægter end til at holde 12 eller 15 Heste, en Biskop 8 eller 10; de skulde spise med Domherrerne ved et og samme Bord, af en og samme Gryde o. s. v. Man vilde ogsaa underkue de frie Stæder, ingen Stad skulde selv raade for Told, Cise og Ret, enhver Herre have Magt over de Stæder, der laa i hans Land, sætte et nyt Raad hvert Aar efter eget Behag, kort sagt, Alt afskaffes, hvori disse Stæders Frihed bestod. Det lader til, at Forfatteren af denne Opsats har hørt en Fugl synge om, at der paa Kongens Romerreise har været Tale om Forbund imellem Keiseren og de tre Konger af Frankrig, Skotland og Danmark. Men de Planer, han tillægger dem imod Sverrig, er rent Hjernespind. De dunkle Antydninger, der findes i Kurfyrst Albrechts Brevskaber[1]), vise netop, at et Forbund endnu ikke var kommet i Stand, som da et Forbund med slige Formaal aldrig kom i Stand, og det Forbund af 1. Juli 1474, der virkelig sluttedes imellem Keiseren og Kong Christiern, var blot et betydningsløst Venskabsforbund i almindelige Udtryk[2]). Det paatænkte Kongeforbund, hvortil Initiativet var Keiserens, ikke Kong Christierns, var rettet mod

[1]) Const. Höfler, Fränkische Studien IV, i Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen, VII p. 96 og 97. De to Nummere 84 og 85 burde have byttet Plads; thi det er aabenbart, at den »Keyserisch zedel« Nr. 85 indeholder Spørgsmaalene, hvorpaa »Ansuchung« Nr. 84 svarer.

[2]) Diplomatarium Christierni I, p. 305.

Hertugen af Burgundien og hans Svoger Kong Edvard af England. Om Sverrig, Biskopperne, de frie Stæder er ikke et Ord eller Vink. Derimod opfordrede Keiseren den danske Konge til at overtage et Protektorat i Tydsklands Navn over Friesland, hvortil Kongen var villig paa visse Betingelser; men denne Plans Hensigt var at træde hindrende i Veien for Hertug Karls dengang ventede Anfald paa de friesiske Lande i Nordtydskland; og heller ikke den er kommen til Udførelse. Hertug Karls Ærgjerrighed tog kort efter Kong Christierns Besøg i Rotenburg en anden Retning, end man da kunde vide, idet han kastede sin hele Magt ind i den kølnske Strid.

I Sverrig selv synes man i den friske Seirsfølelse at have tillagt Kong Christiern andre Planer: han havde, mente man, efter sit Nederlag paa Brunkebjerget slaaet alle Tanker om Sverrigs Erobring af Hovedet, da han nu vidste, at naar Sten Sture og de Svenske vare enige, vilde det være dumdristigt at angribe dem; thi det er Mænd, som alene kunne overvindes, naar de ere indbyrdes uenige. Det har Kongen tilstrækkelig forklaret for de mod Sverrig forbundne tydske Fyrster, som han besøgte paa sin Romerreise, og erklæret, at han ikke vilde paakalde Forbundets Hjælp, førend de Svenske vare blevne uenige indbyrdes; thi saa burde man anstrænge al Kraft, for at de enige Fyrster kunde faa Bugt med de uenige Folk[1]). Det kan jo vel være, at Kong Christiern har yttret Sligt eller Lignende paa sin Reise; men ligesaa nær ligger det, at disse Ord ere vaticinia post eventum; thi det danske Kongehuses Politik efter Kong Christierns Død gik jo netop i den her angivne Retning.

---

[1]) Joh. Magnus Gothus, Gothorum Sveonumqve historia. Basileæ 1558. Lib. XXIII. cap. XI p. 858.

8. I de første Dage af Februar 1474 finde vi Kongen i Ansbach hos Kurfyrst Albrecht. Onsdag den 9. Februar droge de i Forening til Rotenburg med 400 Heste[1]). Keiseren sendte dem sin Søn Maximilian imøde med et lignende Antal, saa at det har været et meget anseeligt Indtog i den lille Rigsstad. Efter de første Høflighedsbesøg havde Keiseren i Kongens Logi den 10. Februar en lang og hemmelig Samtale med Kongen. »Siden de havde endt deres »Ærinder«, siger En af Kongens Følge, »blev Keiseren siddende til mørk Nat og gjorde sig ganske hemmelig med »min Herres Naade.« I maa og for Sandingen vide, vedbliver han, at hvad han der handlede, det var ikke vort Rige til Forfang i nogen Maade. Item om Hertugen, af Burgundiens Ærinde var Eder for langt at skrive hvad Prang og Hoffart der var i Trier, men det fik en daarlig Ende; da han ikke kunde blive Konge, skiltes de uens ad. Item, siden dette Brev var skrevet, da haver Keiseren forhøiet Grevskabet i Holsten og Stormarn og gjort deraf et

[1]) Joh. Petersen p. 153 siger: d. 8. Februar, altsaa Tirsdag: men ifølge Rosenholmsbrevet, som strax skal omtales nærmere, var Indtoget om Onsdagen. J. J. Müller meddeler i sit Reichstags-Theatrum unter Kaiser Friedrich V (III) p. 612 af sachsiske Archivalia et Brev fra Kurfyrst Albrecht til den sachsiske Hertug Vilhelm, skrevet i Ansbach den 4. Februar 1474, hvoraf det ses, at Keiseren kom over Würtzburg til Rotenburg d. 4. Februar, hvorhen han ledsagedes af 400 Heste, som Kurfyrsten sendte ham imøde. »Saa«, vedbliver han, »ville Vi med Vor Svoger Kongen »af Danmark samt de bøhmiske og polske Sendebud komme til »Rotenburg paa Mandag (d. 7. Februar), hvis ikke Kongen forlan»ger en Dag eller to til at udhvile sig og sine Heste her. Og »eftersom Sagerne ere rask afgjorte (»und nachdem die ding ge»waltstraifft sind«), formode Vi, at Kongen af Danmark med de »polske og bøhmiske Sendebud blive affærdigede i Rotenburg i »8 eller høist 10 Dage, og at Keis. Majestæt vil holde Fastelavn »her hos Os og Anna, og Askeonsdag (23. Febr.) begive sig til »Augsburg.«

Hertugdømme og lagt dertil Ditmarsken, og haver draget disse tre Lande i eet Navn og kalder dem alle tre Hertugdømmet af Holsten; dermed forlenede han min Herres Naade igaar, Tirsdag før Fastelavn, paa sin keiserlige Stol i sin Majestæt, nærværende de Kurfyrster, som da tilstede vare, dog vort Rige og Sønderjylland uden Forfang[1]).

9. Man overraskes ved det Hastværk, hvormed den ellers saa betænksomme Keiser Frederik her handlede og hans Kancelli arbeidede: den 9. Februar havde Kongen sit første Møde med Keiseren, den 15. var Forleningen, og allerede den 14. er Lensbrevet med det gyldne Majestætssegl udfærdiget; i det mindste er det dateret fra denne Dag. Forklaringen maa søges deri, at det er Kurfyrsten, der har drevet hele Sagen og dens Expedition hos Keiseren og hans Kancelli baade før Kongens Ankomst og ved Mødet i Rotenburg, saavel som efter dette. Paa dette Tidspunkt, da det trak op til et Sammenstød mellem Keiseren og Hertugen af Burgundien, var Albrecht Achilles mere indflydelsesrig end nogensinde; han var Keiser Frederiks eneste kraftige Støtte, uden hvis Hoved og Arm der ikke var at tænke paa alvorlig Modstand imod Burgunderens Overgreb. Mærkeligt bliver det dog altid, hvor hurtigt og fuldstændigt han fik Kongens Sager gjennemdrevne. Vi have endnu det Skriftstykke[2]), hvorefter der blev holdt Foredrag for Keiseren i denne Anledning. Kurfyrsten forlangte, eller lod forlange paa Kongens Vegne:

---

[1]) Af et Brev, som endnu i forrige Aarhundrede fandtes i det Rosenkrandsiske Familiearchiv paa Rosenholm, men nu maa være brændt med dette i Norge 1826 (C. Molbech, Nordisk Tidskrift I p. 163). See videre Tillæg Nr. 2.

[2]) See Tillæg Nr. 3.

1. At den Told, der hæves ved Rendsborg, Pløn og Oldeslo i Holsten, maa sættes op til samme Høide som Kongens Told ved Gottorp i Slesvig, det er, at Tolden ved de tre tydske Toldsteder maa forhøies til omtrent det dobbelte af det hidtilværende Beløb, da, som det hedder, Kongen maa anvende store Omkostninger paa Veienes Vedligeholdelse og Sikkerhed;
2. at det maa paalægges Lybek, Hamborg, Lyneburg og Vismar at slaa bedre Sølvmønt. Tidligere vare 23 af deres Skillinger lig en Rhinsk Gylden, men i de sidste tre Aar have de møntet dem saa meget slettere, at en Gylden er stegen til 24 à 25 Skilling, hvorved baade Kongen og Andre lide Tab i deres Oppebørsler (nemlig naar disse ere satte i lybske Sølvpenge);
3. at der maa tilstaaes hans tydske Undersaatter privilegium de non evocando, saa at de ikke kunne drages for nogen Domstol udenfor deres eget Land;
4. at Biskoppen af Lybek (Kong Christierns tro Mand og forhenværende tydske Kantsler Albert Krummedike) maa erholde sine Regalier og faa sine Privilegier stadfæstede, samt at det maa overdrages Kurfyrst Albrecht at modtage Troskabseden af ham (nemlig paa Keiserens Vegne);
5. at Keiseren vil udnævne Kommissærer til at gjennemsee de Privilegier, Kongen har af romerske Keisere og Konger, og derefter stadfæste dem;
6. at Keiseren vil under høi Straf forbyde Søstæderne at tilføre Kongens ulydige Undersaatter Noget eller at handle med dem;
7. at han vil formaa Kongen af Polen og Ordensmesteren i Livland til at forbyde Danzig, Riga, Reval og Dorpat det Samme;

8. at han vil paalægge Hertug Erik af Pommern-Volgast og hans Stænder at udlevere til Kongen og hans Rige uden længere Opsættelse den store Skat af Helligdomme, rede Penge, Klenodier og Brevskaber, som den afdøde Kong Erik har ført ud af Danmark.

Efter ethvert af disse Punkter staaer det keiserlige fiat: Keiseren har uden Betingelse sagt Ja til Alt, hvad der forlangtes paa Kongens Vegne. Derefter følger endnu en Artikel, der lyder saaledes:

«Item, naar Kongen anmoder derom, vil Keiserens «Majestæt, efter Forbøn og Raad af mine naadige «Herrer af Maintz og Brandenburg som det hellige «Riges Kurfyrster, ophøie alle hans Grevskaber og «Lande i det romerske Rige til et Hertugdømme og «forlene ham med dette.»

Endnu tre Item staa derefter paa samme Papir, men hvert af dem har kun et enkelt Ord, alene forstaaeligt som Hukommelseshjælp ved et Referat. Det kan ikke sees, hvorvidt disse Ord staa i nogen Forbindelse med Kong Christierns Sager.

Papiret er udateret; men da Foredraget for Keiseren maa være ældre end selve Forleningen med det nyoprettede Hertugdømme Holsten, maa det altsaa ligge foran den 15de Februar. Mærkeligt er det, at Ditmarsken ikke nævnes i dette Foredrag, og heller ikke Lensbrevet af 26de Mai 1473 omtales. Mon man er kommen til Erkjendelse af, at dette Lensbrev havde større Feil og Mangler end at det kunde fremlægges for Offentligheden? I saa Fald kan man deri see en medvirkende Grund til de tre Landes Forening og Ophøielse til et Hertugdømme; thi saa maatte der udstedes et nyt Lensbrev, hvori det ikke var fornødent, at det ældre omtaltes. At et Fyrstendømme i det tydske Rige

oprettedes af Keiseren ved at Besidderens Lande gjordes til et Rigslen med Tillæg af Lande, som hidtil ikke havde tilhørt ham, hvorved han paa en Maade fik en Adkomst til at lægge disse under sit Herredømme, om han kunde, var ikke uhørt; en Begjæring derom kunde ikke være Keiser Frederik fremmed eller paafaldende. Han havde selv i Aaret 1454 ophøiet de friesiske Lande mellem Ems og Veser — Lande, hvis Afhængighed af hans Rige kunde være mange Indsigelser underkastet — til et Rigsgrevskab, hvormed han forlenede Høvdingen Ulrik Zirksena, som kun var virkelig Herre i omtrent den halve Del af Ostfriesland.

Ved denne Ophøielse af Holsten til et Hertugdømme opnaaede Kong Christiern altsaa den samme Forlening med Ditmarsken som ved Belening med dette Land alene. Saaledes forklares det, at det første Lensbrev, det af 26de Mai 1473, hverken er kasseret eller givet Keiseren tilbage, men endnu findes her i uskadt Stand, og dog aldrig er blevet benyttet. Men denne Form af Belening ved Kassering af de holstenske Landes Egenskab som Grevskaber og deres Ophøielse til et Hertugdømme havde ogsaa en anden Betydning for Kong Christiern og hans Arvinger. Kongen var i Aaret 1460 af Slesvigs og Holstens Prælater og Ridderskab valgt til Landsherre som Hertug Adolfs Arving, han havde afkjøbt det Schauenburgske Grevehus dets tvivlsomme Arveret, han havde ved Løfte om Penge bevæget sine to Brødre, hvis Ret til Arven i sig selv var den samme som hans egen, til at vige til Side for ham; men han havde dog længe maattet stride med sin Broder Gerhard om den virkelige Besiddelse af Slesvigs Hertugdømme og de holstenske Grevskaber. Her var fuldt op af uklare Retsforhold, der i Fremtiden maatte føde Paastande og Stridigheder, hvis Betydning og Virkning ikke lod sig forudsee. Disse

mislige Muligheder gjennemskar det nye holstenske Lensbrev umiddelbart for det nye Hertugdømmes Vedkommende, middelbart ogsaa for Slesvigs, for saa vidt dette ikke maatte skilles fra Holsten. Thi til et Hertugdømme Holsten havde Stænderne hverken nogensinde havt Valgret eller nogensinde valgt en Landsherre, lige saa lidt som Schauenburgerne eller de oldenborgske Grever kunde paastaa nogen Ret til et saadant nyt Rigslen. Følgende Keisere kjende heller ikke nogen anden retslig Adkomst til Hertugdømmet Holsten for Kongestammen og dens yngre Sidelinier end den keiserlige Forlening.

10. Hvad der har været Gjenstand for Keiserens og Kongens hemmelige Samtale kan man jo kun gjætte sig til, og har derved intet Andet at gaa ud fra end Situationen i det Hele og Tilbageslutning fra Kongens senere Foretagender. Da Kongen agtede sig til Rom, ere vel Forholdene i Italien komne paa Omtale, og Opmærksomheden derved især fæstet ved Hertug Galeazzo Sforza, der dengang stod i Underhandling med Keiseren om sin Belening med Hertugdømmet i Mailand, som var et Rigslen. Det, som det derved kom an paa, var, om Hertugen vilde indrømme den Pris, Keiseren og Kurfyrsterne forlangte for Beleningen [1]). Men ogsaa Kong Christiern selv havde et vigtigt Ærinde til Galeazzo Maria. Kongen tænkte paa at søge en Brud for sin ældste Søn Prinds Hans og havde dertil udseet en af den i Aaret 1465 afdøde Hertug Ludvig af Savoyens mange Døttre, formodentlig den yngste, Johanne [2]). Om

---

[1]) Jfr. J. J. Müller, Reichstags Theatrum, p. 643.

[2]) At den »Jomfru af Savoyen«, Kongen havde Øiet paa som Brud for sin Søn, var en Søster til den mailandske Hertuginde, altsaa ogsaa til den franske Dronning, og en Datter af Ludvig, Her-

Kong Christiern har bragt denne Plan med sig fra Danmark, eller om den først er fattet i Rotenburg, kan ikke siges; men var det Keiserens Hensigt at benytte Kong Christiern og hans Reise som Middel til at komme det paatænkte mellemeuropæiske Forbund nærmere med saa lidt Opsigt som muligt, saa maatte et saadant Ægteskab, eller dog Underhandlinger om et saadant Ægteskab, passe udmærket ind i hans Politik. Thi «Jomfruen af Savoyen» opholdt sig ved det franske Hof og stod under Værgemaal af Kong Ludvig den Ellevte som hendes nærmeste Frænde. Hendes ene Søster Charlotte var gift med den franske Konge, en anden, Bona, med Hertug Galeazzo Maria. Dette Svogerskab gav naturlig Anledning til Møder og Underhandlinger, hvorved der ogsaa vilde blive Leilighed til at bringe andre Planer og Combinationer frem. Idet Kong Christiern drog Syd paa, blev det altsaa hans første Ærinde i Italien at opsøge Sforza i Mailand og i Forbindelse med ham at formaa «Jomfruens» anden Svoger Kong Ludvig til et Møde. Allerede i Rotenburg maa dette have været aftalt; thi Keiser Frederik skrev derfra den 16de Februar til Kong Ludvig med Anmodning om at bestemme et Sted, hvor den danske Konge kunde træffe sammen med ham paa Tilbageveien fra Rom [1]).

tug af Savoyen, sees af en Skrivelse af 28de Mai 1474 fra «Antonius Mirabilia», en af Hertug Galeazzo Maria's Udsendte, til Hertugen. Deri omtales leilighedsvis, at Kongen af Danmark er i Underhandling om at faa «la sorella de Madonna duchessa vostra consorte» til sin førstefødte Søn. Mail. Archiv. Hvorledes denne Ægteskabsplan forenes med den dansk-franske Traktat af 7de September 1472 (Diplom. Christierni I, p. 264), der foreløbig bestemte Ægteskab imellem den danske Prinds Hans og Kong Ludvig XI's Datter Johanne, vilde det føre for vidt ud til Siden her at undersøge.

[1]) Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen, VII, p. 79.

Denne Opfattelse af den danske Ægteskabsplan som et Middel for Keiser Frederik til at indlede Forbindelse med Kong Ludvig den Ellevte i fjendtlig Retning imod Hertugen af Burgundien understøttes af flere Yttringer i Hertug Galeazzo Marias Brevskaber fra 1474. Saaledes skriver han den 9de April, kort efter Kong Christierns Afreise fra Mailand, til sin Resident Christofforo Bollato ved Kong Ludvigs Hof, at efter hvad han har forstaaet af den danske Konge og af hvad Keiseren har skrevet til Kong Ludvig[1]), ønsker Keiseren at komme i Forstaaelse med denne; derfor vilde det være meget tjenligt til Hertugen af Burgundiens Undertrykkelse, at den franske Konge havde et personligt Møde og Samtale med Kongen af Danmark, som det synes at Keiseren sætter Pris paa, siden han har valgt ham til Mellemmand i denne Sag.

Andre Gjenstande for den hemmelige Samtale kunne have været Planen om, at Kong Christiern skulde formaaes til at overtage Protektoratet over Friesland, eller Keiserens og Kongens Forhold til Paven og hans Kurie.

11. Strax efter Lensakten den 15de Februar forlod Kong Christiern Rotenburg. Han havde da ikke været der længer, end at hans Ophold kunde tage sig ud som et Høflighedsbesøg ved et tilfældigt Sammentræf. Kongens Reise gik nu Syd paa uden at oppebie, at det keiserlige Kancelli fik alle de Skrivelser og Aktstykker færdige, hvorved de udvirkede keiserlige Resolutioner skulde udføres. Da Kurfyrst Albrecht forblev i Forbindelse med Keiserhoffet og med dette drog til den nye Rigsdag i Augsburg, saa har han uden Tvivl

---

[1]) Herved sigtes vistnok til den ovennævnte Skrivelse fra Keiseren af 16de Februar.

paataget sig at fremskynde alt dette Kancelli- og Expeditions-Arbeide i Kongens Sager. Af dette skal her nærmest kun fremdrages selve det holstenske Lensbrev, der er dateret

»I Vor Stad Rotenburg ved Tauber Mandag den 14de »Februar i Herrens Aar 1474, Vore Rigers det romerskes »i det 34te, Keiserdømmets det 22de, men det ungarskes i det 15de«.

Keiseren siger i dette Aktstykke, at han efter modent Overlæg, med Raad af Kurfyrster, Fyrster, Grever, Friherrer og andre Medlemmer af hans Raad, har udslettet og kasseret Holstens og Stormarns Grevskabstitler, forenet disse Grevskabers Lande og Herskaber, indlemmet med dem Landskabet Ditmarsken, ophøiet de saaledes forenede og inkorporerede Landskaber til et Hertugdømme, som af Alle skal kaldes Hertugdømmet Holsten, og givet dette som Len af det hellige romerske Rige til sin kjære Broder Kong Christiern af Danmark, af hvem han har modtaget den sædvanlige korporlige Troskabsed i Egenskab af Holstens Hertug. — I Forbindelse hermed udfærdigedes, mærkeligt nok under 13de Februar, en keiserlig Skrivelse til Ditmarskerne, hvori de underrettes om, at deres Land er inkorporeret i Hertugdømmet Holsten og med dette forlenet til Kong Christiern, hvem det paalægges dem at anerkjende som deres Landsherre og vise den tilbørlige Lydighed[1]).

Hverken i denne Skrivelse eller i selve Lensbrevet er det Skete motiveret anderledes end af keiserlig Magtfuldkommenhed: det har saa behaget Keiserens Majestæt, da Landet Ditmarsken gaaer til Len af det hellige romerske Rige og Kong Christiern har gjort sig fortjent af ham og

---

[1]) See Tillæg Nr. 4.

det — hvorved siges ikke. Keiseren har ladet Motiveringen i Aktstykkerne af 26de og 28de Mai 1473 aldeles falde, han nævner ikke engang denne ældre Forlening eller antyder med et eneste Ord dens Tilværelse.

Anden Afdeling.

1. Kongens Reise gik imidlertid fra Rotenburg til Augsburg, hvor Magistraten modtog ham med sømmelige Æresgaver, og Patricierne — «die Geschlechter» — hædrede ham med en lystig Dands[1]). Tre Dage forblev han der. Den 24de Februar kom han til Innsbruck. Hertug Sigismund sendte ham sin Gemalinde imøde med tre forgyldte Karme fulde af Fruer og Jomfruer, og desuden et halvthundrede Damer tilhest; selv kom Hertugen med et Følge af 300 Heste. Og førend Kongen blev ført til sit Herberg, lod Hertugen «tre Par rende skarpt paa Torvet». Her blev Kongen ligeledes i tre Dage. Fra Rotenburg maa Kongen allerede have underrettet Hertug Galeazzo Maria om sit forestaaende Besøg, formodentlig ogsaa om sine Tanker angaaende «Jomfruen af Savoyen»; denne Hertugs Sendebud ved Keiserhoffet har vel heller ikke forsømt at melde sin Herre hvad han kunde faa at vide. Det er tydeligt, at Hertugen har følt sig meget æret derved; et Kongebesøg var en vigtig Begivenhed for et saa ungt Fyrstehus som Sforza's. Hertug Galeazzo Maria sparede da Intet for at modtage den høie Gjæst paa en værdig Maade. Af mange Breve og Indberetninger i det Mailandske Archiv seer man, at han allerede fra Midten af Februar havde sine Mænd

---

[1]) E. Werlich, Chronica der Reichsstadt Augsburg. Frankf. a. M. 1595. p. 228.

ude ad forskjellige Veie for betimelig at underrettes om Kongens Reise. Kong Christiern drog fra Innsbruck først ad Hovedveien gjennem Tyrol. Den 4de Marts var han i Botzen; men den 6te i Meran. Han har altsaa villet gaa over et af de vestlige Bjergpasser, formodentlig ned ad Tellinerdalen. Men i Meran sagde man ham, at han paa denne Aarstid ikke kunde komme over Bjergene ad disse Veie. Han vendte da tilbage til Botzen for at følge Hovedveien over Trient; derfra er han saa gaaet enten langs med Gardasøen over Peschiera eller om Nordenden af Søen. Verona nævnes ikke paa hans Vei. Den 11te Marts kom han til Brescia i Lombardiet[1]). Denne Stad tilhørte da Republiken Venedig, hvis Besiddelser paa Fastlandet strakte sig fra Adriaterhavet til henimod Addafloden. I Brescia, hvor han modtoges hæderligt af Republikens Befalingsmand, forblev han kun en Nat og kom den 12te Marts til Borgen Malpago ved Seriofloden. Malpago tilhørte dengang Condottieren Bartolomeo Coleone, der som Venetianernes Feltherre havde et stort Navn i det 15de Aarhundrede. Den næste Dag naaedes over Treviglio Galeazzo Marias Land, hvor Mailænderne modtoge Reiseselskabet.

2. Den Modtagelse, Hertug Galeazzo Maria her havde beredt Kong Christiern, viser, hvor vigtigt og hvor velkom-

---

[1]) Den her angivne Reiseroute beroer paa mailandske Archivalier i Cfr. Wegeners Samling, og paa Joh. Petersens Holst. Krønike. Det er Skade, at denne ikke siger andet om Kongens Reise fra Innsbruck, end at han den 11te Marts kom til »Brix«, hvor Venetianernes Høvedsmand kom ham imøde med et stort Antal Folk. Dette Brix kan ikke være det nuværende Brixen i Tyrol, der ikke nævnes i Kongens eller de mailandske Udsendtes Breve, ikke tilhørte Venetianerne, og som Kongen ikke kunde have brugt tolv Dage for at naa fra Innsbruck. Petersen kan ikke

ment dennes Besøg var ham, og hvor gjerne han greb en saadan Leilighed til at udfolde sin Pragt og Rigdom. Johan Petersen, der i alt Væsentligt stemmer overens med et Brev fra Kong Christiern selv til Kurfyrsten og med talrige samtidige Archivalier i Mailand[1]), siger, at Hertugen sendte Kongen 400 Drenge imøde, hver med en lille Fane, paa hvis ene Side var malet Kongens, paa den anden Hertugens Vaaben. De raabte først Christierno, Christierno de Dania, Dania, derefter Galeazzo, Galeazzo Duca, Duca, lige til Staden. Saa kom Hertugens Brødre og Raadsherrer, endelig han selv imod Kongen med et meget talrigt Følge. Foran Stadens Port mødte hele Præsteskabet med Sang og i høitideligt Optog, alle Klokker ringede, alt Folket i Staden stod foran Husene i deres bedste Dragt, alle Gader, som Kongen kom igjennem, vare prydede med Kongens og Hertugens Vaaben, med Tapeter, grønne Grene og Urter. Hertugen lod Nøglerne til de Borge og Stæder, Kongen drog igjennem, bæres ham imøde. Han skjænkede Kongen 4000 Dukater og mange andre kostbare Gaver. Selv seilede han med Kongen til Pavia, hvor han gav ham et Halsbaand med en Saphir saa god som eet Tusinde Dukater. Fra Pavia lod han Kongen og hans Følge føre paa sin Bucentauro nedad Floden til Markgreven af Mantuas Land. Hestene gik over Land. Men mere end af alt dette seer man af Hertugens Brevvexling med sine Agenter, hvor magtpaaliggende det var ham at berede Kongen den ærefuldeste og behageligste Modtagelse ikke alene i sit eget Land, men i alle de Stæder paa Reisen til og fra Rom, Kongen pas-

have ment andet end Staden Brixia, nu Brescia i Lombardiet. Ogsaa kun fra denne Stad, ikke fra det tyrolske Biskopssæde Brixina, kunde Kongen over Malpago naa Mailand paa to Dage.

[1]) See Tillæg Nr. 5.

serede; Hertugen paalagde sine Sendebud at bidrage hvad de formaaede til at Magthaverne i Bologna, i Florents og andre Steder mødte med sømmelige Hædersbeviser, saasom Processioner af Byraadene og Laugene med deres Faner og Baldakiner, som Kongen dog ingensteds vilde gaa ind under.

»Al denne Ære og Skænk«, tilføier Historieskriveren, »gjorde Hertugen Kongen, for at han paa Tilbageveien skulde »forsone ham med Keiseren, der var ham unaadig, hvilket »ogsaa skete.»

Det var dog ikke just for at forsones med Keiser Frederik, at Hertugen modtog Kong Christiern saa prægtigt, men dels for det paatænkte Svogerskabs Skyld, dels for de store Ting, han mente at opnaa ved Kongens Bistand. Den bedste Oplysning herom faaer man af to Skrivelser fra Pavia, den ene af 18de Marts 1474 fra Kong Christiern til Kurfyrst Albrecht[1]), den anden af 20de Marts fra Hertugen til hans Sendebud ved Keiserhoffet Karlo Visconti.

Kongen fortæller først om den venlige og hæderlige Modtagelse, og at han er traadt i Underhandling med Hertugen om »Venskabet imellem Vor Søn og Datteren af »Savoyen, hvortil han høiligen har raadet Os med Tilbud »om, at var det fornødent, vilde han personlig reise til »Kongen af Frankrig, til hvem han just nu havde sendt »Bud og Skrivelse. Blandt Andet lode Vi ham vide, at Vi »havde været hos Keiserens Majestæt og atter vilde besøge »denne paa Hjemreisen. Da han hørte dette, gav han Os »at forstaa, at Mailand længe havde været et mærkeligt »Hertugdømme, og at hans Land og Undersaatter havde »tilkjendegivet ham, at de gjerne vilde have et Kongerige

---

[1]) Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen VII, p. 85.

«deraf, og bedet ham at gjøre det til et Kongerige og be- «flitte sig paa, at Keiserlig Majestæt vilde ophøie ham til «kongelig Værdighed. Han bad Os at raade dertil og sige «Vor Mening om, hvorledes han bedst skulde forebringe og «opnaa saadant hos Keiseren. Hvorpaa Vi have svaret ham, «at hvad Vi kunde hjælpe dertil gjorde Vi gjerne og vilde «skrive derom til Eders Kjærlighed (Kurfyrsten). Vi vidste «for sandt, at hvad I kunde hjælpe dertil, gjorde ogsaa I «gjerne. Altsaa har han bedet Os at gjøre dette; derfor «bede Vi Eder med al Flid venligt, at I ville forebringe «saadant for Vor kjære Herre og Broder den romerske Keiser «og fremme og anbefale det paa den bedste Maade, I veed «og kan, for at erfare hans endelige og afgjorte Mening «derom, samt at lade Os den vide snarest muligt med dette «Bud, at Vi og Mailænderen kunne vide at rette Os der- «efter. Er da Keiseren tilsinds at gjøre ham til Konge, og «var denne Sag afgjort, før Vi drog bort fra dette Land, «er det hans Mening at begive sig med Os til Keiseren for «at hylde ham og vise Hans Majestæt al Tilbørlighed. Vi «mærke sandelig intet Andet, end at han bærer al god «Villie til ham.»

3. Til denne mærkelige Skrivelse er ikke mindre end sex Efterskrifter eller «Zettel», som de kaldes, hvori Kongen taler om forskjellige vigtige Sager. Han og Mailænderen have sendt Bud til Kongen af Frankrig om at møde dem i Lyon paa Tilbagereisen og bringe «Jomfruen af Savoyen» med sig. Kong Christiern anmoder endvidere Kurfyrsten om at paadrive den frieslandske Sag saaledes, som Aftalen var imellem ham og Keiseren; thi, siger han, foretager Hertugen af Burgundien noget imod Friesland, førend vi faa nogen Befaling derom af Keiseren, vilde det blive

Os svært at komme dertil, og havde Folkene Ingen at ty til, lode de sig desto lettere nøde til Burgunderen. Den sidste »Zettel« lyder saaledes: »Ogsaa, kjære Svoger, lade »Vi Eder i al Hemmelighed vide, at om Vor Broder Keiseren »vil gjøre Mailænderen til Konge, skulle Vi nok formaa »denne til at anvende to hundrede Tusinde Dukater derpaa, »af hvilke tredive eller fyrretyve Tusinde Dukater vilde til- »falde Eder og de Andre, som kunde hjælpe og understøtte »Eders Kjærlighed; dog er det Vor Mening, at den største »Del skulde I beholde. Derefter kan Eders Kjærlighed vide »at indrette sig og drage dem til Eder, der kunne hjælpe »dertil.«

Samme Dag tilskrev Provst Albrecht Clitzing, Brandenburgeren, der, som vi have seet, var hos Kong Christiern som hans Kabinetssekretær, sin Herre Kurfyrst Albrecht om denne samme Sag: han alene havde været med Kongen ved den hemmelige Samtale med Sforza og har sagt denne, at han ikke kunde anvende 30—40000 Gylden bedre end til Kurfyrsterne og Keiserens nærmeste Raader; navnlig var Kurfyrst Albrecht den allermægtigste i disse Ting, uden hvis Raad Intet skete; han kunde med disse Penge vinde Kurfyrsten af Maintz og Keiserens nærmeste og mest formaaende Raader. Hertugen mente vel, at disse Penge skulde tages af de 200,000 Gylden, men man maatte efter Brevskriverens Tanker anvende al Flid paa, at Keiseren beholdt den hele Sum og Kurfyrsten dog fik de 30—40 Tusinde til sig og de Andre.

Det bliver dog et Spørgsmaal, om Galeazzo Maria var gaaet ind herpaa. Han elskede nok sine Penge. Blandt de oftere nævnte mailandske Archivalier have vi endnu hans Skrivelse fra Pavia af 20de Marts 1474 til Karlo Visconti, hans Sendebud ved Keiserhoffet, hvor der allerede i

nogen Tid havde været underhandlet om Beleningen med Mailand. Hertugen udtaler her som et ham magtpaaliggende Ønske, at faa Mailand ophøiet til Kongerige, Pavia med dets Tilliggende til et Hertugdømme, og desuden sin Ret og sine Privilegier til sin Stat stadfæstede; men han vil derpaa ikke anvende mere end 200,000 Dukater i Alt til Kurfyrster, Hoffolk, Kancelli, formodentlig da ogsaa fornemlig til Keiseren selv; til hvem man uddeler dem for at fremme Sagen, ligger ham ikke Magt paa. Han underretter Visconti om sin Samtale med Kong Christiern herom; Kongen har motu proprio, som han siger, skrevet derom til Kurfyrsten af Brandenburg. Visconti bør nu gjøre sit Bedste for at drive Planen igjennem. Vil Keiseren imidlertid ikke lade sig bevæge, skal han fortsætte Underhandlingerne om Beleningen.

Altsaa — der var Flere end Karl den Dristige, som higede efter en Kongekrone! Heldigvis for Keiser og Rige var Galeazzo Maria ikke saa mægtig og krigersk en Herre som hin. Mailænderen synes ligefrem at have anseet Sagen for en Handelsaffære, et Liebhaveri, han som en hovedrig Mand kunde tillade sig, mærkeligt nok kun nogle faa Maaneder efter, at den langt betydeligere Burgunder havde i Trier hentet sig et Afslag. Det havde været ønskeligt, at den danske Konge havde holdt sine egne tre Kongekroner høiere i Ære, end at han saa villigt rakte den pengestolte Matador Haanden til at gjøre Keiser og Kurfyrster et lidet hædrende Tilbud. Værdigere tog Kurfyrst Albrecht Sagen. Albert Clitzing svarede han omtrent, at han skulde have Tak, fordi han undte ham nogle af Mailænderens Dukater; men den Sag vilde han ikke raade til; hvad han foretog derved, skete alene af Hensyn til Kong Christiern. Fra Augsburg svarede han den 4de Mai Kongen selv, at da

han havde læst Kongens Brev, havde han anseet Sagen for ugjørlig, men for Kongens Æres Skyld dog selv villet forebringe den for Keiseren. Men Keiseren havde svaret: «Der «ere fire Kroner i Riget i Tydskland og Vælskland, den «første i Aachen, den anden i Arelat, den tredie i Mailand «i Lombardiet, den fjerde i Rom, hvilke alle fire høre hen «paa hans eget Hoved. Og eftersom han fører Titel af, og «er, «Rigets Formerer» (semper augustus), vil han ikke være «dets Formindsker eller give sin Værdighed til nogen Anden.» Men vil Mailænderen komme med Kong Christiern til Augsburg for at underhandle om Lenssagen, havde det Keiserens Bifald; Kongen med Kurfyrsterne af Brandenburg og Maintz skulde da faa Fuldmagt til at handle om denne Sag[1]).

4. Dette var jo tydelig nok talt. Om Kong Christiern eller Hertug Galeazzo Maria har forstaaet det som et endeligt Afslag, eller om Hertugen har gjort yderligere Forsøg, vide vi ikke. Der er Intet videre kommet til vor Kundskab derom. Men om og Kongens Anbefaling i dette Tilfælde er bleven tilbagevist af Keiseren og Kurfyrsten, saa har dette dog ikke gjort noget Skaar i det gode Forhold imellem dem indbyrdes. Dette seer man blandt Andet deraf, at den samme Dag, som Mailænderens Begjæring om Kongekronen blev afslaaet, fik Kongen ved Kurfyrsten et hædrende

---

[1]) Efter Brevskaberne i Archiv für österreichische Geschichts-Quellen VII, p. 82, 89, 90, 91, og hos Häberlin, Neueste teutsche Reichs-Geschichte II, Vorrede LVII, kjendelig efter de samme Aktstykker, men som da vare i Archivet paa Plassenburg, medens de nu synes at være i Bamberg og andensteds. — F. v. Löher, Die italienische Krone im Jahre 1474, i Fr. v. Raumer's Historisches Taschenbuch, Vierte Folge, 10ter Jahrgang, Leipzig 1869, p. 257 ff.

Bevis paa Keiserens uforandrede Velvillie og Tillid. Provst Albrecht Clitzing havde nemlig ogsaa meddelt Kurfyrsten[1]), at Kongen havde faaet flere Anmodninger af store Herrer i Italien om at gjøre dem til Grever, men at han havde svaret dem, at i sine egne Lande og Riger havde han vel Magt dertil, her derimod tilkom dette Keiseren. Nu lader Provsten sin Herre Kurfyrsten vide, at Kongen vel ikke har befalet ham at skrive derom, men at han nok kan mærke, at vilde Keiseren tillade Kong Christiern at gjøre to eller tre Grever, vilde Kongen ansee det for et stort Bevis paa Naade og Venskab. Dette lod Kurfyrsten sig ikke sige to Gange; han udvirkede strax et Patent, hvorved Keiseren gav Kongen Fuldmagt til at creere tre Italienere til Grever og til at tage Troskabseden af dem paa Keiserens Vegne[2]).

5. Kong Christierns andet Hovedanliggende i Mailand var, som ovenfor anført, at faa en Sammenkomst med Kong Ludvig af Frankrig for at underhandle om «Jomfruen af Savoyen» og ved samme Leilighed bane Vei til en Forbindelse imellem den franske Konge og Keiseren. Kong Christiern skrev den 16de Marts fra Pavia til den franske Konge om et saadant Møde paa Tilbagereisen fra Rom; han vilde i saa Fald lægge Veien over Lyon eller hvilket andet Sted Kongen betegnede ham. Ogsaa Hertug Galeazzo Maria paalagde Christofforo Bollato at virke til samme Maal. Af dennes Beretning, dateret den 10de April 1474 fra Senlis, hvor Kong Ludvig da opholdt sig, seer man blandt Andet, at Hertugen havde paalagt sin Resident at føle sig for, om den franske Konge vilde blive misfornøiet over, at

---

1) Häberlin, anf. St. S. LIII. Archiv für österr. Geschichts-Quellen VII, 83.

2) Häberlin, anf. St. S. LIV ff.

han havde modtaget Kong Christierns «Halsbaand og Orden»[1]), hvad Kong Ludvig dog Intet havde imod, saasom han selv ogsaa havde denne. Iøvrigt svarede han, at Kong Christierns Ønske om et personligt Møde havde han meget gjerne opfyldt, havde han kunnet; men han kan ikke, fordi han endnu ikke veed, hvad det bliver til med Krigen (Hertug Karl af Burgundiens og Kong Edvard af Englands Angreb), og ikke veed noget Fast om sine Sagers Stilling. Ægteskabsplanen synes han godt om og ønskede, at den maatte komme til Udførelse. Ogsaa Prindsessen og hendes Moder samtykkede. Kommer den danske Konge derefter ikke gjennem hans Land, vil han sende sine Ambassadører til det Mailandske baade for denne Sags Skyld og for at høre, hvad Kongen af Danmark har at sige ham fra Keiseren.

Dette er det Sidste, vi høre om «Jomfruen af Savoyen». Hvorfor hun aldrig kom sin nordiske Brudgom nærmere, kunne vi ikke sige. Det er sandt, at Ægteskabsplanen skulde benyttes ogsaa til at knytte politiske Traade; men den maa dog have været alvorligere ment fra Kong Christierns Side end blot som et Paaskud til at faa den franske Konge sagt fra Keiseren, hvad han i Rotenburg havde paataget sig at sige Kong Ludvig. Dertil var dog i det mindste Frankrigs Konge for anseelig en Fyrste. Og baade han og den mailandske Hertug vare jo villige nok til at besvogre sig med det danske Kongehus. «Jomfruens» personlige Egenskaber kunne neppe have gjort Kong Christiern betænkelig. Vel fik han hende ikke efter Ønske selv at see; men hvad han hørte hos Mailænderen har vist ikke afskrækket ham. I det mindste omtaler Christof. Ballato hende i Beretningen

[1]) «Collare et ordine». Der kan vel ikke være ment Andet end den gyldne Kjede, Kong Christiern kaldte sit «Selskab». Mailandske Archivalier.

som den, der i alle Maader passede for en fyrstelig Stilling[1]). Muligt er det Døden, der er kommen imellem; den yngste og den ældste af de syv savoyiske Søstre, Hertug Ludvigs Døttre, ere døde ugifte, — naar kunne vi ikke sige.

6. Paa Planer til meer og mindre vigtige Foretagender har det saaledes ikke manglet Kong Christiern i Foraaret 1474, da han foretog sin Reise gjennem Tydskland og Lombardiet. Men disse Planer, der med Undtagelse af det paatænkte Ægteskab imellem den danske Tronfølger og «Jomfruen af Savoyen» have et noget fantastisk Præg og vilde have indviklet Kong Christiern i vidtudseende Foretagender uden Nytte for hans nordiske Riger, bleve heldigvis frugtesløse; kun Forleningen med Ditmarsken laa hen til Efterkommerne som et Frø, der skulde bære Frugter, men rigtignok kun altfor blodige Frugter. Hverken er Keiser Frederiks store mellemeuropæiske Forbund blevet til mere end hundrede andre Planer af denne Keiser, eller Kong Christiern bleven Frieslands Protektor, hvad der altfor let kunde have medført et Sammenstød med Karl den Dristige, eller Møderne med den franske Konge kommet i Stand, eller nogen Italiener, saa vidt vi vide, creeret til Greve af den danske Konge, lige saa lidt som Sforza blev Konge; ja ikke engang Forleningen med Hertugdømmet Mailand har han faaet. Tildels er det Karl den Dristiges voldsomme Anfald paa Tydskland og Krigen om Neuss i 1474—75, der forstyrrede disse som mange andre Planer.

7. Naar Kong Christiern vilde være i Rom til Paasken, som i 1474 indtraf den 10. April, kunde han ikke i Mai-

[1]) La domicella de Savoya ó digna creatura, bella et benissimo composita de corpo et de virtute, condecente et digna de caduno principe et Re.

land oppebie Svarene paa hans Skrivelser til Keiseren, Kurfyrst Albrecht og den franske Konge. Ned ad Ticino og Po førte Hertugen ham til Viadana, hvor Kongens Svoger Markgreven af Mantua, Lodovico Gonzaga, modtog ham. I Mantua laa Kongen to Nætter og drog derfra den 23. Marts, men kom dog først den 26. til Bologna. En talrig Skare af Borgere og Øvrighedspersoner var dragen Kongen flere Mil imøde. Ved Stadens Port modtoges han af en Procession opstillet med Baldakinen, som Kongen dog ikke vilde gaa under. Han steg af ved Paladset (Raadhuset), dinerede og hvilte sig. Efter Anmodning af en af sine Undersaatter, der vilde tage Doctorgraden i Civilret, gik Kongen Kl. 22 til S. Peterskirken og var tilstede ved Promotionen. Der var indrettet et ophøiet Sæde for ham, men han vilde ikke modtage det og lod sig ikke uden Vanskelighed overtale til at tage Plads paa de lavere Bænke, hvor Doctorerne sadde. Kongens fordringsløse Adfærd gjorde et fordelagtigt Indtryk paa Folket, som i Begyndelsen havde fattet ringere Tanker om ham for hans prunkløse Dragts Skyld og fordi han ikke forstod Latin. Den 27. om Morgenen hørte han Messen i S. Dominicokirken dels af Devotion imod denne Helgen, dels for at see hans Helgenskrin, og gjorde saa Giov. Bentivoglio's ældste Søn (Hannibal B.) til Ridder. Efter Maaltidet drog han bort[1]).

Fra Bologna gik Reisen den 27. Marts over Apenninerne til Florents, hvor Kongen ankom den 29. og blev modtagen af Signoriet med Bykollegierne ved S. Gallo-Porten, hvor han maatte høre paa en latinsk Velkomstale af Gon-

[1]) Hvad her er sagt om Opholdet i Bologna, er taget af en Indberetning af en vis Gerardus til Hertugen af Mailand, dat. 27. Marts, altsaa skrevet under Kongens Ophold. Om andre Beretninger, trykte og utrykte, see Tillæg Nr. 6.

falonieren Donato Acciaiuoli. Heller ikke her vilde han gaa ind i Staden i Procession eller under Baldakinen, fordi, som han sagde, dette ikke passede for en Konge, der drog til Rom for Religionens Skyld. Han fik Logi i Klosteret Sta. Maria Novella, aflagde den næste Dag Signoriet et officielt Besøg og besaa derefter Byen. Ogsaa her efterlod Kongens hele Optræden et gunstigt Indtryk paa Folket[1]). Kun to Dage opholdt han sig i Florents, hvor han ikke traadte i nogen Forbindelse med de to Brødre Lorenzo og Giuliano de' Medici, der allerede vare godt paa Veie til at gjøre sig til Republikkens Herrer. Siena er Kongen uden Tvivl blot draget igjennem; men han slap dog ikke for ogsaa her at maatte døie en latinsk Tale. Meget havde han ikke tabt ved, at han ikke forstod den, da den ikke indeholdt Andet end tomme Komplimenter[2]). I Viterbo gjorde især hans Følge Opsigt. En samtidig Viterbesisk Krønike siger, at han førte fra sit Land en talrig Skare af unge Mennesker, smukke, belevne, lyse, blonde, vel beredne, alle sortklædte[3]).

8. Her var Kongen allerede i Pavens Land, som han naaede i Aquapendente den 3. April, og her begyndte den anseelige Modtagelse, Sixtus den Fjerde beredte ham. Kongen havde i Tide, rimeligvis fra Tydskland, meldt sin Ankomst. Pavens Svarskrivelse lød saaledes:

»Som Vi see af din Høiheds (Tuæ Serenitatis) Skrivelse

---

[1]) Om Kongens to Besøg i Florents vil blive givet nærmere Oplysning med dertil knyttede kritiske Bemærkninger i Tillæg Nr. 10.

[2]) Trykt i Scr. Rer. Dan. VIII p. 332. Udgiverne af denne ottende Tome kunde have brugt Pladsen bedre end til Aug. Dati's intetsigende Fraser, som Dr. Sankenstedt eller Provst Clitzing maa have havt Nød med at oversætte paa taaleligt Tydsk for Kong Christiern.

[3]) See Tillæg Nr. 7.

er du paa Reise til Apostlenes ved Martyrernes Blod viede Helligdomme, og for at gjæste St. Peders Efterfølger paa denne Jord. Dette Budskab har glædet Os høilig, da Vi see, at et godt og christeligt Forsæt har bestemt dig til din Udenlandsreise, og at du har dine Tanker rettede paa Sjælens Frelse ikke mindre end paa de jordiske Ting. Skjøn er din Tro, allerkjæreste Søn, din Reise fra saa fjerne Egne vidner om en religiøs Følelse, der er desto mere priselig hos dig, jo sjeldnere den er hos store Konger. Du søger Herren den Stund, han er nær. Reisens Møie har du foretrukket for Hvilen i Hjemmet, det verdslige Kongerige har du forladt for at berede det himmelske Rige Vei, agtende Frelserens Udsagn, at Mennesket ikke kan give noget Vederlag for sin Sjæl. Om da dine Synder vare, efter Profeten Jesaias' Ord, som Purpur, skulle de ved dette hellige Værk blive som Sne, og vare de røde som Skarlagen, da som den hvide Uld. Den almægtige Gud, til hvis Tjeneste dette Arbeide er foretaget, bevare dig uskadt i din Indgang og din Udgang; han byde sine Engle at vogte dig paa alle dine Veie. Vi ville med Vore Bud sørge for, at de, der i rette Tid skulle modtage din Høihed og hele dit Følge og ledsage Eder indtil Byen, ere tilstede ved Grændsen af Kirkens Lande. Du skal komme uden Uleilighed, du skal drage bort uden Uleilighed. I din Faders Hus skal du ikke have nogen Fare at frygte. Overalt skal Fryd og Kjærlighed, om ikke som du fortjener det, saa dog saa godt Vi formaa det, komme dig imøde. Og naar du drager ind i Byen, ville aabne Arme modtage dig, og din Fader trykke dig til sit Hjerte. Fra Os og Vore høiærværdige Brødre den hellige Romerkirkes Kardinaler maa du være forvisset om alle de faderlige Ømheds og Hengivenheds Beviser, hvormed katholske Konger efter Skik og Brug modtages. Kom da, kjæreste

Søn, med din Faders Velsignelse og fuldfør lykkelig dit fromme Forsæt» [1]).

9. Selve Modtagelsen svarede til disse venlige og salvelsesfulde Ord, der maatte give Kongen Indtrykket af, at han virkelig var den hellige Fader velkommen. To Kardinaler sendtes Kongen imøde. Den ene var Franciscus Gonzaga, Kardinal-Diakon af Sta. Maria Nova, almindelig kaldet Kardinalen af Mantua, en Søn af Markgreve Ludvig af Mantua og den danske Dronnings Søster [2]), altsaa Kong Christierns nære Frænde. De mødte ham i Aquapendente ved Kirkestatens toskanske Grændse, hvorfra de førte ham gjennem Viterbo til Rom. Her kom alle Kardinaler og Prælater, som vare i Byen, ham imøde ved Porta del Popolo tilligemed Byens Senat og Conservatorer samt Adel og Folk tilhest og tilfods. Det var Onsdag den 6. April 1474. Kardinalerne førte ham igjennem Byen til S. Peders Basilica, dernæst til Paven selv i Vaticanets Palads. Kongen knælede for ham og vilde ikke reise sig, før der var svaret paa hans Tiltale (sermonibus suis). Kardinalen af Pavia tilføier [3]), at naar Paven gik til sit Værelse og atter frem til disse Dages Gudstjeneste, bar Kongen hans Slæb, naar han vaskede sine Hænder, holdt han Bækkenet! Dette lyder noget stærkt: skulde Kongen have gjort Opvartning som en Kammertjener eller Paven have modtaget det? Her maa vel være Tale om, at Paven vaskede sine Hænder efter de tolv Fattiges Fodtvæt, som den

[1]) J. J. Müller, Reichstags-Theatrum unter K. Friedrich, Vorstellung V, cap. 50, p. 653. Brudstykker af denne Skrivelse ere trykte i Od. Raynaldi Annales Ecclesiæ XIX, an. 1474.

[2]) Ughelli, Italia sacra. Romæ 1643, T. I, col. 940.

[3]) See Tillæg Nr. 8.

hellige Fader maa foretage Skærtorsdag. Paa denne Dag var Kongen med Paven i den Loggia ved Peterskirken, hvor Velsignelsen lyses over det forsamlede Folk. Joh. Petersen siger, at her gav Paven alle dem, der vare personlig tilstede for at søge Aflad, af Hensyn til Kongens Nærværelse «Eftergivelse af alle deres Synder fra Pine og Skyld» Dette vil vel sige, at han gav dem det store Aflad, som ellers tjentes ved Korstog eller Pilegrimsgang til den hellige Grav, og som alene Paven kunde give.

Langfredag fandt Korskysning Sted (osculum crucis[1]). Kongen havde Plads imellem de to forreste Kardinaler. Ved sin Tolk anmodede han dem om, at de vilde tilstede ham at træde op til Korset efter alle Kardinaler. Paa Spørgsmaalet om Grunden til dette Ønske svarede han, at det skete for at vise det høie Collegium den tilbørlige Ære. Ogsaa paa anden Maade, siger Kardinalen af Pavia, har han blot i disse tre Dage lagt sin Veneration for det Apostoliske Sæde for Dagen, saa at denne Konge over tre store Riger er kommen fra det fjerne Norden for at lære os Italienere ved sit Exempel det rette Sind imod det høie Præstedømme.

Paaskedag den 10. April rakte Paven med egen Haand Kongen og alle hans Folk det hellige Sakrament.

Om Mandagen gav Paven foran Peterskirken Kongen den indviede gyldne Rose, det bekjendte pavelige Venskabs- og Ærestegn, som indvies Midfaste Søndag, men denne Gang var tilbageholdt for at gives den ventede høie Gjæst[2]). Kongen bar samme Dag Rosen i Procession, fulgt af Kar-

---

[1]) Det er vel den Tilbedelse af Korset, Goethe taler om i Brev fra Rom d. 22 Marts 1788? (Paaske ²³/₃).

[2]) Rosen havde først været bestemt til den venetianske Doge, som nu maatte vente indtil Aar 1476. Martène & Durand, Veterum monumentorum collectio, T. II, col. 1532.

dinaler, Prælater og det hele Hof til Kardinalen af S. Peter ad vincula's Bolig. Denne Kardinal var Julian della Rovere, en af Pave Sixtus IV's Nepoter, senere selv Pave ved Navn Julius II. Han havde den Dag bedet Kongen til Gjæst.

Paven og Kongen gave hinanden Æresskjænk: Paven ham en kostbar Gyldenstykkes Dragt, Klenodier af Guld og Sølv, et Guldkors med et Stykke af det hellige Kors, og andre Helligdomme; Kongen Paven Naturfrembringelser fra sine nordiske Riger: Sild, Bergefisk, Hermelin. Synes man, at disse Gaver tage sig noget fattigt ud, røbe de dog større Takt, end om Kongen havde indladt sig i en umulig Kappestrid med Paven for at overbyde ham i Guld og Ædelstene. Af slige Kostbarheder havde Pave Sixtus nok til at han kunde lade sine Nepoter udfolde en Luxus, der forargede Christenheden. I Danmark stod man i uafbrudt Forbindelse med Rom og vidste meget godt hvad man der satte Pris paa. Nogle Aar i Forveien havde Dronning Dorothea sendt sin Søstersøn Kardinalen af Mantua en Gave af 12 Timmer Hermelinskind[1]). Det var naturligvis Sjeldenheden og Vanskeligheden ved at skaffe sig dem ad sædvanlig Handelsvei, der gav disse Ting deres Værdi i den hellige Stad. Kongen gav ogsaa et anseeligt Pengeoffer til Pave Sixtus's nystiftede Helligaands-Hospital i Borgo.

Kardinalen af Mantua skjænkede Kongen tre Muldyr, der med dem, han fik af Paven og Hertugen af Mailand, vist have gjort god Tjeneste over Bjergene paa Tilbagereisen.

10. Men mer end slige Vennegaver havde de geistlige Gunstbeviser at betyde, Paven ydede Kirkens tro

---

[1]) Scr. Rer. Danic. VIII, p. 435.

og lydige Søn for at knytte ham desto fastere til sig. Hvad Kong Christiern søgte i Rom har han selv eller de af hans Samtidige, der kunde vide det, ikke sagt os. Men der er dog levnet os en Opskrift blandt Kurfyrst Albrechts Papirer om de Punkter, Kongen burde søge at udvirke hos Paven[1]). Den viser vel ikke ligefrem, hvad Kongen har forlangt i Rom, men man faaer deri Oplysning om den Retning, hvori Underhandlingerne med Kurien kunne antages at have gaaet; og i ethvert Fald kaster den et mærkeligt Lys over den danske Konges Forhold til Høikirken i hans nordiske Riger, hvorfor vi her ville hidsætte den.

«Angaaende de Sager, som ere at handle i det pavelige Hof, er beraadslaaet:

I Kongerigerne Danmark, Sverrig og Norge er høilig fornødent at beholde Fred, god Villie og Enighed imellem begge Stænder, den geistlige og den verdslige, saasom der i dem ligge mægtige Ærkebispedømmer og Bispedømmer, der til sine Tider have meget at betyde i en Konges Raad; ere de Kongen imod, kan deraf opstaa ikke ringe Blodsudgydelse og Ulykke for Landene, hvad ofte er sket. For at hindre sligt Onde og Fordærvelse er raadslaaet om at udvirke hos den hellige Fader Paven efterfølgende Artikler og Friheder.

Eftersom der er store og mægtige Ridderskaber i Landene, kræver Nødvendighed, at de maa holdes i god Villie; derfor synes det os fornødent, om vor Herre Kongen kunde opnaa, at i disse efterskrevne Stifter[2]) ved paveligt Forsyn og Frihed bestemtes, at Ingen der blev antagen til

---

[1]) Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen VII, p. 95.
[2]) «In diesen hernach geschriben Stiften.» Ordet Stift synes her at være brugt i en usædvanlig Betydning; thi der nævnes ikke i det Følgende noget kirkeligt Territorium.

Domherre eller til noget Prælatur, Dignitet og officium uden den, der er af Adel fra sine fire Aner, eller som er Doctor i den hellige Skrift, i den keiserlige eller pavelige Ret.

Eftersom den tydske Nations Kompaktater blandt andre Artikler medgive, at vor hellige Fader Paven har sex Maaneder, og de andre Ordinarier sex Maaneder; og da vor Herre Kongens Riger og Fyrstendømmer ikke ere udelukkede fra den tydske Tunge og Væsen, saa blive dog samme Riger og Lande mere besværede, saa at Nogle fordriste sig til at afskære Ordinarierne to Maaneder med pavelige Breve og ikke indrømme dem mere end fire Maaneder. Vort Raad er, at vor Herre Konge arbeider hen til, at hans Riger og Fyrstendømmer deri holdes lige med den tydske Nation.

Eftersom der i bemeldte Concordat er en Artikel angaaende Ærkebiskoppers og Biskoppers Confirmation og Provision, at retlige Valg af Kapitlerne skulle tilstedes, med mindre vor hellige Fader Paven kunde give en bedre; og da der ligger Kongen stor Magt paa Biskopperne, saasom en Biskop strax, saasnart han er confirmeret, har sin Plads i Kongens Raad, at da vor Herre Kongen vil arbeide hen til, at (Paven) ikke confirmerer noget Valg af Ærkebiskop eller Biskop i hans Kongeriger, men i Kraft af Artiklen i Kompaktaterne giver min Herre Kongen et Privilegium paa herefter ikke at stadfæste Nogen til Ærkebiskop eller Biskop i samme Kirker uden Kongens Vidende og Villie, saasom Kongen bedre end nogen Anden veed, hvem der er den Bedste dertil.

Angaaende Præpositur og andre særligt reserverede Len at opnaa, at Digniteter, Beneficia eller officia i ærkebiskoplige, biskoplige og collegiale Kirker ikke gives til andre Personer end dem, der ere af Adel eller Doctorer, fødte af den Nation, hvor Lenene ligge.

At vor Herre Kongen opnaaer et Conservatorium for sig, sine Riger og Undersaatter, Geistlige og Verdslige, in meliori forma.

Angaaende Odense Bispedømme og Stift af Benedictinerordenen, at de ændres til verdslige canonici og forsynes med de Friheder, at dermed ikke skal herefter holdes anderledes end ovenfor er skrevet om de andre Stifter.

At erholde literas promotoriales in meliori forma af vor Herre Keiseren over disse Ting til vor hellige Fader Paven.»

11. Denne Opskrift er vel funden i Kurfyrst Albrechts Archiv og af Udgiveren anseet for hans Betænkning, afgivet til Kongen, men sandsynligere er det, at vi her have Resultatet af Overveielser i Kongens Raad, eller af hans geistlige Medfølgere paa Reisen, og at det er meddelt Kurfyrsten sagtens for gjennem ham at erhverve Keiserens Anbefaling til Paven. Af de her opskrevne Punkter, som ønskes udvirkede hos Paven ved Kong Christierns Besøg i Rom, ere især to mærkværdige. Først at man vil have alle de høieste og næsthøieste Prælaturer i de nordiske Kirker forbeholdte den indfødte Adel eller Doctorer i Theologi og i Keiser- eller Kirkeretten og har troet, at Kurien kunde formaaes til at slaa dette fast med apostolisk Myndighed, — dette, som den aldrig har villet underkaste sig selv, idet endog Pavens Høihed er holdt tilgængelig for Mænd af den laveste Herkomst. Det er da heller ikke trængt lovligt eller faktisk igjennem her i Danmark før 49 Aar efter Kong Christierns Romerreise, da Adelen og adelige Biskopper havde seiret over Adelsfjenden Christiern den Anden og sat Adelskongen Frederik den Første i hans Sæde. Men da de paalagde denne, aldrig at tilstede, «at Nogen skal eligeres til noget Biskopsdømme her i Riget uden den, som ind-

født er af Riddere og Svende, eller til noget Prælatedom, uden Rigets indfødte Mænd af Riddere og Svende eller og Doctores i den hellige Skrift eller Kirkeloven, eller værdige lærde Mænd, som dertil duelige og nyttige ere, som dog danskfødte ere», da hældede den katholske Kirke her i Landet allerede saa stærkt imod Undergangen, at Bestemmelsen i Kong Frederiks Haandfæstning kun kom til Gyldighed i en halv Snes Aar, i hvilke den dog ikke engang kunde vedligeholde Enigheden imellem de to herskende Stænder. Havde Kong Christiern forlangt Bistand af Pave Sixtus til at skaffe Adelen i de nordiske Riger et lovgrundet Monopol paa Kirkens høie Værdigheder, vilde han vist ikke have udrettet Noget; men troligst er det, at Kongen i denne Henseende ikke har fulgt Tilskyndelsen i Opskriften. Man mærker ikke, at Kongen eller hans Efterfølgere i deres Kirkepolitik have havt nogen Tilbøielighed til at virke i denne Retning; thi at Adelige i stigende Antal trængte sig ind i de høiere Kirkeembeder laa ikke i Bestræbelser fra Regenternes Side, men i de nordiske Kirkers hele Udvikling i deres Alderdom.

12. Den anden Mærkelighed er, at her fremtræder en bestemt Stræben efter at bringe Norden ind under Tydsklands Compactater med Pavestolen — eller for at blive ved den sædvanlige Ordform: det tydske Konkordat, og at man seer, hvad der ogsaa ellers er utvivlsomt, at Kurien ligefrem har gjort Konkordatets Bestemmelser gjældende for Norden og tillige har tilladt sig i de nordiske Kirker rent vilkaarlige Overgreb over dette. For at forstaa Betydningen heraf er det nødvendigt at mindes nogle Hovedtræk af dette Konkordats Historie. Det var i 1474, altsaa ikke fuldt tredive Aar efter Baselerconciliets kraftige, men dog tilsidst mis-

lykkede Forsøg paa at opretholde eller tilbageføre den kanoniske Orden i den katholske Kirke, som Kurien i de sidste Aarhundreder efterhaanden havde rykket ud af de gamle Fuger for at gjøre Paven fra Kirkens første Embedsmand til dens fyrstelige Overherre og dermed give ham Enevoldsherredømmet over alle dens Ting, især over alt dens Gods og alle dens Personer. Conciliet vilde stille de enkelte Kirkeprovindser selvstændigt i Forholdet til Rom; men det formaaede ikke at trække de to Hovednationer, den franske og den germaniske, bort fra Rom. Derimod lykkedes det Kurien at drage den tydske Nation over til sin Side ad Konkordatveien, idet den hellere rakte verdslige Herrer Haanden ved nogen Eftergivenhed, end den saa Nationalkirker udsondre sig med relativ Selvstændighed af Kirkeprovindserne under deres Ærkebiskopper. At fastholde og udvide sine selvtagne Reservationer og gjennem dem faa Besættelsen af de høiere Kirkeembeder og geistlige Beneficier i Christenheden i sin Magt var Roms Hovedstræben i Kampens Tid og efter Seiren over Conciliet, baade for at herske over alt Kirkeligt og for at drage Midler fra alle Lande til Opretholdelsen af Centralregeringen i Rom.

Keiser Frederik den Tredie lod sig vinde ved Løfte om Keiserkroning i Rom og Pengemidler dertil, samt ved Præsentationsretten til 6 Bispedømmer og i Alt 300 geistlige Beneficier i de habsburgske Lande[1]). Keiseren drog nogle tydske Fyrster med sig. De opgave den Neutralitet imellem Pave og Concilium, Tydskland havde holdt i ni Aar, og anerkjendte Pave Eugenius IV som Kirkens rette Overhoved,

[1]) Man see Pave Sixtus IV's Stadfæstelsesbulle af 8. April 1473 med de deri optagne Buller af Paul II og Nicolaus V, i Jos. Chmel's Monumenta Habsburgica I, 1 p. 316. Jfr. Keiser Frederiks Præsentationsskrivelse af 20. April 1774, sammest. p. 333.

imod at han indrømmede den tydske Nation af pavelig Magtfuldkommenhed adskillige af Baselerconciliets ældre Dekreter. Og nu blev Wienerkonkordatet af 17. Februar 1448 Baandet imellem den germaniske Nation og Paven med hans Kurie. Dets væsentlige Indhold var Bestemmelser om Roms Indtægter af de tydske Kirker og Besættelsen af deres høie Embeder.

Men Kurien lod ikke Forholdet til den germaniske Nation blive staaende paa Konkordatet alene som det endelig Afgjørende; Pave Nicolaus V optog dette helt i Bullen «Ad sacram Petri sedem» af 19. Marts 1448, hvorved tillige enkelte stilistiske Lempelser indførtes[1]). Med disse blev Bullen Roms Lovgrund i Fordringerne til den germaniske Nation og tillige Udgangspunktet for vilkaarlige Fortolkninger og Overgreb, der snart skjøde Løfter fra Overenskomstens Tid tilside og satte Paverne i Besiddelse af en mere uindskrænket Magt over Kirkens Personer og Gods, end nogensinde før var anerkjendt. Pave og Keiser rakte hinanden Haanden til at tilbagetrænge den germaniske Kirkes Selvstændighed, der betingedes af den kanoniske Lov og den frie Valgret.

13. Konkordatet havde blandt Andet bestemt, at med Undtagelse af de større, næstbiskoppelige Digniteter i Kathedralkirker og de fornemste i Collegiatkirker, hvilke de sædvanlige Myndigheder skulde vedblive at besætte, maatte Paven ikke ved Reservationer eller med Ventebreve eller paa nogen anden Maade hindre, at der over de Beneficier,

---

[1]) Bullen er trykt i det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Skrifter, femte Række, historisk og philos. Afdeling, II, p. 315, efter C. Guil. Koch, Sanctio pragmatica Germanorum illustrata. Argentor. 1789. p. 235 ff.

som bleve ledige i de sex Maaneder Februar, April, Juni, August, Oktober og December, disponeredes frit af Ordinarierne[1]), hvorimod de, der bleve ledige i de andre sex Maaneder, tilfaldt Paven. Denne Bestemmelse kan selv i Konkordatets skruede Text ikke fornuftigvis forstaaes anderledes, end at Paven frasagde sig Dispositionen over de større næstbiskoppelige Digniteter i Kathedralkirker, altsaa over Domprovstier, Archidiakonater, Dekanater o. fl., og over de principale Digniteter i Collegiatkirker, hvilket nok ogsaa var begge Parters Mening i Overenskomstens Øieblik. Men ved Konkordatets Optagelse i Bullen fik Stedet saadanne ganske smaa Lempelser i Text og Interpunktion, at Meningen blev utydelig, hvad der af Kuriens Talsmænd benyttedes til en Fortolkning, hvorved de nævnte større Beneficier netop forbeholdtes Pavens Disposition[2]). Dette fremkaldte Uvis-

[1]) Stedet er allerede i Konkordatet sat paa Skruer, dog synes dets Mening om de større Digniteter ikke at kunne misforstaaes. Det lyder saaledes: »De ceteris dignitatibus et beneficiis quibuscunque sæcularibus et regularibus vacaturis ultra reservationes jam dictas majoribus dignitatibus post pontificales in cathedralibus et principalibus in collegiatis exceptis de quibus jure ordinario provideatur per illos inferiores ad quos alias pertinet. Idem sanctissimus dominus noster per quamcunque aliam reservationem gratiam expectativam, aut quamvis aliam dispositionem sub quacunque verborum forma, per eum aut ejus auctoritate factam vel fiendam non impediet, quo minus de illis cum vacabunt de mensibus Februarii etc. libere disponatur per illos, ad quos eorum collatio, provisio, præsentatio, electio seu quævis alia dispositio pertinebit.« Interpunktionen er her ladet uforandret, som den staaer i Konkordatets oprindelige Exemplar i Wien.

[2]) I Pavens Placet-Bulle Ad sacram Petri sedem seer Stedet saaledes ud: »De ceteris vero dignitatibus et beneficiis quibuscunque secularibus et regularibus vacaturis ultra reservationes prædictas, majoribus dignitatibus post pontificales in cathedralibus et principalibus in collegiatis ecclesiis exceptis jure ordinario provideatur per illos inferiores ad quos alias pertinet, Placet etiam nobis quod per quamcunque aliam reservationem gratiam expectativam

hed om Besættelsesretten, saa at man i mange Tvivlstilfælde tyede til i Rom, der saaledes fik Magt og Leilighed til at gjennemføre sin Paastand.

Ved en anden snild Vending blev i Bullen indskudt en for Tydskland ligegyldig Ordforklaring, der blev høist betydningsfuld for de nordiske Rigers Forhold til Kurien, idet Ordet Alamania som Benævnelse paa Konkordatets Omraade forklaredes som ensbetydende med natio Germanica. Da nu Nordboerne paa de store Concilier i det 15de Aarhundrede og overhovedet fra Kirkens Synspunkt regnedes til natio Germanica, saa skaffede Kurien sig ved denne Ordforklaring i Bullen en Adkomst til at gjøre Konkordatet gjældende ogsaa i de nordiske Riger. Keiser Frederik og de tydske Fyrster, der gik med ham, sluttede egenmægtigt Konkordatet paa det tydske Riges Vegne. Fra Norden havde han ingen Fuldmagt; og neppe har Nogen i Danmark, Sverrig og Norge anet, at saa vigtige Bestemmelser om deres indre Forhold i Kirke og tildels i Stat afgjordes imellem Wien og Rom uden disse Rigers Deltagelse, ja uden at de fik Noget at vide derom. Men Rom saa i Bullen Hjemmel nok til at betragte og behandle den germaniske Nations nye Kirkeret som gjældende ogsaa for de nordiske Riger, og Kurien opsatte ikke at gjøre Brug af denne Kirkeret. Vi have endnu et Pavebrev af Nicolaus V, dat. Rom d. 23. September 1448[1]), altsaa kun sex Maaneder efter Bullen Ad sacram Petri sedem, hvori denne Pave bortgiver Archidiakonatet paa Ørkenøerne, der dengang endnu hørte til Norges Rige og Nidaros Kirkeprovinds, i Kraft af,

aut quamvis aliam dispositionem sub quacunque verborum forma per nos vel auctoritate nostra factam vel faciendam non impediemus nos quo minus de illis• etc.

[1]) Diplomatarium Norvegicum VI Nr. 528, p. 556.

at han nylig har reserveret sig alle næstbiskoppelige Digniteter i Kathedralkirker[1]). Dette er Konkordatets og Bullens Ord; og saaledes forstod Kurien disse Akstykker, at nu ogsaa i Norden, langt udenfor Konkordatets Alamania, vare alle dignitates post pontificales i Domkirkerne reserverede Paven, saa at alle andre og ældre Rettigheder til at bortforlene saadanne Beneficier forsvandt som Dug for Solen. Fra en Indskrænkning af Kuriens Overgreb, som Baselerconciliet havde arbeidet for og Konkordatet paa dette Punkt fastholdt, havde Placet-Bullen gjort Overenskomstens Ord om utallige Beneficier til en Udvidelse af Pavens Disposition ud over alle ældre Skranker.

14. Det nys nævnte Pavebrev af 23. September 1448 falder i de samme Dage, da Grev Christiern af Oldenburg blev tagen til Konge i Danmark. Han har vel neppe faaet det at see, hverken dengang eller da han blev Norges Konge. Vi kjende det nu kun af Vatikanets Regesta. Overhovedet er det tydeligt af de faa Levninger, vi have tilbage af Kongens Brevvexling med Rom[2]), at han i det mindste i sine ti første Regeringsaar ikke har havt nogen klar Forestilling om sin og sine Rigers Kirkeret, medens Kurien har været sig fuldkommen bevidst, at den ikke vilde indrømme dem nogen anden Ret end den, som nu var fastslaaet for den germaniske Nation ved Konkordatet, saaledes som man læste og fortolkede dette i Rom. Deraf Strid og Spænding indtil omtrent Aar 1457, d. e. indtil Erhvervelsen af Sverrigs

---

[1]) Dudum omnes dignitates in cathedralibus ecclesiis post pontificales maiores tunc vacantes et inantea vacaturas collationi et dispositioni nostræ reservavimus decernentes extunc irritum et inane, si secus super his a quoquam quavis auctoritate scienter vel ignoranter contingeret attemptari.

[2]) i 8. Tome af Scriptores Rer. Danicarum.

Krone, snart ogsaa af Slesvig og Holsten, forviklede Kongens Stilling saaledes, at Vigtigheden af et godt Forhold til Rom maatte blive ham ret indlysende. En faktisk Stilstand imellem Kongen og Kurien indtraadte da i en Række af Aar. Saa var det, at Kongen selv kom til Rom, hvor Paven havde god Grund til at modtage ham med aabne Arme uden at opholde sig over saadanne Bagateller som, at han ikke forstod Latin. Det vilde jo være en stor Vinding, om tre Kongeriger kunde drages helt ud af en uvis Mellemstilling, rent bort fra Baselerconciliets Standpunkt, som Kong Christiern hældede stærkt over til i det første Afsnit af sin Regering og aldrig havde opgivet udtrykkeligt. Der behøvedes ikke engang en egentlig Udtalelse af ham, end sige nogen skriftlig Forpligtelse, der forlangtes ikke som af Frankrigs Konger Opgivelse af en pragmatisk Sanktion, da Kong Christiern ikke var bunden ved nogen saadan. Det var nok, at han ved sin Holdning overfor Kuriens Udfærdigelser godtgjorde, at han vilde finde sig i den Anvendelse, Kurien gav Tydsklands Konkordatsret ogsaa for Norden. I Kongens Reise til Rom laa allerede en Antydning af, at han nu vilde det!

15. Dette var Kong Christierns Stilling til Paven, da han i Paasken 1474 besøgte Rom. Han kunde da ikke med Rimelighed vente at faa andre kirkelige Begunstigelser end saadanne, der laa indenfor Konkordatsretten. Fuldt berettiget var det altsaa at forlange den lige Deling af Aarets Maaneder respekteret, saa at Kurien opgav at trække to af Ordinariernes sex Maaneder til sig, hvis virkelig et saadant Overgreb har fundet Sted i Danmark. Men da Kongen jo derved middelbart anerkjendte Konkordatet, synes det meget tvivlsomt, om han kan have forlangt, at intet Biskopsvalg

maatte konfirmeres, førend Kronens Samtykke til Valget var indhentet, — om han kan have forlangt dette som en af det apostoliske Sæde anerkjendt almindelig Rettighed for den danske Krone, eller at Præpositurer og andre Digniteter i ærkebiskoppelige, biskoppelige og Collegiatkirker — eller som det hedder i den ovenfor meddelte Opskrift fra Plassenburg: andre specialiter reserverede (Kirke-) Len, ikke maatte gives til andre end indfødte Adelige eller Doctorer. Thi det vilde have været at forlange en væsentlig Formindskelse af Byttet fra Seiren over Conciliet. Derimod kunde Paven nok give et ikke traktatmæssigt bindende mundtligt Tilsagn om, at der skulde blive taget muligt Hensyn til Kongens Ønske ved Konfirmation af Biskopsvalg; og som det var sket med Keiser Frederik, kunde der indrømmes Kong Christiern Disposition over nogle Prælaturer i hans tre Riger, for saaledes at vinde ham fuldstændigt for Konkordatet. Saaledes er det sket ved Pavens Bulle af 22. April 1474[1]), som Kongen vel neppe havde erholdt uden sin personlige Nærværelse i Rom, da den rører ved det kildne Spørgsmaal om de kirkelige Beneficiers Bortgivelse. Hovedstykket af denne Bulle lyder saaledes:

...... Kongen har personlig forklaret Os, at i hans Riger Danmark, Sverrig, Norge, de Venders og Goters, ere adskillige Kathedralkirker, baade Biskopskirker og andre, i hvilke der skal være nogle baade næstbiskoppelige større og andre Digniteter. Naar der forbeholdes og tilstedes ham og hans Eftermænd Patronat og Ret til at præsentere bekvemme, paalidelige, ham velbehagelige og for hans Kongestilling umistænkelige Personer til deslige kirkelige Digniteter, nemlig at præsentere til saadanne større næstbiskoppe-

---

[1]) Diplomatarium Christierni Primi Nr. 204, p. 300.

lige Digniteter, der ere Os og Vore retmæssige Eftermænd forbeholdte, og til andre Digniteter, der ere forbeholdte Stædernes Ordinarier, da vilde det utvivlsomt være til Gavn for hans og hans Efterkommeres rolige Kongestilling. Hvisaarsag bemeldte Konge har ydmygt bedet Os, at Vi af apostolisk Høihed naadigst ville for stedse reservere og tilstaa ham Patronats- og Præsentationsretten til saadanne Digniteter, naar de herefter blive ledige. Saasom Vi nu gjerne bøie vort Øre og Sind til Kongens ydmyge Ansøgning i saa Maade, saa reservere, concedere og assignere Vi, af apostolisk Magtfuldkommenhed, ved dette nærværende aabne Brev Kongen og hans Efterkommere Patronatsret med Ret til at præsentere bekvemme Personer til efterfølgende Digniteter, nemlig Provstierne i Lund, Upsala, Slesvig, Aabo, Linköping, Aaros, og til Dekanatet i Roskilde, samt til Archidiakonatet i Aarhus, Ribe og Strengnæs, hvilke i disse Kirker ere de større næstbiskoppelige Digniteter, saa og til Archidiakonatet i Upsala, til Dekanaterne i Lund, Aabo og Linköping og til Provstiet i Roskilde, hvilke vel ogsaa ere Digniteter, men i disse Kirker ikke de større næstbiskoppelige; endelig til Dekanatet i V. Frue Kirke i Kjøbenhavn, som i denne er den øverste Dignitet, saa ofte i Fremtiden Vacance indtræffer i noget af dem[1]). Saadan Reservation skal gjælde, om og de nævnte Digniteter af en eller anden Aarsag, var det og af Hensyn til de Personer, som nu beklæde dem, ere reserverede det apostoliske Sædes

---

[1]) Det er mærkeligt, at her kun nævnes danske og svenske Prælaturer, ikke norske. Det var dog netop om Kirkeembeder i Norge, Kong Christiern i sine første Aar havde havt Strid med Kurien. Maaske har han ikke villet have noget norsk Prælatur særligt nævnt i denne Bulle af 22. April 1474 for ikke at svække sin oprindelige Paastand paa Patronatet over alle Norges Prælaturer.

eller Stædernes Ordinariers Disposition. Hvorfor disse Digniteters Ordinarier ere forpligtede til at indsætte de Præsenterede formedelst og strax ved selve Præsentationen. Saadan Reservation foretage Vi i Kraft af sikker Kundskab (ex certa scientia), og erklære alle Dispositioner, der i Fremtiden maatte foretages imod nærværende aabne Brevs Ordlyd, eller hvis der paa anden Maade attenteres imod samme af hvemsomhelst, for ugyldigt og uden al Kraft og Betydning . . . Dog ville vi, at Personer til de nævnte Digniteter skulle fremstilles for Paven inden fire Maaneder efter, at Embedet er blevet ledigt, og at den Præsenterede, om Digniteten muligen skulde være paa anden Maade reserveret, inden samme Tids Forløb fra hans Præsentation og Indsættelse skal søge en ny Præsentation hos Os eller Vore Eftermænd, ellers skal den allerede skete Reservation og Indsættelse være ugyldig og uden Betydning[1]) osv.

[1]) Holberg siger i sin Danmarkshist. I p. 732, 2. Udg., efter at have med stor Møie oversat Kong Christierns latinske Reskript af Franc. Confess. (4. Oktober) 1478, at han har gjort Oversættelsen saa tydelig som muligt, »hvorvel jeg bekjender, at den endnu kan tage Sveden af Læseren«. »Men«, vedbliver han, »det er fast ikke gjørligt at give bedre Versioner af de Tiders aabne Breve, som ere alle fulde af høitravende og affekterede Talemaader, hvis Mening man ikke kan gjætte sig til.« Dette gjælder i høieste Maade om det nærværende og andre af Datidens Pavebreve, hvilke Vatikanets Kancelli synes med Forsæt at have gjort saa indviklede, for at der i Tiden kunde komme Uvished og Strid om Meningen, saa at Sagen maatte tilbage til Kurien. For at gjøre det nærværende Aktstykke nogenlunde læseligt, maatte uendelige og indvikede Perioder opløses og uoversættelige Udtryk omskrives; men om den rette Mening overalt er truffen, henstilles til den Læser, der tiltroer sig at kjende Vatikanets Kancellistil tilbunds. Især synes Slutningen af det ovenfor oversatte Stykke af Bullen mistænkelig; den seer ud som en Bagdør, gjennem hvilken Præsentationsretten engang i Fremtiden kunde trækkes tilbage ved Hjælp af Finesser i Reservationsretten, der hørte til Hemmelighederne i den hellige Faders Kancelli.

16. Bullen af 22. April 1474 har en stor principiel Betydning, idet den viser, at nu var Kong Christiern gaaet ganske ind paa Placet-Bullens Opfattelse af Konkordatet, rigtignok nærmest kun i Spørgsmaalet om Bortgivelsen af de næsthøjeste Prælaturer i den danske og svenske Kirke, men middelbart derved paa Bullen i det Hele. At Bullen af 22. April først er udfærdiget i de sidste Dage af Kongens Ophold i Rom, tør maaske ansees som et Tegn paa, at denne Sag har givet Anledning til vanskelige Underhandlinger. Lettere har det vistnok været ham at udvirke saadanne Begunstigelser, som faldt indenfor Omraadet af Pavens sædvanlige Administration. Som de betydeligere af disse møde os først Pavens Stadfæstelse og Begunstigelse af det Broderskab, Kong Chrisiern havde stiftet, og af den Gudstjeneste i de Hellig-Tre-Kongers Kapel ved Roskilde Domkirke, han havde funderet og sat i Forbindelse med Broderskabet. Disse to nøie forbundne Stiftelser havde hidtil ikke modtaget nogen egentlig pavelig Stadfæstelse[1]), altsaa heller ikke den Fasthed for alle kommende Tider, alene en saadan Stadfæstelse kunde give dem. Efter Kongens personlige Anmodning udfærdigede Paven en Bulle af 13. April 1474, hvorved Kapellets Stiftelse og Dotation stadfæstedes[2]). Dernæst den 20. April s. A. to Buller, den første i Form af en Skrivelse til Kongen, der for sig og Dronningen med deres Børn samt Efterfølgere paa Thronen erholdt Tilladelse til at vælge sig en Skriftefader, som, naar de aarlig paa Skærtorsdag besøge Kapellet

[1]) Thi Pave Pius II's Bulle af 8. Juni 1462 (Diplomatarium Christierni Primi p. 140) er et sædvanligt Afladsbrev til dem, der understøtte Kapellet m. m., ikke, som Werlauff kalder det i sit Skrift om Hel.-Tre-Kgs. Kapel, p. 1, en Stadfæstelsesbulle.

[2]) Diplomat. Christ. I. p. 295.

i Roskilde, maa høre deres Skriftemaal og meddele dem Absolution selv for saadanne Overtrædelser, der ellers skulde indstilles til Paven. Ligeledes kan denne, eller hvilken anden Skriftefader, de vælge sig, en eneste Gang i deres Livstid og en Gang i Dødsstunden give dem fuldstændig Aflad for alle deres Synder paa Betingelse af Anger, Skrifte, Fredagsfaste i et Aar eller et andet Frombedsværk, samt Erstatning til dem, de maatte have forurettet. Den anden Bulle af 20. April giver 50 Medlemmer af det nu stadfæstede Broderskab en lignende Bemyndigelse til selv at vælge en Skriftefader, som engang i Dødsstunden kan meddele dem fuldstændig Aflad paa lignende Betingelser som Kongeparret. Dog, tilføies der, skal en saadan Absolution ingenlunde komme dem til Gavn, dersom de begaa nogen Synd i Tillid til den[1]).

Mærkelig er ogsaa Pavens Stadfæstelse af 13. April 1474[2]) paa en anden Stiftelse af Kong Christiern. Kongen har sagt ham, at i hans Residents Kjøbenhavn, hvortil saa mange Stormænd, Baroner, Krigsmænd og Væbnere strømme sammen, blive en Mængde uægte Børn udsatte og forladte saa vel som Børn af Fattigfolk. Han havde derfor bygget og stiftet et Hellig-Aands-Hospital til Optagelse af slige Hittebørn. Men da Augustinerreglen hidtil ikke har været ordentlig indført i denne Stiftelse, og Kongen med stor Devotion har lært at kjende Ordnen i det pavelige Hellig-

[1]) Diplom. Christierni I, Nr. 200, p. 298. Det følgende Aar udvidedes dette Privilegium til at gjælde for alle Christne i Danmark, Sverrig og Norge, der med Kongens Tilladelse bære hans »Selskab«, ved Pavens Bulle af 19. Juni 1475. Suhms Samlinger I. 1. p. 66.

[2]) Kirkehist. Samlinger VIII (N. Kirkeh. Sl. VI) p. 564. Jfr. Pave Alexander VI's Stadfæstelsesbulle af 14. November 1497 i Kjøbenhavns Diplomatarium IV p. 250 og 224.

Aands-Hospital i Saxia i Rom, saa stadfæstede Paven paa hans Anmodning den samme Orden for Kongens Hospital, som er det eneste af den Art i hans danske Rige.

17. Nogle mindre Bevillinger i Kirkesager og til Mænd, som Kongen anbefalede[1]), forbigaaes her, da de ikke oplyse Kongens Reise eller hans Forhold til Kurien. Derimod have vi endnu et Par Pavebreve af høi Interesse, der først ere expederede efter Kongens Afreise, men dog rimeligvis ere aftalte eller idermindste forberedte, medens han endnu var Pavens Gjæst. Det første er en Bandbulle imod ublu Aagerkarle i Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, dateret Rom den 1. Juli 1474[2]). Paven siger deri, at han har udstedt denne Bulle af eget Initiativ og sikker Kundskab, uden Nogens Tilskyndelse, for at forebygge Guds Fortørnelse; men naar man seer, hvor fuldstændigt den passer ind i Kong Christierns økonomiske Stilling i Hertugdømmerne, og hvor nyttig den maatte kunne være netop ham, bliver det vanskeligt at afvise den Tanke, at det dog er ham, der har sat den hellige Fader ind i Forholdene, om han end ikke har villet have Ord for at skaffe sig sine Kreditorer fra Halsen ved Pavens Hjælp. Det er jo noksom bekjendt, i hvilken økonomisk Elendighed Kong Christiern havde indviklet sig ved Erhvervelsen af Slesvig og Holsten, ikke alene ved de store Laan, han maatte optage for at komme i Besiddelse af disse Lande, men fornemlig ved Laanemaaden og Betingelserne. Laanene vare for største Delen Laan imod Pant i Domænegodser, som overdroges Kreditorerne til Brug, indtil Kapitalen tilbagebetaltes. Fornemlig var det Medlemmer af Hertugdømmernes Prælatur

[1]) Kirkehist. Saml. VIII (N. K. Sl. VI) p. 562. See Tillæg Nr. 9.
[2]) Diplomatarium Christierni Primi, Nr. 205, p. 306.

og Ridderskab, der saaledes bleve Kongens Kreditorer. Ikke alene Indtægterne af Pantegodsets Jorder og Bøndergods fik de derved i deres Magt, men i Egenskab af Pantelensmænd eller Amtmænd paa Pantegodset ogsaa Kongens Øvrighedsmagt, som i mange Tilfælde misbrugtes til det ringere Folks Undertrykkelse. Især ødelæggende for alt ordentligt Finantsvæsen blev det, at der ikke betaltes nogen bestemt Rente, men Pantets Indtægter ligefrem gik i Panthaverens Lomme. At Kongen, langt fra at slippe for Rente, kom til at betale ublu Aagerrenter, vil lettelig indsees; og man kan da finde det ganske rimeligt, at han benyttede sit Ophold i Rom til at søge Hjælp, da Kirken og dens Lov for en Del selv bar Skylden for hans Nød. Dekretalerne forbyde at tage Rente af Laan; de ville vide Hjælpen til trængende Medmennesker betragtet som en christen Kjærlighedsgjerning; de tilstede ikke Pantsættelse til Brug anderledes end paa Betingelse af Pantets uskadte Tilbagegivelse, saa snart Kapital og Omkostninger ere erstattede af Pantets Indtægter[1]). At et ordentligt Kreditvæsen derved blev umuliggjort, er ligesaa begribeligt, som at Debitorer i Klemme maatte føle stærk Fristelse til at kaste sig i Kirkens Arme for at lade dens Lov tage utaalelige Byrder fra deres Skuldre. To Gange tidligere i det mindste havde Kong Christiern benyttet denne Udvei. Han havde i Aaret 1453 bevæget det danske Rigsraad til en Reduction af pantsat Krongods netop efter geistlig Ret[2]), og 1458[3]), da han var kommen paa Sverrigs Throne, fik han det svenske Rigsraad til en lignende Beslutning: i Kraft af «Guds og den hellige Kirkes

[1]) Decretales Gregorii, lib. V, tit. XIX de usuris. Jfr. lib. III, tit. XXI, cap. VI.
[2]) Hvitfeld, Christiern I, Kvartudg. p. 39.
[3]) Diplomatarium Christ. I Nr. 75, p. 94.

beskrevne Lov og Ret» forlangte og gjennemdrev han en Inddragning af Krongods, der havde været saa længe i Kreditors Haand, at Indtægten havde indløst Kapitalen. I Bullen af 1. Juli 1474 høre vi nu Pave Sixtus IV i de haardeste Udtryk fordømme det Aagervæsen i Slesvig og Holsten, der er kommet ham for Øre. Han kasserer og løser alle Eder, Løfter, Kontrakter om saadanne Laan, og truer enhver Kreditor, der ikke lader sig nøie med Kapitalens Erstatning af Pantets Indtægter, med de skarpeste kirkelige Censurer, Kirkens høieste Band, der kun skal kunne løses af Paven selv undtagen i Dødsstunden, og da dog kun under Betingelse af forudgaaet Satisfaction. Frugter den almindelige Bandtrusel ikke, skulle slige Aagerkarle, om de ere Geistlige, miste alle deres kirkelige Beneficier; er det verdslige Herrer, da erklærer Paven dem for intestabiles, fradømmer dem Æren, gjør dem inhabile til alle verdslige Æresposter og Embeder.

Kong Christiern nævnes, som sagt, ikke i denne Bulle; han har sagtens ikke havt Lyst til at bringe den med sig fra Rom. Derfor er den først udfærdiget efter hans Afreise. Om den er sendt til ham, til Brug ved gunstig Leilighed, eller om Paven har sendt den til de vedkommende kirkelige Myndigheder, Biskopperne af Slesvig og Lybek, der begge stode i saadant Forhold til Kongen, at de kunde bruge den efter hans Ønske og Leilighed, vide vi ikke. Kongen selv sees ikke at have benyttet den før Aaret 1480, da Omstændighederne tillode ham at nøde sine Kreditorer i Hertugdømmerne til en ordentlig Opgjørelse. Da beraabte han sig paa Bullen af 1. Juli 1474 og gjennemdrev virkelig en overordentlig stor Reduction af Pantegods og Fordringer[1]).

[1]) See herom De første Konger af det Oldenborgske Hus S. 108 ff. og de der anførte Bevissteder.

18. Almindeligt antages, at Pave Sixtus IV's Bulle af 19. Juni 1475 om et Universitet i et af Kong Christierns Riger ogsaa er en Frugt af Kongens Romerreise. Der er heller ikke nogen bestemt Grund til at betvivle det, men Bullen selv antyder det ikke; den siger to Gange, at Ansøgningen om en saadan Stiftelse er rettet til Paven paa Kong Christierns Vegne, og den indeholder intet Vink om, at Sagen har været forberedt under Kongens Ophold i Rom for 14 Maaneder siden. Dette er unegtelig paafaldende, da der her ikke som ved Aagerbullen af 1. Juli 1474 kan anføres en rimelig Grund til, at Kongen skulde sky at se sin personlige Deltagelse i Pavens Beslutning omtalt. Imidlertid er det dog denne Bulle, hvortil Danmarks Historie fortrinsvis har knyttet sin Interesse for Romerreisen. Men da Bullen nu flere Gange er trykt og navnlig for ikke et Aar siden, i Anledning af vort Universitets Jubilæum, er gjort til Gjenstand for en indgaaende Betragtning, vilde det være Tidsspilde at dvæle ved dens Enkeltheder. Hvad Bullens Redaction angaaer, gjør den ingenlunde Vatikanets Kancelli nogen Ære; man skulde ikke tro, at den hidrørte fra en Tid, da klassiske Studier, især Latin og Latinskrivning, stode saa høit i Italien. Stilen er keitet og indviklet, hele Behandlingen ukorrekt[1]).

---

[1]) Bullen af 27. Februar 1477, hvorved Paven stiftede Høiskolen i Upsala, er i sin nuværende Form langt korrektere end den danske Universitetsbulle; men da man ikke har den svenske Original, kunne Afskrifter, deri indbefattet P. A. Munchs Udskrift af Vatikanets Regester, ikke sammenstilles med den danske Bulles Original. Det er meget muligt, at de lærde Afskrivere paa et eller andet Stadium have flikket paa Stil og Retskrivning. Iøvrigt er det et disputabelt Spørgsmaal, hvilket af de to Universiteter der bør betragtes som det ældste. Ifølge Bullernes Datum er jo det danske ældst; og skal Spørgsmaalet afgjøres efter Virksomhedens virkelige Begyndelse, saa foreligger intet Bevis

At Kong Christiern skulde i Rom have arbeidet paa at bringe de italienske Magthavere til Enighed om fælles Optræden imod Tyrkerne, blev vel sagt i den nærmeste Tid[1]), men er neppe troligt. Saa ubekjendt kan han neppe have været med Forholdene i dette Land, der i Aarhundreder var i alle Kredse gjennemfuret af den heftigste Partistrid, at han skulde tro ved Mægling og Forestillinger i et

for, at det svenske er det. I de udtømmende Oplysninger, der ere fremkomne fra svensk Side i Anledning af Upsala-Jubilæet af 1877, er Intet, som viser, at Ærkebiskop Jakob Ulfson, der skyndte sig saa meget med endnu samme Aar 1477 at proklamere Oprettelsen af et Universitet, da har kunnet tilveiebringe en universitas af graduerede Lærere, eller at han har benyttet eller kunnet benytte det pavelige Privilegium til at meddele akademiske Grader, hvilket var det egentlige karakteristiske Kjendemærke paa et Universitet. Uden en universitas magistrorum kunde han jo heller ikke opfylde Betingelsen for Privilegiets Brug, en forudgaaet Prøvelse af promovendi. Og naar begyndte den akademiske Lærervirksomhed? Docent Annerstedt siger i Universitetets Historie I, p. 30 og Ærkebiskop Sundberg i sin Jakob Ulfsson p. 69, at Dr. Ericus Olai allerede i Høsten 1477 holdt theologiske Forelæsninger; men netop theologiske Forelæsninger bevise ikke, at Høiskolens akademiske Forelæsninger da vare i Gang i Upsala; thi theologiske Forelæsninger maa være holdte der længe før 1477. Det maa forudsættes, indtil det modbevises, at den svenske Kirke ikke har undladt at efterkomme det 3die og 4de Lateranconciliums Bud om Ansættelse af en officiel Magister i Theologi ved hver Ærkebiskopskirke (Decretales Gregorii IX. l. V tit. V cap. 4. Mansi, Sacr. conciliorum collectio maxima T. XXII, col. 999). Det er heller ikke let tænkeligt, hvorledes nogen Kirkeprovinds kunde sikkre sig en regelmæssig Besættelse af sine geistlige Embeder uden i det mindste ved Metropolitankirken at have en saadan Lærer, der holdt theologiske Forelæsninger. Vi bemærke endvidere, at Paven i den danske Universitetsbulle udtrykkelig indskærper Pave Clements V's Constitution i Viennerconciliet, cum sit nimis absurdum, om Bekostningerne ved Promotion (Clem. V—1—2), men ikke nævner dette Paabud i den svenske. Om dette har noget at betyde eller er en blot Tilfældighed, vide vi ikke.

[1]) See den nürnbergske liber cronicarum anf. St.

Par Ugers Tid at kunne bringe den til Ro, eller at kunne formaa Magthaverne til at tilsidesætte eller glemme deres egne Lidenskaber, eller ærgjerrige Higen efter Udvidelse, eller mistroiske Vaagen over enhver Bevægelse hos Naboer og Rivaler. Og Pave Sixtus selv, der dog til en vis Grad oprigtigt ønskede og arbeidede paa et almindeligt Foretagende imod Tyrkerne, har mere end nogen Anden umuliggjort Enighed i Italien. Netop i 1474 var det, at hans uværdige Nepotisme tændte den Ild, der i de nærmeste Aar greb om sig i Mellemitalien og kaldte det blodigste Had tillive. At Kong Christiern har i Rom taget Del i Samtaler om Tyrkefare og Tyrkekrig, kan rigtignok forudsættes, da dette var Dagens almindelige Æmne; men derfra til alvorlig mente praktiske Forsøg paa en virksom Mægling er et langt Spring. Man kan heller ikke paavise noget Spor efter et saadant Forsøg af den danske Konge.

Tredie Afsnit.

1. I Rom forblev Kong Christiern i tre Uger. Den 27. April tiltraadte han Tilbagereisen ad samme Vei, som han var kommen, over Viterbo, Aquapendente, Siena, Florents[1]) og Bologna, overalt modtagen — og man kan vel sige plaget med de samme Ceremonier og Taler som paa Henreisen. Strax efter Afreisen fra Rom modtog han Brev fra Keiseren, der opfordrede ham til at indrette sin Reise saaledes, at han kunde være hos ham i Straszburg Pintsedag den 29de Mai, for da at mødes der med Kong Ludvig af Frankrig[2]):

[1]) Om Kongens to Besøg i Florents see Tillæg Nr. 10.

[2]) K. Christiern til Kurfyrst Albrecht d. d. Mantua, Torsdag efter Cantate (12. Mai) 1474. Archiv für Kunde österr. Gesch.-Quellen VII p. 94.

i hvilken Hensigt sige Aktstykkerne ikke. For Kong Christierns eget Vedkommende kan der vel kun have været Tale om Jomfruen af Savoyen og om Dannelsen af det store Forbund imod Hertugen af Burgundien, der havde været bragt paa Bane allerede i Rotenburg. Men i Mantua fik Kongen en anden Opfordring fra Keiseren, der nu anmodede ham om at paaskynde sin Reise saa meget som muligt for at træffe sammen med ham i Augsburg. Vi ere ikke i Stand til at angive nogen sikker Grund til denne Foranderlighed i Keiserens Planer, men formode, at den maa være betinget af den rask omskiftende Situation nordfor Alperne, som fastholdt navnlig Kong Ludvigs Person paa Vagt imod Burgunderen og England. For Kong Christiern medførte dette Nødvendigheden af at ændre sin Reiseplan, saa meget mere som ogsaa Kurfyrst Albrecht trængte paa, at han snarest muligt maatte komme til Augsburg. Dog kunde Kongen ikke vælge den lige Vei fra Mantua over Verona, Trient og Brenner Pas; han maatte nødvendig mødes med Hertug Galeazzo Maria for at bringe ham det først nu modtagne Svar fra Kurfyrsten af 4de Mai[1]) paa Kongens Skrivelse fra Pavia af 18de Marts om den mailandske Kongekrone, og desuden for at faa Underretning om, hvorledes Underhandlingerne med Frankrig om et personligt Møde imellem den danske og franske Konge med Jomfruen af Savoyen stode i Øieblikket. Kong Christiern gik altsaa fra Mantua til Pavia for at træffe Hertugen. Denne Gang lagde han Veien over Lodi, hvor han uventet modtog et Sendebud fra Kong Ferdinand af Neapel.

2. Iblandt Kong Christierns Ledsagere paa Reisen var, som vi have seet, ogsaa Greve Burchard af Mülingen, pro-

[1]) See ovenfor S. 276-77.

leptisk kaldet Greven af Barby, der agtedede at fortsætte Reisen videre til det hellige Land. Først vilde han dog see Syditalien. Med Kong Christierns Samtykke gik han med sine 8 Heste fra Rom til Neapel, hvor han søgte og fik Audients hos Kong Ferdinand. Denne modtog ham paa det Bedste, og Greven talte saaledes — Hertugen af Burgundiens tilstedeværende Gesandt gjorde Tjeneste som Tolk —, at Kong Ferdinand antog ham for afsendt af den danske Konge og tillagde hans Ord en politisk Betydning, som Kong Christiern vist ikke drømte om. Greven talte om den danske Konges ældste Søn, der vilde være et godt Parti for en Prindsesse; Kong Ferdinand forstod dette som Indledning fra den danske Konges Side til et Frieri til hans Datter. Kong Ferdinand kan ikke have vidst, at en anden Ægteskabsplan var i Gang, ham var den danske Prinds vel tilpas som Svigersøn; han gav Greven af Barby flere Beviser paa sin Gunst og affærdigede et Sendebud umiddelbart til Kong Christiern for at træde i nærmere Underhandling med ham selv om dette Ægteskab. Den danske Konge havde da allerede forladt Rom, Neapolitaneren traf ham først i Lodi. Man kan tænke sig Kong Christierns ubehagelige Overraskelse ved at erfare Greven af Barby's enten Anmasselse eller Fusentasteri. Kongen svarede naturligvis det neapolitanske Bud, at han aldrig havde givet Greven noget saadant Ærinde, og at der ikke paa nogen Maade kunde være Tale om Ægteskab mellem hans Søn og en neapolitansk Prindsesse, da han allerede havde indladt sig i Underhandlinger med Kongen af Frankrig og Hertugen af Mailand om en Søster til deres Gemalinder. Greven af Barby, som imidlertid var gaaet til Venedig for at søge Skibsleilighed til Palæstina, kaldte han til sig. Greven adlød og traf Kongen længere hen paa Reisen. Hvad Kongen

der har sagt ham, behøver vel ikke at forklares. Dog modsatte han sig ikke, at han vendte tilbage til Venedig for at fortsætte sin Reise[1]).

3. Hertug Galeazzo Maria havde fulgt Kong Christiern til og fra Rom med Argusøine. Han var ogsaa underrettet om Greven af Barby's Optræden i Neapel, men tillige om hans bestemte Desavouering af Kong Christiern. Dog kunde denne neapolitanske Episode ikke gjøre Mødet med Hertugen i Pavia behageligere. Ubehageligt nok var det jo, at Kongen nu maatte bringe det Svar fra Keiseren i Kurfyrst Albrechts Brev til Kongen af 4. Mai 1474, hvorved Hertugens Ønske om den lombardiske Kongekrone blev tilbagevist. Vi høre ikke mere om denne Sag; men rimeligt nok er det, at Kongen har lovet at understøtte Hertugens Sendebud ved Keiserhoffet i deres fortsatte Underhandlinger om Beleningen med Hertugdømmet Mailand. I Pavia erfarede Kongen nu ogsaa, at skjøndt der ikke blev noget af et personligt Møde med Kong Ludvig i Lyon, var dog et fransk Gesandtskab paa Veien til det Mailandske for at træffe sammen med Kong Christiern. Men hvor dette Gesandtskab nu var, og naar det vilde komme, vidste man ikke. To Mænd, Hertug Galeazzo Maria havde sendt ud i vestlig Retning for at træffe Aftale med dem, vare vendte tilbage med uforrettet Sag. Uagtet Hertugen søgte at overtale Kong Christiern til at oppebie Franskmændene i Mailand, besluttede Kongen dog at følge Keiserens og Kurfyrstens indtrængende Opfordring og strax drage over Bjergene. Den 22. Mai var

[1]) Dette om Greven af Barby og Kong Ferdinands Sendebud til K. Christiern i Lodi m. m. beroer paa flere Indberetninger til Hertug Galeazzo M.; især er mærkelig en Skrivelse fra Antonius Mirabilia dat. Clavena die XXVIII Maij 1474.

han i Pavia, den 24. i Como efter at have overnattet i Mailand. I Como var det, at Greven af Barby traf Kongen. Derfra gik Reisen tilskibs opad Comersøen, og da Passet ved Bormio endnu var ufremkommeligt formedelst Snee, lagdes Veien over Chiavenna og Chur[1]), altsaa over Splügen. Kongen er da gaaet nedad Rhindalen øst om Bodensøen til Augsburg, hvor han indtraf den 3. Juni. Her traf han endnu Keiser Frederik, de to Kurfyrster af Maintz og Brandenburg samt nogle faa andre Fyrster. De fleste af Rigsdagens Medlemmer vare allerede paa Hjemveien.

4. Samtidigt med Kongen var der fra Rom to pavelige Sendebud i Augsburg; Marco Barbo, Kardinal Presbyter af S. Marko, Patriark af Akvileja, og Alexander, Biskop af Forli. Den Førstnævnte havde allerede været længere Tid nordfor Alperne som legatus de latere, beskjæftiget med forskjellige kirkelig-politiske Sager; nu var han ved Rigsdagen i Augsburg med det Hverv at faa Keiser og Rige til at bryde igjennem alle Hindringer for med samlede Kræfter at vende sig imod Osmannerne. Stemningen i Riget var i sin Almindelighed ikke ugunstig; men naar man traadte nærmere til Spørgsmaalet, reiste der sig en saadan Hærskare af Vanskeligheder og Stridigheder mellem Stænderne indbyrdes, at Keiseren maatte have været en ganske anden Mand end den, han var, og Velvillien imod Paven og hans Kurie langt større, dersom det skulde lykkes disse Førere at samle Tydslands Kræfter til en fælles Anstrengelse. Tværtimod synes man paa Rigsdagen kun at have været

---

[1]) Efter mailandske Archivalier, navnlig Mirabella's anførte Brev af 28. Mai. See ogsaa Kongens Breve fra Mantua og Pavia, og Kurfyrstens Brev til ham fra Augsburg, Torsdag efter Pintse (2. Juni), i Archiv f. österr. G.-Quellen anf. St. Joh. Petersen S. 156.

enig om Klager over Pavehoffets Herskesyge, Rovgjerrighed og Fordærvelse. Kardinalen havde en haard Stand: kun den danske Konge, der nylig kom fra Rom med det friske Indtryk af al den Venlighed, der var vist ham, «gav os et hæderligt Vidnesbyrd imod vore Dadlere», siger han. Han udrettede da heller Intet for Tydsklands Enighed og Samlingen af dets Kræfter. Hverken kunde han tilveiebringe en Forsoning mellem Pfalzgreven Kurfyrst Frederik I og Keiseren, der tværtimod netop paa denne Rigsdag lyste Rigets Acht over denne ubøielige Modstander, eller standse Striden imellem Ærkebiskoppen af Køln og hans Domkapitel, eller faa Hertugen af Burgund til at nedlægge Vaabnene[1]. For denne sidste Sag sendte Paven endog særligt Biskoppen af Forli som sin Nuncius til Tydskland, der tilsidst dog var heldigere end Kardinal-Legaten.

5. Imedens Kong Christiern var i Italien, havde det keiserlige Kancelli ikke været ledigt i hans Sager. Kurfyrst Albrecht havde paadrevet Expeditionen af de Bevillinger, Kongen erholdt under sit Ophold i Rotenburg (S. 262 ff.). Der var udfærdiget keiserlige Befalinger til Kurfyrst Albrecht og Ærkebiskoppen af Magdeburg om at vidimere den danske Konges ældre Keiserbreve og meddele ham retsgyldige Afskrifter af dem; til Lybek, Hamborg og Lüneburg udgik Befaling om at sætte deres Sølvmønt til den gamle Værdi af 23 Skilling paa den rhinske Gylden; til Kongen om Toldens Forhøielse ved Oldeslo, Pløn og Rendsborg, samt Privilegiet for hans tydske Undersaatter de non evocando, m. fl.

---

[1]) See det mærkelige Stykke om Kardinalens Regnskabsaflæggelse i Konsistoriet, som efter et Brev fra Kardinalen af Pavia er optaget i Od. Raynaldi Annales Ecclesiæ XIX, col. 253.

Alle disse Aktstykker ere daterede den 13de Februar [1]), hvilket ikke kan være den virkelige Udfærdigelsesdag. Stor og varig Interesse have af disse Aktstykker dog kun Alt, hvad der vedrørte Holstens Ophøielse til Hertugdømme og Kongens Belening med Ditmarsken.

6. Kong Christiern har godt erkjendt, at han i denne Sag kunde vente sig haard Modstand af Ditmarskerne. Han havde derfor, strax efter at have forladt Rotenburg, i en Skrivelse af 20. Februar fra Augsburg anmodet Kurf. Albrecht om at udvirke en streng keiserlig Befaling til Ditmarskerne om Underkastelse, og et Paalæg til den brandenborgske Marskalk Ridder Busso van Alvensleven om at bringe denne Befaling til Ditmarskerne og til Lybek, som Kongen vidste var i Forbund med disse [2]). Kurfyrsten havde opfyldt Kongens Anmodning. Keiserbrevet til Ditmarskerne var, som ovenfor berørt, udfærdiget under 13. Februar, den keiserlige Befaling til Marskalken fra Nürnberg den 23. Marts [3]). Og

---

[1]) Dipl. Christierni I. p. 287.

[2]) Kong Christierns Brev af 20de Februar 1474, fra Augsburg, til Kurf. Albrecht, i Archiv für Kunde österr. Gesch.-Quellen VII, 80.

[3]) B. v. Alvensleven og Lybeks Raad lode den 6. Oktober optage en Notarialbeskrivelse af deres Fremgangsmaade. Denne findes trykt som Bilag E. til tredie Del af Dahlmanns Danmarkshistorie, den danske Oversættelse III p. 448. I dette Aktstykke ere flere hidhørende optagne, først Keiserbrevet af 13. Februar 1474 til Ditmarskerne; dernæst Keiserens Commissorium til Ridder B. v. Alvensleven og Lybek, d. d. Nürnberg Onsdag efter Lætare d. e. 23. Marts 1474; endvidere Commissærernes Beretning om Buddets Reise og Brevets Modtagelse i Ditmarsken. Til denne Sag hører desuden i Archiv für K. österr. Gesch.-Quellen VII p. 86 en Udfærdigelse af Keiserens Commission af 23. Marts til Ridder B. v. A. alene; Brev fra Kurf. Albrecht til Ridder B. v. A. af 27. Marts; Ridderens Svar og Beretning til Kurfyrsten af 7. Mai; alle i det nævnte Archiv anf. St. p. 86—92 passim. Biskop Albrecht til Kurfyrsten,

Kurfyrsten havde selv paalagt v. Alvensleven at udføre det ham overdragne Hverv med al Omhu, men tillige advaret ham om den Fare, der kunde være forbunden dermed. Han havde derfor sendt ham to Udfærdigelser af Keiserens Befaling, den ene til ham selv alene, den anden til ham og Raadet i Lybek i Forening, at han kunde bruge den, der efter Omstændighederne viste sig tjenligst. Marskalken havde strax givet sig paa Reisen til Holsten til Sagens Overveielse med Kongens hjemmeladte Raader i Hertugdømmet, og var derefter redet til Lybek for at meddele Stadens Raad Keiserens Ordre til at staa ham bi ved Udførelsen af hans farlige Hverv. Lybekerne gjorde Vanskeligheder. Dem var den hele Sag høilig imod, og overhovedet det meste af, hvad Kongen havde udvirket hos Keiseren; som frie Borgere i en Rigsstad saa de med Uvillie en Forøgelse af Fyrstemagten i deres Nærhed, navnlig af Kong Christierns saa store Landomraade; og de vare høist misfornøiede over, at deres Allierede Ditmarskerne nu skulde miste deres i Aarhundreder hævdede Frihed. De forsøgte derfor at blive fritagne for det paalagte Hverv, især da de fik at vide, at ogsaa Hertug Karl af Burgundien optraadte imod Ditmarskerne, saa at de maatte formode Udbrud i deres nærmeste Nærhed af blodige Krigsuroligheder, der let kunde blive farlige for deres egen Stad[1]). Men da de Intet

---

d. d. Segeberg d. 7. Mai 1474 smstds. p. 93. Saa skjødesløst ere disse Aftryk behandlede, at ikke alene Texten paa flere Steder er uforstaaelig, men Biskop Albrecht kaldes i Overskriften: »Biskop af Bremen«, medens han selv underskriver sig aldeles tydeligt »Albertus tho Lubich Bischop«.

[1]) See Lybekernes udaterede Brev til Keiseren, hvori Hertugen af Burgundiens Truselsbrev til Ditmarskerne omtales; det maa altsaa være yngre end d. 25de Juli 1474. Dahlmanns Udg. af Neocorus II, p. 557.

udrettede dermed, kunde de dog tilsidst ikke ligefrem undslaa sig for at efterkomme Keiserens bestemte Befaling. I Forbindelse med den keiserlige Kommissær opfordrede de Ditmarskernes Forstandere til et Møde i Neumünster den 28. April for at modtage Keiserens Skrivelse af 13. Februar, og meddelte dem samtidigt foreløbig Underretning om den Forandring, der var foregaaet ved Holstens Opheielse til Hertugdømme og deres eget Lands Indlemmelse i samme. Men Ditmarskerne nægtede at komme, de skyede Keiserbrevet som Pesten, de vilde ikke mødes med dem, af hvem de skulde modtage dette. Ridder Busso havde Lybekerne mistænkte for, at det var dem selv, der underhaanden havde fraraadet Ditmarskerne at modtage dette. Selv vovede han sig ikke ind i Ditmarsken med Keiserbrevet og ansaa det for raadeligst at afvente Kong Christierns egen Tilbagekomst til Holsten. Biskop Albrecht Krummedicke af Lybek fik dog i Sommerens Løb en Samtale i Rendsborg med Ditmarskens Høvdinger om Sagen[1]); han var jo ikke keiserlig Kommissær, saa de ikke risikerede at faa Keiserbrevet af ham. Men paa Biskoppens Formaninger til godvillig Underkastelse svarede de, at Ditmarsken fra gamle Dage hørte til Ærkestiftet Bremen; derved vilde de blive og ikke have nogen anden Herre, og de haabede, at naar Keiseren blev undervist derom, vilde han ikke bortgive dem til nogen verdslig Herre eller med Rette kunde gjøre det, da han ved sin Keiserkroning havde lovet og svoret at forsvare den

---

[1]) Detmars Fortsætter i Grautoff's Udgave af de lybekske Krøniker II, p. 360. Tiden for denne Sammenkomst, der er interessant som den første Leilighed, hvor Ditmarskerne udtalte sig om deres Stilling til Keiserens Bortforlening af deres Land til Kongen, er i Krøniken ikke angivet anderledes, end at den fandt Sted 1474 før Vor Frue Himmelfart og før Kong Christiern kom hjem fra Paven og Keiseren; altsaa før den 15. August.

hellige Kirkes Frihed og Gods, som alle Herrer pleie at sværge, naar de modtage Keiserkronen af Paven. Derfor lode de Hans Naade bede, at han vilde lade dem blive ved deres gamle Rettigheder; dem vilde de forsvare med Sværdet indtil Døden. — Om nu end deres Paaberaabelse af Bremerkirken snarere maa kaldes et Paaskud end en Grund, saasom de ikke indrømmede Ærkebiskoppen nogensomhelst virkelig Regeringsmyndighed i deres Land, saa kan man dog ikke lægge det lille Folk til Last, at da det saa sin Frihed truet af den romerske Keiser og en mægtig Konge over to eller tre Riger, brugte det ogsaa en i sig selv tom Form som Skjærm imod Fyrsternes Anmasselse. Keiserens Forlening havde ingen anden Retsgrund end den rent vilkaarlige Paastand, at et Folk uden Fyrste var retløst. Og hvo kan nægte det haarde — om man vil: raa Bondefolk, der havde vundet Mod og Kraft i Landets strenge Forsvar imod Nordsøens aldrig endende Anløb og imod Naboadelens ofte fornyede Anfald, — hvo kan nægte det sin Deltagelse, naar de med mandigt Mod erklærede at ville kæmpe, saalænge der var dem varmt om Hjertet; thi bag Ordene stod en fast Villie til at offre Liv og Blod for den Frihed, der var dem det Dyrebareste paa Jorden. Det have Ditmarskerne viist ved Hemmingsted og Heide som Schweitzerne ved St. Jakobs og Hollænderne i Leiden.

7. Men som Tingene stode i 1474 maatte dog Ridder Busso v. Alvensleven og Lybekerne for Alvor nu see at faa udført deres utvivlsomme Overherre Keiserens Paalæg om at afgive til Ditmarskerne hans Skrivelse af 13. Februar. Selv vovede de sig ikke ind til dem med dette farlige Ærinde; men da Kongen var kommen tilbage til Holsten, saa at Sagen ikke kunde opsættes, antoge de en edsvoren

Mand Peter Palants dertil. Han red den 25. September fra Segeberg til Heide med Keiserbrevet, men traf ikke der de Otteogfyrretyve samlede. De tilstedeværende nægtede at modtage Brevet, dog gave de ham Sikkerhed for Liv og Gods i fire Dage, da de vilde sammenkalde deres Lands «Fogeder, Raader, Slutere og fuldmægtige Otteogfyrretyve» til Meldorp; disse kunde da overlægge, om de vilde modtage Brevet. I Meldorp lod vel Forsamlingen En af sin Midte modtage det; men Peder Palants fik haarde og truende Ord at høre: han var kommen ilde an med dette Brev, han havde ikke mere end eet Liv, som han let kunde miste, han skulde vogte sig for at bringe saadanne Breve fra Keiseren eller andre Herrer og Fyrster ind i deres Land, ellers gjældte det hans Hoved; nu kunde han ride sin Vei, de skulde nok sende deres eget Bud med Svar til Ridder Busso og Raadet i Lybek. Glad var Brevbringeren, at han slap levende ud af det farlige Land. Ditmarskerne kunde nu ikke længer nægte at have modtaget Keiserens Skrivelse; men den rokkede ikke deres Standhaftighed[1]).

8. Denne Ditmarskernes afvisende Holdning kunde ikke overraske Kong Christiern. Han havde aldrig ventet, at han vilde faa dem til at underkaste sig med det Gode; og nu da han kom tilbage til Augsburg, saa han af Ridder Busso v. Alvenslevens Indberetning af 7. Mai, at Ditmarskerne endog havde vægret sig ved at komme til Møde med ham og det lybekske Raads Sendebud. Han henvendte sig da med sin Klage til Keiseren og udvirkede en lang Række af Skrivelser, der skulde støtte ham i Striden med de gjenstridige Marskbønder. Den til Kurfyrsten — som

---

[1]) See den ovenfor S. 313 Anm.[3]) citerede Notarialbeskrivelse.

naturligvis selv har bestilt den — hidsættes her som en Prøve paa dem alle; den er dateret Augsburg den 22. Juni og lyder nogenlunde læseligt oversat i Hovedpartiet saaledes [1]): «Vi have incorporeret Landet Ditmarsken i Hertugdømmet Holsten og forlenet det til Vor Kongelige Broder Kongen af Danmark, saa og ved keiserligt Brev under følelig Straf alvorlig befalet dem herefter at være ham lydige, som tro Undersaatter ere deres rette Herre skyldige. Desuagtet have samme Ditmarskere trodsig ringeagtet Vort keiserlige Bud, Os og Riget til mærkelig Foragt og ham til Skade, hvorfor han har henvendt sig til Os med flittig Begjæring om Bistand. Da det nu ikke sømmer sig for Os at taale saadan Foragt af Vort keiserlige Bud, men Vi ved andre Vore og Rigets mærkelige Sager selv ere forhindrede, saa byde Vi dig alvorligt og fast med dette Brev af romersk keiserlig Magtfuldkommenhed og under Tab af alle dine Regalier, Benaadninger, Friheder og Rettigheder, som du har af Os, Vore Formænd og det hellige romerske Rige, og dertil under en Bøde af hundrede Mark lødigt Guld, halv at indbetale til Vort Kammer, halv til Kongen af Danmark, at du, naar bemeldte Vor Broder forlanger det af dig, paa Vor og det hellige Riges Vegne gjør ham trolig Bistand imod disse Ditmarskere; og at du ikke tilsteder dem, eller om Nogen hjalp dem imod Vor kjære Broder af Danmark, at handle og vandle gjennem dine Fyrstendømmer og Lande, eller tillader dine Folk at have nogen Samfærdsel med dem, eller lader dem gjennem dine Lande tilkomme Næringsmidler eller Andet.»

Et fuldkommen ligelydende Keiserbrev af samme Dag udgik til Staden Lybek [2]). Dette var saa meget vigtigere

---

[1]) Jos. Chmel, Monumenta Habsburgica I, 1, p. 413.

[2]) Trykt i Boltens Ditm. Geschichte III, p. 52 i Anmærkningen.

for Kong Christiern, som han maatte opgive alt Haab om at bøie Ditmarskerne uden Krig, dersom han ikke kunde skille Lybekkerne fra dem og derved afskære dem Handel og Tilførsel med Østersølandene. Dette havde allerede Ridder Busso yttret i sin Beretning til Kurfyrsten af 7. Mai 1474[1]). De andre omtalte Keiserbreve ere i samme Form. Hvor mange der ere udfærdigede i denne Sag, er ikke let at sige. Lybekkerne havde i denne Sommer en betroet Agent Dr. Milwitz ved eller i Nærheden af Keiserhoffet, der vidste at knytte Forbindelse i Rigskancelliet, hvorved han sattes i Stand til at sende Raadet i Lybek mangen interessant Efterretning. Blandt andet kunde han i en Skrivelse af 26. Juli fra Erfurth meddele det en Fortegnelse, han selv havde seet, over 33 Keiserbreve, som Kong Christiern havde forhvervet til tydske Fyrster, Grever, Herrer og Stæder som Executorer[2]). Man seer, at kunde Ditmarskens Overdragelse til Kong Christiern været udført med Pennen, har Keiseren og hans Kancelli hverken sparet Tid eller Flid

---

[1]) Archiv für Kunde österr. Geschichts-Quellen VII, p. 92.

[2]) Dahlmanns Udg. af Neocorus, II, p. 555. Fortegnelsen er denne: til Markgreve Albrecht af Brandenburg, Kurfyrste; til Biskoppen af Magdeburg; til Hertug Frederik den Ældre af Lüneburg; til Hertug Frederik den Yngre; til Hertug Vilhelm af Brunsvig; til Hertug Hans af Sachsen (d. e. Johan af Sachsen-Lauenburg); til Hertug Ernst og Hertug Albrecht af Meissen, Brødre; til Hertug Vilhelm af Thüringen; til Hertug Henrik af Meklenburg og hans Søn; til Ærkebiskoppen af Bremen; til Landgreven af Hessen; til Greven af Hoya; til Staden Bremen; Staden Rostok; Staden Vismar; Staden Stralsund; Staden Danzig; Staden Lüneburg; Staden Stade; Staden Buxtehude. Item ogsaa at tilskrive Kongen af Polen om at foranstalte det med dem af Danzig og andre hans Stæder. Item til Hærmesteren i Livland; til Hertugerne i Stettin og Pommern; til Høi mesteren i Preussen; til Staden Riga; Staden Reval.

paaa dens Gjennemførelse. Den samme Keiser Frederik, der ellers havde Ord for stor Langsomhed og Mangel paa Beslutsomhed, udmærkede sig i denne Sag ved en Raskhed, der ikke engang tilstrækkelig forklares af Kurfyrst Albrechts Tilskyndelse; thi ogsaa dennes levende Deltagelse forundrer: det kjendes dog ikke paa Kong Christierns øvrige Historie, at Albrecht ellers har været ham en Leder og Støtte af saa stor Betydning, som han viser sig paa denne Kongens Reise i 1474. Det er, som laa det Keiseren og Kurfyrsten lige saa meget paa Hjerte som Kongen, at Ditmarsken kom i dennes Besiddelse. Der maa have været Forhold, vi nu ikke kunne helt gjennemskue, som gjorde det af Vigtighed for Keiser og Rige at vinde Kong Christiern helt for sig. Den hurtige Beredvillighed til at imødekomme hans Ønsker lader sig ikke forklare af personlig Velvillie alene. Som et yderligere Bevis paa denne Imødekommen kan endnu tilføies, at Keiseren ogsaa gav Kong Christiern Tilladelse til at hæve en Told ved Hanrau paa Grænsen mellem Ditmarsken og Holsten; og at de to Kurfyrster, der i denne Sommer ledsagede Keiseren, Ærkebiskop Adolf af Maintz og Albrecht af Brandenburg, gave deres officielle Samtykke til Kongens Forlening med Ditmarsken i to saakaldte »Villebreve«, henholdsvis af 1ste og 5te Juli 1474[1]).

9. Kong Christiern havde udført sin Romerreise saa rask, at han endnu kunde komme tidsnok til at være i Nærheden af Kalmar, naar det vedtagne Møde af de tre nordiske Rigers Raad ved Midsommerstid samledes for at afgjøre Striden om Sverrigs Krone. Men i Augsburg indvikledes han i en politisk Situation, der fastholdt ham læn-

[1]) Diplomatarium Christierni I, p. 304. 310. 311.

ger i Tydskland, end vel fra først af var paaregnet. Dog vilde han vistnok have frigjort sig, havde Grændsemødet været ham sært magtpaaliggende; at han ikke gjorde det, viser, at han ikke har ventet andet Udbytte af Mødet end det, der ogsaa kunde opnaaes uden hans personlige Nærværelse, maaske endog bedre uden ham: en Forlængelse af Stilstanden mellem Rigerne og Opsættelse af Hovedspørgsmaalet til beleiligere Tider.

Da Kongen kom fra Italien til Augsburg den 3. Juni 1474, havde denne Stad efter Keiserens Opfordring beredt ham en festlig Modtagelse. Blandt andet holdt de patriciske Slægter til hans Ære «en lystig Dands med stor Gravitet»[1]. Men alvorligere Ting ventede ham, ikke alene hans egne Anliggender, men ogsaa det tydske Riges vigtigste Sager. Medens Kong Christiern gjennemreiste Italien i Marts, April og Mai 1474, havde Striden i Ærkebispedømmet Køln, som ovenfor er omtalt (S. 254), udviklet sig til et almindeligt tydsk Rigsanliggende ved Hertug Karl af Burgundiens Indblanding. Ærkebiskop Ruprecht kunde have kivedes længe med sit Domkapitel og dets Tilhængere, uden at dette havde havt større Betydning for Riget end de sædvanlige Feider, Tydskland aldrig var fri for, og som i den sidste Del af det 15de Aarhundrede især hjemsøgte Rhinlandene. Men Striden fik en anden Karakter, da Ærkebiskoppen i sin Fortørnelse over, at Kapitlet havde opstillet Domdekanten Herman af Hessen imod ham til Stiftets Administrator, der understøttedes med Vaabenmagt af sin Broder Landgreve Henrik af Hessen, kastede sig i Armene paa Hertug Karl. Egenmægtigen erklærede han, som vi have seet, ved Overens-

[1] Engelb. Werlich, Chronica von Augsburg, Frankf. a. M. 1595, II, p. 229.

komsten af 27. Marts 1474 denne af Alle frygtede Fyrste for Skytsherre over det kølnske Stift, hvilket var et Indgreb i Rigets Høihed og Keiserens Ret. Derved blev den kølnske Strid til en Velfærds- og Æressag for Keiser og Rige; thi Ingen tvivlede om, at Hertug Karl vilde benytte den til at udvide sit Herredømme i Nederlandene og det nys erhvervede Geldern lige til Rhinen, og om muligt over alle det kølnske Ærkestifts Lande ogsaa østfor Floden. Et Øieblik var Karl den Dristige vel bleven standset i sin Fremrykning imod Køln ved Ærkehertug Sigismunds og Schweitzernes Forbindelse, der truede hans Besiddelser i Elsasz; men da et Forsøg paa at tilveiebringe Fred imellem Ærkebiskop Ruprecht og hans Kapitel paa et Møde i Maastricht i Mai 1474 blev frugtesløst, og vel heller ikke havde havt anden Hensigt end at skaffe Hertug Karl en kort Tidsfrist til sine Forberedelser, saa var Hertugen nu i Juni og Juli i fuld Bevægelse med sin Hovedmagt i Retningen mod Rhinen[1]). Det var dette, der nu ved Kong Christierns andet Ophold i Augsburg drog Keiserens og Rigsstændernes hele Opmærksomhed til sig. Hidtil havde Forhandlingerne i Augsburg væsentlig dreiet sig om Landefreden og Tyrkekrigen. En Betænkning over Stillingen, med et Udkast til en Matrikel over hver enkelt Stands Bidrag til en Rigshær, var bleven forfattet af Kurfyrsterne af Maintz og Brandenburg[2]); men nu vendte alle Hoveder sig bort fra Tyrkerne imod Vest. Man erkjendte, at nu gjaldt det Forsvaret for

---

[1]) Den kølnske Strid er her fremstillet efter Lacomblet: Archiv für die Geschichte des Niederrheins, Band IV, Düsseldorf 1863, S. 278 ff.; Sammes Urkundensammlung für die Geschichte des Niederrheins, IV; og Leon. Ennen, Geschichte der Stadt Köln, B. 3, Köln u. Neuss 1869, Kapitel 22—24, S. 473—560.

[2]) Jos. Chmel, Monumenta Habsburgica, I, 1. p. 418 ff.

Rigets Helbed. At see Rhinlandene helt eller halvt skilte fra Riget og inddragne i et burgundisk Rige, vilde dog Ingen, saa at den indre Strid forstummede et Øieblik ligeoverfor det Uveir, der trak op fra Nederlandene. Et keiserligt Budskab afsendtes til Ærkebiskop Ruprecht og Hertug Karl, ledsaget af den pavelige Nuncius Biskoppen af Forli. Kong Christiern lod et Sendebud følge med, da han vilde have ogsaa Hertug Karls Understøttelse i Sagen om Ditmarskens Underkastelse. Kongen fik ogsaa en Skrivelse af 25. Juli 1474[1]), hvori Hertugen formaner «sine Venner Ditmarskens Regenter og Indvaanere», formedelst det Venskabsbaand, der sammenknytter ham og Kongen, til at underkaste sig denne ifølge Keiserens Befalinger, da Hertugen ellers agter at staa Kongen bi med alle sine Kræfter.

10. Men uden al Tvivl har Kongens Sendebud tillige, og maaske fortrinsvis, havt det Hverv at undersøge, om der var nogen Udsigt til en fredelig Løsning af den kølnske Strid, dersom Kong Christiern optraadte som Mægler. I det mindste berettes det, at Keiseren i Augsburg anmodede Kongen om at sondere Hertug Karl i denne Sag; og at dette er skeet efter Opfordring eller med Samtykke af de ledende Medlemmer paa Rigsdagen, synes de to Kurfyrsters nysomtalte Udkast til en Rigsmatrikel at vise. Kongen af Danmark er her for sine Lande i det Romerske Rige ansat til at stille 1000 Mand til Rigshæren; «men», tilføie Kurfyrsterne, «vi tilraade, at man denne Gang ikke kræver noget Anslag af ham, for at han desto bedre kan udføre den anden Sag». Hvad dette er for en Sag, omtales ikke;

[1]) Christiani, Gesch. der Herzogthümer Schleswig und Holstein unter dem Oldenb. Hause I, p. 521. Beilage B.

men Ordene maa vistnok forstaaes saaledes, at man ikke bør stille Kongen i de Stridendes Række for ikke at umuliggjøre ham Mæglingen. Hermed stemmer det ret godt, at Kong Christiern, der gjennem Italien var reist ganske rask og ved andre Leiligheder havde viist, at han godt kjendte Tidens Værdi, nu drog saa langsomt gjennem Tydskland, som om han med Forsæt nølede for at oppebie Virkningen af sit Budskab til Hertug Karl. I Augsburg blev han indtil Slutningen af Juni Maaned; den 1. Juli drog han med Kurfyrst Albrecht til Ansbach og blev der liggende i 17 Nætter. Over Mansfeld, hvor han besøgte sin Svoger og Søster, ankom han i Begyndelsen af August til Brunsvig[1]). Der forefandt han det Bud, han havde sendt fra Augsburg til Hertug Karl. Men dette bragte ham den lidet lovende Efterretning, at Hertugen var rykket ustandseligt fremad og allerede den 29. Juli stod med en mægtig Hær ved Rhinen foran Neuss, som var en af de Stæder i Stiftet Køln, der havde taget Parti for Domkapitlet imod Ærkebiskoppen, og som Administratoren Landgreve Herman beredte sig til at forsvare med al Kraft. Dermed var det vel endnu ikke afgjort, at Kong Christierns Mægling vilde blive afvist, men Haabet om at kunne udrette noget svækkedes ikke lidet. I Brunsvig gav Kongen dog netop en Prøve paa sit Mæglertalent, idet han tilveiebragte en Udsoning af Fyrstehusene Meklenburg og Brunsvig, der længe havde stridt om Besættelsen af Bispedømmet Hildesheim. Kong

[1]) Man kan efter Joh. Petersen, som her er den eneste Kilde, ikke angive Kongens Tilbagereise gjennem Tydskland bestemtere. Det er tydeligt, at Petersen ikke har havt mere end ganske enkelte Optegnelser fra denne Del af Reisen for sig. Hans Tidsangivelser her hænge ikke alene ikke sammen, men modsige tildels hinanden.

Christiern formaaede Hertug Balthasar af Meklenburg, der dengang var Administrator over Stiftet Schwerin, til at opgive sine Fordringer paa Bispedømmet Hildesheim, og hans Broder Magnus til at tilbagegive de hildesheimske Borge og Godser, han i Feiden havde vundet, imod en moderat Affindelsessum[1]). Da flere i denne Sag indviklede Fyrster kort efter villigt fulgte Kongen til et vanskeligere Hverv som Fredsstifter, maa han sikkert have vundet dem for sig og bibragt dem store Tanker om sine Gaver til at overtale eller at overbevise, — overhovedet til at løse haarde Knuder.

Den 24. August var Kongen tilbage i sit eget Land, i Klosteret Reinfeld, hvorfra han for syv Maaneder siden var reist ud. Det var fem Dage efterat Forsamlingen af dansk-norske og svenske Rigsraader havde sluttet deres Møde i Kalmar med en Overenskomst om, at da Kong Christiern ikke, som de havde vedtaget i forrige Aar, nu var tilstede i Nærheden, saa forlængedes Stilstanden mellem Rigerne indtil St. Knud Konges Dag den 10. Juli 1476. Kongen sees ikke at have indvendt noget imod denne nye Udsættelse, der jo vel for den nærmeste Tid gav den svenske Rigsforstander Leilighed til at befæste sit Herredømme hos Sverrigs Almue, men ogsaa satte det danske Kongehus i Stand til at oppebie det forudseelige Udbrud af Partistrid mellem Sten Sture og det svenske Rigsraad.

Fjerde Afsnit.

1. To Maaneder opholdt Kong Christiern sig nu i sine Hertugdømmer, mest paa Segeberg og Gottorp, beskæftiget

[1]) Rudloff, Mecklenb. Geschichte II, 3 p. 806, nærmest efter Alb. Krantz, Metropolis l. XII, cap. 8—9.

med at bringe sit Mellemværende med sin Broder Gerhard til Afslutning og med Forhandlinger angaaende Ditmarsken. Men uden Tvivl har han fornemlig dvælet saa længe i Grændselandene for at afvente Udviklingen af Keiserens og Rigets Strid med Ærkebiskoppen af Køln og hans selvtagne Protektor Hertug Karl af Burgundien. Kongen var jo allerede halvt indviklet i denne Sag; og han kunde vente, at den Ene eller den Anden af de Stridende, eller begge Parter, kaldte ham til videre Mæglingsforsøg.

Joh. Petersen fortæller[1], at Bartholomæusdag kom Kongen tilbage sund og vel tilfreds, med alle sine Folk. Reisen havde kostet ham 25000 Rhinske Gylden. Saa blev han ved «et herligt Budskab» af Keiser Frederik og Hertug Karl af Burgundien opfordret til at mægle imellem Ærkebiskop Ruprecht og Stiftet Køln.

Denne Fortælling kan vist ikke være saaledes at forstaa, at Keiseren og Hertugen skulde i Forening have forlangt Kongens Mægling. Dette berettes heller ikke af nogen anden Kilde. Men usandsynligt er det ikke, at baade Keiseren og Hertugen have, om og af meget forskjellige Grunde, fundet det stemmende hver med sin Fordel, at benytte Kongens Beredvillighed til at optræde som Fredsstifter. Keiser Frederik viste jo rigtignok i den kølnske Strid lidt større Energi end sædvanligt; men nølende lod han sig dog drive fremad af den almindelige Bevægelse i Tydskland. Han vilde ikke opgive Haabet om et Ægteskab imellem sin Søn Maximilian og Maria af Burgund, Hertug Karls eneste Barn og Arving, der aabnede det østerrigske Hus Udsigt til den rigeste Arv. Hvad kunde Keiseren ønske hellere, end at Hertug Karl overtaltes til at trække sig ud af denne

---

[1]) Chronica p. 157.

Strid? Og Hertugen paa sin Side havde for Øieblikket ogsaa Grund til ikke ugjerne at see en venskabelig Fyrstes Mellemkomst, vel neppe som om han tænkte paa at trække Foden tilbage fra den Vei, han var kommen ind paa, men for at vinde Tid til at blive Herre over Staden Neuss, der strax fra først af viste sig at være en haardere Nød at knække, end han eller Nogen havde ventet. Stiftets Administrator Herman af Hessen havde kastet sig ind i den lille Stad og gjorde et saa kyndigt og udholdende Modværn, at al Hertugens Magt og Anstrengelse ikke formaaede at bryde det. Men dog vilde Hertugen ikke opgive Haabet om at naa Maalet ved haardnakket Angreb, blot at Keiseren og Rigshæren ikke kom i Utide.

2. Kong Christiern fulgte Opfordringen, i hvilken Form og fra hvem den nu er kommen til ham. Simonis & Judæ Dag den 28. Oktober drog han atter ud fra Holsten ad Rhinen til med et Følge af 120 Heste. Til ham sluttede sig Hertugerne Frederik af Brunsvig-Lüneburg og Magnus af Meklenburg, de to Modstandere, som Kongen nylig havde forligt i Brunsvig; desuden Hertug Johan af Sachsen-Lauenburg, hans Ledsager paa Romerreisen, samt hans egen nu med ham forsonede Broder Gerhard og dennes Søn Adolf, og endnu et Par andre fornemme Herrer. De rede igjennem Vestfalen til Düsseldorf i Grevskabet Berg ligeoverfor Hertug Karls Leir. Paa Veien var Kongen i en stor Fare. I Nærheden af Staden Soest var lagt et Baghold af kølnske og vestfalske Ryttere, som agtede at fange eller fælde ham; men advaret i Tide undslap han til Lipstadt, skarpt forfulgt. En almindelig Bande af Stratenrøvere kan det ikke have været, dertil var Kongens Reiseselskab altfor stort; det maa have været en eller anden Fyrste, hvem

Kongens Reise var utilpas. Neppe kan der da tænkes paa nogen Anden end Ærkebiskop Ruprecht, hvis Interesse det nok kunde være at forpurre Kongens Mægling.

Midt i November kom Kongen til Düsseldorf, hvor han den 17de havde sin første Sammenkomst med Hertug Karl. Derom siger en samtidig Beretning, at Torsdag efter Martinsdag ankrede Kongen af Danmark midt i Rhinen paa Hertugen af Cleve's Skib, og hos ham vare Junker Gerhard af Oldenburg, hans Broder, Hertugerne af Lauenburg, Brunsvig og Meklenburg samt andre Adelige. Da kom Hertugen af Burgundien ned til Floden med 1500 Ryttere; med megen Pragt og i sit fulde Harnisk steg han af Hesten overfor Kongens Skib og foer i en Baad til dette med Ærkebiskoppen af Køln og flere fornemme Herrer. Hertugen bøiede Knæ for Kongen, som strax løftede ham op. To Timer vare de sammen, hvorefter Hertugen tog tilbage til sin Hær, Kongen og hans Følge til Düsseldorf. Nogen egentlig Underhandling foretoges ikke ved dette første Møde; men den næste Dag havde Hertug Karl Kongen til Gjæst i sit prægtige Telt paa den venstre Rhinbred. Kongen foreslog ham at trække sin Hær tilbage og saa lade mægle i Striden med Keiseren. Mæglingen tilbageviste Hertugen ikke, men drage sig tilbage vilde han paa ingen Maade: hellere vilde han dø end vige Marken for Keiseren[1]).

---

[1]) Müller, Reichstags-Theatrum p. 672—673. I 2den Tome af Lenglet du Fresnoy's Udgave af Mémoires de Ms. Philippe de Comines, Londres 1747, findes iblandt Bilagene p. 173—221 et Stykke, der er overskrevet: Extrait d'une ancienne chronique commençant en 1400 et finissant en 1467, imprimée dans les histoires des Roys Charles VI et Charles VII. I en Anmærkning tilføier Udgiveren: cette chronique a eté augmentée depuis 1461 et continuée jusques en 1476 sur les notes des journaux tenus par les maitres d'hotel des ducs de Bourgogne. I disse

3. Imedens Rigshæren langsomt samlede sig ved Frankfurt, Koblenz og Andernach, tilbragte Kong Christiern Slutningen af Aaret og de første Dage af 1475 i Düsseldorf og Køln med Forsøg, som dog alle viste sig frugtesløse. Han kunde ikke bringe Hertugen videre end til at afgive sine Fredsforslag, hvilke imidlertid vare saadanne, at da Kongen bragte dem til Keiseren i Andernach, tilbageviste denne dem strax og lod sig ikke bevæge videre end til at opstille sine Modfordringer. Men disse gave heller intet Haab om, at de kunde blive antagne af Hertug Karl. Da Kongen nu den 25de Januar 1475 seilede fra Andernach til Køln, blev han atter Gjenstand for et Attentat, uagtet han var forsynet med Leide fra begge de stridende Parter. Fra Slottet Rolandseck blev skudt tre Kanonskud efter ham, heldigvis uden at træffe, og i Taarnet, hvorfra Skuddene faldt, skete en Explosion, der kostede 30 Mand Livet. Slottet var besat af Hertug Karl og Ærkebiskoppen, som hver havde sin Befalingsmand der. Da Kongen klagede til Hertugen, lod denne begge føre til Leiren og hænge. Han har da vistnok ikke havt Del i Forræderiet, men desto snarere Ærkebiskoppen, naturligvis af Frygt for, at det dog tilsidst skulde lykkes Kongen at unddrage ham den mægtige Protektor og derved ethvert Haab ikke alene om Hævn over sine Fjender, men ogsaa om at kunne bevare sin kurfyrstelige Stilling.

Notitser finder man fra p. 214, d. 17. November 1474, Optegnelser om alle de Modtagelser, hvor Hertugen af Burgundien beværtede Kongen af Danmark eller Mænd af hans Selskab og hans Følge, sidste Gang den 26de Februar 1475. Disse Optegnelser ere ikke uden kronologisk Betydning, men indeholde ellers Intet til Oplysning om Underhandlingerne eller Begivenhederne. Dog hidsættes her den Notits, at medens Kongen opholdt sig i Düsseldorf eller Omegn, sendte Hertugen ham i tre Gange (en trois fois) 4340 Gylden (florins) 1 sol til hans Udgifter.

Fra Køln gik Kong Christiern den 28de Januar ned til Düsseldorf, medens de Hertuger og fornemme Herrer, der fulgte ham paa denne Reise, forbleve i Køln. Kongen opholdt sig nu i Düsseldorf beskæftiget med fortsatte frugtesløse Mæglingsforsøg indtil ind i Mai. Man kan undres over, at Kongen vedblev Mæglingen saa længe; men hvad der bragte ham til at holde ud har vel været, at der ikke var nogen fornuftig Grund for Hertug Karl til at fortsætte Beleiringen af Neuss. Det var jo aabenbart, at han ved at fastholde saa haardnakket denne Sideinteresse forstyrrede sine egne vigtigste Planer og arbeidede sin Hovedfjende Kong Ludvig XI i Hænderne, istedet for at han havde al Udsigt til en Seir over ham med Englændernes Hjælp. Uden Skade for sin Ære kunde han have hævet Beleiringen, da Modstanden voxede hver Dag, og Tydsklands og Frankrigs forenede Kræfter truede med at knuse ham[1]). At han virkelig skulde være saa betagen af en tom Forfængelighed, at han ikke kunde see, eller ikke vilde agte paa den øiensynlige Undergang, kunde Kong Christiern have Grund til at betvivle og altsaa Haab om at trænge igjennem ved utrættelig Udholdenhed. Det er jo ogsaa fortrinsvis ved Neuss at Karl den Dristige har viist Verden den blinde

[1]) Ph. de Commines' Memoires l. IV chap. 2, siger: »Hertugen af Burgund var halsstarrig; Gud havde forstyrret hans Vid og Forstand. Thi hele sit Liv havde han arbeidet paa at faa Englænderne over Vandet, og i den Stund, da de vare beredte og al Ting var godt i Lag for dem baade i Bretagne og andensteds, forblev han halsstarrig ved en Ting, som ikke kunde tages. Med Keiseren var en apostolisk Legat, der daglig gik fra den ene Leir til den anden for at handle om Fred; og ligeledes var Kongen af Danmark der indlogeret i en lille By nær ved de to Hære, som ogsaa arbeidede for Freden, saa at Hertugen af Burgund godt kunde med Ære have trukket sig bort henimod Kongen af England. Han vidste ikke at gjøre det og undskyldte sig hos Englænderne med, at hans Ære vilde blive traadt flad, om han brød op, og med andre fattige Undskyldninger.«

Halsstarrighed, der forbausede Alle og ikke længe efter førte ham selv i Undergang. Havde han blot givet efter i dette ene Punkt, at hæve Beleiringen, vilde Kongen uden Vanskelighed have tilveiebragt en Fred, Ingen mere end Keiser Frederik ønskede. Keiseren rykkede saa langsomt frem med sin Rigshær, at det bestandig saa ud, som var det ikke ret hans Alvor, hvad det da vistnok i Grunden heller ikke var. Men fremad maatte han alligevel, da Hertugen haardnakket fastholdt Beleiringen af Neuss, som Keiseren i Spidsen af en mægtig Hær dog umuligt kunde lade tage lige for sine Øine. Dog vilde Hertug Karl, som han havde sagt, ikke gaa af Veien for Keiseren. Den 23de Mai 1475 kastede han sig over Rigshæren; men Angrebet blev afviist med Kraft. Keiseren benyttede imidlertid ikke sin afgjorte Overmagt til at knuse Modstanderen: hvorfor, viste sig senere. Thi da Hertugen af Lothringen og Franskmændene rykkede frem imod de burgundiske Lande, maatte Hertug Karl dog høre paa deres Røst, der mæglede imellem ham og Keiseren. Men det blev ikke Kong Christiern, der fik den Tilfredsstillelse at standse Blodsudgydelsen ved Rhinen. Samme Dag som Burgunderne og Rigshæren kæmpede ved Erftfloden udenfor Neuss, da han altsaa maatte ansee al Tale om Mægling for endt, forlod han Düsseldorf og seilede nedad Rhinen til Staden Kampen ved den høire Flodarms Udløb, hvorfra han efter at have maattet anvende fjorten Dage paa at skaffe sig de fornødne Penge og Transportmidler vendte gjennem Elben og Støren tilbage til Holsten. Han skal paa denne kølnske Reise have fortæret 45000 Gylden med de Herrer, der fulgte ham, — ikke utroligt, da han her ikke som paa Reisen til og fra Rom blev holdt frit, eller for en Del frit, de fleste Steder. Hans Ledsagere droge over Land fra Køln til deres Hjem.

4. Imidlertid førte den pavelige Nuncius Biskoppen af Forli, der var fulgt med Keiseren, Mæglingen imellem ham og Hertugen; og nu, da denne var villig til at opgive Beleiringen, hvad Kongen ikke havde kunnet bevæge ham til, blev snart en Vaabenstilstand sluttet og et Forlig vedtaget, hvis Betingelser dog dengang bleve hemmeligholdte. Først i Hertug Karls Leir for Nancy i Lothringen kom den endelige Fred i Stand den 17de November 1475[1]). Og den 6te Mai 1476 bekjendtgjorde Hertugen fra sin Leir ved Lausanne Trolovelsen mellem sin Datter og Keiserens Søn Ærkehertug Maximilian[2]). Saaledes fik Verden Forklaring af Keiser Frederiks Langmodighed ved Neuss.

Sidst i Juni eller i de første Dage af Juli var Kong Christiern tilbage paa Gottorp[3]), efter at have tilbragt det Meste af 18 Maaneder paa Reiser gjennem Tydskland i forskjellige Retninger og paa sin navnkundige Romerreise. Udbyttet af hans Anstrengelser og Farer var unegteligt mest Skuffelse af de politiske Planer, hvori han lod sig inddrage; men ganske uden Betydning for den danske Stats Fremtid blev det dog ikke. Ditmarskens Indlemmelse i Holsten kostede vel Kong Christierns Eftermænd to blodige Krige, men tilsidst er den dog sat igjennem; og som varige Minder om Romerreisen staa endnu hans to Stiftelser i Kjøbenhavn: hans Hellig-Aands-Hospital og det danske

---

1) Fredstraktaten af 17de November er først trykt i Jos. Chmel's Monumenta Habsburgica I, 1, p. 125. Baade i Traktaten og i Tilsætningsartiklen er Dagen skrevet helt ud decima septima mensis Novembris.

2) Monumenta Habsb. I. 1. p. 134.

3) Kan man forlade sig paa Dateringen af et Aktstykke i G. Hilles Registrum König Christian des Ersten, har han været paa Gottorp 1ste Juli 1475. Urkundensammlung der Gesellschaft für Schl.-Holst.-Lauenb. Gesch. IV, p. XLII, n. 393.

Universitet, hvis Virksomhed gjennem fire Aarhundreder og Indflydelse paa vort Folks Aandsliv i alle Retninger fandt Kongehusets og Folkets Anerkjendelse i den 1879 feirede Jubelfest.

Tillæg

af længere kritiske Anmærkninger.

Nr. 1.

(Til S. 256.) En vigtig Kilde om denne Reise er „Chro„nica der Lande zu Holsten, Stormarn, Ditmarschen und Wa„gern, Zeitbuch Wer die Lande Regiert, Was sich darinne „zugetragen etc. Auffs einfältigste und kürtzeste beschrieben „durch Hernn Johann Petersen." Frankf. a. M. 1557. Ny Udgave Lybek 1599. Forfatteren Johan Petersen var Præst i Oldenburg i Wagrien; han har skrevet paa Plattydsk, og endte sin Bog med Kong Christiern den Andens Fængsling; men det er en Feiltagelse, naar J. H. Schlegel i Samlung zur dänischen Geschichte II, 4, 18 siger, at J. Pet. har udgivet sin Bog i Oldenburg 1531. Den plattydske Original er aldrig bleven trykt, men efter Opfordring af K. Christian III oversat af Dominic. Dräuer paa Høitydsk og saaledes udgivet i Frankfurt 1557. Det er denne, eller Lybekerudgaven, der oftere citeres af Hvitfeld under Navn af den „Holstiske Krønike", ikke, som det jævnlig siges, den saakaldte Presbyter Bremenis, som Hvitfeld vel et Par Gange omtaler, men som „en gammel latinsk Munkekrønike". Gram i Noterne til Meursius yttrer, at man hos Joh. Petersen har en Dagbog fra Kongens Reise; men dette er for stærkt et Udtryk. Man kan ikke sige mere, end at Petersen har havt nogle Optegnelser fra En eller Anden af de Medreisende for sig; en sammenhængende Dagbog over Reisen er hans Fremstilling ikke. Denne er det, der er gaaet over i senere Beretninger. Hammelmann, i hans Oldenb. Krønike 1599, følger ganske Joh. Petersen i Fortællingen om Romerreisen. I. I. Müller i Reichstags-Theatrum 1713 følger atter Hammelmann. Saaledes er det Joh. Petersen, der er gaaet over i de mange andre tydske Bøger, der i dette Parti hvile paa Reichstags-Theatrum. Hos os giver

Hvitfeld i Christiern I ligefrem en Oversættelse af Joh. Petersens Reiseberetning; og de yngre danske Historikere, saasom Holberg, Gram, Pontoppidan, Gebhardi, Schlegel staa i alt Væsentligt paa Hammelmann's og Hvitfelds Skuldre, altsaa paa Johan Petersens. Petersens Fremstilling er ikke fri for Huller og Feil, og den giver kun Reisens kronologiske Parti; men i det Hele er ingen Grund til at drage dens Paalidelighed i Tvivl.

Nr. 2.

(Til S. 262, Anm. 1.) I det st. kl. Bibliothek, Ny kl. Samling findes blandt Kvarter Nr. 2019 „Repertorium over det Rosenholmske Archivs gamle Documenter, forfattet 1762“, som har tilhørt Luxdorph. I dettes tredie Bind, 25 Paquet Nr. 21 er en meget slet Afskrift af Brevet fra Rotenburg. Det er tydeligt, at Afskriveren ikke har kunnet læse Brevet ret. Det Aftryk, Schlegel har meddelt i Samlung z. dän. Geschichte I, 2, p. 189, er ikke meget bedre; men i Geheimearchivet opbevares en Afskrift af Langebek, som aldeles tydeligt henlægger den personlige Lenshandling til Tirsdag (ikke Torsdag) før Fastelavn. Denne Dag faldt i 1474 paa den 15. Februar. Kurfyrsterne af Maintz og Brandenburg i deres Willebreve af 1. og 5. Juli 1474 (Diplom. Christierni I p. 310) sige vel, at den offentlige Belening gik for sig Mandag d. 14. Februar; men Rosenholmsbrevet, skrevet Dagen efter denne Lensakt, maa gives Fortrinet i dette Punkt, da Willebrevene ere udfærdigede 4—5 Maaneder senere. De kurfyrstelige Kancellier have formodentlig dateret Lensakten efter Lensbrevet, for at det kurfyrstelige Samtykke kunde fremstaa som givet samtidigt med Keiserens Beslutning.

Nr. 3.

(Til S. 262, Anm. 2.) Vigtige Bidrag til Historien om Kong Christierns Reise og Underhandlinger med Keiser Frederik III i Aaret 1474 ere komne fra det markgrevelige Archiv paa Plassenburg ved Culmbach, der nu er flyttet til Bamberg og andre Steder, da Plassenburg er indrettet til andet Brug. Bidrag derfra finder man paa et Sted, hvor Ingen let falder paa at søge dem, nemlig i en Fortale til et Bind af Häberlins store tydske Rigshistorie, der er udkommet i to Afdelinger. Den første Række, i 12 Bind, har ingen anden Titel end: „Die allgemeine Welthistorie durch eine Gesellschaft von Gelehrten in Teutschland und England ausgefertiget. In einem vollständigen und pragmatischen Auszuge mit zureichenden Allegationen. Verfertiget von Franz Dominicus Häberlin.“ I dette

„Auszug's" 7de Bind p. 25 handles om K. Christierns Besøg hos Keiseren i Rotenburg paa Grundlag af ældre trykte Kilder; p. 42 om det andet Besøg hos Keiseren i Augsburg. Den anden Række af Häberlins bindstærke Værk har følgende Titel: „D. Fr. Dom. Häberlins Neueste Teutsche Reichs-Geschichte, vom Anfang des Schmalkaldischen Krieges bis auf unsere Zeiten. Als eine Fortsetzung seiner bisher ausgegebenen Teutschen Reichs-Geschichte in den zwölf ersten Bänden des Auszugs aus der allgemeinen Welthistorie." I Fortalen til det andet Bind af denne anden Række, der udkom i Halle 1775, har Forfatteren optaget en stor Mængde Tilføielser og Rettelser til den første Række, blandt andre en Del Aktstykker til Kurfyrst Albrecht Achilles' Historie, hvilke Häberlin har modtaget af Archivarius Spiesz i Culmbach, hentede fra Archivet, som da endnu var paa Plassenburg. Blandt dem var ogsaa det her S. 263 oversatte. Efter Häberlin er dette aftrykt i N. Falks Staatsbürgerliches Magazin X, 278, men med den urigtige Angivelse, at det findes hos Häberlin anf. St. Fortalen p. XVIII, istedenfor XLVIII (48), hvilken Fejl er gaaet over i Dahlmann's Danmarkshistorie, og ikke er rettet i den danske Oversættelse af denne. — Senere er en Mængde af det samme Archivs Aktstykker, blandt dem ogsaa de af Häberlin offentliggjorte, trykte i det fjerde Stykke af Constantin Höflers Fränkische Studien i 7de Bind af Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen, men beklageligt i en Skikkelse, der ingenlunde tilfredsstiller billige Fordringer til Udgivelsen af historiske Aktstykker.

Nr. 4.

(Til S. 269.) Den bedste Udgave af det oftere trykte Lensbrev af 14de Februar 1474 findes i Diplomatarium Christierni I p. 292. Det er dels Forholdet imellem de to Forleninger af 1473 og 1474, dels at der intet Tilknytningspunkt til Danmarks eller Ditmarskens Historie kan paavises for den første Forlenings Vedkommende, dels Dateringen i begge Lensbrevene, der har bevæget ældre Historikere som Christiani, Bolten, Molbech til at antage, at der finder en Forvexling Sted mellem de to Lensbreve, eller at Aarstallet 1473 ligefrem er en Feilskrift, saa at Ditmarsken i Virkeligheden kun een Gang, nemlig 1474, er forlenet til K. Christiern. Det viser sig deri, siger Christiani i Gesch. d. Herzogthümer Schleswig und Holstein unter dem Oldenb. Hause I, p. 386, og de Andre efter ham, at begge Lensbreve, det formente af 1473 og det virkelige af 1474, ere daterede i Keiser Frederiks romerske Riges 34te,

Keiserdømmes 22de og ungarske Riges 15de Aar. Dette er ganske sandt og er vistnok ved første Øiekast en forvirrende Omstændighed; men ved nærmere Eftersyn vil det dog findes i Orden. Thi Keiser Frederiks Kancelli daterer hans Romerrige fra den 6te April 1440, da han modtog det paa ham faldne Valg, hans Keiserdømme fra Keiserkroningen i Rom d. 19. Marts 1452, og hans ungarske Kongedømme fra den 4. Marts 1459; altsaa faldt baade Mai 1473 og Februar 1474 i et og samme Aar, saa at baade den 26—28. Mai 1473 og den 14de Februar 1474 maatte henføres til Keiserens 34te, 22de og 15de Aar.

Nr. 5.

(Til S. 272.) De mailandske Brevskaber, der paaberaabes i denne Afhandling, og som for nogle Aar siden ogsaa ere benyttede i Kammerherre F. Krogh's Skildring af Christian den Førstes Romerreise (H. P. Holst, For Romantik og Historie, Syvende Bind p. 339 ff.), hidrøre fra en Afskriftsamling i Hr. Geheimearchivar Cfrd. Wegeners Besiddelse. Disse Afskrifter, som Eieren velvilligt har tilladt mig at benytte, ere ham overdragne af Hofjægermester F. v. Bertouch, der har erhvervet dem hos den keis. kongl. Direction for Regeringsarchiverne i Lombardiet, dengang endnu en Del af Keiserdømmet Østerrig. I en Skrivelse, dat. Milano d. 5. Juni 1858 til Hr. v. Bertouch siger Directøren Osio, at i det mailandske Archiv findes omtrent 300 Numere, der vedrøre Kong Christierns Reise. Af disse indeholder den Bertouch-Wegenerske Samling 149 Stykker; desuden et Par Afskrifter fra Florents. Disse Archivalier give vel ikke Underretning om flere end to eller tre hidtil ubekjendte Omstændigheder af Interesse, naar man da ikke lægger Vægt paa at kjende Kong Christierns Bevægelser i meget stor Detail; men Samlingen i sin Helhed giver et udmærket godt Overblik over den Situation, hvori Kongen befandt sig i Foraaret 1474, og derved et vigtigt Bidrag til den rette Opfattelse af Reisens Hensigt. Den er tillige et ypperligt kritisk Hjælpemiddel til Bedømmelsen og Benyttelsen af navnlig mailandske og bolognesiske Forfatteres Efterretninger om Kongens Reise igjennem Italien.

Nr. 6.

(Til S. 281, Anm.) Med det her benyttede Brev til Hertug Galeazzo Maria stemmer ret godt en Beretning om Kong Christierns første Ophold i Bologna, der ad anden Vei er kommen os tilhænde. Cherubino Ghirardazzi er født i Bologna 1524, død sammesteds 1598 (Giov. Fantuzzi, Notizie degli scrittori

Bolognesi, T. IV, Bologna 1784, p. 136). Blandt andre Skrifter har man af ham Le storie di Bologna dalla fundazione sino all' anno 1425. Deraf er den første Del trykt i Bologna 1596, altsaa endnu i Forfatterens Levetid, den anden 1657; men den tredie Del, der gaaer indtil Aar 1500, er endnu ikke trykt, saavidt vides, var det i det mindste ikke i Aaret 1846, da vor Landsmand Hr. Justitsraad Herbst besøgte Bologna. Han afskrev da af Haandskriftet det Stykke, der handler om Kong Christierns Besøg, og har velvilligen stillet det til vor Afbenyttelse. Ghirardazzi's Beretning lyder i Oversættelse saaledes: „Løverdag den 26. Marts (1474) kom ind i Staden Kong Christiern af Danmark og Norge paa Veien til Paven. Han tog „ind i Signorernes Palads og blev modtaget med stor Venlighed (amarevolezza). Kongen var hel klædt i Sort, med en „rød Baret, og bar paa Brystet et saadant Tegn som de, der „gaa Pilegrimsgang til St. Jacob i Galicien. Efter Maaltidet „blev han af Giovan' Bentivoglio og mange Adelsmænd og „Borgere ledsaget igjennem Staden til St. Dominicuskirken, og „foran denne Helgens Grav gjorde han Giov. Bentivoglio's Søn „Hannibal til Ridder (Cavaliere aurato). Derved var nærværende „Robert af S. Severino, Høvedsmand for 1200 af Hertugen af Mailands Ryttere. Denne Herre boede i Bologna, og nu tilligemed Carl Anton Fantuzzi spændte han Guldsporerne paa den „nye Ridder. Den følgende Dag drog Kongen saa bort.“ — Der ere vel Uoverensstemmelser imellem denne Beretning og Gerardus's Brev af 27. Marts til Hertugen af Mailand; den Ene har Noget, som den Anden har forbigaaet, og de ere ikke ganske enige om Fordelingen af hvad der forefaldt paa hver af de to Dage. Naturligvis maa Brevet have Fortrinet; men Afvigelserne ere dog ikke større, end man kunde vente imellem en samtidig nedskreven Beretning og en, der er ført i Pennen et hundrede Aar derefter. Med Hensyn til det Kronologiske ere de fuldkommen enige om, at Kongen var i Bologna den 26—27. Marts, hvad der ogsaa bekræftes af Joh. Petersen, og middelbart af de florentinske Beretninger om hans Ankomst til Florents d. 29de. Disse af hverandre fuldkommen uafhængige Kilder ere saaledes enige i dette Punkt. Det er ogsaa rigtigt, at Ghirardazzi kalder den 26. Marts en Løverdag.

Ogsaa af et andet bolognesisk Haandskrift har Hr. Justitsraad Herbst stillet en Udskrift til vor Disposition. Den bolognesiske Kanonikus Ant. Francesco Ghiselli, der døde 1730 i en Alder af 60 Aar, samlede af gamle bolognesiske Krøniker og trykte Bøger Alt hvad der angik Bologna og optegnede Alt hvad der indtraf i hans Tid. „Han efterlod mange Bind af

„slige Optegnelser, hvilke opbevares i Biblioteca del Instituto," siger Fantuzzi (anf. Sted T. IV). I det 9de Bind p. 129—131 findes det Stykke, Justitsr. Herbst afskrev 1846. Men vi have ikke vovet at tillægge Ghiselli's Beretning om K. Christierns Ophold i Bologna samme Værd som Ghirardazzi's, dels fordi han, efter den foreliggende Prøve at dømme, synes kun at være en kompilerende Stilist, der med en flydende Pen skrev halvtredie Aarhundrede efter K. Christierns Reise, dels fordi han strax i Begyndelsen gjør en grov kronologisk Feil, idet han lader Kongen passere Bologna paa Veien til Rom den 13. Juli, dels endelig fordi man gjennem ham gjenkjender hans Kilder, nemlig den med Kong Christiern samtidige Girolamo Albertucci, almindelig kaldet Hieronymus de Bursellis, hvis Annales Bononienses ere trykte i Muratori's Scriptores Rerum Italicarum T. XXIII col. 900, og Bartolomeo Dulcini fra det 17de Aarhundrede i hans Skrift de vario Bononiæ statu, trykt i Muratori's Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiæ T. VII, hvilke Samlinger allerede Gram, og efter ham J. H. Schlegel have benyttet.

Man seer ogsaa af det mailandske Brev, at den Doctorpromotion ved Kongens Gjennemreise, der gjorde saa megen Opsigt, fandt Sted ved det første, ikke som Johan Petersen vil p. 156 ved det andet Besøg i Bologna. Det bør i denne Anledning ikke oversees, at Paven den 13. April 1474 kalder Herman Reinsperger doctor legum; dengang havde han altsaa allerede Graden; Ny Kkhist. Saml. VI, 563. Og det kan heller ikke være rigtigt, at Petersen ogsaa lader Johan Heise samme Dag blive creeret til Doctor; thi Paven kalder ham ikke Doctor.

Nr. 7.

(Til S. 282.) I det 5. Bind af Documenti di storia Italiana, pubblicati a cura della R. diputazione sugli studj di storia patria per le provincie di Toscana, dell' Umbria e delle Marche (hvorpaa Hr. Bibliotheksassistent C. Weeke har henledet vor Opmærksomhed) findes Cronache e statuti della città di Viterbo, pubblicati ed illustrati da Ignazio Ciampi. Firenze 1872. Det er to Krøniker af Nicola di Nicola della Tuccia, en Borger i Viterbo i det 15. Aarhundrede. Den første af disse Krøniker, S. 1—112, handler om hvad der har tildraget sig i Viterbo fra de ældste Tider indtil 1476. Da det imidlertid kun er sikkert, at Nicola della Tuccia var i Live i Aaret 1473, yttrer Udgiveren, at de sidste Aar i denne Krønike maaske ikke er af ham; i alt Fald ere Optegnelserne for de tre sidste Aar dog af en samtidig Viterbeser. Den anden Krønike, S. 113

—272, indeholder hvad der har tildraget sig i Viterbo og andensteds i Aarene 1417—1468. I den første Krønike hedder det S. 111:

„Mandag den 4. April, det er Mandag i Paaskeugen, kom til Viterbo Kongen af Danmark og over Gotherne og et andet Kongerige. Han logerede i S. Sisto-Paladset, hvor Kardinalen af Mantua var. Denne Konge var gift med en kjødelig Søster til Markgreven af Mantuas Hustru, Moder til den nævnte Kardinal, og denne Konge førte fra sit Land en stor Mængde unge Mennesker, smukke, belevne, lyse, blonde, vel beredne (bene a cavallo). De havde Mine som Polakker, og alle vare de sortklædte. Og han kom til Rom for et Løftes Skyld; og Markgreven af Mantua hans Frænde lod ham ledsage af alle sine Riddere (cavalli speron d'oro) og lod betale alle hans Udgifter gjennem hele Italien frem og tilbage. Dog afholdt Paven Udgifterne fra Aquapendente til Rom, og ligeledes tilbage. Og han kom tilbage til Viterbo Torsdag den 28. i samme April Maaned. Han var i en Alder af omtrent 35 Aar, smuk, med et fyldigt og velskabt Ansigt, og kunde ikke tale vort Sprog." Til de sidste Linier føier Udgiveren efter Giov. de Iuzzo, en anden ligeledes samtidig Viterbesisk Krønikeskriver: „Han var „en munter Mand og af rødlig Hudfarve, omtrent et halvt „hundrede Aar. Hans Navn var Christian. Han førte omtrent „100 skjønne Heste med sig."

De kronologiske Bestemmelser om Kong Christierns Ophold i Viterbo ere fuldkommen rigtige. Det er vist, at Kongen kom til Aquapendente den 3die April, til Rom Onsdag den 6te April, altsaa kan der ikke tvivles om, at han kom til Viterbo Mandag den 4de; og denne Mandag er rigtig betegnet som Lunedi santo, Mandag efter Palmesøndag, da Paaskedag i Aaret 1474 faldt paa den 10. April. Det er altsaa ogsaa rigtigt, at den 28. April 1474 var en Torsdag. — Derimod er det vistnok ikke rigtigt, at Markgreven af Mantua betalte Kongens Reise gjennem Italien.

Nr. 8.

(Til S. 284.) Jacobi Ammanati cardinalis Papiensis epistolæ findes ikke i de offentlige Bibliotheker i Kjøbenhavn. Det i Texten paaberaabte Brev er baade i Od. Raynaldi Annales ecclesiæ XIX og i Müller's Reichstags-Theatrum p. 653, ja hos Gram i Noterne til Meursius, dateret Romæ IV Aprilis. Dette maa være en Skrive- eller Trykfeil: den 3. April kom Kongen til Aquapendente, den 4. til Viterbo, den 6. til Rom,

og Brevet er skrevet 3 Dage derefter. Der skal altsaa læses Romæ IX Aprilis eller maaske IV Id. Aprilis.

Nr. 9.

(Til S. 302, Anm.) Efterretning om Kong Christierns Ledsagere paa denne Reise findes, som anført, hos Johan Petersen. I en af de Munchiske Afskrifter fra Vaticanet, nu trykt i Ny Kirkehistoriske Samlinger VI p. 562, navngives ogsaa en Del Mænd, der for Kong Christierns Skyld fik forskjellige Begunstigelser af Paven, medens Kongen var i Rom. Turde man forudsætte, at alle disse ogsaa vare tilstede der, havde vi her en længere Liste over Kongens Ledsagere paa Reisen end Johan Petersens. En tredie Liste meddeler Hr. von Krogh (For Romantik og Historie VII p. 346). Den staaer kjendelig i Forbindelse med de to ovennævnte; men den afviger ogsaa fra dem begge uden at angive sin Kilde. Denne Liste lade vi her aftrykke for at knytte nogle kritiske Bemærkninger til den:

„Kong Christiern var paa sin Romerreise ledsaget af et stort Følge, bl. A. af Hertug Johan af Sachsen-Lauenburg, Grev Bernhard (Günther) Mühlen af Barby, der ligesom Førstnævnte hørte til de romersk tydske Standsherrer, Grev Ludvig til Helfenstein, der 1471 paa Rigsdagen i Regensburg paa Kongen af Danmarks Vegne havde taget Del i Forhandlingerne om det saakaldte Tyrketog, Magistrene Henrik Sankenstede, en meget lærd Mand, der paa Reisen brugtes som Tolk, Herman Reinsperger og Kongens Livlæge Johan Heise, samt Domprovst Klitzing, Kongens Geheimesecretair. Foruden disse vare flere Riddere og Prælater fra de nordiske Riger blevne opfordrede til at slutte sig til Kongens Følge som Johan Urne, Søn af Jørgen Urne til Rygaard paa Fyen, Albert Grosmann, Johan Mathei paa Hinsgavl, Johan Remstede, Peter Wittorp, Carl Rønnow, senere Biskop i Odense, Niels Ebbesen Galt, tidligere Lensmand paa Aalholm, Werner Parsberger, Lensmand paa Holbekslot, Christoffer og Johan v. Heynssen, Johan v. Campen, Matheus v. Gerwert og Niclasen, Kongens Capellan.“

Hertil bemærke vi: der var i Kongens Følge ingen Grev Bernhard (Günther) Mühlen af Barby, men en Greve Borchard af Mülingen, Herre til Barby. Hr. v. K. siger om ham, at han „ligesom Hertug Johan hørte til de romersk tydske Standsherrer“. Hvad der menes hermed vide vi ikke; Greven af Mülingen var 1474 endnu kun en Anhaltinsk Underlensmand.

Først hans Eftermand Borchard V fik 1497 sit Herskab Barby ophøiet til et Rigsgrevskab, hvorved han dog ikke blev af lige Stand med en Rigsfyrste som Hertugen af Sachsen. Men sandt er det, at de samtidige Kilder om Romerreisen kalde ham Greven af Barby.

Johan Urne kalder Paven Rector parochialis ecclesiæ in Tidekoping Rosk. dioc. Hr. v. Krogh maa have forvexlet ham med den Johan Urne, Søn af Jørgen Urne til Rygaard, der 1534 var D. R. R. og Befalingsmand paa Kjøbenhavns Slot.

En „Niels Ebbesen Galt, tidligere Lensmand paa Aalholm,“ kan ganske vist ikke paavises. Her synes at være en Forvexling med Hr. Mogens Ebbesen (Galt), D. R. R., Herre til Tyrrestrup og Rudbjerggaard; men han var Lensmand paa Koldinghus, ikke paa Aalholm, det havde i sin Tid Broderen Anders Ebbesen været. See Stamtavlerne over Slægten Galt i Samlinger til jydsk Historie og Topografi IV, 1 p. 78, 84, og K. Barner, Familien Rosenkrantz I, p. 125. Dersom Hr. v. Krogh ikke har anden Hjemmel for Hr. Mogens Ebbesens Deltagelse i K. Christierns Reise og for den Anekdote, han anfører l. c. p. 347 Anm. *), end J. Friis' omarbeidede Udgave af Rhodes Lolland og Falster I. p. 52, saa er dette ikke noget tilstrækkeligt Bevis.

Hvoraf det vides, at Hr. Werner Parsberger D. R. R. var med paa Reisen, er os ubekjendt.

Johan von Heynssen maatte vel være den samme Person som den kort foran nævnte Læge Johan Heise (Heysen skriver Paven) eller her maa være ment Jørgen v. Heyssen. Johan v. Campen kalder Paven Johan van Kamp. Matheus v. Gerwert kan vel ikke være nogen Anden end den lybske Kanonikus, som Paven kalder Matheus de Czerwest.

Hvem „Niclasen, Kongens Kapellan,“ er have vi ikke kunnet opdage. Af Paven nævnes kun Johannes Mathei de castro Hincegaulis de Grimis de Dacia som K. Christierns Kapellan.

Johannes Petri Kannik i Aarhus, Nicolaus Stugesson (Stigssøn?), Kannik i Lund, Leo Leue, Kannik i Hamborg ere ikke omtalte af Hr. v. Krogh, skjøndt ogsaa de erholdt pavelige Benaadninger i Anledning af Kongens Nærværelse i Rom.

Og naar man seer, at de fleste af Pavens Dispensationer og Benaadninger ere ydede for K. Christierns Skyld, men til Personer, der havde eller fik kirkelige Beneficier baade i Tydskland og Italien, og der ikke betegnes som Nordboer eller som dem, der vare med Kongen i Rom, saa bliver det meget tvivlsomt, hvorvidt de kunne kaldes „Riddere og Prælater fra de nordiske Riger, der vare blevne opfordrede til at slutte sig til

Kongens Følge". Hvorfor kan Kongen ikke have anbefalet til Paven Andre end dem, der med ham vare komne til Rom?

Nr. 10.

(Til Side 282.) Om Kong Christierns Besøg i Florents baade paa Hen- og Tilbagereisen have vi to samtidige Beretninger, nemlig i Signoriets Protokol over Legationer m. m. og i Alemanno Rinuccini's Optegnelser. Af den førstnævnte Kilde findes i den Bertouch-Wegenerske Samling Udskrifter fra 1858, leverede og attesterede af Forstanderen for det daværende Archivio centrale di Stato. Protokollen er ført paa Latin. Der siges heri, at da Kongen var paa Reisen til Rom for et Løftes Skyld, kom han til Florents den 27. Marts 1474. Dette Datum maa være en Feilskrift, XXVII istedetfor XXVIIII, saasom Kongen først den 27de forlod Bologna. Rinuccini har den rette Dag. Signoriets Protokol beretter videre, at Donato Acciaiuoli, vexillifer justitiæ, med Signoriet og de underordnede Myndigheder modtog ham ved S. Gallo-Porten og holdt en latinsk Velkomsttale, som Kongen, der ikke forstod Latin, besvarede saare venligt ved sin Tolk. Han afslog Baldakinen, „fordi denneÆre ikke passede for en Konge, der drog til Rom for Religionens Skyld". Mange Borgere fulgte ham til Sta. Maria Novella. Den næste Dag, da han vilde aflægge et Besøg hos Signoriet, kom dette med et talrigt Følge af Borgere ham imøde ved Trefoldighedskirken og førte ham til Paladset, hvor der holdtes Taler fra begge Sider. Kongen steg saa tilhest og tilbragte Resten af Dagen med at besee Byen. Han opholdt sig her i to Dage og blev holdt frit af Republiken.

Og videre under den 3die Mai: Kong Christiern af Danmark kom hertil om Aftenen paa Tilbageveien fra Rom. Signoriet m. Fl. modtog ham som sidst ved Porta Catolina, hvor Byskriveren holdt en lang latinsk Tale (i Protokoludskriften fylder den tre brækkede Foliosider). Ogsaa denne Gang frabad han sig Baldakinen og tog hen til Maria Novella. Signoriet gjorde ham sit Besøg den næste Morgen.

Den anden samtidige Optegnelse findes i Ricordi storici di Philippo di Cino Rinuccini dal 1282 al 1460 colla continuazione di Alemanno e Neri suoi figlj fino al 1506. Per cura di G. Aiazzi. Firenze 1840.

Alemanno Rinuccini, der har fortsat Faderens Optegnelser fra Aar 1461 indtil sin Død 1499, siger her p. CXXII: „Den 29. Marts 1474, Tirsdag Kl. 18, indkom i Florents Hr. Christian, Konge af Danmark og Herre over Norge, der var paa Valfart til Rom og gik den største Del af Veien tilfods. Han kom

med omtrent 140 Heste og meget lidt Vogntrain (pocchissimo cariaggio); og Signoriet med alle Amter (tutti li ufficj) gik ham imøde indtil S. Gallo-Porten, med Baldakinen, for at ledsage ham, som Skik er med Konger. Men han vilde paa ingen Maade gaa igjennem Porten, førend Signoriet var vendt tilbage til sit Sæde, og vilde hverken modtage Følgeskab af Amterne eller af andre Personer, eller gaa under Baldakinen."

„Den 3die Mai vendte den ovennævnte Konge tilbage til Florents, og Signoriet gik ham imøde lige til Porten med Baldakinen, men han vilde hverken tage imod Signoriets Ledsagelse eller gaa under Baldakinen. Siden, den 5. Mai, gik Signoriet hen at aflægge ham et Besøg i S. Maria Novella, hvor han var indlogeret. Kongen blev i Florents indtil den 6., paa hvilken Dag han drog bort til Bologna, meget vel tilfreds og i god Stemning mod vor Stad."

Disse samtidige Optegnelser ere i al deres Magerhed dog det Eneste, man i denne Sag kan forlade sig paa. Men Mere veed rigtignok den florentinske Historieskriver Scipione Ammirato, der døde 1601, at fortælle et hundrede Aar efter Kong Christierns Tid. I den 2. Del (3. Tome) af hans Istorie Fiorentine læser man: „Donato Acciaiuoli Gonfaloniere . . . . „modtog med kongelig Pragt i Staden Kong Christiern af Dan„mark, Sverrig og Norge, der drog til Rom ifølge et Løfte og „kom fra S. Jacob i Galicien. Denne Konge var af et alvor„ligt (grave) Udseende, han havde et langt graat Skjæg, og „ihvorvel ulærd (barbaro) var hans Sind ikke uligt hans Ud„seende. Derfor vilde han Dagen efter, da han havde taget „Staden i Øiesyn, komme til Paladset; og da han havde aflagt „Signoriet sin Visit, anmodede han om, at man vilde vise ham „de græske Evangelier, som for nogle Aar siden vare bragte „fra Constantinopel, og Pandekterne. Da han fik dem at see „paa de Steder, hvor de vare, yttrede han, efter hvad Tolken „sagde, at disse vare de sande Skatte for Fyrster. Disse Ord „forstod man som om han dermed sigtede til det, han havde „sagt om Guldet, der forevistes ham af Hertug Giov. Galeazzo (sic, skal være Galeazzo Maria) i Mailand, nemlig at for en „sand og høisindet Fyrste sømmede det sig ikke at opdynge „Skatte. Men dette er efter min Mening af de Ting, der ved „første Øiekast gribe Tilhørerne, men hvis Urigtighed opdages „ved nærmere Betragtning. Thi for Ingen er det mere for„nødent, end for Fyrster, at samle Penge, saavel til Bevarelse „af deres Stater, som formedelst de forskjellige Hændelser, de „Stores Lykke altid er udsat for. Vidunderligt forekom det „Alle, at man saa en Konge reise uden Vaaben og fredeligt

„gjennem Italien, hvis Forgængere ikke alene havde overvundet „Italien, mishandlet Spanien og Frankrig, men endog hærget „og vendt op og ned paa det romerske Rige."

Det vilde jo være et interessant Bidrag til Kong Christierns Karakteristik, turde man forlade sig paa denne Ammirato's Fremstilling af hans (første?) Besøg i Florents; men uheldigvis gjenkjender man gjennem den Mailænderen Bernardino Corio, om hvem strax skal tales nærmere. Det er fra Corio Yttringen om Kongens Ankomst fra S. Jacob i Spanien skriver sig, og hvad Ammirato har om K. Christierns Udseende; ligeledes de Ord, Ammirato lægger Kongen i Munden om Fyrsternes Skatte. Det om Haandskrifterne og om Kongens smukke Ord ved at see disse har Ammirato ikke af Corio. For dem kan han muligen have havt en os nu ubekjendt Hjemmel; men da de ikke støttes af de samtidige Optegnelser og staa i Forbindelse med bevislige Feil og tendentiøs Deklamation hos Ammirato, tør man dog ikke forlade sig derpaa, saaledes som Wil. Roscoe i Life of Lorenzo de'Medici (cap. III vol. I p. 160 i Heidelbergerudgaven af 1825) har gjort, og efter ham Alfr. v. Reumont i Lorenzo de' Medici il Magnifico I. p. 319. Roscoe nævner Ammirato som sin Kilde; det gjør Reumont ikke, og han har heller ikke sagt os, hvorfra han har det Mere, han føier til Roscoes Fortælling. Rinuccinis Ricordi kjender han dog. I ethvert Fald kan der ikke tillægges Roscoe og Reumont større Troværdighed end Ammirato.

Nr. 11.

(Til S. 272.) Bernardino Corio, Storia di Milano, ed. Egidio de Magri, Milano 1857, III, parte sesta, cap. II p. 277 (i Paduaner Kvartudgaven af 1646 er det p. 827) har et Stykke om K. Christierns Besøg hos Hertug Galeazzo Maria i Aaret 1474, der giver en alvorlig Advarsel imod blind Tro paa hvad der staaer selv i navnkundige Historiebøger. — Forfatteren er født 1460 og blev i sit 14de Aar ansat ved Hertug Galeazzo M.'s Hof. Efter dennes Død i 1476 blev han Kammerjunker (cameriere) hos Sønnen Giovan' Galeazzo (Sforza). Corio døde 1500. Hans Historieværk er en meget ukritisk Blanding af gode og daarlige Materialier, men er dog middelbart eller umiddelbart Kilden til Adskilligt af hvad der gjælder for italiensk Historie i det 14 og 15. Aarhundrede. Da Corio, om og i en meget ung Alder, kom til Hoffet i samme Aar, som K. Christiern to Gange besøgte det Mailandske, skulde man vente netop i hans Bog at finde paalidelig Oplysning om disse Besøg; men da disse faldt i Marts og Mai 1474, er det ikke givet,

at den unge Corio var ved Hoffet paa samme Tid. Det kan godt være, at han selv ikke har seet Kongen, og at han har sin Kundskab om ham og hans Reise af Andres Snak, som han efter sin Alder og sin Natur ikke har været i Stand til at prøve. Hvad Corio har om K. Christiern er Følgende:

— — — — „Derfor begav han (Hertug Gal. M.) sig til „Pavia, hvor Kongen af Danmark kom til ham den 11. Marts „(1474) fra sin Valfart til S. Jacob i Galicien. Kongen var „en ældre Mand af et alvorligt Udseende, med et langt graat „Skjæg. Indtil S. Jacob lidt udenfor Staden Pavia (d. e. formodentlig Kartheuserklosteret Certosa i Parken ved Pavia) gik „Hertugen med sit Hof ham imøde, modtog ham med stor „Høflighed og førte ham ind i Kastellet, hvor han blev kongelig „indlogeret. Galeazzo lod ham forevise sin Skat, som var to „Millioner i Guld foruden Perlerne, der vare lidt mindre end „en Million værd. Saadanne Rigdomme lastede Kongen, der „sagde ved en Tolk, at for en sand og høimodig Fyrste søm„mede det sig ikke at opdynge Penge. Derefter vistes ham „Relikvierne, som allerede Giovan' Galeazzo (Visconti), den første „Hertug, havde havt, sandelig meget hellige Ting. Blandt „mange Helligdomme var der Haar af Jomfru Maria osv. osv. (blandt Andet ogsaa den Kjep, hvormed Moses slog Vand af Klippen!). Kongen blev ogsaa forevist Bibliotheket, som kan „siges at have været det skjønneste i hele Italien, med et „Enhjørningshorn syv Alen langt. Under Navn af Laan fik „Kongen af Hertugen ti tusind Dukater. Og efter at have „opholdt sig der i fire Dage, tog han en god Afsked fra Her„tugen i Kastellet; og da det den Dag var et stærkt Regn„veir, steg han ind i en Karet med Overtræk og Hynder af „Guldbrokade, trukken af fire hvide Heste, og tog Veien til „Mailand, fulgt af sine Ledsagere paa 300 Heste, foruden af „dem, der sendtes af Hertugen. Paa kongelig Vis blev han „efter Foranstaltning af Galeazzo Sforza Visconti modtaget i „den berømte Stad og blev holdt frit i Corte maggiore dell' „Arengo. Endelig efter et Ophold af tre Dage tiltraadte han „Reisen til Danmark. Efter nogen Tids Forløb sendte Her„tugen en af sine Mænd Bernardino Missalia til denne Konge „med en anseelig Pengesum for at kjøbe nogle Heste. Men „da Galeazzo imidlertid døde, glemte Kongen hans Velgjerninger, „holdt Missalia tilbage og fratog ham Pengene, saa at han „med Nød fik sin Frihed. Saaledes gaaer det dem, der vise „et barbarisk Folk Tjenester."

Alt dette er fuldt af Feil, der vise, at Corio ikke har havt nogenlunde paalidelige Meddelelser for sig. Joh. Petersen,

der skrev i Holsten et halvt Aarhundrede senere, veed langt bedre Besked om hvad der tildrog sig i Mailand i Foraaret 1474 end denne samtidige mailandske Hofmand. Vi kunne sige det med Vished, da vi have Brevene fra og til Hertug Galeazzo M. fra Dag til Dag for os. Her notere vi kun nogle af Corios Feil i denne Sag:

Han har sammenblandet Kongens første og andet Besøg i Mailand; man kan ikke see, at Kongen var der mere end een Gang. Der maa dog i Mailand have holdt sig nogen Erindring endog blandt Folket, end sige blandt Hoffets Personale, om den storartede Modtagelse i Marts, saa at, om Corio havde gjort sig en Smule Umage med at spørge sig for, kunde han ikke have slaaet begge Besøg sammen.

Det var ikke den 11te Marts Kongen kom til Pavia, men den 13de han kom nordfra til Mailand.

Kongens Følge var ikke 300. Florentineren Rinuccini kommer det rigtige Tal langt nærmere.

Joh. Petersen siger, at Kongen fik 4000 Dukater af Hertugen; og at dette Tal er rigtigt sees af en Indberetning fra Augsburg til Hertugen blandt de mailandske Papirer. Formodentlig skulde de bruges til at paadrive Lenssagen ved Keiserhoffet. Corio maa være gaaet efter et løst Rygte, der imidlertid er løbet vidt om; ogsaa den lybekske Krønikeskriver (Grautoff II p. 358) havde hørt om et stort Laan i Mailand, som man seer af hans spydige Bemærkning, at Kvitteringen for Tilbagebetalingen er bleven borte!

Corio lader Kongen fra Pavia komme til Mailand og opholde sig der i tre Dage. Af de mailandske Brevskaber vide vi, at han laa een Nat i Byen. Den 22. Mai var han endnu i Pavia, den 23. Mai i Mailand, den 24de i Como.

Hovedfeilen hos Corio, og saa grov en Feil, at den alene maatte tilintetgjøre Troen paa hans hele Fortælling om K. Christiern, er dog den, at han lader Kongen komme til Pavia paa Tilbageveien fra S. Jago de Compostela i Spanien. Vi kunne med Sikkerhed sige, at Kong Christiern aldrig har været der, mindst paa denne Reise, hvor vi kunne følge ham fra Segeberg til Rom og tilbage igjen igjennem Tydskland og Italien næsten fra Dag til Dag, fra By til By. Corio maa have tænkt sig Kongen kommende fra Spanien gjennem Sydfrankrig eller tilsøes over Middelhavet. Oprindelsen til denne Vildfarelse maa vel søges i det „Tegn“, Kongen bar paa Brystet, og som man ogsaa i Bologna ansaa for det, Pilegrimme til S. Jacob bare, dog uden med Corio at gjøre Kongen til en saadan Pilegrim. Det har vist ikke været andet end hans „Selskab“.

Corios Ord om Hertugens Skat ere ganske vist stærkt overdrevne. Havde Galeazzo M. havt saadanne Bjerge af Dukater og Klenodier liggende, havde han nok gjort et høiere Bud for den lombardiske Kongekrone.

Et er dog rigtigt hos Corio. Af de mailandske Brevskaber see vi, at det virkelig var et stærkt Regnveir den 23. Mai, da Kongen kjørte fra Pavia til Mailand. Vi lade derfor ogsaa Guldkareten og de fire hvide Heste passere uanfægtede!

Hvor megen Tro der efter disse Bemærkninger kan sættes til Corios Beskrivelse af Kongens Person og til de høimodige Ord ved Synet af Skatten, der gjennem Scip. Ammirato, Roscoe og Reumont ere naaet frem lige til Aar 1874, ville vi lade vore Læsere selv afgjøre.

Efterat en Del af de foranstaaende Sider var trykt, blev jeg opmærksom paa Dr. P. Hasses Artikel „Zu Christian I Reise im Jahre 1474“ i Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holst.-Lauenb. Geschichte, 7ter Band, Kiel 1877. Denne Afhandling bringer ikke nye Oplysninger, og Rigtigheden af dens mange dristige Gjætninger er høist disputabel; den vilde saaledes ikke have udøvet nogen Indflydelse paa mit Arbeide, selv om jeg havde kjendt den tidligere.

C. P.-M.

Engelstoftiana.

Ved **F. Schiern.**

Det har tidligere og ikke mindst i den Deel af det attende Aarhundrede, hvor Trykkefriheden paa de fleste Steder var anderledes indskrænket end nu, været en temmelig almindelig Skik i Dagbøger eller paa løse Blade at gjøre friere, korte Optegnelser om Personer og Forhold, om Begivenheder ude eller hjemme, og overhoved om, hvad der havde Interesse, med den Tanke, at der engang kunde tages Hensyn til saadanne Notitser, naar paa et senere Standpunkt enten Vedkommende selv eller Andre maatte finde Forholdene mere egnede til frimodige historiske Bemærkninger og sandere, mere retfærdige Domme om det Forbigangne. I Frankrig anføres gjerne som et af de mærkeligste Exempler paa saadanne Optegnelser til Historien de, der ere blevne efterladte af et af det franske Akademies Medlemmer, den i sin Tid baade som Militær og Diplomat bekjendte, i Aaret 1720 afdøde Philippe de Courcillon, Marquis de Dangeau. De originale Optegnelser af denne „det attende Aarhundredes Suetonius" findes paa det store — nu saakaldte nationale — Bibliothek i Paris, hvor Samlingen fylder mangfoldige Cartons, medens Afskrifter kom til Arsenal-Bibliotheket, Udenrigsministeriets Arkiv og flere andre Steder. Forskjellige Uddrag af Optegnelserne have allerede været trykte af Voltaire (1770), Madame de Genlis (1817), Madame de Satory (1817), Lemontey (1818) og Paul Lacroix (1830), senere er en fuldstændig Udgave af Dangeaus Journal for adskillige Aar

siden udkommen[1]). Det er tildeels beslægtede Optegnelser, der for Sverrigs Vedkommende foreligge i de i Aaret 1819 trykte „Tessiniana“ eller Fragmenter af den vidtløftige, paa Åckerö opbevarede Journal, som i det forrige Aarhundrede førtes af den berømte Grev Carl Gustaf Tessin, og hvori Forfatteren blandt Andet har givet Plads for en Mængde historiske Anekdoter, der oftere af ham skulde have været ordnede til Materialier for de Memoirer, hvori han havde paatænkt selv at skrive sin Tids Historie[2]). I den i vore Dage kun lidet kjendte eller dog kun lidet læste Udgave af „Suhms samlede Skrifter“, der udkom i Aarene 1788—1799, og hvori der ved Siden af saa meget nu Forældet og Ubrugeligt dog ogsaa findes adskilligt endnu til Opmærksomhed Værdigt, kan man i nogle af Bindene[3]) træffe en Deel tilsvarende „Suhmiana“, en Benævnelse, der i det syttende og sidste Bind af den anførte Udgave er bleven brugt om den der givne „Eftersamling af Suhms for en Deel tilforn utrykte Smaaskrifter“, men som mere kunde egne sig for de her tilsigtede Smaabemærkninger af Suhm om Personer og Forhold i hans Dage eller den nærmeste Fortid. Det er maaskee nærmest Suhms Exempel, der ogsaa har ladet L. Engelstoft tidlig begynde og senere af og til vedblive med at optegne lignende fragmentariske Smaastykker[4]). At dette har været Tilfældet, vise hans efterladte Papirer, blandt hvilke et

---

[1]) Journal du Marquis de Dangeau, publié en entier pour la première fois par MM. Soulié, Dussieux, de Chennevières, Mantz, de Montaiglon. Paris. 1854—1861. Vol. I—IX.

[2]) Tessin och Tessiniana. Biographie med Anecdoter och Reflexioner, samlade utur framledne Riks-Rådet m. m. Grefve C. G. Tessins egenhändiga Manuscripter. Stockholm. 1819.

[3]) P. F. Suhms Samlede Skrifter. Kiøbenhavn. 1788—99. X, 21—154. XIII, 1—38. XIV, 225—274.

[4]) Nogen egentlig Dagbog synes han kun at have ført i den Tid, da den engelske Expedition til Sjælland var kommen hertil i Aaret 1807, og Engelstoft var blandt de Embedsmænd, der bleve kaldte til at følge med Hoffet til Jylland og Holsteen. „Laurids Engelstofts Dagbogsoptegnelser fra 1807 og 1808“ ere ved A. Petersen meddeelte i Danske Samlinger. Tredie Bind. (Kjøbenhavn. 1867—68.) S. 97—192.

større Antal af dem findes opbevaret; det maa vel ogsaa have været saadanne, hvortil hans mangeaarige Kollega og Ven Werlauff nærmest har sigtet, naar han i et Brev af 30te Marts 1848, dengang da Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler var bleven ophævet og det nye Ministerium for Kirke- og Underviisningsvæsenet dannet, idet han lykønsker Engelstoft til dennes nu opnaaede, længe med Længsel imødesete Otium, dertil knyttede et Haab om, at dette Otium ogsaa kunde blive til Held for Fædrelandets Historie, til hvis sidste halve Aarhundrede Engelstofts Erindringer, som det hedder i Brevet, opbevarede saa mange Bidrag. Flere af Suhms smaa Meddelelser indledtes saaledes: „Gamle Mænd har fortalt mig", „Luxdorph har fortalt mig", „General Hobe, Commandant i Castellet, har fortalt mig", „Carl Pless har sagt mig" o. s. v., og paa samme Maade begynde de Engelstoftske smaa Optegnelser oftere med at anføre, hvem det er, hvorfra den følgende Meddelelse hidrører, medens i andre Kilden, hvorfra Meddelelsen stammer, og paa hvis Ansvar den anføres, først efter den tilføies som Slutning. I de fleste Tilfælde er Engelstoft upaatvivlelig gaaet ud fra, at man kunde stole paa den anførte Hjemmelsmand; om dette i ethvert Tilfælde kan antages, er dog neppe afgjort. I Særdeleshed vise sig som de, af hvis Meddelelser Engelstoft har øst, Hertugen og Hertuginden af Augustenborg, Geheimeraadinde Hielmstierne, Grev og Grevinde Rosencrone, Geheimeraad Malling; med den Sidstnævnte, i hvem Engelstoft altid havde en Velynder, var han i en lang Aarrække Medlem af Universitetsdirektionen[1]); om de Forbindelser med den augustenborgske og den hielmstierne-rosencroneske Familie, hvori han allerede som ung Mand var kommen, vil

---

[1]) Om Malling findes bemærket: „Stort Tab for Fædrelandets de sidste 60 eller 70 Aars Historie var det, at Malling ikke levnedes mere Tid til Historiographien. Thi hvor mange og vigtige Facta maatte han ikke kunne have faaet at vide, som stod i Forbindelse med fast alle Rigets Stormænd og var dertil høit agtet af dem. Selv tog han og i 50 Aar Deel i fast Alt, hvad Regjeringen af større og mindre Vigtighed foretog." G. L. Baden, Ove Mallings vigtigste Levnetsomstændigheder. Kjøbenhavn. 1837. S. 23.

det her være nok at henvise til Konferentsraad Wegeners i Videnskabernes Selskab oplæste, smukke Mindeskrift om den Afdøde[1]). Medens saaledes Kilderne jævnlig kunne findes anførte, er det derimod kun sjeldnere, at det Aar, hvori Meddelelsen har fundet Sted, lader sig bestemme med Sikkerhed, udtrykkelig angives det kun i de allerfærreste Tilfælde. Det gjælder vel overhoved, naar fragmentariske Optegnelser af den her omhandlede Art have henligget i længere Tid, at mange af dem ville have tabt i Interesse lige over for det i Mellemtiden ad andre Veie fremskredne større Kjendskab til den vedkommende Periode, og i denne Henseende gjøre heller ikke de her tilsigtede nogen Undtagelse, men ogsaa hvor disse endnu i en eller anden Henseende tør siges at have et vist Krav paa Opmærksomhed, turde de dog af forskjellige Hensyn her ikke egne sig til nogen meget vidt gaaende Fremdragelse. Det her følgende Uddrag vil dog formeentlig være tilstrækkeligt til at vise, af hvilken Art Engelstofts Notitser i Almindelighed ere, og til at gjøre opmærksom paa, i hvilke Retninger man stundom kan vente blandt disse Optegnelser at træffe et eller andet andetsteds maaskee forbigaaet Træk til Billedet af Tiden i Slutningen af det forrige Aarhundrede eller i den første Deel af det nærværende.

For saa vidt der her ved dette Uddrag paa nogle Steder findes Anmærkninger til Texten, hidrøre disse ikke fra Engelstoft, men ere her tilføiede.

En Anekdote fra Frederik V's Tid. Kongen kiørte med Grev Adam Gottlob Moltke — maaskee til Bregentved —. Kudsken væltede, men uden at dog enten Kongen eller Moltke kom til Skade. Men ved Væltningen kom Kongen til at træde paa Moltke. Kongen sagde: »Tag Dem i Agt, Moltke, jeg

[1]) Biographiske Antegnelser om Laurids Engelstoft. Læste i det kongelige danske Videnskabernes Selskab den 5te December 1851 af C. F. Wegener. Kjøbenhavn. 1852.

træder paa Dem.» Moltke svarede i Øieblikket: «Stor Naade, Deres Majestæt viser mig, at De vil bruge mig til Deres Fodskammel.» Kongen smilede.

(Efter en Fortælling af Geheimeraad, Elephantridder Brockenhuus, Fader til den sidst afdøde Overhofmester Brockenhuus, som ved at fortælle dette tilføiede: «Ja, det var gode Tider.» Bemeldte Geheimeraad Brockenhuus levede endnu i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede[1]).)

En vis Knuth, som i Christian VII's Tid fik det hvide Baand, valgte til sin Ridder-Devise: *Gratia Regis unica salus*[2]).

Professor Schytte i Sorø holdt sine Forelæsninger for Academisterne med saadan Galanteri og Opmærksomhed, at man sagde, det var en Kammerjunker, der holdt Forelæsninger for Kammerherrer.

Geheimeraad Otto Thott var yderlig styg. Da han engang var paa sin Gaard Gaunø, mødte en Bonde af hans Gods ham i Gaarden. Bonden havde hørt, at der var en Abekat paa Herregaarden, og da han saa denne stygge Figur, tvivlede han ikke paa, det jo var Abekatten, og sagde, idet han gik forbi og spyttede: «Tvi dig om, dit fæle Bæst, saa liig du er et Menneske.»

---

[1]) Geheimeraad Henrik Adam Brockenhuus døde den 11te Juni 1803. Sønnen, Kammerherre Johan Ludvig Brockenhuus, der i Aaret 1808 blev Overhofmester hos Dronning Marie, døde den 25de Februar 1830.

[2]) Grev Eggert Knuth til Knuthenborg — der døde den 26de Februar 1776 — valgte det anførte Symbolum ikke under Christian VII, men under Frederik V, da han den 31te Marts 1754 var bleven udnævnt til Ridder (Storkors) af Dannebrog. Wohlfrom, Samling over Ridderne af Elephant- og Dannebrogs-Orden fra Anno 1660 til 1757. Kjøbenhavn. 1757. 4°. S. 176—177.

Geheimeraad Thott var i det Hele meget oeconomisk, men naar der var Spørgsmaal om Bøger, kom Penge ikke i Betragtning; han gav da Commissioner *à tout prix.*

Da Swedenborg engang var i Kiøbenhavn, og Geheimeraad Thott viste ham sit Bibliothek, og i samme hans egne Skrifter om Mineralier, sagde Swedenborg: «Ja dengang tænkte jeg kun paa det Jordiske, men nu har jeg vendt min Siæl til det Himmelske»; «det er Skade», tilføiede han, «at Ministrene i Danmark bekymre sig saa lidt om Aander.»

(Fortalt mig af Overberghauptmann Brünnich.)

Før Hof- og Stadsretten blev oprettet 1771, holdtes Kiøbenhavns Byting paa Raadstuen eller Raadhuset paa Gammel-Torv. Lige over for var en Viinkielder, ved Siden af Waisenhuset, der tilligemed Raadhuset brændte 1795. Sagførerne havde deres Tilhold i Viinkielderen, der laa saaledes, at man kunde let raabe derned fra Raadhusets Vinduer. Da skete det ofte, at man talte over Gaden om Retssager fra Raadhuset til Kielderen og omvendt: «14 Dages Anstand begiæres», lød det fra den ene af Parterne i Viinkielderen; «bevilges», hørte man Svaret oppe fra Raadstuevinduet.

Mærkelig Anekdote til den Struenseeiske Periodes Historie. Geheimeraad Brockenhuus eiede Nysø og havde nogle Sønner; en af dem er den nuværende Overhofmester hos Dronningen. Han antog en Huuslærer — det var just paa den Tid, da Struensee var Cabinetsminister — og sagde til ham: «Jeg haaber, De seer at lære mine Drenge, hvad De kan, og vil de ikke være flittige, saa maae De give dem dygtig Bank, thi uden at have lært Noget kan man dog ikke komme frem i Verden.» Da nogen Tid efter Struensee faldt, sagde

Brockenhuus til den samme Lærer: «Ja nu behøver De ikke at tage Dem det saa nær med at faae mine Drenge til at lære Noget; thi de ville nok komme frem alligevel».
(Fortalt mig af Geheimeraad Malling.)

Som et lille Bidrag til Struensees Charakteristik skal jeg anføre følgende Notits, hvilken jeg har fundet et Sted optegnet. Struensee havde lovet en ganske skikkelig Student at ville see ham hiulpen til et Præstekald. Men da Personen i sin Ydmyghed kyssede hans Kiole, tabte han al Godhed for ham og lod ham blive ubefordret, fordi han fattede den Tanke om ham, at han maatte være af et slavisk og nedrigt Gemyt.

Blandt dem, som kom meget og hyppigen i Geheimeraad Hielmstiernes Huus, var ogsaa den med Struensee saa nøie forbundne Brandt. Denne beskrev salig Geheimeraadinde Hielmstierne [1]) som en temmelig principløs og flygtig Person uden nogen egentlig Soliditet enten i Dannelse eller Charakteer. Der var noget Frivolt og for Værdighed Blottet i alle hans *façons*. Han gik immer med Voltaire i Lommen og tracterede immer med Conversation i Voltaires *genre*; han gik med to Lommeuhre, dengang et Slags Mode hos unge Mennesker eller andre Modeherrer, en lang Guldkiæde med Signeter hængende ned fra ethvert af dem. Med denne Charakteristik synes ogsaa andre Data at stemme overeens.

Han var saaledes langt fra at ligne Broderen, der siden i mange Aar var — indtil omtrent 1800 — Præsi-

---

[1]) Geheimeraadinde Andrea Kirstine Hielmstierne døde den 19de Oktober 1806.

dent i Cancelliet[1]) og heldede til Pietismen, hvilket gav Anledning til allehaande Klogskabsregler fra de om Præstekald søgende Candidaters Side, hvorom jeg kunde fortælle en heel Deel *particularia*, da der blandt mine academiske Bekiendtere vare mange saadanne Ansøgere. Men dette hører ikke herhid. Manden var forresten en meget agtværdig, redelig og human Charakteer, og var jeg et Par Gange hos ham — jeg erindrer ikke bestemt i hvilket Ærinde, jeg bragte ham nok et Exemplar af min Disputats og ønskede et anbefalende Reisepas fra Cancelliet (som jeg ogsaa fik paa Latin) — kort før jeg reiste udenlands, da han modtog mig med megen Godhed, erkyndigede sig om mine Studier og Forsætter og gav mig et Slags Velsignelse med, desaarsag jeg ogsaa efter min Tilbagekomst i Aaret 1800, uagtet han dengang var gaaet af, ikke undlod at gjøre ham min Opvartning paa lille Antvorskov ved Slagelse, hvor han dengang opholdt sig. Han boede i den Gaard paa Hiørnet af Ny Vestergade og Frederiksholms Canal, som nu tilhører Etatsraad Treschow, og igiennem hvis Port (i hans Tid) hver Mandag Morgen Klokken 7 indstrømmede Skarer af theologiske Candidater med utallige Længselssukke, efter at have taalmodigen fra Klokken 6 af samlet sig udenfor den først Klokken 7 præcise sig aabnende Indgang — en svær Prøve om Vinteren især, da ingen ugentlig Audientsdag turde forsømmes, saa at, naar Candidaten efter 10 Aars Supplicering naaede den lykkelige Tobakspriis af den gyldne Daase — Signalet til Forløs-

[1]) Geheimeraad Christian Brandt, Enevold Brandts Broder, var i Aaret 1788, ved Geheimeraad Schack-Rathlaus Afgang, bleven Præsident i det danske Kancelli, i hvilken Stilling han den 19de Oktober 1799 afløstes af Kammerherre, senere Geheimeraad og Statsminister Frederik Moltke.

ning —, kunde han antages at have passeret bemeldte Port og Trappe c. 500 Gange.

Salig Geheimeraad Malling [1]) har fortalt mig, at i den Sommer og det Efteraar, som gik foran Struensees Fald, altsaa 1771, var det en ganske almindelig Tro og Overbeviisning, at det Nærværende ikke kunde holde længe, og at der forestod en Catastrophe, men at Frygten og Uvisheden i denne Anledning ogsaa havde den Indflydelse, at Alle holdt sig tilbage fra at foretage Noget; at der var ligesom en Suspension eller Standsning i Alting, fordi Ingen turde eller vilde indlade sig i Noget under saa vaklende Forhold. I Kiøbenhavn faldt Gaarde og Huse daglig i Priis.

Salig Geheimeraadinde Hielmstierne har fortalt mig, at hun i den Tid, da Struensee meest culminerede, altsaa vel i 1771 eller i Begyndelsen af 1772, hørte, at der i en Samtale mellem hendes Mand og en af hans Venner blev sagt, at man ventede, Struensee vilde med det Første lade sig udraabe til «Protector». Der maa altsaa have været noget Saadant i Circulation i de høiere Kredse [2]). Muligt har det været Noget, Struensees Fiender og de, som arbeidede paa hans Undergang, underhaanden udspredte for desbedre at styrte ham — efter en bekiendt jesuitisk Maxime —, thi det er dog ikke rimeligt, at Struensee med alt sit Fusentasteri og selv med alt sit Overmod skulde have fordristet sig til saadan en Tanke, med mindre, hvad der er lige saa usandsynligt, det allerede var kommet til et saa-

---

[1]) Malling døde den 17de November 1829.

[2]) Jvnfr. Bidrag til Oplysning om Katastrophen den 17de Januar 1772, i Historisk Tidsskrift. 4 R. II, 685—687.

dant Høidepunkt mellem ham og Dronningen. Jeg har spurgt Geheimeraad Malling, om han nogensinde havde hørt Noget derom, men han sagde Nei. Imidlertid er det ovenanførte Factum vist og fortiener saa meget mere Opmærksomhed, da Geheimeraad Hielmstiernes Huus altid var en Samlingsplads for Eliten af de høiere Selskabskredse, og han altid var indgaaet med de meest betydende Personer, saa, dersom Nogen kunde være *du secret*, var det ham [1]).

Struensee og Brandt bleve meget haardt behandlede i Castellet. Commandanten der, Hobe, var en meget barsk Mand [2]). Hvert Quarteer blev der banket paa deres Dør, og Officeren, som sad i Værelset, maatte svare, at de vare der. Saaledes fik de ingen Søvn uden hvert Øieblik afbrudt, og de bleve tilsidst saa søvnige, at de halvt sov midt om Dagen. En Aften havde Brandt taget et Spil Kort og vilde gjøre nogle Kunster til Tidsfordriv. I det Samme kom Commandanten og lod dem fratage ham.

Luxdorph var med at underskrive Struensees og Brandts Dom. Han var noget i Familie med Brandt. Kongens Foged, Etatsraad Ortved, havde oplæst Dommen for den Sidste. Luxdorph spurgte ham, med hvilken Contenance vel Brandt havde hørt Dommen. »Med den største Rolighed«, svarede Ortved; »han hørte det ud til Ende, endog med alle Underskrifterne, men da jeg deriblandt nævnede Deres Navn, drog han et dybt Suk, og Taarerne stode ham i Øinene.«

---

[1]) Geheimeraad Henrik Henriksen Hielmstierne døde den 18de Juli 1780.

[2]) Generallieutenant Levin Ludvig von Hobe.

Salig Grevinde Rosencrone [1]) har fortalt mig, at i alle de følgende Aar efter 1772 indtil 1784 indfandt sig altid hver 17de Januar Enkedronning Juliane Maries Hofcavalerer hos hende til Gratulation i Erindring af den lykkelige Begivenhed paa denne Dag.

Imellem Aarene 1772 og 1784 blev, under Enkedronning Juliane Maries og Prinds Frederiks Regiering, Kong Christian VII behandlet med liden, endog udvortes Agtelse. Undertiden taalte Kongen det ikke. Saaledes engang ved et Apartement, da der spilledes Reversie, og Kongen spillede med Enkedronningen og Sophie Frederike. Da Kongen var staaet op fra sin Stol, præsenterede Marschallen med stor Respect Kortene, som han omdeelte, til Enkedronningen, men kastede Kongens skiødesløst paa Bordet ved hans Plads [2]). Kongen vendte sig da pludselig til ham med disse kraftigen prononcerte Ord: »*Est ce que c'est ainsi qu'on jette les cartes au roi son maître?*»

(Fortalt mig af Grevinde Rosencrone, som selv hørte det.)

---

[1]) Grevinde Agnete Marie Rosencrone døde den 3die September 1838.

[2]) Overhofmarschal, Geheimeraad Engel Carl Ernst Schack blev afskediget den 14de April 1784 og nogle Maaneder efter beskikket til Amtmand i Flensborg, siden til Overpræsident i Kiel. Han entlediges i Aaret 1799 og opholdt sig siden i Meklenburg-Schwerin paa sit Gods Nustrow, hvor han døde den 10de December 1810 (Manthey, Biographiske Efterretninger om de afdøde Riddere. Kjøbenhavn. 1820. S. 44—45.) Som Overhofmarschal blev han afløst af Geheimeraad Christian Frederik Numsen. Om den afgangne Overhofmarschal hedder det paa et andet Sted (Charlotte Biehl, Regjeringsforandringen 1784, meddeelt af E. Holm i Historisk Tidsskrift. 3 R. V, 421.): »Der vare mange Vidner paa, at han havde mishandlet Kongen og daglig forsømt ham».

I den Tid Hoffet laa om Somren paa Fredensborg — mellem 1772 og 1784 —, pleiede man ofte efter Middagstaffelet at seile en Lysttour over Søen til et Skovhuus. Der lod man sig da ofte give stegte Aal og tyk Mælk, og var det mærkeligt, med hvilken Appetit Prinds Frederik selv kunde spise der igien, da det dog ikke var ret længe siden man havde spiist.

(Fortalt af Samme.)

Arveprinds Frederik pleiede at sige, at han ikke brugte Snuustobak, undtagen naar han kom i Kirke og i Statsraadet, da han ellers strax faldt i Søvn.

Da Guldberg var Statsminister [1]), beæredes han undertiden med Besøg af Arveprindsen og Enkedronningen og vartede da selv op ved Souper'en. — Guldberg lod sig selv ikke bestikke, men hans Kammertiener solgte Entreen til Excellencen, og ved Audientserne maatte man kiøbe denne Karls Gunst for at komme ind. En Krone var det Mindste, man kunde byde ham.

I Aaret 1782 eller 1783 sagde den daværende Kronprinds til den daværende Statsminister, Grev Rosencrone [2])

---

[1]) Dette blev han egentlig først 1784, men allerede i Aaret 1780 var han som Stats- og Geheime-Kabinets-Sekretær den 27de November bleven Geheimeraad og strax derefter den 1ste December bleven underrettet om, at »Kongen fra samme Dag at regne havde udseet ham til Medlem i Geheimestatsraadet; dog vilde Kongen nærmere bestemme, naar han havde at tage ordentlig Sæde deri«.

[2]) Den i Aaret 1780 til Chef for Departementet for de udenlandske Sager udnævnte Geheimeraad og Baron — senere Greve — Marcus Gerhard Rosencrone var tillige bleven kaldet til at have

og hans Frue, da han sad ved Siden af hende paa Fredensborg, og der blev talt om Generalmajor Classen — der var bekiendt for at have alle de Store i sin Lomme[1]) —: «Ja, af ham faaer Deres Mand vel ganske artige Presenter?» «Jeg veed ikke», svarede Grevinden, «hvad Deres kongelige Høihed sigter til, men det er mig bekiendt, at min Mand ingensinde har faaet Presenter af Classen; engang har han sendt os et Par Valdsnepper.»

(Fortalt mig af Grevinden selv.)

Ved Aaret 1784 vare der af samtlige Kammerjunkere i Kiøbenhavn notorisk kun *tre*, som kunde skrive deres Navn tydeligt eller overhoved skrive ordenlig læselig Skrift.

Geheimeraad Guldberg var ved Forandringen 1784 meget nedslaaet. Han kom til Ingen og viste overhoved ingen stor Charakteer.

Den famøse 14de April 1784 fik ogsaa Kronprindsens Lærer, Conferentsraad Sporon, sin Afsked. Kronprindsen talte ikke venligt til ham. Sporon sagde: «Min Prinds, jeg kiender Dem ikke igien.» Prindsen svarede: «Dem har

---

Sæde i Statsraadet, naar udenrigske Anliggender der forhandledes, men blev egentlig først den 7de April 1784 Statsminister, indtil han strax efter maatte afgaae ved Forandringen den 14de April s. A.

[1]) Nordmanden Johan Frederik Classen, Eier af Frederiksværk og af den Eiendom uden for Østerport, hvor den efter ham saakaldte Classenske Have blev anlagt, især bekjendt ved det af ham ved Testamente af 28de Januar 1789 og Codicil af 23de Marts 1792 stiftede Classenske Fideicommis, fik under 23de August 1774 Titel af Generalmajor. Thaarup, Die Brüder Classen und ihre Wohlthätigkeit, i Mittheilungen aus dem Norden. Kopenhagen. 1830. S. 50.

jeg imod, at De ikke har lært mig Noget.» «Jeg havde mine Ordrer», svarede Sporon og bukkede. Den samme Aften — det var en Onsdag — var der Bal ved Hoffet, som først blev afsagt, siden igien tilsagt. Kronprindsen dandsede sine fire Dandse og syntes meget munter. Enkedronningen og Arveprindsen befandt sig ikke vel[1]).

Kobberstikkernes Afsætning af Portraiter er et godt Thermometer paa Vedkommendes Indflydelse. Professor Clemens har fortalt mig, at han i Aaret 1783 lod udgaae Subscriptionsplan paa et Portrait af Kronprindsen, men fik neppe 150 Subscribenter. Saasnart den 14de April 1784 var forbi, blev der en almindelig Efterspørgsel om det, og han solgte i kort Tid 2000 Exemplarer. Ligeledes, da han havde stukket daværende Cabinetsminister Guldbergs Portrait[2]), afsatte han i et Øieblik over 800 Exemplarer. Ministeren havde i sit Audientsværelse hængende det Ex-

---

[1]) Baade Enkedronningen og Arveprindsen fandt sig dog i at vise sig ved Ballet, men den Sidstnævnte kun for kort efter at gaae tilbage til sine egne Værelser. Mémoires de mon Temps. Dictés par S. A. le Landgrave Charles, Prince de Hesse. Copenhague. 1861. p. 149. Charlotte Biehl, Regjeringsforandringen den 14de April 1784, i Historisk Tidsskrift. 3. R. V, 423—24.

[2]) I Aaret 1782, efter Juels Maleri. Strunk, Samlinger til en Beskrivende Catalog over Portraiter af Danske, Norske og Holstenere. S. 197. I en Biographi af Clemens ved J. C. Fick, for største Deel affattet efter den i Aaret 1831 afdøde Kunstners egne Meddelelser og optagen i Selmers Nekrologiske Samlinger (2den Aarg. Kjøbenhavn. 1852. S. 335—379.), hedder det herom: „Da Clemens yttrede for Guldberg, at han vilde stikke hans Portrait, fraraadede denne ham det som et Arbeide, der ikke vilde svare Regning. Men Clemens bad kun om at maatte lægge en Subskriptionsplan i Ministerens Forgemak, hvorimod Intet var at erindre. Da Clemens senere præsenterede et Exemplar til Ministeren med Bemærkning om det store Antal Subskribenter, sagde han: „I Sandhed, jeg havde ikke troet, at mit Portrait blev søgt saa meget.“

emplar, som Clemens havde foræret ham. Enhver, som kom til Audients, havde Hast med at faae sagt: «Deres Excellences veltrufne Portrait, ja det har jeg ogsaa hængende paa min Væg», eller: «Det har jeg ogsaa forskaffet mig, for at bringe det med til mit Hiem». Efter den 14de April 1784 blev ikke solgt et eneste Exemplar. Af Andreas Peter Bernstorffs derimod vedblev efter hans Død Exemplarer at gaae af og søges endnu af og til, især af udenlandske Diplomater.

Det var den 14de April 1784, at den bekiendte Forandring i Statsraadet foregik. — I det nye Ministerium blev Bernstorff en Hovedperson. Det var ham, der fraværende havde ledet det Hele, og det var ham, som havde forfattet den Memoire, Kronprindsen oplæste. Mellemled havde været den gemene Karl Riegels, der lod sig bruge til at spille en subaltern Rolle, der blev Forræder mod Enkedronningen og siden en Gienstand for deres Foragt, hvilke han havde solgt sin Tieneste. Man gav ham siden aarlig en Pension af 1000 Rigsdaler, og han anvendte sit *otium*, som bekiendt, til at skrive Skandskrifter om Christian V, Christian VI o. s. v. Riegels var den, som blev brugt til at besørge Brevvexlingen med Bernstorff under Skin af Reiser i private Ærinder[1]).

Noget efter at det nye Ministerium var dannet, dannede sig en Cabale imod Bernstorff, hvori Schack-Rathlau og Rosenkrands vare Hovedpersoner, understøttede af den russiske Minister, Baron Krüdener[2]), der endog ligefrem forlangte

---

[1]) Jvnfr. Schlanbusch's Beretning om Regjeringsforandringen den 14de April 1784, i Historisk Tidsskrift. 3. R. V, 262, 275—76.

[2]) Statsraad, Baron Alexius von Krüdener var i Aarene 1786—1797 russisk Gesandt og befuldmægtiget Minister ved Hoffet i Kjøbenhavn.

Bernstorffs Afsked, for at en Anden kunde sættes i Stedet, som Keiserinden havde Tillid til. Kronprindsen viste den hele Cabale tilbage og underrettede selv Bernstorff om Alt. Bernstorff forandrede Intet i sin udvortes Opførsel mod Schack-Rathlau og Rosenkrands, men giemte det dog i sit Hierte og saa noget efter med Glæde Øieblikket komme, da de vare modne til Fald. Det var i Anledning af Bondesagen. Bernstorff var en ivrig Ven af de Grundsætninger, Rentekamret under Grev Christian Reventlovs Præsidium havde antaget. Da nu denne Sidste foredrog i Statsraadet Forslaget til Stavnsbaandets Ophævelse m. v., saa trak først Schack-Rathlau en Memoire frem, i hvilken han bestred Forslaget. Da han var færdig, vilde Rosenkrands ligeledes oplæse en Betænkning imod Forslaget. Da blev Kronprindsen utaalmodig og sagde, at han allerede havde hørt nok af disse Indvendinger, og at de allesammen havde deres Udspring af nedrig Egennytte. Schack-Rathlau og Rosenkrands fik nu deres Afsked af Statsraadet[1]), og Bernstorff var med det Samme tvende Antagonister qvit.

(Af troværdige Meddelelser.)

Da Grev Andreas Peter Bernstorff 1780 fik sin Afsked, og Grev Rosencrone blev Minister for de udenlandske An-

---

[1]) Geheimeraad Frederik Christian Rosenkrands, der var bleven Conseilsminister den 13de Mai 1767 og derefter havde været Medlem af Geheimeconseilet indtil dettes Ophævelse ved Struensee den 27de December 1770, var ved Forandringen den 14de April 1784 igjen bleven kaldet til at indtræde i det den 13de Februar 1772 efter Struensees Fald under Navn af Geheimestatsraadet gjenoprettede Geheimeconseil. Den 3die Juni 1788, da han afgik som Præsident for Admiralitets- og Kommissariats-Kollegiet, ophørte han tillige at være Medlem af Statsraadet, hvorimod Statsminister Joachim Otto Schack-Rathlau, skjønt altid fraværende, saa længe han levede, i Statskalenderen stadig findes medtagen

liggender i hans Sted, leiede Rosencrone hans Hotel i Bredgade[1]) mod en aarlig Leie af 800 Rigsdaler. Da i Aaret 1784 Rosencrone fik sin Afsked, og A. P. Bernstorff fik sin gamle Post igien, kunde han nu flytte ind i sit Palais igien, saasom Rosencrone strax forlod Byen. Der var nogle Dusin smukke Stole, som Rosencrone havde anskaffet sig, og som Bernstorff ønskede at beholde. Rosencrone var villig dertil og sagde Prisen, 4 Rigsdaler for Stykket, som de havde kostet. Men Bernstorff lod ham byde 3 Rigsdaler. Rosencrone svarede, at han havde villet tiene Hs. Excellence og havde sat sin Pris, men at han nu tog sine Stole med. Rosencrone fandt sig saa meget mere stødt ved denne Marchanderen, da han 1780 havde overladt til Bernstorff at bestemme Husleien og ikke begyndte mindste Aftingning af de forlangte 800 Rigsdaler.

Generalprocureur Stampe nød stedse, endog da han var bleven Statsminister, en Pension som fordums Conrector ved Aalborg Skole. Da han blev Statsminister, fandt han det upassende at sidde, som hidtil, ved Tallotteriets Trækning, og Etatsraad Schou fik den Forretning; men af de 500 Rigsdaler, Stampe derfor havde, fik Schou kun det Halve, Resten beholdt han selv.

I Statsminister, Grev Christian Reventlovs Familie taltes kun Tydsk. Han havde flere Døttre. Ved et Hofbal engagerede den daværende Kronprinds — nuværende Konge — en af dem, men da han talte til hende paa

---

blandt de andre Medlemmer af Statsraadet. Schack-Rathlau døde den 7de Juni 1800, F. C. Rosenkrands den 15de Mai 1802.

[1]) Nu Arveprindsesse Carolines Palais.

Dansk, forstod hun det ikke. Han spurgte hende nu paa Tydsk, hvor hun var født. Hun svarede: Paa Lolland. Prindsen blev saa forundret over, at den lollandske Frøken ikke kunde Dansk, at han lod hende staae og gik hele Salen om for at fortælle, at Frøken Reventlov ikke forstod Dansk, skjønt hun var født i Lolland. Men Comtessen blev derover saa fornummen, at hun og hendes Søstre Dagen efter begyndte at lade sig give Underretning i det danske Sprog. Jeg har selv kiendt to Sønner af samme Statsminister, der ikke kunde ordentlig Dansk, da de kom i et Institut.

Da Kronprindsen i Aaret 1788 om Somren bereiste Norge og da besøgte Fæstningen Kongsvinger, var der Commandant en brutal Tydsker ved Navn Bilhardt[1]). Da Kronprindsen spurgte, hvor mange Stykker han havde, svarede han: »Nur drei Canonen, Eure Königliche Hoheit, und die ganz und gar nicht taugen.» Prinds Carl af Hessen, der var med Kronprindsen, og som denne Bebreidelse i Grunden faldt tilbage paa, sagde til Commandanten: «Aber, Hr. Commandant, warum haben Sie mir das nicht gemeldet?» Bilhardt svarede: «Herr, kommen Sie mir nicht wieder mit Ihren Procuratorstreichen. Ich habe wohl dreimahl an Sie und Ihre schläfrige Generalität darüber geschrieben, habe aber nie eine Antwort bekommen können.» Prinds Carl taug.

Slottets Brand[2]). Den sande Aarsag til denne Ulykke var, at Arveprindsen havde ladet et stort Værelse indrette til tre, og da nu derved Høiden af ethvert blev uforholds-

---

[1]) Generalmajor Johan Ludvig Maximilian de Biellart.
[2]) Den 26de Februar 1794.

mæssig til Bredden, lod man lægge et nyt Loft lavere end det andet, men mellem det nye og det gamle Loft bleve Spaaner liggende, hvilke antændtes af derigiennem gaaende Kakkelovns-Rør.

Man fortæller, at da Brandmajoren vilde hugge Gulvene op, satte man sig derimod paa Grund af, at det var at fordærve altfor Meget og forvolde altfor store Bekostninger med Reparationer igien. Man tænkte, Slottet kunde ikke brænde.

Da Kongen blev sat i en Vogn for at føres bort, raabte han paa alle de Sprog, han forstod: »Red, hielp«.

Da Sophie Frederike, Arveprinds Frederiks Gemalinde, var død[1]) og, før Liget førtes til Roeskilde, Jordpaakastelsen forrettedes af Hofpræsten Bastholm, var Ingen tilstede derved uden nogle faa Hofbetiente, hvilket ogsaa meget stødte Bastholm. Da Ludvig XIV's Hierte blev bragt til Jesuiternes Collegium[2]), fulgte kun 6 af Hoffet med.

Da Enkedronning Juliane Marie laa paa sin Dødsseng[3]), qvæledes hun ved Tanken om Struensees Henrettelse og syntes stedse at see ham svævende for sig i blodig Gestalt.

(Fortalt mig af Prinds Emil af Augustenborg.)

---

[1]) Den 29de November 1794 paa Sorgenfri, hvorfra Liget Løverdag Aften den 27de December forbi Frederiksberg førtes til Roeskilde og her den følgende Morgen hensattes i Domkirken. De kjøbenhavnske Tidender. A° 1794. Nr. 101.

[2]) I Rue St. Antoine i Paris. Lemontey, Essai sur l'établissement monarchique de Louis XV, précédé de nouveaux mémoires de Dangeau, contenant environ 1000 articles inédits. Paris. 1818. p. 274.

[3]) Enkedronningen døde paa Fredensborg den 10de Oktober 1796.

Da den franske Minister Grouvelle havde sin første Audients hos Kong Christian VII i Aaret 1793 eller 1794[1]), sagde Kongen til ham i en fast Tone: „*Comment se porte mon frère, le Roi de France?*“ Ludvig XVI var dengang allerede henrettet, og Grouvelle havde læst Dødsdommen op for ham. Grouvelle tabte næsten sin Fatning ved dette Spørgsmaal. Christian VII havde endnu enkelte lyse Øieblikke, og han vidste meget vel, at Ludvig XVI var guillotineret.

Admiral Krieger[2]) kom under den franske Revolution op til den daværende Kronprinds og sagde til ham: »Deres kongelige Høihed skulde ikke troe, at Revolutionsaanden nu endog har begyndt at yttre sig paa Flaaden; men jeg skal nok holde den i Ave.« »Nu, hvorledes da?« spurgte Kronprindsen. »Det skal jeg sige Deres kongelige Høihed.

[1]) „Borgeren“ Philippe Grouvelle ankom vel allerede til Kjøbenhavn i Slutningen af August Maaned 1793 med et Creditiv af den franske Republiks *Conseil exécutif provisoire*, dateret Paris den 1ste Juni 1793, men dette Creditiv blev, da den franske Republik endnu ikke var bleven anerkjendt her, ikke modtaget. Derimod modtoges senere et af Direktorialregjeringen for Grouvelle den 21de Frimaire i Republikens 4de Aar (ɔ: den 12te December 1795) udfærdiget nyt Creditiv, og Grouvelle havde derefter sin Audients som befuldmægtiget Minister den 4de Marts 1796. Det sees af de vedkommende Akter i Udenrigsministeriets Arkiv, at Grouvelle ved denne sin første Audients hos Christian VII aldeles forglemte personlig at overlevere sit Creditiv, hvorfor Bernstorff maatte fremsende det til Kongen under 11te Marts s. A.

[2]) Viceadmiral Johan Cornelius Krieger, der heiste sit Flag paa Orlogsskibet Neptunus, havde i Aaret 1794 Befalingen over den dansk-norske Eskadre af 8 Orlogsskibe, 3 Fregatter og 4 mindre Krigsskibe, som dengang laa i Sundet forenet med en lige saa stor svensk Eskadre under Viceadmiral Grev Claes Adam Wachtmeister. Kronprindsen kom ombord paa Neptunus, forblev paa Skibet i tre Dage og seilede med det fra Kjøbenhavn til Helsingør. Garde, Efterretninger om den danske og norske Sømagt. IV, 326.

Det er saa Skik ombord, at naar der er holdt Bøn, siger Chefen: «Gud bevare Kongen», som da Mandskabet istemmer. Forleden, da jeg efter Bønnen som sædvanlig sagde: «Gud bevare Kongen», svarede en Matros: «og os Andre med». Men jeg sagde til ham: «Skidt med os Andre, din Slyngel, siger jeg; Gud bevare Kongen», hvorpaa de Alle raabte: «Gud bevare Kongen», og siden har Ingen turdet begynde med at føre os den franske Revolution ombord.»

For mere end tyve Aar siden[1]) spurgte den nuværende Konge den daværende Universitetspatron, Hertugen af Augustenborg, hvad man dog skulde giøre med den Hornemann, han var jo saa kiættersk og gjorde Nar baade af Christus og Apostlene. Kongen, den daværende Kronprinds, havde da faaet at høre, at han blandt Andet brugte paa sine Forelæsninger det Udtryk: «Der har Apostlen atter forgaloperet sig» (hvilket var sandt). Han sagde ogsaa om Tegnet paa Cain: «Om det nu var et blaat eller hvidt Baand, vor Herre hængte om ham, derom meldes Intet; men det seer man, at Ingen nu længere turde giøre ham Noget.» Ved en theologisk Embedsexamen rettede han en Candidats Exegese paa denne Maade: «Galt nok er det, hvad Apostlen siger, men De giør det ogsaa ti Gange værre.»

Frederiksberg Have fik i Aarene 1799 og 1800 en ny Indretning, hvorved den stive franske Smag omskabtes til den frie engelske. Til Dato (1801) har denne Forbedring kostet 38000 Rigsdaler.

---

[1]) Optegnelsen viser sig foranlediget ved og optegnet efter, at Professor, Dr. theol. Claus Frees Hornemann var bleven Kommandør af Dannebrog (den 28de Oktober 1817).

Conventionen med Rusland 1801[1]). Det er almindelig antaget, at Rusland tvang os til denne Convention. En fornem Mand har derom udtalt sig saaledes til mig: »Der ere vel de, som troe, at Stødet er givet det Petersborgske Cabinet herfra; vidste jeg end Noget derom, saa turde jeg dog ikke vide det.«[2])

Den 2den April 1801. Kronprindsen stod under Slaget paa Batteriet Qvintus. En Bombe faldt ikke langt fra ham. »Den var os temmelig nær«, sagde han og blev staaende.

Kongen var under Slaget paa Rosenborg. Han gik op og ned ad Gulvet og udraabte: »Vi vinde, vi vinde.« Man havde indtil det allersidste dulgt for ham de begyndte Fiendtligheder. Da han endelig fik dem at vide, sagde han: »Jeg vil ingen Krig have; mine Undersaatter skulle have Fred, saalænge jeg lever.« —

Efterretningen om Keiser Pauls Død kom her til Byen just som Nelson skulde komme i Land for at negotiere og spise til Middag paa Amalienborg. Det var af yderste Vigtighed, at den blev holdt hemmelig, til Englænderne vare ombord igien. Men ikke desto mindre var den allerede bekiendt i Byen Kl. 10 om Formiddagen, altsaa allerede førend Nelson kom i Land. Den Ene spurgte den Anden: Har De intet Nyt hørt? — Jo, at Paul er død. — Veed De det, saa for Guds Skyld tal ikke derom til Nogen — Nei. Men saa vidste dog Alle det alligevel. Rygtet kom ud paa den Maade, at Schimmelmann fik om Morgenen paa sit

[1]) Det er: Traktaten i St. Petersborg, afsluttet den 16de December 1800, ratificeret i Kjøbenhavn den 16de Januar 1801.

[2]) Jvnfr. Holm, Danmark-Norges udenrigske Historie 1791—1807. I, 327, 334, 347.

Comptoir et Brev, hvori det stod[1]), og kunde ikke bare sig for at udbryde: »Gud, er Paul død?« Dette hørte alle Secretairerne, og nu var det ingen Hemmelighed længere. Schimmelmann skikkede Bud derom til Kronprindsen. Han var just inde i et Værelse med Nelson. En Adjutant kom ind og kaldte Kronprindsen til Vinduet. Han hørte Efterretningen uden at tabe det mindste af sin Contenance og hviskede blot til Adjutanten, at det endelig maatte holdes vel hemmelig for Englænderne. Man paastaaer ogsaa, at de gik ombord uden at have faaet mindste Nys derom. Man beskyldte ellers de Svenske for, men muligen med Uret, at de havde havt Efterretningen før Slaget af 2den April, men skiult den for os med Flid. Da Lindholm Dagen efter var ombord paa Parkers Admiralskib for at slutte Vaabenstilstand, og Efterretningen blev dem derpaa meddeelt, sagde Parker: »Hvor meget Blod kunde ikke have været sparet, om man havde vidst dette nogle Dage før!« Da Lindholm første Gang var ombord, viste Parker ham et Kaart over Sundet, Kiøbenhavns Rhed og hele Defensionen saa nøiagtig, at det ikke var muligt at have det bedre. Skibenes Antal, Styrke, Besætning, Alt var paa det rigtigste.

---

[1]) At Grev Schimmelmann ikke modtog Efterretningen om Keiser Pauls Død skriftlig, men mundtlig ved Svogeren, Kammerherre Schubarth, der selv havde erfaret Nyheden fra Grev Bernstorff, sees af Schubarths Brev hos Holm, Danmark-Norges udenrigske Historie 1791—1807. I, 407. Det bliver derefter heller ikke troligt, at Efterretningen først gjennem Schimmelmann skulde være kommen til Kronprindsen. Iøvrigt hedder det dog ogsaa hos en anden Samtidig, der stod i nært Forhold til Schimmelmann, at Kronprindsen allerede havde Nelson hos sig, „als der Adjutant Lindholm unangemeldet in's Zimmer trat und mit anscheinender Gleichgültigkeit ihm auf dänisch zuflüsterte: „Kaiser Paul ist todt“ (Johann Georg Rists Lebenserinnerungen. Herausgegeben von G. Poel. Erster Theil. Gotha. 1880. S. 169.).

Det er Alle og Enhver bekiendt, at da der efter Slaget negocieredes med de Engelske, vare de fleste af dem, som vare omkring Kronprindsen, meget forsagte og vilde, at man skulde gaae over til de Engelske. Kronprindsen var kiæk og bestemt. De Forsagteste vare Grev Schimmelmann og hans Kone og Grev Christian Reventlov[1]). — Hertugen og Hertuginden[2]) derimod vare af Kronprindsens Mening og hialp til at afværge et vanærende Skridt. Dette befæstede dem i Kronprindsens Venskab. Schimmelmann og Reventlov har han derimod siden ikke ret kunnet lide, og det var paa et hængende Haar, at Schimmelmann havde faaet sin Afsked, da han først havde havt en dierv *tête-a-tête* med Kronprindsen, hvis ikke Hertuginden havde for Grevindens Skyld lagt sig derimellem. Kronprindsen skal i denne *tête-a-tête* have ladet ham høre, at han mere var en Kiøbmand end en Statsmand. Reventlov lod endnu faa Timer, før den tre Maaneders Vaabenstilstand blev sluttet[3]), flytte sine Møbler ud af Byen, hvorved han forøgede Bestyrtelsen, siden han som Medlem af Statsraadet viste saa stor Frygtsomhed. I den Mellemtid fra den 2den April, til den tre Maaneders Stilstand efter en Række af smaa Stilstande blev sluttet, var Toldboden opfyldt hver Dag med Spadserende af begge Kiøn, som alle syntes at have det bedste Mod. Kronprindsen saa det. »Jeg veed ikke«, sagde han, »hvorledes det kommer sig; jeg seer ingensteds Forsagthed uden paa deres Ansigter, som ere nærmest om mig.«

---

[1]) Jvnfr. Bidrag til Historien om 2den April 1801 efter en Optegnelse af L. Engelstoft, meddeelt af A. Petersen i Danske Samlinger. 1ste Bind (Kjøbenhavn. 1865—66.), S. 179—181.

[2]) Det er: Hertugen og Hertuginden af Augustenborg.

[3]) Vaabenstilstanden paa 14 Uger, afsluttet den 9de April 1801 paa Linieskibet London.

Midt under Krigen med Englænderne var den største Deel af Adelen paa Englændernes Side, og førend de kom, var det et almindeligt *propos* i alle de høiere Cirkler, skiønt man ikke turde sige det andetsteds end blandt Ligesindede, at vi havde fornærmet Englænderne, at de ikke kunde Andet end angribe os, og at naar de sloge os, som aldrig kunde feile, skete os ikke uden efter Fortieneste.

Dagen efter Slaget bleve Courerer expederede overalt, men alle de Efterretninger, som udsendtes, vare kun lidet trøstelige. Folk, som kunde vide det, have fortalt mig, at de allersletteste d. e. de meest modløse Rapporter vare de, som officielt bleve tilskikkede Ministrene og Consulerne. Committeret Pram har sagt mig, at han lagde sig dengang ud med Adskillige, fordi han ikke vilde skrive sit Navn under som Committeret i Commerce-Collegiet.

De vestindiske Øers Indtagelse af Englænderne i Marts 1801[1]). Det er notorisk, at Capitulationen var allerede giort, førend Englænderne kom med en Flaade. Den største Deel af Indbyggerne var engelsksindet. Allerede førend Skibene kom, havde Borgerne paa St. Croix givet en Forestilling ind til Commandanten for at vise ham det Umulige i at gjøre Modstand. Ligesaa havde de Militaire i Forveien offentlig sunget engelske Viser paa Gaderne og *God save the King* og drukket Kong Georgs Skaal. Da Englænderne endelig kom, og Allarmtrommen blev slaaet, mødte af det

---

[1]) Den 28de Marts 1801 toges St. Thomas og St. Jan, den 31te Marts St. Croix i Besiddelse af en engelsk Eskadre under Kontreadmiral Sir John Thomas Duckworth — senere bekjendt af sin uheldige Expedition til Konstantinopel i Aaret 1807 — med Landgangstropper under Generallieutenant Thomas Trigge.

200 Mand stærke Borgercompagnie ikke uden 50 paa Pladsen. Øen havde vel ikke kunnet længe modstaae den Flaade, som kom, men de vilde ligesaa lidt have kunnet tage den med 2 eller 3 Fregatter. Dette har en Capitain, som var paa Øen til samme Tid, fortalt mig.

Uniformer 1801. Ved de nye Uniformer, som Land- og Sø-Etaten og Hoffolkene fik i dette Efteraar, opkom en Art af Uniformmanie, og man talte om, at alle kongelige Embedsmænd, ogsaa de civile, skulde have en Embedsdragt. Regieringen foreslog selv det medicinske Facultet[1]) i Slutningen af November, om det ikke vilde antage en Uniform og selv give Ideen dertil. Men de frabade sig denne Ære. Anledningen til Uniformernes Forfærdigelse ved Land- og Sø-Etaten var de to franske Adjutanter Lauristons og Berthiers Nærværelse her i April og Mai, hvilke vare ganske prægtig udmaiede. For at faae dem færdige til Nytaar, maatte det meste Guld- og Perlestikkerarbeide bestilles i Hamborg, hvorhen en ganske anseelig Skilling desaarsag gaaer.

Det medicinske Facultet svarede i Anledning af Uniformen, at der skulde Mere til end denne for at skille fra Qvaksalvere. De sagde nemlig, at skiønt de erkiendte den gode Hensigt af Forslaget, skulde de dog allerunderdanigst formene, at dersom det maatte indskiærpes Politiemesteren at vaage over den Forordning mod Qvaksalvere, skulde dette maaskee have større Virkning i Henseende til Qvaksalveriets Hindring, men lagde til, at dersom det var Hans Majestæts Villie, at de skulde anlægge en, vilde de giøre det og foreslog da en, som man siger lignede Studenternes Uniform,

[1]) Meent er vistnok *Collegium Medicum.*

med en stor Silkekappe over, for at kaste over sig, naar de gik til Syge.

Ogsaa til de samtlige civile Embedsmænd i Departementerne og Retterne vare allerede Costumer foreslaaede, men da Cancelliet giorde en Erklæring for sig, som Collegium betragtet, saa havde samme den Følge, at hele Forslaget til de civile Embedsmænds Costumer for det første gik ind igien [1]).

I December 1801 udnævntes paa eengang 13 hvide Riddere. Aarsagen var at forhøie Hofetatens Glands til den forestaaende Ankomst af de badenske Herskaber, der nu havde seet saa store Ridderskarer ved det russiske og svenske Hof [2]). Man undrede sig over deriblandt ikke at finde nogen af de to Colbiørnsener, men det hedder, at Conferentsraads-Titel herefter skal være det Høieste for de civile Embedsmænd, og Baandene blot gives til Generaler, Admiraler og Hoffolk.

I Slutningen af December ventede man til Kiøbenhavn de badenske Herskaber fra Stockholm. Etatsraad Bruun havde tilbudt Hoffet sit Palæ [3]) og giorde en Bekostning af

---

[1]) Under 17de Januar 1803 skriver Kronprindsen til Frederik Moltke, dengang endnu Præsident i det danske Kancelli: „Justitiarius Kaas haver nu talt om en Uniform for Høiesteret. De Grunde, han anfører, finder jeg antagelige; jeg haver derfor tilladt ham nærmere at aftale Sagen med Dem, omendskiønt jeg i Førstningen ikke yndede Tanken.“ Historisk Tidsskrift. 4. R. II, 122.

[2]) Arveprindsen Carl Ludvig af Baden havde i Aaret 1801 med sin Gemalinde og deres yngre Børn besøgt Hoffet i St. Petersborg, hvor den unge Keiser Alexander I var gift med Arveprindsens Datter Louise Marie (Elisabeth Alexievna), og derefter Hoffet i Stockholm, hvor den unge Kong Gustav IV Adolph havde ægtet en anden Datter af Arveprindsen, Frederike Dorothea.

[3]) Det i sin Tid saa berømte Danneskjold-Laurvigske Palais, der fra

1500 Rigsdaler paa at decorere Værelserne. Nu brækkede Markgreven Halsen paa Veien[1], og de kom ikke. En halv Time efter at Coureren derom var kommen til Oxenstierna[2], var allerede fra Hoffet givet Ordre til at afbestille Alt, hvad der angik deres forventede Komme.

Grev Bernstorff blev engang af en udenlandsk Minister spurgt, hvad det vilde sige: „*Conseiller de conference*“ (Conferentsraad). „*C'est*“, svarede han, „*le cordon bleu des roturiers.*“

Grev Christian Bernstorff, nu Minister for de udenlandske Anliggender i Preussen, var i den franske Revolutions.Tid meget liberal i sine Yttringer og udlod sig ved en Leilighed til en vis Mand om Forskiel mellem Stænder, Adelig og Uadelig, paa en Maade, der gav denne Mand Anledning til at troe om ham, at han var ophøiet over Adelens *vulgus*. Nogle Aar efter, da Tingenes politiske Stilling havde forandret sig — medens Napoleon regierede i Frankrig —, adresserede den samme Mand sig til C. Bernstorff, som da var Statsminister, og anbefaler ham en ung haabefuld Mand, der ønskede at ansættes som Auscultant i et Collegium og var juridisk Candidat med bedste Charakteer, men af borgerlig Fødsel. Bernstorff giorde ham

---

Dronningens Tvergade langs Bredgade naaede til Marmorpladsen, og som endnu havde en vidt udstrakt Have, tilhørte paa den anførte Tid Etatsraad Constantin Bruun. Nyerup, Kjøbenhavns Beskrivelse. Kjøbenhavn. 1800. S. 219.

[1]) Paa Tilbagereisen fra Stockholm fik Arveprindsen ved Vognens Væltning i Nærheden af Arboga den 15de December et saa voldsomt Stød, at det Dagen efter gjorde Ende paa hans Liv. Schinkels Minnen ur Sveriges nyare Historia. IV, 115.

[2]) Den svenske Minister Carl Gustaf Oxenstierna.

opmærksom paa, at til Auscultanter antoges kun Adelige, og at denne var Borgerlig. «Dette er vel saa», svarede han, «men man har dog Undtagelser, og desuden hvad den Omstændighed angaaer, da veed jeg, at Deres Excellence er altfor meget ophøiet over Fordomme til, at den hos Dem skulde være af nogen Vægt.» «Hvad siger De», svarede Bernstorff, «ophøiet over Fordomme! I en monarchisk Stat maa Adelen have sine Forrettigheder, og saa længe jeg formaaer Noget, skal jeg aldrig tillade, at Statens gamle Indretninger i denne Henseende fraviges.» «Ja saa har jeg Intet mere at sige», svarede den Anden, studsende over denne aabenhiertige Erklæring, der saa lidt stemmede overeens med de Yttringer, han nogle Aar i Forveien havde hørt af den samme Mand.

(Den, som havde foranstaaende Samtale med Christian Bernstorff, var Legationsraad Manthey. Af hans egen Mund.)

Overkammerjunker Calmette — som døde omtrent 1813 eller 1814[1]) — aandede ene og alene for sit Hof-Embede, hvis Vigtighed han satte over Alt. Da Kong Christian VII i August 1807 flygtede fra Frederiksberg for de landede Englændere, og Calmette, som skulde følge Kongen til Colding, giorde Afskeds-Visit hos Grev Rosencrone, var hans Hovedbekymring den, hvem han *der* skulde finde at tilsige til Kongens Taffel. Dermed sysselsatte han sig i det Øieblik, da Fienden stod for Portene.

Søcapitain Rosenørn, som i Aaret 1819 eller 1820 paa

---

[1]) Overkammerjunker Charles Louis Bosch de la Calmette, Storkors af Dannebrog, døde den 22de August 1811. Adressecomptoirets Efterretninger. 1811. Nr. 206.

en Reise til Vestindien faldt overbord og druknede[1]), commanderede under Krigen fra 1807 en Skonnert eller Cutterbrig og krydsede dermed i Nordsøen. Her saa han sig forfulgt af en engelsk Brig, fra hvilken han, da han ingenlunde var den voxen, søgte at undflye. Cutteren var en stærk Seiler, og han kunde haabe paa denne Maade at redde sig. Men medens han sætter alle Seil til, falder en Mand overbord. Hans Besætning bestod meest af Jyder. Mandskabet forlangte, at Capitainen skulde vende for at redde Matrosen, men han svarede Nei; det mindste Ophold vilde kunne foraarsage, at de bleve tagne, og nu var der kun Spørgsmaal om at redde Kongens Skib. Imidlertid mærkede han strax efter, at Mandskabet ikke anstrengte sig, som det burde, og som det før havde giort. Han, som var en streng Mand og ivrig Soofficeer, talte dem da skarpt til og sagde, at dersom Nogen mukkede eller viste mindste Vrangvillie, vilde han paa Øieblikket skyde ham ned; og havde han sin Pistol opspændt i Haanden. En jydsk Matros gav i den Anledning et noget trodsigt Svar, og Rosenørn holdt strax Pistolen mod hans Bryst som for

---

[1]) Kaptainlieutenant Tøger Emil Rosenørn, Ridder af Dannebrog, var Chef for Skonnerten St. Thomas, da han paa Hjemreisen fra Vestindien i en Storm den 20de August 1819 faldt overbord og druknede i den spanske Sø. Som Sekondlieutenant havde han i Aaret 1808 kommanderet Kongejagten Søormen, et af de to smaa danske Krigsskibe i Nyborg Fjord, der, da Spanierne havde bemægtiget sig Fæstningen, efter en kort Kamp med de mod dem indsendte engelske Orlogsfartøier maatte stryge Flaget. I Aaret 1811 kommanderede Rosenørn som Premierlieutenant den nylig fra Englænderne tagne, nu dansk Flag førende, hurtigseilende Kutter *the Alban*, hvormed han paa et Krydstogt i Nordsøen havde vovet sig over mod Østkysten af Skotland, da han den 11te Mai 1811 uventet blev truffen og jaget af den engelske Orlogsbrig *the Rifleman*, Kaptain Pears, der seilede fra Leith til Göteborg med Depecher.

at skyde ham. «Det behøves ikke», sagde Matrosen og sprang med det Samme frivillig overbord. Det frapperede vel Rosenørn noget, og han æstimerede i sit Hierte den heroiske Siælekraft, men, bevarende sin Fatning og Alvor, sagde han koldt og lydelig: «Er der Flere imellem Jer, der vil gjøre det Samme, saa lad det skee strax.» Alle taug[1]). Cutteren blev imidlertid tagen og med Mandskab ført til England. Umiddelbart før den overgav sig, lod Rosenørn den bore i Grunden, saa at den snart blev fuld af Vand, og Englænderne fik ingen Nytte af den. Dette gav Anledning til, at Rosenørn blev i England overordentlig haardt behandlet og ikke bedre end de simpleste Matroser, thi de paastode, at han havde boret Huller i Skibet *efter* Capitulationen[2]), hvilket han paa Æresord benægtede og ei heller forholdt sig saa. Den ovenanførte Begivenhed er af Capitain Rosenørn selv fortalt til Professor I. W. Hornemann, af hvem den igien er mig fortalt. Mærkeligt forresten, at Capitain Rosenørn selv skulde faae en lignende Død, falde overbord og drukne.

Da Statsminister Kaas i Aaret 1811 var i Paris for at gratulere til Kongen af Roms Fødsel[3]), spurgte Napoleon

---

[1]) I Rosenørns Rapport, der er skreven i Fangenskabet ombord paa det engelske Flagskib „Adamant, tilankers ved Leith, den 20de Mai 1811" (og trykt hos N. A. Larsen, Fra Krigens Tid. Christiania 1878. S. 154—156.), findes disse Ord: „Tvende Mand mistede jeg under Jagten", og det bør fremhæves, at Rapporten gjør her udtrykkelig Forskjel mellem denne „Jagt af 12 Timer" og den senere følgende „Fægtning af omtrent en Time". Af en Bemærkning hos Garde (Den dansk-norske Sømagts Historie 1700—1814. Kjøbenhavn. 1852. S. 550.) sees det, at der i Hjemmet tidlig har gaaet ubestemte „Rygter om Mandskabets mindre gode Opførsel".

[2]) Det er: efter Strygningen af Flaget.

[3]) Kongen af Rom eller den senere Hertug af Reichstadt blev født den 20de Marts 1811. Heraf havde den franske Gesandt i Kjøben-

ham ved en Leilighed, hvor mange Indbyggere vel Island havde. Hans Excellence, som ikke vidste det, kom i nogen Forlegenhed, men svarede dog strax, at det havde omtrent «300,000».

Den sande og secrete Aarsag, hvorfor Grev Wedel Jarlsberg i Aaret 1811, blev kaldet herned fra Norge, var denne, at man havde fattet Mistanke til ham i Anledning af en Brevvexling, man havde opdaget, at han førte med den svenske Baron eller Greve Rosen i Gothenborg[1]). I Brevet til ham angaves ingen speciel Grund til hans Nedkaldelse. Da han havde sin første Audients hos Kongen, sagde denne til ham, at han havde kaldet ham hid, fordi han ønskede i saa kritisk et Øieblik at have en Normand hos sig, med hvem han kunde i Fortrolighed raadføre sig. Men for dog at give ham Noget at bestille, saa — befalede Kongen Greven

---

havn, Baron Charles François Luce de Didelot taget Anledning til at foranstalte i hine Dage megen Opsigt gjørende Festligheder, den 25de Mai paa det kongelige Theater, der var blevet stillet til hans Raadighed, omdannet og ved et Galleri forbundet med det ved Siden liggende Giethuus, og den 26de Mai paa Nørrefælled, hvor et storartet Fyrværkeri blev afbrændt (Den danske Statstidende. 1811. Nr. 44.). Først senere, den 26de August 1811, valgte Frederik VI Præsidenten i det danske Kancelli Frederik Julius Kaas til at overbringe Kongens Lykønskning til Napoleon. Den 30te April 1814 blev Kaas Stats- og Justitsminister og indtog denne Stilling indtil sin Død den 11te Januar 1827.

[1]) Grev Axel Pontus von Rosen, dengang Landshöfding i Göteborg. Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenska män. XII, 184—198. At Wedel-Jarlsberg var bleven nedkaldt til Kjøbenhavn paa Grund af politisk Mistanke, findes allerede tidligere antaget, men kun som Formodning og uden nærmere Omtale af Grunden til denne Mistanke. Wegener, Actmæssige Bidrag til Danmarks Historie i det nittende Aarhundrede. I, 409. M. J. Monrad, Det kongelige norske Frederiks Universitets Stiftelse. Christiania. 1861. S. 30.

at sammentræde med Universitetsdirectionen for at overlægge om og giøre Plan til en høiere Læreanstalt i Norge. Deraf blev Resultatet Kongens Resolution af 2den September 1811 angaaende et fuldstændigt Universitets Oprettelse i Norge.

Geheimeraad Luxdorph[1]) sagde endnu altid *I* til alle simplere Folk og *Han* til de fornemmere. Geheimeraadinde Hielmstierne — som døde 1806 — sagde altid *Han* til sin Svigersøn, Grev Rosencrone — som døde 1811 — og til andre fornemme Herrer, ligesom *Hun* til deres Fruer og Døttre

Nogle have en tilfældig Ugunst for visse Ord eller Forkiærlighed for andre. En af mine Venner kunde aldrig lide den Udskrift paa Breve «frit til Stedet», men vilde have «franco directe». Afgangne Statsminister Joachim Godske Moltke[2]) rettede i alle Concepter til, hvad han skulde underskrive, Ordet *i* til *udi*.

Blandt dem, som Grev Joachim Godske Moltkes Indsættelse i Finantsministeriet efter Freden 1814 var meget imod[3]), var ogsaa Statsminister, Cancelliepræsident Kaas.

---

[1]) Bolle Willum Luxdorph døde den 13de August 1788.

[2]) Grev Joachim Godske Moltke, der allerede havde været udnævnt til Statsminister den 28de April 1781 og var Medlem af Statsraadet indtil Katastrophen den 14de April 1784, blev den 6te December 1813 igjen udnævnt til Statsminister og forblev nu Medlem af det, efter Tilskyndelse af Geheimeraad Frederik Moltke, ved det aabne Brev af 24de April 1814 gjenoplivede Statsraad indtil sin Død den 5te Oktober 1818. Om den konservative Mands indtil Egensindighed gammeldags Skikke og Manerer: Mynster, Meddelelser om mit Levnet. S. 77.

[3]) „Finantsminister" var J. G. Moltke ikke bleven den 6te December 1813 — dertil udnævntes Møsting —, men Moltke tog dog ogsaa,

Denne skrev til en Ven et Brev, som begyndte saaledes: «*Ce que nous avons tous craint, est arrivé; le comte de Moltke est entré dans les finances.*» Men denne samme gode *Ven* viste strax Moltke Brevet i Fortrolighed. *Voilà l'amitié des Grands.*

En Anonym skrev til Moltke, strax efter at han havde overtaget Finantsbestyrelsen: «*Vous avez ressuscité la terreur de tout le monde.*» Moltke viste dette Brev til en Ven med den Bemærkning, at dette dog var at drive Plumpheden meget vidt. Denne Ven, som gierne vilde formilde Indtrykket, søgte at forklare ham, at *ressusciter* skulde her betyde «stille, dæmpe», fordi Ordet ogsaa havde saadan Betydning, f. Ex. *Vous m'avez ressuscité*, «De har beroliget mig, stillet min Bekymring». Men denne Forklaring er her uanvendelig; der er Forskiel paa at oplive en Person og at oplive en Skræk.

(Fortalt mig af en nøie underrettet Mand, som havde det af Grev Moltke selv.)

•

Da Hertuginden af Augustenborg i Somren 1815 opholdt sig nogen Tid paa Frederiksborg Slot i Anledning af Kroningen, bleve hendes Domestiker af Hoffet anviste de samme Kostpenge som Kongens egne Lakaier. De beklagede sig imidlertid til hendes Hofchef over, at de ikke kunde leve deraf. Da denne forestillede dem, at de jo dog fik det Samme som Kongens egne Lakaier, svarede de:

---

efter igjen at have overtaget Statsminister-Posten, en virksom Deel i Finantsbestyrelsen og blev med Møsting Medlem af den ved Bekjendtgjørelse af 9de Februar 1816 oprettede Direktion for Statsgjælden og den synkende Fond. Nathanson, Danmarks National- og Stats-Huusholdning fra Frederik den Fjerdes Tid. S. 350—353.

«Kan nok være, men vi have ogsaa mere Respect for vort Herskab» (Kongens Lakaier gaae ofte om og laane Penge hos dem, de ansige til Taffelet).

Da Professor Oehlenschläger ved Kroningen 1815 havde faaet Ridderkorset, kom han til en Ven og var meget glad. Vennen spurgte ham, om ogsaa Professor Baggesen var bleven Ridder. «Nei, Gud skee Lov», sagde Oehlenschläger, «det er just det, som fornøier mig allermeest.»

(Af samme Mands egen Mund.)

Den 4de November 1815 blev paa Theatret givet Hakon Jarl som Benefice for Instructeur Rosing. Prinds Christian var tilstede, uagtet han nylig havde forladt Norge og maattet opgive dette Riges Krone. Publicum forundrede sig meget over, at han vilde komme den Aften, og fandt, at det var at drive Contenancen meget vidt [1]).

Det i Aaret 1816 ophævede Oeconomie- og Commerce-collegium var berygtet for sin Bestikkelighed. Et Par Exempler blandt flere. Under Krigen 1807—14 forlangtes engang en Leverance af nogle tusind Pund Uld til de militaire Uldmanufacturer [2]). En rig her boende Englænder Nelthorp fik Leverancen til 50 pCt. høiere Priis end en Kiøbmand i Jylland ved Navn Bræstrup tilbød at levere

[1]) Rosing, „der, værkbruden siddende paa en fremrullet Stol, fremsagde den, kun i denne Forestilling optagne, mystiske Auden i Hakon Jarl“ (Overskou, Den danske Skueplads. IV, 413.), sagde denne Aften Publikum det sidste Farvel.

[2]) Ved kongelig Resolution af 5te Juli 1811 var Overbestyrelsen af samtlige Fabriker, der arbeidede for Land- og Søetatens Beklædning, bleven henlagt under det saakaldte General-Land-Oeconomie- og Commercecollegium (oprettet 1735).

Ulden for. I Aaret 1812 eller 13 bestemte Collegiet *selv* Prisen for hver Alen fra Klædefabriken i Viborg og andre private Fabriker leveret grovt, ufarvet Klæde (egentlig Vadmel) til 80 ß pr. Alen, hvilket Entrepreneurerne aldrig havde ventet, og hvoraf det Halve (40 ß) kunde have været nok. Men *derfor* florerede ogsaa Collegiets Medlemmer. Der faldt gode Procenter. For nogle Aar siden søgte en Biergværkseier i Norge om et Laan af 3000 Rbd. fra Commercecollegiet. Det blev afslaaet, skiønt der var mere end Sikkerhed nok. I Anledning af yttret Forundring herover sagde en af Collegiet saa sagte: «Hvorfor kunde De ikke bruge 10,000 Rbd.?» *Sat sapienti.*

Da i Aaret 1820 — dets Begyndelse — Cancelliet skulde for den til Opgiørelsen mellem Danmark og Norge nedsatte Commission giøre Regnskab for Justitsfonden, Cancelliefonden o. s. v., var der i det angaaende Justitsfonden afgivne Regnskab en Feilregning af over 100,000 Rbd., hvilken de danske Commissarier, Malling, Ployen og Alberg, lykkeligviis opdagede, inden Documentet meddeeltes den svenske Commissarius Holst[1]), og ellers var det hele Regnskab i en saadan Confusion, at det to tre Gange maatte skikkes tilbage. Man saa da og heraf, at Cancelliets Deputerede havde selv betydeligt aarligt Gagetillæg fra Justitsfonden, t. Ex. Præsidenten Kaas 1000 Rbd. (Han skal fra forskiellige Sider have en staaende Gage af 22,000 Rbd. aarlig.) Ligeledes befandtes det, at, skiønt Cancelliefondens Indtægter vare *allene* fra *norske* Kilder, var dog Intet deraf

[1]) Det er: den daværende Statssekretær i Norge, senere norsk Statsraad Holst. Statsraad Paul Christian Holsts Efterladte Optegnelser om sit Liv og sin Samtid. Udgivne af den norske historiske Forening. Christiania. 1876. S. 73—116.

anvendt til Norges eller norske Instituters Tarv, men paa anden Maade, f. Ex. 1000 Rbd. aarlig til Jonstrup Seminarium, 500 Rbd. aarlig til Herlufsholms Skole (NB. Cancellipræsidenten er Skoleherre). Den nordlandske Kirkefonds Indtægter fandtes ligeledes anvendte til Missionsvæsenet i Ostindien (under den sletteste Cours havde dette i eet Aar kostet 40,000 Rbd.) o. s. v., medens det nordlandsk-finmarkiske Kirkevæsen ikke i nogen Maade havde nydt godt deraf.

Torsdagen den 20de April 1820 sluttedes Protocollen over de nu netop endte Forhandlinger mellem de svenske og de danske Commissarier angaaende Opgiørelsen med Norge. Tvende Dage i Forveien vare de paa Nippet at afbrydes formedelst de norsk-svenske Prætensioner. Søndag Morgen den 23de Kl. 8 blev den undertegnet af alle Commissarierne som sluttet [1]).

Da i Aaret 1820 Opgiørelsen med Norge var endt, fik de danske Commissarier, Geheimeraad Malling, Etatsraad Ployen og Etatsraad Alberg, hver af den danske Regiering en Gratification af 4000 Rbd.

Den 22de April 1820 hørte jeg ved Toldboden i Kiøbenhavn en norsk Matros sige til en svensk, som vilde fraternisere med ham: »Jeg takker Gud for hver Dag, jeg har været under Dansken, nu kan vi — en stor Eed — leve som Kieltringer.»

---

[1]) Holsts Optegnelser S. 111: »Uagtet vi for ikke at overskride vore Fuldmagter maatte datere Opgjørelsen 20de April, blev den dog ikke undertegnet førend 2 à 3 Dage derefter.»

Da den fødte Normand, Høiesteretsassessor Engelhart, efter Norges Adskillelse fra Danmark, skulde bestemme sig, om han vilde blive i dansk Tieneste eller ikke, erklærede han sig for det Første. Kort Tid efter begiærte han imidlertid sin Afsked for at gaae til Norge og fik den. Men snart blev han kied af at være deroppe og ønskede at komme tilbage til sin forrige Stilling her, hvilket ogsaa kort efter skete[1]). Da nu en af hans Venner her i den Anledning sonderede Kongen, om det kunde lade sig giøre, replicerede Hans Majestæt: «Er nu den norske Ruus gaaet over?»

Da Geheimeraad Malling i Marts 1821 skulde referere i Statsraadet det udarbeidede Forslag til en forbedret og ny Indretning af Sorø Academie, spurgte Kaas — Cancelliepræsidenten — ham kort før i Kongens Forgemak, om det blev et *ridderligt* Academie og bestemt for *Adelen*. Malling svarede, at det blev for alle honnette og brave Folks Børn uden Forskiel. «Denne Mening», sagde Kaas, «har jeg ogsaa forhen været af, men nu synes jeg dog, at jeg er kommen noget tilbage derfra igien, og jeg troer, at det skulde være et adeligt Academie.» I Anledning af disse Yttringer befrygtede Malling nogen Opposition i Statsraadet ved den nye Plans Foredrag, men der mødte slet ingen, og Kaas giorde selv ikke mindste Bemærkning imod bemeldte Plans Grundsætninger.

Da den svenske Kronprinds Oscar i Sommeren 1822 kom til Kiøbenhavn for at reise til Tydskland[2]), var han,

[1]) Høiesteretsassessor Niels Engelhart, der i Aaret 1816 blev Medlem af en i Norge nedsat Lovkommission, indtraadte i Aaret 1818 paa ny som Medlem af den danske Høiesteret.

[2]) Jvnfr. Schinkels Minnen ur Sveriges nyare Historia. X, 235—255.

som naturligt, Gienstand for Alles Opmærksomhed. Han viste sig forstandig, artig, i alle Henseender vel instrueret og vel opdragen, saa at han vandt stort Bifald. Han indtog baade Kongen og Dronningen ved sin Opmærksomhed, Delicatesse og Forstandighed. Han udbad sig at maatte bivaane Gudstienesten i Hofcapellet og sendte siden Hofpræsten — Liebenberg — en Gulddaase. Han roeste ved alle Leiligheder, hvad han fandt her, dog med *jugement* og ikke, som om det var en Lectie. Han affecterede at tale Dansk; naar man tiltalte ham paa Fransk, svarede han paa Dansk og tilføiede, at han holdt meget af det danske Sprog. Han yttrede sig med Taknemmelighed om den venskabelige Modtagelse, han fandt, og forlængede sit Ophold over den bestemte Tid, dog med Tilladelse fra Faderen, som han underrettede om de Artigheder, man viste ham; Faderen tilskrev selv i denne Anledning Kongen en Taksigelses-Skrivelse. Han boede paa det saakaldte Kronprindsessens Palæ ved Siden af Amalienborg. En Deel af hans Suite — i Alt omtrent 20 Personer — var der beredet Logis for i Conferentsraad Bruuns Gaard i Bredgade, hvor ogsaa et Conditorie var indrettet, fra hvilket Herrerne kunde lade sig give Alt, hvad de vilde. Samme Conditor indgav siden en artig Regning, hvormed naturligviis ikke kunde controlleres; overalt og i alle Henseender blev Prindsen og hans Følge defrayeret i fuldeste Maade, saa at de ikke havde en Skillings Udgift uden forsaavidt Douceurerne angik. Med disse var Prindsen da ogsaa meget raisonnabel, det var bare Ducater. Paa Kongens Bibliothek gav han 20 Ducater; enhver af Kongens Sluproere, som roede ham til Holmen, fik 2 Ducater, enhver af dem paa Admiralitetssluppen fik 1 Ducat. Han besaa det kongelige Museum, det physiske Cabinet o. s. v. Paa sidste Sted viste han, efter hvad Professor Wad har fortalt

mig, meget gode mineralogiske Kundskaber og vidste at sammenligne, hvad han her saa, med hvad man havde i Sverrig, deels saaledes, at han gav de danske, deels saaledes, at han gav de svenske Samlinger Fortrinet. I sit Udvortes fandt man ham at have noget Mandigt (hvortil Knebelsbarten bidrog); han havde en rank Væxt og megen Holdning, denne sidste dog noget stiv. Han interesserede sig for Alt. Da han især af Liv og Siæl er Militair, maatte naturligviis det Militaire meest interessere ham, dog var han saa delicat aldrig at spørge om noget Vigtigt, f. Ex. Garnisonens Styrke, Toihusets Inventarium, Batterier o. s. v.; hans Følge — især en Ingenieurofficeer, som fulgte ham — var ikke fuldt saa delicat. Man viste ham imidlertid Alt, og selv Commandanten paa Cronborg havde Ordre ved hans Udstigning at indbyde ham til at see Fæstningen, hvilket han dog ikke tog imod, bemærkende, at han ikke fandt det passende at besee nogen af Hans Danske Majestæts Fæstninger, førend han havde giort Majestæten selv sin Opvartning. Kongen, som i Februar var bleven angreben af en Skarlagensfeber, var endnu ikke ganske kommen sig og holdt sig endnu paa sit Værelse [1]). Han var altsaa ikke ved Taffelet i al den Tid, Prindsen var her, men Dronningen gjorde Honneurs.

Da Kronprindsen af Sverrig, Oscar, paa sin Tilbagereise fra Tydskland atter besøgte Kiøbenhavn i December 1822, drak han en Aften Thee hos Ministeren for de udenlandske Anliggender, Rosenkrands. Dennes Gemalinde, en

---

[1]) Om Kongens farlige og langvarige Sygdom i Aaret 1822, hvorunder Flere forventede en forestaaende Regjeringsforandring: Breve fra Danske og Norske, især i Tiden nærmest efter Adskillelsen. Udgivne af Ludvig Daae. Kjøbenhavn. 1876. S. 110.

russisk Prindsesse — egentlig Knesinde — er meget stolt [1]). Hun havde vel, da Prindsen ventedes, samlet en Assemblee af Damer, men forbudt dem at reise sig, naar Prindsen traadte ind. Dette skete da og saaledes. Men Prindsen, som ellers var allevegne overordentlig artig, giengieldte dette med ikke at tale eet eneste Ord til nogen af dem, men underholdt sig kun med Madame Rosenkrands selv. Denne Anekdote er lidet bekiendt, men fuldkomment authentisk. De Faa, som vide den, fandt, at Prindsen havde fuldkommen Ret.

Statsminister Rosenkrands, som døde mellem den 6te og 7de Januar 1827 [2]), var en meget ærlig Mand, men havde lært meget Lidt, hvorover han ei heller havde nogen Agtelse for Videnskaber eller Literatur. Han ansaa alt Forfatterskab for Smøreri og havde gierne seet, at der end ikke havde været Aviser til; han kunde ikke begribe, hvad Folk endelig skulde *vide* alt dette for. Statstidenden blev derfor ogsaa under hans Ministerium til det elendigste politiske Blad, man kan tænke sig. Hans naturlige Ærlighed og Aabenhed giorde, at han ofte selv sagde: »Jeg er en Idiot; jeg har i min Ungdom Intet lært» (hvilket Sidste var fuldkomment rigtigt, thi hverken som Page eller som Second-

---

[1]) Niels Rosenkrands, fra Aaret 1810 til sin Død Statsminister og Chef for det udenlandske Departement, var som dansk Minister ved det russiske Hof bleven gift med Fyrstinde Varvara Viasemski, en Datter af Generalprokurøren i det russiske Senat, Fyrst Alexander Alexandrovič Viasemski og Fyrstinde Helene Trubetskoi. Fyrstehuset Viasemski nedstammer fra en Green af den Rurikske Stamme, der fordum har hersket i Smolensk og senere i Viasma. Kleinschmidt, Geschichte des russischen hohen Adels. Cassel. 1877. S. 59—61.

[2]) Født i Øiestad i Norge den 9de September 1757. Thaarup, Fædrenelandsk Nekrolog. Kjøbenhavn. 1835—1844. S. 323.

Lieutenant ved Regimentet i Horsens lærte han Noget). I Grunden meente han dog, at Skaden ikke var saa stor, hvorfor han ogsaa pleiede at sige: «Ja jeg har desværre ikke lært Noget i min Ungdom, men jeg har hiulpet mig med naturlig Forstand og Erfaring, og det gaaer jo ret godt.» Han var meget frimodig, naar det gieldte om at forsvare, hvad han ansaa for Ret, og da han aldrig havde Bi- eller private Hensigter, havde Kongen megen Agtelse for ham. Men formedelst denne Aabenhed og et Slags Ligegyldighed for de finere Hofformer ansaaes han ved Hoffet for at være *un peu grossier*. Han havde megen Følelse af sin Embedsværdighed og nedlod sig aldrig til at have Commerz med Jøder og Kræmmere, tage mod deres Invitationer o.s.v. Da Jøden Nathanson engang i Kongens Forgemak, efter adskillig Fidelitet med andre af de Fornemme, kom til ham og — idet han vilde ligesom række ham Haanden — spurgte ham, om han havde Noget at befale i Amsterdam, satte Rosenkrands hurtig Hænderne bag Ryggen og svarede kort: «Ich habe keine Geschäfte in Amsterdam.» Han var aristokratisk i sin Tænkemaade og havde derfor ei heller skiøttet om at blive Greve, men præfererede det simple Niels Rosenkrands. Da den danske Chargé d'affaires i Dresden Irgens-Bergh, som havde været hans Privat-Secretair, udbad sig hans Tilladelse til efter ham at opkalde sin Søn og saaledes at give ham Navnet Niels Rosenkrands, svarede Ministeren, at *Niels* tilstod han gierne som sit eget, men Rosenkrands tilhørte ham ikke allene, men var en Familie-Eiendom, over hvilken han ikke havde Raadighed [1]). Ved

[1]) Rosenkrands's Brev herom, dateret Kjøbenhavn den 22de September 1822 og væsenligen af det anførte Indhold, findes trykt hos L. Daae, Breve fra Danske og Norske, især i Tiden nærmest efter Adskillelsen. S. 26.

Ansættelse i det diplomatiske Fag saa han ikke meget paa academiske Examina eller slige offentlige Prøver paa Kundskaber. *Adelskab* og *Fransk* ansaa han som Hoved-Reqvisiterne og befordrede derfor ofte unge Adelige, som vare maadelige i deres Kundskaber. Han var en god dansk Mand, talte helst Dansk og opoffrede sig i de vanskeligste Tidsmomenter for Fædrelandets Bedste. I Wien vandt han Alles Agtelse og hialp meget til at redde det synkefærdige Skib. Han vidste selv at imponere den grove og overmodige svenske Minister i Kiøbenhavn Tawast [1]), saa at denne i det Mindste mod ham affecterede Høflighed. Han var saa arbeidsom, at han sædvanlig stod og arbeidede langt ud paa Natten og skrev det Meste med egen Haand. Men Mangel paa literarisk Dannelse giorde, at hans Udarbeidelser baade savnede Correcthed i Sprog og Form og bleve mere vidtløftige, end det havde været fornødent. Han var meget accessibel og tog hver Formiddag — med Undtagelse af Statsraadsdagene — velvillig og utvungen, i Sloprok og med Hue paa, mod Enhver, som meldte sig, havde i sine Samtaler en aaben, loyal og tækkelig Maneer og begegnede Enhver med Forekommenhed og Artighed; han var ogsaa med god Villie tienstagtig, naar han kunde tiene Nogen i de Ting, som henhørte under hans Ressort. Han var religieus i sin Tænkemaade, men uden at besidde den mindste Indsigt i Philosophie eller videnskabelig Religionslære. Ogsaa var det hans Mening, at Enhver har ligefrem at holde sig til Statsreligionen, og at Folket ikke maa raisonnere mere om *den* end om andre Statssager.

---

[1]) Generallieutenant og Friherre — senere Greve — Johan Henrik Tawast var efter Kielerfreden i Aarene 1814—1821 svensk Minister i Kjøbenhavn. Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenska män. XVII, 31—36.

Jeg hørte ham engang yttre sig paa det Bestemteste mod hvilkensomhelst Anmærkning til Bibelen. Han elskede meget sin Gemalinde, en russisk quasi-Prindsesse Viasemski, og forblev for hendes Skyld i Forretninger, som han i sin Alderdom havde ønsket at forlade. Hver Søndag Aften var der hos ham almindelig Soiree, ved hvilken der blev dandset af de Unge efter Claveer i en halvoplyst Sal, og hvortil gaves Thee og intet Andet. Det betragtedes som et Slags Cour eller Hoveri af dem, der bleve budne i Huset, og varede ei heller længere end til Kl. 11, saa man sædvanlig derfra gik i andre Selskaber. Han blev syg Natten mellem den 31te December og den 1ste Januar — den 31te December spiste han ved Kongens Taffel — og syntes strax at ahne sin Død; hans Enke paastod, at hun allerede havde vidst den ³/₄ Aar i Forveien. Han efterlod en betydelig Gield, men alt privat eller personlig, uden at have en Skillings Gield paa Godserne, som efter hans Død skulde tilfalde den næstældste Grev Scheel, en Sø-Officeer, som aldrig havde villet komme i hans Huus [1]). —

Ligesom Rosenkrands havde faaet en Mængde Ordener, saa end flere Gulddaaser, af hvilke han dog havde solgt de fleste. En særdeles prægtig havde engang Catharina i Rusland skienket ham. Denne havde han med sig, da han bragte Keiser Napoleon det blaa Baand (Elephantordenen) i Bayonne [2]). Ved en Cour holdt han den i Haanden og

---

[1]) Stamhuset Rosenkrands — bestaaende af Rygaard, Trudsholm og Barritskov — tilfaldt i Aaret 1824, da Niels Rosenkrands døde uden Livsarvinger, daværende Premierlieutenant i Søetaten, Grev Henrik Jørgen Scheel ifølge Bestemmelse af Statsminister Fr. Chr. Rosenkrands i Testamente af 7de Mai 1802. V. S. Skeel, Optegnelser om Familien Skeel. Kjøbenhavn. 1871. S. 341, 416.

[2]) Den 18de Mai 1808 var Keiser Napoleon I gjort til Ridder af Elephanten. Hans Symbolum: »Honneur et Patrie«.

dreiede den hyppig, som det var hans Sædvane. En Herre syntes at betragte den med Opmærksomhed, nærmede sig ham, bad om en Priis, beundrede Daasens Kostbarhed og erkyndigede sig om, hvorfra han havde faaet den. Han svarede da, at det var en Present fra Keiserinde Catharina. Et Par Dage efter, da han skulde reise, blev ham fra Keiser Napoleon givet en Daase, men Overbringeren giorde megen Undskyldning for, at, formedelst Tidens Korthed, havde man ikke kunnet anbringe to store Diamanter, som Keiseren havde befalet at indfatte deri, paa saa passende Steder, som det burde have været, da man ikke fik Tid til at giøre en ny Daase. Det var altsaa Keiserindens Daase, som havde forskaffet de to Diamanters Tillæg, for at Napoleons ikke skulde være af mindre Værd. For Rosenkrands var det et Par tusinde Daler mere, hvilket han slet ikke tog ilde op, om end de to bag efter tilføiede Diamanter just ikke passede saa vel til Daasen i det Hele.

Den 15de Marts 1824 om Aftenen døde Rentekamrets Veteran, Conferentsraad Wormskiold, Storkors af Dannebrog, i en Alder af 74 Aar. Han boede paa et Landsted i Frederiksberg Allee og gik hver Dag paa sin Fod ind til Byen til sine Forretninger, hvorved han befandt sig meget vel. Han havde næsten aldrig været syg; Mandagen den 8de Marts bivaanede han som sædvanlig Rentekammer-Collegiets Forsamling. — Han var meget afholdt for sin Retskaffenhed og Ærlighed, i Meninger var han temmelig paastaaende. Han var en stor Tilhænger af det Reventlovske Landbo-System, der i ham tabte sin sidste Støtte, ligesom han ogsaa, foruden Reventlov selv, var den sidst levende af dem, der havde grundet dette System, hvilket, med sine Feil, har været et stort Middel til at fremme borgerligt Vel

i Danmark, da uden dette neppe de gamle Onder vare blevne hævede i deres Rod. — Det var udspredt, at Ærgrelse over de store Cassemangler, der i den senere Tid havde fundet Sted hos Embedsmænd under Rentekamret, havde anlediget eller forværret hans Sygdom. I sidste Henseende kan det vel have virket noget.

Den 5te April 1824 blev den russiske Ministers, Baron Nicolays, Gemalindes Liig bisat i Petri Kirkes Capel. Hun var en Prindsesse af Broglie og catholsk. Det kom til Quæstion, om en *catholsk* Præst kunde fungere (forrette Jordpaakastelse og holde Tale) i en protestantisk Kirke. Biskop Münter satte sig derimod paa Grund af, at Catholiker aldrig vilde tillade en protestantisk Geistlig at fungere i en catholsk Kirke. Andre fandt, at det alligevel var smukt at vise sig tolerant. Den østerrigske Minister, Baron Langenau[1]) gav sig ved den Leilighed en vis Vigtighed og beraabte sig paa Exempel af, at for nogle Aar siden den russiske Minister Lisakevič[2]), skiønt ikke Protestant, var bleven uden Indsigelse bisat i Petri Kirke, og at da en græsk Geistlig havde fungeret. Men Biskoppen meente og forklarede, at

---

[1]) I Aaret 1824 fungerede Legationssekretæren ved det østrigske Gesandtskab i Kjøbenhavn, Baron Edvard Georg Wilhelm Langenau, under Gesandten, Geheimeraad August von Steigentesch's Fraværelse, som Chargé d'affaires ved det danske Hof og var senere i længere Tid, i Aarene 1829—1846, her accrediteret som saadan.

[2]) Statsraad, senere Geheimeraad Vassili Lisakevič var i Aaret 1800 bleven russisk Minister ved Hoffet i Kjøbenhavn og forblev her i denne Stilling — naar undtages korte Fjernelser under den af Keiser Paul forskyldte Spænding i Aaret 1801 og under Bruddet med Rusland 1813—1814 — indtil sin Død den 26de Oktober 1815. En fransk Anmeldelse af hans Død ved Legationssekretæren Is. van Sriemen staaer i Adressecomptoirets Efterretninger. 1815. Nr. 255.

der var stor Forskiel at giøre paa Græsk- og Romersk-Catholske, da Grækerne ikke vare i Opposition mod Protestanterne, ikke dreve Proselyterie o. s. v., ligesom ogsaa vore Love kun vare saa strenge mod de Catholske. For at jevne Striden tilbød Biskoppen *selv* at ville forrette Jordpaakastelsen, men dette vilde den catholske Præst ikke indrømme, da Bispen var en *Kiætter*. Var Sagen kommen for i Cancelliet, vilde, især efter Tingenes nuværende Stilling, dette neppe kunne have været af anden Mening end Biskoppen. Men det blev ved Præsidenten Kaas underhaanden, efter Aftale med Kongen, saaledes afgiort, at Handlingen *fandt Sted*, nemlig at den catholske Præst forrettede Jordpaakastelsen i Petri Kirke, uden at Tilladelse enten var givet eller nægtet, saa at fra *det Offentliges* Side Intet var skeet, og Spørgsmaalet saaledes er *res integra* for de følgende Tider.

I September 1824 havde Statsminister og Præsident i det slesvig-holsteenske Cancellie, Grev Otto Moltke det Uheld paa en Jagt ved en ham tilhørende Gaard, Espegaard[1]), at skyde af Vanvare en Bondekarl, som efter Nogle red ved Siden af ham, efter Andre stak Hovedet op ved et Gierde og blev af Grev Moltke antaget for Vildt. Karlen fik Skuddet lige i Hovedet og døde strax. Efter den første Beretning sad Greven paa en Vogn med Geværet opspændt; hans

---

[1]) Hovedgaarden Espe, Boeslunde Sogn, Slagelse Herred. Af Godsets Beboere fik Godseieren senere et smukt Vidnesbyrd i en Mindestøtte, som de efter hans Død opreiste for ham paa den saakaldte Grevindehøi i Parken ved Espe. Grev Otto Joachim Moltke afgik i Aaret 1842 fra sine mangeaarige Stillinger som Præsident i det slesvig-holsteenske Kancelli og Statsminister, efter forgjæves i Statsraadet at have modsat sig Prindsen af Augustenborgs Udnævnelse til Statholder i Hertugdømmerne, og døde efter et tilbagetrukket Liv den 1ste Februar 1853. Langhorn, Historiske Efterretninger om de danske Moltker. Kjøbenhavn. 1866. S. 44.

Kioleflig tog i Hanen, og Geværet løb af. Grevens ogsaa ellers melancholske Gemyt blev derved stærkt afficeret, og han befandt sig længe efter i en sørgelig Sindstilstand, som forværredes derved, at Karlens Fader ikke allene i sin første Sorg overøste ham med Bebreidelser, men ogsaa siden vedblev at være grov og uforsonlig, saa at alle Grevens Forsøg paa at tilfredsstille ham ved ethvert Tilbud vare forgieves. Greven blev imidlertid ved Retten dømt til den sædvanlige Bøde for saadan Vaadegierning[1]) og kom først i December Maaned ind til Hovedstaden.

Undertiden seer man i Aviserne Taksigelser for tilsendte Understøttelser fra en Anonym, som bruger til Motto eller i Stedet for Navn: »Mit lidet Huus staaer endnu«. Disse Understøttelser komme fra Kongen (Frederik VI).

I Begyndelsen af September 1824 løb, under stort Tilløb af Mennesker, et Orlogsskib af Stabelen, som blev efter Dronningen kaldet Marie[2]). Man fortæller, at det var blevet foreslaaet Kongen at opkalde det efter ham, men at han skal have svaret: «Nei, thi der er ingen Lykke ved mit Navn», hvilken Yttring af en saa god Konge rørte dem, der hørte den.

---

[1]) Christian V's Danske Lov 6—11—1.

[2]) Orlogsskibet „Dronning Marie" løb af Stabelen den 16de September 1824. Garde, Efterretninger om den danske og norske Søemagt. IV, 611.

Litteratur og Kritik.

C. F. Nielsen: Biographiske Efterretninger om Geistligheden og Lærerstanden i Oddens Pastorat eller Præsternes, Degnenes og Skolelærernes Personalhistorie i Oddens Sogn i Sjælland siden Reformationen tilligemed en statistisk-topographisk Beskrivelse af Oddens Sogn. Kjøbenhavn 1878 [ɔ: 1879]. (102 SS.)

En lang Titel til en lille Bog! Og ligesom en Bogs Titelblad angiver dens Indhold, saaledes antyder det i nærværende Tilfælde ogsaa en enkelt Side af dens Beskaffenhed, idet Gjentagelser og unødvendig Vidtløftighed høre til dens meget fremtrædende Ejendommeligheder. Alt, lige fra Begyndelsen til Enden, fra Ordningen til Udstyrelsen, er beregnet paa at bringe noget stort ud deraf.

Først kommer Topografien, derefter en Fortegnelse over „Litteratur vedrørende Oddens Pastorats Geografi og Topografi“ ɔ: et Manuskript og 7 Bøger, hvoraf de tre ere Kaldslexika, de to Beskrivelser af Skolelærerembeder, og de resterende to ere: Traps Beskrivelse af Danmark og Dr. Larsens Beskrivelse af Ods og Skippings Herreder, altsaa en meget ubetydelig Liste, som dog kan bringes til at fylde en hel Side. Derpaa følger en tabellarisk Oversigt over Provsterne i Ods Herred. En hel Side anvendes til Bispevisitatserne, men saa faar man ogsaa at vide — ikke Udfaldet af Visitatserne, men de visiterende Biskoppers Fødselsaar og Dødsaar og alle deres Ordener! Saa kommer „Litteratur og Kilderne til Oddens Pastorats

Presbytereologi“ og derpaa „Oddens Kirke-Ejere“. Efter denne Indledning nærmer man sig endelig Hovedsagen; blot endnu 3—4 blanke Sider, og man staar foran selve Præstehistorien, der dog først har endnu en lille Indledning, en tabellarisk Liste over alle Stedets Præster, hvor man i Korthed bliver bekjendt med deres Navne, Fødselsaar, Embedstid og Dødsaar, hvilket naturligvis altsammen gjentages paa de følgende Sider. Sognepræsternes og Kapellanernes Biografier fylde 46 Sider (S. 22—67), ikke fordi der siges saa meget om disse Præster, thi om mange af dem vides der naturligvis kun lidet, men fordi der medtages saa meget overflødigt. Man skulde saaledes tro, at det, hvor Hr. J. O. Grundtvigs Børn nævnes, havde været tilstrækkeligt ved det ene af disse Børn, N. F. S. Grundtvig, kun at anføre dette Navn, som enhver kjender; men nej, en saa gunstig Lejlighed til at brede sig lader Forf. ikke gaa ubenyttet forbi, og i Bogen om Oddens Gejstlighed findes der derfor et Stykke paa to Sider om Biskop Grundtvig (S. 33—35). Hr. Th. M. B. Galskjøt, som var Præst her i knap 14 Maaneder (1783—84), hvorpaa han forflyttedes, var en temmelig produktiv Skribent. Forf. afskriver Titlerne paa alle hans Bøger og Tidsskrifts-Artikler efter Erslews Forfatter-Lexikon, som det havde været tilstrækkeligt at henvise til, og faar derved en prægtig Liste ud, som optager hele 4 Sider (S. 44—48). Efter at Præste-Biografierne ere afsluttede, gaas der over til Lærerstanden, nemlig Sognedegnene, Skoleholderne og Skolelærerne. Et Tillæg indeholder „Inskriptioner fra Kirken, Kirkegaarden og Skolen i Oddens Pastorat“, og derefter følger et alfabetisk Navneregister, der imidlertid kun indeholder Navnene paa Sognets Præster, Degne og Skolelærere, ikke paa de mange andre Personer, som nævnes i Skriftet. Her viser Forf. sig pludselig sparsommelig, men, det forstaar sig, her vilde det have været til Gavn, om han havde taget mere med, og det er et Hensyn, som vist ellers ikke er fulgt. Endelig slutter den lille Bog — thi trods alle Forf.s Bestræbelser er den dog bleven lille — med to Sider „Trykfejl, Rettelser og Tillæg“. Naar jeg nu blot har tilføjet, at Forf. finder det fornødent at angive, at Skaane og Halland ligge i Sverrig (S. 28, 59), og

at han, skjønt han, som sagt, har givet en lille Biografi af N. F. S. Grundtvig, dog senere ved lejlighedsvis at nævne denne paa ny anfører hans Fødsels- og Dødsdag (S. 97), tror jeg, at Læseren vil have faaet et Indtryk af Bogens unødvendige Vidtløftighed.

Lad os nu se en lille Smule nærmere paa Indholdet.

Som den første Sognepræst nævnes (S. 22) Lavrits Olufsen. Det hedder, at han „vistnok“ var en Søn af Oluf Lavritsen, Sognepræst i Darum, at han blev ansat her efter Reformationens Indførelse, beskikkedes som Provst til Ods Herred 1545 og døde 1572 i en høj Alderdom. Hvorfor han „vistnok“ er en Søn af Hr. Oluf Lavritsen, erfares ikke; Forf. har vist ikke det ringeste at støtte denne Formodning paa uden Navnene, og det er et temmelig svagt Grundlag for en Gisning. I hvert Fald mener jeg at have mere for mig, naar jeg paastaar, at de to nævnte Mænd vistnok ikke vare Fader og Søn. Eftersom Hr. Lavrits var „i en høj Alderdom“, da han 1572 døde, maa han være født ved Aarhundredets Begyndelse, og var han, som formodet, en Søn af en Præst, maa dette altsaa have været en katholsk Præst; men uden Hjemmel har Forf. ikke Lov til at sætte en saadan Plet paa Hr. Lavrits's Fødsel og hans Forældre. Wiberg nævner i sin Præstehistorie (I. 267) en Oluf Lavritsen som Præst i Darum 1561, men at han ikke kan være Fader til den 11 Aar senere „i en høj Alderdom“ afdøde Præst paa Odden, er klart nok. — Efterretningen om, at Hr. Lavrits beskikkedes til Provst 1545, er ikke heller rigtig; den af Forf. anførte Kilde siger kun, at han 1545 var Provst. Der bliver saaledes ikke meget tilbage, som kan være rigtigt, af det, der fortælles om den første Præst; lad os haabe, det er det.

Nr. 2 er Christen Hansen Fynbo, „født 1539 i Ribe, hvor hans Fader, Hr. Hans Fynbo, da var Vikarius til Ribe Domkirke, senere Sognepræst til Alslev og Hostrup i Ribe Stift († 1559)“. Hvis jeg maa vove en Gisning — og det nys oplyste gjør mig dristig —, vil jeg opstille følgende: Forf. har set angivet, at Christen Hansen Fynbo ved sin Død 1602 var 63 Aar gammel, altsaa maa han være født 1539 (hellere:

omtr. 1539); han har endvidere fundet, at Hans Fynbo var Vikar i Ribe ved denne Tid, og saa har han kombineret dette: Christen Hansen Fynbo maa nødvendigvis være en Søn af Hans Fynbo, altsaa af Vikaren i Ribe, og derfor være født i denne By. Havde Forf. været en Smule mere bevandret i ældre Tiders Personalhistorie, vilde han have kunnet sige sig selv, at, dersom Hr. Christen var født i Ribe, vilde han ikke have faaet Tilnavnet Fynbo, men sandsynligvis være bleven kaldet Riber. I Virkeligheden taler alt mod det af Forf. angivne Slægtskab mellem de to Præster [1]), og er det i og for sig slemt, at Forf. saaledes ganske lader Fantasien raade, er det endnu værre, at han fortæller som den sikreste Sag af Verden, hvad der kun skyldes løse Gjætninger og uheldige Kombinationer.

Disse Prøver have lagt en saadan Mangel paa Paalidelighed hos Forf. for Dagen, at jeg sandelig ikke føler Lyst til at drive Undersøgelsen videre. Det er indlysende, at, naar et Arbejde som nærværende ikke er udført med minutiøs Nøjagtighed, saa at man kan stole paa dets Angivelser, er det ikke til stor Nytte, og jeg vil derfor ikke yderligere spilde Tiden eller trætte Læsernes Taalmodighed med at gjennemgaa det. Nogle enkelte Fejl, som jeg tilfældig har lagt Mærke til, skal jeg blot paapege i nedenstaaende Anmærkning [2]).

---

[1]) Det fremgaar ogsaa af det, man veed om Hr. Hans Fynbos Skæbne. Han var oprindelig Præst i Endrupskov (Tørning Len), men blev afsat 1528 af Hertug Christian, fordi han ikke vilde slutte sig til den nye Lære. Rimeligvis til Erstatning herfor ansattes han som Vikar ved Domkirken i Ribe, og denne Stilling synes han at have beholdt, lige til Kongsn 1557 tog den fra ham paa Grund af hans stadige Vedhængen ved den gamle Tro. (Barfod og Rørdam, Kirke-Kalender f. Slesvig Stift I. 149, 178. Ny kirkehist. Samll. III. 45. Kinch, Ribe Bys Hist. og Beskriv. indtil Reform. S. 477, 501 f.) Han var altsaa katholsk Præst eller i hvert Fald katholsk-sindet. — Forskjellig fra ham maa derfor sikkert Præsten i Alslev være. At denne døde just 1559, er ikke saa afgjort, som Forf. vil. Jvfr. O. Nielsen, Efterretnn. om Skadst Herred S. 198.

[2]) Om Rektor Hans Kraft i Kjøbenhavn citerer Forf. (S. 24) et Par ældre Kilder; men den nyere Litteratur nævner han ikke, hverken Hundrup, Lærerstanden ved Metropolitanskolen (S. 16—17) eller

Nutildags har man jo omtrent Lov til at bruge hvilken som helst Retskrivning, og der skal derfor ikke ankes over det gamle Standpunkt, Forf. indtager, naar han f. Ex. skriver „Vognfabriqueur" (S. 57), men at det overhovedet er tilladt efter nogen gammel eller ny Orthografi at kalde en Mand „Lieutenant ved Giederne" (S. 50), naar dermed skal betegnes, at vedkommende var ansat ved Guiderne, kan jeg ikke tro.

En stærk Tvivl har paatvunget sig mig ved Læsningen af Forf.s, Hr. Pastor Nielsens, egen Biografi (S. 57 ff.). Thi naar man her faar Underretning om de aller ubetydeligste Ting, f. Ex. paa hvilken Dag han aflagde Prøve i Gymnastik; naar man ser en afdød Datter af ham kort og fyndig karakteriseret som „Digterinde"; naar man finder hans litterære Produkter

---

Rørdam, Kjøbenhavns Universitets Hist. 1537—1621 (III. 722 ff.). Der er da ogsaa flere Fejl i de faa Linier, Forf. har om Manden. — Der gives aldeles ingen Oplysning om Hr. Rasmus Samuelsen Vindings Byrd (S. 25). Utvivlsomt var han en Søn af Præsten i Frenninge i Skaane, Samuel Rasmussen Vinding (Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne III. 139. Danske Samll. 2. R. VI. 252. Jvfr. Hist. Tidsskr. 3. R. III. 668). — Th. M. B. Galskjøt siges (S. 42) at være født 1742 i „Laurvig i Norge", men det skal være Landsbyen Lavrbjerg i Randers Amt. — S. 91 ophøjer Forf. paa egen Haand Skriveren Klavs Mortensen i Adelstanden. — S. 93 anføres en Klokkeindskrift fra 1599, der ender saaledes „Borchardus Gelligether [sic!] me fecit", hvortil der knyttes den Bemærkning, at denne Mand „vistnok" er en „Descendent af Heinricus de Borchard, der som Klokkestøber (Gelligether [!], Ghegheten [!!], Rothgiesser) har støbt den store Klokke i Alsønderup Kirke i Aaret 1513". En aldeles vild Hypothese! Klokkestøberen, der har gjort Klokken fra 1513, kaldes paa denne „Heinricus de Borch", og Forf. laver egenmægtig dette om til Borchard (der er et Fornavn). Klokkestøberen fra 1599 hed Borchard (Burkard) Jensen (Blom, Kristian IV's Artilleri S. 38, 175). — Forf.s Tilbøjelighed til Gjentagelser afstedkommer Forvirringer paa Grund af hans Mangel paa Akkuratesse. S. 10 angives 1603 som en af Præsternes Dødsaar, men S. 21 og 23 staar 1602; S. 15 siges Hr. Hans Backer at være død 1664, men S. 26 staar 1663; S. 27 henføres en Mands Død til Maj 1763, men S. 73 til April 1763. Ingen af disse Fejl er optagen i den store Trykfejlsliste bag i Bogen.

inddelte i 4 Grupper og den ene af disse betegnet som Skrifter, hvilke Forf. „har udarbejdet og efterladt sig i Manuskript“ [1]), — ja saa ligger den Formodning vist nær, at det er en afdød Mands Arbejde, vi have for os. Jeg har tænkt mig, at en samvittighedsfuld Ven har udgivet Bogen efter Forf.s Død eller fortsat Udgivelsen, dersom den allerede var paabegyndt forinden, og saa af lutter Samvittighedsfuldhed har været taktløs nok til at meddele Offentligheden Efterretninger om Forf., der ikke vedkomme fremmede, idet han har medtaget alt, hvad han har kunnet overkomme, og denne min Formodning har kun kunnet bestyrkes ved den Omstændighed, at Biografien sluttes, ligesom de andre Biografier, med Henvisning til Kilder, thi ved en Autobiografi vilde dette jo have været overflødigt, da de anførte Kilders Oplysninger nok alle skrive sig fra Forf. selv. Men hvor mange indre Grunde der end tale for Formodningen om, at Skriftet om Oddens Gejstlighed er et opus posthumum, tale ydre Grunde, bl. a. Statskalenderens Angivelse, bestemt derimod, og den maa derfor vistnok opgives.

Skjønt jeg tror, at det havde været bedst, om den foreliggende Bog havde henhørt til Rubrikken: de af Forf. i Manuskript efterladte Arbejder, vil jeg ingenlunde benægte, at der i den findes et og andet, som kan have nogen Værd; men det aller meste i den træffer man bedre paa andre Steder, og den er for unøjagtig i sine Angivelser og for lidet grundet paa et omfattende og indtrængende personalhistorisk Studium til, at den fortjener at henregnes blandt gode Bøger. At den til Trods for dens Ubetydelighed er bleven gjort til Gjenstand for Omtale i Historisk Tidsskrift, er kun en Følge af, at den udtrykkelig er tilstillet Redaktionen til Anmældelse.

---

[1]) De tre andre Grupper ere: 1) de i Trykken udgivne Bøger og Afhandlinger, 2) Bidrag til andres Bøger (et eneste) og 3) Dansemusik og Psalmemelodier.

C. F. Bricka.

C. Christensen: Hørsholms Historie, fra 1305 til 1875. Kjøbenhavn 1879. (VI + 384 + CII SS.)

En mærkelig tragisk Skæbne hviler over de fleste af vore gamle Kongeborge. Ildens Magt, Tidens Tand og Menneskets Haand have omtrent lige skaanselløst hærget dem. Rundt om træffe vi sørgelige Levninger af fordums Herlighed og mange Steder endda knap Levningerne. Der er noget nedslaaende deri, at Øjet, hvor det søger Fortidens Glans, finder Ødelæggelse, at Synet af de Steder, hvortil betydningsfulde Personer og Tildragelser i vort Fædrelands Historie ere knyttede, fremkalder et Suk. Vemodsfulde Drømme fødes i Stedet for begejstret Higen efter Daad.

Uden at Hørsholm, hverken i sin ældre eller i sin yngre Skikkelse, hørte til de Slotte, som have spillet nogen fremtrædende Rolle i vor Historie, behøver man blot at høre Navnet for strax at mindes om, hvad her var, og Indtrykket af en svunden Herlighed fortager sig ikke, naar man staar paa selve Stedet under

„de gamle Træer,
hvis dunkle, melankolske Krans
omgiver Hirschholms sjunkne Glans,“

thi gjennem alt klinger det samme: Ak, hvor forandret!

„Hist over Slotshavens sjunkne Terrasser
hviler Nattens Dug som et grædende Hav.
Slottet, man nedrev i uhyre Masser,
vidner Kirken om, lig et Kors paa en Grav.
Egnen er øde, Mathilde, hvor du
flygtig har redet den flygtige Ganger;
blot dine Lidelser mindes endnu
af den tungsindige Sanger.“[1])

Er det imidlertid end uimodsigeligt, at Stedet bærer et Forladthedens Præg, saa er det dog lige saa vist, at man ved

---

[1]) De første Linier ere tagne af Plougs Digt „Dronning Mathilde“, de sidste af Hertz's „Erindringer fra Hirschholm“ (Hertz, Digte fra forskjell. Perioder I. 182; jvfr. I. 198).

at rette Opmærksomheden paa den omgivende Egn og sammenligne Efterretningerne fra Fortiden om Godsets og Bøndernes Tilstand med de nuværende Forhold der vil opdage en stor og glædelig Forandring til det bedre, og til at anstille en saadan Sammenligning er der givet os et værdifuldt Hjælpemiddel i det omfangsrige historiske Skrift om Hørsholm, hvormed Hr. Kammerraad C. Christensen ifjor har beriget vor topografiske Litteratur[1]). Da det netop er dette Arbejdes Hovedfortjeneste at have skildret Godsets og dets Bønders vexlende Skæbner i en udførlig Fremstilling, som har Betydning langt ud over denne Egns Historie, skal der her først dvæles ved denne Side.

Forf.s Skildring af den hørsholmske Bondestands Forhold og Udvikling begynder, efter et Par indledende Bemærkninger (S. 44), med det 16de Aarhundrede, hvad der ubetinget maa anses for heldigt, thi vilde han have taget den ældre Historie med, var han kommet ganske udenfor de Grænser, som ere afstukne ved selve Opgaven: han skal med Hørsholm som Udgangspunkt give Bidrag til de danske Landboforholds Historie i Almindelighed, ikke omvendt gaaende ud fra det almindelige søge at tilvejebringe et Billede af Tilstanden paa Hørsholm. Med andre Ord: han skal fortælle os, hvilke Oplysninger Aktstykkerne give om Stedet, men ikke af Efterretninger om Landets Tilstand konstruere et Billede af, hvorledes der maa have set ud her. At der imidlertid jævnlig bør kastes et Blik paa det almindelige, navnlig i en Tid, hvor Oplysningerne flyde sparsomt, er en Selvfølge, og Forf. har ikke heller undladt dette.

Første Gang, man faar noget nærmere at vide om Tilstanden paa Hørsholm Gods, er fra Tiden strax efter Frederik I's Regeringstiltrædelse (S. 45)[2]), og Efterretningen lyder ikke

---

[1]) Tidligere, 1861, har Hr. Christensen udgivet et lille Lejlighedsskrift om Hørsholm, „Hirschholms Gods i det forrige Aarhundrede", hvilket han imidlertid nu paa en Maade tilbagekalder (S. 243).

[2]) Forf. henfører Klavs Gjordsens Optegnelser, som ere trykte i Nye Dsk. Mag. VI. 288 ff. (et Brudstykke i Dsk. Mag. 3. R. I. 138—9), til A. 1524—28. Tiden lader sig nærmere bestemme som 1524—25 eller vel snarere selve A. 1525, thi ligesom adskilligt angiver, at Optegnelserne ikke kunne være skrevne før i Slutningen af 1524

gunstig. Den gaar nemlig ud paa, at der herskede stor Armod paa Godset, saa at ikke Halvdelen af de skyldige Afgifter var indbetalt[1]). „I den følgende Tid er der ikke Spor af bedre Tilstande“, skriver Forf., som paaviser, hvorledes der jævnlig i det 16de og 17de Aarhundrede tales om Bøndernes Restancer, som maa eftergives dem[2]). Det er et mørkt Billede af Tilstanden, Forf. opruller for os, og dog virkede her ikke det, som var til saa stor Ødelæggelse i det ikke fjærnt liggende Horns Herred, hvor Jorderne tilsandedes i det 17de Aarhundrede[3]). Hvad var Grunden til denne Misère? Dannede denne Egn en Undtagelse, eller var det hele Land nedsunket i Fattigdom? Herpaa maa først svares, at, skjønt vi ogsaa høre Klager fra andre Egne af Riget, synes denne dog at have været særlig uheldig stillet. Saaledes hedder det, at Frederik II 1577 „befandt stor Armod og Besværing hos mange af Bønderne, „synderlig udi Kjøbenhavns Gebet“, hvorfor han eftergav alle Landboerne i Kjøbenhavns Len deres resterende Skyld og Landgilde, 17,448 Tdr. Korn[4]). Dernæst maa vi lægge Mærke til, at, medens vi i vore Dage ikke godt kunne tænke os andet end, at Nød og Fattigdom blandt vor Bondestand maa indvirke paa det hele og spores i alle Forhold, var

---

(s. f. Ex. S. 290), saaledes viser den Omstændighed, at Biskop Styge Krumpen nævnes som Ihændehaver af Aastrup Len (S. 299), at de maa være forfattede før 31. Aug. 1525, da Lenet overdroges til Erik Hak (Gyldenstjerne). Frederik I's danske Registranter S. 87.

[1]) Herved maa dog bemærkes, hvad allerede Allen (De tre nord. Rigers Hist. IV. 1. 304) har fremhævet, at Optegnelserne ere tendentiøse, idet de angive den daværende Konges Indtægter for lavt. Jvfr. Erslev, Konge og Lensmand i det 16. Aarh. S. 58.

[2]) Derimod udtrykker Forf. sig vist mindre korrekt, naar han siger, at ogsaa Landgildenedsættelser forekomme jævnlig; i al Fald nævner han selv kun et Exempel herpaa, en Forordning af 1574, som oven i Kjøbet kun delvis synes at være bleven efterkommet.

[3]) Annaler f. nord. Oldkynd. 1855. S. 114, 121, 136 ff.

[4]) Resen, Frederichs II's Krønicke S. 303. Suhms Saml. I. 2. 165. T. Lund, Histor. Skitser S. 122. Jvfr. Rørdam, Histor. Kildeskrifter II. 618 f.

Udviklingen i hin Tid anderledes: et pragtfuldt Hof, en mægtig Adel, en ret velhavende Handelsstand kunde bestaa ved Siden af en fattig Bondestand — for en Tid, thi tilsidst maatte de ødelagte Landboforhold gribe forstyrrende ind i de andre Stænders Levevis og i Statens Husholdning. I denne Splittethed maa man vist søge en af Grundene til den stærke Modsigelse, der hersker mellem Udtalelserne fra hin Tid, højrøstede Klager over Landets Ruin, og Kjendsgjerningerne, en i hvert Fald tilsyneladende blomstrende Stat. Ældre og nyere Forfattere have med Eftertryk hævdet Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, Tiden efter Aaret 1570, da den syvaarige Krig med Sverrig endtes og efterfulgtes af en 40aarig Fred, som en lykkelig Tid, bedre i økonomisk Henseende end baade den foregaaende og den følgende[1]); men fra selve dette Tidsrum lyder der dog Klager, som tyde paa lige det modsatte. 1604 erklærer Rigsraadet, at Adelen er forarmet, at der blandt Bønder og Borgere hersker større Armod, „end lettelig kan gives tilkjende", og at nogle Tusinde Bøndergaarde staa øde[2]). Senere gik det stærkt ned ad Bakke, da en uheldig Politik og ulykkelige Krige paalagde Landet tunge Byrder. Krigen 1625—29 ramte især Jylland haardt[3]), men ogsaa udenfor denne Landsdel føltes de sørgelige Virkninger. 1629 taler Rigsraadet om „den store Armod og Mangel, som findes hos disse Rigers Undersaatter", og om, hvorledes „meget, baade

---

[1]) Slange, Gesch. Christian IV m. Anm. v. J. H. Schlegel I. 67. Baden, Udkast til en Historie af Danmarks Handel og Næringsveje S. 241. Becker, Orion, Qvartalskr., II. 283 f. Becker, Herluf Trolle og Birgitte Gøie S. 4. Gjellerup, Biskop Jens Dinesen Jersin S. 82. Hist. Tidsskr. 4. R. III. 611. Trap, Beskriv. af Danmark, 2. Udg., V. 509. Jvfr. Samll. t. jydsk Hist. og Topogr. III. 186.

[2]) Molbech, Christian IV's Breve I. 8. Jvfr. nogle Optegnelser fra samme Tid om øde Gaarde i Jungshoved Len hos Repholtz, Beskriv. over Baroniet Stampenborg S. 152.

[3]) Se f. Ex. Suhms Nye Samll. I. 209 f., 215. Hist. Tidsskr. II. 195, 198 ff. Gjellerup, J. D. Jersin S. 171. Efterretnn. ang. Ribe, 3. Saml. af P. Adler, S. 52 ff.

Kronens og Adelens, Gods staar slet øde", og det følgende Aar hedder det i Raadets Skrivelse: „I Jylland haver den største Del ikke selv at æde; her i Landene [ɔ: paa Øerne] have mange ikke allerede Korn at saa [det er skrevet 27. Marts], fast mindre at æde, til Høsten kommer." Senere hen paa Aaret fandt Rigsraadet en ny Lejlighed til at minde om Sagernes betænkelige Tilstand: „Kongen har allerede de Len i Sjælland, som ere saa forarmede, at en stor Del Gaarde der staa slet øde og Hs. Maj. kun faar Restance fast i alle Regnskaber i Stedet for Landgilde og maa endda mange Steder laane Bønderne deres Sædekorn" [1]). 1640 klages der fra samme Side over den store „Uformuesomhed fast iblandt alle Stænder" [2]). Disse Klager komme imidlertid alle fra Rigsraadet, og det kan ikke betragtes som et ganske uvildigt Vidne, da det var i dets Interesse at skildre Landets Hjælpekilder saa reducerede som muligt, hvorfor vi ogsaa høre Kongen, hvis Ønsker gik i modsat Retning, erklære 1624 til Raadet: „Hvad Landens Udmatten angaar, da kan den vel ikke være saa stor, som den vel formenes" [3]). Foruden denne Tendens hos Rigsraadet til at møde Kongens om sig gribende Planer med mørke Skildringer af Rigernes Nød lader der sig ogsaa tænke andre Bevæggrunde for det til at udmale denne Nød med sorte Farver, uden at det dermed skal være sagt, at man var sig Overdrivelsen bevidst. Der hørte ikke nogen meget skarp Sans til for at opdage, at Adelen levede over sin Evne, og for Standens klartsynede Medlemmer maatte denne Iagttagelse fremkalde Uro i Sindet. Denne Følelse af egen Usikkerhed maatte atter indvirke paa Opfattelsen af Tilstanden i Almindelighed. Og dertil kom hele Tidsalderens Hang til at tage tungt paa Livets Tilskikkelser; thi om der end kan have været mange, som levede i sorgløs Glæde og, for at bruge et gammelt Mundheld, lode fem være lige, er det dog en Kjendsgjerning, at der over Tiden hvilede

[1]) Molbech, Christian IV's Breve I. 349, 398, 409.
[2]) Danske Samll. VI. 82.
[3]) Molbech, Christian IV's Breve I. 164.

et Tryk af bange Anelser, og at en mørk Livsbetragtning ofte gav sig Luft[1]).

Men idet der saaledes kan være Grund til ikke ubetinget at fæste Lid til de Klager over Landets Forfald, som lyde i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede, navnlig efter Deltagelsen i Trediveaarskrigen, maa man ad anden Vej søge at komme til Klarhed herover. Arkiverne maa granskes flittig, før Spørgsmaalet lader sig tilfredsstillende besvare, thi det trykte Materiale er aldeles utilstrækkeligt. Ligesom den Gang hører man den Dag idag de mest modstridende Ytringer om Tilstanden i hin Tid. Nylig har saaledes en Historiker, der paa det nøjeste er inde i Tidens politiske Historie, udtalt følgende om Aarene efter Freden i Lybæk: „Krigens Saar vare i Virkeligheden ulægelige. Fra Ødelæggelserne i Jylland skriver sig for en stor Del den materielle Tilbagegang i Landet“ [2]). Til et ganske andet Resultat ere imidlertid Topograferne komne: baade for Sjællands og Fyns Vedkommende erklære de, at der herskede megen Velstand paa Landet lige til Svenskekrigene under Frederik III[3]). Et Skridt videre endnu er en Statistiker gaaet, som i Modsætning til de Lærdomme, Historikerne have doceret, ved statistiske Data søger at paavise, at, medens Arbejdernes Stilling her i Landet forværredes i Tidsrummet 1550—1600, forbedredes den stadig fra 1600 til 1660, saa at den i de sidste to Aartier, 1640—1660, var saa god, at der maaske ikke har været noget Tidspunkt, hvor Arbejderne i materiel Henseende have været saa gunstig stillede[4]). Det maa imidlertid bemærkes, at den Forfatter, der har op-

---

[1]) Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter 1813. S. 4—5. Stolpe, Dagspressen i Danmark I. 66, 72. Jvfr. Efterretnn. ang. Ribe, 9. Saml. af P. Adler, S. 42.

[2]) Fridericia, Danmarks ydre polit. Hist. 1629—60 I. 107.

[3]) (Seehusen) Optegnelser om Lyngbygaard og Gjerdrup Hovedgaarde og Godser, Slagelse (1869), S. 19. Hist. Tidsskr. 4. R. V. 228 ff. Carlsen, Efterretnn. om Gammelkjøgegaard og Omegn I. 193, 196. Samll. t. Fyens Hist. og Topogr. VIII. 202.

[4]) Falbe Hansen, Forandringerne i Priserne paa Danmarks væsenligste Frembringelser S. 78 ff.

stillet denne, for de fleste Historikere vistnok noget sære, Paastand, udtrykkelig siger, at den egenlige Bondestand, især Fæstegaardsmændene, gik tilbage, medens alle de andre Samfundsklasser tiltoge i Rigdom og Velvære[1]). Altsaa er for saa vidt ogsaa han kommet til den Opfattelse af Adsplittetheden i de forskjellige Stænders Interesser, som ovenfor gjordes gjældende, men det synes rigtignok, som om han paa dette Punkt ikke har støttet sig til sit statistiske Materiale, men snarere til en vis Grad har ladet sig lede af en historisk Opfattelse, som han stærkt har lempet efter sin Theori.

Sandsynligst forekommer det mig, at dømme efter det, som er offentliggjort, at Virkningerne af Krigen 1625—29 udenfor de Egne, der vare berørte af den, ingenlunde have været saa ødelæggende for Landets økonomiske Tilstand. Først de Ulykker, som ramte Riget ved Midten af Aarhundredet, tilføjede det Ulivssaar. —

Den danske Bondestand trænger i høj Grad til en Historieskriver[2]), det indrømmes nu fra mange Sider. Den gamle gængse Opfattelse af dens Trællekaar under Adelens Aag har vist sig urigtig i saa mange Henseender, at den maa opgives, og vi trænge derfor til at faa en anden i Stedet, thi det er ikke nok at vide, at det, som længe har gjældt for Sandhed, og som til Dels endnu læres i vore Skoler, er fordrejet Sandhed, vi maa ogsaa have at vide, hvorledes Forholdet da i Virkeligheden var. Til at faa dette Spørgsmaal klaret er der i de senere Aar ydet saa mange og gode Bidrag, at man skulde tro, det nu ikke vilde være uoverkommeligt at give en samlet Fremstilling af Standens Historie. Ligesom en saadan Skildring vil være nødt til at skjelne mellem Udviklingens Gang paa denne og paa hin Side af Store Bælt[3]), saaledes maa den

---

[1]) Falbe Hansen, anf. Skr. S. 83.

[2]) Jvfr. H. F. Rørdam i Samll. t. jydsk Hist. og Topogr. VII. 89—90.

[3]) Det er en bekjendt Sag, at Vornedskabet ikke fandtes i Jylland og Fyn og ikke heller i Skaane. Dog har man anført Beviser for, at det ikke var ganske ukjendt i disse Landskaber. (Estrup, Tygestrup S. 152. Hist. Tidsskr. II. 494 ff. J. E. Larsen,

ogsaa skarpt paavise Forskjellen ikke alene mellem Selvejerbøndernes og Fæstebøndernes Kaar, men ogsaa mellem Kronbøndernes og Adelens Bønders Kaar. Det var jo længe Mode baade blandt Historikere og Lægfolk at lade den gamle danske Adel være Syndebuk for Fortidens Fejl; men lidt efter lidt har dog den ene Protest efter den anden hævet sig mod denne Opfattelse som uretfærdig og uhistorisk, og den tør derfor ikke længer fastholdes, skjønt man paa ingen Maade kan frikjende Adelen som Rigets første Stand for en betydelig Del af Ansvaret for den sørgelige Tilbagegang. Paa intet Punkt har en foregaaende Tids demokratisk-tendentiøse Historieskrivning tydeligere lagt sig for Dagen end i Skildringen af Adelen som Godsadel i dens Forhold til Bondestanden, og der er gaaet lang Tid hen, inden man har faaet Øjnene op for det partiske i

---

Saml. Skrifter 1. Afd. I. 340. Stemann, Den danske Retshist. S. 299. Jvfr. dog Allen, De tre nord. Rigers Hist. IV. 1. 47—8.) Formentlig kunne disse Exempler forøges ogsaa for en senere Tid, se Samll. til Fyens Hist. og Topogr. IV. 259 (Fyn 1481), Dsk. Mag. III. 41 (Fyn 1482), Hvass, Meddelelser om Personer og Familier af Navnet Hvas III. 140 (Jylland 1499). Naar det i en Retssag 1551 mellem Iver Juel til Stubbergaard og Mag. Mads Hvid til Estvadgaard, Præst i Holstebro, om en jydsk Bonde, som var Iver Juels „fredløse Mand", siges, at Iver Juel havde undt og samtykket, at Bonden maatte være paa M. Madses Gods, „indtil saa længe han sagde hannem der til om" (Kolderup-Rosenvinge, Gamle danske Domme I. 164 f.), da synes denne Overladelse, saafremt den er foregaaet, før Manden havde mistet sin Fred, hvorom vi intet vide, at tyde paa et mærkeligt Afhængighedsforhold. Derimod mener Kolderup-Rosenvinge, at en Retssag fra 1576 om en jydsk Bonde, som beskyldtes for at være flyttet fra Fru Magdalene Banners Stavn mod hendes Vilje og Minde, ikke kan tjene til Bevis for Vornedskabets Tilværelse i Jylland, da Herskabets Klage gaar ud paa, at han uden Opsigelse har forladt det Hus, han havde fæstet (Gamle Domme III. 288). Det samme gjælder maaske ogsaa en lignende Sag fra 1593 (Dsk. Samll. III. 312). Megen Interesse og Betydning have de Oplysninger om Vornedskabets Existens i Fyn i Midten af det 17de Aarhundrede, som ere fremdragne i Hist. Tidsskr. 4. R. V. 257 ff.

denne Skildring[1]). Var Talen f. Ex. om Hoveriet, klagedes der strax over det utaalelige Hoveri, Bønderne maatte yde deres adelige Herrer, medens man glemte at fremhæve, at Kronens Bønder ikke havde det en Smule bedre, men snarere en hel Del daarligere. Da Rasmus Nyerup, selv en Bondesøn, født under Stavnsbaandet og derfor, som naturligt var, i særlig Grad varmtfølende for den Stand, hvorfra han var udgaaet, i Begyndelsen af dette Aarhundrede skildrede Bondestandens Historie, optog han i sin Fremstilling, der er holdt i Tidens Stil med heftige Udfald mod Ladefogdens Pisk, Træhesten og Hullet, adskillige hidtil utrykte Breve om Hoveriet i det 16de Aarhundredes anden Halvdel[2]). Men alle disse Aktstykker angaa, vel at mærke, kun Kronens Bønder, og for at komme Adelen til Livs maa Nyerup derfor bruge en Vending som denne: „Det var for den Tid regnet ingen mildt Hoveri, og det var endda paa Kronens Gods, hvor højt maa da ikke de smaa Despoter, Herremændene, have spændt Buen paa deres egne Godser!“ [3]) Denne Slutning, der har fundet Anklang hos saa mange, er imidlertid ganske uholdbar; den forudsætter noget, som først burde bevises. Naturligvis kan man nævne Adelsmænd, som have været tyranniske mod deres undergivne, haarde Bondeplagere, som ikke vare ængstelige i Anvendelsen af Midlerne, men derefter at karakterisere den hele Stands Regimente er lige saa utilladeligt som at overføre Forholdene i det 18de Aarhundrede paa Tilstanden i Frederik II's og Christian IV's Dage. Man kan ogsaa anføre Exempler paa adelige, som have været deres Bønder et mildt Herskab, og undersøger man Sagen nøjere, synes det, som om Adelens Bønder i det hele taget havde det bedre end Kronens, i hvert Fald bedre end de Kronbønder, som boede i Nærheden af kongelige Slotte, og hvem derfor alt Slags Hoveri paalagdes. 1626 erklærer Rigs-

---

[1]) Se især Rasmussen, Optegnelser om Gisselfeld S. 107—19. Jfvr. Hist. Tidsskr. 4. R. V. 228, 267.

[2]) Nyerup, Hist.-stat. Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge I. 373 ff.

[3]) Nyerup, anf. Skr. I. 380.

raadet rent ud, at Bønderne heller ville bygge og bo paa andet Gods end Kronens[1]). Ligesom vi fra Midtjylland høre, at Adelens Gods ved Midten af det 17de Aarhundrede var i en bedre Forfatning end Krongodset[2]), og se Bønderne af Frygt for Udskrivningen rømme ind paa Adelens Godser[3]), saaledes træffe vi Vidnesbyrd om det samme Forhold i Sjælland, hvis nordøstlige Del efter Frederik II's ihærdige Bestræbelser næsten udelukkende var i Kronens Eje. Til Belysning af dette Æmne have Forf.s Oplysninger om den sørgelige Tilstand, hvori Bønderne om Hørsholm befandt sig, megen Betydning.

Ved de Foranstaltninger, som Christian IV greb til for at ophjælpe Landbefolkningen her paa Egnen, dvæler Forf. kortelig (S. 46—7), saaledes hans Brev af 27. Novbr. 1623, hvorved han skjænkede Bønderne i Kjøbenhavns, Frederiksborg og Kronborg Len deres Gaardes Bygninger til Arv og Ejendom, en Foranstaltning, som dog ikke var enestaaende[4]), men som

---

[1]) Molbech, Christian IV's Breve I. 242.

[2]) Saml. til jydsk Hist. og Topogr. II. 350, 368 f.

[3]) Danske Saml. I. 40. — Som et Vidnesbyrd i modsat Retning om den Frygt, Bønderne nærede for at komme fra Kronen under en Adelsmand, er der meddelt et Brev fra 1652 i Saml. t. jydsk Hist. og Topogr. VII. 42 ff. Brevskriveren, en velstaaende Bonde i Sønder Bork Sogn, udtaler i Brevet, der er skrevet til den kongelige Sekretær Erik Krag, sin Bekymring for, at han skal blive solgt fra Kronen til Lavrits Pogvisk eller Jakob Grubbe, og han beder Erik Krag om i fornødent Fald selv at kjøbe hans Gaard, idet han lover at ville udrede Betalingen. Hvor interessant dette Brev end er, maa dets Betydning ikke overvurderes ved at betragte det som Udtryk for en almindelig Stemning hos Bønderne. I Virkeligheden viser det kun, hvor nødig denne Mand vilde staa under den onde Lavrits Pogvisk eller den forgjældede Jakob Grubbe. Desuden maa det bemærkes, at Brevskriveren slet ikke var Kronens Fæstebonde, men en Selvejerbonde, hvilket saavel fremgaar af Ytringer i Brevet som af den Omstændighed, at han var Sandemand, og at en saadan i Reglen nødig vilde ind under en Adelsmands „Forsvar", er jo rimeligt nok, da det ofte endte med, at han blev Herremandens Fæster.

[4]) Danske Saml. 2. R. II. 17 f., 50. Saml. t. jydsk Hist. og Topogr. VI. 154. Jvfr. Steenstrup, Studier over K. Valdemars Jordebog S. 74, 76, 79.

ikke havde den tilsigtede Virkning (jvfr. S. 174). Endvidere nævnes hans mislykkede Forsøg paa at afløse Hoveriet og hans Tilbud om at sælge Bønderne Frihed for Vornedskab [1]), et Tilbud, som ikke synes at være blevet modtaget i videre Udstrækning.

Krigen, som rasede omkring Kjøbenhavn i Frederik III's Tid, skulde ikke forbedre den der boende Befolknings Kaar, ikke heller den almindelige Udvikling efter Enevældens Indførelse være til Gavn for den, og Bevægelsen er gjennem hele det følgende Aarhundrede tilbagegaaende, om end med enkelte korte Standsninger. Ved at sammenligne Jordebøger for 1592 og 1672 faar Forf. f. Ex. ud, at Indfæstningen i hint Aar var betydelig højere (S. 48, 52). Interessant er det ogsaa at se, at, medens Antallet af Gaarde i de tre Sogne Karlebo, Birkerød og Blovstrød næsten holdt sig uforandret (henholdsvis 200 og 203), var Husenes Tal i de 80 Aar voxet fra 46 til 62 (S. 51). En Beskrivelse over Hørsholm Amt for Aaret 1700 viser, at der da i Gjennemsnit næppe nok var een Søn for hvert Hushold, som er optaget i Beskrivelsen; den betegner omtrent Halvdelen af Bygningerne som „temmelig", Resten som „brøstfældig", og kun 7 Gaarde vare restancefri (S. 54). Hvor meget disse Tal end synes at tyde paa en slet Tilstand, mener Forf. dog, at Slutningen af Dronning Sofie Amalies Levetid — som Dronning og Enkedronning ejede hun Hørsholm — og endnu mere de paafølgende 20 Aar, da der intet Herskab boede paa Slottet, vare forholdsvis gode Tider for Bønderne, hvilken Mening han bl. a. støtter paa den Omstændighed, at Sølvtøj og enkelte Bøger oftere nævnes i Bøndernes Dødsboer fra disse Aar (S. 54—5). Maaske har han Ret heri; sikkert er det, at han har fuld Føje til at kalde den Tid, som fulgte efter Dronning Louises Død (1721), „en sand Prøvelsens og Hjemsøgelsens Tid for den hørsholmske Bonde" (S. 55).

At følge Forf. i hans Skildring af denne Tid vilde føre meget for vidt. Hans Bog indeholder for hele forrige Aar-

[1]) Hvor Forf. S. 144 taler om Bondens personlige Frihed, synes han ikke at tillægge dette Tilbud stor Betydning, siden han siger, at Christian IV indskrænkede sig til i Lensbrevene at forbyde Lensmændene at frigive eller sælge de vornede uden Kongens Bevilling.

hundrede en saadan Fylde af Oplysninger om Godsets og dets Beboeres Tilstand, hentede for største Delen fra Arkiver, at ingen vil fortryde Læsningen af dette Parti, saa levende sættes man ind i de bedrøvelige Forhold. Forgjæves droge henved 200 Bønder i Efteraaret 1718 til Kjøbenhavns Slot for at forebringe Dronningen deres Nød. Man fandt Klagerne ubeføjede, og for at udfinde, hvem der havde tilskyndet til det dristige Skridt at henvende sig til Dronningen, bleve 8 Bønder arresterede. Da de imidlertid ikke vilde angive Hovedmændene, bestemtes der, at tre af dem skulde gaa med Skubkarren paa Kronborg Fæstning; hvem disse tre skulde være, maatte de 8 „spille“ om. Det varede dog ikke længe, før det kom for Dagen, at Klagen havde været grundet, idet Bestyreren af Godset, Justitsraad Joh. Phil. Rateckens, blev overbevist om at have begaaet Bedragerier efter en stor Maalestok, hvorfor det ogsaa bl. a. paalagdes ham at betale Kosten for de tre Bønder, som havde gaaet med Skubkarren paa Fæstningen. „Det var den Oprejsning, Bønderne fik“ (S. 62). Derimod blev Rateckens Aaret efter udnævnt til Politimester i Kjøbenhavn[1]). — Flere af hans Efterfølgere vare imidlertid baade dygtige og hæderlige Folk, som toge sig af Bønderne (jvfr. f. Ex. S. 161 ff., 372 ff.). Men hvad hjalp det? Ondet laa dybere. Hoveriet, baade Avlingshoveriet og det ubestemte Hoveri, voxede i en forfærdelig Grad. Her havde Hørsholms Beliggenhed i Nærheden af Hovedstaden en meget skadelig Indflydelse: Bønderne tilbragte en stor Del af deres Tid paa „Kongerejser“ til Kjøbenhavn, ligesom ogsaa selve Hørsholm Slot krævede megen Ægt af dem. Disse Rejser paa de slette Veje med de slette Heste kunde nok sætte Bønderne tilbage. Og saa Vedligeholdelsen af Vejene, baade dem, de maatte færdes paa, og dem, de ikke maatte komme paa! Foruden de egentlige almindelige Landeveje fandtes der nemlig en anden Slags Veje, de saakaldte Kongeveje, saaledes benævnte, fordi de betragtedes som Kongens private Veje, der kun maatte befares af ham og dem, der rejste i hans

---

[1]) Om denne Mand, „en indvandret Tydsker af den værste Slags“, se Forf. S. 370 ff.

Ærinde. De vare derfor aflaasede, og for at benytte dem maatte man have Kongens stemplede Nøgler. Vovede man sig uden at være i lovlig Besiddelse af en saadan Vejnøgle ind paa Kongevejen — og dertil var Fristelsen stor, da den vist i det hele var bedre end Landevejen —, risikerede man stræng Straf, ja der haves Befalinger fra Frederik III's Dage om, at Vejbetjentene uden videre skulde nedskyde Hestene foran saadannne ulovlig indkomne Vogne. Kun om Vinteren, naar det var Frost, maatte alle kjøre paa Kongevejene[1]). Om Vedligeholdelsen af disse Veje hedder det, at det var „en af de hørsholmske Bønders tungeste Byrder" (S. 106).

Hørsholm Amts Beskaffenhed som Skovegn gav ogsaa Anledning til, at Trykket kom til at hvile tungt paa Bønderne. Man kan, siger Forf. (S. 84), „ikke tænke sig en fortrinligere Vildtbane end denne Egn, saaledes som den saa ud indtil Begyndelsen af dette Aarhundrede: dækket med Skov og Krat, Søer og Damme, blot afbrudt af mindre Strækninger Ager og Eng, hvis Afgrøde stod fuldstændig til Vildtets Afbenyttelse, da de strænge, ja grusomme Jagtlove gjorde det umuligt for Agerbrugerne at værge sig". Forf. gaar derpaa over til at skildre, hvorledes Kongerne fra Frederik II af yndede Jagten om Hørsholm[2]), og han giver en meget interessant Fremstilling af de Foranstaltninger, som denne Jagtlyst fremkaldte (S. 85 ff.). Af de barbariske Jagtlove fremhæver Forf. (S. 85) Frederik II's bekjendte Befaling af 1573 om, at Bønderne i Frederiksborg,

---

[1]) Forf. S. 102 ff. Jvfr. Mandix, Haandbog i dansk Landvæsensret, Tillæg S. 231. T. Lund, Danmarks og Norges Hist. i Slutn. af d. 16. Aarh. I. 1. 183 f. Danske Saml. 2. R. III. 382. Becker, Samlinger t. Frederik III's Hist. II. 15, 202. Saadanne større Kongeveje fandtes næppe udenfor Sjælland. Noget andet er det, at der 1585 udgik Befaling om at bygge en Bro ved Harritskjær for at lette Kongen Rejsen mellem Koldinghus og Skanderborg, og at det paabødes, at den skulde holdes aflaaset, „saa ingen derover kommer uden vi og hvilke ellers derpaa beskedet og tilladt bliver". Dsk. Mag. V. 112.

[2]) Forf. skriver (S. 85), at Frederik III ikke synes at have været saa ivrig en Jæger som hans Fader; „i det mindste findes der intet Spor deraf". Om hans Deltagelser i Jagterne have vi dog

Hørsholms og Dronningholms[1]) Birker paa hver Gaard kun maatte holde een Hund, og at paa denne endda det ene Forben skulde være afhugget over Knæet, en Bestemmelse, som ogsaa gjordes gjældende i Kongens andre Jagtdistrikter, selv paa Bornholm[2]), og som oftere indskærpedes af de følgende Konger.

ikke faa Vidnesbyrd, og at nogle af disse Jagter have været afholdte ved Hørsholm, kunne vi ikke alene formode, men det siges udtrykkelig (Nyerup, Efteretnn. om Friderik III S. 417, 421. Becker, Samll. t. Frederik III's Hist. I. 49, 61, 66, 89, 129, 256. II. 351). Kongens Skydefærdighed omtales ogsaa (Danske Samll. 2. R. II. 71). Naar Kjøbenhavns Tøjhusregnskab 1649—50 har den underlige Notits, at Kongen og Monsieur Passeval skjøde Bjørne med ottepundige Kanoner (Blom, Kristian IV's Artilleri S. 283), kan denne Idræt dog vistnok ikke forstaas som Bjørnejagt, thi om man end den Gang (eller snarere lidt senere) yndede Dyrekampe, hvori ogsaa Bjørne deltoge (Hist. Tidsskr. 4. R. II. 844. Norsk Hist. Tidsskr. III. 138. Stolpe, Dagspressen i Danmark II. 278), og om man end 1655 hører Tale om Bjørnejagt her (Hist. Tidsskr. 4. R. II. 844), kan det dog umulig tænkes, at man vilde rykke ud til en saadan Jagt med Kanoner. Mon det ikke har været en Skiveskydning efter malede Bjørne? 1651 var Frederik III tilstede ved en Skydeprøve (Blom, anf. Skr. S. 275). — Hans Dronnings Passion for Jagten er bekjendt nok.

[1]) Dronningholm laa ved Arresø. Jvfr. Knudsen, Danmark i Middelalderen S. 81 ff.

[2]) Samll. t. jydsk Hist. og Topogr. VII. 92 og de der anf. Steder. Jvfr. Danske Samll. 2. R. II. 139. P. v. Möller, Bidrag t. Hallands hist. I. 267. Forf.s Udtryk, at Bestemmelsen findes i ældre Love, er misvisende, da man maa tro, at der menes ældre danske Love, men der findes den ikke. Her i Landet kommer den formentlig først frem 1566, men da er den i en væsentlig mildere Form. Det hedder nemlig i Brevet, som er rettet til Indbyggerne i Ods Herred, at deres Hunde enten altid skulle være bundne eller have den fremmer Fod afhugget. Nyerup, Hist.-stat. Skildr. af Tilstanden i Danm. og Norge I. 383 f., hvor Aarstallet 1556 er en Fejl for 1566. Nyerups Kilde „Suhmske Kancelliregistrant Nr. 414 i Fol." hedder nu Ny kgl. Saml., Fol., Nr. 513. (Det gjør et underligt Indtryk at se Forf. (S. 78) ligeledes nævne „Suhms Kancelliregistrant Nr. 415 S. 340", thi det viser, at han citerer paa anden Haand. Hvorfor ikke ligefrem nævne Nyerup, anf. Skr. I. 377 f., som Kilde?) — Har Forf. derimod ved „ældre Love" tænkt paa Udlandet, har han ganske

Endnu 1722 bød Kronprins Christian (den senere Christian VI), der efter Moderens Død fik Hørsholm, at ingen her maatte holde Hund, uden at baade Frembenets tvende Led vare afhuggede og en Knippel bunden den om Halsen. Den Skade, Vildtet anrettede paa Marker og Haver, var meget betydelig, ja undertiden lede endog Husdyr og Mennesker Overlast. 1707 nedfaldt Bønderne i Blovstrød og Ludserød for Dronningens Fødder med Bøn om, at hun vilde befale en gammel skadelig Hinds „Ødelæggelse, paa det at vor Ødelæggelse derved en stor Del kunde afværges“ (S. 88), og ofte klagedes der over „ondskabsfulde“ Hjorte, som havde „spidset“ (ɔ: stanget) Heste og Kvæg til Døde. Forgjæves søgte man ved at indhegne sine Haver paa bedste Maade at holde de ubudne Gjæster borte; det maatte man ikke. Endnu 1757 forbydes det alle, som bo i den kongelige Vildtbane, at bruge i deres Gærder Staver, der ere spidse paa den opstaaende Ende, da Vildtet kan komme til Skade derpaa (S. 89). Og nu Parforcejagterne med deres hensynsløse Faren hen over dyrkede Steder og

---

Ret. Allerede i de engelske Jagtlove (Constitutiones de Foresta), der tilskrives Knud den Store, forekommer Bestemmelsen om Hundenes Lemlæstelse (genuiscissio), s. Die Gesetze der Angelsachsen, herausg. v. R. Schmid, 2. Aufl., Lpz. 1858, S. 321, og skjønt der visselig er god Grund til at betvivle disse Loves Ægthed (anf. Skr., Einleit. S. LXI. W. Stubbs, Constitutional history of England, 2. Ed., Vol. I., Oxford 1875, p. 200—1), kan der ingen Tvivl næres om, at hin Bestemmelse allerede tidlig — rimeligvis under de normanniske Konger — er kommen ind i den engelske Jagtlovgivning. Jvfr. W. Scott, Ivanhoe (Waverley Novels, Centenary Edit., Vol. IX), Edinb. 1870, p. 469—70. I Braband omtales den 1355. A. Faider, Histoire du droit de chasse et de la législation sur la chasse en Belgique, en France, en Angleterre, en Allemagne, en Italie et en Hollande (Mémoires couronnés et autres mémoires publ. p. l'Académie de Belgique. Collection in 8°. T. XXVII. Brux. 1877) p. 34, jvfr. p. 39, 71, 94, 161, 440 (Frankrig). I Tydskland synes den at blive indført omtr. paa samme Tid som i Danmark. C. L. Stieglitz, Geschichtliche Darstellung der Eigenthumsverhältnisse an Wald u. Jagd in Deutschland, Lpz. 1832, S. 244 f. F. X. Smoler, Histor. Blicke auf das Forst- u. Jagdwesen, Prag 1847, S. 385 ff.

Sprængning af Led og Gærder! Eller Klapjagterne, der krævede Nærværelsen af saa store Skarer hoveriydende Bønder! Om det 17de Aarhundredes Forhold har en Historiker ytret: „Livet var den Gang ikke nogen Idyl“ [1]). Det 18de Aarhundredes Bønder levede sandelig ikke heller i idylliske Tilstande.

Andre Omstændigheder forøgede endnu Trængslerne, navnlig den store Kvægsyge, som begyndte 1745 og med Afbrydelser holdt sig i henved 30 Aar [2]). Om dens ødelæggende Virkninger her paa Egnen meddeler Forf. gode Oplysninger (S. 119 ff.), ligesom han ogsaa dvæler ved de smitsomme Sygdomme, der hjemsøgte Menneskene, baade den bekjendte Pest 1710—11 (S. 59 ff.) og senere herskende Epidemier (S. 122 ff.). Vidtløftig — maaske vel vidtløftig — skildrer han de Uaar, som indtraf i Midten af Aarhundredet (S. 127 ff.), da „Misvæxt næsten synes at have været almindelig, gode Afgrøder meget sjældne“. Gjennemsnitshøsten i almindelige Aar var højst 3 Fold (S. 127), og Forf. lægger til, at den ikke var stort bedre nogetsteds i Landet [3]).

Resultatet af alt dette var naturligvis Nød og Elendighed,

---

[1]) Rørdam, Klavs Christoffersen Lyskanders Levned S. 55.

[2]) Den Litteratur om dette Æmne, som Forf. henviser til (S. 119), er noget fattig, kun 3 Skrifter. I Bibliotheca Danica, udg. af Bruun, II. 304 ff. finder man den samtidige Litteratur anført. Udførligere Oplysninger haves i Minerva, 1789, Juli—Septbr. S. 70 ff. og i Holbergs Epistler, udg. af Bruun, II. 370 ff. Endnu kan der henvises til følgende nyere Skrifter (foruden de paa de anf. Steder citerede): Carlsen, Noget om og fra Rønnebæk Sogn S. 251. Rasmussen, Optegnelser om Gisselfeld S. 234 ff. Petersen, Vallø og Omegn S. 357. Carlsen, Efterretnn. om Gammelkjøgegaard og Omegn II. 67. — Hist. Tidsskr. 3. R. II. 383. — Vedel Simonsen, Samll. t. Hagenskov Slots Hist. S. 98. Vedel Simonsen, Samll. t. Elvedgaards Hist. III. 59 ff. Rasmussen Søkilde, Gamle og nye Minder om Brahetrolleborg og Omegn S. 111 ff. Rasmussen Søkilde, Holstenshus og Nakkebølle S. 78. — Hübertz, Aktstykker vedk. Aarhus III. 336 ff., 350 ff.

[3]) „Navnlig i det 17de Aarhundrede ansaas 3 Fold næppe for Misvæxt“, skriver Forf. (S. 127, jvfr. S. 75). Jvfr. Rasmussen, Optegnelser om Gisselfeld S. 227. Carstensen, Hjørlunde Sogns Hist. S. 311.

og at den forgjældede, Friheden berøvede Bonde under dette Tryk maatte synke dybt, er en Selvfølge. Hvad Holberg har fremstillet i kraftige, slaaende Træk paa vor Scene, gjentager sig ogsaa her: jo større Nøden, des flittigere besøges Kroerne (S. 158, 172). Endnu ved Aarhundredets Slutning kunde Junge, der var Præst her paa Egnen, i sit for sin Tid klassiske Værk om den nordsjællandske Landalmues Karakter, Skikke, Meninger og Sprog ikke finde Udtryk stærke nok til at skildre den ulyksalige Brændevinshang[1]). Men den Fattigdom, som herskede i Bondens Huse, føltes ogsaa andre Steder, nemlig hos Herskabet. Dronning Sofie Magdalene, hvis Pragtlyst havde gjort Hørsholm Slot til det efter hendes Mening „artigste" i hele Landet (S. 31), og som endnu 1748 udtalte, at hun havde anset Amtet for et af de bedste i Landet (S. 183)[2]), havde i sin lange Enkestand mange økonomiske Vanskeligheder at kæmpe med, og det var hende derfor meget om at gjøre, at Amtet ikke skulde have aarlige Tilskud af hendes Kasse;

---

[1]) Junge, anf. Skr., 2. Udg., S. 15, 48 ff., 165. Om Junges Bog se en Bemærkning hos Forf. S. 356—7.

[2]) Forf. er tilbøjelig til at tro, at Dronningen til Trods for den store Elendighed, som herskede her, alligevel har Ret i, at Hørsholm Gods var et af de bedste i Landet, og han henviser til, at den aarlige Indtægt af hele Møen samtidig var 2 Mark og af Antvorskov Gods 12 Skilling. Men herimod lader sig strax indvende, at det Skrift, hvorfra han har disse Tal, Repholtz's Beskrivelse over Baroniet Stampenborg, ikke udtrykker sig saaledes, som man skulde tro efter Forf.s Maade at citere dets Ord paa. Repholtz skriver blot (S. 66), at det vilde være ønskeligt, om en Kammeralist en Gang vilde paa Grundlag af Aktstykker behandle Spørgsmaalet om Ryttergodsernes Administration i det 18de Aarhundrede. „Man vilde da", siger han, „faa at vide, om der gives nogen Grund for de Paastande, som stundum høres, f. Ex. at Kongen skal have haft 2 Mark i et Aar af hele Møens Land, at Indtægten af Antvorskov store Gods har i et Aar beløbet sig til 12 Skilling o. s. v." Det turde være meget tvivlsomt, om Forf. for øvrigt har Ret i sin Opfattelse af Forholdet mellem Hørsholm og de andre Godser (hvormed han vel mener Krongodser). Hørsholms Regnskaber vise netop større Udgift end Indtægt (S. 179 ff.).

men alle Forsøg paa at tilvejebringe Ballance i Hørsholms Regnskaber mellem Indtægter og Udgifter mislykkedes, indtil man endelig efter hendes Overhofmester Grev C. G. Stolbergs Raad greb til den Udvej at udparcellere Hovedgaarden, afskaffe Hoveriet og indføre Arvefæste. Denne vigtige Forandring fandt Sted 1761. Hvorledes den først sent lidt efter lidt kom til at medføre større Fordele for Bønderne, efter at Udskiftningen af Fællesskabet var istandbragt, derom saavel som om den hele Udvikling i det sidst forløbne Aarhundrede maa henvises til Forf.s med Indsigt i Landboforholdene skrevne Fremstilling.

— Men den store Bog om Hørsholm handler ogsaa om andet end om Bønder og Landboforhold. Jeg skal nu vende mig til nogle af disse andre Sider, men naar Forf. forlader hine Æmner, mærkes det desværre, at han ikke altid bevæger sig paa sikker Grund, og mine Bemærkninger i det følgende ville derfor oftere blive rettede imod hans Fremstilling.

Forf. fører Hørsholms Historie tilbage til Aaret 1305, da Gaarden ejedes af Jon Jonsen Litle, en anset Stormand[1]), der i de urolige Tider trofast stod paa Kongehusets Side[2]). Jon Litle døde paa Hørsholm (Hørningsholm) i Som-

---

[1]) Jvfr. Rosenørn, Greve Gert af Holsten og Niels Ebbesøn af Nørreris S. 59 f.

[2]) Maaske en Frænde af ham, men i saa Fald langt ude beslægtet med ham, var Lave Lavesen (Litle), en Søn af Erik Plovpennings Drabsmand Lave Gudmundsen. Denne Lave Lavesens Morbroder Hr. Absalon Andersen († 1288) havde skjænket Sorø Kloster noget Gods, men hans Arvinger, deriblandt Lave Lavesen, nægtede efter hans Død at udlevere det. 1293 fik Klosteret imidlertid sit Tilgodehavende, idet Lave Lavesen paa Grund af Forseelser havde maattet afstaa Gods til Kongen og denne overlod det til Klosteret. Men naar Forf. formoder (S. 3), at Lave Lavesen, der 1291 omtales som siddende i Fængsel paa Kallundborg, har været fængslet og er bleven dømt paa Grund af sit Forhold til Sorø Kloster, er han vistnok ganske paa Vildspor; sligt kunde ikke foranledige hans Fængsling. Nej, Grunden dertil maa søges i Forbrydelser begaaede mod Kongen, maaske

meren 1307, og da hans Sønner vistnok vare døde forinden[1]), gik hans Gods over til Datteren Fru Sidsel (Cæcilia), Enke

---

i hans Forbindelse med Kongemorderne. I Sorø Klosters Gavebog hedder det om ham: „captivatus fuit a domino rege Erico et in castro Calundeborgh detentus“, og endvidere: „perdidit multa de bonis suis, qvæ ratione excessuum suorum secundum leges terræ devolvebantur ad dominum regem“ (Scriptt. rerum Danic. IV. 491). I det Forlig, som 1295 sluttedes mellem den danske og norske Konge paa Hindsgavl, nævnes han sammen med Grev Jakob af Halland og flere andre som de, der, af hvad Grund de end ere rømte fra Danmark til Norge, frit maa vende hjem, hvis de ere i Live, og dersom de ere døde, indrømmes det samme deres Arvinger (Hvitfeld, Danmarks Riges Krøn. III. 22). At Lave Lavesons Forhold til Sorø Kloster i hvert Fald 1291 ikke har været saa fjendtligt, synes at fremgaa af det Testamente, han opsatte i dette Aar under sit Fangenskab, thi deri betænker han netop Klosteret, hvor han ønsker at begraves, og hvis Abbed han indsætter til en af Exekutorerne (Suhm, Historie af Danmark XI. 104 f.).

[1]) I Følge Scriptt. rerum Danic. IV. 545 Tab. 4 og 549 havde han to Sønner, Torbern og Peder; Suhm (Hist. af Danm. XI. 311) nævner tre, Torbern, Johannes og Jakob som Medbeseglere af et Brev fra 1299, og den sidste af disse forekommer vist endnu 1301 (Suhm XI. 386: „Jakob Jon Litlesen“). Men da der under Jon Litles Gavebrev til Esrom Kloster af 1306 findes Datterens, men ikke nogen af Sønnernes Segl (Suhm XI. 898), og da de ikke nævnes i deres Søsters Testamente 1307 (Pontoppidan, Annales ecclesiæ Dan. II. 93 ff.), ere de vel døde forinden. Det er en Fejl, naar Jon Jonsen Litles Hustru i Scriptt. rer. Dan. IV. 545 Tab. 4 kaldes Cæcilia, hvilket vist er sket ved en Forvexling med hans Moder. Hun hed Ingefred (Suhm XI. 311, 896). 1299 levede hun, men 1306 var hun død. I Lunde Domkirkes Gavebøger, baade den ældre og den yngre, nævnes Ingefred, „uxor domini Jon Litlæ“, som værende død i Aaret 1209 (Scr. rer. Dan. III. 480. IV. 29); det maa dog utvivlsomt være samme Person og Aarstallet bero paa en eller anden Fejl (MCCIX for MCCCV?). Det vilde unægtelig være meget ønskeligt, om man kunde faa gode, nye Udgaver af de mærkelige lundske Gavebøger, der tilfredsstillede de Fordringer, som nu stilles til saadanne Udgaver. (Jvfr. om dem Paludan-Müller, Hvad var Saxo Grammaticus? og hvor er hans Grav? S. 41, 68 ff.)

efter Tyge Jurisen[1]). Kun kort Tid besad den nye Ejerinde Hørsholm; allerede i Oktober 1307, to Maaneder efter Faderens Død, gjorde hun, syg og sengeliggende, paa Hørsholm sit Testamente[2]), og i December samme Aar døde hun, efterladende sig flere Børn, blandt hvilke en Datter ved Navn Ingefred, gift med Hr. Peder Niklesen[3]). Hvilket af disse Børn der fik Hørsholm, vides ikke, thi i en hel Menneskealder høres intet om Stedet, og da det igjen dukker frem i Historien, er det gaaet over i en anden Slægts Hænder. At Forf. meddeler meget sparsomme personalhistoriske Oplysninger om disse Gaardens første Ejere, kan ikke dadles som urigtigt; derimod tør Kritikken næppe fælde en fordelagtig Dom om de „Notitser om Litle-Slægten", som Forf. har samlet og optaget forrest blandt Bogens Bilag (S. III—V), thi her har han aabenbart indladt sig paa noget, han slet ikke har kunnet magte. Han har langt fra faaet medtaget alle Medlemmerne af Familien, endnu mindre har han formaaet at løse den visselig ogsaa vanskelige Opgave at bringe et hele ud ved at anvise de enkelte Personer deres Pladser paa Familiens Stamtavle. Som de nu ere, have Notitserne ingen Værd, idet de for største Delen ere udskrevne af Suhms Danmarkshistorie, oftere uden Kjendskab til nyere

---

[1]) Han døde 1280. Scr. rer. Dan. I. 293.

[2]) I dette forekommer en Slægtning af hende, Fru Athlæ (eller Æthlæ), gift med Hr. Niels kaldet Ranæ (Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. II. 95, 96). Paa Grund af det angivne Slægtskab fremsætter jeg det Spørgsmaal, om denne Frue ikke kan være identisk med den paa Stamtavlen over Skjalm Hvides Efterkommere figurerende Atlet, om hvem der i den nyeste Tid er opstillet en Hypothese, i Følge hvilken det skulde være en Mand (Steenstrup, Studier over K. Valdemars Jordebog S. 474 f. Jvfr. Paludan-Müller, K. Valdemars Jordebog, et Stridsskrift, S. 57 f.). Atle er det samme Navn som Adele, Edle. — Niels Rane blev radbrækket 1315 for oprørske Stemplinger mod Kongen (Suhm XI. 758; men S. 772 anføres han som levende endnu 1316).

[3]) Peder Niklesen de Thoslandia kaldes han. At Thoslandia betyder Taasinge, vilde være en overflødig Oplysning, hvis ikke Prof. J. Kornerup nylig havde oversat det ved — Tydskland! Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1877. S. 228.

Tiders Oplysninger. Det er saaledes aldeles utilfredsstillende, naar der skrives: „Thord Litle skal have været en berømt lovkyndig. Suhm mener, at han har skrevet eller dog haft en væsentlig Andel i ny sjællandske Lov, hvad dog nok er tvivlsomt.“ Selv om Forf. ikke turde indlade sig paa at udtale en Mening om Thord Litle og hans juridiske Virksomhed, burde han dog i hvert Fald have henvist til Overlærer Kinchs Afhandling om ham[1]) og have oplyst, at han ikke har det ringeste at gjøre med den nye sjællandske Lov. Folk, som ikke have hørt til den egentlige Litle-Slægt, anføres af Forf., naar de blot have baaret Litle-Navnet[2]), og om han end ytrer Tvivl om deres Nedstammen fra de gamle Litler, tager han dem dog med, saaledes en Urtegaardsmand Hans Litle (eller Lillie), der levede i Christian V's Tid, og hans Søn, der var Parykmager i Slangerup[3]).

I Aaret 1343 træffes Hørsholm igjen, da det ejedes af Niels Eriksen, der dog ikke, som Forf. vil (S. 4), den Gang var Ridder[4]). Der er i øvrigt ingen Grund til her at dvæle ved ham og de følgende Ejere; kun skal til Supplering af de givne Meddelelser oplyses, at han var af Familien Saltensee, og at hans Søn Erik Nielsen allerede 1369 skrives til Hørnings-

---

[1]) Samll. t. jydsk Hist. og Topogr. II. 244 f. Om den ældre Litteratur s. S. 230.

[2]) Saaledes Petrus Parvus Rosæfontanus († 1559). Der havde været Grund til at nævne H. Rørdams Formodning (Ny kirkehist. Samll. II. 240), at han tilhører en borgerlig Familie Lille eller Lilde i Roskilde. Forf. omtaler ogsaa hans Broder Matthias, men hvorfor ikke den tredje Broder Henrik, Christiern II's tro Tilhænger, eller deres Frænde Mag. Frans? — Ogsaa de norske Litler eller Basser nævnes. Jvfr. herom Hist. Tidsskr. 5. R. I. 606 ff. (af A. Thiset) og Norsk Hist. Tidsskr. IV. 500 f. (af H. J. Huitfeldt). Det er urigtigt, naar Peder Hansen gjøres til Kansler (S. v); det var hans Søn Hans Pedersen, der var Norges Kansler.

[3]) Notitsen om disse to Mænd findes ogsaa tidligere i Bogen, nemlig S. 350.

[4]) Endnu 1360 var han kun Væbner. Aarsberetnn. fra Geh. Arch. II. 21.

holm[1]). At denne Erik Nielsen, om hvem Wegener har samlet flere Efterretninger[2]), hvad der synes at være undgaaet Forf.s Opmærksomhed, efterlod en Enke, Eline, som senere ægtede Hr. Bent Bjug (Byg) og derved bragte ham Hørsholm, er oftere sagt og gjentages nu af Forf., men beror dog paa en Misforstaaelse, fremkommen ved, at Suhm[3]) har givet et urigtigt Uddrag af et Aktstykke; thi medens Aktstykket[4]) ganske rigtig siger, at Bent Bjug var gift med Eline (Helena), taler det ikke noget om, at hun tidligere havde haft Erik Nielsen til Mand, hvorimod Sagens rette Sammenhæng er den, at hun, som hendes Vaaben og Navn antyde og Klevenfeld anfører, var en Søster til Erik Nielsen[5]). — Hr. Bent Bjug solgte 1391 Hørsholm til Dronning Margrethe, og siden har ingen Privatmand ejet Gaard og Gods.

I Stedet for Ejere fulgte nu Lensmænd, men heller ikke ved disse dvæler Forf., hvortil der for saa vidt ogsaa er mindre Anledning, som de paa en enkelt Undtagelse nær ikke have været nærmere knyttede til dette Sted. Hørsholm var et mindre Len, som i Reglen var forenet med et større nærliggende[6]). Den sidste Lensmand var Korfits Ulfeld. Da han 1651 flygtede fra Danmark, overdroges Lenet til Dronning Sofie Amalie, og endnu to Dronninger have haft det under sig, sidst Sofie Magdalene, som i Forf. har fundet en Forsvarer mod tidligere Tiders uretfærdige Angreb[7]).

---

[1]) G. W. Dittmer, Gesch. des Krieges der See- od. Wendischen Städte mit Dänemark u. Norwegen in Folge d. Cöllner Conföderation vom J. 1367, Lüb. 1853, S. 58.

[2]) Annaler f. nord. Oldkynd. 1851. S. 312 f.

[3]) Hist. af Danm. XIV. 108.

[4]) Langebeks hndskr. Diplomat. 9. Marts 1382.

[5]) Plesner har derfor med Rette opført hende under Navnet Saltensee i Registeret til Ældste danske Archivregistraturer, I. 374. Suhm (XIV. 275) kalder hende Helene Juels-Datter, men maa have skrevet fejl for Nielsdatter.

[6]) Jvfr. Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i d. 16. Aarh. S. 18, 19, 97. Det synes dog, som om Dr. Erslevs Fremstilling maa rettes noget efter de af Forf. givne Oplysninger.

[7]) Naar Forf. i Bilagene (S. XXVI–XXIX) meddeler hendes Te-

Hvad Forf. meddeler om Gaarden og Godset i de 260 Aar 1391—1651, er højst ubetydeligt. Her maatte dog vistnok adskilligt mere have kunnet skaffes tilveje, navnlig ved Hjælp af Lensregnskaberne. Exempelvis skal jeg nævne nogle Oplysninger, jeg savner i Bogen. Den Optegnelsesbog fra Christiern I's og Hans's Kancelli, der er trykt i et af de sidste Bind af „Danske Magazin“ [1]), burde der være skjænket større Opmærksomhed. — Om Kongernes Ophold paa Slottet kunde der nok have været samlet flere Efterretninger. Saaledes vide vi, at Christian III drog herud i Sommeren 1557 for at styrke sit svage Helbred ved Landluften og tilbragte en 14 Dages Tid her [2]), og i det næste Aar træffe vi ham atter her [3]). Sønnen var her oftere, rimeligvis for Jagtens Skyld (S. 9) [4]). Om Christian IV's Besøg her veed man lidt mere, bl. a. fra hans Dagbøger, der dog naturligvis kun indeholde ganske kortfattede Notitser [5]), hvorimod der fra hans Stilebøger formentlig lod sig hente adskillige Oplysninger om hans Ophold her som Barn [6]), ligesom hans Breve ogsaa vilde give et og andet Vink. Af dem faa vi f. Ex. flere Ting at vide om

---

stamente af 10. Oktbr. 1746, har han vist overset, at det er trykt hos Brock, Den oldenborgske Kongeslægt belyst ved Saml. p. Rosenborg S. 105—8, og det i en bedre Form end hos Forf.

[1]) Dsk. Mag. 4. R. 2. Bd.

[2]) Sejdelin, Diplomatar. Flensborgense II. 722. Jvfr. S. 715, 717.

[3]) Et Brev fra Markgrev Albrecht af Brandenborg af 19. April 1558 til Christian III er modtaget paa Hørsholm 14. Maj 1558 (Orig. i Geh. Ark., Brandenborg Fasc. 4b).

[4]) 8. og 9. Juli 1559 var han her (Tegn. ov. alle Lande VI. 111), ligesaa i Februar 1576 (Nielsen, Kjøbenhavns Diplomatar. II. 360).

[5]) Forf. anfører (S. 9—10) Notitser af Dagbøgerne for 1616 og 1617, men den sidste af dem, den fra 28. Aug. er ikke fra 1617, men fra 1618 (Nyerup, Magazin f. Rejseiagttagelser IV. 432). Besøg paa Hørsholm nævnes ogsaa i Dagbøgerne for 1619, 1620 (Nyerup, anf. Skr. IV. 454, 475, 478, 488, 507), 1621 (Schlegel, Saml. z. dän. Gesch. II. 1. 64) og 1635 (Nyerup IV. 561 f., 566, 569 f., 572).

[6]) Jvfr. Nyt hist. Tidsskr. III. 261, 302.

Kongens Døtres Ophold her 1635[1]). — Ogsaa om Gaardens eller Slottets Betjente i Forleningens Tid, især Fogderne, savnes Efterretninger, som f. Ex. om Fogden Niels Olufsen, der 1635 bad Leonora Christina om at staa Fadder til et Barn af ham[2]). — Den ældste Efterretning om selve Slottet, som Forf. kjender, er et Inventarium fra 1600[3]), men naar Slottet er opført, veed han ikke. Han antager, at det gamle Slot, hvoraf der paa Titelbladet er givet en Afbildning, efter Stilen at dømme maa skrive sig fra det 16de Aarhundrede. Netop paa Spørgsmaal i den Retning vilde vist Lensregnskaberne give Svar[4]). — Om Befolkningens Antal i Hørsholm Len have vi Angivelser fra 1645 og 1660[5]), men det ses ikke, at Forf. har taget noget Hensyn til dem.

Fra Tiden efter Midten af det 17de Aarhundrede ere Forf.s Efterretninger noget fyldigere, dog uden at de medtage alt det, man kunde vente[6]). Derimod dvæles med Udførlighed

---

[1]) Christian IV's Breve 1632—35 S. 361, 366, 370 f., 374, 383. De laa her ogsaa 1632 og 1636. Jvfr. Smith, Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Hist. I. 58. — Det bør dog udtrykkelig bemærkes, at det Bind af Kongens Breve, som gaar fra 1632 til 1635, for største Delen først er udkommet efter Forf.s Bog.

[2]) Christian IV's Breve 1632—35 S. 388. Man faar altsaa ikke hos Forf. Underretning om, hvor vidt denne Niels Olufsen (der 1634 indtraadte som Medlem af det danske Kompagni i Kjøbenhavn, s. Nielsen, Hellig Trefoldigheds Gilde S. 35) er den samme som den, der 1632 var Slotsfoged paa Frederiksborg, og som den, der 1642 var Fiskemester paa Kronborg (Dsk. Mag. V. 209). — I Frederik II's Dage var Henrik Holst Foged her (Nielsen, Kjøbenhavns Diplom. II. 390). Niels Olufsens Formand hed Hans Mortensen (Christians IV's Breve 1632—35 S. 58).

[3]) 1602 skriver Forf. (S. 19), men det skal vel være 1600. Jvfr. Friis, Samll. t. dansk Bygnings- og Kunsthist. S. 350.

[4]) Naar Friis (anf. Skr. S. 358) siger, at Slottet ombyggedes under Frederik II, maa hans Kilde, som han ikke anfører, vel sagtens være Lensregnskaberne.

[5]) Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammerarch. 1872. S. 217. 1877. S. 148.

[6]) Christian V's Dagbøger (Nyt hist. Tidsskr. 1—2. Bd.) indeholde kun lidet, men Christian VI's Dagbøger (Danske Samll. 2. R. 4—5. Bd.) burde utvivlsomt have været benyttede, især da Forf.

ved Skildringen af det pragtfulde Slot, som Christian VI lod bygge, og tillige imødegaas den gængse Fortælling om Navnet „Hirschholms“ Oprindelse og om Stedet, hvor det nye Slot opførtes. Den straalende Herlighed fik, som bekjendt, snart Ende. Vi kunne nu med Forf.s Oplysninger for os forfølge dens Skæbne Skridt for Skridt, fra det begyndende Forfald til den fuldstændige Ødelæggelse. —

Medens den første Halvdel af det store Bind maa siges at være den historiske Del, hvor Slottets og Godsets Historie i Almindelighed behandles, er den anden Halvdel væsentlig topografisk, givende en Række Detailler om de enkelte Gaarde, Kirker o. s. v. De Afsnit, hvori dette meddeles, ere følgende: Hørsholm Sogn, Birkerød Sogn, Blovstrød Sogn, Karlebo Sogn, Skovene efter Udskiftningen, Kirker og Præster, Skolerne, Forvaltere, Dommere og Skrivere, Distriktslæger. Ved at omtale denne Afdeling bliver det endnu mere nødvendigt at være kortfattet, og der skal derfor kun udtages enkelte Notitser for at give en Forestilling om Bogen og yde Bidrag til dens Bedømmelse.

Under Hørsholm Sogn hører Gaarden Kokkedal, der i Følge T. A. Becker skal være opført af Christian IV's Generaltoldvisitør Nikkel Kock, noget, som Forf. imidlertid antager for urigtigt (S. 254). Men ligesom Forf. ikke synes at kjende stort til den bekjendte eller, om man vil, berygtede Nikkel Kock[1]), saaledes kan det, han anfører, egentlig ikke siges at tale mod Beckers Angivelse; hvor vidt denne er rigtig, er et andet Spørgsmaal, som jeg ikke tør afgjøre. Blandt Gaardens Ejere dvæles der lidt ved Gehejmeraad, Grev C. A. v. Berckentin

---

fra Aviserne aftrykker lange Beskrivelser af Festerne paa Slottet (S. 26 ff.). — Her indskydes en lille Rettelse til S. 14, hvor der fortælles, at Christian V's Søn Vilhelm, der døde 11 Aar gammel 1706, førte et Slags Hof paa Hørsholm, hvilket godtgjøres med et Citat af en Dagbog fra 1698. Nej, som treaarig førte Prinsen ikke Hof her. Men han var 11 Aar gammel 1698, og han døde 1705 (ikke 1706).

[1]) S. 261 læses nemlig: „Nikkel Kock, som nok egentlig hed Nicolai Holmer“. Om Nikkel Holmer Kock se Christian IV's Breve 1632—35 S. 165 ff.

og hans Datter Grevinde Louise v. Plessen, der en kort Tid var Dronning Karoline Mathildes Overhofmesterinde (S. 254—6). — Her ligger ogsaa Sophienberg (S. 258—9) og Rungsted (S. 261 ff.). Den ældste Indehaver af Rungsted Kro, der anføres, er Christian IV's Herold Villum Carron[1]). I Slutningen af det 17de Aarhundrede solgtes Kroen fra Kronen til Toldforvalteren Lars Eskildsen, og efter ham kom den til en senere Eftermand i Embedet, Hans Jakob Søbøtker[2]), der dog kun havde liden Glæde af Kjøbet, thi da han faa Aar efter arresteredes for svigagtig Embedsførelse (hvorom Forf. meddeler flere nye Oplysninger S. 263 f.), maatte han for at erstatte Kronens Tab sætte Rungsted til Auktion 1703. Højstbydende blev Kongen. Først 50 Aar senere gik Stedet igjen over i private Hænder. — Den svenske Hærs Ophold her i Aaret 1700 giver Forf. Anledning til at omtale Karl XII's sjællandske Felttog, men her begaar han den mærkelige Fejltagelse at sige, at Kjøbenhavn brandskattedes for 400,000 Rdl. (S. 274). Naar Forf. i samme Anledning meddeler Indskriften paa den saakaldte Karls Kilde i Enrum Have ved Vedbæk (S. 274), synes dette rigtignok mindre at vedkomme Hørsholms Historie. Jeg skulde dog ikke have rejst nogen Indvending mod en saadan lille Udflugt over Amtets Grænser, hvis Indskriften ikke tidligere havde været trykt, eller hvis den nu gjengaves i paalidelig Form; men ingen af Delene er Tilfældet. Den er trykt for lang Tid siden, skjønt paa et Sted, hvor man ikke let faar Øje paa den[3]), og der er den maaske overset af Forf., hvad der for saa vidt er uheldigt, som han ved at holde sig til den

---

[1]) Jvfr. Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammerarch. 1872. S. 203.

[2]) Lars Eskildsen døde 1691, men efterfulgtes i Embedet ikke umiddelbart af Søbøtker, som man skulde tro efter Forf.s Udtryk; mellem dem fungerede Edvard Kruse († 1695). Nyt hist. Tidsskr. II. 191, 195. Danske Samll. 2. R. V. 325—6. Mich. Henrichsøns Liig-Prædikener IV. 251. Aarsberetnn. fra Geh. Arch. II. 321. Bisk. J. Bircherods Dagbøger S. 245. Dsk. Mag. III. 313.

[3]) Kjøbenhavnsposten 1827 S. 258. Jvfr. Lundblad, Gesch. Karl XII, übers. m. Anm. v. G. F. v. Jenssen I. 81 f.

trykte Udgave af Indskriften vilde have kunnet meddele denne i en mindre slet Skikkelse, end den nu har faaet hos ham[1]). — Med Hensyn til Johannes Ewalds Ophold her giver Forf. kun en enkelt, men ikke uvigtig Oplysning om den Familie, Digteren levede hos (S. 275). Vidtløftig omtales Grev Cl. Fred. Horn, som under Navn af Fred. Classon levede paa Folehavegaard, efter at han som Følge af Deltagelse i Mordet paa Gustav III var forvist fra Sverrig (S. 276 ff.). Foruden Ewalds er ogsaa en anden Digters Navn knyttet til denne Egn, Theaterdirektør Thomas Thaarups. Han henlevede de sidste Aar af sit Liv i Smidstrup (S. 284 f.)[2]).

I Birkerød Sogn ligger Ebberød, en Bondegaard, som Frederik III 1661 skjænkede sin trofaste Hjælper Ærkebiskop Hans Svane (S. 297 ff.), og som senere ejedes af dennes Svigersøn Biskop Hans Bagger[3]). Endnu i en Biskops Besid-

---

[1]) Navnlig er den sidste Linie af Grev Fr. Leop. Stolbergs tydske Digt bleven aldeles uforstaaelig hos Forf. Alle fire Linier se nøjagtig saaledes ud hos ham:

„Hier am kühlenden Quell unter hängenden Schatten,
Ruhten von Schlachten der Held, Ruhte Bellona mit ihm
Carl vergass der Siege, vergiess der kleineren Sorgen,
Trejmd (träumt) und genoss der Ruh, hier in den Schoss der Natur."

I Virkeligheden staar der (thi Indskriften kan endnu læses, jvfr. desuden Gesammelte Werke der Brüder Christ. u. Friedr. Leop. Grafen zu Stolberg, I., Hamb. 1820, S. 418):

„Hier am kühlenden Quell und unter hangenden Schatten
Ruhte von Schlachten der Held, ruhte Bellona mit ihm.
Carl vergass der Siege; vergiess der kleineren Sorgen,
Freund, und geneuss der Ruh, hier in dem Schooss der Natur."

De sidste Ord maa tænkes henvendte til Enrums Ejer, Konferensraad C. A. Fabritius de Tengnagel (f. 1731 † 1805).

[2]) Nogle Notitser om ham ere nylig fremkomne i Illustr. Tidende, 13. Juni 1880 (XXI. 382).

[3]) At Zwergius (Det Siellandske Clerisie S. 309) i forrige Aarhundrede kunde mene, at Familien Bagger mulig er opkaldt efter Partinavnet Bagler, er ikke saa underligt som, at vor Forf. kan gjentage det for ramme Alvor (S. 299). Forf. fører (ligesom Zwergius) Slægten tilbage til Farfaderen Niels Bagger, Raad-

delse kom Gaarden, da den 1759 overdroges Erik Pontoppidan (S. 302 ff.), fra hvis Haand Forf. meddeler et meget interessant Brev.

I Blovstrød Sogn mærkes Gaarden Sandholm, der i Midten af forrige Aarhundrede var forpagtet til den berømte Bygmester Generalmajor Laur. de Thura (S. 316 f.). Senere ejedes den af Dronning Sofie Magdalenes Hofpræst Joh. Andr. Cramer.

Ved Nivaa i Karlebo Sogn lod Frederik V tvært imod Danneskjolds Advarsel anlægge en Galejhavn, og der anvendtes betydelige Summer herpaa, indtil Foretagendet i Begyndelsen af Christian VII's Regering igjen opgaves[1]). I Stedet derfor fremstod Nivaagaard. — I samme Sogn ligger Donse Mølle, der allerede 1704 indrettedes til Krudtværk og endnu trods mange Uheld er i Virksomhed (S. 328 ff.).

Stykket om Præsterne er ikke udarbejdet med videre Forkjærlighed og lader derfor en hel Del tilbage at ønske. I Hørsholm virkede i det sidste Decennium af det 18de Aarhundrede de bekjendte Prædikanter F. C. Gutfeldt og Cl. Pavels, om hvem Forf. meddeler lidt, nærmest efter Rahbeks Erindringer og Pavels's egne Optegnelser (S. 346 ff.); men deres Eftermænd nævnes kun i al Korthed, endogsaa med Forbigaaelse af deres Fornavne. Uagtet der har været to Præster her af Navnet Gad, kaldes de dog begge simpelt hen „Gad". — Præsterne i de andre tre Sogne har Forf. været omhyggeligere med, for saa vidt han giver dem deres fulde Navne, men en noget større Omhu kunde han uden Skade have vist dem. Idet han efter Wibergs Præstehistorie leverer Birkerøds Præste-

---

mand i Odense. Mærkeligere end denne var imidlertid hans Fader igjen, den rige Oluf Bagger († 1602), der i flere Henseender er nær ved at blive en Sagnfigur, saa stærkt et Indtryk have hans Rigdomme gjort paa Folkets Fantasi. Hans Søn Niels var imidlertid ikke Farfader til Biskoppen, men Oldefader (se Stamtavlen i Saml. t. Fyens Hist. og Topogr. V. 339).

[1]) Jvfr. Garde, Den dansk-norske Sømagts Hist. 1700—1814 S. 213 f. Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammerarch. 1878. S. 139. Forf. berører dette meget løselig (S. 334).

række (S. 349 f.), overser han saaledes, at Wiberg selv i Tillæget bag i 1ste Bind af sit Værk har tilføjet en Mand, som mangler i Rækken[1]), og en af Præsterne døber han om[2]). Præsterækken i Karlebo, hvor han ikke holder sig til Wiberg alene (S. 357), har han ikke været heldigere med[3]). Kun ved

---

[1]) Ligesaa den lille Rettelse hos Wiberg III. 725, der sandsynligvis er fremkaldt ved Ny kirkehist. Samll. V. 470.

[2]) Nemlig Ditlev Christiansen Müller, som han kalder Christian Ditlevsen Müller.

[3]) Hr. Baltser, som var Præst her 1598 (Ny kirkehist. Samll. V. 45), kalder han Søren Balthasar. Morten Markussen, som i Følge Wiberg (II. 723) forflyttedes til Kjøbenhavn 1625, lader han komme dertil allerede 1624 og giver ham Tilnavnet Hjørring (mon ikke ved Forvexling med hans Formand som Kapellan ved St. Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn?). Han omtaler slet ikke, at 1659, da Kaldet stod ledigt, udnævntes Gregers Hansen Roskilde til Præst, men vistnok uden at blive ordineret. Han blev greben af Svenskerne som indviklet i den kronborgske Affære. Hans endelige Skæbne har man hidtil ikke kjendt, men kun vidst, at han blev dømt til Døden. Efter den Notits, Forf. meddeler S. 350, og som ikke angaar Formanden Christen Jensen Bircherod, men mulig kan referere sig til Gregers Hansen, skulde han alligevel være bleven indsat af de Svenske og dræbt 1660 af en Svensker, hvis ikke Notitsen angaar en helt anden Person. Jvfr. Ny kirkehist. Samll. V. 680 (og de der citerede Steder). Biskop Bircherods Dagbøger S. 36. Danske Samll. IV. 360. — Denne Gregers Hansen, som i den kongelige Befaling af 30. April 1659 udtrykkelig kaldes Roskilde og vistnok var bleven Student fra Roskilde Skole 1650, er af C. F. Nielsen (Færøernes geistl. Stat, 2. Udg., S. 28) uden videre gjort identisk med Gregers Hansen Varde, som 1667 blev Præst paa Strømø (f. 1632 † 1704). Dette maa være urigtigt, som overhovedet næsten alle Pastor Nielsens Angivelser om Gregers Hansen Varde ere fejlagtige, thi 1) den Mand, som gjøres til hans Fader, Hans Hansen Varde, blev først 10 Aar efter den formentlige Søns Fødsel Student fra Aalborg (Tauber, Biogr. Notitser om Disciple fra Aalborg Kathedralskole II. 25. Hundrup, Lærerstanden ved Aalborg Kathedralskole II. 21); 2) samme Hans Hansen Varde blev først 1650 gift med Maren Christensdatter, som 1632 kun var omtr. 12 Aar gammel (Wiberg, Præstehist. III. 219); 3) Efterretningerne om Gregers Hansens Benaadning og Frigivelse af Fængslet ere de fra Henrik

Henrik Gerners Skæbne dvæler han noget (S. 350 ff.) uden dog at meddele noget nyt, thi hvad han anfører af Birkerøds Kirkebog, har for længst været trykt[1]). Men ligesom vi nys saa, at han, naar han skal skildre Træk af Fædrelandets almindelige Historie, ikke synes at være saa fortrolig med den, som man kunde vente, saaledes viser sig noget lignende her, hvor han omtaler Forsøget paa fra dansk Side at overrumple Kronborg. Han skriver (S. 351): „Gerner, som talte færdig Engelsk, og hos hvem den engelske General Wawassor havde Kvartér, blev valgt til at indlede Underhandlinger saavel med Oberst Richard Hutchinson, der befalede over 300 Mand i svensk Tjeneste i Helsingør og var misfornøjet med Kong Karl, som med flere engelske Søofficerer, der jævnlig hentede Ordre hos Wawassor.“ Forf.s Kilde er aabenbart Giessings Beretning[2]); men Giessing er just ikke altid den bedste Hjemmelsmand. Han har misforstaaet sin Kilde, og Forf. har ved at føje noget til af sit eget skabt en Situation, som hører til Umulighederne. Den engelske Officer Sir William Vavasor, der havde kæmpet i England paa Karl I's Side[3]), og som

---

Gerners Skæbne bekjendte Data, som uden nogen som helst Hjemmel ere overførte paa hin.

[1]) Pontoppidan, Marmora Danica I. 211 f. Giessing, Nye Saml. af Jubel-Lærere I. 347 f., 355. Det latinske Vers paa Tavlen under hans Lænker i Birkerød Kirke er ikke godt aftrykt hos Forf. (volnit, læs: voluit; vinda, læs: vincla). Skjønt Forf. har optaget ikke faa Vers i sin Bog, synes han ikke at have noget rigtig godt Øje til dem, thi hvad der gjælder om det nys nævnte og om det paa „Karls Kilde“, gjælder ogsaa om andre, f. Ex. om Indskriften paa det Maleri, der hænger i Hørsholm Kros Gjæstestue, hvilken Indskrifts første Halvdel af Forf. er gjort til Prosa (S. 251), medens den ligesom Slutningen er paa Vers. I Verset S. 300 er der en Fejl lige i Begyndelsen.

[2]) Giessing, Jubel-Lærere I. 336.

[3]) Han toges til Fange i Træfningen ved Edgehill 1642, men maa snart være kommen ud af Fangenskabet, da han allerede det følgende Aar paa ny træffes i „Kavallerernes“ Rækker. Clarendon, History of the rebellion and civil wars in England, Oxford 1849, II. 394. III. 139. Diary of John Rous, edit. (for the Camden Society) by M. A. E. Green, 1856, p. 126. Letters of the

senere havde taget Tjeneste hos den svenske Konge som Generalmajor[1]), faldt ved Stormen paa Kjøbenhavn 11. Febr. 1659[2]); den engelske Flaade under Montague naaede først til Sundet 6. April 1659[3]); Planen mod Kronborg røbedes i Juli Maaned 1659. Men selv bortset herfra, hvor utænkeligt, at de engelske Søofficerer „jævnlig“ skulde begive sig til Birkerød for at hente Ordrer hos en der indkvarteret underordnet svensk General! Dem kunde de da lettere have faaet af den paa Kronborg kommanderende, hvis overhovedet den engelske Flaade, hvad den ikke gjorde, havde deltaget i Krigen som Sverrigs allierede[4]).

En anden Mand, som udmærkede sig i denne Krig var Lorens Tuxen, om hvem Forf. (i Afsnittet om Godsets Forvaltere) meddeler Personalia (S. 362 ff.), der dog intet nyt indeholde om hans Krigsbedrifter, da alt, hvad der fortælles derom, viser sig at være taget af et Par trykte Skrifter[5]), som dog ikke citeres. Om Tuxens Eftermænd meddeles adskilligt, som i det hele taget dette lille Afsnit i biografisk Henseende hører til de bedste Partier af Bogen, men da disse Folk med Undtagelse af den før nævnte Rateckens ikke have spillet nogen større Rolle, forbigaar jeg dem. —

---

lady Brilliana Harley, edit. (for the Camden Soc.) by T. T. Lewis, 1854, p. 206, 209, 266.

[1]) 1657 er han i Hamborg, som man mener ikke vel set af den svenske Konge. I Januar 1658 skrives der, at han med sine 300 Mand er marscheret til Kiel, og den følgende Maaned er han i Sjælland. Collection of the state papers of John Thurloe, by T. Birch, Vol. VI., Lond. 1742, fol., p. 672, 743, 816.

[2]) Man fandt ham blandt de døde med afskaarne Øren. Hans prægtige Ørenringe havde fristet Soldaterne til at lemlæste Liget. R. Manley, History of the late warres in Denmark 1657—60 p. 51.

[3]) Manley, Hist. of the late warres in Denmark p. 63. Biskop Bircherods Dagbøger S. 31.

[4]) Giessings Kilde er Anmærkningen S. 116 i L. Thura's Hans Rostgaards Liiv og Levnet, men der er blot Tale om Oberst Hutchinson „og andre engelske Officerer“, altsaa ikke Søofficerer, og det anføres ligesom hos Giessing blot en passant for at antyde, hvorledes Gerner havde lært Hutchinson at kjende.

[5]) Nemlig Giessing, Jubel-Lærere I. 337 ff. og Wolff, Journal f. Politik, Natur- og Menneske-Kundsk. 1821. I. 21 ff.

Det maa siges til Forf.s Ros, at han med stor Flid har benyttet de stedlige Arkiver og om Ejendomsforholdene har fremdraget en meget stor Mængde Oplysninger, som man ingen andre Steder vil finde[1]); men det maa ogsaa siges, at han ved at indrømme det biografiske Element saa lidet har gjort den Del af Skriftet, der maa betegnes som den topografiske eller specielle, temmelig tør[2]). Man vil ikke let kunne paavise en Egn, til hvilken der i den nyere Tid har været knyttet saa mange bekjendte Personligheder, og man kunde derfor nok have ønsket, at Forf. havde gjort lidt mere ved den taknemmelige Opgave, som herved naturlig frembød sig, at skildre og karakterisere disse Personer. Skjønt han øjensynlig ogsaa for Personalhistoriens Vedkommende har skjænket Litteraturen en Del Opmærksomhed, har hans Læsning dog næppe været saa vidtstrakt, som man kunde have ønsket, og mangt et lille Vink, som kunde baade oplyse og fornøje, savnes derfor. Lad mig tage et bestemt Exempel. S. 267 anføres, at Rungsted 1781 solgtes til Justitsraad og Professor Virgilius (læs: Vigilius) Erichsen i Kjøbenhavn, hvis Enke atter solgte Ejendommen det næste Aar. Hvem var denne Mand? Saaledes ville vist de fleste Læsere spørge, men Forf. lader os i fuldstændig Uvished derom; de færreste ville vide, at han var Kunstner og i en Række af Aar havde opholdt sig i St. Petersborg, hvor han var bleven Kejserinde Katharina II's Hofmaler[3]). Det er meget muligt, at Forf. har vidst Besked herom, men han burde i saa Fald

---

[1]) Grunden til, at Forf. dvæler saa meget herved, er, som han selv oplyser (S. 383), den, at Hørsholm Birks Pantebøger for Tiden før 1790 ere sporløst forsvundne, hvorfor han har ment, at Udførlighed paa dette Omraade kunde raade nogen Bod paa den følelige Mangel. Det antydes som en Mulighed, at de forsvundne Protokoller kunne have været mellem de Arkivsager, som en tidligere Amtsforvalter i et Anfald af Vanvid lod dels brænde, dels begrave i en Tørvemose.

[2]) Det er underligt, at Forf. i sit Forord fremhæver, at de personlige Forhold ere behandlede med Udførlighed. Det er netop det, de, paa faa Undtagelser nær, ikke ere.

[3]) Weilbach, Dansk Konstnerlexikon S. 154, 792. Jvfr. Meier, Efterretnn. om Fredensborg Slot S. 178.

næppe have holdt Oplysningen tilbage. Der er vel ingen Tvivl om, at hans Værk vilde have vundet ved saadanne Tilføjelser, og paa den anden Side vil man uden Vanskelighed kunne udpege Steder, hvor lidt mindre Udførlighed kunde have gavnet, og hvor der saaledes kunde have været vundet Plads til det, som nu mangler. I mange Tilfælde røber Forf. dog vistnok ved at anbringe et lille „en" foran Navnet, at han ikke veed noget om vedkommende, og skjønt det vilde være i højeste Grad ubilligt at forlange, at han skulde kjende alle de mangfoldige Mennesker, han nævner, kunde man dog maaske nok uden at være uretfærdig fordre, at han kjendte lidt flere, end han gjør [1]).

Undertiden undlader Forf. at citere sine Kilder, men i Reglen angiver han dem, for saa vidt de ere trykte. Desværre ere imidlertid Citaterne ofte temmelig vildledende [2]). I det hele lader det sig ikke nægte, at Forf. vel hyppig gjør sig skyldig i Unøjagtighed [3]).

---

[1]) Saaledes nævnes S. 317 „en" Oberst Jens de Poulsen, ɔ: Generalmajor Jens de Poulson til Gunderupgaard, f. 1713 † 1784 (Benzons Stamtavle), og S. 321 „en" Kammerjunker, Kaptajn Banner ɔ: N. O. Banner, f. 1781 † 1841 (Castenskiold, Supplement t. Lexicon over adelige Familier S. 8. Krogh, De danske Majorater S. 257. Nielsen, Biogr. Efterretnn. om Geistligheden og Lærerstanden i Oddens Pastorat S. 66).

[2]) Her nogle Prøver. S. 6 Anm. 5: „Scr. Rer. Dan. 202", læs: Scr. Rer. Dan. VI. 208. (Hvor samme Værk citeres S. 18 Anm. 4 mangler atter Bindangivelse; ligesaa S. 324.) S. 9 Anm. 4: „Hist. Tidsskr. 4. B.", læs: Nyt hist. Tidsskr. 4. Bd. S. 10 citeres Molbechs Udgave af Christian IV's Breve S. 24, men det anføres ikke, at der menes det aldrig udkomne 2. Bind af denne Udgave, hvoraf de rentrykte 3 første Ark findes i vore offentlige Bibliotheker og hos enkelte private Samlere. S. 14 Anm. 3 henvises til Suhms Samll., men der menes Suhms Nye Samll. S. 14 Anm. 4 citeres Hist. Tidsskr. 5. Bd., hvilket skal være Hist. Tidsskr. 3. R. 5. Bd. o. s. v. Den Slags Citater, som f. Ex. findes S. 308, hvor et Skrift anføres uden Angivelse af Sidetallet, er ikke heller ganske ualmindelig her.

[3]) Jeg henviser til, hvad jeg lejlighedsvis har anført i det foregaaende, og tilføjer blot endnu et Par Exempler. S. 47 anføres nogle Linier af et Brev fra Christian IV af 24. Novbr. 1633:

Bogen afsluttes med en Række Bilag og et Person-, Sted- og Fag-Register, der paa en mindre heldig Maade er kløvet i tre Dele for hvert Bogstav, ligesom det ogsaa er meget ufuldstændigt.

Hvad Bogens Ydre angaar, er det en tyk Bog, og dog er den trykt meget økonomisk: den store Side rummer 50 Linier Text. Ved at udstyre Bogen paa denne Maade har man vel sparet nogle Ark, men man har til Gjengjæld givet den et næsten frastødende Udseende. Disse store Sider, hvor Linierne staa pressede saa tæt sammen, virke uvilkaarlig trættende paa Øjet, der desuden ofte forgjæves spejder efter et lille Ophold til at bryde Ensformigheden[1]). Man burde vist heller have sparet lidt mindre paa Pladsen, hvorimod man sikkert uden Skade kunde have ladet de fleste af de ledsagende Afbildninger blive borte. De ere af en temmelig tarvelig Beskaffenhed.

Mit sidste Ord om Bogen skal dog ikke være en Anke. Forf.s Fortjenester af vore Landboforholds Historie i det 18de Aarhundrede ere saa betydelige, at de atter her bør drages i

---

„Ladegaardsfogden paa Favrholm, som sagt er, skal med Retten, saa vidt ske kan, forfølges og derefter straffes.“ Men i det Nyerupske Aftryk, som Forf. har benyttet, staar der i Stedet for de af mig fremhævede Ord: „som sat er“ (ɔ: som sidder fængslet). Og senere i samme Brev hedder det hos Forf.: „Der er nok, som vil forpagte Avlen til Husene, om de maa dertil bruge Bønderne, hvoraf Bønderne liden Skaansel og han liden Fordel i Længden ville have.“ Her er det meningsforstyrrende „han“ indsat af Forf. i Stedet for „Herren“. — S. 81 kaldes Christian IV's Fiskemester for Nikkel von Seenhausen; han hed N. v. Tschirnhaus. — Naar det S. 286 hedder, at Hr. C. Neergaard 1852 kjøbte Smidstrupgaard og 1849 fik de af ham og hans Formænd foretagne Sammenlægninger af Jord legaliserede ved kgl. Bevilling, synes disse Aarstal umulig at kunne forliges. — 1580 i Overskriften S. VIII er en Fejl for 1584, 1727 S. IX en Fejl for 1627. — S. LXI kaldes Slotspræsten Peder Køhler gjentagende Kølner. — S. LXIX skal der læses Cold, ikke Cald. — I det Dokument af 1651, som er aftrykt S. LXXXV, maa der L. 19 have indsneget sig en eller anden Fejl, thi nu er Stedet uforstaaeligt.

[1]) Mellem S. 144 og S. 156 findes der f. Ex. ikke en eneste „Udgang“ ɔ: afbrudt Linie.

Minde. Netop paa Grund af sin Behandling af disse Forhold vil Bogen, hvad man saa ellers kan have at indvende imod den, hævde sig en hæderlig Plads i vor historiske Litteratur, og naar den Raben-Levetzauske Fond har ydet et Pengetilskud til dens Trykning, maa det siges, at disse Penge have faaet en god Anvendelse.

C. F. Bricka.

Kr. Erslev: Konge og Lensmand i det 16de Aarhundrede. Studier over Statsomvæltningen i 1536 og dens Følger for Kongemagt og Adelsvælde. Kjøbenhavn. 1879. (209 + LIII SS.)

Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i det 16de Aarhundrede (1513—1596). Udg. med Understøttelse af den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse. Kjøbenhavn. 1879. (242 + VI SS.)

Det er nu paa 13de Aar, siden nuværende Prof. L. Daae i Kristiania Vidensk. Selskabs Forhandlinger (1867) offentliggjorde et Brev fra den preussiske Admiral Johan Pein til hans Herre, Hertug Albrecht af Preussen, Kristian III's Svoger, hvori der gaves en helt ny Fremstilling af Kristian III's Fremfærd ved Reformationens Indførelse 1536. Man saa heraf, at Kongen ingenlunde havde haft det verdslige Rigsraad paa sin Side ved Biskoppernes Fængsling, men at der var anvendt Tvang mod Rigsraadet. Om man end tidligere ikke havde været blind for, at Kongemagten gik styrket ud af Grevefejden, idet to af de Bestemmelser, der vare farligst for Kongemagten, vare udgaaede af Kongens Haandfæstning, nemlig Undersaatternes Ret til væbnet Modstand mod Kongen, hvis denne ikke overholdt Haandfæstningen, og Forbudet mod, at Kongerne i levende Live fik deres Sønner valgte, idet Kristian III endog strax 1536 fik sin Søn valgt til Tronfølger[1]), — saa fik Offent-

---

[1]) Jvfr. Paludan-Müller, Grevens Fejde. Kbhv. 1854. II. 276 ff.

liggjørelsen af hint Brev dog ikke ringe Indflydelse paa Opfattelsen af Begivenhederne 1536. Statsforandringen 1536 stod fra nu af som et af Kongemagten fremtvunget Statskup, mod den tidligere forfatningsmæssige Statsmyndigheds, Rigsraadets, Vilje udført ved Hjælp af tyske Lejetropper og holstenske Raadgivere. Det var ikke det verdslige Rigsraad i Forening med Kong Kristian, der vandt Sejren i Grevefejden, men det var først og fremmest Kongen. Tanken blev strax nærmere udført af Helveg i den danske Kirkes Historie før Reformationen (1870); Anmelderen søgte senere (1873) at paavise, at det verdslige Rigsraad ogsaa i andre Henseender havde tabt i Indflydelse, idet flere af dets Medlemmer vare blevne udstødte og dets Tal betydelig reduceret i Sammenligning med Frederik I's Tid[1]); Paludan-Müller paaviste med stor Styrke i sit Skrift om de oldenborgske Konger (1874) bl. a. den betydelige Udvidelse, Kongemagten havde opnaaet ved Statsforandringen; Daae gav (i norsk hist. Tidsskr. 1875) nye Bidrag til Situationens Belysning, bl. a. ved Offentliggjørelsen af et Brev fra Kristian III til en tysk Fyrste, hvoraf fremgik, at det oprindelig havde været Kongens Hensigt ogsaa at fængsle hele det verdslige Rigsraad. Anmelderen paaviste senere (1877) i dette Tidsskrift bl. a., hvor stærk en Brydning der i Kristian III's første Regeringsaar var mellem Dansk og Tysk, hvorledes Tyskere bleve indtrængte i vigtige Lensposter, hvilke vidtgaaende Planer der lagdes mod Aristokratiet af Kongens tyske Omgivelser (Utenhof) o. m. m.

At det ikke var Højadelen, der gik af med den politiske Sejr i Grevefejden, derom har den nyere Tids Historiegranskning saaledes været enig. Et andet Spørgsmaal er det selvfølgelig, hvorvidt Kongemagten har kunnet bevare den gunstige Stilling, den tilsyneladende indtog 1536, om den har haft Kraft og Styrke til at lade Papirets Bestemmelser blive til Virkelighed eller ikke, med andre Ord, om Adlen, og da navnlig Højadlen, atter har vundet sin Stilling tilbage og atter indskrænket Kongens Magt ved hvert et Skridt, eller om Kongemagten

[1]) Hist. Tidsskr. 4. R. III. 469 ff.

tvertimod er i en stedse fremadgaaende Bevægelse, indtil Maalet endelig naaes helt og holdent 1660. At den ældre Tids Forestilling om Adlens ubetingede Overvægt over Kronen maatte ændres, var naturligt; men hidtil havde den nyere Granskning kun ufuldstændig kunnet udtale sig herom. Man kunde udtale, mere som en Formodning end som en Vished, at Kristian III's Sejr i Forening med den menige Adel (ikke Højadlen) havde medført, at dennes sociale Stilling blev end mere udviklet paa de lavere Stænders Bekostning, medens Rigsraadets Magt og Betydning foreløbig havde lidt et Knæk og Kongemagten var styrket[1]), hvorimod den ældre Tids Paastand, at Adlen havde vundet umaadelig ved Reformationens Indførelse ved at bemægtige sig Løvens Part af Kirkebyttet, i al Fald for Anm. længe har staaet som meget tvivlsom. Dog maa man her ikke gaa altfor stærkt i Rette med den ældre Tids Historieskrivning. Saa længe man kun fra Danske Atlas og lignende Kilder kunde faa Oplysning om Kirkegodsets Skjæbne, saa længe man kun havde Lejlighed til at se, hvorledes der overalt paa de forrige biskoppelige Ejendomme eller paa de større Klostre fandtes adelige Lensmænd, eller at flere af disse Ejendomme ved Salg, Mageskifte eller Gave kom i Enkeltmands Eje, — saa længe man kun kunde naa til dette løseligere Syn uden at kjende Forholdene i det enkelte, saa længe var det naturligt, at man kom til den ovenomtalte Opfattelse. Sagen er jo nemlig den, at det først er i de nyeste Tider, at disse Begivenheder ere blevne gjorte til Gjenstand for en mere indgaaende kritisk Behandling, ja selve Kristian III's Historie efter 1536 venter endnu i høj Grad paa en Historieskriver. Allens Arkivstudier og Paludan-Müllers kritiske Skrifter ende væsentlig med 1536. At man i mere almindelige Skrifter, som i Allens Haandbog og i Fr. Hammerichs Adelsvældens Historie, ikke kom til at trænge til Bunds i Forholdets Natur, er derfor ganske naturligt. Man holdt sig til løse Beregninger, og hvorledes det gik med dem, naar man søgte nærmere Oplysninger,

---

[1]) Anm. i Hist. Tidsskr. a. St. (1873); jvfr. Fridericia: Det 19de Aarhundrede, Maj 1877 (S. 81—83).

afgiver Fr. Hammerich et mærkeligt Exempel paa; medens han i Adelsvældens Historie med stærke Farver skildrede det umaadelige Jordegods, Adlen ved Reformationen kom i Besiddelse af, har han i sine senere (1860) offentliggjorte „Bidrag til Belysning af den danske Stats Folkemængde, Næringsveje og Finanser omtrent i Midten af det 17de Aarhundrede“, udarbejdet i Anledning af Forf.s Skildring af Regeringsforandringen 1660, udtalt sig med langt større Maadehold, saa at det blev Kronen, der gik af med Sejren[1]).

Man trængte saaledes i høj Grad til nye Undersøgelser om dette Forhold. Med dette for Øje er det, at Dr. Erslev har udarbejdet sine Skrifter om Lensvæsnet i det 16de Aarh., af hvilke „Konge og Lensmand“ er Hovedskriftet, medens „Danmarks Len og Lensmænd i det 16de Aarh.“ indeholder statistiske Oplysninger om de enkelte Lens Historie fra 1513—1596 som Grundlag for Hovedskriftet. Med livlige Farver skildres Lensvæsenets Udvikling i Forholdet til Kongemagten, Forskjellen mellem Regnskabslenet, hvor Lensmanden maa afgive den største Del af Indtægterne „til Kongens Fadebur“, medens kun det fradrages, som medgaar til Lensmandens og hans Svendes Underhold, til Slottets Udbedring o. a. lign., og hvor Lensmanden efterhaanden sættes paa fast Løn (Genant), og Adelslenet i dets to Skikkelser, Tjenestelen og Afgiftslen, samt Pantelenet, hvoraf Lensmanden kun yder Rostjeneste eller i det højeste en bestemt aarlig Afgift. Det paavises, hvorledes Unionstidens aristokratiske Udvikling, i Lighed med hvad der

[1]) „Efter en ret trolig Angivelse (Münters d. Reform. Hist. I, 37) ejede Gejstligheden ved Reformationen $^1/_3$ Part af Landet, af hvilken en Del gik til Præstegaarde, Universitetet, Hospitaler og gejstlige Stiftelser, en Del tilbage til Giverne, en Del forkommedes; største Delen fik dog Kronen. I Forening med de tidligere meget store Krongodser maa den da vel have ejet det halve Rige. Af disse Kronejendomme bleve efter Reformationen kun ganske enkelte skjænkede eller solgte bort, som til Peder Svave, Henrik Ramel, Anders Sinklar, noget gaar tabt ved Mageskifter.“ (Hist. Tidsskr. 3. R. II. 56.) Fr. Hammerich, Adelsvælden I. 199; jvfr. Erslev, Konge og Lensmand, S. 7 ff.

fandt Sted i Sverig, medfører en Stræben hos Adlen efter at faa fastslaaet, hvilke Len der som Regnskabslen skulde ligge til Fadeburet, og hvad der skulde gives i fri Forlening til Adlen. Denne Strid gaar som den røde Traad gjennem hele Forholdet mellem Adlen og Kronen. „I 1513 hævdes det fra Adlens Side, og anerkjendes af Kristiern II ved Haandfæstningens Fastsættelse, at der er en vis sædvanemæssig Grænse mellem Fadebursomraadet og de Len, som skal forlenes Adlen paa gunstige Vilkaar" (S. 24). Netop i dette Aar laa paa Regnskab til Fadeburet 43 af Landets 155 Herreder, medens Resten var omtrent ligelig fordelt mellem helt frie Len og Afgiftslen (S. 28), ligesom det ogsaa i samme Haandfæstning med forstærkede Udtryk atter fastslaaes, at kun indfødte Adelsmænd maa faa Rigets Slotte og Len, saaledes at alle „Vanbyrdige" udelukkes.

Desværre ere de Oplysninger, man har om Lensvæsnet under Kong Hans, saa spredte, at Forf. ikke har turdet give en Skildring af Forholdets Udvikling under denne Konge, men har troet at burde begynde sit Skrift netop med Kristiern II's Tronbestigelse. Vi vide saaledes ikke, om Fadebursomraadet er blevet udvidet eller formindsket i denne Konges Tid; men man ser, at Kongen har begyndt at trænge borgerlige Elementer ind blandt Lensmændene, ikke blot den tidligere noksom bekjendte Niels Klementsen paa Kalø, men ogsaa andre (Kallundborg, Abrahamstrup) [1]. — Ved Kristiern II's Haandfæstning søgte man vel at hindre denne Kongemagtens Stræben efter Frihed i Lensvæsnet, og dette havde ogsaa nogen Indflydelse paa denne Konges første Regeringsaar; men med stærke Farver skildrer Forf. derpaa, hvorledes Kristiern II's sidste Regeringsaar vise en uafbrudt Tilsidesættelse af Haandfæstningen: borgerlige Lensmænd eller ukjendte Adelsnavne indtrænges i de høje Ætters Sted; Fadeburets sædvanemæssige Omraade udvides stærkt (over 60 Herreder mod de 43 i Aaret 1513); Lensbreve paa Lensbesidderens eller hans Hustrus og Børns Levetid kjendes

---

[1]) Ogsaa Tryggevælde maa vel regnes hertil (Morten Jensen 1513, Suhms Saml. II, 1, 114).

saa godt som ikke længere, ja i Lensbrevene indføres endogsaa til Trods for Haandfæstningens klare Ord den Bestemmelse, at Slottene ved Kongens Død skulle holdes til hans Søns og Dronningens Haand, en Bestemmelse, hvorover der med Rette klages stærkt i Adlens (hidtil utrykte) Klageskrift over Kristiern II, men som C. F. Allen dog har anset for fremkaldt ved særlige Forhold og derfor ikke har tillagt videre Vægt. Man kjender nemlig denne Bestemmelse kun fra 5 Lensbreve, hvoraf et holstensk og et svensk, medens de tre danske skrive sig fra Kongens sidste Regeringstid. Forf. gjør dog mod Allen gjældende, at man heller ikke kjender noget Exempel paa det modsatte, saa at Tallet her ikke har meget at sige, og at Bestemmelsen allerede findes i et svensk Brev (Øland) 1519. Dette sidste har dog neppe nogen Betydning; thi lige overfor Sverig stod Kongen 1519 som Erobrer, uden at være bundet ved nogen Haandfæstning; her bød det simple Klogskabshensyn ham at handle, som han gjorde; men for øvrigt kan det ikke nægtes, at Kristiern II i dette Forhold i høj Grad har Skinnet imod sig, og hvor misligt det end er, at slutte sig til et saadant Forhold fra Ikke-Tilstedeværelsen af historiske Breve, tror Anm. dog, og har længe troet det, at man her har et tydeligt Vidnesbyrd om Kongens Stræben efter Enemagten gjennem en arvelig Regering.

I Kristiern II's Tid var det monarkiske Princip i Lensvæsnet efter Forf.s Anskuelse saaledes stillet stærkt i Forgrunden. Kongen træder ogsaa med Kraft op mod Lensmændene i deres Forhold til deres Undergivne; men denne tilsyneladende stærke Stilling havde Kongen kun opnaaet ved en Række Overgreb og Voldsgjerninger. Revolutionen fra oven fremkaldte en Revolution fra neden; Kristiern II blev udjaget, og Adels- og Bispevælden hævede sig ved en foreløbig Reaktion atter til en tilsyneladende Sejr.

I det hele og store anser Anm. Forf.s Opfattelse for rigtig. Borgerlige Fogeders Indtrængen i Lenene omtales saaledes ogsaa i de „danske Rim“ om Kristiern II, der efter Hvitfelds Udsagn tillagdes Povl Helgesen:

Fogder antvorded jeg Len og Slot,
Og Adlen undte jeg slet intet godt[1]).

Vanskeligere er det at eftervise disse Fogeder i det enkelte, og om Forf. her altid har truffet det rette, turde maaske være tvivlsomt[2]). Men det gjælder her, som Forf. (S. 22) ytrer i

---

[1]) Suhms Nye Samlinger IV, 3, 40; jvfr. Helveg, Kirkehist. før Ref. II, 652.

[2]) Saaledes synes Forf. at bygge sin Antagelse af, at Hans Bilde mistede Skjoldnæs 1522, udelukkende paa en Kvittering af 19/6 1522 til Jørgen Skriver for Landehjælpen. Men saadanne Kvitteringer udstædtes ofte til Skriverne, navnlig paa Regnskabsslottene; de fik Kvittering umiddelbart af Kronen og udnævntes af Kronen (bemærkes udtrykkelig i et Brev af 7/1 1529 fra Henrik Krummedige til Fru Sofie Esge Bildes, Adelsbreve, kgl. Bibl.). Saaledes fik 1513 Klavs Andersen Kvittering for Regnskab for Vordingborg, samtidig med Lensmanden Oluf Nielsen (Rosenkrantz); 1515 faar Hr. Laurids Pedersen, „Skriver paa Kallundborg“, Kvittering for Landehjælpen, men Kristiern Rantzov er Lensmand 1514—17 (Suhms Saml. II, 1, 113; 127); 1520, Palme Mandag (smsts. 191; 192) faar M. Jørgen Karlsen, „Skriver paa Kallundborg“, Kvittering (Lensmand 1517—23 Hans Krafse). — 1520—22 faar Hr. Jens Gedt, „Skriver paa Nyborg“, saadanne Kvitteringer, uagtet Hans von Melen er Lensmand 1520—21, derpaa Godske Rantzov (smsts. II, 2, 40; 41; 43 og fl. St.). — Harridsborg havde Biskop Lage Urne i Pant siden 1518; men 18/6 1522 faar Jens Skartt, „Foged paa Harridsborg“, Kvittering umiddelbast af Kronen (smsts. II, 1, 199; jvfr. 180). — I Fred. I's Tid er det samme Tilfældet med Slotsskriveren Peder Villadsen, der 22/1 1525 faar Kvittering for Opkrævelse af Landehjælpen „i de Len, han haver i Befaling“ (Dsk. Mag. 4. R. II, 35). Her véd man tilfældigvis, at Mourids Jepsen (Sparre) var Befalingsmand paa denne Tid (Allen V, 349 Anm. 37 og 42); hvor let vilde man ellers kunne have ladet sig mislede af Ordene? — Paa Vordingborg Slot opfører Forf. Albert Jepsen (Ravensberg) som Lensmand 1517—19, derpaa 1519—23 Mads Madsen Skriver; men Forf.s eneste Kilde for den sidstes Vedkommende er en Landehjælps-Kvittering af 3/9 1522. Manden var for øvrigt allerede 1517 Skriver paa Vordingborg (Suhm II, 1, 153) og er maaske den samme som den Matthias Mathiæ, scriptor paa Engelborg, der 1515 fik Præsentats paa Øster Torsnæs Kirke (Suhm II, 2, 66, jvfr. dog II, 3, 167); han var altsaa en gejstlig Mand. Men

Anledning af Kong Hanses lignende Bestræbelser, mere om Princippet end om Antallet. I Stridsskrifterne fremstilles det

---

samtidig hermed var han efter Forf. ogsaa Lensmand paa Nykjøbing Slot 1521—23 — altsaa hele to Slotte paa én Gang —, thi „til ham overgives Inventariet (Topogr. Saml.) og han faar Kvitteringer 1522 $^{12}/_{9}$ og $^{31}/_{12}$; smlgn. Topogr. Saml. Stege 54;" (jvfr. ogsaa Suhm II, 2, 89, hvor hans Navn: „Mads Madsen, Skriver paa Nykjøbing", staar helt ud). Selv Inventarielisten er mig ikke helt overbevisende; thi man fattes vel ikke Exempler paa, at en Skriver har modtaget Inventariet paa Lensmandens Vegne. Det er dog vel noget tvivlsomt efter dette, om ikke Albert Jepsen (Ravensberg) har beholdt Vordingborg lige til 1523; han opføres ogsaa som Relator under et Brev om Vordingborg 1522 (Suhm II, 1, 199). Skriver paa Nykjøbing er Mads Madsen vel blevet efter Erik Pors († 1521). Denne, der allerede 1516 forekommer som „Skriver paa Nykjøbing" (Suhm II, 3, 164), medens Oluf Holgersen (Ulfstand) var Lensmand, og som endnu 1520, da han fik Brev paa Duebrødre Kloster ved Roskilde, kaldes „vor Skriver paa Nykjøbing Slot" (Suhm II, 1, 187), skal efter Forf. have fulgt Kristiern Rantzou († 1518) som Lensmand paa Nykjøbing („Topogr. Saml. 1520 $^{8}/_{2}$"; men hvad staar der?), for derpaa atter 1521 at afløses af Mads Skriver som Lensmand. Det synes dog Anm., at disse Angivelser ere for løse til at bygge noget sikkert paa. At Mads Skriver for øvrigt var en bekjendt Personlighed, ses af de oprørske jydske Raaders Brev til Søren Norby af $^{31}/_{1}$ 1523, hvor Kristiern II beskyldes for at have fortrængt Adlen og Raadet og i deres Sted fremdraget Trælle og Skalke, „besynderlig Mester Didrik (Slaghoeck), Hans Mikkelsen, Hans Tolder, Mathis Skriver med mange flere" (Eckdahl, Kr. II's Archiv S. 347). $^{6}/_{3}$ 1523 fik derpaa Laurids Knob af Kr. II Brev paa Nykjøbing Slot; men samme Dag fik Mads Skriver i broderlig Forening med Oluf Holgersen (Ulfstand) Kvittering for et Laan fra „det hellige Sakrament i Kippinge" (Suhm II, 2, 89). Han vedblev i hele Fred. Istes Tid at være Skriver paa Nykjøbing; saaledes fik han atter 1526 Kvittering for herfra opkrævet Landehjælp og fik som gejstlig Mand ved flere Lejligheder forskjellige Begunstigelser (Dsk. Mag. 4. R. II, 58; Fr. I's danske Registranter 92 [1525], 141 [1527], 432 [1532]; jvfr. S. 317, 433?). — Lige saa usikre ere Forholdene paa Kjøbenhavn Slot. „Da Torben Oxe var henrettet", siger Forf. S. 42, „fulgtes den fornemme Slotshøvding af gode Borgermænd som Anders Vulf og Hans Mikkelsen." I „Danmarks Lensmænd" ser Listen dog noget

enkelte Tilfælde uden videre som almengyldigt. Ligesaa, naar Hvitfeld ytrer, at Hollændere, Skotter og andre fremmede for-

---

anderledes ud: 1517—19 Jakob Tidemand, 1519—20 Rolf Madsen, 1520 Hans Mikkelsen, 1523 Henrik Gøje. At Hans Mikkelsen havde Slotsloven til Kbhvn. Slot, „den Tid Kong Kristiern var i Sverig", ses af Povl Helgesens Danske Skrift. I, 126. Allen (III, 341, 555) sætter dette til Toget 1518, da Kongen var i Sverig fra 16de Juni—12te Oktbr. (Allen II, 504, 518), men neppe med Rette; thi Allens Hovedgrund, at Hans Mikkelsen selv var med Kongen i Sverig 1520, holder ikke Stik; han deltog ganske vist tilligemed Anders Vulf i Handelsforhandlingerne 4de Decbr. i Stockholm (Eckdahl S. 1329 ff., Allen III, 345), men deraf følger ikke, at han har ledsaget Kongen hele Tiden under dennes forskjellige Ophold i Sverig 1520 (c. 26de April til 24de Juni; c. 15de Juli — 15de Sept.; c. 15de Oktbr. til 3die Febr. 1521). Paaske 1518 var i al Fald endnu Jakob „Thegenou" (Tidemand?) „Embedsmand" paa Kbhvn. Slot (Suhm II, 1, 167), saa Dr. Erslev vistnok med Rette sætter Hans Mikkelsens Funktion til 1520. — Naar Dr. Erslev derpaa i sit senere trykte Skrift ogsaa opfører Anders Vulf som Befalingsmand paa Kbhvn. Slot, grunder dette sig formodentlig paa en Kvittering fra 1518 til „Anders Vulf, Borger i Kbhvn". for alt, hvad han havde udgivet nu i Sommer, min Herre (ɔ: Kongen) var i Sverig og da havde befalet ham de Len, som til Kbhvn. Slot ligge, desligeste af Hven og de Kjøbstæder, han havde Befaling over (Suhm II, 1, 177). Denne Mand, der 1513 synes at have været Tolder i Skanør og Falsterbod (smsts. S. 114), synes i 1518 at have været Skriver eller Underfoged paa Kbhvn. Slot, og har i det allerhøjeste haft en midlertidig større Befaling, muligvis medens den adelige Lensmand, Jakob Tidemand, var paa Krigstoget i Sverig. Det samme var nemlig Tilfældet 1520; thi i et Brev af 10de Juni kaldes han „Underfoged paa Kbhvn. Slot" (Kbhvns Diplom. I, 203). Dette var altsaa en mere underordnet Stilling, og i et Brev af 1521 kaldes han atter slet og ret „Borger i Kbhvn." (smsts. IV, 386). — Rolf Madsen, der ellers kaldes Kongens Hofsinde, og som vistnok var adelig, har vel 1520 ledsaget Kongen paa Toget, og Slotsloven til Kbhvn. Slot er da (midlertidig?) overdraget Hans Mikkelsen. For øvrigt omtales hverken Rolf Madsen eller Hans Mikkelsen et eneste Sted i Kristiern II's Registranter som Befalingsmænd paa Kbhvn. Slot; det er rent tilfældigt, at vi vide, de have været det. Det er de mere underordnede Funktionærer, der forekomme i Registranterne. Saaledes faar Herman von

lenedes med Rigets Slotte og Len paa Genant. Holder man sig strængt til Ordlyden og tænker paa Danmarks Rige alene, har Forf. Ret i (S. 45), at Paastanden er ubevislig, skjønt man dog træffer Navne som Hans v. Mehlen, Kristiern Rantzov o. fl.; men udstrækkes Blikket til Norge, træffer man strax Hollænderen Hans Villumsen, Sigbrits Broder, som Lensmand paa Landets Hovedfæstning, Bergenhus, hvor han afløses af den

---

Mønster, der Paaske 1520 (altsaa samtidig med Hans Mikkelsen og Anders Vulf) var bleven „Slotsfoged paa Kbhvn.", 1521 Kvittering for alt, hvad han fra den nævnte Tid havde opbaaret af Sagefald og andet i al Kbhvns Len, og lige saa i den følgende Tid lige til 1523 (i det mindste endnu Mikkelsdag 1522); men samtidig udstedes lignende Kvitteringer til Jørgen Falster, „Skriver paa Hermans Skriverstue"; ja samtidig dukker en ny (gejstlig?) Tolder op, Niels Terkildsen, der 1521 faar Kvittering for den Tid, han var Skriver og Tolder paa Skanør og Falsterbod, for den Tid, han havde Dragør i Befaling, for de Penge, han havde udgivet paa Kbhvn. Slot til Arbejdsfolk eller andet, „al den Stund han det af vor naadige Herre udi Befaling havde, sammeledes for alle de Penge (o. s. v.), han opbar det Aar, han var Skriver paa Kbhvn. Slot". Efter de udhævede Ord skulde man rigtignok tro, at han var Befalingsmand paa Slottet, og saa var han kun Skriver. Har da Herman von Mønster haft Slotsloven eller hvem? Ja det vide vi ikke. Slotsfogeden paa Kbhvn. Slot var en underordnet Person, der vedblev at bestaa; ogsaa naar der var adelige Lensmænd; mod Slutningen af Belejringen 1523—24 lod saaledes Henrik Gøje en Slotsfoged henrette. (Kbhvns Dipl. I, 310; jvfr. IV, 396 og Suhm II, 1, 195, 196, 202, 204.) — Under disse Forhold er det overordentlig misligt at fastslaa noget om de borgerlige Lensmænd paa Slottene i Kristiern II's Tid, naar man ikke har aldeles utvivlsomme Vidnesbyrd derom som ved Hans Tolder i Aalborg og Hans Mikkelsens vistnok rent midlertidige Hverv paa Kbhvn. Slot, og maaske ogsaa ved Mads Skriver paa Nykjøbing Slot. — Den adelige Lensmand kan paa Regnskabsslottene godt skjule sig for vort Blik, medens Slotsskriveren træder stærkere frem i Regnskabsvæsnet. Det er klart nok af det oven anførte, at denne paa Regnskabsslottene i Kristiern II's Tid havde en af Kronen betroet Myndighed; men dette var, som ovenfor paavist, ogsaa Tilfældet, i det mindste tildels, under Frederik I (Peder Villadsen, Mads Skriver, Henrik Krummediges Ytringer i Almindelighed).

borgerlige Jørgen (Hansen) Skriver, og tænker man paa de forskjellige fremmede Høvedsmænd, som Kongen indsatte paa de svenske Slotte, eller udstrækkes Blikket til de gejstlige Forleninger, hvorved Mænd som Didrik Slaghoek og Johan Veze fik Lunde Ærkestols mange Slotte og Herligheder i Værge, medens andre, som Skotten Dr. Alexander Kynghorn og Nederlænderen Mester Povl Pratensis, fik Prælatdømmer eller lignende Begunstigelser, — ja saa forstaar man, hvad der i dunkle Omrids har staaet for Hvitfelds eller hans Hjemmelsmands Tanke.

At der under Frederik I maatte komme en stærk Reaktion mod disse Bestræbelser, er tydeligt nok. Vel lykkedes det Kongen at udvide Regnskabsomraadet noget, fra 35½—43 Herreder; men samtidig hermed steg de helt frie Tjenestelens Omraade stærkt (fra 56½ til 65½), medens Nedgangen paa Afgiftslenene (62 til 45) er meget betydelig, saa at Kronens Indtægter formindskedes. Dette sidste turde være det bedste Bevis paa Adelsvældens Overvægt paa denne Tid. Afgiftslenet er nemlig neppe en saa fordelagtig Form for Adelsmanden, som Aschehoug og med ham Dr. Erslev antager. Det er i hvert Fald, som Dr. Erslev ogsaa selv bemærker (S. 18), en Mellemform, men hvorved Kronen dog faar en Indtægt foruden Tjenestepligten. I Haandfæstninger og lignende Aktstykker forekommer Afgiftslenet endogsaa slet ikke. Adlens Fordringer gaar ikke ud paa at faa en vis Del af Riget „paa Afgift eller Tjeneste“, men kun paa at faa Len „paa Tjeneste“. Naar der saaledes i Kristiern II's Haandfæstning § 15 optages en Bestemmelse om, „at gode Mænd, som af os Len have paa Tjeneste eller udi Pant, skulle sætte dem selv Herredsfogeder og Herredsskrivere“, mon saa Afgiftslenet, saaledes som Aschehoug i et lignende Tilfælde formoder[1]), gaar med ind under Tjenestelenet eller ikke? Forøvrigt har Dr. Erslev neppe Ret i, af denne § at udlede (S. 18), at Retten til at ansætte Herredsfogeder ved Regnskabslenene er forbeholdt Kongen. At Herredsfogederne uden Forskjel udnævntes af Lensmændene (tidligere af Kongens advocatus), ses af alle tidligere Haand-

[1]) Statsforfatningen i Norge og Danmark indtil 1814, S. 214.

fæstninger, ligesom § 14 i Kristiern II's Haandfæstning ogsaa forudsætter det; ja selv Kristiern II's egne Love og Kristian III's senere Lensordning gaar ud fra det samme; men medens Lensmanden selvfølgelig her oprindelig handlede i Kraft af sin Myndighed som Kongens Embedsmand og derfor kunde være udsat for Kongens Indgriben i Forholdet, slaas det netop nu fast, at dette ikke maa finde Sted ved de rent frie Adelslen paa Tjeneste og i Pant, men ogsaa kun paa disse. Heller ikke kjender man hidtil, saa vidt Anm. bekjendt, noget Exempel paa, at en Herredsfoged er bleven udnævnt af Kongen; derimod har man fra Frederik I's Tid (1532) et Brev, hvorved Herredsfoged-dømmet i to skaanske Herreder (Oxie og Biere) sikres en (dog vistnok tidligere udnævnt) Herredsfoged paa Livstid; men disse Herreder hørte den Gang til et tidligere Afgiftslen, der senere var forandret til et Pantelen og netop da havde skiftet Besidder. Kronen griber her altsaa ind i Forholdene i et Pantelen, for øvrigt aldeles i Strid med Haandfæstningerne (Kr. II, Fr. I og senere), i hvilke det af Hensyn til Administrationens Frihed over for (uduelige) Herredsfogeder var forbudt at give slige Breve paa bestemt Tid[1]).

---

[1]) Fred. I's danske Registr. S. 419; jvfr. Erslev, Danmarks Lensmænd S. 4—5 (Lindholm og Malmøhus). — Om Herredsfogedernes Stilling se Kristoffer II's Haandf. § 33, Valdemar Eriksens § 35, Olufs § 34, Kristiern II's §§ 14, 15, 17; Kr. II's Lov for Landet Kap. 35, Rosenvinge, Gl. danske Love IV, 18 (Herredsdommere skulle tilsættes af den, som haver Befaling af Kongen udi saa mange Len, som Behov gjøres, men Lensmanden skal lade Herredsdommeren aflægge Ed til Kongen); Fr. I's Hdf. §§ 19, 20, 22 (§ 20 svarer til Kr. II § 15, derimod fattes den alm. Bestemmelse i § 14, saa at det ser ud, som om netop nu, ved den store Adelsreaktion 1523, Lensmandens Beføjelse til at udnævne Herredsfogeder indskrænkedes til Tjeneste- og Pantelen; dette er efter de følgende Haandf. neppe tænkeligt; den almindelige Bestemmelse skjuler sig vistnok under Haandfæstningens øvrige Bestemmelser og er anset for en selvfølgelig Praxis). — Kr. III's Hndf. § 34 (Gode Mænd, som af os Len have paa Tjeneste eller i Pant, skulle sætte dennem selv Herredsfogder og Herredsskrivere), § 35 (Vore Lensmænd skulle skikke Dannemænd til Herredsfogder, som skikke hver Mand Lov og Ret uden Vild) = Kr. II § 14,

Værre endnu end den stærke Nedgang af Afgiftslenene var det dog, at Kronen var stærkt bunden ved Livsbreve, nogle endogsaa lydende paa Besiddernes Enker og Børn, og ved Pantsættelser, især efter at Kongen i Aaret 1531 havde optaget et Laan af Lenene paa det Vilkaar, at Besidderne fik disse i Pant for Summerne og at Lenene ikke maatte fratages Besidderne eller deres Arvinger, før Summerne vare betalte, med mindre de førte Avindskjold mod Riget, saa at Kronens frie Raadighed over Lenene ved Kongens Død var meget ringe. „Kort sagt", udbryder Forf. (S. 73), „Danmark gik med fulde Sejl henimod Arveligheden for Lensmandsposterne." — Man maa dog her huske paa, at det stod Kronen frit for, under gunstigere finansielle Forhold at indløse Panterne, og dermed faldt Arveligheden bort; thi de enkelte Tilfælde, hvor der efter Lensmandens Død var givet Ventebrev til Enken eller et af deres Børn, veje ikke meget[1]). Det er dyrt at gjøre Revolu-

---

men derpaa tilføjes i samme §: Gjør Herredsfogeden nogen Uret, skal han afsættes og svare selv til sine Gjerninger; derimod er Forbudet mod Kongens Brev paa Stillingen paa bestemt Tid udeladt. — Kr. III's Lensordning 1557: De Embedsmænd, som have Herreder til deres Len, skulle have flittig Opseende, at der skikkes gode, gudfrygtige og ærlige lovfarne Mænd til Herredsfogeder, Herredsskrivere o. s. v. (Sandvig, Kr. III, II, 261); jvfr. Kr. III's kbhvnske Reces af 1547 § 5, „Om Herredsfogeder at sætte": Item skulle Konningens Lensmænd skikke dennem (ɔ: sig) uberygtede Dannemænd, som skulle skikke hver Mand Lov og Ret uden Vild; § 6, „Om Dommer-Ed": Rigens Raad, Embedsmænd, Rigens Kansler, Landsdommere, Borgmestre, Raadmænd og Byfogeder skulle sværge Kongen en Ed, og Herredsfogeder skulle sværge Kongens Lensmænd (Rosenvinge, Gl. danske Love IV, 217); gjentaget i Reces 1558 § 6 og 7, smsts. S. 257. — Fr. II's Hdf. § 32 = Kr. IV's § 32 = Fr. III's § 32 er aldeles lig Kr. III's § 35; men Bestemmelsen om Forholdet paa Tjenestelen og Pantelen er udeladt, saa Haandfæstningerne nu altid kun indeholde en almindelig Bestemmelse om Lensmændenes Pligt til at skikke gode Herredsfogeder.

[1]) Forf. gjengiver Betingelserne for Laanet 1531 saaledes: . . . „naar Pengene indbetaltes (til Kongen), skulde Adlen have nøjagtig Forvaring paa, at den ikke skulde forbryde sine Len, uden den

tion; det fik baade Kongen og Adlen at føle; den uafbrudte Fejdetilstand, hvori Riget var, tyngede haardt, og under saadanne Forhold svandt Afgiftslenene overfor de frie Len, og Pantsættelserne tiltog; vi ville finde noget lignende under Syvaarskrigen.

I det hele er Forf. ogsaa i Skildringen af Frederik I's Tid maaske noget vel stærk i sine Ytringer, f. Ex. S. 74 og 75 i Anledning af, at Niels Jepsen (Bryske) fik Tiaarsbrev paa Regnskabslenet Næsbyhoved, og at Jørgen v. der Wisch fik Løfte om at beholde Regnskabslenet Aalholm, indtil en Gjæld til ham var tilbagebetalt. „Højst betydningsfulde Tilsyneladelser, som brød enhver Tradition", udbryder Forf.; men i begge Tilfælde var der dog særlige Forhold. Niels Jepsen (Bryske) havde nylig været brugt paa Tog til Norge, hvorved Kongen synes at have paadraget sig særlige Forpligtelser til ham, og Pengekravet til Holsteneren Jørgen v. d. Wisch vilde Rigsraadet ikke anerkjende som Riget vedkommende, hvorfor det ogsaa strax efter Kongens Død søgte at faa ham fjernet; og naar det i Anledning af Besættelsen af de til Dronningens Livgeding tillagte Slotte beraabte sig paa, at Kongens Reces indeholdt, at ingen gode Mænds Len maatte forvandles uden med Raadets Samtykke, saa er dette vel en noget udvidet

---

gjorde den Gjerning, som staar i Loven, nemlig at føre Avindskjold mod dens fædrene Rige, og selv da skulde Panthaverne eller deres Arvinger ikke miste Pantet, før Pengene bleve tilbagebetalte!" (S. 67—68.) Dette „selv da" er urigtigt. Ordene lyde (Till. S. xxix): „Item begjærer D. R. R. nøjagtige Breve og Forvaring, lydendes paa dem og deres Arvinger, ikke at skulle forbryde deres Pant eller Penninge, uden de gjøre den Gjerning, i Loven staar, det er at føre Avindskjold imod deres fædrene Rige, og ej heller at [miste] deres Pant eller Len, førend de eller deres Arvinger fange deres Penninge igjen." — Har vedkommende Lensmand forbrudt sit Pant og sine Penge ved Avindskjold, kan han eller hans Arvinger selvfølgelig ikke beholde Lenet, indtil Pengene blive ham eller hans Arvinger tilbagebetalte. Ved Avindskjold forbrydes alt; ved den sidste Bestemmelse sikrer man sig mod, overhovedet i alle andre Tilfælde at miste Lenene, inden Pantesummen er udbetalt.

Gjengivelse af Haandfæstningens § 30, men hvortil Raadet i det Øjeblik maatte anses for fuldt beføjet, da det gjaldt om at hindre, at Tyskere som Jørgen v. d. Wisch indtrængtes i de Len, der imidlertid vare tillagte Enkedronningen som Livgeding; thi dette kunde efter Haandfæstningens § 30 ikke ske uden Raadets Samtykke, og ifølge Livgeding-Brevet skulde de Lensmænd, der hidtil havde havt Slottene, beholde dem „efter deres Brevs Lydelse“ [1]).

„Under Kirstiern II“, siger Forf. S. 72, „sporedes der overalt et virksomt Tilsyn; personlig griber Kongen ind i alle Anliggender; han kræver af sine Embedsmænd den strængeste Pligtopfyldelse og har et aabent Øre for de undergivnes Klager. Under Frederik I finder man intet af alt dette; Styrelsen af de enkelte Len overlades mere og mere til Lensmandens eget Forgodtbefindende, og udenfor det rent økonomiske blander Kongen sig ikke i hans Styrelse.“ Dette er dog altid noget; om den Knaphed, Kongen udviste ved Regnskabslenene, ellers altid var til Gavn for hans Riger og Lande, er et andet Spørgsmaal [2]). „Skjønt der er bevaret langt flere Breve fra Frederik I's Tid end fra hans Forgængers,“ fortsætter Forf., „skjønt vi har en fuldstændig Kopibog over de kgl. Breve fra mere end ét Aar af Frederiks Styrelse, finder man her ikke et eneste Formaningsbrev til Lensmændene, maaske ikke et eneste Tilfælde, hvor Kongen tager Undersaatterne i Forsvar mod Embedsmændenes Overgreb, der utvivlsomt vare hyppige nok.“

Hertil maa dog bemærkes, at man netop ingen fuldstændig Kopibog har for et helt Aar af Kongens Regering; til at betegnes saaledes ere Frederik I's danske Registranter og Tegnelser virkelig altfor upaalidelige [3]). „Tegnelserne“, hvor den Slags Breve skulde findes, har man jo ogsaa kun tilbage fra det korte Tidspunkt fra den 23de Juni 1531 til Kongens Død. Man ser dog her Bønder stævne Lensmænd for Kongens Retterting, fordi der er paalagt dem for høj Tynge eller af andre

[1]) Ny dansk Mag. II, 247—48; Fred. I's Danske Reg. S. 85.
[2]) Jvfr. mine Bemærkn. om Akershus Len i mit Skrift: Kr. II i Norge og hans Fængsling, S. 18—19.
[3]) Jvfr. mine Bemærkninger i Hist. Tidssk. 5. R. II, 192—94.

Grunde; men da Dombøgerne fra Frederik I's Tid ere tabte, kan Udfaldet af disse Sager ikke paavises[1]). Derimod synes Forf., der dog selv er Medudgiver af Frederik I's Danske Registranter, rent at have overset Brevet af 29de Juni 1532 til Almuen i Laaland, der havde klaget over de Udpresninger, som Lensmændene i flere Retninger gjorde sig skyldige i; Kongen og Rigsraadet fastslog da en Ordning af disse Forhold, der saa godt som i alt tog Klagerne til Følge. Rent værgeløse vare Undersaatterne saaledes ikke, og hvor afhængig Kongen end var af Rigsraadet og Adlen, saa at han som bekjendt maatte opgive sit Forsøg paa at hæve Vornedskabet, saa forstod han dog ved andre Lejligheder at sætte sin Vilje igjennem. Tit nok klager Adlen ogsaa over, at han beskyttede de Bønder, der vare udviste af deres Gaarde[2]).

Hvad der for Dr. Erslev er Hovedsagen, er imidlertid Forholdenes Udvikling under Kristian III. Med stor Interesse følger man her Forf.s Udvikling. Det godtgjøres tydelig og klart, hvilken umaadelig Tilvæxt af Gods Kronen fik ved Statsomvæltningen 1536, saa at Krongodset efter Forf.s Beregninger (S. 110) endogsaa tredobledes. Med Styrke og med fuld Ret gjøres gjældende, at medens Udviklingen under Frederik I tydede paa, at det skulde blive Adlen, som tilvendte sig den største Del af Kirkens Gods, navnlig Klostrene, satte Statsomvæltningen netop en Stopper for Adlens Bestræbelser i denne Retning derved, at Kronen tilvendte sig hele det rige Bispe- og Klostergods, og den Ret, Adlen fik til at tilbagekræve noget af det Gods, dens Forfædre havde givet til Sjælemesser, var saa indskrænket, at den ikke kunde veje synderlig i Modsætning til Kronens umaadelige Tilvæxt. Da Dr. Erslev gjør mig den Ære at antage (S. 114), at jeg maaske er den eneste danske Forfatter, der hidtil har forstaaet Bestemmelsen om Adlens

---

[1]) Frederik I's Registr. S. 357 (Axel Fikkesen), S. 364 (Peder Ebbesen), jvfr. S. 461—62 (Johan Urne), S. 470 (Provst Svend i Vestervig), S. 483 (Hedenstrups Foged) og maaske flere Steder.

[2]) Frederik I's Dsk. Regist. S. 4 og fl. St.; Dipl. Vib. Nr. 230. — Jvfr. mine Bemærkninger i Hist. Tidsskrift 4. R. V, 272 ff., 304 ff.

Tilbagekrævningsret rigtig[1]), skal jeg komme lidt nærmere ind paa min Opfattelse af Recessens Bestemmelser, en Opfattelse, der dog i alt væsentligt, som det vil ses, falder sammen med Dr. Erslevs.

Jeg er fuldstændig enig med Dr. E. i, at hvad der voldte Vanskeligheden, var Sjælemessegodset, netop fordi Sjælemesserne nu vare afskaffede og fordi saa mange af Fundatserne indeholdt den Bestemmelse, at Godset, naar Messerne ikke vedligeholdtes af Kirken, skulde falde tilbage til Testator eller hans Arvinger. Jeg har derfor hidtil, ligesom Dr. E., anset Bestemmelsen om Vikariegodsets Tilbagegivelse til Adlen som en Slags juridisk Nødvendighed; men denne juridiske Nødvendighed gjaldt ikke blot Adlen, men ogsaa enhver anden, han være borgerlig eller gejstlig eller hvad som helst: naar Gavebrevet indeholdt hin Betingelse for Gavens Vedbliven, kunde han ad Rettens Vej gjøre sin Fordring gjældende. Og dog har Recessen, som Dr. E. ogsaa bemærker, i et meget vigtigt Tilfælde aldeles bortskaaret alt Retskrav, nemlig ved Bispegodset, hvorved det udtrykkelig bestemmes, at ingen som helst, være sig hvem det vil, skal have Magt til at kræve noget tilbage. Dette havde Kronen slugt med Hud og Haar, uagtet der ogsaa derunder faldt adskilligt Gods, der var givet til Sjælemesser. Anderledes derimod ved Klostre, Prælatdømmer, Kannikedømmer og andre gejstlige Len (med Undtagelse af Vikariedømmer); thi vel hedder det om disse, at de skulle blive ved Magt, indtil Kongen og Rigsraadet i Forening med lærde Mænd gjør en anden Skikkelse — hvilket aldrig skete —, men der tilføjes: dog hver Mands Ret og rette Tiltale dermed uskadt og uforkrænket udi alle Maader. Her er altsaa Retskravet dog forbeholdt, og i Kraft af dette maatte ogsaa her Testator eller hans Arvinger kunne søge at faa Sjælemessegods tilbage, naar hin omtalte

---

[1]) Ny kirkehist. Saml. V, 577. Dog maa jeg gjøre opmærksom paa, at de Mænd, der i Fremstillingen af Begivenhederne 1536 have givet en Udsigt over Recessens Bestemmelser, selvfølgelig have gjengivet Bestemmelserne rigtig, men ikke nærmere udtalt sig om deres Betydning (Paludan Müller, Grevens Fejde; Helveg, Kirkehist. før Ref.).

Klausul fandtes i Fundatsen, men ogsaa kun da. Paa den Maade kom et og andet fra Klostre, maaske ogsaa fra enkelte Kirker[1]). Men dette har neppe været meget; i Reglen var vistnok netop dette Gods saa organisk sammensmeltet med vedkommende Stiftelses eller Kirkes øvrige Gods, var ved Gavebrevene selv skjænket til Stiftelsen eller Kirken i dens Helhed, saa at det ikke kunde kræves tilbage. Derfor kan f. Ex. Gods som det i Dipl. Vibergense Nr. 35 og 53 omtalte ikke vindes tilbage. I hvert Tilfælde gjorde Kronen, som man ser af de i Ny kirkehist. Samlingers 5. og 6. Bind aftrykte Kongedomme, al mulig Vanskelighed ved dette Godses Tilbagelevering (jvfr. Forf. S. 115). — Ganske anderledes forholder det sig med det egentlige Vikariegods, hvorfor der var stiftet særlige Altre, med særlige Præster, eller som var skjænket til saadanne tidligere oprettede Altre for Sjælemessers Skyld. Ethvert saadant Alter eller Vikariedom er en lille Stiftelse for sig selv, med sit særlige Øjemed, og staar kun i et rent accessorisk Forhold til Hovedstiftelsen, til Kirken eller Klostret. Det er dette Gods, Adlen faar Ret til at kræve tilbage, og hvori bestaar saa den store Forret, der herved gives Adlen? Den indskrænker sig til, at medens den uadelige kun kan kræve Vikariegods tilbage i Kraft af en udtrykkelig Bestemmelse i Gavebrevet om Godsets Tilbagefalden i bestemte Tilfælde, kan Adlen kræve Godset tilbage i ethvert Tilfælde, selv om en saadan Klausul ikke findes i Brevet, naar blot den daværende Besidder var død.

At ogsaa Klostre paa den Maade kunne have mistet noget Gods, lader sig ikke nægte, da der ogsaa kunde findes særligt Vikarie- eller Altergods ved disse Stiftelser, saa at den ældre Opfatning (navnlig Allens), der havde misforstaaet Tilbagekrævningsbestemmelserne, for saa vidt kunde have nogen Ret til at tale om Adlens Tilvendelse baade af Kirke- og Klostergods; dog synes det almindeligt ved den Slags Stiftelser, at Godset ikke var givet som særligt Vikariegods, men til Stiftelsen i dens Helhed, mod at denne paatog sig Forpligtelsen af Sjælemessernes Afholdelse; dertil kommer, som Dr. Erslev nærmere

[1]) Ny kirkehist. Saml. V, 487 ff.; jfr. 497, 499 (Erslev S. 115).

paaviser, at Kronen i Tidens Løb, uden at tage Hensyn til Recessens oprindelige Bestemmelser, betragtede Klostergodset som ligefrem hjemfaldent, ligesom Bispegodset, og nægtede Udlevering af Klostergods (S. 117).

Hvor stort dette Gods har været, har man ingensomhelst statistiske Oplysninger om. Vel fandtes der, især ved Domkirkerne og de større Kjøbstadskirker, en Del Vikarie- og Altergods, men en Del af dette Gods havde man allerede før 1536 disponeret over ved at lægge det til Hospitaler eller lignende Stiftelser og nægtede derfor senere at give det tilbage til Arvingerne (S. 115). At de enkelte Kirker og Stiftelser led noget Tab ved Tilbageleveringen baade fra adeliges og fra borgerliges Side — og at disse sidste i lige saa fuldt Maal benyttede deres Ret, vise Kongedommene tilstrækkelig —, det er sikkert nok; men hvor ringe en Del af Sjælemessegodset er det dog saa til syvende og sidst, der ifølge Bestemmelserne i Recesserne og ved disses senere praktiske Fortolkning kan komme i Adlens Besiddelse? -- Til Rigsdagen 1536, hvortil alle vare indkaldte, der havde Frihed og Frelse, mødte omtrent 400 Adelsmænd; en Del er vel nok bleven hjemme, men meget talrigere har Adlen næppe været. Selv om man nu vilde antage, og det vilde endda være meget højt regnet, at enhver af disse Adelsmænd eller deres Arvinger i Løbet af de følgende 50 Aar gjennemsnitlig havde tilbagevundet et Par Bøndergaarde, kunde saa denne successive Tilvæxt have begrundet Adlens „umaadelige“ Godsrigdom eller vejet synderlig i Vægtskaalen over for Kronens umaadelige Udbytte af Regeringsforandringen? Det er aldeles klart, at denne Tilvæxt er rent forsvindende.

Den direkte Godsforøgelse, som Adlen vandt ved Reformationen, kan saaledes ikke være Grund til dens formentlige store Overmagt over Kronen i den følgende Tid. Et andet Spørgsmaal er, om den ikke ad indirekte Veje har vidst at skaffe sig det største Udbytte af det inddragne Bispe- og Klostergods, og naar man ser, hvorledes dog efterhaanden de større Klostre og biskoppelige Herregaarde fra adelige Forleninger gaar over i Adlens Eje, ligger det ganske vist nær at komme til denne Slutning, og heri maa vistnok ogsaa søges den væsentligste

Grund til den tidligere Opfattelse. Men netop her er det, at Dr. Erslev klart og tydelig godtgjør, at man i ældre Tid har været Gjenstand for et Slags Sandsebedrag. Vi skulle her ikke gaa i Enkeltheder med Gjengivelsen af Forfatterens Resultater, men henvise til hans Behandling heraf i det hele, der er saa udtømmende, saa vækkende og oplysende, at den med Lethed kan læses af enhver, der overhovedet har Interesse for historisk Læsning; kun enkelte Hovedtræk skulle her berøres.

Ganske vist gik en Del af disse Ejendomme i den følgende Del af Aarhundredet ud af Kronens Eje, et Par enkelte ved Gave (navnlig til Tyskere), nogle ved Salg og endnu flere ved Mageskifter med Kronen. Salgspriserne vare imidlertid i Kristian III's Tid saa høje, at Forf. kalder dem mildest talt ublu, og at Kronen ved Mageskifterne med Adlen led noget Tab, er en Anskuelse, som nu vel maa ansees for fuldstændig skrinlagt. Men selv disse Ejendomme gik ingenlunde altid ubeskaarne ud af Kronens Eje; en stor Del af Godset var i Forvejen lagt ind under allerede bestaaende Len; enkelte af disse tidligere gejstlige Ejendomme forsvinde paa den Maade helt for vort Blik, idet de ere blevne lagte under allerede bestaaende Hovedlen; andre sættes strax eller efterhaanden paa Regnskab. Saaledes foregaar der en meget betydelig, næsten skjult og ved første Øjekast umærkelig Forandring til Fordel for Kronen. Hovedlenene blive betydelig større, Regnskabsomraadet udvides i en forbavsende Grad, og idet samtidig den faste Løn med „Genanter“ gjennemføres paa Regnskabsslottene, idet Afgiftslenene komme under en stærkere Kontrol, og idet Kronens styrende og ledende Haand mærkes overalt, — saa faar Kronen herved et saadant Overtag i Lensvæsnet, at selv den adelige Formynderregering i Kristian IV's Mindreaarighed, da Adlen atter søger at gjøre sine Fordringer gjældende, med Kraft optræder som Kronens Talsmænd og afslaar saa godt som alle Forsøgene. Ved Aaret 1596, da Kristian IV selv overtog Rigets Styrelse, var Forholdet saaledes, at 64,5 pCt. af hele Landet laa paa Regnskab, 22,3 pCt. af Krongodset paa Afgift, men saaledes, at Kronen havde meget betydelige Indtægter heraf, og kun 12,5 pCt. var i fri Forlening (S. 186—87).

Uden Svingninger i Mellemtiden var dette Resultat dog ikke naaet. Uagtet Kristian III strax 1536 opnaaede gunstige Resultater, mærker man dog i Begyndelsen af hans Regering en stærk Vaklen. Det var i disse Aar, at der, saaledes som Anm. nærmere har skildret i dette Tidsskrift i sin Afhandling om Utenhof, var den stærke Strid mellem Dansk og Tysk, og at Kongen, navnlig støttet af sine tyske og holstenske Raadgivere, nærede stærk Mistillid til det danske Aristokrati, indtil det endelig lykkedes ham at faa sin Søn Frederik hyldet i Aaret 1542. At der herved betegnes et Omslag, at der paa denne Tid har fundet ligesom en Slags Udsoning Sted mellem Kongen og det højere Aristokrati, har Anm. allerede bemærket[1]), og Dr. Erslev slutter sig til denne Opfattelse (S. 124—27); men han oplyser tillige, at dette Resultat ikke opnaaedes uden meget store Pengeofre fra det danske Aristokratis Side, hvorved Kongen blev i Stand til at løse sig fra det Gjældsforhold, hvori han stod til Holstenerne. — Man forstaar nu ogsaa meget af Utenhofs hidtil dunkle Ytringer om „Reformer" o. a.; men da Utenhof derpaa samtidig maa fortrække, baade paa Grund af Sygdom og den Modstand, hans Planer fandt, da Kongen endelig faar Fred i Speyr 1544, da Johan Rantzou og Wulf Pogwisch derpaa styrtes, medens Melchior Rantzou et Par Aar før er død, saa er hermed det holstenske Regimente brudt. Det er Johan Fris, Esge Bilde og lignende danske Adelsmænd, der i den følgende Tid synes at have haft den største Indflydelse paa Regeringen[2]). Ganske vist blev den tyske Indflydelse hermed ikke helt afskaffet, men kun i Øjeblikket betydelig indskrænket;

---

[1]) Hist. Tidsskr. 4. R. VI, 308.

[2]) At Johan Fris har været Hovedmanden i den Modstand, Utenhofs Planer fandt, anser jeg for utvivlsomt og henviser navnlig til de karakteristiske Ytringer, som Vedel anfører om Enkedronningens Had til ham, *„quod non fuit cooptata in senatum regni iuxta petitum"*, thi herved sigtes vel til Striden om Enkedronningens Sæde i den eventuelle Formynderregering (Regeringsraadet), hvilket det danske Parti modsatte sig (Rørdam, Monumenta Hist. Dan. II, 186; jvfr. smsts. Kanslerens Ytring om Gulland og Kr. III's Ytring herom i Hist. Tidsskr. 4. R. VI, 284).

den vinder senere atter betydelig Indflydelse, og det er et karakteristisk Træk, som ligeledes fortjener stor Opmærksomhed, at denne Indflydelse holder sig hele Tiden igjennem, saa at navnlig under Frederik II (og Kristian IV?) ikke faa Tyskere atter begunstiges af Kongerne under Lensvæsnets successive Udvikling. Ogsaa dette er Forløbere for, hvad der skete 1660. Anm. kan derfor endnu ikke se andet, saaledes som jeg ogsaa ved tidligere Lejlighed har fremhævet, end at man maa være den danske Adel i høj Grad taknemmelig for den Modstand, den i disse Aar viste mod Kristian III's Reformforsøg, saaledes som disse fremtræde hos Utenhof og det holstenske Parti; Maalet var maaske ellers blevet tidligere naaet, men Indsatsen var temmelig høj.

Først efter at der ved Aaret 1544 er kommet større Ro i Regeringen, er det, at Kristian III med Sikkerhed gjennemfører sine store Reformer i Lensvæsnet, der navnlig vise sig i en stærk Forøgelse af Regnskabsomraadet; noget anderledes stiller Sagen sig under Frederik II, der mere anvender Afgiftslenet, samtidig med, at de smaa Lens Tal stærkt reduceres (fra 222 til 70), dels ved ligefrem at lægges til Hovedlenene, dels ved Mageskifter, hvorved det samme tildels opnaaedes. Lenenes Antal indskrænkes saaledes meget betydelig, og de bestaaende Hovedlen bortfæstedes paa en for Kronen højst fordelagtig Maade. At dette var til ligefrem Skade for Adlen, er indlysende. Den stærke Tiltagen af Afgiftslenet kunde jo nu tyde paa, at Kongemagten var i Aftagende, og efter den bestemte Adskillelse mellem Regnskabslenet paa den ene Side som Kronens Del af Landet og af Afgifts- og Tjenestelenet paa den anden Side som Adlens Del, som Forf. hidtil har gjort gjældende, fristes man stærkt til denne Antagelse; men Forf. paaviser meget tydelig (S. 109 ff.), at dette ikke var Tilfældet, at Afgiftslenet nu, da den store Forskjel mellem Kronens og Adlens Len som Følge af Statsomvæltningen 1536 var mildnet, kunde anvendes paa en for Kronen meget fordelagtig Maade. Jeg véd ikke, om det ved Gjennemlæsningen af Forf.s Skrift er gaaet flere som mig, at jeg studsede noget ved denne pludselige Forandring af Afgiftslenets Karakter i Forf.s

Fremstilling. Noget søger jeg dog Forklaringen deri, at Forf., som tidligere antydet, maaske noget vel ensidig i sin tidligere Fremstilling har skildret Afgiftslenet som et ubetinget Adelslen; for mig staar det saaledes, at Afgiftslenet var som et tveægget Sværd, der var farligt at bruge. I den lange Fredsperiode efter Syvaarskrigen var Kronens Stilling saa sikker, at den kunde vende Odden mod Adlen og sikre sig gode Vilkaar og høje Afgifter. Men hvorledes gik det senere? Ja herpaa bliver Forf. os Svar skyldig, da han har maattet standse sine møjsommelige og indgaaende Undersøgelser med 1596; men det er ikke det eneste Punkt, hvorved man i høj Grad maa ønske, at Forf. ogsaa vilde underkaste det følgende Tidsrum indtil 1660 en lignende dybtgaaende Bearbejdelse, thi nu staar hele Kristian IV's Tid næsten som en Gaade for os. I Slutningen af Kristian IV's Tid og i Begyndelsen af Frederik III's Tid klages jo netop højlydt over Lensvæsnets Forfald, over de ringe Afgifter osv., indtil endelig Enevælden overhugger Knuden paa den eneste praktiske Maade, ved at gjøre Lensmændene til fastlønnede Amtmænd. Er det ikke atter Afgiftslenet, der her under de ulykkelige Krige har vendt sin Od mod Kongemagten?

Ogsaa under Syvaarskrigen mærkes nogen Tilbagegang for Kongemagten (S. 162), og om disse Svingninger end ere forbigaaende, ere de dog ikke uden Betydning, idet de vise, hvilken Indflydelse Krigene endnu kunde have, og det forekommer Anm., at man med dem for Øje ogsaa kommer til at se Forholdene under Frederik I i et noget mildere Lys, end Forf. gjør. Herved ledes vi over til en anden Betragtning: hele den forandrede Stilling, som Adlen paa den Tid indtog, at den fra en oprindelig militær Institution efterhaanden mere og mere bliver til en Embeds- eller Kancelli-Adel og til en Godsadel.

Forf. har tilstrækkelig paavist, at Lensvæsnet har forandret Karakter, at Lensmændene fra en Krigerstand ere blevne til kgl. Embedsmænd, og at Adlen herved har lidt et betydeligt Skaar i politisk Indflydelse, medens Kongemagtens Betydning i samme Grad er steget. Forf. mener tillige (S. 204 ff.), at Adlens sociale Stilling imidlertid er gaaet ikke saa lidt fremad siden 1536, og at den ældre Opfattelse i dette Punkt er rigtig;

dette Spørgsmaal trænger dog maaske til en nærmere Prøvelse, end Forf., til hvis Opgave dette ikke hører, har kunnet undergive det. Denne Forandring af Adlens Karakter, mener Forf. (S. 206—7) væsentlig skyldes Statsomvæltningen af 1536, der „trænger Adlen ud af den Stilling, den hidtil havde indtaget“. — „Den Forandring, der i det 16de Aarhundrede indtræder i Adlens Liv og Livsopfattelse,“ siger Forf. fremdeles, „er fint og skarpsindig udviklet af Gjellerup i „Bemærkninger over Samfundsforholdene“ o. s. v. (Hist. Tidsskr. 4. R. IV.); nu først ser man dog, hvad der tvinger Adlen ind herpaa.“ — At Statsomvæltningen af 1536 har fremskyndet denne Udvikling, kan næppe modsiges, men den egentlige Grund ligger dybere; Bevægelsen var tildels begyndt før 1536 og laa i de almindelige europæiske Kulturstrømninger. Allerede før 1536 havde der begyndt at uddanne sig en Kancelliadel, ligesom Adlen allerede da, og da navnlig Rigsraaderne, ikke blot kræve Len for som Militærstand at kunne forsvare Riget, men ogsaa som Løn for deres øvrige Færd i Rigets Tjeneste, for at kunne bestride Omkostningerne ved at besøge Herredage, som Erstatning for Rejser, de have gjort i Rigens Ærinder, eller af lignende Grunde. Gjennem Kancelliet arbejdede allerede den Gang ikke faa Adelsmænd sig op til indbringende Stillinger, men ogsaa her er man endnu Gjenstand for et Slags Sandsebedrag; de skjule sig endnu i Præstekaaben. Kirken var som bekjendt bleven en stor Forsørgelsesanstalt for Adlens yngre Sønner. Tilvisse naaede ogsaa undertiden borgerlige frem ad denne Vej; men det bliver sjældnere og sjældnere. Da kom Reformationsbevægelsen og dermed ogsaa Ulysten hos Adlen til at gaa denne Vej. Det er betegnende at se en Mand som Mogens Gøje allerede i Frederik I's Tid i et privat Brev udtale, at det ikke er raadeligt i disse Tider at lade sine Sønner gaa Kirkens Vej[1]). Med 1536 hører dette Mummespil op; hvad der før ad

[1]) Mogens Gøje til Anders Bilde, 1530, 7de Januar: Tykkes mig efter slig Lejlighed, som jeg derudinden [ɔ: i de Nyheder, A. B. har sendt ham] forfarer, at nu omgaas med Kardinaler og Legater, at jeg ikke vil sætte nogen af mine Børn til Skolen udi den Agt eller Mening, at de skulde komme udi den gejstlige Stand, der

Kirkens Vej havde søgt at bane sig frem til indbringende og indflydelsesrige Stillinger, maa nu ad den verdslige Kancellivej søge at naa Maalet. At Adlen forøvrigt her led et ikke ringe socialt Tab, kan neppe benægtes. De store indbringende kirkelige Embeder vare lukkede for den, og om end i nogen Tid endnu enkelte Kannikedømmer og Præbender ved Kapitlerne stode den aabne, navnlig for Kancelliembedsmanden, var dette i og for sig saa ringe i Modsætning til Fortiden, at det sociale Tab ingenlunde opvejes ved det Vikariegods, Adlen inddrog.

At der saaledes allerede før 1536 er Spirer til en Embedsadel, kan ikke nægtes; men Hovedgrunden til Lensvæsnets Forandring fra militært til borgerligt ligger dog til sidst deri, at Adlens Mission som Krigerstand var ved at udløbe. Den Orm, der stille og næsten ubemærket i lang Tid havde gnavet paa Lenstræets Rod, undergravede mere og mere dets Væxt. Ikke blot at tyske Landsknægte i lang Tid havde været Hærens Hovedbestanddel, selv Ryttertjenesten kunde Adlen ikke magte paa en tidssvarende Maade. Det er et betænkeligt Træk, at man maa søge til Tyskland for at skaffe sig et større Rytteri; ikke faa tyske Smaafyrster og Adelsmænd tjente saaledes med et større eller mindre Antal Ryttere i Kristiern II's og Frederik I's Hære[1]); i Grevefejden havde Kristian III gjennemsnitlig omtrent 1000 fremmede Ryttere i Sold[2]), og dette Forhold tiltager vistnok snarere end aftager i den følgende Tid. Vel var Rytteriets Betydning endnu saa stort, at Adlens Udbud havde nogen Betydning, hvorfor man, som ovenfor omtalt, ogsaa i Syvaarskrigen endnu mærker Adlens Betydning; men Grunden undergravedes daglig mere, og da Gustav Adolf i Trediveaarskrigens store Feltslag med sit Infanteri og forbedrede Artilleri nedskød de kejserlige Rytterskarer, var Rytteriets Overvægt forbi; Lensvæsnet havde udspillet sin Rolle og afløstes af de

---

sligt Nederfald dagligen tager og ydermere gjøre vil (Adelsbr. Fasc. 22; her efter Allens Exc.).

[1]) En Fortegnelse over saadanne Adelsmænd, der fik Sold af Frederik I, findes i Allens Exc. 53 g. 2 pag. 221—22 efter Dske Kongers Hist. 10.

[2]) Dsk. Mag. 4. R. 3. B., Indl. S. XIII ff.

enevældige Monarkier. At denne Udvikling har bidraget mægtig til at lette Kongernes monarkiske Reform i Lensvæsnet, er øjensynligt. Og naar saa hertil kommer hele det ved Reformationen og i Renaissancetiden fremkaldte større aandelige Liv, saa faar Adlen ikke blot paa Grund af Statsomvæltningens politiske Følger, men nok saa meget paa Grund af hele Tidsudviklingen en forandret Livsopfattelse.

Om Adlen ikke blot i politisk, men ogsaa i social Henseende har vundet eller tabt ved Reformationens Indførelse, er vanskeligt at opgjøre. Saa uendelig forskjelligartede Momenter gribe her ind i hverandre, at enhver, der vil forsøge at løse Spørgsmaalet, rimeligvis vil glemme de fleste. Adlen vinder saaledes noget Gods, den faar betydelige Rettigheder overfor sine Fæstere (Hals- og Haandsret), den faar Tiendefrihed for sine Hovedgaarde og lignende Herligheder; Kirken kommer paa mange Steder i et afhængigt Forhold til den; dens Patronatsret bliver snarere større end mindre, og i denne Henseende kan Kronen vistnok ikke frikjendes for ved Mageskifter og Salg at have vist sig altfor lemfældig; her skal blot henvises til den store Mængde Bortforleninger af Kongetiender til Adelsmænd eller andre verdslige Personer, for laante Penge eller af lignende Grunde, i Frederik II's og følgende Tider[1]). Dog ogsaa paa alle disse Punkter trænger man nu til nye indgaaende Undersøgelser. Saa meget turde man dog maaske allerede nu udtale, at den Fremgang, Adlen i social Henseende gjorde, var en Pyrrhus-Sejr, og at Spirerne til Adlens dybe Fald 1660, ogsaa i social Henseende, maa søges i Reformationen. Godskjær havde Adlen været længe før 1536, og som Godsejerstand optræder den ogsaa før Reformationen; men at Forholdenes Udvikling medførte en stærk Fremadskriden i denne Retning, er ogsaa sikkert. Vel er den ved Godserhvervelsen bleven fri for Kirkens farlige Konkurrence; men en stærk Kamp for Tilværelsen føres under hele Adelsvælden indenfor Standens egne Rækker. Udelukket fra de rige gejstlige Embeder og fra Klostrene maa den sørge for Godser til sine Sønner og sine ugifte Døtre. Gods

---

[1]) Geh. Ark. Dske Samlinger Nr. 86.

paa Gods maa skrabes sammen for at opnaa dette, og da det lykkes Kronen i Frederik II's Haandfæstning at sikre det tiloversblevne frie Bøndergods, er Adlen i denne Henseende for største Delen indskrænket til det Godsomraade, som en Gang hørte Standen til. Udviklingens jernhaarde Love gjøre sig ogsaa her gjældende i hele deres Strænghed. Slægter gaa til Grunde under Kampen eller forsvinde for stedse i Glemslens Nat, medens nye Ætter trænge sig frem, ofte for kort efter at synke ned i Mørket. Enkelte Mænd samle sig ved utrolig Ihærdighed eller ved heldige Omstændigheder store Godser og Ejendomme; men ved deres Død spredes deres Ejendomme mellem deres Børn, og disse maa begynde Kampen forfra for at sikre deres Efterkommere. De bestaaende Arvelove og Manglen af Majorater vare i høj Grad til Skade for Adlens Blomstring[1]). I det hele taget gjør man sig vistnok i Reglen overdrevne Forestillinger om den gamle danske Adels Rigdom. Enkelte Slægter eller enkelte Mænd havde samlet sig Rigdomme; men der er ingen Stadighed i Besiddelsen; de spredes derfor ofte meget hurtig. Magnus Durell kalder paa sin Tid kun 4 danske Adelsmænd saa rige, at de kunde have en 16 til 20,000 Rdl. aarlig Indtægt af deres Godser. Dette er efter Tidens Pengeforhold imidlertid en saa stor Indtægt, at den neppe overskrides af ret mange af vore nuværende Lensbesiddere; og der fandtes vist ogsaa den Gang nogle flere Adelsmænd, der maa kaldes rige og velstaaende; men i Almindelighed har Durell vistnok Ret i at betegne den daværende danske Adel som uformuende[2]). Kampen for Tilværelsen i Forening med den efter Opdagelsestiden og Renaissancetiden følgende store Luxus og Livsnydelse havde langsomt og sikkert undergravet saa vel dens politiske som dens sociale Stilling og tillige dens moralske Kraft. Derfor var det, at den lige saa lidt kunde overleve

[1]) Jvfr. Axel Oxenstjernas betegnende Ytringer herom, anførte af C. F. Bricka i Hist. Tidsskr. 5. R. I, 669.

[2]) Magnus Durells Relation om Danmark, Suhms Saml. II, 3, 71. — Jvfr. bl. a. min Skildring af Rigsraad Mogens Kaases Ejendomsforhold i Saml. til jydsk Hist. og Topogr. II, 344 ff.; 354—55; 370—71.

Svenskerkrigenes Ødelæggelser som den politiske Statsforandring af 1660. Der var ingen Modstandskraft.

Har da hele den tidligere Tids Opfattelse af Tidsrummet 1536—1660 været grundfalsk? Er det ikke en Adelsperiode, eller er maaske selve Benævnelsen: Adelsvældens Tidsrum, fejlagtig? Nej ingenlunde. Ganske vist fremtræder Kongedømmet efter 1536 i en noget anden Skikkelse end før, og Dr. Erslev har med stor Dygtighed paavist Kongedømmets gradvise Væxt indenfor et bestemt Omraade i et givet Tidspunkt; men mere har han heller ikke gjort. Derved ere det sidste Decenniums Granskninger over Statsomvæltningens Betydning paa det mest slaaende blevet bekræftede og i mange Henseender betydelig udvidede. Men Adelsvældens Tid vedbliver det at være. Med Adlen skal Kongerne efter Haandfæstningerne styre deres Land, og de vedblive i alt væsentligt at styre det ved Adlens Hjælp. Men ogsaa her viser det sig, hvor vanskeligt det er at komme til en klar Opgjørelse af Adlens Vinding og Tab ved Regeringsforandringen. Af Kirkens umiddelbare Styrelse er den kastet helt ud; borgerlige Superintendenter og Professorer lede Kirkens Styrelse, og kun gjennem Rigsraadet eller som Stiftslensmænd komme Adelsmændene til som Kongens Repræsentanter at faa Indflydelse herpaa. Men selv det, at ethvert Hierarki er styrtet, kan ikke være andet end en Vinding for Adlens politiske Indflydelse. Thi selv om der, som ovenfor antydet, ogsaa her i tidligere Tid fandt et Mummespil Sted, selv om Adelsmanden skjuler sig under Bispekaaben, saa var det dog ikke som Adlens Repræsentant, men som Kirkens Repræsentant og i dens Aand, han bevidst eller ubevidst handlede; ja selv om vi tage Sagen helt verdslig, saa var det ikke til Adelstanden, men til Kirken, han skrabede Gods sammen. At hele dette Mummespil hørte op, kunde kun være til Adelstandens Fordel; Ensartetheden i Interessen bliver større. Men hvad der var vundet, det var, som allerede Helveg har udtalt (1870)[1]) og Dr. Erslev med Eftertryk flere Steder fremhæver, at Adlen ved Tidens haarde Tug-

---

[1]) Kirkehist. før Ref. II, 1028, 1030.

telse havde lært Kongemagtens Nødvendighed at kjende, at den fra bydende var blevet lydende, var bleven nødt til at betragte sig selv som Kongernes Undersaatter, ikke som deres Ligemænd eller Overherrer. Da de under Fortvivlelsens sidste frugtesløse Kamp mod Udviklingens og Tidsaandens Love, ligesom i sin Tid Bispearistokratiet, atter glemte dette, da de søgte atter at skrue Tidsaandens Udvikling tilbage, uden at mærke, at deres Stilling i alle Henseender var undergravet ved en Magt, som ingen kan modstaa, da stode de ikke mere til at redde.

Dog, vi skulle ikke videre fortsætte disse skitserede Betragtninger, som Forf.s Skrift har givet Anledning til. Vi ville til Slutning kun atter udtale det Haab, at det maa lykkes Forf. at fortsætte sine Studier til Lensvæsnets og Adelsvældens Historie, og ønske, at Forf.s interessante og vækkende Skrift maa fremkalde en livlig Undersøgelse af de mange Spørgsmaal, det giver Anledning til, baade af ham selv og andre.

Endnu skal kun gjøres opmærksom paa, hvilke omfattende Forstudier, Dr. Erslev har maattet foretage til Udarbejdelse af sit Skrift om Lensvæsnet. Et meget stort Arkivmateriale har maattet gjennemgaas, idet Forf. har haft klart for Øje, at et nogenlunde sikkert Udbytte ikke kunde vindes, før man havde en nogenlunde paalidelig Oversigt over de enkelte Lens Særhistorie. Det er Frugten af dette omfattende Forarbejde, der er nedlagt i Forf.s Skrift: „Danmarks Len og Lensmænd i det 16de Aarhundrede (1513—1596)“, og som er udgivet med Understøttelse af den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse. Der er herved fremkommet et betydningsfuldt topografisk-personalhistorisk-statistisk Værk, der til alle Tider vil blive en vigtig Haandbog for enhver Historiker. At gjennemgaa dette Værk i dets Enkeltheder, har Anm. hverken haft Lyst eller Materiale til. At der i et saa møjsommeligt og omfattende Arbejde ikke skulde have indsneget sig enkelte Unøjagtigheder, er ikke til at vente. Hvor mangelfuld vor Kundskab til de enkelte Lens Særhistorie endnu er i Kristiern II's og Frederik I's Tid, derom vidne tilstrækkelig de mange som usikre angivne Aarstal og Oplysninger, der findes i Forf.s Værk for dette Tidsrum. Nogle

er der allerede tidligere (S. 442 ff.) blevet gjort opmærksom paa. Nogle enkelte Smaanotitser til et Omraade, hvor Anm. har særligt Kjendskab, hidsættes nedenfor. Men forøvrigt gjør Værket Indtryk af at være udført med Omhu og Nøjagtighed[1]).

---

[1]) Østervelling Birk (Medelsom Herred) regnes S. 120 til Aarhus Stift istedenfor til Viborg Stift; bedre kan det vel forsvares, at Mors S. 45 opføres under Viborg Stift istedenfor under Vendelbo Stift, da det var forlenet til de sidste katholske Bisper i Viborg og derfor 1536 lagdes under Hald. — S. 122 og 123 sættes nogle Gaarde i Sønderlyng og Hellum Herreder til Aarhus istedenfor til Viborg Stift. — S. 127 staar under Rubrikken: Oprettet under Frederik II, „Spøtrup, lagt til Hald. 1559—70 Otte Krumpen" o. s. v. Men som Bispegods blev Spøtrup strax 1536 lagt til Hald, og det fremgaar ogsaa af de anførte Bevissteder (Dsk. Mag. 3, VI, 305 og 4, IV, 203), at det laa hertil baade i Henrik Blomes, Kristoffer Rosenkrantz's og Otte Krumpens Tid. Angivelsen er i al Fald vildledende, og Spøtrup burde ligesaa godt som f. Ex. Halkjær været anført S. 126 blandt det inddragne Bispegods. — At bringe Forf.s Opgivelse af Hald Lens Tilliggende (S. 45) i Overensstemmelse med Kongebrevet af 1558 i Dipl. Vib. S. 330, hvor foruden Fjends, Rinds og Nørlyng Herreder ogsaa Sønderlyng, Medelsom og Sallings 4 Herreder regnes til Halds Len, er næppe muligt; men rimeligvis udtrykker Kongebrevet sig her mindre korrekt. — Disse Smaating anføres blot, fordi Brugen af Bogen maaske ellers kunde mislede.

A. Heise.

Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur
vedrørende Danmarks Historie
for
Aaret 1879.

Ved **W. Mollerup.**

I. Samlinger og Tidsskrifter.

Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum Tomus XXIV. Hannoverae. Fol.

Vi henlede Opmærksomheden paa følgende Krøniker, som have Efterretninger vedrørende Danmarks Historie: Vincentii Bellovacensis memoriale omnium temporum (S. 158 en Meddelelse om Philip August og Dronning Ingeborg); Lamberti Ardensis Historia comitum Ghisnensium (S. 566 f. Beretning om Sigfred fra Danmark, jvfr. Joh. Steenstrup i Hist. Tidsskr. 4. R. VI. S. 487 ff.); Chronica minor auctore Minorita Erphordiensi (S. 206 en Meddelelse om Afsendelse af Skjøger til Markedet i Skaane 1267).

The historians of the church of York and its archbishops. Edited by James Raine. Vol. I. London. 541 S. (Chron. and Mem. of Great Britain and Ireland during the middle ages. No 71. I.)

Særlig fremhæves: Vita Oswaldi Archiepiscopi Eboracensis, som levede samtidig med Kongerne Edgar og Ethelred. S. 454 ff. findes her vigtige Efterretninger om danske Kjøbmænd i York og Danskes Indfald i England i Slutningen af det 10de Aarh.

F. Liebermann. Ungedruckte anglo-normannische Geschichtsquellen. Strassburg. VI + 335 S.

Hansisches Urkundenbuch. Bearbeitet von Konstantin Höhlbaum. Herausg. vom Verein für hansische Gesch. 2. Band. Halle. XII + 395 S. 4°.

Indeholder Dokumenter og Uddrag af Breve fra 1300—1342.

Bremisches Urkundenbuch. 3. Band. 2—3. Lieferung. Bremen. 1878. 460 S. 4°.

Nr. 182 f. (S. 151 ff.) vedrøre Bremens Deltagelse i Krigen 1362 mod Valdemar Atterdag.

Urkundenbuch der Stadt Lübeck. 6. Theil. 3—6. Lieferung. Lübeck. 320 S. 4°.

Indeholder Breve fra 26. August 1419 til 27. Novbr. 1422.

Svenskt Diplomatarium från och med år 1401, utgifvet af Riks-Archivet genom Carl Silfverstolpe. 2. Delen. 1. Häftet. Sthlm. 240 S. 4°.

Indeholder Breve og Aktstykker fra Aarene 1408—1410. Nr. 1001 f., 1012, 1023, 1065 omhandle Forhandlingerne med Højmesteren om Gulland; Nr. 1080 Forbundet af 20. Juli 1409 med Ditmarsken.

Acten der Ständetage Ost- und West-Preussens. Herausg. von M. Toeppen. (Publication des Vereins f. die Gesch. der Provinz Preussen.) 2. Band. 1. Lieferung. Leipzig. 400 S.

Indeholder Forhandlinger i Aarene 1436—1442. De fleste her forekommende Aktstykker vedrørende dansk Historie ere dog allerede trykte i Hanserecesse, 2. Abtheilung.

Materials for a history of the reign of Henry VII. Edited by William Campbell. Vol. II. London. 666 S. (Chron. and Mem. of Great Britain and Ireland during the middle ages. No. 60. II.)

S. 438, 470 og 472 findes Oplysninger om et paatænkt Gesandtskab til Danmark i Aaret 1489.

Handlingar rörande Sveriges Historia. Första Serien. Konung Gustaf denFörstes Registratur. VIII. 1. Häftet. 1532 och 1533. Sthlm. 240 S.

Quellen zur Gesch. des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Herausg. von C. Schirren. 6. Band. Reval. 352 S. (Archiv f. die Gesch. Liv-, Est- und Curlands. Neue Folge. 6. Band.)

Efter 15 Aars Forløb har Schirren paany optaget Udgivelsen af denne righoldige Samling af Aktstykker, hentede fra det svenske Rigsarkiv, og agter at afslutte Samlingen med endnu to Bind. Det foreliggende indeholder Breve fra 15. Septbr. 1560 til 10. April 1561.

Correspondance du Cardinal de Granvelle 1565—1586, publiée par Edmond Poullet. Tome I. Bruxelles. 1878. 638 S. 4°. (Collection de chroniques belges inédites 1877.)

Det foreliggende Bind danner første Del af Fortsættelsen af Ch. Weiss, Corresp. de Card. Granv. og indeholder Breve fra 1565 til 1566 29. Sept. Heri findes ikke faa Oplysninger om Syvaarskrigen, om Lothringens Projekter mod Danmark og om Forbitrelsen i Holland over Sundtolden.

Samling af Urkunder rörande Finlands historia. IV—V Delen. Helsingfors. 1874—1878. 380 S. og 400 S.

Ogsaa med Titel: Handlingar upplysande Finlands historia under Gustaf II Adolfs tid samlade af Dr. E. Waaranen. I. 1611—1614. II. 1615—1618.

30*

Briefe Albrechts von Waldstein an Karl von Harrach (1625—1627). Nach den eigenhändigen Originalen herausg. von Ferdinand Tadra. (Fontes rerum Austriacarum. Zweite Abtheilung. Diplomataria et Acta. XLI. Band. Zweite Hälfte. S. 239—492.)

Denne Samling er selvfølgelig af stor Betydning for Historien om Christian IV's Deltagelse i Trediveaarskrigen.

Calendar of State Papers. Domestic Series. 1652—1653. London 1878. 717 S. — Domestic Series. 1653—1654. London. 1879. 735 S.

Urkunden und Actenstücke z. Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. IX. Band. Politische Verhandlungen VI. Herausg. von Dr. B. Erdmannsdörfer. Berlin. 878 S.

Af Indholdet bemærkes: IV. Verhandlungen mit Dänemark 1660—1663, S. 717—28 (vedrørende Ulfeld) og V. Brandenburg und Schweden 1660—1666, S. 729—822.

Memoiren der Herzogin Sophie nachmals Kurfürstin von Hannover. Herausg. von Dr. Adolf Köcher. Leipzig. 142 S. (Publicationen aus d. königl. Preussischen Staatsarchiven. 4. Band.)

S. 94 ff. og 135 ff. findes Beretninger om Hertugindens Ophold ved det danske Hof henholdsvis October 1667 i Glückstadt og August 1680 i Nykjøbing.

Calendar of Treasury Papers 1708—1714. London. 734 S.

I de korte Uddrag af Regnskaberne findes flere Oplysninger om Penge og Subsidier udbetalte til Danmark. Saaledes S. 145, 205, 226, 295, 339.

Sverigs Ridderskaps och Adels Riksdags-Protocoll från och med 1719. 5. Delen. 1. Häftet. 1726—1727. II. Maj—Juni 1727. 266 S.

Paa Rigsdagens og Adelens Bekostning udgivet af E. V. Montan.

Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen. I—III. Band. Berlin.

De foreliggende tre Bind indeholde Frederik II's politiske Korrespondance i Aarene 1740—1744. Et ypperligt Sagregister, hvori hvert Land har sin særegne Rubrik, letter i væsentlig Grad Afbenyttelsen af Værket.

Frédéric II. Histoire de mon temps. (Redaction von 1746.) Herausg. von Max Posner. Leipzig. (Publicationen aus d. königl. Preussischen Staatsarchiven. 4. Band. S. 143—499.)

S. 175 f. findes interessante Udtalelser om Regjeringsform og sociale Tilstande i Danmark. („Les hommes de génie sont plus rares

dans ce pays que toute parte ailleurs".) S. 312 en Bemærkning om Danmarks Politik i Aaret 1743.

Calendar of Home Office Papers of the reign of George III. 1766—1769. London. 682 S.

Ang. Ægteskabet mellem Christian VII og Caroline Mathilde findes her nogle Oplysninger (Nr. 260, 266, 269, 287, smlgn. ogsaa S. 580).

Sixth report of the royal commission on historical manuscripts. P. I—II. London. 1877—78. Fol.

Idet vi henvise til de allerede i Hist. Tidsskr. 4. R. VI. L. S. 180 f. af ovennævnte Værk anførte Uddrag, skulle vi endnu tilføje følgende. S. 26 a, 52 a, 54 b, 79 b, 81 a, 144 a, 153 b, 181 a findes korte Regester angaaende Forhandlinger med Danmark i Aarene 1644—1647. Endvidere findes S. 685 b et Brev angaaende Sorø Akademi, som vi tillade os at anføre: Letter from „Mackye M[aster of Roy]" eldest son of Lord Reay, addressed to Sir Robert Farquhar, as the writer's „loving foster father". States that the writer and his brother have hitherto been at a Dutch school „and now haueuing at last obtained of the King of Denmarks Majestie to giue us frie intertinament, his Majestie hes drecked us to an Universitie called Soare, quhilk is eight duch myle laying from this thoune, and there we three great frie meat and chamer, our father furnising the rest off our necessaries". Dat. Copinhome, 6. October 1628.

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Gesch. 9. Band. Kiel. 283 S.

Indeholder: G. v. Buchwald. Anna v. Buchwald. — C. Jessen. Johann Wulff, Dompropst in Hadersleben. — R. Goecke. Spanische Bestallungen für Herzog Franz II von Lauenburg. — H. K. Eggers. Christ. Ulr. Detl. Freiherr v. Eggers. — H. Handelmann. Antiquarische Miscellen. — G. v. Buchwald. Ueber die Privilegienlade der Schleswig-Holsteinischen Ritterschaft in Preetz. — G. Hille. Verzeichniss Schleswiger Amtsleute. — K. Jansen. Das Lornsen-Denkmal und die Gedenktafel an Claus Harms. — C. v. Brockdorff. Repertorium zur Geschichte der altadligen Familie Brockdorf. I. — C. E. Carstens. Dr. Claus Harms Schriften, möglichst vollständig verzeichnet, nebst Literatur über ihn. — C. E. Carstens. Schleswig-Holstein in der allgemeinen deutschen Biographie.

Meddelanden från Svenska Riks-Archivet, utgifna af R. M. Bowallius. III. Sthlm. 80 S.

Indeholder: Bidrag till historien om K. Christiern II:s archiv och dess delning mellan Sverig, Norge och Danmark. S. 21—67. — Förteckning öfver ministeriela handlingar i Riks-Archivet. II. Muscovitica af B. Taube. S. 68—80.

Historiskt Bibliotek, utgifvet af Carl Silfverstolpe. Ny Följd. 3. Delen. 3. Häftet. Sthlm. S. 353—515, LXV—CXXX. 4. Delen. 1—2. Häftet. Sthlm. 630 + LII S.

III. 3. H. indeholder: Xaver Liske. Öfversigt af den Polska Litteraturen med särskildt afseende på den Svenska Historien. — J. Mankell. Om orsakerna till Gustaf II Adolfs deltagende i trettio-

åriga kriget. — And. Fryxell. Några anteckningar om Frihetstidens partier Hattar och Mössor. — Strödda Meddelanden. — Granskningar och Anmälningar. — Nordisk Årsbok. 1878. — Bibliografi. 4. 1878.

IV. 1—2. H. indeholde foruden de senere særskilt anførte Afhandlinger: A. J. Amnéus. Om Gustaf II Adolfs død. — C. T. Odhner. Om orsakarna till Gustaf II Adolfs deltagande i trettioåriga kriget. — Strödda Meddelanden: 1. A. G. Ahlqvist. Anteckningar om en svensk språklära under 16:de seklet. 2. C. T. Odhner. Några kritiska anmärkningar rörande slaget vid Lützen, II. — Granskningar och anmälningar. — Victor Granlund. Svenska Afrikanska Kompaniets historia. — Strödda Meddelanden: 3. H. Hjärne. Utdrag ur ryska krönikor, hufvudsakligen angående Jakob de la Gardies fälttåg. 4. X. Liske. Bihang till „Öfversigt af den Polska Litteraturen" etc. 5. V. Granlund. Om äldre handskrifters återgifvande i tryck. — Granskningar och anmälningar.

Historisk Tidsskrift, udgivet af den norske historiske Forening. Anden Række. Andet Bind. Kristiania. 390 S.

Indeholder foruden de senere særskilt anførte Afhandlinger: Yngvar Nielsen. Om nogle middelalderske Slægter i det vestenfjeldske Norge. — A. E. Eriksen. To utrykte Digte af Petter Dass. — L. Daae. Stiftsprovst Dr. theol. Otto Holmboes Dagbogs-Optegnelser 1751—1773. — Gustav Storm. Slaget i Havrsfjord. — Smaastykker: 1. Fra Holbergs Skoletid. — 2. Den bergenske Biskop Arnes Bibliothek. — 3. Uddrag af Bergens Kongsgaards Regnskaber 1516—23. — 4. Ravnebryllupet i Kraakelund. — 5. Om en paatænkt Restauration af Throndhjems Domkirke i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. — 6. To fremmede Helgener, som have forvildet sig ind i den norske Historie. — 7. Sagn om Gretter fra Sætersdalen. — 8. Optegnelser fra Begyndelsen af det 17de Aarh.

Zeitschrift des Vereins für hamburgische Geschichte. Neue Folge. 4. Band. 1. Heft. Hamburg. 192 S.

Af Indholdet bemærkes: C. Mönckeberg. Die lutherische Kirche in Moskau, eine Tochter der hamburgischen Kirche. S. 1—26. (Indeholder bl. A. Meddelelser om det danske Gesandtskab, som under Grev Valdemar Christian, Christian IV's Søn, 1644 var i Rusland.) — Adolf Wohlwill. Napoleon und die Hansestädte im Herbst 1809. S. 65—88. — E. H. Wichmann. Die Entstehung der Stadt Altona. S. 89—104. — Otto Beneke. Weitere Nachträge zur Gesch. des Eimbeckschen Hauses. S. 165—176 (S. 176 findes en Notits om Frederik Rosenkrands, der paa Christian IV's Befaling blev fængslet i Hamburg og sad arresteret her fra 25. Juli til 7. August 1599).

II. Afhandlinger.

Sagen, Märchen und Gebräuche aus Mecklenburg. Gesammelt und herausg. von *Karl Bartsch*. 1. Band: Sagen und Märchen. Wien. XXV + 524 S.

Indeholder Sammenstilling af Sagn og Eventyr i Meklenborg med lignende i andre Lande, ogsaa Danmark.

Die Bronce-Alterthümer des europäischen Nordens. Das Ausland. Redig. von Fr. v. Hellwald. 1879. Nr. 12—16.

A. C. Bang. Vōluspaa og de Sibyllinske Orakler. Christiania Videnskabsselskabs Forhandl. 1879. Nr. 9. 23 S.

K. Maurer. Ueber die Entstehung der altnordischen Götter- und Heldensage. Sitzungsber. d. philosoph.-philolog. und hist. Classe d. k. bayr. Akad. d. Wissensch. zu München. Jahrg. 1879. Zweiter Band. S. 290—308.

Magnus Fred. Lundgren. Språkliga intyg om hednisk gudatro i Sverige. Göteborg. 1878. 86 S.

Allweise's Sprüche, Thryms-Sagelied, Hymis-Sagelied u. Loke's Wortstreit (Alvismal, Thrymskvida, Hymiskvida, Lokasanna). Vier eddische Gedichte des Thor-Cyklus kritisch hergestellt, übersetzt u. erklärt von Dr. *F. W. Bergmann.* Strassburg. 1878. VIII + 304 S.

Die Edda-Gedichte der nordischen Heldensage, kritisch hergestellt, übersetzt u. erklärt v. *F. W. Bergmann.* Strassburg.

A. Edzardi. Kleine Beiträge z. Gesch. und Erklärung der Eddalieder. Germania. Herausg. von K. Bartsch. 24. Jahrg. 1. Heft.

Snorre Sturluson. Hattatal. Herausg. von Möbius. Halle.

Eugen Mogk. Untersuchungen über die Gylfaginning. 1. Theil. Das Handschriftenverhältniss der Gylfaginning. Leipzig. 61 S.

Smlgn. Beiträge z. Gesch. der deutschen Sprache u. Literatur, herausg. v. H. Paul u. W. Braune. 6. Band. 3. Heft. 1879.

Finnbogasaga hins ramma, herausg. von *Hugo Gering.* Halle. XL + 115 S.

Sturlunga Saga, including the Islendinga Saga of Lawman Thordsson and other works. Edited with prolegomena, appendices, tables, indices and mapes by *Gudbrand Vigfusson.* 2 vols. (1096 S.) London.

Fornsögur Suðrlanda. Isländska bearbetningar af främmanda romaner från medeltiden. Efter gamla handskrifter utgifna af *G. Cederschiöld.* Acta Universitatis Lundensis. XIV. Lund. 1877—78. S. 85—168. 4°.

Versions nordiques du fabliau français. Le mantel mautaillé. Textes et notes par *G. Cederschiöld* et *F. A. Wulff.* Lund. 1877. 104 S.

Eugen Kölbing. Die nordische und die englische Version der Tristram Saga. Erster Theil. Tristrams Saga ok Ísondar

Heilbronn. 1878. CXLVIII + 224 S. (O. m. T. Tristrams Saga ok Ísondar mit einer literarhistorischen Einleitung, deutscher Uebersetzung und Anmerkungen, zum ersten Mal herausg. von Eugen Kölbing.)

Clarus Saga. Clari fabella. Islandice et Latine edidit *G. Cederschiöld.* Lundæ. 38 S. 4°.

Partalopa-Saga för första gången utgifven af *Oskar Klockhoff.* Upsala. 1877. XXII + 45 S. Upsala Universitets Årsskrift 1877.

An icelandic prose reader, with notes, grammar and glossary by Dr. *Gudbrand Vigfusson* and *F. York Powell.* Oxford. 557 S.

Indeholder Uddrag af islandske Sagaer, oversatte paa Engelsk og forsynede med oplysende Noter.

La chanson de runes. Texte anglo-saxon. Traduction et notes par *Botkine.* Havre. 23 S.

K. Maurer. Die ármenn des altnorwegischen Rechtes. Sitzungsberichte der philosoph.-philolog. und historischen Classe d. k. bayr. Akademie der Wissenschaften zu München. Jahrg. 1879. Erster Band. S. 49—139.

K. Maurer. Zum alten schwedischen Hofrechte. Germania. Herausg. von K. Bartsch. 24. Jahrg. 1. Heft.

Sveriges Historia från äldsta tid till våra dagar, författad af *Oscar Montelius, Hans Hildebrand, Oscar Alin, Martin Weibull, Rudolf Tengberg* och *John Hellstenius.* 4. Delen. 1—2. Häftet. 5. Delen. 1—4. Häftet. Sthlm. 1878—1879.

Af fjerde Del, som behandler Sverigs Historie fra 1611—1718 og forfattes af Martin Weibull, ere kun to Hefter udkomne. Femte Del er forfattet af Rudolf Tengberg, fortsat af S. J. Boëthius.

H. N. A. Jensen. Schleswig-Holst. Kirchengeschichte. Herausg. von A. L. J. Michelsen. 4. Band. Kiel. 352 S.

Med det foreliggende Bind, som behandler Tidsrummet 1580—1848, er Værket sluttet.

G. Haag. Die Völker um die Ostsee vor 800—1000 Jahren. Baltische Studien. Bd. XXVIII. S. 277—313.

Isaac Taylor. Greeks and Goths, a study on the runes. London. 139 S.

Undersøgelser og Sammenstillinger af Runealfabeter med andre Alfabeter. Forf. kommer bl. A. til den Anskuelse, at der har fundet en tidligere skandinavisk Kolonisation Sted i Wales og Irland end før antaget.

Felix Liebrecht. Zur Volkskunde. Alte und neue Aufsätze. Heilbronn. 522 S.

S. 65—73. Die Ragnar Lodbrokssaga in Persien.

Hugo Andresen. Maistre Wace's roman de Rou et des ducs de Normandie. Zweiter Band. Heilbronn. 828 S.

Indeholder Slutningen af Wace's Rimkrønike, ledsaget af Noter og Register til begge Bindene.

Gustav Storm. Vikingetogenes tidligste Udgangspunkter. Norsk hist. Tidsskr. 2den R. II. S. 260—293.

Er i det Væsentlige en Anmeldelse og Imødegaaen af 2det Bind af Steenstrups „Normannerne".

Henry H. Howarth. The Columban clergy of North Britain and their harrying by the Norsemen. 52 S.

En Beskrivelse af Normannernes Angreb paa Klostret og Kirken paa Øen Jona i Aarene 793 til 806, da Klostret blev nedbrændt.

Rose. Ostfrislands Mindesmærker før Kristendommens Indførelse. Ostfriesisches Monatsblatt für provinz. Interessen. 6. Band. 7—8. Heft.

Med Hensyn til Indholdet af denne Afhandling, som ikke har været os tilgjængelig, henvises til Revue historique X. S. 231.

Gustav Storm. I Anledning af Hr. Johannes Steenstrups „Danske Kolonier i Flandern og Nederlandene i det 10de Aarhundrede". Norsk hist. Tidsskr. 2den R. II. S. 158—181.

Henry H. Howorth. The early intercourse of the Danes and Franks. I—II. 38 og 29 S. (Særtryk uden Angivelse af Aar og Udgivelsessted.)

Henry H. Howorth. A criticism of the life of Rollo, as told by Dudo de St. Quentin. (Read January 29th 1874.) Archaeologia or Miscellaneous Tracts relating to Antiquity. XLV. 2. S. 235—250.

Forf. forkaster aldeles Dudos Troværdighed og hævder, at Rolfs Historie maa skrives efter andre Kilder. (Afhandlingen er skreven før Steenstrups Bog om Normannerne.)

Histoire d'Ottar Jarl, pirate norvégien, conquérant du pays de Bray, en Normandie, et de sa descendance, par le comte de *Gobineau.* Paris. 450 S.

Forf. søger at nedlede sin Slægts Oprindelse fra en normannisk Viking, Ottar Jarl.

E. A. Freemann. The Normans at Palermo. Historical Essays. Third Series. S. 437—476. London.

Samtidig trykt i British Quarterly Review, April 1879.

V. Langhans. Ueber den Ursprung der Nordfriesen. Antiquarische Studie. Wien. 59 S.

Nordfriserne ere indvandrede i det Land, de nu bebo, et Resultat, som hidføres ved en Undersøgelse af dets Historie og søges stadfæstet gjennem en Prøvelse af Sagnene.

Okko Leding. Die Freiheit der Friesen im Mittelalter und ihr Bund mit den Versammlungen beim Upstallbom. Göttingen. 57 S.

Nitsch. Ueber die niederdeutschen Genossenschaften des 12. und 13. Jahrhunderts. Monatsbericht der königl. preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin. S. 4—44.

Forf. hævder, at Gilderne ere af væsentlig nordtydsk Oprindelse og i Modsætning til Syd- og Vesttydsklands gejstlige Broderskaber maa søge deres Oprindelse i Foreninger til Forsvar for indbyrdes Handelssamkvem, i hvilken alle en Handelsplads' Indvaanere, saavel Kjøbmænd og Kræmmere som Haandværkere, toge Del. De opkomme i det 12te Aarhundrede. Forf. henviser til, at det ældste Gilde fandtes paa dansk „Grund" i Slesvig, som Adam v. Bremen kalder „eine Stadt der überelbischen Sachsen".

Gustav Storm. En oldnorsk Saga om Danekongerne. Forhandl. i Vidensk. Selskab i Christiania 1878. Nr. 6. 15 S.

Forf. hævder imod A. D. Jørgensen i „Bidrag t. Nordens Historie", at den korte norrøne Krønike, som er trykt i 2det Bind af Scr. rer. Dan., ikke er af islandsk, men af norsk Oprindelse, og sandsynligvis forfattet i anden Halvdel af det 13de Aarh. paa Befaling af Dronning Ingeborg, den danske Kongedatter, som fra 1263—1280 sad paa Norges Throne.

Edward le Glay. Charles de Danemark, le bienheureux Charles le bon, comte de Flandre, sa vie et son martyre. Arras. 1878. 120 S.

Fortalt efter Kilderne af Forf., som selv før i sin histoire des comtes de Flandre, har skitseret Karl af Flanderns Liv. Forf. kjender ikke stort til danske Kilder, særlig ikke Wegeners Behandling af samme Emne.

J. A. Lebedev. La dernière lutte des Slaves de l'Elbe contre la germanisation. I—II. Moscou. 1876.

Indeholder en Skildring af Vendernes og Obotriternes Kamp imod Henrik Løve og Valdemar den Store 1130—1190. Smlgn. forøvrigt Revue historique XI. S. 189 f.

E. Winkelmann. Philipp von Schwaben und Otto IV von Braunschweig. Zweiter Band. Kaiser Otto IV von Braunschweig. 1208—1218. Leipzig. 1878. XII + 563 S. (Jahrbücher der deutschen Geschichte.)

Første Bind udkom 1873. I det foreliggende Bind gaar Forf. flere Steder (saaledes S. 114 ff., 150 f. og især S. 386 ff.) vidtløftig ind paa Valdemar Sejrs Stilling til Stridighederne i Tydskland, og dvæler særlig ved Frederik II's Aftrædelse af Nordalbingien uden overalt at følge Usinger.

Dietriech Schäfer. Die Hansestädte und König Waldemar von Dänemark. Hansische Geschichte bis 1376. Gekrönte Preisschrift. Jena. XV + 607 S.

Urkundliche Beiträge z. Gesch. d. Herzogthümer Schleswig und Holstein. Aus dem handschriftlichen Nachlasse des Geh. Conferenzraths Dr. v. *Stemann.* Herausg. von dessen Sohne C. v. Stemann. Husum. 118 S.

Indeholder en Samling af hidtil utrykte Aktstykker vedrørende Hertugdømmernes Historie, væsentlig fra det 15de og 16de Aarh.

L. Daae. Erik af Pommerns, Danmarks, Sveriges og Norges Konges Giftermaal med Philippa, Prindsesse af England. Norsk histor. Tidsskr. 2den Række. II. S. 332—374.

En Afhandling, som væsentlig er bygget paa en grundig Undersøgelse af engelske samtidige Kilder. Forf. søger heri bl. A. at modbevise Eriks Utroskab. Indeholder ogsaa Oplysninger om en dansk Adelsmand, som af Englænderne kaldtes Sir Andrew Ogarde, og som tjente de engelske Konger i Krigene mod Frankrig. — Endvidere findes Oplysninger om Eriks Søster Katharina af Pommern, som blev gift med Pfalzgrev Johan, Søn af Kong Ruprecht.

L. Daae. Kong Christiern den Førstes norske Historie 1448—1458. Festskrift til Universitetet i Kjøbenhavn ved dets Firehundred-Aarsfest i Juni 1879. Christiania. 153 S.

Verlassenschaftsinventar der Herzogin Sophia von Pommern, Erbin des Königs Erich von Schweden und Wittwe des Herzogs Erich II von Pommern. 1497. Mitgeth. von Dr. *v. Bülow.* Baltische Studien. XXIX. S. 456—465.

Erik af Pommerns Arving var hans Fætters, Hertug Bugislav IX's, Datter Sophia, gift med Hertug Erik II. af Pommern-Wolgast. Efter dennes Død levede hun i Danzig, hvor hun bortødslede en stor Del af den rige Arv, Kong Erik havde efterladt hende; der turde derfor kun være faa Rester tilbage heraf i ovennævnte Inventar.

G. O. Fr. Westling. Det nordiska sjuårskrigets historia. I. Historiskt bibliotek. 1879. S. 421—604.

Den første Afdeling naar indtil Kong Eriks Fald 1568. Forf. har væsentlig benyttet utrykte, saavel svenske som danske Kilder.

Paul Gaffarel. Le capitaine Peyrot Monluc. Revue historique. IX. S. 273—332.

S. 330—32 findes tre Breve fra Charles Danzay, Carl IX og Catharine af Medici til Frederik II. S. 300—307 Meddelelser om den danske Agent Anders Lorichs Virksomhed i Frankrig 1560 for at formaa Kaptain Peyrot Monluc til i Forening med andre Franskmænd at deltage i Krigen mod Sverig.

Felix Stieve. Die Politik Baierns 1591—1607. Erste Hälfte. München. 1878. 571 S. (Briefe uud Acten z. Gesch. d. dreissigjährigen Krieges. IV.)

Foruden enkelte Oplysninger til dansk politisk Historie findes S. 494, 499, 505 i nogle hidtil utrykte Breve Bidrag til Tycho Brahes Historie under hans Ophold ved Kejserhoffet.

Georg Irmer. Hans Georg von Arnim als kaiserlicher Heerführer in Pommern und Polen. Forsch. zur deutschen Gesch. XIX. S. 273—306.

H. H. Gustav II Adolf och tyska kriget. Ny illustrerad Tidning. 1879. Sthlm. S. 259 ff.

Indeholder et Uddrag af Rigsraadet Gabriel Gustafson Oxenstjernas Beretning om Mødet i Ulfsbäck Febr. 1629 mellem Kongerne Christian IV og Gustav Adolf. Selve Originalberetningen bliver af C. Styffe trykt i 8de Del af Historiska Handlingar.

G. Droysen. Die Verhandlungen über den Universalfrieden im Winter 1631—32. Archiv f. die sächs. Gesch. Neue Folge. VI. S. 143—186, 193—259.

G. Droysen. Die evangelischen Kurfürsten und der Reichskanzler Oxenstiern nach Gustaf Adolfs Tod. Zeitschr. für preussische Gesch. XVI. S. 605—673.

Forf. behandler i den foreliggende Afhandling de Forsøg, som bl. A. ogsaa fra dansk Side bleve gjorte paa efter Gustav Adolfs Død at faa bragt en Fred i Stand. Afhandlingen er bygget paa utrykte Aktstykker, hvoraf imidlertid de, som angaa Danmark, allerede ere benyttede af Fridericia, uden at Droysen synes at have kjendt dennes Fremstilling.

Hermann Hallwich. Wallensteins Ende. Ungedruckte Briefe und Acten. 1—2. Band. Leipzig. LVII + 634 S., CLXXXII + 565 S.

Indeholder lutter utrykte Aktstykker til Wallensteins Historie og særlig de to sidste Aar af hans Liv. Som Udgiveren siger, er det nu Wallensteins Ret, efterat alle hans Modstandere have talt, selv at komme til Orde, og Samlingen bestaar derfor udelukkende af Breve fra og til ham. Det er en Selvfølge, at der ogsaa findes Oplysninger om Christian IV's Forhold til den berømte Hærfører, ligesom der naturligvis er rige Bidrag til General Holks Historie. I Indledningen til andet Bind har Udgiveren selv givet en Fremstilling af Begivenhederne paa Grundlag af de af ham trykte Aktstykker.

Gustav Breucker. Die Abtretung Vorpommerns an Schweden und die Entschädigung Kurbrandenburgs. Ein Beitrag zur Gesch. des westphälischen Friedens. Halle. 94 S.

J. Barstad. Militær Justits i Norge for 200 Aar siden. Optegnelser fra Bergens Musæums Bibliothek. Kristiania. V + 124 S.

Indeholder Uddrag af 4 Bind militære Justitsprotokoller fra 1667—1671 og 1681—1690, der ere af Betydning saavel i kulturhistorisk som især i personalhistorisk Henseende. Særlig kunne fremhæves vigtige Bidrag til Holbergs Fader, Oberstlieutenant Holbergs Karakteristik.

Rudolf Goecke. Brandenburgisch-Dänische Beziehungen nach dem Nymweger Frieden im Jahre 1679. Zeitschr. f. preuss. Gesch. u. Landeskunde. XVI. S. 145—175.

Forf. paaviser, hvor ivrig baade Danmark og Brandenborg ønskede at faa afsluttet Fred med Frankrig, efterat Holland havde sluttet Separatfred 10. August 1678.

E. Bodemann. Jobst Herman v. Ilten. Ein hannoverscher Staatsmann des 17. und 18. Jahrhunderts. Zeitschr. des hist. Vereins für Niedersachsen. Jahrg. 1876. S. 1—256.

Indeholder bl. A. S. 42 ff. en Fremstilling af den diplomatiske Strid mellem Danmark og Hannover 1693 angaaende sidstnævnte Stats Befæstelse af Ratzeburg. S. 93 ff. findes talrige nye Oplysninger om Du Cros, ligesom Afhandlingen overhovedet indeholder værdifulde Bidrag til Nordtydsklands og Nordens Historie i Tiden lige før og i Begyndelsen af den store nordiske Krig.

F. F. Carlson. Sveriges Historia under konungarne af pfalziska huset. Femte delen. Carl XI. 4. Sthlm. 406 S.

Carl XII, König von Schweden. (Ein Characterbild.) Jahrbücher für die deutsche Armee und Marine. Redig. von G. v. Marées. 30. Bd. 1. Heft.

Voltaire. Kaarle XII: nen historian kirjoittajana, esittænyt *Joh. Rich. Danielson.* Helsingissæ. 1878. 51 S.

En Undersøgelse af Kilderne til Voltaires berømte Værk, af dets Methode og den Indflydelse, som det har udøvet paa Bedømmelsen af Karl XII. Smlgn. forøvrigt Revue historique XI. S. 454 f.

Goll. Der Vertrag von Alt-Ranstädt. Oesterreich und Schweden 1706 bis 1707. Prag. 61 S. 4°.

W. E. Svedelius. Arvid Bernhard Horn. Minnesteckning. Svenska Akademiens handlingar. 54. delen. S. 137—520.

En Skildring af den berømte svenske Statsmand, hvis Hovedvirksomhed falder i Begyndelsen af Frihedstiden, men som ogsaa i den store nordiske Krigs Tid spillede en ikke ringe Rolle og allerede da optraadte som det misfornøjede Aristokratis Fører.

Die Pest in Schleswig-Holstein im Jahre 1711. Europa. Redig. von H. Kleinsteuber. Nr. 43.

O. A. Øverland. Armfeldts Tog Nordenfjelds 1718. Norsk hist. Tidsskr. 2den Række. II. S. 193—259.

En Afhandling, som er bygget paa samtidige Aktstykker i det norske Rigsarkiv og Throndhjems Stiftsarkiv.

Wilh. Lagus. Strödda Blad. Nytt och gammalt i historiska och humanistiska ämnen. I—IV. Helsingfors. 1877—1879.

Første Hefte indeholder: „Petter Forskåls lefverne“, en dygtig Naturforsker og Orientalist, som i en ung Alder døde i Arabien 1763. S. 25 ff. findes en Beretning om F.'s Deltagelse i den store videnskabelige Expedition, som Frederik V 1760 udsendte til Orienten.

O. Nielsson. Blad ur Gustaf III:s och Sofia Magdalenas giftermålshistoria. Historiskt bibliotek. 1879. S. 53—136.

Indeholder Slutningen af Afhandlingen.

Max Koch. Helferich Peter Sturz, nebst einer Abhandlung über die schleswigischen Literaturbriefe mit Benutzung handschriftlicher Quellen. München. 294 S.

Indhold: 1. Sturz bis zu seinem aufenthalte in Dänemark. 2. Die entwickelung der deutschen prosa, — der nordische literaturkreis. 3. Die schleswigischen literaturbriefe. 4. Sturz dramatische tätigkeit. 5. Sturz aufenthalt zu London und Paris. 6. Von der rückkehr nach Dänemark bis zu Sturz tod. Die Struenseeische katastrophe. 7. Sturz schriftstellerische tätigkeit. 8. Anhang (heri bør bemærkes: Relation de voyage du Roi dans l'année 1768. S. 277). 9. Register.

Karl Wittich. Struensee. Leipzig. XIV + 263 S.

Foruden selve Skildringen af Hovedemnet indeholder Bogen talrige Excurser, hvori Forf. karakteriserer de til Struenses Historie knyttede Personer, saaledes Christian VII, Caroline Mathilde, Ranzau etc., og kritisk undersøger Hovedbegivenhederne i hans Liv. Forf. støtter sig i høj Grad paa de i „Historisk Tidsskrift“ offentliggjorte Afhandlinger om denne Periode af C. Molbech, F. Schiern og E. Holm samt paa de sammesteds meddelte Breve fra Charl. Dor. Biehl. J. Grundtvigs Afhandling om Magnus Beringskjold har han endnu ikke kjendt.

E. Tegnér. Bidrag till kännedomen om Sveriges yttre politik närmast efter statshvälfningen 1772. Historiskt bibliotek. 1879. S. 137—236.

Indeholder en Skildring af den Stilling, som de forskjellige europæiske Magter indtoge til Statskupet 1772, af den Fare, som truede Sverig ved Frankrigs fjendtlige Holdning, og slutter med Farens Overstaaen i Foraaret 1773.

Ed. Bodemann. Acht bisher ungedruckte Briefe von Chr. G. Heyne an J. G. Zimmermann. Zeitschr. d. histor. Vereins für Niedersachsen. Jahrg. 1878. S. 224—238.

C. G. Heyne, berømt philologisk Professor i Gøttingen, fik 1789 Tilbud om at modtage Kanslerembedet ved Universitetet i Kjøbenhavn, som han dog afslog. S. 233 f. omtaler Heyne dette Tilbud og antyder Grundene til sit Afslag.

Constantius Flood. Under Krigsaarene (1807—1814). Ny illustreret Tidende 1879. Kristiania. S. 27, 35, 187, 206, 306, 315, 323.

Indeholder: I. Noget om Postfarten mellem Jylland og Norge. II. Kaperfarten fra Norge og Danmark. III. Kaperfører Lund. IV. Danske og norske Kaperførere.

Louis Schneider. Aus meinem Leben. I—III. Berlin.

Andet Bind S. 163—213 indeholder Forf.s Optegnelser om sin Deltagelse i Felttoget i Slesvig 1848.

Andreas Memor (ɔ: Duc de *Gramont*). L'Allemagne nouvelle 1863—1867. Paris. 1878. 476 S.

Indeholder: Guerre du Danemark. Antagonisme de la Prusse et de l'Autriche. Dissolution de la confédération. Guerre de 1866 et ses conséquences.

Pauline Schanz. Adam Gottlob Oehlenschläger. Leipzig.

Smlgn. Magazin für die Literatur des Auslandes. 48. Jahrg. Nr. 46—47.

Emil J. Jonas. Hans Chr. Andersen. Eine biographische Skizze nebst Briefen aus seinem Nachlasse. Westermann's illustr. deutsche Monatshefte, herausg. von Fr. Spielhagen. 1879 Novbr.

Allgemeine deutsche Biographie. Herausg. von R. Frhrr. v. Liliencron und Prof. F. D. Wegele. 8—10. Band. Leipzig.

Af de i disse Bind forekommende Biografier skulle vi nævne følgende: H. W. v. Gerstenberg, f. 1737 i Tønder, død 1823 i Altona (Familien stammer fra Altenburg og ikke fra Oldenburg). Statsmanden Görtz. Otto Grote, f. 1636 i Sønderborg, Hovmester for Frederik III's Søn Georg 1661—65. Brødrene Grubendal, Sørøveranførere i Aarene 1381—86 i Østersøen. Wilhelm v. Grumbach. Gustav II Adolf (af Wittich). Generalerne Hahn og Halkett. Günther v. Schwartzburg. Peter Andreas Hansen, berømt Astronom, f. i Tønder 1795, død 1874.

Svenskt biografiskt Lexikon. Ny Följd. 8. Bandet. 1. Häftet. Sthlm. 1878—1879. 224 S.

Indeholder Bogstaverne O og P (indtil Platen).

Fr. Wigger. Geschichte der Familie von Blücher. 2. Band. 1. Abth. Schwerin. 1878. XIV + 600 S.

Indeholder ogsaa Oplysninger om de i Danmark bosatte Linier af Familien Blücher.

Halland i medlet af 17:de århundradet, statistisk öfversigt medd. af C. G. Styffe. Saml. utg. f. de skånske landsk. hist. och archeol. förening. V. S. 12—14.

Indeholder en Fortegnelse over Adelens Gaarde, over Bondegods, Byer o. s. v. i Halland i Midten af det 17de Aarh.

C. O. Arcadius. Förteckning öfver de jordeböcker å frälsegods i Göteborgs och Bohuslän, som inlemnades til kronan år 1659

och följande år. Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. II. 1, S. 89—98.

Fru Margareta Hvitfeldts till Sundsby jordebok af år 1660. Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. II. 1, S. 73—88.

Haldensia. Bidrag til Frederikshalds Historie, samlede af *M. Arnesen.* 1. Hefte. Frederikshald. 1878.

Yngvar Nielsen. St. Catharinas og St. Dorotheas Gilde i Bergen. Forh. i Vidensk. Selskab i Christiania 1878. Nr. 11. 10 S.

Forf. aftrykker her en af ham funden Skraa for ovennævnte Gilde, hvis Tilværelse heller ikke har været bekjendt før. Skraaen er sandsynligvis nedskreven 1502, men Gildet antages af Forf. at være organiseret allerede 1357.

K. Koppmann. Handel der Hansestädte nach Bergen. Mittheil. des Vereins f. Hamburgische Gesch. 2. Jahrg. 1878—79. Nr. 1—3.

Yngvar Nielsen. Vedtægter for det hanseatiske Kontor i Bergen fra det 16de og 17de Aarh. Forh. i Vidensk. Selskab i Christiania 1878. Nr. 1. 64 S.

J. B. Löffler. Die Klosterkirche zu Bergen auf Rügen, übersetzt von G. v. Rosen. Baltische Studien. XXIX. S. 77—114.

Kasten. Der Burgwall in der Prägel. Baltische Studien. XXIX. S. 33—49.

Forf. søger at bevise, at en Ruin, Wiendorf, 1½ Mil vestlig for Wolgast, er lig med den Borg „Winborg", som Valdemar den Store if. Knytlinga Saga 1178 erobrede og ødelagde.

Low. A tour through the islands of Orkney and Shetland, containing hints relative to their ancient, modern, and natural history, collected in 1774, with an illustration by the autor, and with an introduction by Anderson. 270 S.

Hidtil har dette Værk, hvis Forf. var Præst paa Ørkenøerne, kun existeret i Manuskript.

Cole. Scandinavian place names in the east riding of Yorkshire. A paper read before the Driffield literary and scientific society August 1878, and printed from the reliquary. 36 S.

C. Charles Casati. Notice sur le musée du chateau de Rosenborg en Danemark concluant à la création d'un musée historique de France. Paris. 62 S.

S. Jacquemont. La musée Thorwaldsen et l'eglise Notre-Dâme de Copenhague. I—II. Revue des deux mondes. 3me période. Tome 35. 1—2. livr.

Edm. W. Gosse. Studies in the literature of Northern Europe. London. 375 S.

Indeholder bl. A. Studier over dansk, norsk og svensk Litteraturhistorie. Den danske Afdeling er delt i to Afsnit: I. The danish national theatre, II. Four danish poets (Heiberg, Grundtvig, Bødtcher og H. C. Andersen). Bogen er dediceret til Dr. G. Brandes.

L. J. Vogt. Udskibningsrettens Udvikling i Norge, i Oversigt historisk fremstillet. (Særaftryk efter Bilag I. ved Udskibningskommissionens Indstilling af 14. Novbr. 1879.) Kristiania. 1880. 86 S.

Kort förteckning på de namnkunnigaste pestilentz-tider i Sverige. Ny illustrerad Tidning. 1879. S. 63. Sthlm.

(*G. E. Klemming* og *G. Eneström.*) Sveriges kalendariske literatur. I—II. Sthlm. 1878—79.

1. Svenska almanachor, kalendrar och kalendariske skrifter intill 1749. 2. Svenska-almanachor och kalendrar från 1749—1879.

Fr. Zimmermann. Der Zweikampf in der Gesch. der westeuropäischen Völker. Historisches Taschenbuch, begründet von Fr. v. Raumer, herausg. v. W. H. Riehl. 5. Folge. 9. Jahrg. S. 261—352. Leipzig.

Forf. giver en Oversigt over Tvekampes og Duellers Udvikling fra den ældste til den nyeste Tid. S. 337—342 behandles i et særligt Kapitel Holmgange og Tvekampe, som forekomme i Nordens Historie.

H. J. A. Raaslöff. Der dänische Nationalcharacter und Dänemarks Verhältniss zu Deutschland. Deutsche Rundschau. Herausg. von Jul. Rodenberg. 5. Jahrg. 12. Heft.

Smaastykker.

4.

Et Aarstal i Mariager Klosters Historie.

Af C. F. Bricka.

Af Hr. Erik Ottesen Rosenkrands († 1503) stiftedes der i Mariager Kloster Sjælemesser for ham, hans Hustru og deres „Forældre“ (ɔ: baade Forældre og Forfædre). Fundatsen synes at være gaaet tabt, hvorimod man har det af Hr. Erik udstedte Brev om den Aftale („Forening“), der er truffet mellem ham og Klostrets Søstre og Brødre om disse Sjælemesser. Det lyder saaledes efter Langebeks Aftryk i „Danske Magazin“ (VI. 82—83):

„Alle Mænd, dette Brev seer heller høre læse, helser ieg Erich Ottesen, Ridder, til Biørnholmb kierligen med Gud oc kundgiør med dette mit obne Brev, at ieg med beraad Hu med min kiære Faders, Her Otto Nielsøns, og min kiære Hustrues, Sophia Henrichsdatters, Samtykke og Villie, Gud til Lov og St. Maria og St. Birgitta og alle Helgen til Ære, begge voris Forældre med alle Christne Siæle til Roe og Liise, aldeeles foreenit med Reenlivede Personer, Søstre og Brødre i vor Frues og St. Birgittes Closter i Mariager i Nør Jutland, for en daglig Messe og Begængelse til 4 Tiider om Aaret til ævig Tiid at holde for alle de, som dennem merkeligen til gode giør med Jordegods, og skulle der indskrive med Navne i fornefnte 4 Begængelser mig og min Hussfrue Sophia og begge voris Forældre, levendes og døde, til hvilken fornefnte Messes Begengelse og Opholdelse ieg haver oprett en Capell uden til i there

Kirke og ladet bygge et Altere og færdiggiort med Messe-rede, Tafle, Liuss og Alter-Kleder, Kalk, Bøgger og anden Ornament, fornefnte Convent og deris Efterkommere skulle færdigholde til ævig Tiid og aldrig noget deraf borttage heller i nogen Maader mindske lade, og skal fornefnte Cappel bygges nest vesten ved Jens Olufsens Cappell paa then syndre Side i dend nye muurede Kirke, naar Gud vil hun bygges og reede vorder efter min egen Villie, og skulle fornefnte Convent og deres Afkom have mig og min Huussfrue Sophia med alle forskrefne vore Venner udi deris gudelige Bønner, ydermeere end fornefnte Messe tilsiger, som di ville antsvare for Gud. Item skulle di tilskikke en Præst af uden til paa deris Kost og Lønn, som denne fornefnte Messe dagligen skal holde, med Kuoll, Ilding og Liuss og et friit Huus østen ved Kirkegaarden, som Her Lauritz, min Cappellan, nu iboer, og dette fornefnte Huus at bygge og færdig at holde, saa tidt som det fornøden giøres, til ævig Tiid. Item naar det saa skeer, at fornefnte Præst syg vorder eller bortdøer, da skal fornefnte Messe ingenlunde falde, men der skal bekiendeligen tilskikkes en Broder af inden til, som fornefnte Messe dagligen holde skal, saa lenge di kunde snareste igienfaae en anden Præst inden 2 Maaneder derefter i det seeniste, med viidere, som Fundatzen derom indeholder. *Datum* 1457."

Originalen til dette Brev kjendes imidlertid ikke heller, det foreligger kun i en Afskrift af Peder Dyrskjøt. Efter denne Afskrift har Langebek trykt det, men allerede i samme Bind, hvor han havde meddelt det, ytrede han Tvivl om Rigtigheden af dets Aarstal 1457, „som synes rettere at skulle være 1475" [1]). I Modsætning hertil har en nyere Forfatter, Kammerherre K. Barner, søgt at hævde Aarstallet 1457 som det rette [2]). Lad os undersøge Sagen lidt nøjere.

Idet Langebek udtaler sin Tvivl, begrunder han den ikke nærmere; han nøjes med at henvise til en foregaaende Side i

---

[1]) Dsk. Mag. VI. 239.

[2]) Barner, Familien Rosenkrantz's Historie I. 197. Jvfr. Daugaard, De danske Klostre S. 399.

samme Bind af Tidsskriftet. Men efterser man dette Sted[1]), vil man let forstaa, hvad det er, der har gjort ham mistænksom overfor Afskriftens Aarsangivelse. En 1584 udarbejdet Registratur over Mariager Klosters Breve anfører nemlig, at der 1475 af Hr. Erik Ottesen til Skjern er udstedt „Fundats paa et Kapel, Alter og Messer at opholdes udi Mariager Kloster“. Altsaa maa Langebek have anset det for usandsynligt, at der baade 1457 og 1475 er stiftet Kapel, Alter og Sjælemesser af samme Mand i samme Kloster, og da saaledes det ene Aarstal formentlig burde udgaa som urigtigt, har han dertil valgt det tidligere. Men hvad der har bestemt ham til at gjøre dette Valg, derom giver han os hverken direkte eller indirekte noget Vink. — Kammerherre Barners Opfattelse af Forholdet fremgaar af følgende Udtalelse af ham: „Da der i Afskriften staar 1457, maatte det vel udfordre Bevis, med hvilken Hjemmel 1475 skulde være „rettere“, hvorimod Bevis for, at 1457 er rigtigt, skulde være ufornødent. Imidlertid skal det dog bemærkes, at Hr. Erik i ovennævnte Brev [det fra 1457] ikke nævner Børn og Afkom, og i 1475 havde han mange Børn og vistnok ogsaa Børnebørn, og at der fra 1475 haves et andet lignende Brev, nemlig et Gavebrev paa en Gaard i Kjøbenhavn til Helligaands-Klosteret sammesteds, i hvilket Udtrykkene i Formen ere noget forskjellige med Hensyn til Raadigheden over Gjenstanden for Gaven.“

Af de to Dokumenter, som skulle prøves mod hinanden, foreligger det ene, det ældre, altsaa kun i en Dyrskjøtsk Afskrift fra Slutningen af det 17de eller Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, og det andet, det yngre, haves alene i det meget kortfattede Udtog fra 1584. Men medens man ved at undersøge hvert af de to Stykker for sig næppe vil finde sig foranlediget til at formode Fejl i Udtoget, kan Kritikken ikke tage saa lemfældig paa Afskriften. Det af Dyrskjøt afskrevne Brev mangler, hvad der unægtelig ser besynderlig ud, ikke alene Navne paa Medudstedere, men ogsaa al Steds- og Dagsangivelse. Dets „datum 1457“ tager sig noget fattig ud, saa

[1]) Dsk. Mag. VI. 104.

at man nærmest bringes til at tro, at Kopisten har forkortet Originalens Slutningspassus[1]. Allerede den Omstændighed svækker Tilliden til Aktstykket i dets foreliggende Skikkelse, især hvor det netop kommer an paa Dateringen. Og denne Indvending er ikke den eneste, thi selv en flygtig Gjennemlæsning af Dokumentet vil overbevise En om, at det er en slet Afskrift, der ikke alene helt har forbigaaet Ord, men ogsaa, som det synes, har indsat urigtige Ord i Stedet for de rette[2]. Hvem der har disse Fejl paa sin Samvittighed, vides ikke. Det er muligt, at Peder Dyrskjøt har taget sin Afskrift ikke efter Originalen, men efter en Kopi, og at han saaledes selv kan gaa fri for Tiltale; men i øvrigt var den gode Bondemand, hvor flittig han end var, og hvor meget man end i den nyere Tid har fremhævet hans Fortjenester, just ikke nogen særdeles kyndig Afskriver[3].

Naar saaledes Tilliden til Afskriften er svag, kan man ikke forlange, at dens Aarstal skal respekteres, hvis der kan anføres Grunde, som gjøre det blot sandsynligt, at Tallet er urigtigt. Og saadanne Grunde haves. Det vilde, som sagt, for det første være underligt, om samme Mand baade 1457 og 1475 havde stiftet Kapel, Alter og Sjælemesser i samme Kloster. Dernæst taler mod Aaret 1457 den Omstændighed,

---

[1]) At Aarstallet er skrevet med arabiske Tal, er i hvert Tilfælde en vilkaarlig Forandring af Afskriveren.

[2]) Beror saaledes „bekiendeligen" mon ikke paa en Fejllæsning? Kan der ikke have staaet „betimeligen"?

[3]) Om Peder Dyrskjøt († 1707) se Dansk Folkeblad 7. Aarg. (1841—42) Nr. 37—38. Dansk Maanedsskr. udg. af Steenstrup 1861 II. 410—22. Rugaard, Fremragende danske Bønder før og nu S. 94—111. Hans Breve til Biskop Jens Bircherod ere udgivne i Brudstykker af Nyerup i Borgervennen 1799 Nr. 46—49 og 1800 Nr. 19 og siden fuldstændigere af N. Hancke i Saml. til jydsk Hist. og Topogr. III. 225—83. Jvfr. om hans Samlinger en Notits hos Werlauff, Efterretnn. om det st. kgl. Bibliothek, 2. Udg., S. 98. Mod Paalideligheden af hans Afskrifter har Langebek gjentagende udtalt sig (Dsk. Mag. IV. 8. VI. 72), og nyere Forskere have ytret sig paa lignende Maade (s. f. Ex. Allen, De tre nord. Rigers Hist. I. 687).

at en Fundats fra dette Aar af det nævnte Indhold ikke er optaget i Registraturen fra 1584. Det er i højeste Grad usandsynligt, at dette vigtige Aktstykke, da Klostrets Arkiv registreredes 1584, skulde være forkommet eller ganske have unddraget sig Opmærksomheden, skjønt saa mange ubetydelige Dokumenter vare tilstede og bleve optegnede. Men, er der sagt, hvis det omstridte Brev var fra 1475, er det underligt, at Erik Ottesens Børn ikke nævnes i det. Maaske, men dog ikke saa underligt, at man af den Grund bør holde paa Aarstallet 1457, thi netop fra 1475 have vi, som anført, et Gavebrev fra Hr. Erik Ottesen til Helligaands-Klostret i Kjøbenhavn[1]), og deri nævnes ikke heller hans Børn. Naar der endvidere henvises til, at dette Gavebrev bruger andre Udtryk end det mariagerske, hvoraf saa skulde følge, at de rimeligvis ere affattede til forskjellige Tider, siger dette ikke heller noget, da man jo slet ikke kjender det egentlige mariagerske Gavebrev, men kun har det af Hr. Erik udstedte Brev om den mellem ham og Klostret trufne Aftale[2]). Mærkeligere end det, at Hr. Eriks Børn savnes i dette Brev, turde maaske en anden

[1]) Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostere i Middelalderen, Tillæg S. 68 f. Nielsen, Kjøbenhavns Diplom. IV. 119 f.

[2]) Dette synes ogsaa at være overset af Dr. A. Heise, som bemærker, at Brevene af 1457 [Afskriften] og 1475 [Udtoget] ikke ere identiske. „1457 kaldes Erik Ottesen „til Skjern“, 1475 „til Bjørnholm“ [nej, omvendt]; heller ikke Godset synes at falde sammen“ (Hist. Tidsskr. 5. R. I. 539). Nej, det er vist, at de to Breve ikke ere identiske; det, som bærer det urigtige Aarstal 1457, ender jo med de Ord: „med videre, som Fundatsen derom indeholder“. Medens Fundatsen af 1475 henlægger 10 Bondergaarde til Mariager Kloster, nævner Brevet af „1457“ i Følge sin Natur slet intet Gods; men til sin Afskrift har Dyrskjøt føjet denne Bemærkning (Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I. Dipl. S. 95): „Her er givet til 9 Gaarde og nogle Gaarde i Mariager By, som Fundatsen forklarer (denne kan ikke findes).“ Dette med Undtagelse af Parenthesen maa altsaa have staaet paa den Original eller Afskrift, som Dyrskjøt havde for sig. Dr. Heise har Ret i, at de to Godsangivelser ikke falde ganske sammen. Mulig er den ene Bondegaard bleven ombyttet med nogle Kjøbstadgaarde.

Mangel være: han beraaber sig i det paa sin Faders og sin Hustrus Samtykke, men omtaler ikke sin Moder. Hvorfor ikke, da hun dog levede lige til 1470? Ja, hvis Brevets rette Datum er 1475, er Spørgsmaalet dermed besvaret.

Vi kunne dog formentlig naa videre end til Sandsynligheder. Et bestemt Bevis for Urigtigheden af Datoen 1457 synes nemlig at ligge i den Passus, hvor Opførelsen af det nye Kapel omtales: „og skal fornævnte Kapel bygges næst Vesten ved Jens Olufsens Kapel paa den søndre Side i den nye murede Kirke“. Den nye murede Kirke maa nemlig være den, hvis Opførelse omtales som forestaaende 1468[1]). I øvrigt er Kirkens Historie i det 15de Aarhundrede ikke meget kjendt, og vi vide derfor ikke, naar Jens Olufsens Kapel er opført, men det synes, som om det endnu ikke existerede i Aaret 1457[2]). Det er vel først bygget efter 1468.

Resultatet af denne lille Undersøgelse er da det, at Aarstallet 1457 er urigtigt, og at det maa rettes til 1475. Jeg mener altsaa, at man maa holde fast ved Langebeks Formodning, og denne min Mening har kun kunnet bestyrkes derved, hvad jeg senere har bemærket, at Kall-Rasmussen paa

---

[1]) Dsk. Mag. VI. 92. For at forebygge Misforstaaelse bør det bemærkes, at, naar der i Brevet af „1457“ efter Ordene „i den nye murede Kirke“ tilføjes: „naar Gud vil hun bygges og rede vorder efter min egen Vilje“, da gaar „hun“ ikke paa Kirken, men paa det Kapel, som Hr. Erik vil lade bygge.

[2]) Jens Olufsen til Bustrup skjænker 30. Sept. (die S. Hieronymi conf.) 1457 med sin Hustru Marine Nielsdatters Raad og Samtykke Gaarden Østrup i Skader Sogn til Mariager Kloster til Afholdelse af en særdeles Begængelse hvert Aar til S. Laurentii Aften „over de fire Begængelser, de pleje at gjøre for deres særdeles Venner“. Gaven gives „os og begges vores Forældres Sjæle og min kjære Husfrues Sjæl Barbara, som jeg tilforn havde,“ og alle kristne Sjæle til evig Salighed. (Vidisse fra Sønder Hald Herred af 31. August 1612 i Geh. Ark., Hist.-geneal. Ark., Gl. Estrup, Papirsdokk. Nr. 51. Jvfr. Dsk. Mag. VI. 80.) Hvis Kapellet havde været til, da denne Sjælemesse stiftedes, kunde man vist have ventet, at det havde heddet, at Begængelsen skulde holdes i Kapellet.

den Kopi af Dyrskjøts Afskrift, som er indlemmet i Gehejmearkivets store Diplomatarium, har skrevet Aarstallet 1475. Men den lærde Forsker har rigtignok i endnu højere Grad end Langebek undladt at anføre sine Grunde. Maaske dog de vigtigste af dem ere fremsatte i det foregaaende.

5.

Et Bidrag til Glasindustriens Historie i Danmark.

Ved A. Thiset.

Efterstaaende Befaling fra 1557 til Lehnsmanden paa Dronningborg Hans Stygge turde formentlig ikke være uden Interesse, da den godtgjør et dansk Glasmageris Tilværelse henved en Snes Aar førend de af Kong Frederik II. og Steen Bille i Skaane anlagte Pusterier (se Hist. Tidsskr. 5. R. I. S. 488). Den her omtalte Glashytte maa nemlig antages at have været i Virksomhed adskillige Aar før 1557, thi Ejeren Enevold Jensen Seefeld til Visborg døde samme Aar og laa allerede paa sin Sotteseng 1552, da hans Fætter Peder Kruse af den Grund blev beskikket til Værge for Enevolds Frue Agathe Pogwisch (Tegn. ov. alle Lande IV. S. 13), og Værket er rimeligvis anlagt af Enevold Jensen i hans Velmagtsdage.

Hans styggo
fick breff at skulle kiøbe tiill Kon. mtz. behoff XX voer glas paa glarhytthen hoes Enduold Jenszenn oc thennom mett thz første forskicke hiid tiill Kiøpnehaffn. actum Kiopnehaffnn mense Januarij 57. (Tegnelser over alle Lande V. S. 137.)

Det ældste Kjøbenhavn og den nyere Granskning.

Af

A. Heise.

Kjøbenhavns Ælde har i lang Tid været et Stridsspørgsmaal mellem Historikerne. Medens nogle, som Lundekanniken Mester Jon Tursen i sin Kirkekrønike (1565), endog gaa saa vidt i deres Tanker om Kjøbenhavns Ringhed før Absalons Tid, at de lade Absalon bygge de første »smaa Fiskeboder nede paa Strandbakken, hvor Kjøbenhavn nu staar« [1]), eller i al Fald lade Havn før hans Tid være et ringe Fiskerleje, have andre, som Otto Sperling, Langebek og tildels Pontoppidan og i nyere Tider P. A. Munch, Helveg og H. Rørdam, hævdet, at »Kjøbmændenes Havn« vistnok allerede før hans Tid havde haft en større Betydning [2]). »Jeg er snart af de Tanker,« siger Langebek saaledes i nogle haandskrevne Optegnelser om Vor Frue Kirke, »at baade Byen og Kirken er ældre, end man

---

[1]) Kirkehistoriske Samlinger II, 131.

[2]) Otto Sperlings Noter til Absalons Testamente, Script. R. D. V, 455[80]: ». . . unde confutantur illi, qui civitatem nullam Absalonis tempore Hafniam fuisse credunt, arcemque et domum solam episcopi prætereaque nihil hic extitisse«. — Pontoppidan, Origines Hafnienses 29.

gemenlig holder den for at være. Det er bekjendt, hvor stor Troskab og Tjeneste den i vores Historie udødelige Helt Absalon bevisede sin Konge og sit Fædreneland, baade før og efter han kom til biskoppelig Værdighed. Det er troligt, at saa vis og erkjendtlig en Herre, som Kong Valdemar den første var, har villet aflægge saa stor en Rigets Mand og saa kjær en Ven, som Absalon var, med nogen anselig og mere end almindelig Belønning. Og har da Kjøbenhavn, som Kongen forærede ham fra Kronen, vel ikke just været et gement Fiskerleje, men uden Tvivl en god Flek og et Søsted af Betydning, hvor fremmede Kjøbmænd, som handlede paa Riget, har haft en sikker Havn og fundet sig vel holdne med deres drivende Kjøbmandsskab. Og bliver der derfor allerede i Absalons Tider udi Historien talt om Kjøbenhavn ikke som en ny, men som om en da allerede blomstrende mærkelig By og bekjendt under det Navn af Kjøbmænds-Havn (mercatorum portus). Tilmed finder man neppe noget gammelt og ægte Bevis, at Absalon har anlagt Byen, men hvad man vist finder om den gode Herre, er, at han ved Kjøbenhavn har anlagt et Slot eller liden Befæstning. — Vel læser man hos Saxo, at Kjøbenhavn kaldes Absalons By (urbs Absalonica): deraf følger ikke, at Absalon først har lagt Grundvold til Byen; men den kaldtes saa, fordi Absalon har hjulpet til dens Opkomst, gjort den større end tilforn, draget flere Indbyggere derhen, forsynet dem med Friheder, og saa videre. Og véd man da ikke, om de have Ret, der sige, at Kjøbenhavn ikke kan rose sig af nogen synderlig Ælde» [1]).

Om end ikke ethvert Ord i disse Langebeks Ytringer

---

[1]) Anført i Dr. H. Rørdams fortjenstlige Skrift om Kbhvns Kirker og Klostre S. 1—2.

kan staa sin Prøve, viser der sig dog heri en saadan Ædruelighed, en saa jævn og simpel Klarhed, at den virker højst tiltalende. Med Saxes Ord for sig, at Erling Skakke paa Fribyttervis søger at gjøre Landgang »ved den By, som kaldes Kjøbmændenes Havn« [1]), men hindres heri af Absalon, at denne derpaa samme Aar, for at forstyrre Sørøvernes Færd, grundlægger en Borg paa »Strandholmen« og saaledes ved en ringe Befæstning yder sit Fædreland et kraftigt Værn, hvorved Stedet bliver usikkert for Sørøverne og Sejladsen paa det nærliggende Hav sikker for Indbyggerne [2]), — at Absalon derpaa et Par Aar senere »fra den Borg, han havde anlagt i Kjøbmændenes alfare Havn«, overrasker et Sørøverskib og sætter Mandskabets Hoveder paa Stejler nær ved Absalonicæ urbis Mure [3]), — med disse Saxes Ord for sig kommer Langebek paa sin jævne og rolige Maade til det, vi kunde fristes til at sige: beskedne Resultat, at Kjøbenhavn, allerede før Absalon anlagde sin Borg, har været »en god Flek og et Søsted af Betydning«. Han gaar aabenbart ud fra, at Byen allerede før Borgens Anlæggelse har haft Navnet »Kjøbmannehavn«, i al Fald i daglig Tale, selv om det endnu i nogen Tid

---

1) ad vicum, qui mercatorum portus nominatur (Saxe, Müllers Udg. S. 809).

2) S. 810: Eodem anno deturbandæ piraticæ gratia insulam maritimam novo castelli fundamento complexus, exigui monumenti beneficio ingens patriæ præsidium attulit. Nam et suspectum prædonibus situm reddidit et tutam vicini maris navigationem incolis tribuit.

3) S. 888: . . . ad castelli tuitionem, quod in publico negotiatorum portu condiderat. — S. 889: Quorum (ɔ: prædonum) capita . . . propter Absalonicæ urbis moenia iisdem stipitibus affixa sunt, qui nuper aliorum piratarum a Sialandensibus captorum cervicibus onusti fuerant.

officielt kaldtes «Havn», saaledes som det fremgaar af de ældste Pavebreve.

At der før Absalons Tid har været en By (vicus) med en god naturlig Havneplads, der har ligget gunstig for Handelen, og hvortil fremmede Kjøbmænd strømmede, i det mindste paa en Tid af Aaret, naar de store Sildefiskerier i Øresund fandt Sted, er saaledes ikke nogen ny historisk Mening. — Dette er i alt væsentligt ogsaa Udbyttet af den norske Historiker P. A. Munchs Granskninger; men naar han troede at gjenfinde Havn i det i Sagaerne oftere omtalte, stærkt søgte Hal-Øre Marked, hvorved Kjøbenhavns Ælde som Handelsplads vilde blive rykket meget langt tilbage i Tiden, saa er det nu gjort i højeste Grad sandsynligt, at denne Plads laa paa et helt andet Sted, ved det nordlige Indløb til Øresund, ved Dronningemøllen ved Mundingen af Esrom Kanal, hvor der endnu i Midten af det 16de Aarhundrede var et Udskibningssted, hvis Navn endnu gjenfindes i forvansket Form i Hulerød (Haalløer)[1]).

Men med dette jævne og simple Resultat om det ældste Kjøbenhavn, hvortil den ældre Tids Granskning var naaet, har den nyeste Tids Granskning ikke kunnet lade sig nøje. Man har villet have Rede paa Byens formentlige Størrelse og Beskaffenhed, om den kun var en ringe Landsby, paa hvis Strandbred de fremmede Kjøbmænd en kort Tid af Aaret opslog deres Boder, eller om den allerede paa hin Tid var en Kjøbstad, med stadig Bebyggelse som saadan, med en ordentlig anlagt Havn, paa hvis fredlyste Broende allerede Absalon kunde møde til Underhandling med Erling

---

[1]) P. A. Munch i Nordisk Universitets-Tidsskr. II, 30 ff. — O. Nielsen i Danske Samlinger 1 R. VI, 297 ff. og navnlig i 2 R. IV, 250. — Jfr. Helveg, Kirkehist. før Ref. I, 491 og II, 1039; Rørdam, Kbhvns Kirker og Klostre S. 2.

Skakke, med en kongelig Borg eller i al Fald befæstet Kongsgaard, der allerede før Absalons Tid kunde yde et om end ringe Værn mod de frække Røvere osv. osv. Man har troet at kunne fastslaa, hvilken Kirke der var den ældste, og andet mere. — Netop fordi den nyere Granskning her er kommet til saa nøjagtige Resultater, bliver man noget tvivlraadig, og naar man saa ser, at to Granskere med stor Styrke gjøre stik modsatte Meninger gjældende, bliver det nødvendigt at se at komme til Klarhed om, hvad Udbytte der i Virkeligheden er kommet af den Strid, der nu allerede i længere Tid er ført mellem Dhrr. Dr. O. Nielsen og Arkivfuldmægtig A. D. Jørgensen om det ældste Kjøbenhavn. At denne Strid maatte blive af ikke ringe Betydning og paa forskjellig Vis kaste Lys over mange Forhold, kunde man paa Forhaand sige sig selv. Paa den ene Side staar en Gransker, der ved sine utrættelige Arkivstudier har skaffet sig et saa dybtgaaende Kjendskab til Kjøbenhavns historisk-topografiske Forhold som ingen før ham, paa den anden Side en Forfatter, der med indtrængende Kjendskab til Middelalderens Forhold ikke blot i Danmark men ogsaa andensteds forbinder en stærk Combinationsevne, men maaske ogsaa en undertiden vel vidt dreven Lyst til at opstille nye Synsmaader. Hvad er nu i denne Strid gaaet af med Sejren, det flittige og nøjagtige historisk-topografiske Arkivstudium eller det aandrige Syn? Eller ligger maaske Sandheden i Midten, eller kan maaske Striden ikke udfægtes, fordi man, i det mindste indtil videre, staar foran et non liquet, som enhver Videnskabsmand maa bøje sig for, hvis han ikke vil føres ud paa de vildsomme Veje?[1])

---

[1]) De Skrifter, som her komme i Betragtning, ere:

O. Nielsen: Undersøgelser om Københavns ældre Forhold (Danske Saml. for Historie, Topografi osv. 1 R. VI, 289). Dernæst:

Første Gang, Dr. O. Nielsen udtalte sig om Kjøbenhavns ældste Forhold, søgte han at godtgjøre, at Byen oprindelig, før Absalons Tid, var en Landsby med sin Bymark og sin Sognekirke (Vor Frue Kirke). Han støttede sig dels til Udtrykket «vicus» hos Saxe, der efter hans Opfattelse maatte betyde «Landsby», dels til en i Absalons Tid indgaaet Tiendeforening, hvorved Bymændene i Havn overdrog deres Del af Tienden til Vor Frue Kirke, dels til en nøjagtig Undersøgelse af Kjøbenhavns ældre Bymark, der kunde godtgjøres at have strakt sig lige til Søerne, saa at det gamle Havns Grænser blev Søerne, Gamle Kongevej, Værnedamsvejen, Vesterbrogade forbi Sorte Hest og Valby Mark[1]). Navnlig viste det sig, at den senere nedlagte Landsby Serridslev, hvis Jorder 1525 overdroges til Kjøbenhavn, ikke kunde sættes for Enden af Nørregade, som man hidtil efter en usikker Beretning i Pontoppidans Origines Hafnienses havde været tilbøjelig til, men at den maatte have ligget udenfor Søerne, rimeligvis ved Jagtvejen eller Lygtevejen[2]). — Dette er et af Hovedpunkterne i Bevis-

---

A. D. Jørgensen: Det ældste København I. (Aarbøger for nordisk Oldk. og Hist. 1872. S. 257).

J. Kinch, nogle Bemærkninger, navnlig om Saxes Udtryk om Kbhvn., i en Afhandling i Aarbøger for nordisk Oldk. og Hist. 1874. S. 328 ff.

O. Nielsen: Undersøgelser om Københavns ældste Forhold (Dsk. Saml. 2 R. IV, 234).

— —: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse I. Kbhvn. 1877.

A. D. Jørgensen: Det ældste København II. (Aarb. f. n. Oldk. og Hist. 1877. S. 265).

O. Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse II. Kbhvn. 1879.

— —: Kjøbenhavns Diplomatarium I—IV. Kbhvn. 1870—80.

[1]) Dsk. Sml. 1 R. VI, 292 ff.; 300 ff.

[2]) S. 302 med Anm. 4. — Pontoppidans Orig. Havn. 11—12, jfr. 38. — Pontoppidans Fastsættelse af Serridslevs Plads skulde da ikke, foruden paa den almindelige Tradition om St. Petri Kirke som

førelsen; thi naar Serridslev By strakte sig lige til Kjøbenhavns daværende Porte og Mure, bliver der ingen Plads for en særlig Bymark for det gamle Havn; da maatte man altsaa ligesom Pontoppidan antage, at Havn ikke oprindelig havde været en Landsby med egne Marker, men, om man vil, en paa Serridslev Bymarker opstaaet Havneplads, hvis Udgangspunkt man da maatte være tilbøjelig til at søge, ikke ved Frue Kirke, men nede ved Stranden og Havnen og da rimeligvis ved St. Nikolai Kirke. — Den ældste Handels- eller Kjøbstad, med faststaaende Boliger, antog Dr. Nielsen da var opstaaet efter Anlæget af Absalons Borg, da en Handelsplads med faste Boliger i hine Tider vilde være saa stærkt udsat for Sørøvernes Plyndringer, at den maatte anses for en Umulighed uden en Borgs Beskyttelse; men denne nye Bys Udvikling gik saa hurtig for sig, at den allerede var temlig vidt fremskreden i Løbet af de 40 Aar, der hengik mellem Borgens Anlæggelse (c. 1167—68), Absalons Død (1201) og hans Efterfølger Bisp Peder Sunesøns Grundlæggelse af Vor Frue Kirkes Domkapitel (c. 1209)[1].

Dr. Nielsens Afhandling er saaledes et væsentlig paa nye topografiske Oplysninger grundet Indlæg mod den Mening, som i ældre og nyere Tider havde gjort sig gjældende om Kjøbenhavns Betydning som Handelsstad endnu før Absalons Tid. Efter Dr. Nielsens Fremstilling er Absalon ubetinget den, hvem den faste Handelsstad skylder sin Til-

---

Landsbykirke for Serridslev, grunde sig paa følgende Sted i Jordebogen af 1496: Per Anderssen en gord paa Nørregade liggendis synden her Jørgen Dwnck widh Nøre porth oc norden vidh Hans Hanssens gord aff Særitzløff (K. Dipl. I, 242, Pont. Orig. H. 442)? Selvfølgelig betegnes herved kun, at den nævnte Mand var fra Serridslev, men ejede en Gaard i Kjøbenhavn ved Nørreport.

[1]) S. 294—95.

værelse. Mod denne Opfattelse var det, at Hr. A. D. Jørgensen i »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie« 1872 skrev et paa nye Synspunkter rigt og interessant Indlæg, der ikke har været uden Betydning for en nærmere Prøvelse af Spørgsmaalet. Han gjorde navnlig opmærksom paa, at der i Roskilde Biskops Jordebog fra omtrent 1370 fandtes den Oplysning, at »Gaderne ved Stranden« ydede Jordskyld til Biskoppen, medens dette ikke var Tilfældet i den øvrige Del af Byen: de nye Bydele stode saaledes ikke paa Biskoppens Jord, men maatte antages at være opstaaede som Forstæder paa den frie Bondejord og senere forenede med Byen, et Forhold der, efter tyske Kilder, skal have været meget almindeligt i Middelalderen; dette Forhold tydede da meget stærkt, for ikke at sige afgjørende, hen paa, at man her havde den ældste By, det »Havn«, der alt var til, da Kongen skjødede sin Ven »Borgen med alt dens Tilliggende«, saaledes som det (efter A. D. Jørgensens Opfattelse) hedder i den pavelige Bekræftelse paa Absalons senere Gave til Roskilde Bispestol af Borgen i Havn med Byen Havn og Borgens øvrige Tilliggende. Denne Bydel strakte sig fra »Stranden« eller Havnen i hele dens Udstrækning op ad den Bakkeskraaning, paa hvis højeste Punkt Frue Kirke ligger, omtrent til Byens nuværende Hovedgade i Øst og Vest[1]. — Af Tiendebrevet kunde man ikke, saaledes som Dr. Rørdam og efter ham Dr. Nielsen havde gjort, slutte sig til, at Havn oprindelig var en agerdyrkende By, men kun, at Sognet Havn havde Jorder, hvilket ikke udelukkede, at Havn selv var en jordløs By. — Serridslev By var der formentlig ingen Grund til at lægge udenfor Søerne, i hvert Tilfælde

[1]) Aarbøger 1872 S. 258—59 med Anm.; jfr. 263.

gik dens Mark temlig nær ind under Stadens Mur, hvilket bl. a. kunde ses deraf, at da Serridslev Mark 1525 lagdes til Kjøbenhavn, fastsattes det, at man ikke vilde holde Svin paa den »for Skade og Fordærv, deraf komme kan paa Stadsens Volde og Grave«, hvilket tydede paa alt andet end en Mark, som var skilt fra Staden ved Søer og mellemliggende Jorder; derimod var der rimeligvis en Bymark Vest for Staden, mellem Stranden, Valby og Solbjerg Marker; men det syntes af forskjellige Omstændigheder at kunne godtgjøres, at det var Valby Mark, der strakte sig ind mod Byen, og i hvis Brug der fra gammel Tid fandt et vist Fællesskab Sted mellem Havns og Valbys Beboere[1]).

Vi skulle i denne historiske Oversigt over Stridens Gang saa meget mindre gaa nærmere ind paa disse topografiske Spørgsmaal om Bymarkerne, som Hr. A. D. Jørgensen senere har tilbagekaldt sine Ytringer herom, ligesom vi i det hele senere ville faa Lejlighed til at prøve de vigtigste af de enkelte Stridsspørgsmaal mellem de to Forfattere; men det har været nødvendigt at anføre dem her til Forstaaelse af Stridens Udvikling. — »Naar vi saaledes ser«, fortsætter Forf., »at Havn eller Kjøbmandhavn i Absalons Tid betegnede en Borg paa Slotsholmen, med en tilliggende, uden al Tvivl jordløs, Kjøbing paa den ligeover for liggende Strand, mod Vest skilt fra Valby Mark ved et Vandløb, mod Nord støttet til den Bakke, som bar Sognets Kirke[2]), mod Øst begrænset af Stranden og et andet Vandløb, — saa bliver Spørgsmaalet, om vi kan følge Stedet længere tilbage i Tiden, ud over det Aar (1166?), da Absalon byggede sin Borg paa Holmen« [3]). — Dette søges derpaa nærmere

[1]) Smst.-S. 259—62.
[2]) Udhævet af mig.
[3]) Aarbøger 1872, S. 262—63.

godtgjort dels ved Pave Urbans Brev af 1186, hvorved Absalons Gave til Roskilde Bispestol stadfæstes, og hvoraf efter Forf.s Mening skal fremgaa, at allerede Kong Valdemar har skjænket Absalon en Borg og en By, som altsaa begge maa have været til, før Absalon fik dem, før den Borg, som han derpaa anlagde »paa Holmen i Stranden«. Hertil skal efter Forf.'s Mening ogsaa være Spor i Saxes Beretning om denne Borgs Anlæggelse (novo castelli fundamento, idet novus skal staa i Modsætning til en ældre [ikke nævnt] Borg); Byen omtales jo desuden som bestaaende af Saxe, hvis Udtryk »vicus« ingenlunde alene betyder Landsby, men er ligesaa tvetydigt som det danske »By«. Denne ældre Borg mener Forf. da at have fundet Spor af i Østregaard, som 1298 omtales som en med Volde omgiven (?), Bispen tilhørende Gaard og senere forekommer som Biskoppens Avlsgaard, hvorpaa den i den senere Tid kan gjenkjendes under forskjellige Navne (Vingaarden, Hr. Benedikt Alefelds, Johan Rantzovs, Mogens Gøjes Gaard, nu Nr. 4—6 i Vingaardstræde); paa denne Gaards Jord maa den opblomstrende Kjøbing da antages at have staaet, »saa dens Beboere vare Gaardsæder, Kongens [senere Biskoppens] Vornede, der svarede Jordskyld og gjorde Hoveri, for saa vidt de ikke vare i Stand til at betale for Ugedagstjenesten«; denne Gaard var nærmest en Udflyttergaard fra Serridslev og laa paa Serridslev Strand. »Derefter udvidedes Byen snart, den optog Sognets gamle Kirke indenfor sine Planker, og andre Kirker byggedes, Nikolai ved Stranden, Klemens og Petri omkring Byens Midtpunkt, det gamle Torv, ved hvilket Byens fire Fjerdinger stødte sammen om Raadhuset; Udviklingen gik især mod Vest, hvor der ogsaa først erhvervedes en Bymark [fra Valby]« [1]).

[1]) Smsts. S. 263—68.

Med en nærmere Paavisning af den gamle Havns (Gamlebodehavns) Udstrækning, med dens «Endebod», hvor der holdtes en Slags Skibsret, og hvor «det da vistnok ogsaa var, at Absalon og Erling mødtes som paa et særlig fredlyst Sted, hvortil [overensstemmende med Saxes Beretning] den ene kunde komme til Hest, den anden i Baad», slutter dette Forf.'s første Indlæg i Striden[1]). Her fastslaa vi strax, at Forf. altsaa betragter Havn ikke som en Landsby, men som en paa Serridslev Strand og Østregaards Jord opstaaet, oprindelig jordløs Kjøbing, i Ly af en ældre lille Borg eller befæstet Kongsgaard (Østregaard) og med sin gamle Havn; Sognets (men ikke en særlig Landsby Havns) ældste Kirke er altsaa endnu efter Forf.s Mening Frue Kirke; først senere opstaa de andre Kirker, Nikolai ved Stranden, i Nærheden af Havnen og Østregaard osv.

Efter flere Aars Mellemrum, anvendte bl. a. til nye nøjagtige Undersøgelser af Kjøbenhavns ældre Topografi, imødegik Dr. Nielsen Hr. A. D. Jørgensens Opfattelse i en Afhandling (1875), der i denne Henseende danner Grundlaget for og tildels ordret er optaget i 1ste Del af samme Forf.s Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse (1877), hvori det tidligere Standpunkt i alt væsentligt fastholdtes og nærmere begrundedes. Bl. a. søgte Forf. et nærmere Bevis for Kjøbstadens Opstaaen efter Absalons Borgs Anlæggelse i nogle textkritiske Bidrag til Saxe, som Overlærer Kinch i Mellemtiden (1874) havde udgivet. Hr. Kinch troede nemlig af Udtrykkene vicus (c. 1167) og urbs Absalonica (1171) at kunne nærmere fastsætte Tiden for Kjøbstadens Anlæggelse; thi urbs skulde efter Hr. Kinchs Undersøgelser hos Saxe betyde «befæstet Kjøbstad», ikke «Borg», som

[1]) Smsts. S. 269—73.

Dr. Nielsen tidligere havde antaget, i Modsætning til vicus som »Landsby«[1]). — Vigtigst er det dog, at det ved nye topografiske Undersøgelser lykkedes Dr. N. nøjagtigere at fastslaa Serridslevs Plads paa et Sted »mellem Jagtvejen, Rørsøen, Lygtevejen og Strandvejen«[2]), saa at der ikke længere kan blive Tale om at lægge denne By indenfor Søerne, ligesom det paavistes, at Serridslev Hovedgaard, der oftere omtales i Kilderne, ikke kan være identisk med Østregaard (Vingaarden), som Dr. Nielsen for øvrigt sætter paa samme Plads som Hr. A. D. Jørgensen. Derved bliver det altsaa meget usandsynligt, at Østregaard skulde være en Udflyttergaard fra Serridslev, der saaledes skulde have haft to Hovedgaarde. Ligeledes godtgjordes det med stor Sandsynlighed, at Valby Mark neppe i ældre Tid kan have strakt sig langt ind mod Kjøbenhavn, men at den der liggende Vesterfælled m. m. maa henregnes til Kjøbenhavns egen Bymark. Dr. Nielsen kom derfor atter til det Resultat: Kjøbenhavn var en agerdyrkende By og altsaa en oprindelig Landsby[3]), og dette Resultat har Hr. A. D. Jørgensen vedkjendt sig. »Det er lykkedes Dr. Nielsen,« siger Forf. i sit sidste Indlæg, »at fastholde og godtgjøre Sandsynligheden af en oprindelig Bymark, og hvad jeg har fremført derimod, vil nu være uden Værd«[4]).

Det er en meget betydningsfuld Sejr, som det topografiske Studium her har vundet. Hr. A. D. Jørgensen er derved dreven ud af en af sine Stillinger og har maattet indtage nye, medens Dr. Nielsen har kunnet hævde sin

---

[1]) Aarbøger f. n. Oldk. og H. 1874, 328—29.
[2]) Dsk. Sml. 2 R. IV, 239; Kbhvns Beskr. I, 10.
[3]) S. 242.
[4]) Aarbøger 1877 S. 266.

Hovedstilling. Naar det nemlig nu kan anses for bevist, at Kjøbenhavn ikke er en Snylteplante paa fremmed (Serridslevs) Grund, men er opstaaet paa sin egen Grund som en oprindelig agerdyrkende By med sin egen Bymark, og naar man saa med Dr. Nielsen anser Frue Kirke som den oprindelige Kirke, saaledes som A. D. Jørgensen hidtil havde gjort, saa kan Frue Kirke ikke længere betegnes som en temlig uklar »Sognets Kirke» (paa Serridslevs Grund), men maa blive selve Landsbyen Havns egen Kirke, og med det samme svinder Vægten af Jordskyldskvarteret ved Stranden som Bevis for den ældste By meget betydelig ind[1]). Nu maa man ubetinget søge den ældste By i Landsbyen, og det synes unægtelig rimeligst at sætte den i Nærheden af Kirken. Dr. Nielsen har derfor kunnet hævde sin Hovedstilling: han tager Frue Kirke til Udgangspunkt, hvortil tidlig slutter sig Gammeltorv som Byens Midtpunkt, og

---

[1]) Personlig har jeg haft nogen Tvivl om Bymarkens Udstrækning til Søerne paa Grund af de tidligere (S. 497) anførte Svin. »Den Omstændighed, at det forbydes at holde Svin paa den nyerhvervede Serridslev Mark for den Skade, som Byens Volde og Grave kunde have deraf», siger Dr. Nielsen (Dsk. Saml. 2 R. IV, 240; Kbhvns Beskr. I, 11—12), »giver intet Vidnesbyrd om, at denne Mark stødte lige op til Voldene; thi der kan ikke menes andet dermed, end at naar Svinehjorder daglig dreves ind og ud af Portene, kunde det let ske, at disse gjorde den befrygtede Skade.» Denne Skade synes dog ikke at kunne blive meget stor og maatte vel tildels kunne hindres af Vogterne. Svineforbudet omtales ogsaa 1539 (Kbhvns Dipl. I, Nr. 274); men endnu i Frederik IIs Tid (smsts. Nr. 344, 374, 372) tales om, at de, der have »ulovlige Svin her paa Byens Fang og fordærve og gjør Skade, at de skulle holde samme Svin ude af Stadsens Fang og Hegned»; men man ser tillige af disse Breve, at Svinene endnu i den Tid i Kbhvn., ligesom i andre Kjøbstæder (f. Ex. i Viborg 1527, Hofm. Fund. III, 296, Helsingør og andre Steder), løb frit om paa Gaderne. Da forstaar man den Skade, et stort Svinehold kunde gjøre paa de Volde, der nylig (1525 ff.) vare opførte; thi disse laa efter Tidens Skik indenfor Murene (Kbhvns. Beskr. I, 50—51).

han tænker sig Handelsbyen ved Stranden efterhaanden opstaaet af den Markedsplads, hvortil fremmede Kjøbmænd søgte paa enkelte Tider af Aaret; her opsloges Boder, hvoraf der betaltes Bodegjæld til Strandens (Grundens) Herre (Kongen, senere Biskoppen); men efterhaanden som Bebyggelsen bliver stadig, idet Boderne blive faste Boliger, og større Huse og Gaarde anlægges, bliver denne Bodegjæld af sig selv til en Jordskyld, og saaledes opstaar Jordskyldskvarteret. — Med andre Ord, vil man nu hævde en oprindelig By nede ved Stranden og Havnen, og det en By, der allerede før Absalons Tid havde nogen Betydning, saa maa man rette sit Hovedangreb paa Frue Kirke; den kan saa ikke være Havns ældste Kirke, men denne maa søges i Nærheden af Havnen.

Dette er ogsaa Hovedpunktet i Hr. A. D. Jørgensens sidste Indlæg i Striden. Han søger at bevise, at Frue Kirke ikke er Stadens ældste Kirke, men at den først er grundlagt af Biskop Peder Sunesøn (1191—1214), og idet han derpaa gaar ud fra dette som bevist, antager han, at Nikolai Kirke er ældst, den, der nævnes som «ecclesia de Hafn» i et Pavebrev af 1193[1]). Saaledes reddes altsaa den ældste By ved Havnen. — Med et Sideblik til Hamborg, hvor Grev Adolf III netop paa Absalons Tid anlagde en ny By, der en Tidlang som en Nystad stod jævnsides med Gammelstaden, hver med sin særlige Forfatning, indtil de senere smeltede sammen, mener Forf. derpaa, at Absalon, maaske netop med dette Exempel for Øje, er gaaet frem paa en lignende Maade. Tagende den af Roskilde Biskop opførte anselige Frue Kirke til Udgangspunkt, paa en Tid, da han selv endnu ejede baade Slottet, Kirken (St. Nikolai) og Byen i Havn, bliver Absalon saaledes den planmæssige

---

[1]) Aarbøger 1877, S. 269—73.

Grundlægger af en Nystad, hvis Indbyggere faa forskjellige Rettigheder, saaledes i Modsætning til den gamle By Fritagelse for Jordskyld; disse to Stæder staa da jævnsides med hverandre, ligesom i Hamborg, indtil de smelte sammen, hvilket dog maa være sket tidlig, i hvert Fald inden 1254, da Biskop Jakob Erlandsen gav Byen en almindelig Stadsret[1]). Idet Forf. derpaa nærmere undersøger Saxes Udtryk og de Indvendinger, der i den Henseende ere gjorte mod hans Opfattelse, gaar han da (S. 280) ud fra som bevist, »at der i Kjøbenhavn paa Absalons Tid har været en dobbelt Bebyggelse, en ældre Stad, hvis Oprindelse rimeligvis gaar langt tilbage i Tiden, med en Hovedgaard mod Øst [Østregaard], en Nikolai Kirke, en Havn, Boder og Ting, — og en nyere By, uden al Tvivl fremkaldt ved den større Sikkerhed efter Stenborgens Opførelse og begunstiget ved Biskoppens Privilegier, en By, som faar en særlig udmærket Sognekirke i de Aar, da Peder var Biskop i Roskilde og Absalon Ærkebisp (1191—1201)«. — Idet Forf. derpaa undersøger de stedlige Forhold efter de ældste Breve og især efter Jordebogen fra omtrent 1370, søger han nærmere at fastslaa de to Byers Udstrækning paa Absalons Tid og giver et Billede af Nystadens regelmæssige Anlæg med dens fire Hovedgader, udgaaende fra et fælles Midtpunkt, Torvet, Tinget og Raadhuset, og rimeligvis tildels befolket med en Stamme af tyske Kjøbmænd og Haandværkere, som Absalon havde indkaldt og hvorpaa Navnet Tyskemannegade (Vimmelskaftet m. m.) tyder, medens Bisp Peders nye Kollegiatkirke, liggende midt i det livlige Handelsrøre, virkede til at give Nystaden forøget Glans.

Som det ses, er det et helt nyt Resultat, Forf. her er

---

[1]) Smsts. S. 274—75; jfr. S. 294.

kommet til, helt forskjelligt fra hans tidligere Afhandling. Medens Absalon i det tidligere Indlæg næsten svandt bort for vort Blik som Kjøbenhavns Stifter, hæver han sig nu for vore Øjne som en vidtskuende, planmæssig Grundlægger af en stor Nystad. Der er noget overordentlig tiltalende ved det store Billede, Forf. opruller for vore Øjne; men staar hele denne stolte Bygning paa et fast Grundlag? Meget beror det her paa, om Forf. virkelig har godtgjort, at Frue Kirke er en ny Grundlæggelse. Det er, hvad Nystaden angaar, Hjørnestenen for hele Bygningen, ligesom Nikolai Kirkes tidligere Tilværelse i Forening med den rette Forstaaelse af de ældste Brevskaber og af Saxes Ord er Grundlaget for Gammelstaden, medens Jordskyldskvarteret, efter Forf.s egen Indrømmelse (S. 269), har en mere sekundær Betydning. Vi skulle da søge at prøve dette nærmere, idet vi dels tage Saxes Udtryk, dels de ældste Breve og de kirkelige Forhold for os; thi indeholde Brevene et urokkeligt Vidnesbyrd om en ældre Borgs, Bys og Kirkes Tilværelse før Overdragelsen til Absalon, — ja saa staar i al Fald Gammelstaden fast.

Vicus — Absalonica Urbs.

Den første Gang, Havn nævnes, er i Aaret 1043, da efter Knytlinga Saga Svend Estridsøn efter et tabt Slag ved Aarhus tyede til Sjælland, hvor Magnus den gode derpaa traf ham liggende med faa Skibe »paa det Sted, som hedder i Havn«[1]). Hvor vidt der paa den Tid har været en større By, kan man ikke se heraf. Derpaa omtales Havn ikke før i

---

[1]) þar sem heitir í Höfn (Knytl. Kap. 22); jfr. O. Nielsen, Kbhvns. Beskr. I, 2, smlgn. II, 1.

de ovenfor (S. 491) anførte Steder hos Saxe ved Aarene 1167 (1166) og 1171, hvoraf man har villet slutte, at da Saxe paa det første Sted kalder Havn «vicus», paa det andet Sted «Absalonica urbs», er den befæstede Kjøbstad (urbs) grundlagt imellem disse to Aar, thi vicus skulde betyde «Landsby». — Man bevæger sig her paa et saa usikkert Omraade, at hele denne Undersøgelse snarere har været vildledende end vejledende og ogsaa har ført til de mest modstridende Resultater.

For at forstaa den fortvivlede Usikkerhed, der findes i Saxes Stedsbetegnelser, maa man for det første erindre den Vaklen, der allerede i den romerske Oldtid fandt Sted paa dette Omraade. I Ordene selv findes et vist Grundbegreb, der imidlertid gjennem selve Oldtidens og endnu mere i den paafølgende Middelalders Udvikling modificeres paa forskjellig Vis uden dog helt at forsvinde. Hertil kommer, at Saxe skriver i og om et Land, hvor den faste Adskillelse mellem fuldt udviklede Kjøbstæder og Landsbyer endnu var i sin Begyndelse, og hvor de andensteds opstaaede Betegnelser endnu ikke havde fæstnet sig. Desuden maa man ogsaa lægge Mærke til det Tidspunkt, Saxe vil skildre; ofte bruger han om en By i den graa Oldtid en Betegnelse, som er korrekt for hans Opfattelse af denne Tid, medens han senere, naar Byen staar for hans Tanke i en forandret Skikkelse, bruger andre Navne; men ogsaa det omvendte kan hænde, at han om en By i en tidligere Tid bruger en Betegnelse, som egentlig først passer for hans egen Tid[1]).

Tages alle disse Omstændigheder i Betragtning, viser det sig, at oppidum, der allerede i Oldtiden var et temlig

[1]) Saaledes maaske ved Roskilde, se den S. 514—17 meddelte Fortegnelse over Saxes Stedsbetegnelser, hvortil én Gang for alle henvises.

ubestemt og almindeligt Bybegreb, hos Saxe er det mest omfattende Begreb, hvorved han blot i Almindelighed betegner en By, uden nærmere Bibetydning af det store eller lille, det befæstede eller ubefæstede; et enkelt Sted, i Opremsningen af Deltagerne i Braavalla-Slaget, hvor en gammel Sang er Saxes Kilde, bruges det endog i Betydningen af Bygd eller Gaard (oldn. bœr; saaledes Falu oppidum 382, ɔ: Fjalafylke; maaske ogsaa 377 i Udtrykket: Gardhstang oppidi cultor); enkelte Steder nærmer det sig meget Betydningen af Borg[1]). — Vicus, hvor »Hus« (οἶκος) er Grundbegrebet, bruges i Oldtiden om enhver Bebyggelse, om Roms Kvarterer eller bebyggede Gader (i Modsætning til via og platea), om smaa Landsbyer og Flækker, oprindelig nærmest om Smaabyer, der som mere tilfældige Bebyggelser stode i et Afhængighedsforhold til større Stæder; oprindelig have disse Smaabyer ingen egentlig Stadsforfatning, men selvfølgelig forandres dette ofte i Tidernes Løb. Langs med Rhinen og dens Omegn kaldtes i den romerske Kejsertid en Del smaa befæstede Anlæg saaledes; men forøvrigt betegnes af Middelalderens Skribenter vicus netop som en ubefæstet By[2]). — Den ringe, mindre betydelige, ube-

[1]) Jfr. nedenfor ved »urbs«. Saaledes kaldes den nye med »moenia« omgivne Plads, som Friserne indrette ved Milde-Floden (Mildeborg) oppidum (S. 689 ff.). — Jfr. Cæsar de bello Gall. V, 21: Oppidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandæ causa convenire consuerunt.

[2]) Papias: Vici castella et pagi sunt, qui nulla dignitate civitatis honorantur et pro parvitate sui civitatibus attribuuntur. Paa et andet Sted: Vicus castrum sine munitione murorum (efter Isidorus IV, 2). — I Du Cange's Lexikon tilføjes hertil: Scriptoribus ante annos 1200 idem quod villa, ut observat Valesius Notit. Gall. pag. 283. — »Castrum sine munitione murorum« kunde synes at være en Modsigelse, men forklares ved, at Papias paa et andet Sted til Isidors Ord: castra sunt, ubi milites steterunt . . .,

fæstede Bebyggelse, der endnu ikke er blevet en større Kjøbstad med sin særlige Stadsudvikling (civitas, municipium), synes ogsaa at være det Hovedbegreb, der foresvæver Saxe ved Brugen af dette Ord. Derfor gjengiver han i Skildringen af Braavalla-Slaget et Par Steder det norske Bygd ved vicus; som oftest bruger han det om Landsbyer, men selve Begrebet »Landsby« ligger for ham ikke deri; vil han udtrykke en By paa Landet, siger han agrestis vicus (675) eller villa ruralis (675 om Slangerup; jfr. maritimum vicum om Sundby, litorales vici paa Rygen, 763), eller slet og ret villa, som kun sjeldnere forekommer, men i Reglen om Landsbyer; her er den af det romerske Landgods med dets mange Bygninger fremgaaede Bebyggelse Hovedbegrebet; men ogsaa i Oldtiden bruges Ordet om Byer (f. Ex. i Afrika). Hos Saxe omtales ogsaa Knardrup som »villa Sunonis paterna«, hvorved netop Gaarden synes at betegnes; ogsaa Jellinge er villa (Kongsgaarden). — Naar Saxe i Almindelighed taler om det aabne Lands Hærgen, opbrændes vici (702, 706, 804, 987 o. fl. St.). Betegnende er ogsaa hans Ytring, at Slesvig ved Kong Svends Hærgen fra en rig Handelsby (splendidam mercimoniis urbem) bliver til »tenuem angustumqve vicum«.

Den aabne, ubefæstede, mindre betydelige By er Hoved-

---

tilføjer: Castrum vero singulariter: oppidum. — Her synes saaledes Castrum blot at være taget i Betydningen: By. Dette har medført stor Forvirring i Du Cange's Artikler Castrum og Castellum, der tydelig viser, hvilken Usikkerhed og Uklarhed der har hersket om dette Punkt; hans Forklaringer ere tildels ligefrem meningsløse. At Befæstningen oprindelig hører med til Begrebet Castrum, er øjensynligt. Noget andet er det, at mange af de Smaabyer i Gallien, som fra Romertiden føre Navnet Castrum, senere maaske vare ubefæstede. — Om Forholdene i Oldtiden henvises til Pauly's Realencyklopædi og Mommsen, Röm. Gesch. I, 36 ff. (2. Udg.).

trækket i det foregaaende. Dog bruger Saxe ogsaa et Sted i Fortællingens Løb — ikke i umiddelbar Forbindelse med Bynavnet — vicus om Randers, og Ringsted kalder han ligeledes et Sted vicus (957). Om disse Byer imidlertid paa den Tid vare omgivne med Mure, er mere end tvivlsomt. Derimod er det utvivlsomt, at Saxe ikke bruger Urbs uden om Steder, hvor der er et Værn, hvorfra der kan, eller hvor han tænker sig, at der kan føres et Forsvar, hvad enten dette Værn nu bestaar i en Bymur eller en Borg eller af begge Dele, og dette er jo ogsaa Grundbegrebet i Urbs. Oprindelig udgaaet fra de italienske (latinske), paa Bjerge eller Høje liggende Smaabyer, med eller uden Arx (Borg), men med deres Ringmure (orbis sættes Ordets Etymologi derfor ofte i Forbindelse med, om med Rette skal jeg lade være usagt) — havde Ordet gjennem Roma urbs tillige faaet en Bibetydning af det store og anselige, men bruges ogsaa om utallige andre Byer af større eller mindre Betydning, men alle saadanne Stæder vare befæstede. — For Saxe's Vedkommende turde dette, foruden af de utallige Steder, hvor han bruger Ordet om befæstede Byer, hvor Forholdet er aldeles klart (Rom, Konstantinopel, Kölln o. m. a.), maaske tydeligst fremgaa af, hvor han bruger Urbs ganske i Almindelighed, som naar han fortæller, hvorledes de Danske, misfornøjede med det ringe Bytte, de i en Egn havde gjort, lode sig lokke til Pommern af Rygtet om Landets Rigdom, saa meget mere som Folket sagdes at være ukrigersk og Egnen «urbium et armorum inops» (984)[1]. — Esterne opføre (S. 850) et Værn (munitio) «ad urbis instar», ved Hjælp af Skibe og fældede Træstammer, med to snevre

[1]) Smlgn. S. 706—7: non armis, non urbibus confisum est (under Vendernes Plyndringer i Danmark og den derved fremkaldte Modløshed).

Indgange, man maa krybe igjennem ligesom ad Bagdøre (posticis)[1]). — Paa disse Steder havde Saxe aabenbart ikke kunnet bruge vicus.

Men, vil man formodentlig indvende, det er jo allerede paavist[2]), at Saxe flere Gange bruger baade vicus og urbs om samme Sted. — For det første have de ejendommelige vendiske Forhold med de stærkt befæstede, tildels kun i Krigstid befolkede Højborge eller Byer frembragt nogen Vaklen. Arkona er saaledes oppidum eller urbs, medens Omegnen er fuld af beboede vici; Karentia (Garz) beskrives som en ved Natur og Kunst stærkt befæstet urbs; men i Fortællingens Løb staar der (S. 841) pludselig: «Mærkelig er denne vicus ved tre mægtige Tempelbygninger . . . Men ogsaa dette Sted er (ligesom Arkona?) øde og forladt (desertus) i Fredstid, men var nu bedækket med talrige Boliger (habitunculis) . . . Saa tæt stode de ved hverandre, at hvis der med Blider blev kastet med Sten ind i «urbem», vilde de ikke kunne træffe en bar Plet at falde paa.» — I den følgende Fortælling fortsættes stadig med urbs. Er det nu andet end en stilistisk Vending, naar Saxe, som ved et Tilfælde, pludselig bruger vicus her, hvor ikke den stærke Befæstning (urbs), men den tilfældige Bebyggelse (vicus) paa den i Fredstid ubetydelige Plads skal fremhæves?[3]) Noget lignende finder Sted S. 884—86: Kong

---

[1]) Smlgn. ovenfor Cæsars Ytring om Britternes «oppidum». — Ogsaa i «oppidum» er «Værk» (opus) vistnok oprindelig Hovedbegrebet (jfr. Mommsen, Röm. Gesch. I, 37), men snarere Planker og Volde end Mure.

[2]) A. D. Jørgensen i Aarbøger 1877 S. 276 ff.

[3]) Forøvrigt maa man ikke tage Udtrykket «desertus» altfor bogstavelig, som om der slet ingen Beboelse var i Fredstid. S. 837 siger saaledes en Vender: se patre Littogo Karentiæ natum Granzamque dici, præsentis urbis (ɔ: Arkonæ) non civem, sed advenam esse. — S. 838 om Arkona og Svantevit: Oppidani

Valdemar drager gjennem Circipenernes uvejsomme Sumpe, derpaa gjennem en meget stor Skov; derpaa opdagede man en By (vicus), omgiven af sejlbart Vand (palus); den var mere befæstet af Naturen ved det omgivende Vand end ved Kunst og havde kun en Vold paa én Side med en Bro; denne lod Høvdingen Otmer (princeps urbis) afbryde; men da Kongen netop paa Grund af den ringe Befæstning (hortante moenium inopia) vilde indtage Pladsen (locus), gjorde han sig megen Umage for at faa en ny Bro slagen, og efter mange Anstrængelser (seram oppidi captionem ... verebatur) fik han den endelig tagen; da Byen var tagen (capto vico), blev Mændene nedhuggede, Kvinderne førte i Fangenskab[1]). — Her er ganske vist en Befæstning, men det fremhæves stærkt, at den er ubetydelig, en enkelt Vold paa en enkelt Side. — S. 981 fortælles, hvorledes Indbyggerne i Usedom opbrænde Husene udenfor Bymuren (suburbanos penates), hvorved urbs blev i høj Grad sikret; kun Landet (rus) stod nu aabent for Kongens Plyndring; han sendte da Absalon mod Befæstningerne (arces) ved Svines Munding, hvilke bleve tagne. Da Kongen saa, fortsættes derpaa, at de med de nødvendige Brugsgjenstande velfyldte Byer (vicos necessariis usibus abundantes) vilde blive vanskelige at tage, og at kun tomme Huse (vacuos penates) stode tilbage for ham at opbrænde, besluttede han da at drage bort for efter Høsttiden atter at komme tilbage, naar Laderne

simulacro urbe egerendo funes injicere jussi, cum id pristinæ religionis metu per se ipsos exequi non auderent, captivis exterisque quæstum in urbe petentibus, ut illud ejicerent, imperabant osv. — Andre Steder betegne »cives« eller »oppidani« dog tydelig kun den i det givne Øjeblik i disse »urbes« tilstedeværende Mængde. — Jfr. N. M. Petersen, De Danskes Tog til Venden, Saml. Afhl. II, 67, 71.

[1]) Jfr. N. M. Petersen a. Skr. S. 80.

vare fulde, og da han var bleven lige saa kjed (fatigatus) af Vanskeligheden ved at tage Stæderne (capiendarum urbium difficultate) som af at opbrænde tomme Huse, drog han bort. — Mulig forstaas her ved vici og urbes de samme Byer, saa at ogsaa her blot er en stilistisk Forskjel; men disse ere ogsaa de eneste Exempler fra Vendertogene, jeg har truffet paa, hvor urbs og vicus synes at bruges om det samme; men de synes mig ikke at bevise meget. Ellers adskilles tydelig urbs og vicus. Da Kongen, fortsættes saaledes S. 982—3, om Efteraaret kom tilbage, besluttede han at drage mod Dimin (urbs). Han traf da undervejs paa en By, hvor Venderne holdt Sviregilder (in abundantem potione vicum); de Danske spredte sig derpaa over en stor Strækning for at røve og plyndre, medens Kongen paa Grund af den lange Afstand (longinqvæ viæ dispendiis) opgav sit Forsæt at drage mod Dimin, og da han erfarede, at en rig By eller Gaard (opimam villam) holdtes besat af en stor Skare Barbarer, beholdt han kun 30 Mand hos sig og bød Absalon med Halvdelen af de tilstedeværende Ryttere at ile sine Kammerater til Hjælp. Absalon gjør da et kraftigt Angreb med sine Ryttere, Barbarerne opgive Byen (relicta villa) og trække sig tilbage til en Skov, hvor Absalon ikke turde angribe dem; men da han ikke kunde føre Byttet fra Byen tilbage med sig, opbrændte han det (contractas vici opes cremavit). — At denne vicus eller villa var ubefæstet, fremgaar af den hele Skildring; mulig er den første «vicus» den samme, som ovenfor er omtalt i Circipanernes Land og som i Knytlinge Saga kaldes kaupstadr; ogsaa der (S. 884) omtales en nærliggende «villa». — Kongen ødelægger derpaa de tilbagestaaende Byer (deletis vicorum reliqviis) og drager saa andensteds hen.

Af nordiske Byer kalder Saxe Upsala «nobilissima

Sveciæ urbs» (291), men i Fortegnelsen over Braavalla-Kæmperne forekommer: Alf elatus, e vico Upsala (384); her synes det dog mere at være brugt om Egnen, Bygden (jfr. Sogn, Totn) end om Staden. — Slesvig kalder han (621, 645, 656) urbs, oppidum og civitas, det sidste dog mere om Borgerskabet: «Staden» (civitas) var delt i to Partier, som vare uenige om Kong Nielses Modtagelse; thi medens Gejstligheden modtog ham i højtideligt Optog, modtog den øvrige Del af Byen (cætera vici pars) ham som Fjende. — Ogsaa her har han saaledes i Fortællingens Løb brugt vicus i den almindelige Betydning af «By»; eller skulde Tanken om Byens Ringhed, efter at den ved Svend Eriksens Hærgen var fra «splendida mercimoniis urbs» dalet ned til «tenuem angustumqve vicum», halvt ubevidst have staaet for hans Tanke? — Mere oplysende ere hans Udtryk om Viborg: først kaldes den i Almindelighed oppidum (681); efter Slaget udenfor Byen mellem Svend Eriksen og Knud Mogensen flygter sidstnævnte gjennem den aabne, ubefæstede Bys snevreste Dele (per angustissimas vici partes), ligesom ogsaa en Del af Knuds Folk paa Flugten skjule sig i Byen (vicus); men derpaa omgiver Svend Eriksen den endnu ubefæstede By (Wibergam adhuc munimentis expertem) med Jordvolde (terreis moenibus) og giver den store Privilegier (683); da Svend Eriksen derpaa senere i Løbet af Krigen beslutter sig til at tage mod en Belejring i den nybefæstede By (Wibergam recentibus a se munimentis excultam), saa vover Knud ikke at angribe den befæstede By (urbem oppugnare, S. 685).

Ogsaa disse Steder synes saaledes snarere at bevise end modbevise, at Saxe bruger vicus om den aabne, ubefæstede, mindre betydelige By i Modsætning til det befæstede urbs, om det end kan hænde, at han enkelte

Gange i Fortællingens Løb kan skrive vicus i Almindelighed ogsaa om en større «By», men neppe, hvor han sætter det som Tillæg til Navnet. Jeg er fuldstændig enig med A. D. Jørgensen i, at vicus ikke i og for sig betyder «Landsby», og at man ikke af de forskjellige Udtryk hos Saxe kan med Dr. Nielsen (og tildels Overlærer Kinch) slutte, at Havn i Aaret 1167 kun var en «Landsby», men 1171 en befæstet Kjøbstad med sine Bymure. Thi naar Saxe paa det sidste Sted bruger det poetiske Udtryk «Absalonicæ urbis moenia», saa kan det være, at han herved kun har tænkt paa, at Kjøbmændenes Havn, der efter hans egen Skildring tidligere laa udsat for enhver Sørøvers Angreb, nu, da Borgen paa Holmen er anlagt, kan yde et kraftigt Værn, og det er nok for ham til at bruge «urbs». Men naar man saa ser, at han ogsaa kalder Vendernes folketomme Borg- og Tempelpladser urbes, — at han oversætter Aldenburg (Oldenborg) ved Antiqua urbs, Helsingborg ved Helsingorum urbs (eller Helsingam oppidum), Kalundborg ved Kalunda urbs, Sarpsborg ved Sarpa urbs, Vordingborg ved Orthunga urbs (eller Worthyngum oppidum), — at han lader Sørøvernes Hoveder sætte paa Pæle ved «Absalonicæ urbis moenia» til Skræk og Advarsel for alle, — saa forekommer det mig rigtignok at være meget tvivlsomt med Kinch at ville forklare urbs alene ved en befæstet Stad, og jeg tror langt snarere med A. D. Jørgensen, at han ved sit højtidelige Udtryk har villet betegne «Absalonsborgen» end «Absalonsstaden»; thi Borgen vide vi, at Absalon har anlagt, medens Saxe ikke med et Ord omtaler noget nyt Byanlæg af Absalon. Det højeste, man altsaa kan slutte af Saxes forskjellige Udtryk, det er, at den hidtil ringe, efter al Sandsynlighed ubefæstede, aabne By nu har faaet et Værn; men vi kunne intet slutte hverken om en

«Nystad» eller «en Gammelstad»; kort sagt, vi vide ikke meget mere, end vi allerede kjendte fra Saxes egen Skildring i dens Helhed. Vi have bevæget os i en stor Kreds, have foretaget vide Udflugter paa vildsomme Veje, men ere omtrent komne tilbage til vort Udgangspunkt.

Til nærmere Begrundelse af det foregaaende og til nærmere Undersøgelse af Saxes Udtryk hidsættes her en Fortegnelse over en Del af hans Stedsbetegnelser: (Aldenburg) Antiqua urbs, 879. — (Alsted): villa Axelstada, 349; Alexstadia oppidum, 545. — Arhusiensis civitas 739. — Arkona: urbs 661, oppidum 742, urbs 821 ff. — vici i Omegnen, paa Rygen 801—804; litorales vici 763, kort efter oppida (jfr. ovenfor S. 507). — Asloa urbs (Oslo) 662. — Asum, contiguum amni (Helgeaa) oppidum, 550 (Stephanius bemærker, at det den Gang var „præclarum oppidum", nu kun en middelstor „pagus", men synes kun at slutte sig hertil af Udtrykket oppidum). — Berginum oppidum (Bergen), 790. — Birca oppidum, 502. — Bisontium (Besançon) oppidum, 784. I Nærheden: vicus eminus situs (maaske dog kun Gade eller Kvartér). — Borlunda (Boslunde) vicus, 738. — Bremam (Bremen) ingressos civitatis antistes . . . suscepit, 778. — Byzantium, Constantinopolitana urbs, ogsaa civitas, 611 ff. — Calmarna oppidum (Kalmar?), 336, i det mythiske Kvad om Braavallaslaget. — Camin urbs 858—59 (befæstet), oppidum, urbs 985. — (Circipenensis provincia.) Her om samme By: vicus, urbs, oppidum, se ovenfor S.510. — Colonia (Kølln) urbs 782. — Coscoa, Goscova (Gützkow) urbs 797, 923 (deserta, a nemine defensa). — Celeberrima Cypri urbs, 613. — Dalby og Lund: conjuncta admodum oppida, 548. — Demmin urbs 797 (Murene jævnes), jfr. 817, 921, 982—83 (ovenfor S. 511). — Dobinum, insigne piratica oppidum, belejres, 676 (Helmold I, 66 kalder ved samme Lejlighed Dubin og Dimin „munitiones"). — Duflynum (Dublin), Hiberniæ oppidum, 180 (muri); urbs Dufflina 280, 479. — Duna urbs, invictis murorum præsidiis vallatum, 41; civitas, 42; urbs, oppidum, 67. — Ekeho (Itzeho), oppidum, 777. —

Falu oppidum, 382, i det mythiske Kvad (Fjalafylke, se ovenfor S. 506). — Glumstorp vicus, 669. — Haderslev, oppidum, 362. — Hanøfra vicus, Hannover, 282 (i Frodes Tid). — Haraldstadium oppidum (Harrested) 638. — Helsyngam oppidum 660; Helsingorum urbs 898; Helsingum oppidum 938 (Plurimum illic vulgus, piscandi opportunitate contractum, crebris habitaculis occupaverat litus), 941. — Jalunga villa (Jellinge), 163. — Julinum oppidum 480, 491, 492; oppidum og urbs (moenia) 857 ff., 864, 891. — Kalunda urbs (Kalundborg) 813; oppidum ab Hesberno constructum, 347. — Karentia (Garz) urbs 836, 839, 840—41; vicus 841; urbs 842; jfr. ovenfor S. 509. — (Knardrup), villa Sunonis paterna, 678; jfr. ovenfor S. 507. — Laterensis, Latrensis urbs, Letrica urbs (Søborg?), se Kinch: Aarb. 1874 S. 326 ff. — Lethra, oppidum a Rolvone constructum, overgaar „ceteris confinium provinciarum urbibus", 89. — Lubeca (Lübeck) oppidum, 947 (moenia 948). — Lubekinca (Lübkin) urbs, 982. — Lund, oppidum 548 (se Dalby); da den pavelige Legat, der skal oprette en nordisk Ærkestol, har undersøgt „celeberrimas Danorum urbes", tager han ikke blot Hensyn til vedkommende Biskops Person, men ogsaa til „civitates" og bestemmer Lund til Ærkesæde, 610; urbs 674, 932, 945, 962 (befæstet, portas). — Methis, urbs, 779. — (Mildeburg), oppidum, 689 ff.; jfr. ovenfor S. 506. — Pagus, qvi Mithfrithi (ɔ: Mithfirthi) dicitur, Midsund i Thelemarken?, 383 (Kvadet om Braavallaslaget). — (Nyborg), urbs a Kanuto Priszlavi filio condita, 871. — Osna (Usedom) urbs 798 (deserta, opgiven af Indbyggerne; moenia nævnes); Osnum oppidum 817; Osna urbs 892 (moenia). — Odense: Falske Blakke raader Knud den hellige at søge „Othoniensis pagi præsidia", 589 (pagus, Distrikt, Egn?, jfr. ovenfor Mithfirthi); urbs Othena, 716. — Ramløse vicus 670. — Ramsø vicus 727. — Randers, vicus 732?; jfr. 734 og ovenfor S. 508. — Ringsted, oppidum 642; vicus 957 (se ovenfor S. 508). — Ribe, oppidum og urbs 629 (nuptialia sacra apud urbem Ripam agi placuit. Illuc siquidem frequens navigiis portus oppido splendidam mercium varietatem importat); urbs 901,

903. — Roskilde, anlagt af Ro, „quam postmodum Sveno (Tveskjæg) civibus auxit“, 80; urbs 566 (Svend Estridsens Begravelse), 598 (Bisp Svend anlægger en Marie Kirke „in urbe“); civitas 626 (mere om Borgerskabet); Haraldsborg: munitio, men 650: castellum, qvod (Haraldus) molitus fuerat; civitas (mere om Borgerskabet), 640; urbs 652; forsynes med Volde, tidligere „moenium inops“, urbs, 677; urbs, oppidum, 678; urbs 688, 704, 705; limina civitatis 705; urbs 721. — Rostock, urbs, 763. — Rotala urbs (i Estland) 66. — Rothomagus (Rouen), urbs, 537. — Sarpa urbs, Sarpsborg, 794. — Scybetorp (Skjærup?), vicus, 660. — Sigari oppidum, Sigersted, 346. — Sigtun oppidum, 384 (Braavallaslaget). — Skierum oppidum, 383 (ligeledes). — Slangerup, oppidum 612 (Erik Ejegod „oppidi illius templum molitus“); 675: ruralis Sialandiæ villa. — Slesvig, Sle oppidum (378, Braavallaslaget); urbs 621, 625; oppidum 656, kort efter civitas om Borgerskabet, vicus; jfr. ovenfor S. 512; 713, bliver fra en rig urbs til en lille vicus, jfr. ovenfor S. 507. — Soghni vicus, Sogn i Norge, 382 (Braavallaslaget, jfr. ovenfor S. 507). — Stadium oppidum (Hollingsted ved Slesvig?) 80. — Stadium oppidum, Stade, 768. — Villa Stangby, 517. — Stetin, oppidum, hyppigere urbs, 866—68 (vallum, moenia osv.). — Stolpa vicus, i Pommern, 798. Helmold II, 4, 13: venerunt ad locum, qui dicitur Stolpe; illic Kazemarus et Bugezlavus jam olim fundaverant Abbatiam. — Suddathorp, oppidum (Søderup, Svend Estridsens Dødssted), 556. — Sundby (Udesundby), maritimus vicus, 704. — Swerinum oppidum, quod nuper a Saxonibus in potestatem redactum jus et formam civitatis acceperat, 796—97; omgives med Vold og Grave 815. — Thorberni vicus, ved Roskilde; her boede en Thorbern; 721. — Thorstani vicus, Højetostrup, 678. — Thotni vicus, Totn i Norge, 381 (Braavallaslaget). — Tønsberg: inde (ɔ: ab urbe Sarpa) ad oppidum Tunsbergum navigatione progressus (Valdemarus rex), paucis Erlingi studiosioribus in editam rupem salutis causa confugientibus, religionem sævitiæ præferens vicum incendere passus non est, ne sacras ædes privatis penatibus intersitas communibus flammis absumeret, 794. Saxe

synes at tænke sig Byen ubefæstet. — Upsala, vicus 384 (Braavallaslaget); nobilissima Sveciæ urbs, 291—92; jfr. ovenfor S. 511. — Whiteby vicus (Hviteby, Skaane), 483. — Viborg, se ovenfor S. 512. — Villa Viby (ved Aarhus) 906. — Visingus vicus (i Fyn) 672. — Wolgast: castellum Walogastum obsidetur a rege, qvod . . . propriis ducibus regebatur (ogsaa om hele Landskabet, Kastellaniet), 773. Indbyggerne forlade deres „municipium“; efter at deres urbs saaledes uden Møje er tagen i Besiddelse, lægger Kongen en stærk Besætning i den og betror den til Wetheman, 798; urbs 817, 891, 924, 927; oppidum 953; urbs, oppidum, 978 ff. — Vordingborg: Orthunga urbs 808, Worthynga oppidum 954; jfr. ovenfor S. 513.

Pavebrevene. Castrum de Hafn.

Gjennem Saxes Udtryk vinder man altsaa ikke noget sikkert Udbytte. Det næste historiske Vidnesbyrd er Pavebrevet af 1186. Med Udeladelse af den ceremonielle Hilsen til Absalon og af alle Formler lyder det saaledes:

At «Castrum de Hafn», som Valdemar, fordum Danmarks Konge, har overdraget til dig og du af fromme Hensyn har givet til Roskilde Kirke paa det Vilkaar, at du skal beholde det, saa længe du lever, efter din Død uhindret skal tilfalde Kirken selv, bekræfte vi [dig] ved dette vort Brev, overensstemmende med det alt omtalte Vilkaar, saaledes som du besidder det med Rette og uden Strid, med alt dets Tilliggende, nemlig selve Byen Havn, Utterslevgaard med alt dens Tilliggende, nemlig Serridslev, Solbjerg, Hvanløse, Vigerslev, Valby, et Bol i Brønshøj, Emdrup, Gjentoftegaard med alt dens Tilliggende, Mørkhøjgaard med alt dens Tilliggende, Bagsværgaard, Virumgaard, Høsterkjøbgaard, Ovregaard, Borgby og Nærumgaard med alle deres Tilliggender, samt den fulde Del af det, som din Borgfoged

Niels har erhvervet, overensstemmende med den Overenskomsts Lydende, som I ere blevne enige om[1]).

Hvad der volder Vanskelighed ved dette Brevs Forstaaelse, er dels Gerundivet devolvendum, der maa tages til det foregaaende, saa at der maa sættes Skilletegn efter dette Ord, saaledes som det ogsaa tydelig fremgaar af de følgende Bekræftelser af dette Brev, især af den pavelige Legat Centius's Brev (K. Dipl. Nr. 3, S. 3), — dels Manglen af en Personsangivelse af, til hvem Bekræftelsen er given; men af de følgende Bekræftelser paa dette Brev, givne endnu i Absalons levende Live, fremgaar det tydeligt, at det er til Absalon, ikke til Roskilde Kirke, at denne Bekræftelse er given; thi i alle disse Breve staar i Forbindelse

[1]) Kbhvns. Dipl. I, Nr. 1: . . . . Castrum de Hafn, quod illustris memorie Waldemarus olim rex Dacie tue fraternitati contulit et tu tali condicione interposita Roschildensi ecclesie pia consideratione dedisti, ut ipsum debeas quoad uixeris detinere, post decessum tuum ad ecclesiam ipsam libere deuoluendum, sub jam dicte conditionis tenore, sicut ipsum iuste et sine controuersia possides, cum omnibus pertinentiis suis, auctoritate apostolica [1193 ff. tibi] confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus, uidelicet uillam ipsam [1193: illam] de Hafn, Oterslef cum omnibus pertinentiis suis, scilicet Serslef, Solbiergh, Huanlosæ, Wigislef, Walbu, mansum unum Brunshogæ, Imbrethorp, mansionem de Gefnetofte cum omnibus pertinentiis suis, Myrthogæ cum omnibus pertinentiis suis, Barsuerthe, Vigirum, Husfrecop, Hawerthi, Burgbu, Niartherum cum omnibus pertinentiis earum [1193 i Legaten Centius's Brev tydeligere: mansionem de Oterslefi . . . ., mansionem de Giafnatofte et de Mirthega et de Barsuertha et de Wigarum cum omnibus pertinentiis earum, mansiones de Husfrekop et de Averchi, mansiones de Burgabj et de Niartharum cum omnibus pertinentiis earum], preterea uniuersam partem eorum, que adquisiuit Nicolaus castellanus tuus, iuxta tenorem pacti, quod inter uos conuenit [1193: uniuersam partem eorum, que bone memorie N. castellanus tuus siue in Falstria siue in Sialandia acquisiuit, iuxta tenorem pacti, quod inter uos conuenit, utrum in facta partitione ante mortem eius tibi cesserit uel post eius mortem, habita diuisione cum eius heredibus tibi obuenerit, presenti pagina dilectioni tue confirmamus].

med »confirmamus« et »tibi« eller Omskrivninger herfor. Absalon har haft et dobbelt Formaal ved at søge pavelig Bekræftelse, dels at sikre Roskilde Bispestol sin Gave i hele dens Omfang, saaledes som den var, da han skjænkede den til Roskilde Bispestol, dels at sikre sig selv den uhindrede Ejendomsret herover, saa længe han levede. 1186 var Absalon endnu selv Biskop i Roskilde, men 1191, da den pavelige Legat Centius var her i Landet, aftraadte han Roskilde Bispestol til sin Slægtning Peder Sunesøn. Kort efter (1192 og 1193) fik han derpaa de højtideligste Bekræftelser baade af Paven og af Legaten paa, at »Castrum de Hafn«, som efter hans Død skulde tilfalde Roskilde Bispestol, aldrig af nogen Biskop maatte afhændes derfra (Nr. 2), at han selv skulde besidde det, saa længe han levede, og at Roskilde Biskop heller ikke i Absalons Levetid maatte befatte sig med Havns Kirke, Brønshøj Kirke og Amager Kirke, hvilke han selv havde assigneret til Borgen, men at han selv i sin Levetid skulde beholde den fulde Dispositionsret over disse Kirker (Nr. 3), og da Pave Innocens III et Par Aar efter tiltraadte Pavestolen, fik han derpaa atter (1198) Bekræftelse paa »Castrum de Hafn« med alt Tilliggende, saaledes som han med Rette besad det, for sin Levetid og efter sin Død for Roskilde Bispestol (Nr. 4 og 5). I »Castrum de Hafn« er Absalon uindskrænket Herre lige til sin Dødsdag, han besidder det baade med de fulde kongelige og biskoppelige Rettigheder.

»Kongen siges (i Pavebrevet) at have givet ham Borgen Havn med sit Tilliggende, nemlig selve Byen Havn« (osv.), ytrer A. D. Jørgensen[1]); men det staar der ikke i disse

[1]) Aarb. 1872 S. 263–64; jfr. Aarb. 1877, S. 280: ». . . naar han (Paven) siger, at Kong Valdemar til sin Tid har givet ham Borgen i Havn«. — »Castrum de Hafn« kan dog lige saa lidt

Breve; der staar kun: Borgen Havn (eller om man vil: Havneborg), som Kongen har givet dig og som du har skjænket til Roskilde Bispestol efter din Død, bekræfte vi dig Besiddelsen af, i det Omfang og med den Ret, hvormed du (nu) besidder dette, nemlig selve Byen Havn osv. — «Castrum de Hafn» bruges som Navnet paa hele det Omraade, som Kongen i sin Tid havde skjænket ham, hvor han selv havde anlagt sit «castellum», hvoraf der var dannet et helt Kastellani og som han selv havde forøget ved at lægge nyt Gods[1]) og Kirker dertil. Det kommer an paa at faa Pavens Bekræftelse paa alt, saaledes som det var i Aaret 1186; da var Borgen paa Holmen Hovedsagen; da var Kongens Gave blevet til et betydeligt Kastellani, og denne kgl. Gave er Hovedpunktet i juridisk Henseende; derfor fremhæves den kgl. Gave saa stærkt; men om der allerede før Overdragelsen til Absalon var en Borg eller ikke, det er et Spørgsmaal, som Hs. Hellighed Paven vist har været lidet kjendt med, og som Absalon neppe har tænkt paa at ville fremhæve, da han indgav sin Ansøgning om pavelig Bekræftelse. Ja havde vi Kong Valdemars Gavebrev for os, og dette var udstedt før 1166 — hvilket vi

---

nøjagtig gjengives ved «Borgen i Havn» som ved «Borgen ved Havn» (Aarb. 1872 S. 268). Strengt taget betyder det blot «Borgen Havn» eller «Havneborg», «de» er blot Genetivsmærke (fransk de).

[1]) Ovregaard (Hawerthi, Awerthi), nu Rød- og Hvidovre, havde Absalon saaledes faaet ved Magelæg med Sorø Kloster, se Lib. Donat. Mon. Sorensis, Script. IV, 468: Processu temporis obiit Domina Ingeborgh, uxor Esberni Snare secunda, et contulit monasterio pro ea vir ejus mansionem seu curiam suam Aworthe in possessionem perpetuam. Hanc curiam permutaverunt Fratres postea venerabili Patri Episcopo Absaloni pro villa Ætinge. (Jfr. O. Nielsen, Kbhvns. Beskr. I, 27[2]).) — Ogsaa det Gods, Kastellanen Nicolaus (fra Falster) havde efterladt, var nyt Gods.

slet ikke vide, da det dog er muligt, at Absalon først har faaet Havn efter Erlings Tog og efter at han «ved den ringe Befæstning» (exigui munimenti beneficio) havde gjort det tidligere usikre Sted trygt —, og Kong Valdemar saa heri tydelig sagde: herved skjænke vi dig «Castrum de Hafn», ja saa var Sagen sikker, men ikke fordi Absalon 20 Aar efter en Borgs Anlæggelse muligvis i en Ansøgning til Paven har skrevet: «Vi søge Bekræftelse paa «Castrum de Hafn», som salig Kong Valdemar i sin Tid gav os». Og hvem véd saa, om ikke det pavelige Kancelli har sat Udtrykket «Castrum de Hafn» i umiddelbar Forbindelse med Ordene om Gaven? «Castrum de Hafn» eller lidt senere «castrum de Kopmanahafn» bruges i den følgende Tid, især i Pavebreve, øjensynlig ikke om den specielle Borg, men om hele Kastellaniet og undertiden endogsaa som Navn paa Byen Kjøbenhavn med dens Borgere og Kirker, medens man til andre Tider, især i hjemlige Breve, nøjere skjelner mellem «castrum de K.» og «villa de K.», saa at man maa være meget varsom med at lægge for meget ind i dette Udtryk, eller rettere sagt med at tage det altfor specielt[1]).

Mig forekommer det, at man ved at tage Udtrykket «castrum de Hafn» i Pavebrevene om en Borg, der skal have ligget ved Havn inden Overdragelsen til Absalon, kommer i Strid med Saxes stærke Fremhæven af, at Absalon har anlagt en Borg i Kjøbmændenes alfare Havn

[1]) Kbhvns Dipl. I, Nr. 7, 8, 11, 12, 13 (Lybækkerne sejle «ad castrum de Kopmannehafn et villas ibi vicinas» og opbrænde «ecclesias constitutas in castro et villis eisdem»), 18 (universitas hominum castri de Copmannehafn, ɔ: Indbyggerne i Kbhvn.). — Script. V, 493: Decanus Absalon de Ecclesia B. Marie de Copmanhaven cum fratribus suis, et omnes cives illius castri. — Jfr. Script. IV, 473: hæc confirmavit (Absalon) in castro suo Hafn, «paa sin Borg Havn». — «Castrum» i Betydn. «By», se S. 506[2]).

(castellum, qvod in publico negotiatorum portu condiderat), og at han efter Nyanlæget af en Borg paa Holmen (insulam maritimam novo [ikke novi] castelli fundamento complexus) ved denne ringe Befæstning gjorde det tidligere usikre Sted trygt. Denne nyanlagte Borg svinder ved denne Forklaring saa underlig bort i Pavebrevet, og det er dog den, der har givet Kjøbmændenes Havn sin Betydning; saa godt som intet høre vi til Stedet før dens Anlæggelse, ikke et eneste Brev have vi om det tidligere Havn eller dets »Borg«, men fra nu af gaar det Slag i Slag. Og naar man saa henviser os til Parallelstedet om Kalundborgs Anlæg og mener, at ogsaa her har Saxe ved Udtrykket »novus« sigtet til en tidligere tilstedeværende Borg, eller at det samme betegnes ved Navnet »Nyborg«, — ja saa kaster man kun nye Tvistens Æbler ind paa Skuepladsen, men som ikke bidrage det mindste til Stridens Løsning[1]). Ganske vist er, som Hr. A. D. Jørgensen bemærker, Historiegranskningen i vore Dage ikke konservativ; den hverken er det eller skal være det; men hvad den frem for alt er, det er realistisk. Den forlanger positive Beviser og lader sig ikke nøje med vedkommende Historieskrivers Erklæring om, at det ifølge hans

---

[1]) S. 813: Ea tempestate Esbernus urbem Kalundam molitus novi munimenti præsidio portum hostili piratica liberum præstitit; jfr. S. 347: Hako ... in portum, qui Danico Hærvig, Latine Exercituum sinus dicitur, classe collata militem exponit pedestremque aciem instruit, quo loci nunc oppidum ab Hesberno constructum munimine suo præsidium accolis facit aditumque barbaræ feritatis eliminat. — Især efter det sidste Sted at slutte synes Saxe ikke at have tænkt sig nogen Borg eller By ved Hærvig før Esberns Anlæg. — Saxe S. 871: apud urbem a Kanuto Priszlavi filio conditam. — For øvrigt er jeg med A. D. Jørgensen (Aarb. 1877, S. 278) tilbøjelig til, i Modsætning til Kinch, her at tage baade »urbs« og »oppidum« i Betydningen Borg snarere end i Betydningen »befæstet By«; anden Befæstning end Borgen har der i al Fald neppe været.

Overbevisning maa være saa; der maa have været befæstede Kongsgaarde baade ved Havn og ved Hærvig og ved Beltet, før Absalon, Esbern Snare og Knud, Pritzlavs Søn, anlagde deres Borge[1]). Men sæt nu alligevel, at det ikke har været Tilfældet? Ulykken er, at det saa uendelig nemt kan være gaaet ganske anderledes til, end vi 700 Aar senere anse det for rimeligst.

Vigtigere og betydningsfuldere er det derimod, at A. D. Jørgensen har troet at kunne paavise den ældre Borgs Tilstedeværelse i »Østregaard«. At have stedfæstet denne Gaard (Vingaarden) og paavist dens Betydning for det ældste Kjøbenhavns Topografi, er en af de Fortjenester, denne Forfatter har med Hensyn til Oplysningen om Kjøbenhavns ældste Forhold. At den har været en lignende curia principalis eller mansio som Utterslev eller de øvrige »mansiones«, der opremses i Pavebrevene, eller som de curiæ principales, der omtales saa hyppig i Roskilde Bispestols Jordebog, saaledes ogsaa i Serridslev, og som vare Biskoppens særlige, private Grund, hvor der sad inqvilini eller Gaardsæder, der svarede Jordskyld eller gjorde Dagsværk, — det lader sig neppe bestride; vi ville derfor nærmere komme tilbage til den ved Omtalen af Jordskyldskvarteret. Men et helt andet Spørgsmaal er det, om den allerede før Overdragelsen til Absalon har været en befæstet Kongsgaard, der kunde kaldes »Borg« (castrum), det vide vi aldeles intet om; den nævnes første Gang 1298, altsaa over hundrede Aar senere, som Biskoppens Gaard, paa en temlig forblommet Maade, saa det ikke en Gang er sikkert, at den var befæstet[2]), og 1328 forekommer den som en biskoppelig

[1]) Aarbøger 1877, S. 279—80.
[2]) K. Dipl. I, Nr. 39: ... fundum unum situm ibidem (ɔ: Hafnis) in parochia S. Nicholai inter fossatum curiæ suæ orientale

Ladegaard, men om den da var befæstet, kan ikke ses[1]). Vi vide aldeles intet om, hvorvidt denne Gaard overhovedet har været til paa den Tid, Kongen endnu ejede Havn, eller om maaske Biskopperne først have dannet den til en Avlsgaard til Slottet og faaet den udskilt af Jordfællesskabet. Ogsaa dette er en Mulighed, som ikke helt kan afvises[2]). Men lad nu ogsaa Østergaard have været en tidligere Kongsgaard, maaske endogsaa med en ringe Grav og Vold om sig, alligevel forekommer den mig ikke at kunne sikre en «Gammelstads» Tilværelse, naar denne da blot skal have haft den mindste Betydning som fast Handelsplads; det synes Saxes stærke Fremhæven af Stedets Usikkerhed før Absalonsborgens Anlæg at vidne om, og ligeledes Betragtningen af de ældste Kirkeforhold.

Vi have til Spørgsmaalet om den ældre Borgs Tilværelse ingen sikker og klar Ledestjerne, kun hoppende og gjøglende Lygtemænd, der hvert Øjeblik føre os ud i et Uføre, som det kan være vanskeligt nok at komme op af igjen. Men den

---

(orientalis?) et mare juxta murum. — Dr. O. Nielsen har (Kbhvn. Hist. I, 21) gjort opmærksom paa, at i Jordebogen (Kbhvns Dipl. I, 100) nævnes: terram prope fossam ecclesie Sancti Clementis, hvorved der kun kan menes Stadsgraven, — med mindre man vilde antage, at S. Clemens Kirke, der laa lige ved Stadsgraven, selv var omgiven med Grave.

[1]) Kbhvns Dipl. I, Nr. 45 og 46.

[2]) Den «curia principalis», der c. 1370 fandtes i Serridslev, turde saaledes være senere udskilt af Biskopperne, siden Serridslev i Pavebrevene (1186—98) endnu regnes med til Utterslevgaards Tilliggende, medens alt ellers henføres til Hovedgaarde (mansiones). — En saadan mansio eller curia principalis var ogsaa Borgby paa Amager, som senere lagdes under Taarnby og dennes curia. (Script. VII, 103, jfr. D. Saml. VI, 290.) At sætte Navnet «Borgby» i Forbindelse med Borgen i Havn, synes mig dog tvivlsomt (Aarb. 1872, S. 258). «Taarnby» nævnes allerede 1135 (Suhm V, 650), altsaa tidligere end «Borgby».

gamle Kirke ved Østergaard staar det endnu tilbage at undersøge nøjere. Vi komme da til det vanskeligste af alle Spørgsmaalene:

Kirkeforholdene i Havn.

Af den pavelige Legats Brev af 1193 (1192?) fremgaar sikkert, at der, den Gang Peder Sunesøn tiltraadte Bispestolen, endnu kun var én Kirke i Havn, og at denne Kirke saa vel som Kirkerne i Brønshøj og paa Amager af Absalon selv tidligere vare tillagte (assignerede) Kastellaniet Havn; over disse Kirker forbeholder Absalon sig fuld Dispositionsret i sin Levetid uden Indblanding fra Roskilde Biskops Side[1]); denne skal for øvrigt vise Absalon skyldig Opmærksomhed, naar han opholder sig i Sjælland; ligesom en Familiefader skal Absalon da have fælles Bord med Biskoppen; denne skal for øvrigt i sin egen Embedsførelse følge sine egne Raad og sin egen Disposition, men som en lydig Søn mod sin Fader hjælpe Absalon med at lette ham Arbejdet i Skaane, naar han ønsker det[2]).

At Absalon selv har lagt de tre Kirker til Borgen Havn,

---

[1]) Ad hec ecclesiam de Hafn et de Brunshoga et de Amabe, quas prius castro assignaveras, tue provisioni regendas committimus, quatenus omni reclamatione cessante liberam habeas de eis disponendi facultatem, et post decessum tuum tam ecclesie, qvam universe dicte possessiones ad ecclesiam Roskildensem et ejus episcopum libere et absque hesitatione aliqua reuertantur.

[2]) ... cum eo, quotiens adesse volueris, sub debito honore et reuerentia, tanqvam paterfamilias, communem mensam habeas, ipse vero in agendis suis consilio suo et dispositione utatur. — I Overskriften over Brevet (Kbhvns Dipl. I, 2) gjengiver Dr. Nielsen Tanken saaledes: »... skal have fælles Bord med Biskoppen, der som en Søn skal følge hans Raad«; men saa maa der læses: tuo. Ogsaa Thorkelin (I, 65) har: suo. — I sit eget Bispedømme har Biskoppen fuld Raadighed (undtagen over de tre Kirker); det sønlige Forhold skal vise sig i hans Redebonhed til at hjælpe Absalon i Skaane.

synes at være meget oplysende; Kirken i Havn har altsaa ikke hørt Kongen til; han har ikke haft Patronatsretten; han har ikke været Kirkens Ejer, og det uagtet denne efter A. D. Jørgensens Mening skal have været Nikolai Kirke, der ligger lige ved Østergaard, ja efter hele Jordskyldkvarterets Betydning uden Tvivl maa have ligget paa Østergaards Grund. I ethvert Tilfælde svinder Østergaards Betydning i den forabsaloniske Tid meget stærkt ind, hvor man saa end vil lægge den gamle Kirke, naar Patronatsretten til Kirken ikke en Gang har været i denne formentlige Kongsgaards Haand, og at Patronatsretten ikke har været her, fremgaar formentlig ogsaa med Sikkerhed af det meget omstridte, desværre udaterede Tiendebrev:

Absalon, Ærkebiskop i Lund, Sverigs Primas, det apostoliske Sædes Legat, hilser samtlige Havns Sognefæller. Efter Beretning af eders aandelige Fader og Hyrde Eskil have vi erfaret, at I alle med Enstemmighed og af from Hengivenhed have skjænket (contulisse) Trediedelen af eders Korntiende til Marie Kirke til Guds Huses Opførelse og Udsmykning (eller til Opførelse og Udsmykning af et Gudshus)[1].

At Sognemændene ved dette Brev ikke, som man tidligere (H. Rørdam og O. Nielsen) har ment, have paataget sig en ny Tiendes Ydelse, men at de som Ejere af den bestaaende Kirketiende have skjænket denne til Kirken som en Gave, deri har A. D. Jørgensen vistnok fuldstændig Ret[2].

---

[1]) Absalon . . . universis comparochianis de Haffnis salutem. Relatu patris vestri spiritualis et pastoris, Eskilli videlicet, percepimus vanimi consensu et pia devocione tertiam partem vestre decime de annona uos omnes contulisse ecclesie beate Marie ad constructionem et decorem domus Dei . . . hanc paginam sigillo nostro corroboramus, precipientes, quatenus de cetero nullus vestrum decimam predictam subtrahere presumat, nisi preelegerit a catholica communione priuari. Valete. (K. Dipl. IV, 1.)

[2]) Aarbøger 1877, 269 ff.

Et andet Spørgsmaal er det, om man med den ærede Forf. tør udlede af dette Brev, at Vor Frue Kirke netop ikke har været Havns oprindelige Kirke, men er en helt ny Stiftelse, og at Eskil, der efter Brevets Udtryk tydelig nok i det Øjeblik var den eneste Sognepræst for alt, hvad der stod i Kirkeforhold til Havn (universis comparochianis de Hafnis), ikke var Præst for Frue Kirke, men for en ældre Sognekirke. For det første synes Brevets egne Udtryk netop at betegne Marie Kirke som en allerede bestaaende Kirke, men som skulde have en ny Kirkebygning; havde Meningen været, at Tienden skulde ydes til Opførelse af en helt ny Kirke, synes det dog langt simplere at sige: I have skjænket eders Tiendepart til Opførelse af en Marie Kirke (ad constructionem ecclesiæ beate Marie ell. lign.). Dernæst vilde det være højst paafaldende, om man tog alle Tienderne fra den gamle Kirke og lod denne staa tiendeløs tilbage; herpaa har jeg ikke kunnet finde noget tilsvarende Exempel. Den ærede Forf. anfører til Sammenligning Forholdet med Tjæreby Kirke, som Absalon havde lagt til Klostret paa Eskilsø, mod at Klostret skulde sørge for Gudstjenesten; her kom Klostret i Besiddelse af alle tre Tiender, Præstetienden som Vederlag for Gudstjenestens Afholdelse, Bispetienden ved Gave af Absalon og Kirketienden ved Overdragelse af Sognemændene, mod at Klostret paatog sig Kirkens Vedligeholdelse[1]). Dette Exempel er meget oplysende; men Sogne-

[1]) Thork. I, 31: Absalon, Biskop i Rosk., bekræfter 1171 Eskilsø Kl. bl. a.: villam de Therby cum omni possessione sua et ecclesiam ejusdem ville, qvam . . . liberam et absolutam ab omni inequietatione ... successorum nostrornm vobis in beneficium contulimus, . . . tertiam qvoqve decime partem, quo nobis in eadem tota parochia cedebat habenda; de skulle sørge for Tjenesten; hvis Absalon eller en af hans Efterfølgere ville dele det store Sogn og opføre en ny Kirke, skulle de finde sig deri; dog maa

mændene give ikke deres Tiende til en helt ny Kirke og lade en gammel Kirke staa tomhændet tilbage; Tjæreby Kirke skifter Herre; Sognemændene skjænke deres Del af Tienden til Klostret som Kirkens Patron, der netop ved disse Overdragelser faar fuld Ejendomsret over Kirken. Skal denne Analogi overføres paa Havn, saa bliver Forholdet netop, at Sognemændene overdrage deres Tiender til en allerede bestaaende Kirke, der derved gaar ud af deres Haand over i en andens.

Netop det, at Sognemændene, den Gang Tiendebrevet udstedtes, selv vare Kirketiendens Ejere, tyder bestemt hen paa, at det har været dem, der selv have ejet deres Kirke, og at oprindelig hverken Kongen eller Absalon har haft

---

kun ¼ af Tienderne assigneres den ny Kirke; — en Jord ved Hatheløsæ og ecclesiam ejusdem ville cum decimis ... ad eandem ecclesiam pertinentibus ... in perpetuum vobis habendam contulimus; ogsaa ... tertia pars decime, que in eadem parochia nobis cedebat habenda, vobis habendam ... confirmamus. — I, 41 (1175?): For Tjæreby og Frerslev har A. faaet Erstatning ved Mageslæg ... De to Kirker i Tjæreby og Frerslev med deres Tiender have vi skjænket dem for vor Sjæls Frelse. — I, 49, 1178? (Abs. Ærkebisp), bl. a.: ecclesiam de Julinge cum terra et decima ad eam pertinente, ... ecclesiam de Thæræby et mansionem inibi sitam, ... tertiam partem decime i flere Sogne, et totam decimam in ecclesia de Thærby, qvam partim pro seruicio ejusdem ecclesie predicti fratres possident, partim a nobis habent, partim a parochianis pro [iis, que] huiusmodi ecclesia in seruicio suo expedit, exceptis in reficiendis campanis et parietibus ipsius ecclesie, si forte ceciderint, in beneficiis sunt assecuti; villam, ... Frethersløff ... et ecclesiam eiusdem ville cum decimis suis. — I, 50, 1178, pavelig Bekræftelse, bl. a.: ecclesiam de Julækæ cum terra et decima ad eam pertinente, ... ecclesiam de Tiæreby et mansionem inibi sitam, ... tertiam partem decime i flere Kirker og totam decimam de ecclesia Tiæreby, qvam ... Abs., tum Rosk. episcopus, nunc Lundensis Arch., uobis racionabiliter perpetuo concessit habendam; — Frethersløf cum agris (etc.) et ecclesiam eiusdem ville cum decimis. Jfr. I, 71, pavelig Bekræftelse af Aar 1197.

Patronatsretten til Havns Kirke; thi hvor en enkelt Mand har Patronatsretten, der ydes ogsaa Kirketienden til ham, og kun han kan skjænke den bort. Hvor Enkeltmand er Patron, ser man derfor ogsaa, at hans Samtykke maa indhentes til Kirkens Assignation til en anden; hvor Sognemændene eje Kirken, kan det kun ske med deres Indvilligelse. Netop fra den Tid, her er Tale om, har man ikke faa Exempler herpaa ved Biskoppernes Gavebreve paa Kirker til gejstlige Stiftelser. Undertiden anføres intet Samtykke, men det synes at være Tilfælde, hvor Biskopperne selv i Forvejen have haft fuld Ejendomsret, i andre Tilfælde paaberaabes Patronernes Samtykke, oftere efter forudgaaende Gavebreve, atter i andre Tilfælde Sognemændenes.

Spørgsmaalet bliver da, om man kan antage, at Sognemændene i Havn kunne betragtes som Ejere af Kirketienden, efter at Absalon har assigneret Kirken til Borgen. «Biskoppen kan bortgive sin, Præsten sin og Kirken (Sognemændene selv, hvis de ejer Kirken) sin Trediedel af den samlede Tiende,» ytrer A. D. Jørgensen (S. 271). Hvis dette staar urokkelig fast, ser jeg ikke andet, end at man maa sætte Tiendebrevets Udstedelse før eller omtrent samtidig med Kirkens Assignation til Borgen, altsaa før 1193 (1191); thi Ejere af Kirken kunne Sognemændene da ikke være efter Assignationen; thi hvad skulde Assignationen betyde, naar Absalon ikke derved havde faaet den fulde Ejendomsret over Kirken som dens Patron, der uhindret kan udøve Patronatsretten? Men saa kan den ældre Kirke i Havn ikke blive anden end Mariekirken selv. Og at Kirketienderne medfølge ved saadanne Assignationer, hvorved en Kirke «med fuld Ret» (pleno jure), med alle dens «Tilliggender og Rettigheder» (cum omnibus pertinentiis et juribus), som det sædvanlig hedder i de derom udstedte Breve, overføres

til en ny juridisk Person som stedsevarende Besiddelse (in perpetuo possidendam), — det synes ogsaa at være det almindelige, om der end kan anføres et Par Exempler, hvor der synes at have været nogen Strid netop om dette Punkt. — I Tjæreby synes Sognemændenes Afstaaelse af Kirketienden at falde samtidig med, at Absalon skjænker Klostret Kirken, i al Fald saa kort Tid efter, at det staar i umiddelbar Forbindelse med Assignationen, ligesom det da ogsaa baade i Absalons specielle Brev om det Magelæg, der har fundet Sted (Thork. I, 41), som i den mere almindelige pavelige Bekræftelse paa Klostrets Besiddelser (I, 45) ligefrem siges, at det er Absalon, der («for sin Sjæls Frelse») har skjænket Klostret Kirken med alle dens Tiender. — Noget anderledes er Forholdet med Løgum Kirkes Overdragelse til Klostret sammesteds. Biskop Omer i Ribe († 1204) udstedte nemlig, i Aarene mellem 1201 og 1204, et Brev om, at han havde bestemt, at der skulde træffes den Overenskomst mellem Klostret og Sognemændene til Løgum Kirke, at tillige med Præstetienderne, der paa kanonisk Vis var overdraget til Klostret saa vel af Paven som af Ærkebiskopperne Absalon og Andreas, skulde Klostret ogsaa til evig Tid besidde Kirketienderne af Kvæg og Korn, hvilke Tiender Sognemændene hidtil ulovlig havde opbrugt ikke til Kirkens, men til deres egen Brug; 1205 gaves derpaa pavelig Bekræftelse paa Klostrets Ejendomme, deriblandt: «Løgum Kirke med alt dens Tilbehør, som Klostret besad, inden det vedtog Cisterciensørordenens Regler»[1]). Her synes et

[1]) Script. VIII, 15: . . . prolatum in publico volumus pronuntiari, qvod cautius adhibita discretorum deliberatione inter fratres nostros de Loco dei et parochianos ecclesie de Lugum huius pactionis censuimus fieri conuentionem, ut cum decimis ministrorum vel sacerdotum divina celebrantium eis . . . tam a domino

helt extraordinært Forhold at have fundet Sted, hvilket jo ogsaa betegnes som »ulovligt«, — nemlig at Kirketienden der ikke er bleven ydet. — 1227 overdrog derpaa Ribe Biskop Daler Kirke til samme Kloster, mod at der skulde indsættes en Vikar, de øvrige Indtægter skulde tilfalde Klostret; 1228 bekræfter derpaa Ribe Kapitel Klostret alt, hvad det havde faaet af Ribe Bispestol, deriblandt Kirken i Løgum med alle dens Tiender og Kirken i Daler med Tiender og alt Tilhørende. Her synes saaledes alt at være gaaet rolig af; til Daler Kirke synes Ribe Bispestol selv at have haft Patronatsretten, — i al Fald giver Hertug Abel 1240 Ribe Bispestols Tjenere i Daler Frihed for kgl. Ydelser, saa Bispestolen har haft Ejendomme i Byen; til Løgum Kirke har Bispestolen vistnok neppe oprindelig haft Patronatsretten og har undladt at sikre sig Sognemændenes Samtykke til Overdragelsen; endnu 1246 maatte der en pavelig Dom til for at sikre Klostret Ydelsen saa vel af Præstetienden som af Kirketienden til Løgum Kirke[1]. — Ogsaa ved en anden af Løgum Klosters Kirker, Bredvad (Brede), var der meget indviklede Forhold. 1252 gav Kong Abel til Klostret sine Besiddelser i Svanstrup og Patronatsretten til Bredvad Kirke, en Ret, hans Forfædre havde været i ubestridt Besiddelse af paa Grund af deres Ejendomme i Svanstrup; som Følge

Apostolico qvam ab . . . archiepiscopis . . . Absalone et . . . Andrea collatis, et eas partes decimarum, que ad fabricam ecclesie de lignis siue lateribus iuxta vires suas construendam, et que pro variis utensilibus restaurandis seu comparandis pertinent, . . . possideant in perpetuum, Qvas scilicet decimas predicti parochiani non ad usus ecclesie, sed ad suos illicite eatenus insumebant. — Script. VIII, 184: ecclesiam de Løgum cum omnibus pertinenciis suis, qvam idem monasterium, anteqvam Cisterciensium fratrum instituta susciperet, possidebat.

[1]) Script. VIII, 131 ff; 215. Reg. Dipl. I, Nr. 798.

heraf overdrog Ribe Biskop med sit Kapitels Indvilligelse, da Patronens Samtykke saaledes var givet, Klostret Kirken til evig Besiddelse; dog skulde Patronatsretten først indtræde ved første Vakance. Abels Brev blev bekræftet baade af hans Søn Hertug Valdemar 1256 og af hans Broder Kong Kristoffer I 1259, samt af Erik Abelsen 1260; men da Vakancen indtraadte, tog Erik Glipping alligevel Kirkens Patronatsret til sig. Der udbrød nu en langvarig Strid om Patronatsretten, hvorunder man blandt andet nægtede Abels Ret, fordi han ikke havde bygget Kirken eller givet Grunden, hvorpaa den stod. Trods alle Indsigelser og alle biskoppelige og pavelige Bekræftelser af Abels Gavebrev lader det dog til, at Klostret ikke kom i Besiddelse af Kirken før 1324, da Hertug Erik af Sønderjylland udstedte, ikke en Bekræftelse af Abels Brev, men et helt nyt Gavebrev, hvorved han overdrog Klostret Patronatsretten, som tilkom ham efter hans Forfædre, til evig Eje, hvilket derpaa 1326 blev bekræftet af hans Søn, (Kong) Valdemar Eriksen, hvorpaa en ny Kollats af Biskoppen fandt Sted. Valdemar Eriksen opgav derpaa 1344 sin Ret til Kirketienden, som han »i nogle Aar« havde ladet opkræve af sine Officialer, hvorpaa Ribe Biskop med sit Kapitels Samtykke højtidelig assignerede Tienden til Klostret, mod at dette paatog sig Kirkens Vedligeholdelse[1]). — Her foregaar saaledes Annekteringen og Kirketiendernes Overdragelse ved to forskjellige Akter. Men her havde jo rigtignok været meget indviklede og omstridte Ejendomsforhold, og saa meget synes dog at fremgaa heraf, at Kirketiendens Opkrævning tilfaldt Patronen;

---

[1]) . . . decimas pro fabrica ecclesiæ Brewath deputatas ab antiquo, quas aliquot annis per nostros officiales leuari fecimus, ex nunc et deinceps pro monachis in Lugum . . . plene et intregrum resignamus. Script. VIII, 115; jfr. S. 113—130.

om Sognemændene er her slet ikke Tale. Man ser ogsaa heraf, hvad der i de biskoppelige Breve forstaas ved »consensu patronorum» eller »consensu parochianorum», nemlig et bestemt forudgaaende Gavebrev. — Vi nægte saaledes ikke, at der kan gaa nogen Tid hen mellem Annekteringen og Kirketiendens Overdragelse, men i Reglen varer dette ikke længe. Det var altfor magtpaaliggende for Kirken at faa dette Forhold ordnet; derfor bemyndiger ogsaa Paven 1226 Odense Kloster til at faa de Tiender, som forholdes dem af Lægmænd, løskjøbte og kaldte tilbage til vedkommende Kirker. I Reglen sker det strax eller kort efter[1]).

---

[1]) Decimas præterea et possessiones, que a laicis detinentur, redimendi et legitime liberandi de manibus eorum et ad ecclesias, ad quas pertinent, revocandi, libera sit vobis de nostra auctoritate facultas. Thorkelin, Dipl. I, 103; jfr. Helveg, Kirkeh. f. Ref. I, 294. — A. D. Jørgensen, Den nordiske Kirkes Grundlæggelse, S. 536: »Valgretten er hos Menigheden eller hos Kirkeejeren (med Menighedens Samtykke).» Som Bevis paa det sidste anføres Thork. I, 37 og 153, Lime Kirkes Annektering til Viborg Kapitel og Henlæggelsen af 2 Kirker til nye Præbender i Aarhus, hvor »parochianorum consensus» paaberaabes; Forf. maa altsaa antage, at Biskopperne i Forvejen have haft Patronatsretten, og at »consensus parochianorum» er nødvendig ved hver Præstekaldelse; men paa begge Steder er der Tale om Annektering »in perpetuum», og det er dette, hvortil Sognemændenes »consensus» udfordres, ikke til den enkelte Kaldelse; dertil behøver Kirkeejeren neppe Sognemændenes »consensus». — Andre Exempler paa »consensus parochianorum» se Thork. I, 256: Biskop Simon indvier Hjallese Kirke til Brug for Nonnerne i Odense, men hvis Sognemændene ikke yde Tienderne osv., skal det hele gaa tilbage; Suhm IX, 744: Kirken i Sejlflod lægges af Viborg Biskop til Vidskøl Kl. »cum omni dote sua, parochianorum accedente non solum consensu sed petitionibus», — jure perpetuo; IX, 745: Innocents III bekræfter Viborg Kapitel Kirkerne i Lime, Fur, Helsdorf, Frebjerg, Nørholm, Vorde og Sejlflod »vobis de parochianorum [consensu?] episcopali auctoritate concessas»; Script. VI, 412, 426: Biskop Johannes af Aarhus »capitulo nostro ecclesiam Hæthænstat cum pertinentiis suis . . . canonice contulimus jure perpetuo possi-

Langt snarere, end at det kjøbenhavnske Tiendebrev skulde staa i Forbindelse med Biskop Peder Sunesøns Opførelse

---

dendam, consensu parochianorum ibidem accedente; VI, 467, 499: Kirken i Tved ligeledes; VI, 472: Biskop Johannes lægger »ecclesiam Wælleff, in qva Episcopis Arusiensibus merum jus competit patronatus in omnibus juribus et possessionibus ipsius, accedente ad hoc parochianorum assensu, til Aarhus Skole, dog saaledes, at der »ex eorundem parochianorum consensu«, skal indsættes en vicarius perpetuus; VI, 473: Aarhus Biskop annekterer »ecclesiam Æghu ex voluntate parochianorum et consensu spontaneo cum omnibus juribus suis et pertinenciis . . . jure perpetuo«, til en Præbende. — Patronernes (eller Biskoppernes egen) consensus, se Thork. I, 21: Vald. I bekræfter tidligere Kongers Gaver til Ringsted Kl. og tilføjer bl. a. »in ipsa villa Ringsted totam reliqvam partem agrorum et decimationem«; kan dette være andet end Kirketienderne, som Kongen har haft som Byens Ejer? I, 12: Vald. I skjænker Ringsted Kl. »ecclesiam de Hof cum omni adjacente reditu«, deribl. »capturam piscium, que euenerit omni decima die et nocte«, et Slags Fisketiende? jfr. Script. I, 278: Eskil skjænker Ringsted Kl. et Kapel i Halland »cum pertinenciis suis tam decimationum qvam piscationum infra terminos parochiæ in Hoff perpetuo jure possidendam«; Dsk. Mag. I, 139: Vib. Biskop tillægger Vidskøl Kl. Strandby Kirke til evig Ejendom »prædiis duntaxat unius araturæ . . . cum tertia parte decimæ deductis«, hvilke (qvæ) altid skulle blive til en Vikars Ophold der paa Stedet (vel altsaa Præstetienden, medens de øvrige Tiender ere fulgte med); Dsk. Mag. I, 139, jfr. Suhm IX, 345—46: Børglum Biskop skjænker (contulit) efter Kong Vald.s Begjæring, med sit Kapitels Samtykke, Hals og Sandby Kirker til Vidskøl Kl., med Ret til at kalde og afsætte Præster, tilligemed alle biskoppelige Rettigheder over sine Tjenere; Suhm VIII, 699—700: Bisp Ped. Sunesøn »ecclesiam parochialem de Byllose cum consensu capituli nostri canonice contulimus (til Ringsted Kl.) perpetuo possidendam, salvo tamen jure nostro in omnibus«; Script. VI, 170: Roskilde Bispestol lægger »de consensu et voluntate patronorum« Lyngbylille Kirke »cum omnibus juribus, fructibus et pertinentiis« til Æbelholt Kl., Biskoppens Rettigheder ukrænkede; Pont. Ann. II, 112: Biskop Peder af Odense skjænker St. Knudsbrødrene i Odense Fraugde Kirke »consensu nostro, qvoad jus patronatus..., votisqve aliorum patronorum ibidem«, til fuld Ejendom; jfr. N. kirkehist. Saml. III, 798—800: pavelig

af en ny Mariekirke og Indstiftelsen af et Kannikekollegium, synes det at staa i Forbindelse med Absalons Assignation af de tre Kirker i Havn, i Brønshøj og paa Amager til »Castrum de Hafn«. Kirken selv bliver derved Ejer af sin egen Tiende, og først derved faar Absalon som Patron den fulde Frihed til at handle. At han har tænkt paa og formodentlig ogsaa begyndt paa at opføre en ny og anselig Kirkebygning, synes at ligge i Brevet. Fuldendt er den ny Kirkebygning neppe bleven endnu i hans Tid. Dens Indvielse, dens Tagen i Brug for Gudstjenesten, er først sket efter hans Død af Peder Sunesøn, og derved forklares tilstrækkelig, at denne i Frue Kirkes Dødebog kaldes Kirkens Fundator og Kannikekollegiets Indstifter[1]). At tage disse Ord med A. D. Jørgensen om selve Kirkens Oprettelse, er neppe nødvendigt, ja jeg ser end ikke, hvorledes det kan bringes i Samklang med, at Absalon selv havde forbeholdt sig Styrelsen af Kirkeforholdene i Havn lige til sin Dødsdag, da Tiendebrevet tilstrækkelig viser, at Mariekirken allerede har bestaaet i hans Levetid; det maatte da saa være ham, der havde oprettet den, ikke Roskilde Biskop.

Bekræftelse paa Erik Menveds Gave af Patronatsret og al anden Ret til Vor Frue Kirke i Odense til et Skolehus, hvortil Biskop Peder »patronorum voluntate et consensu« har lagt Fraugde Kirke (jfr. Suhm XI, 780). — Script. VI, 411: Biskop Esger i Aarhus annekterer »ex consensu et voluntate unanimi capituli nostri« Hundslund Kirke til Kannikebordet; VI, 510—12: Bisp Jens i Aarhus funderer (1477) 2 Vikariater i Aarhus Domkirke, hvortil lægges Lisbjerg og Ormsløv Kirker; Kapitlet skal være Patron og præsentere; Sognemændenes Indvilligelse omtales ikke; VI, 517—18: Biskoppen i Aarhus lægger Skjelby Kirke til et Vikariat (ligesom ovenfor); VII, 256—57 omtales ved Lunde Kirke adskillige Breve om »patronorum consensu« til Kirkers Annektering til Præbender.

[1]) istius ecclesie fundator et canonicorum in eadem Deo et beatæ Virgini servientium institutor, K. D. II, 17.

Et analogt Tilfælde har man ved Laurentius-Kirken i Lund. I Gavebrevet af 1085, hvorved Knud den hellige gav det store Jordegods til denne Kirke, kaldes Kirken »nondum perfecta«. Overalt i Lunde Kirkes Dødebog eller Gavebøger, hvor denne Konge nævnes, tilføjes: »han, som stiftede (fundavit) denne Kirke«, eller: »han, som var denne Kirkes første Stifter (primus fundavit)«, et enkelt Sted endogsaa: »han, som rejste denne Kirke fra sin første Grundvold (a fundamentis levavit) og viste den kongelig Gavmildhed«[1]). — Men alligevel kaldes Adser, der først blev Biskop 1089, altsaa efter Kong Knuds Død: hujus ecclesiæ fundator[2]). Han tog nemlig Kirken i Brug; 30 Juni 1123 indviede han Krypten med dens første Alter, 22 Juni 1126 Kryptens venstre Alter, 11 Januar 1131 Kryptens højre Alter, hvis Helgenlevninger overførtes »fra det gamle Klosters Alter«; endelig blev 1 Septbr. 1145 selve Storkirken (major ecclesia) med stor Højtidelighed af Eskil i Forening med flere Biskopper indviet »til Ære for Jfr. Marie og den hellige Laurentius«; personlig indviede Ærkebispen Højaltret og nedlagde heri de utallige Helgenlevninger, deriblandt selve St. Laurentii Relikvier. Nu stod Kirken i sin fulde Herlighed; men Adser, der først tog den nye Kirkebygning i Brug, ikke Eskil, der fuldførte Storkirken, hædres med Navnet: fundator hujus ecclesiæ[3]).

Paa en lignende Maade kan man tænke sig Forholdets Udvikling i Havn; ligesom i Lund en ældre lille Klosterkirkes Helligdomme overføres i den nye Stenkirke, saaledes har der i Havn været en ældre, uanselig Kirke, indviet til Vor Frue, men som ved Absalons og senere ved Peder

[1]) Thork. I, 1; Script. III, 432, 470, 533; jfr. III, 319.
[2]) Script. III, 446, 512.
[3]) Script. III, 450, 452, 435, 455.

Sunesøns Virksomhed faar en ny, anselig Kirkebygning, og som Peder Sunesøn indvier og tager i Brug. Han indstifter da tillige et Kannikekollegium ved Kirken og kommer saaledes i Vor Frue Kirkes Sjælemessebog, der er indrettet omtrent 1273, altsaa en rum Tid efter, til at staa som «denne Kirkes Fundator og Kannikernes Indsætter». Thi dette sidste har for Dødebogens Affatter aabenbart været det vigtigste; først derved bliver Kirken til en betydelig og anselig Institution; før den Tid har den saa at sige ingen Historie, ingen betydelige Gaver, ingen store Sjælemesser at holde; nu strømme Gaverne derimod ind, Sunesønnernes Broder Laurens († 1208) giver anseligt Jordegods til den nye Stiftelse, og det samme gjør Præsten Eskil selv, der skjænker to Bol (mansi) i Tømmerup paa Amager, hvorfor hans Anniversarium fra den Tid højtideligholdes i Kirken. Dette er Gavebogens ældste efterviselige Navne; fra nu af har Kirken en Historie, som mindes; alt, hvad der ligger bag ved den nye Stiftelse, tages der intet Hensyn til, — ikke en Gang til Absalon selv. Ikke med et Ord nævnes han i Gavebogen, — og dog er det jo et ubestrideligt Faktum, at Mariekirken har været til i hans Tid, med mindre man da vilde erklære hele Tiendebrevet for en senere Tids Falskneri. Og saaledes kan det vel ogsaa forklares, at Præsten Eskil selv ikke kaldes «sacerdos hujus ecclesiæ», men kun «sacerdos», en Omstændighed, som A. D. Jørgensen tillægger nogen Vægt som Bevis for, at han ikke har været Præst ved Mariekirken, men ved en anden Kirke, noget, der for øvrigt neppe beviser synderligt, da «sacerdos» uden nærmere Bibestemmelse af Stedet oftere forekommer i den Tids Gavebøger, og vistnok oftere netop betegner en Præst ved selve Kirken. Men det er jo nok muligt, at Eskil ikke har været Præst ved den nye Stenkirke, men er død inden

dens Indvielse. Dog turde dette muligvis ogsaa kunne forklares paa en anden Maade. Der kan, som ogsaa almindelig antages, ikke være mindste Tvivl om, at denne Eskillus sacerdos, der kaldes Sogneboernes »aandelige Fader og Hyrde«, og hvis Dødsdag i Frue Kirkes Gavebog, som Giver af de to Bol i Tømmerup paa Amager, sættes til 18 Juni (XIIII Kal. Jul., Marci et Marcelliani martyrum), er den samme Kannik fra Lund, der i Lunde Kapitels Dødebog i Fortegnelsen over de Kanniker, der vare presbiteri, forekommer under Betegnelsen: »Eskillus de Hafn presbiter«, og som i Lunde Gavebøger nævnes under 19 Juni (XIII Kal. Jul.) som »Eskillus presbiter, hujus loci canonicus«, der havde givet til St. Laurentii Kirkes Brødre en Gaard i Lunde By med Huse og Brugsgjenstande, 4 Mark Sølv m. m. samt Halvdelen af Hovedgaarden (mansio) i »Flathøge«[1]). Han har altsaa været en rig og anset Lundekannik, og at han da atter er den samme »Eskillus presbiter«, der omtales i Absalons Testamente som Opbevarer af nogle Kostbarheder, der skulde anvendes til Laurentius-Kirkens »casulæ et coronæ«, og som, atter under Benævnelsen: Eskillus presbiter, ved Testamentet fik til Gave en foret Kappe, som fandtes »in castro de Hafn«, derom kan heller ikke være Tvivl[2]). Det er tydelig nok ikke nogen almindelig Sognepræst for

[1]) Script. III, 528; IV, 41. Dødsdagenes Sammentræf viser netop Identiteten; at samme Mands Dødsdag (eller Dødsnat) angives med en Dags Forskjel, er meget almindeligt; jfr. Langebeks Anm., Script. III, 571, om Erik Glippings Drab »nocte St. Cecilie«, der i den ældre Gavebog fra Lund sættes til XI Kal. Decbr. (21 Novbr., St. Cecilie Aften), i den yngre til X Kal. Decbr. (22 Novbr., St. Cecilie Dag). Det samme finder Sted med Petrus Ebbonis, hvis Død i Frue Kirkes Bog (K. D. II, 843) sættes til Nonas Febr., men i Lunds Gavebog til II Nonas Febr. — Andre Eskiller end den her nævnte »de Hafn« forekomme ikke i Kannikelisten.

[2]) Script. V, 424, 426.

en Landsbymenighed. Skulde han have været Absalons Kapellan paa Borgen i Havn? At Biskopperne senere havde et Kapel paa Borgen, det véd man[1]), og skulde ved Assignationen de tre Kirker i Havn, i Brønshøj og paa Amager være blevne underlagte ham som deres «aandelige Fader og Hyrde»? Hvorledes Amagers kirkelige Forhold have været før 1193, véd man ikke; her skal jeg dog blot gjøre opmærksom paa de betydelige Ejendomme, Lunde Kapitel lige fra de første Præbenders Indstiftelse omtrent 1085 havde her; ved det kgl. Gavebrev fik Lundekirke 6 Bol i Sundbyvester; ved Præbendernes Fordeling omtales 9 Bol i Sundbyerne og to Bol i Magleby; 1135 oprettedes af Erik Emun en ny Præbende, der fik to Bol i Tømmerup og ét i Taarnby (Thornby). Rigtignok siger Hvitfeld (i Bispekrøniken) og Suhm efter Magnus Mathiæ, at Kirken aldrig fik disse sidstnævnte Ejendomme, de kunne ikke senere eftervises; det ligger dog vel kun deri, at Absalon eller hans Efterfølgere i Roskilde ved Magelæg eller Kjøb havde faaet dem til Kjøbenhavn og Roskilde Bispestol; thi efter Jordebogen fra 1370 ejede Roskilde Bispestol den Gang hele Amager; i Tømmerup var den Gang 4 Bol, hvilket stemmer meget godt med, at Erik Emun gav Lunde Kirke to og Præsten Eskil Frue Kirke ligeledes to Bol i Tømmerup. — Der er en saa mærkelig Forbindelse mellem Eskillus de Hafn, Amager og Lunde Kapitel, at den ikke synes at kunne være rent tilfældig, men man savner for mange Mellemled til at kunne klare Forholdet[2]).

---

[1]) Rørdam, S. 268; «clericus de castro» forekommer i Stadsretten 1294.

[2]) Jeg har desværre ikke haft Adgang til at bruge det svenske Diplomatarium, hvor maaske et og andet om Lunde Kapitels Ejendomsforhold findes; jfr. for øvrigt Thork. I, 1; Script. III, 408 ff.;

Hvorledes Kirkeforholdene i Havn og Omegn have været før Absalons Tid, vil rimeligvis altid vedblive at være en Gaade. Man kunde maaske tro at komme til Sikkerhed ved en nærmere Undersøgelse af de senere Tiendeforhold i Kjøbenhavn; men ogsaa herom véd man saa lidt, at man falder fra Skylla i Karybdis. Det er saaledes O. Nielsens Mening, at Nikolai Kirke ingen Korntiender havde, men kun Fisketiende; ja hvis dette stod fast, saa vilde jeg heri se et meget betydeligt Vidnesbyrd om, at Nikolai Kirke ikke var den oprindelige Landsbykirke; thi ved disse Kirkers Fordeling til Præbenderne delte man Tienderne mellem Præbendernes Besiddere; baade ved Klemens og Peders Kirker omtales udtrykkelig Korntiender, medens der ved Nikolai saa vel som ved Brønshøj Kirke i Præbendefortegnelsen kun nævnes Kornafgifter (VIII Pund annonæ osv.), men herved forstaaes dog vistnok netop Tiender, uagtet Ordet »decimæ« ikke er tilføjet eller er udfaldet; saa store Jordejendomme havde disse Kirker dog neppe, at deres Landgildeindtægter skulde være omtrent lige saa store som de øvrige Sognes Tiender. Kun saa meget staar fast, at Frue Kirke og Kapitel stadig ifølge Absalons Tiendebrev oppebar alle Kirkernes Korntiender og ligeledes gjorde Fordring paa Fisketienderne[1]).

Suhm V, 649, jfr. S. 479; Thork. I, 4 (Erik Emun giver Ringsted Kloster to Bol »in Amaca«, bekræftet af Vald. I 1164, Thork. I, 21).

[1]) Script. VIII, 259: Prebenda S. Nicholai: Ecclesia Sancti Nicolai VIII pund ... — Prebenda S. Petri: ecclesia S. Petri dicta cum decimis X pund ... — Prebenda St. Clementis: ecclesia beati Clementis cum decimis Walby a Wigetzløsse et Wygitzleff X pund ... — Prebenda Brøntzhøw: Item ecclesia Brøntzhøw VIII pund ... — Prebenda Aworde øffre: Item ecclesia Awordho owre IIII pund ... — Denne Fortegnelse fra 1436 omfatter ikke Fællesgodset. — O. Nielsen, Kbhvn.s Hist. I, 162. Kbhvn.s Dipl. IV, Nr. 93, 125, 194.

At det saaledes skulde »staa fast, at Frue Kirke ikke er Kjøbenhavns oprindelige Sognekirke, ikke den, Absalon forbeholdt sig for sin Levetid, men er grundlagt senere af Biskop Peder Sunesøn og fra først af bestemt til Kollegiatkirke«, — det kunne vi ikke indrømme; men endnu mindre kunne vi indrømme, at det i saa Fald »vel neppe kan være nogen Tvivl underkastet, at jo Nikolai Kirke er den oprindelige, medens Peders og Klemens, der først nævnes 1304, senere er udskilt af Frue Sogn«[1]). Vi have allerede gjort opmærksom paa, at den oprindelige Kirke ifølge Tiendebrevet ikke kan antages at have været ejet af Østergaards Besidder eller at have staaet under hans Patronat, hvilket maatte ventes af Nikolai Kirke. Men i Virkeligheden kan den ærede Forf. heller intet anføre til Bevis. At Nikolai Kirkegaard fordum strakte sig et ikke ubetydeligt Stykke Nord for Kirkens nuværende Plads, idet der er fundet Spor af den under Husene paa Østergade, at Borgerne i Aaret 1296 under et Oprør mod Biskoppen holdt en natlig Sammenkomst paa Kirkegaarden, hvorfor man maa antage, at den endnu den Gang havde Betydning som Tingsted — noget man for øvrigt aldeles ikke kan slutte heraf, og dette er det eneste Spor af et Tingsted i »Gammelstaden«[2]) —,

---

[1]) Aarbøger 1877, S. 273.

[2]) Kbhvn. Dipl. I, 63. Efter at der er fortalt, at Borgerne efter at have ladet Stormklokken lyde dels væbnede dels uvæbnede samlede sig henimod Aften foran Biskoppens Borg og endog ved Hjælp af Blider kastede »sagittas acutas« mod Borgen, fortsættes: »Et cum ibidem ad effectum perducere non possent, quæ proponere videbantur, tandem in cimiterium beati Nicolai diuerterunt, pro magna parte noctis colloquium conspirationis, ut videbatur, habentes contra dominum memoratum.« Næste Dag holdt de Ting (prætorium statuerunt), uagtet det ikke var Tingdag (die non prætoriali). — Borgerne trække sig altsaa efter det mislykkede Angreb tilbage til den nærmest liggende større Plads, hvor de

ja hvad beviser dette med Hensyn til Kirkens Ælde? »Ogsaa Kirkens Indvielse tyder paa en høj Ælde,« fortsætter Forf., »i Aaret 1509 gjenindviedes den, og Hovedaltret siges da at være viet til St. Nikolaus, det hellige Kors og St. Olav. Dette minder om den St. Olavs Blok, i hvilken der samledes Gaver til de spedalske; i Aaret 1275 tillod Biskoppen alle Bymænd, rige og fattige, paa de almindelige Søn- og Helligdage at føre deres Gods fra Skib og Bro imod at give en Penning i St. Olavs Blok, og denne Helgens Billed fandtes i Jørgensgaardens Segl (K. D. I, 63; H. Rørdam, S. 244, 335). Den nordiske Helgens Blok, selvfølgelig i Forbindelse med hans Billed, fandtes da uden al Tvivl ved de gamle Boder ved Havnen [Gamlebode Havn], og Jørgensgaardens Oprettelse gaar da tilbage til en Tid, da Nikolai Sogn endnu havde Overvægten (det forekommer ligesom Nikolai Kirke første Gang i et Testamente fra 1261, Suhm X, 975).« —

St. Nikolaus var de Søfarendes Helgen; St. Olaf havde i Norden en lignende Betydning; at hans Blok har været udstillet af St. Jørgensgaard — om ved Havnen eller i en Kirke, det vide vi ikke —, og at St. Jørgensgaard optager hans Billede i sit Segl, det kan i det højeste tyde paa, at Havn var en Handelsstad, da dette skete; men med Hensyn til Kirkernes eller Sognenes Ælde eller Overvægt kan det intet bevise. Om St. Olafs Navn har været knyttet til St. Nikolai Højalter før Indvielsen 1509, det vide vi heller ikke det mindste om; at Olafsdyrkelsen netop paa den Tid — under Kong Hans og Kristiern II — har staaet i høj Anseelse i Kjøbenhavn saa vel som i Hansestæderne, hvor Forestillingen om ham som Kjøbmændenes, de Sø-

formodentlig have troet i størst Sikkerhed at kunne holde deres Forsamling; næste Dag vedtage de paa det sædvanlige Tingsted deres Beslutninger.

farendes og Sildefangstens Helgen netop synes at have fæstet Rod, — det vide vi; i Frue Kirke indstiftede Raadmanden Lars Vinner 1423 et Alter til hans Ære; hvem véd, om Indvielsen af St. Nikolai Højalter til hans Ære ikke ogsaa har været noget nyt? Mig forekommer den Slutning i al Fald lige saa god, at medens den gamle Landsbykirke var indviet til Jfr. Marie, blev den nyopstaaede Handelsstads Kirke indviet til St. Nikolaus; men begge Slutninger bevise lige lidt. Endnu dristigere er det dog med Forf. (S. 293) allerede i den gamle Stad, «som Kongen overdrog til Biskoppen», uden videre at sætte nede ved Havnen ogsaa «St. Olafs Billed og Blok» [1]).

Den kjøbenhavnske Tradition i Middelalderen synes at have tilskrevet den lille St. Klemens Kirke den ældste Alder. Hvitfeld siger lige ud, at dette var Stadens ældste Kirke, og Biskop Joachim Rønnov siger, at «Bisp Peder af Roskilde, den første af det Navn, haver funderet sex Kannikedømmer udi samme Kollegiatkirke (ɔ: Vor Frue) paa de Sognekirker udi Byen og nogle udenfor». Det Andragende fra Rønnov, hvori disse Ord findes, kjendes imidlertid kun fra Hvitfelds Gjengivelse (S. 1334), i en temmelig opløst Form, og man behøver ikke at kjende meget til Hvitfelds Gjengivelser af Dokumenter for at faa en Mistanke om, at Ordene «den første af det Navn» er Hvitfelds egen Tilsætning. Peder Sunesøn var ikke den første af det Navn, men Bisp Peder, der faldt ved Fodevig 1134, hvem Hvitfeld ogsaa nævner paa sit Sted. Han tænkte paa at oprette et Kloster ved en Klemenskirke, det vide vi af den samtidige roskildske Krønike, men hvor den laa, det vides ikke, maaske i

[1]) Om Olafsdyrkelsen se L. Daae: Norges Helgener, Kristiania 1879, S. 34, 62 ff., 67—68, 120 (den korsfæstede Olaf beder for den søfarende Kjøbmand) o. fl. St.

Slagelse[1]). Ogsaa af det Dokument fra 1473, hvori det meget omtalte Tiendebrev forekommer, ses det, at man har tænkt sig de kjøbenhavnske Sognekirker, i al Fald St. Klemens Kirke, som ældre end Kannikekollegiets Oprettelse; men naar man saa ser, at man misforstaar Tiendebrevet saaledes, at man gjør Præsten Eskil til Biskop Eskil af Roskilde, den senere Ærkebisp, ja saa ser man, hvor dunkle de senere Forestillinger om Forholdet have været[2]). — En anden Tradition gjør St. Petri Kirke til en gammel Landsbykirke for Serridslev; men dette grunder sig aabenbart paa den urigtige Forestilling om, at Serridslev By laa «paa Nørregade», og derpaa, at Serridslev senere søgte denne Kirke. Alt dette fører dog ikke til noget overfor den Kjendsgjerning, at Frue Kirke bevislig var til i Absalons Tid, og at der endnu 1193 (1191) kun var én Kirke i Havn. Det er det eneste, man med Sikkerhed kan sige om disse Forhold.

Jordskyldskvarteret.

Det kan saaledes ingenlunde ansees for «bevist, at der i Kjøbenhavn paa Absalons Tid har været en dobbelt Bebyggelse, en ældre Stad, hvis Oprindelse rimeligvis gaar langt tilbage i Tiden, med en Hovedgaard mod Øst, en Nikolai Kirke, en Havn, Boder og Ting, — og en nyere By»[3]). At der før Absalons Tid har været en naturlig god Havn, hvor Skibene kunde ligge i Sildemarkedets Tid, at denne Havn har været den samme som den senere saakaldte «Gamlebodehavn», og at der, saa længe Markedet varede, har været Boder opslaaede paa Strandbredden, det

[1]) Aarbøger 1877, S. 273.
[2]) K. Dipl. IV, 113; jfr. S. 201.
[3]) Aarbøger 1877, S. 280.

kan neppe betvivles; men hvor langt denne Havn paa den Tid har strakt sig, om den ligesom senere gik langs med «Stranden» overfor Slotsholmen «fra Endebod til Taarnet», som Tilfældet var omtrent 1370, om Endebod, hvor A. D. Jørgensen antager, at der holdtes en Slags Skibsret, St. Olafs Blok og «Ladbro» allerede den Gang have været til, det vide vi ikke og kunne aldrig komme til Vished om, med mindre helt nye Kilder skulde blive opdagede. Heller ikke er det muligt at sige, om de «Boder», der fandtes langs Stranden, allerede havde faaet en varig Karaktér, saa at de stode der fra det ene Aar til det andet eller maaske allerede havde fremkaldt en varig Bebyggelse, en Husrække langs Stranden, en Strandgade. — Da Kong Valdemar og Absalon i Høst 1180 satte over til Skaane, fandt de Strandbredden ved Helsingborg tæt besat med Boder eller Telte (crebris habitaculis, tentoriis) af Folk, som vare strømmede til for Sildemarkedets Skyld. Den forbitrede Mængde modtog Absalons Skib med Stenkast. Med stærkt rhetorisk Sving udmaler Saxe derpaa (S. 938 ff.) Skaaningernes Utaknemlighed, der formente den Mand Adgang til Kysten, der havde gjort Beboelsen sikker overalt i Danmark, og hvis Krigerfærd det skyldtes, at man nu kunde sejle sikkert der, hvor Sørøverne tidligere havde tumlet sig. Det er den samme Tanke, han udtrykker ved at sige, at Absalon ved sin ringe Befæstning paa Strandholmen gjorde det omliggende Hav sikkert for de indfødte (incolis). Ved Helsingborg havde der den Gang allerede i lang Tid været baade en Borg og en By. I Ly af denne Borg og endnu mere paa Grund af den Tryghed, som Absalons hele Krigerfærd havde fremkaldt, kunde Skaaningerne opslaa deres Boder langs Kysten. Men hvorledes kunde sligt tænkes i Havn før Borgens Anlæggelse? Selv om man vil anse Østergaard for en befæstet

Kongsgaard, var dens Beliggenhed, som det synes paa et Næs, dog en saadan, at den, som A. D. Jørgensen selv indrømmer, ikke kunde yde noget virkeligt Værn for en Bebyggelse làngs Stranden overfor Holmen[1]). At sætte en varig Bebyggelse her før Absalons Tid synes i høj Grad at stride mod de naturlige Forhold, og O. Nielsen har utvivlsomt Ret i, «at en aaben Kjøbstad uden Beskyttelse af en Borg paa hine Tider ikke vilde kunne bestaa mod Sørøvernes Anfald»[2]); ja man kundè snarere være tilbøjelig til at gaa endnu et Skridt videre og sige, at en større Markedsplads, hvor fremmede Kjøbmænd paa visse Tider af Aaret trygt kunde færdes, heller ikke kunde faa nogen større Betydning før Anlæget af Absalons Borg, og det er jo ogsaa først fra den Tid af, fra Saxes Tid, at man hører tale om «Kjøbmændenes Havn» som Betegnelse for Byen. At der ved «Kjøbmand» (kaupmaðr) paa den Tid netop ikke forstaas en Kjøbstads faste Beboere, men fremmede Handelsmænd, det er en bekjendt Sag[3]).

Langt naturligere er det derfor at sætte den ældste Bebyggelse, Landsbyen med dens Kirke osv. og de Haandværkere og Smaahandlere, der maaske allerede den Gang for Markedets Skyld havde nedsat sig i Havn, noget længere tilbage fra Kysten, medens det, der opstaar paa den aabne Strand, er det senere tilkomne. Og se vi hen til de Fiskelejer, hvoraf i Tidernes Løb Smaakjøbstæder ere opstaaede og hvis Udvikling man nogenlunde kan følge, synes noget lignende at være Tilfældet. Løgstør opstaar paa Løgsted Strand, Struer paa Gimsing Strand, Dragør paa Magleby Strand, Nibe i Vokslev Sogn paa «Nibe Godses» Strand.

---

[1]) Aarbøger 1872, S. 267.

[2]) Kbhvn.s Beskr. I, 14.

[3]) Jfr. ogsaa O. Nielsen i Kbhvn.s Beskr. I, 22.

De to sidstnævnte ere ret oplysende med Hensyn til Spørgsmaalet om Jordskyldens Oprindelse i saadanne Fiskelejer og kunne saaledes indirekte tjene til Oplysning om den Jordskyld, der ifølge Roskilde Biskoppers Jordebog af 1370 svaredes i Kjøbenhavn af «Gaderne ved Stranden».

«Nibe Gods» tildømtes 1406 Kronen fra Anders Munk ved den store Godsinddragelse, som da fandt Sted. Hvem det tidligere har tilhørt, er uvist; en Tue Niclessøn «af Nibe» omtales omtrent 1375, men om herved betegnes en Adelsmand, der har ejet det hele, eller en enkelt Indbygger i Byen, kan ikke ses. At Byen oprindelig har været en Landsby, kan ses deraf, at der omtales en Bymark, hvori de enkelte Gaarde havde Del, og endnu en rum Tid efter Reformationen hørte Nibe til Vokslev Sogn, men havde tidlig faaet et eget Kapel, St. Jodoci Kapel, hvortil Kronen havde Patronatsret lige som til Vokslev Kirke. Begge disse Kirker lige saa vel som Viborg Bispedømme og Vor Frue Kloster i Aalborg ejede imidlertid Gaarde og Huse i Byen. De fleste af disse gejstlige Ejendomme kom ved Reformationen under Kronen og lagdes under Aalborghus. Af en Dom fra 1592 ses, at Kronen den Gang oppebar Jordskyld fra Nibe, og det samme ses endnu tydeligere af en Landstingsdom af 1747, hvoraf fremgaar, at «Nibe Gods» omtrent 1660 fra Kronen var afhændet til Rigsmarskalk J. K. von Kørbitz og af denne senere til Ejeren af Herregaarden Oxholm (Ø Kloster). Oxholms Ejere afkrævede som en gammel Ret Jordskyld (18 ß) og Arbejdspenge (6 ℔) af en Del Huse og «Fiskelejer» i Nibe, hvorfor «en Del» af Nibe Indvaanere ved Retten søgte at hindre dette, men uden Resultat. Af Landstingsdommene faar man det Indtryk, at kun «en Del» af Grundene i Byen oprindelig har svaret Afgiften, men maaske neppe Gaardene, der hørte til den oprindelige

Landsby. — Dels Bebyggelsen paa Kronens særlige Grund, dels og navnlig den almindelige Forstrandsret, som Kronen havde og ifølge hvilken «ingen maa bygge Konnings Forstrand uden med Konnings Tilladelse», synes her at have medført Jordskylden og Arbejdspengene [1]).

At paa Dragør Jordskylden var en oprindelig Bodegjæld, er allerede paavist af Dr. O. Nielsen. Det fremgaar især af Erik af Pommerns Privilegium af 1422, at Kjøbenhavns Borgere skulle yde «Bodegjæld» af de Boder paa Dragør, «som standende blive Vinteren over og af andre» [2]). Herved er denne Afgifts Karaktér tydelig betegnet; det er neppe, som A. D. Jørgensen antager, det samme som det «Burskud», der paa Skanør Torv svares af dem, der her opslaa deres Boder eller Telte (tabernacula sive tentoria) [3]); dette er vistnok ikke andet end, hvad der senere forekommer som Stadepenge for de Boder, der i Markedstiden eller paa Torvedage opsloges paa Byernes Torve eller Gader, for atter at forsvinde, naar Markedet var endt [4]). Boderne paa Dragør vare derimod arvelige, gik i Kjøb og Salg, og den Afgift, der gik deraf, kaldes ogsaa ligefrem Jord-

---

[1]) Ældste Arkivreg. I, 24; II, 294—304; III, 25, 28—29, 54. — Diplom. Vibergense, Reg.; Fred. I's danske Registranter, S. 38 (jfr. Reg.). — J. Steenstrup, Studier ov. Vald.s Jordebog, S. 135 (Landstingsdom 1592). — Landstingsdom af 14 Juni 1747 i Viborg Landstingsarkiv (jfr. Dansk Atlas V, 9); i denne Dom paaberaabes Skjødet til Kørbitz, en derved fremkaldt kgl. Anordning af 29 Januar 1668, Synsforretning af Juni 1677 til Grundenes Udvisning, Bytingsdom af 16 Decbr. 1699. Hvis det kunde lykkes at faa disse Akter, vilde det formodentlig kunne nærmere paavises, om Jordskylden paahvilede alle eller blot «en Del» af Byens Gaarde og Huse.

[2]) Kbhvn.s Dipl. I, 152; jfr. S. 195—96, 202, 430.

[3]) Aarbøger 1877, S. 269.

[4]) Om Stadepenge paa Torve og Stræder se Dipl. Vib. S. 146, 165.

skyld[1]). Ogsaa paa Skanør var der den Slags arvelige Boder, hvoraf der svaredes Jordskyld[2]). Jorddrotten tager af den Slags staaende Boder en Afgift for Grunden.

Der er derfor neppe nogen Anledning til at strides om, hvorvidt den Jordskyld, der i Kjøbenhavn ydedes af Gaderne ved Stranden, var en oprindelig Bodegjæld eller ikke. Jordskylden er en Grundskyld; om der staar Huse eller Boder paa Grunden er temmelig ligegyldigt. Oprindelsen til Jordskyldkvarteret maa søges i et særligt Ejendomsforhold; man har hidtil ikke noget sikkert Bevis for, at Jordskyld er blevet afkrævet af Kronen eller Roskilde Biskop af Byernes Indvaanere i Almindelighed. Hverken i Roskilde eller Nykjøbing, som laa under Bispestolen, kjendes en saadan Afgift; hvor derimod private Mænd bygge paa Kronens, Gejstlighedens eller en bestemt Jorddrots Grunde, der ydes Jordskyld. Dette Forhold kan neppe tænkes at indtræde paa de Ejendomme, der havde Del i Byfællesskabet med Andel i Bymarken og som oprindelig vare Bondergaarde; heraf krævedes Landgilde osv., men ikke nogen særlig Grundafgift. Ganske vist kan ogsaa paa saadanne Ejendommes Toftejorder opstaa Kjøbstadsbygninger;

[1]) O. Nielsen, Kbhvn.s Beskr. I, 19, 206. — Kbhvn.s Dipl. II, 225, 314, 315; IV, 38, 56 (en Borger i Kbhvn. fritages for Jordskyld af sin Bod paa Dragør), 73, 273, 313.

[2]) Quilibet habens ibi bodam heredidat eam super suos proximos, dummodo satisficiat regi de loco (Vald. Sejrs Priv. f. Lübeck, anført hos J. Steenstrup, Studier over Vald.s Jordebog, S. 134). Hvitfeld (S. 172) gjengiver det saaledes: Item huo som hafver der en Bood, da hører den hans næste Arfvinge til, naar hand døer, dog Kongen skal betalis for Jordsmonnen og hafve aarlig sin Jordskyld der aff. — Jfr. Tidsskrift for Fiskeri II, 17—19. — Skanør Lov: Sælger Mand Øl, der Stud og Inne reder, han skal ej rede Stedgjæld, men Bundgjæld (af Tønden). (Tidsskrift for Fiskeri II, 25.)

der omtales derfor i enkelte Kjøbstæder «Toftegjæld», en Afgift, der er beslægtet med Jordskylden; men i Kjøbenhavn nævnes den i al Fald aldrig; det er overhovedet meget tvivlsomt, om denne «Toftegjæld», saaledes som f. Ex. J. Steenstrup synes at antage, er ganske det samme som Jordskyld. I flere af de Stæder, hvor Toftegjælden ydes, fremtræder den nemlig med saa stor Styrke, at den mere har Præg af en almindelig Skat, der paahviler alle Grunde, end af en oprindelig Lejeafgift til en privat Ejer for Brugen af Jorden. I Næstved ydede saaledes alle Gaarde en bestemt Afgift i Toftegjæld til Skovkloster; et mindre Beløb ydedes ligeledes som Toftegjæld af hver Bod, «der ej er tilfæstet Gaard», en Tilføjelse, der minder om den Bestemmelse i Skanør Lov, at Mand, der reder Inne og Stud, ikke skal betale Stedgjæld, men kun Bundgjæld, naar han opslaar en Ølbod. I Landstingsdomme i Anledning af Skovklostrets Stridigheder med Graa- og Sortebrødrene i Næstved, der nægtede at yde Afgifter til Klostret af deres Ejendomme i Byen, udtales ligeud den Sætning, at hvo som haver Jord i Kjøbstad, ham bør at rede Toftegjæld deraf, eller at Kjøbstadsjord kan forbrydes til Kongen, om Toftegjæld og Midsommergjæld ej betales deraf[1]). — Ogsaa i Flensborg og Aabenraa er det utvivlsomt, at Toftegjæld ydedes af alle Grunde, hvad enten der medfulgte Andel i Bymarken eller ikke. Den vederhæftige Borger, der har Hus og Jord, betegnes nemlig i disse Byers Stadsretter som den, «der betaler sin Arnegjæld (Midsommergjæld, der ydedes af hvert «Matskab») og Toftegjæld». En saadan Betegnelse i Stadsretterne vilde være umulig, hvis Afgiften ikke svaredes af alle, der havde Hus (Arne) og Jord; thi den Mand, der har

---

[1]) Script. r. D. IV, 340, 342, 363, 369, 374, 375.

Andel i Bymarken, kan da ikke anses for mindre vederhæftig end andre[1]. Mindre sikkert er Forholdet i Haderslev, i hvis Stadsret der opregnes en Del særlige Grunde, der yde «Tofteleje» til Byen; men andre Bestemmelser i Stadsretten tyde dog paa, at det var en almindelig Afgift; Kannikekollegiet i Haderslev hævede derimod aarlig Jordskyld (terragium) af sine private Ejendomme i Byen[2]. — I de andre Byer, hvor Toftegjælden forekommer, er Forholdet mindre klart, saaledes i Præstø[3], Lund, Helsingborg[4], Laholm[5] og de bornholmske Stæder[6]; men der er i de tarvelige Oplysninger, man har om Forholdet i disse Byer, neppe noget, der modbeviser, at Toftegjælden har været en almindelig Grundskat, der svaredes af alle Grunde til Byen eller dens Jorddrot, og naar man ikke længere kan eftervise denne Grundskat i alle Stæder, ligger det nærmest dels i de tarvelige Oplysninger, vi have, dels deri, at Afgiften er bleven eftergivet eller afløst og vistnok ofte skjuler sig i den aarlige Sum, der under Navn af Byskat svares af Stæderne.

Idet disse Bemærkninger om Toftegjældens Oprindelse

---

[1]) Rosenvinge, Gl. dsk. Love V, 375, § 25; 438, § 5; 468, §§ 116 og 118.

[2]) Rosenvinge, a. Skr. S. 479, § 31, jfr. § 38. Geh. Ark. Aarsb. II, Till. S. 5. — I Slesvig nævnes Toftegjæld ikke; at man kjendte til Jordskyld i Slesvig, synes at fremgaa af Brevet fra 1289 i Dr. P. Hasse's: Das Schleswiger Stadtrecht, Kiel 1880, S. 129.

[3]) Ny dsk. Mag. VI, 314.

[4]) Thorkelin, Dipl. Arne-Magn. I, 2. Med Steenstrup, Studier S. 144, at anse denne «annualis pensio de areis» for det samme som Midsommergjæld (Arnegjæld) synes vel dristigt. Brevets Udtryk tyde nærmest paa en almindelig Skat.

[5]) Suhm XIV, 660: Byen sælger en Gaard, hvoraf Kjøberen aarlig skal svare «sin Valborgmessegjæld og sin Toftegjæld».

[6]) Rønne, se Suhm XIV, 515: Huset, som Gildet faar, skal tillige med sin Toft (area) være fri for alle Afgifter til Lunds Ærkebisp.

som en almindelig Grundskat henstilles til nærmere Prøvelse, maa det derimod hævdes, at Jordskylden er en oprindelig Lejeafgift for Brugen af Jorden af en rent privatretslig Natur, hvorfor kun den kan hæve den, der er fuldstændig privatretslig Ejer af Grunden, som Vederlag for en arvelig Brug af Jorden, ikke fordi man som Jorddrot har en almindelig Overhøjhed over en oprindelig Landsby med dens Jordfællesskab[1]. — Det samme viser sig ogsaa at have været Tilfældet i Kjøbenhavn. I den ældste Stadsret (1254) omtales en Jordskyld (census) paa 12 Penninge af Biskoppens Grunde (fundi), og at Biskoppen ikke blot havde et helt Kvartér af Staden, det saakaldte Jordskyldskvartér, der omtales i Jordebogen fra 1370, men en Mængde private Grunde rundt om i Staden, som han paa forskjellig Maade var kommen i Besiddelse af, ved Kjøb, som forbrudt Gods eller paa anden Maade, og hvoraf han dels hævede almindelig Leje, dels Jordskyld, naar Jorden var overdraget til arvelig

[1]) Jfr. Riberret § 83 (Rosenvinge V, 250—51), hvor Oprindelsen maaske tydeligst fremtræder. — Kun i de sent opstaaede Klosterbyer Mariager og Maribo kunde det maaske være tvivlsomt, om »Jordskylden« ikke er hævet af alle Grunde, hvad enten Besidderen har haft Andel i Bymarken eller ikke. Jfr. Maribos Privilegier af 1488 § 9: »Item skulle de, som bo her i Byen og Jord have af Kloster, betale deres Jordskyld redelig tvende Sinde om Aaret«; men § 5 tales om Gaarde, der yde Landgilde (N. dsk. Mag. VI, 225—26). — I Mariager fik Borgerne først 1583 deres Ejendomme i arvelig Besiddelse mod at give saadan Jordskyld, Dagsgjerning og anden Tynge, som plejer at gaa deraf, og 1631 fik de Frihed for Ægt og Arbejde mod til Gjengjæld at udgive aarlig »saa mange Borgeleje-Penge, som vor Kjøbstad Hobro plejer at udgive« (Dsk. Mag. VI, 279, 282). — I Moderklostret i Vadstena ydedes »Tomtøre« og Dagsværk af Grundene i Byen; men det fremhæves udtrykkelig, at denne Afgift grundede sig paa, at hele Byen var opstaaet paa Klostrets Mark. Her var saaledes ingen oprindelig Landsby med Jordfællesskab (Silfverstolpe: Hist. Bibl., Stockholm 1875, I, 38).

Brug, derom indeholder baade Jordebogen og de enkelte Kjøbebreve mange Exempler. Derimod afskaffedes 1254 alt Dagsværk som Afgift (daxværkæ, quod pro debito exigebatur), hvilket tyder paa, at en Del af Borgerne have boet paa Biskoppens Grunde som inquilini; dette var ifølge Biskoppens Jordebog ogsaa Tilfældet rundt om paa de biskoppelige Hovedgaarde (curiæ principales), der stode udenfor Jordfællesskabet; kun tør man af denne Fritagelse ikke med A. D. Jørgensen slutte, at hele Kjøbenhavn oprindelig har ydet Dagsværk til Biskoppen. — I Stadsretten af 1294 bestemmes derpaa, at ingen, der bor paa Biskoppens Grunde (fundis), maa fjernes derfra, saa længe han betaler den fra gammel Tid paalagte Jordskyld (census) med dens oprindelige Beløb, dog uden Hensyn til den Jordskyld, der er paalagt »i disse Dage« eller i Fremtiden bliver paalagt. Men to Aar senere, da der havde været Mytteri i Staden, maatte Borgerne, for at faa Biskoppens Naade igjen, skjænke og tilskjøde Roskilde Kirke (Bispestol) alle de Grunde, hvoraf der ikke tidligere var ydet Jordskyld, og paatage sig en aarlig Jordskyld heraf paa 6 Penninge, dog saaledes, at Beboerne skulde blive boende og Grundene gaa i Arv. Der foregaar altsaa en formelig Tilskjødning af Grundene, og først da kan Jordskylden paalægges. Denne Jordskyld skjænkede Biskoppen derpaa til det Hospital, han var i Færd med at opføre. At denne nye Jordskyld ikke kan paavises i Biskoppens Jordebog fra 1370, er saaledes ikke saa underligt; der kunde den aldrig faa Plads; man kan derfor af denne Omstændighed ikke med Dr. Nielsen slutte, at den inden 1370 atter maa være bleven afskaffet eller indløst; skal den findes, maa det være i Hospitalets Jordebøger[1]).

[1]) Kbhvn.s Dipl. I, 18, 21, 59 § 106, 63. — Inqvilini paa curiæ principales (udenfor Jordfællesskab), Script. VII, 30 og fl. St.

Allerede dette Exempel viser, hvor varsom man maa være med at anse det Jordskyldskvartér, der 1370 findes ved Stranden, som den oprindelige By. Vi have ingen Sikkerhed for, at Jordskylden ikke ogsaa her kan være senere paalagt paa en lignende Maade, som det 1296 skete med den øvrige Del af Byen; oprørske Bevægelser mod Biskoppen havde der jævnlig været under dennes Kamp med Kronen om Kjøbenhavns Slot og By. 1296 mistede Borgerne som Straf under en læmpelig Form deres frie Ejendomsret til Grundene, for at Hospitalet kunde faa en aarlig Indtægt i Jordskyld. Aldeles modsat heraf ser man 1407 og 1411 Exempler paa, at Jordskylden netop opstaar, naar Grundene gaa over i privat Eje: Biskoppen overdrager nogle Borgere nogle af sine Grunde i Bjørnebrogade (Kjøbmagergade) til fri Ejendom, mod at der aarlig svares Jordskyld deraf, ikke til Biskoppen selv, men til Kjøbenhavns Kapitel. — Det er en læmpelig Salgsform, hvorved der oven i Kjøbet opnaas en Indtægt for en Institution, man vil fremhjælpe[1].

Gaar man ud fra, at Jordskyldskvarteret skriver sig fra en oprindelig biskoppelig Særejendomsret, bliver det næste Spørgsmaal, om denne særlige Ejendomsret grunder sig paa en Forstrandsret, som Dr. Nielsen antager, eller derpaa, at denne Del af Byen er opstaaet paa Østergaards særlige Jorder, eller mulig paa begge Dele. For Forstrandsretten taler den Omstændighed, hvis Betydning A. D. Jørgensen har søgt at svække, men ingenlunde har kunnet modbevise, at Stranden i ældre Tid har gaaet langt højere op end senere, saa at man endog har fundet Baade eller lignende Gjenstande i Grundene baade midt i Raadstustræde, i Badstustræde og i Vimmelskaftet (Tyskemannegade). Dr. Nielsen

[1]) Kbhvn.s Dipl. I, 135–36.

antager derfor, at der paa Absalons Tid ikke en Gang har været Plads for nogen Bebyggelse der, hvor senere Jordskyldskvarteret findes, eller, som han senere har ændret det til, i det højeste for en enkelt Husrække. Hvad der her har været paa Absalons Tid, det vide vi imidlertid aldeles intet om. Biskoppens Jordebog er skrevet 200 Aar efter Absalons Tid (1170—1370); derfor er det et forgjæves Arbejde, af dens Stedsbestemmelser at ville danne sig et Billede af Stadens Udseende paa Absalons Tid; ikke en Gang et klart Billede af Stadens Udseende 1370 kan man nu faa ud deraf; det vise Dhrr. selv tilstrækkelig; hvad den ene lægger i Vest, lægger den anden i Øst; hvor A. D. Jørgensen finder et tætbygget Kvartér (ved Nikolai Kirke), finder O. Nielsen hele store Tomter eller Vand (Dybensgade). Saa meget er i al Fald vist, at «Kongens Boder» (lille Kongensgade) først bleve opførte paa Frederik d. 1stes Tid, paa Kronens Grund, hvilket unægtelig henleder Tanken paa Østergaards (Vingaardens) oprindelige Mark, og en Del af den Bebyggelse, man allerede ved Aaret 1370 finder i denne Del af Staden i Jordskyldskvarteret, skriver sig rimeligvis fra Østergaards Tilliggende; men for den øvrige Del af Jordskyldskvarteret synes Forstrandsretten at maatte have Fortrinet. At Stranden langt ned i Tiden naaede helt op til Ladbrostræde (Læderstræde), er sikkert. At Bebyggelsen er gaaet i Retning fra Tyskemannegade (Vimmelskaftet) nedefter, ved successiv Opfyldning, kan ikke betvivles. Mod Nord synes Jordskyldskvarteret ikke at være gaaet højere op end til Sydsiden af Tyskemannegade (Vimmelskaftet), saa at der ganske sikkert har været en Tid, da hele dette Kvartér har været meget smalt, og det synes da rimeligere at sætte hele denne stærke Opfyldning til en Tid, da Byen bevislig var i stærk Udvikling, end til en Tid, da man intet

véd om dens Tilstand. Navnet »Tyskemannegade« henleder af sig selv Tanken paa »Tyskebryggen« i Bergen. Her skal da blot bemærkes, at hele den Strækning, der nu indtages af Kvarteret mellem Vimmelskaftet og Læderstræde (Tyskemannegade og Ladbrostræde), neppe er synderlig større end den Plads, de gamle hanseatiske Kontorer med deres uendelig dybe Gavlbygninger endnu den Dag i Dag indtage paa Tyskebryggen i Bergen. Her findes endnu Bygninger, hvor Skibene eller Baadene kunne lægge sig ind mellem Bygningerne for at lade eller losse, og noget lignende kan man jo se mange Steder. At man ogsaa i det gamle Kjøbenhavn har bygget saa at sige ud i Stranden, fremgaar af det Forbud, der endnu findes i Kristoffer af Bajerns Stadsret mod at lægge sit Skib i Vinterleje ind for anden Mands Dør[1]). — At bygge ud i Stranden var ikke tilladt uden særlig Tilladelse. Ingen maa bygge Husbygning paa Malmø Forstrand, hedder det saaledes i denne Stads Privilegier, eller anden Bygning uden Raadets Tilladelse; Malmø Byfred naaede til den anden Revle; hvad Sagefald der faldt indenfor denne, tog Byen, men i Høstmarkedets Tid tog Kongens Foged Sagefaldet ligesom paa Skanør og Falsterbo efter Fiskerleje-Ret[2]). — Denne sidste Efterretning er ogsaa ret oplysende til Forstaaelse af den Jurisdiktion, der langt ned i Tiden fandt Sted ved den kjøbenhavnske »Endebod«. — »Ingen skal sidde i vor Toldbod (Fogedbod) om Høsten foruden vor Foged eller hvem han kalder dertil af Raadet i synderlig Sag«, siges der i Malmø Privilegier 1446. — Ogsaa i Marstrand paabødes i Frederik II's Tid, at efterdi der kom saa mange fremmede Skibe og Kjøbmænd og der

[1]) Kbhvn.s Dipl. I, 174, § 43.
[2]) Rosenvinge, Gl. dsk. Love V, 90, 94, 95. — I Slesvig maatte ingen bygge ud i Slien uden Kongens Tilladelse.

ogsaa faldt de største Sager at udrette, skulde Borgmestre og Raad i vanskelige Sager sidde Dom og Ret med Tolderen, naar han tilsagde dem[1]). — Derfor var det altsaa, at der i Kjøbenhavn lige indtil Aaret 1649 ingen Byret holdtes i det gamle Sildemarkeds Tid, fra Bartholomei til Dionysii Dag[2]), — ikke, fordi Sildemarkedet, saaledes som Dr. Nielsen synes at opfatte Forholdet, i den Grad optog alles Interesse, at man ikke havde Tid til at søge Lov og Ret, eller fordi Byfogeden, saaledes som andre synes at opfatte Sagen, selv skulde ud at fiske eller handle, men fordi hans Plads paa denne Tid var paa et helt andet Sted, paa «Endebod», for der at sørge for Told og Justits og for at dømme i de mange der forefaldende Sager; derfor var ogsaa «Endebod» et fredlyst Sted. — Hvor «Endebod» har ligget, kunne de Lærde desværre ikke blive enige om; Dr. Nielsen sætter den mod Vest, A. D. Jørgensen mod Øst, og jeg tror ikke, at Sagen kan fuldt afgjøres; kun saa meget tør man sige, at ved Aaret 1370 laa «Endebod» ved den ene Ende af Havnen, et Taarn ved den anden, og at der langs Havnen paa Byens Side gik en lang Adelgade («ved Stranden»); men om dette Taarn er det samme som «Vandmølletaarnet» ved Byens og Havnens vestlige Ende eller «Vagttaarnet» mod Øst paa Slotssiden, eller et østligt Taarn (i Nærheden af Nikolai Kirke), kan neppe afgjøres[3]).

---

[1]) Th. Boeck, om Bohuslens Fiskeri, i Nordisk Tidsskrift for Fiskeri I, 26 og fl. St.

[2]) K. D. I, 670—71. — Kbhvn.s Beskr. I, 120.

[3]) Af de dunkle Udtryk i Stadsretten af 1294: «qui pacem violaverit in domo, que dicitur Endeboth, et inter introitum navium ex utraque parte illius vici magni», er der nu givet adskillige Forklaringer, den ene dristigere end den anden, ligefra O. Nielsens paa en Misforstaaelse af Du Cange grundede, men senere gjenkaldte Oversættelse af vicus ved «Borg» eller «Taarn» til A. D

At det ældste betydeligere Handelskvartér har været ved Stranden og Havnen, følger jo for øvrigt af sig selv; men netop fordi Havnen og Stranden i ældre Tid har strakt

---

Jørgensens Formodning, at samme Ord kunde betyde »Bro«, fordi »Bro« paa gammel Dansk kan betyde »Vej« eller »Gade« (Stenbro, Vesterbro osv.) og »pons« derfor undertiden betyder »Stenbro« (Vej eller Gade), hvorfor man da atter skulde have tilladt sig at gjengive »Højbro« ved »magnus vicus«. — Naturlig oversatte maa Ordene dog enten betyde: »under Skibenes Indløb fra begge Sider af den derliggende store Gade (Adelgade, Strandgaden)«, saa at derved betegnes det dobbelte Indløb (Gamlebodedyb og Kalleboderne), som bevislig endnu fandtes 1535 (se O. Nielsen, Kbhvn.s Beskr. I, 18—19 og Tegningen fra 1536 i 2 Del S. 152), thi naar man fandt det nødvendigt under Belejringen at spærre det vestlige Løb, maa det dog den Gang endnu have været brugeligt, i al Fald for mindre Skibe eller Baade, og der betegnes da ved Stadsrettens Udtryk, at der skal herske Fred i »Endebod« og i hele Havnen paa den Tid, Handel og Vandel fandt Sted, i Høstmarkedets Tid; thi at Sildemarkedet endnu 1294 spillede en stor Rolle, fremgaar ogsaa af senere Breve, f. Ex. det Lejde, der 1341 gaves forskjellige Handelsstæders Skibe, naar de paa Høstmarkedets Tid besøgte Havnen, fra den Tid, de løbe ind (intrabunt) i den, til de atter løbe ud af den; — eller ogsaa maa »navium« tages som objektiv Genitiv, ligesom Oversætteren i Erik af Pommerns Privilegier synes at have gjort (»den Gade, hvor man gaar til Skibs«): under Adgangen til Skibene, regnet fra begge Ender af den derliggende Adelgade (jfr. introitus chori, Adgangen til Koret, Korgangen). Naar der i Jordebogen af 1370 er sat som Overskrift herover: »de pace servanda a turri usque in Ændæboth«, betegnes derved tydelig nok Havnens Udstrækning, saaledes som den var 1370, men heller ikke andet. Rimeligvis er dette først tilføjet 1370; i Jordebogen gives ikke en fuldstændig Stadsret, men kun de Artikler, der havde fiskal eller lignende Betydning for Biskoppen, som et Bevismiddel for de Rettigheder, der tilkom ham; deraf maa baade Ændringerne fra Originalen af 1294 og Tilføjelserne forklares, ikke deraf, som Dr. Nielsen antyder (K. D. I, 59), at selve Stadsretten i Mellemtiden er undergaaet Forandringer. — Mig forekommer det for øvrigt rimeligst med A. D. Jørgensen at sætte »Endebod« mod Øst (Tegningen fra 1536 er ikke saa detailleret, at man i dette Tilfælde kan bygge paa den); her fandtes i al Fald senere »Toldboden«, men dens Plads kan rigtignok være bleven flyttet.

sig længere op i Landet end senere, er det overordentlig tvivlsomt, netop i Jordskyldskvarterets «Gader ved Stranden» at se den ældste By i Modsætning til «Tyskemannegade», og hvad der ligger Nord derfor, som en nyere af Absalon anlagt By. Og naar A. D. Jørgensen vil sætte den gamle Stads Grænse mod Vest ved Hyskenstræde, fordi denne Gade senere dannede Grænsen mellem Nikolai og Frue Sogne, saa bestyrkes dette unægtelig ingenlunde ved den Omstændighed, at Jordskyldskvarteret bevislig strakte sig langs hele Stranden fra den senere Bygrænse mod Vest (omtrent ved Vandmølletaarnet) og lige til Østergaard mod Øst. Skal Jordskyldskvarteret have nogen Betydning for Fastsættelsen af den oprindelige By, saa fører Konsekvensen med sig, at den gamle By maa have strakt sig over hele denne Strækning, altsaa baade over Nikolai og Frue Sogne. Men dette strider jo mod Theorien om, at Frue Sogn er en senere absalonsk Nybygd; den ærede Forfatter maa derfor tage sin Tilflugt til en ny Hypothese for at redde den tidligere: at den Del af Jordskyldskvarteret, der fandtes Vest for Hyskenstræde, er opstaaet som en Forstad udenfor Bygrænsen, men endnu før Absalons Anlæg af den jordskyldsfri Nystad. Intet Steds synes mig Vilkaarligheden i Bevisførelsen at være saa øjensynlig som her[1]).

Den nyere Granskning har efter min Overbevisning i hele dette Spørgsmaal indladt sig paa en Sag, som den ikke kan løse; derfor er det, at man kastes fra den ene Hypothese til den anden. En tilsyneladende stor og skjøn Bygning er der opført; men undersøger man Grunden, viser den sig saa løs, at den neppe nok kan siges at hvile paa

---

[1]) Aarbøger 1877, S. 292.

Sand. Det er som et gjøglende Luftsyn; ligesom man tror at have taget det i Øjesyn, vexler det Skikkelse, og kun Taagen bliver tilbage. Mange interessante Enkeltheder er der fremdraget; mange forskjellige Forhold ere blevne belyste fra en ny Side, saa de paa andre Maader kunne komme den historiske Granskning til Gavn, og i den Henseende have A. D. Jørgensens Indlæg ikke ringe Fortjeneste; men det eneste, der af den hele Strid synes at være kommet ud som et nogenlunde sikkert Udbytte med Hensyn til det ældste Havn, det er, at Havn har været en oprindelig Landsby; men hvor vidt Byen er kommen i sin Udvikling, før Absalon anlagde sin Borg, det vide vi ikke, og kunne vi ikke vide. Alt tyder dog paa, at hvis der allerede den Gang har været en Begyndelse til en Handelsstad, — saa har den været meget ringe og ubetydelig; men lige saa sikkert er det, at den fra nu af er i stadig Tilvæxt.

Er da Absalon Kjøbenhavns Grundlægger eller ikke? Man undrer sig maaske over Spørgsmaalet; men det er dog ikke uden Grund, at det opkastes; i Bladartikler og lignende Steder har man kunnet se udtalt, at den Strid, der har været ført om Kjøbenhavn, ogsaa har omstødt den gamle Forestilling om Absalon som Stadens Grundlægger. Ja forstaar man ved en Stads Stifter den første, der har taget Jorden under Ploven, eller den Haandværker eller Fisker, der har opslaaet den første Bod paa den øde Strand, saa er Absalon ikke Stadens Grundlægger; men i den Forstand har man rigtignok i lang Tid ikke anset ham derfor; at der var et «Havn» til før hans Tid, det har man altid vidst. Men ser man hen til, hvor ubetydelig denne By aabenbart har været, hvorledes den svinder for vort Blik i lutter Taage, før han med sit klare Blik udsaa «Holmen i Stranden» til Anlæget af sin Borg, hvorledes den fra hans

Tid af hævder sig en Plads som en af Rigets betydeligste Stæder, saa se vi ikke andet, end at Navnet af »Kjøbenhavns« Stifter med fuld Ret tilkommer ham. Og se vi saa hen til den store Betydning, han har haft for Kjøbenhavn, hvor hans Borg stod som et synligt Minde om hans mægtige Skaberkraft, om den Tryghed og Ro for ydre og indre Fjender, om den Uafhængighed og Kraft, hans sikre Blik og store Handlekraft havde skaffet hele det danske Rige, saa turde det vel være paa Tiden, at man tænkte paa at rejse et synligt og værdigt Minde for denne Mand, maaske den største, Danmark har frembragt, paa den Slotsholm, hvortil hans Navn paa en saa ejendommelig Maade er knyttet. Stockholm har sat Birger Jarl et Minde paa Riddarholmen, Gøteborg har hædret Gustav Adolf som sin Grundlægger, og Kristian den fjerdes Billede er blevet opstillet i Kristiania. Kjøbenhavns Stifter skjuler sig endnu i en skrøbelig Gibsafstøbning indenfor Raad- og Domhusets Forhal.

Sluttet Juni 1880. — En meningsforstyrrende Skrivefejl har indsneget sig S. 491 Not. 2 i Gjengivelsen af Saxes Ord: exigui monumenti beneficio, for: exigui m u n i m e n t i beneficio.

Bidrag til Bedømmelse af Danebrogs-Sagnets historiske Værd.

Af

E. Løffler.

Sagnet om det himmelfaldne Danebrog er kjendt af enhver dansk; det er os kjært og helligt fra vor Barndom. Søger man imidlertid at fastholde det, om end kun delvis, som historisk Kjendsgjerning, møder man de alvorligste Vanskeligheder, og Undersøgelserne af Worsaae, Werlauff, Paludan-Müller og A. D. Jørgensen have overtydende nok godtgjort, at Danebrogs Alder og Oprindelse er meget tvivlsom[1]). Ingen med det navnkundige Estlandstog samtidig Forfatter, enten dansk eller fremmed, véd nogetsomhelst om Danebrog[2]); længere ned i Tiden finde vi det paa billedlige Fremstillinger og nævnet ved Navn i svenske Kildeskrifter, men i vor nationale Literatur dukker det først op hos det 16de Aarhundredes Forfattere, der kortelig skildre dets Udseende og meddele Sagnet om dets Nedfald fra Himlen

---

[1]) conf. Worsaae: Om Danebrog, 1849; Werlauff: Om Danebrog og Danebrogsordenen, 1872; Pal.-Müller: Sagnet om den himmelfaldne Danebrogsfane, 1873; A. D. Jørgensen: Danebroges Oprindelse, Hist. Tidsskr. 4de R. V, 1875—77.

[2]) ikke engang Henrik af Letland, der selv var med paa Toget (se hans Livlands Krønike hos Jørgensen: Valdemar Sejr, 1878 p. 91).

under Korstoget i Estland 1219. Kritikken finder saaledes Grunde nok til Tvivl. Er det Banner, vi nu betragte som vort Nationalflag, i sin Oprindelse virkelig knyttet til den omtalte Begivenhed, er det oprindelig mærket med Korsets Tegn, fører det fra sin første Fremkomst Navn af Danebrog, er det et af Paven i Anledning af Korstoget oversendt Peters-Banner? — det er altsammen Spørgsmaal, der endnu vente paa en afgjørende Besvarelse, om ellers en saadan paa alle Punkter er mulig. Skjønt jeg langt fra er i Stand til at løse Danebrogsspørgsmaalet, tror jeg dog at kunne levere et lille Bidrag dertil, og det skulde glæde mig, om den Vej, jeg har fulgt, ogsaa maatte vise sig følgeværdig for andre.

Under en Studierejse i de syd- og østbaltiske Lande i Sommeren 1879 fandt jeg bl. a. ogsaa Lejlighed til at besøge Reval. Estlands Plateau danner her en afrundet, af stejle Skrænter omsluttet Bugt, som i Tidernes Løb til Dels er bleven udfyldt; op af denne rager en fordums Ø, det nu saakaldte »Domberg«, og det er netop dette, der bærer Revals Akropolis (det gammel-estiske Lindanisse)[1], medens den øvrige Del af Byen udbreder sig i det lavere Land ved Bjærgets Fod. Naar man har kaldt Reval »finske Bugtens Perle«, er denne Benævnelse, i alt Fald hvad Beliggenheden angaar, ikke uden Grund, og, om man en solklar Sommeraften under Murene af Volqvins gamle Borg[2]) og

---

[1]) Lindanisse betyder »paa Højden« eller »paa Borgen«, hvilket bl. a. fremgaar af en Strofe i en gammel estisk Krigssang. Linda afledes maaske af det danske »Klint«, der under Formen »Glint« endnu bruges om Domberg. Conf. Neus: Revals sämtl. Namen, 1849 p. 40, 41, 48.

[2]) Herm. v. Wartberg siger i Chron. Livon. (script. rer. Pruss. II, 1863 p. 29): »*Hic* (d. Volqvin, Sværdriddernes Mester) *parvum castrum Revalie construxit et muravit, cum turribus fossatisqve*

beskygget af duftende Lindetræer fra Højbyens Haveanlæg kaster Blikket ud over det underliggende grønne Land og Havets blaanende Flade, modtager man et saa storladent og tillige saa skjønt Indtryk, som vistnok faa Steder i Norden. Set fra Banegaarden tager Reval sig ikke mindre prægtig ud med sine graa, af Taarne prydede Fæstningsmure, sine slanke Kirkespir og Højbyens maleriske Bygningsmasser; men, maa det ogsaa indrømmes, at det gode Indtryk ikke udslettes ved nærmere Bekjendtskab, er Byen dog i antikvarisk Henseende ikke saa interessant, som man selv med en nærmere Fortid for Øje var berettiget til at vente. Endnu for en halv Snes Aar siden kunde Bienemann[1]) udtale, at det daværende Reval i alt væsentligt frembød det samme Præg som i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede. Det var de samme gamle Mure, de samme Gader, Kirker og andre offentlige Bygninger, for en stor Del de samme gamle Huse med høje Gavlfaçader, spidsbuede Portaler og drønende Dørhammere, ikke at tale om de store Brønde paa Gaderne og de med Byvaabnet pryddede Porte; »alle disse Mindesmærker fra en svunden Tid staa ikke for os som Ruiner, de høre med til vore Dage og ere den nedarvede Klædning, vi af Pietet og Armod have iført os«. Imidlertid udtaler han dog Haabet om bedre Tider, uden derhos at lægge Skjul paa, at et livligere Samkvem med Omverdenen hurtig vil bringe det gamle til at forsvinde, og denne Formodning er desværre allerede nu for

---

profundis optime firmavit.« Lidet rimeligt er det, at Borgen *(parvum castrum)*, som Langebek synes at antage, allerede tidligere var opført. Ved *castrum* ell. *magnum castrum* forstaas derimod samtlige danske Fæstningsværker paa Domberg (conf. Jordan: Reval z. Zeit d. Herrsch. d. Könige v. Dänemark, 1863 p. 14, 15).

[1]) Aus baltisch. Vorzeit, 1870 p. 64, 65.

en stor Del gaaet i Opfyldelse. Aabningen af den baltiske Jærnbane i Efteraaret 1870 og derved Forbindelsen med de kornrige Egne i det indre gav Handelen et hidtil ukjendt Opsving, moderniserende Omdannelser begyndte samtidig at gjøre sig gjældende, og, medens Byen for en kort Aarrække siden med Hensyn til sit archæologiske Præg værdig kunde stille sig ved Siden af Danzig og Lübeck, turde den Tid ikke ligge fjærn, i hvilken Kalev's[1]) gamle Stad har iført sig en ligesaa nymodens, vesteuropæisk Dragt, som det allerede nu er Tilfældet med Riga. —

Imidlertid er Fortidens Præg dog endnu ikke forsvundet. Endog fra den danske Periode finder man mer eller mindre velbevarede Mindesmærker, saasom Storgildet (Børsen)[2]), Nicolaikirken[3]) og Ruinerne af Dominicanerklostret[4]), og, om end den nuværende St. Olafskirke og det nuværende St. Knudsgilde ere Børn af dette Aarhundrede, staa dog Navnene tilbage som Minder fra den Tid, da det danske Herredømme strakte sig til Østersøens fjærneste Kyster. Nu som fordum er det danske Rigsvaaben, det gyldne Skjold med de tre blaa Leoparder, ogsaa Revals Vaaben[5]), endnu i vore Dage kaldes Byen af Esterne Tallin (bedre Tannilin) ɔ: de danskes Stad[6]), og det var da i og for sig ikke urimeligt, om ellers Sagnet har en historisk Kjærne, at vi ogsaa i Reval kunde møde vort nationale Danebrog. Til

---

[1]) Vedrørende Sagnet om den estiske Nationalhelt Kalev, hvis Hustru Linda efter hans Død opførte »Domberg« til Minde om den hensovede, conf. Jordan: Reval p. 3, 4.

[2]) Jordan: Reval p. 33.

[3]) Gotth. v. Hansen: Kirchen und ehemal. Klöster Revals, 1873, p. 14 o. f.

[4]) ibid. p. 64 o. f.

[5]) conf. ældre og nyere Bysegl samt Jordan: Reval p. 9.

[6]) Neus: Revals sämtl. Namen p. 21, 34, 35, 41.

min Glæde blev denne Formodning heller ikke skuffet, og i ingen nuværende dansk By træder dette Minde om vor ungdommelige Heltetid saaledes i Forgrunden som netop her. Det staar over Strandportens Hvælving, hvor det blev opstillet 1539[1]), og findes paa alle Mønter ligetil 1563[2]); det er anbragt paa Storgildets høje, af gothiske Spidsbueblændinger smykkede Gavl, ja jeg har selv været Øjenvidne til, at Storgildet ved festlige Lejligheder endnu flager med Danebrog og saaledes bidrager sit til at holde det himmelfaldne Banner i Ære. Men, hvad der især forekommer mig interessant, det er, at Revals ældste Vaaben, saaledes som det kjendes af Dokumenter fra den danske Tid og med Indskriften revl, netop er Danebrog[3]). I 1862 lod man efter gamle, endnu tydelige Voxsegl udarbejde et nyt Sigil, hvoraf jeg besidder Aftryk, og, om jeg end beklager dettes noget moderniserede Form, saa er det dog Indholdet, det først og fremmest kommer an paa, og Indholdet er Danebrog under et Billed af den hellige Jomfru, hvilket sidste, saavidt mig bekjendt, paa Estlandstoget benyttedes som Bannermærke[4]). Er det saaledes givet, at Revals ældste, fra den danske Tid stammende Vaaben er Danebrog, saa vinder den Del af Sagnet, der sætter vort Nationalflags Oprindelse i Forbindelse med Valdemars Estlandstog (og Revals Grundlæggelse), aabenbart stærkt i Troværdighed, og det er mig ikke bekjendt, at det, jeg her gjør opmærksom

---

1) Ruszwurm: Schlosz Hapsal, 1877 p. 25.

2) Jordan: Reval p. 9.

3) ifølge Jordan p. 8 samt skriftl. Meddelelser fra Gotth. v. Hansen.

4) I alt Fald af Tyskerne. Volqvin erklærer de danske Sendebud, at hele Estland med Undtagelse af Reval og Øsel var underkastet den christne Tro af Rigaboerne under den hellige Jomfrus Banner. Se Henrik af Letlands Livlands Krønike hos Jørgensen: Valdemar Sejr p. 91.

paa, tidligere har været fremdraget af andre. Rigtignok bemærker A. D. Jørgensen[1]) i en senere Tilføjelse til sin Afhandling om Danebrogs Oprindelse, at Reval (ifølge Arndts: Liefländ. Chronik) foruden de tre Løver ogsaa bruger Danebrog som Vaaben under en Hjælm med to Strudsfjedre, men han tilføjer, at der foreløbig intet lader sig afgjøre om Danebrogsvaabnets Alder, og at Fjedrene antyde en langt senere Tid end det 13de Aarhundrede. — Skjønt Danebrogsspørgsmaalet, som jeg ovenfor fremhævede, endnu langtfra er løst, haaber jeg dog at have leveret et Bidrag til dets Løsning, og det er som saadant, jeg vil bede sagkyndige at modtage denne lille Meddelelse, der i hvert Fald ikke er bygget paa Hypotheser.

---

[1]) Hist. Tidsskr. 4de R. V. p. 520, 21.

Bidrag til den nordiske Syvaarskrigs Historie.

Af

W. Mollerup.

---

1. Det svenske Gesandtskabs Anholdelse i Kjøbenhavn Februar 1563.

I de Stridsskrifter, hvori man saavel fra dansk som fra svensk Side har søgt at vælte Ansvaret for Syvaarskrigens Udbrud over paa Modstanderen, nævnes ogsaa det svenske Gesandtskabs Anholdelse i Kjøbenhavn i Februar Maaned 1563 som en af de Aarsager, der særlig have været medvirkende til at fremkalde Krigen[1]). Men, som allerede Holberg har ytret[2]), turde denne Begivenhed ligesom Søslaget under Bornholm snarere betegnes som en Begyndelse eller Indledning til Krigen end som en Aarsag dertil. Det er Handlinger, som kun kunne tænkes udførte paa et Tidspunkt, hvor den gjensidige Mistillid har faaet en saadan Magt over Sindene, at man ikke længere formaar at skjelne det Væsentlige fra det Uvæsentlige og i forholdsvis ringe

---

[1]) Om disse Stridsskrifter se H. F. Rørdam, Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen I, 87 ff., 107—110. De danske ere trykte i Monumenta Historiae Danicae ved H. F. Rørdam II, 117—445.

[2]) L. Holberg, Dannemarks Riges Historie II, 434.

og ubetydelige Anledninger finder tilstrækkelige Motiver til at begrunde en blodig Krig. Og saaledes var Forholdet her i Norden i Begyndelsen af Aaret 1563. I en Række af Aar havde Svenske og Danske betragtet hinanden som snart hemmelige, snart aabenbare Fjender, hvis mindste Bevægelser man var nødsaget til at følge med den mest spændte Opmærksomhed for ikke selv at blive overrumplet i et ubevogtet Øjeblik. Gustav Vasa har ofte udtalt den Mistillid, han nærede til de Danske — ingensteds dog saa tydelig, som da han faa Maaneder før sin Død skrev til sin Søn Erik: »Vi have nu snart i 40 Aar lært dem (de Danske) at kjende . . ., saa veed da den almægtige Gud, hvor trolig og flittig vi i alle vore Dage have foreholdt og advaret baade Gamle og Unge for de Danskes Falskhed»[1]). I Danmark nærede man lignende Følelser overfor Kong Gustav og hans Slægt, og det er bekjendt, at saavel Kong Frederik som flere af hans danske Raader, særlig Johan Friis, ansaa en Krig med Sverig for det bedste Middel til at opnaa en endelig Afgjørelse af de gamle Stridigheder mellem Rigerne[2]).

Hovedaarsagen til denne fjendtlige Stemning maa utvivlsomt søges i Gjenoptagelsen af de tre Kroner i det danske Vaaben[3]), som syntes at vise, at Haabet om at forny Unionen

---

[1]) Cl. Annerstedt, Grundläggningen af Svenska Väldet i Lifland 1558—63. Upsala Universitets Årsskrift 1868 S. 22.

[2]) Om Stemningen i Danmark se E. J. Tegel, Gustaf den Förstes Historia II, 310—11, smlgn. L. Daae i Norsk Historisk Tidsskrift II, 91 ff., H. F. Rørdam, Historieskrivningen i Danmark I, 73 ff. og Geijer, Svenska Folkets Historia II, 144 Anm. 1.

[3]) Paa Mødet i Kalmar 1524 skal man være kommet overens om at udslette de tre Kroner af det danske Vaaben se K. Ekdahl, Christiern II.s Arkiv III, 810, P. Swart, Gustaf den Förstes Krönika S. 96. Om Tiden for Gjenoptagelsen se Danske Samlinger V, 208.

endnu ikke var udslukket hos det danske Kongehus, og som senere foranledigede Erik den Fjortende til at sætte Danmarks og Norges Skjoldemærker i Sverigs Vaaben, idet han mindede om, at Norges Rige engang havde hørt til Sverig, og at svenske Konger vare blevne kronede i Norge[1]). Hertil kom endvidere den gamle Strid om Sverigs Ret til Gulland og — foruden flere mindre — endelig det sidste store Tvistepunkt, da Erik XIV ved at bemægtige sig Estland optraadte som Danmarks Medbejler til Herredømmet over Østersøen. De hyppige Underhandlinger, som efter Eriks Tronbestigelse fandt Sted mellem de to Regeringer, bidroge kun til at forøge Spændingen og drage nye Klagepunkter frem[2]). I Slutningen af Aaret 1562 toge Sagerne en alvorlig Vending, skjønt de tilsyneladende havde et meget fredeligt Udseende. De svenske Gesandter, som i Avgust og September Maaned forhandlede med de danske Raader i Kjøbenhavn, kom overens med disse om et Udkast til Fred og Forbund, som i høj Grad vakte Kong Eriks Forbitrelse. I en Skrivelse af 29de September bebrejdede han dem, at de kun daarlig havde forfægtet Sverigs Sag; han vilde ikke gaa ind paa de Betingelser, hvorom de vare blevne enige med de danske Gesandter, men ikke desto mindre hedder det i Slutningen af Brevet: »Dog skulle I ikke anderledes lade Eder fornemme hos de Danske, end at os vel behager det gamle Forbund, takkende dem

[1]) E. J. Tegel, Konung Erics den XIV.s Historia S. 50.

[2]) Hubertus Languetus skriver om disse Forhandlinger: »Saepe cogitavi de causis dissidiorum inter Danos et Suecos, et mihi videtur, quod maxima ex parte proveniant ex nescio quo fastu eorum, qui mittuntur ad negocia tractanda, qui putant sibi turpe esse cum adversariis loqui humaniter.« Huberti Langueti epistolae secretae II, 26. Languetus opholdt sig i Sverig 1554 og 1557 se smstds. II, 24, 171 og Ekholm, Svenska Fatburen VI, 39—40.

paa vore Vegne, at de have ladet sig finde dertil saa villige, og at vi saadant efter Tilbørlighed paa vor Side ville betænke»[1]). Han lod endog den 26de November udraabe i alle Sverigs Stæder, at der var sluttet Fred, men samtidig nægtede han at godkjende det Udkast, som Gesandterne medbragte fra Danmark[2]). Denne tvetydige Politik fulgte Erik XIV lige til Krigens Udbrud; det har øjensynlig været hans Mening dels at vinde Tid for at grundfæste Erobringerne i Estland, dels at indbilde sit Folk, at det var ham, som forgjæves havde stræbt efter en fredelig Bilæggelse af Stridighederne.

I Danmark ønskede man imidlertid en Afgjørelse, og i Begyndelsen af Januar afsendtes derfor Korfits Ulfeldt og Jakob Brockenhus til Sverig. Officielt skulde de mægle Fred mellem Sverig og Polen, men de medførte tillige en hemmelig Instruktion, som ifølge den Form, hvori den var udstedt, lignede et Ultimatum. Korfits Ulfeldt skulde nemlig give Kong Erik tilkjende, at Frederik II endnu var villig til Fred, fordi begge Konger jo vare hinandens nærmeste Frænder. Men han skulde tillige minde om, at der var mange, som gjerne havde set, at Kongen af Danmark havde ladet sig bevæge til Uenighed og Fjendskab imod Kongen af Sverig og saaledes hævnet den Spot, som var overgaaet ham[3]), men hidindtil havde Kongen dog ikke ladet sig for-

---

[1]) Erik XIV til Hr. Thure Bjelke og Lasse Knudtzon. Stockholm 29. Septbr. 1562. Rigsarchivet i Stockholm.

[2]) Tegel, Konung Erics den XIV.s Historia S. 67. Frederik II t. Kurfyrst Avgust 15 Novbr. 1562 i Archiv für die sächsische Gesch. II, 385. Annerstedt, l. c. S. 81.

[3]) Hermed sigtes vel nærmest til Polen og Lübeck. Smlgn. Johan Rantzaus Ytringer herom i Archiv f. die sächs. Gesch. II, 401—403, Langueti epistolae secretae II, 239, der haanlig tilføjer: »Antiquus est rithmus de Lubicensibus: prælia poscunt, nec bene

maa hertil. Nu maatte han imidlertid besvære sig paa det Højeste over, at Kong Erik i sin Regeringstid havde optaget det danske og norske Vaaben, Danmarks og Norges Rige til Spot og Haan, hvilket han ikke havde ventet af sin nærmeste Frænde og Slægtning. «Hvorfor Kongelige Majestæt af Danmark», hedder det til Slutning, «begjærer, at Kongelige Majestæt af Sverig sig endeligen vil erklære, hvad han herudi gjøre vil» [1]).

Det er forstaaeligt, at den danske Regering med Spænding maatte imødese det Svar, som en saa bestemt Erklæring nødvendigvis maatte fremkalde, — Frederik den Anden ansaa jo nemlig Vaabenspørgsmaalet for det vigtigste Stridspunkt mellem Rigerne [2]). Det vakte derfor alvorlige Betænkeligheder hos Kongen og hans danske Raader, at man endnu i Midten af Februar ikke havde modtaget nogen Efterretning fra Sendebudene. Det var den almindelige Mening, at Erik XIV formente dem at sende Bud eller Skrivelser til Danmark, og man frygtede vel endog for, at de skulde være blevne fastholdte [3]). Mistilliden til den svenske Konge forøgedes endnu mere, da der i Begyndelsen af Februar

noscunt ensibus uti.» Det er oprindelig en Strofe, som sigter til Rostockerne og lyder saaledes: «Rostochienses sunt velut enses semper acuti; prælia poscunt, sed male noscunt ensibus uti.» Wochentl. rostockische Nachrichten 1752, 50 Stück S. 203.

1) «En tenckseddel paa hues erinde Koruitz Wlfeld hiemmeligenn skal giffue Ko. Mat. aff Swerige tilkiende.» 8 Januar 1563. Geh. Arch. Sverig No. 84 b.

2) Fr. II t. Kurfyrst Avgust 24 April 1563: «wiewol wir die fürderung der wappen als deren unser reputation hengen thut mith unter die fürnembsten setzen.» Geh. Arch. Ausl. Reg.

3) Se Kongens nedenfor nævnte Skrivelse til Ejler Hardenberg og Mogens Gyldenstjerne af 15 Febr. 1563. Johan Friis til Mog. Gyldenstjerne 27 Febr. 1563. Geh. Arch. Danske Kongers Hist. 45 c. Smlgn. en lignende Frygt i Danmark 1559 (Norsk hist. Tidsskr. II, 97).

ankom Folk fra Sverig med Pas, der vare forseglede med det danske og norske Vaaben. Johan Friis og Frands Brockenhus, som under den gamle Statholder paa Kjøbenhavns Slot Mogens Gyldenstjernes Sygdom synes at have havt Befalingen paa nævnte Slot, toge heraf Anledning til selv at begive sig til Kongen, som opholdt sig paa Frederiksborg[1]). Og nu er sandsynligvis den Beslutning bleven tagen, som senere kom til Udførelse, at tilbageholde de svenske Sendebud, som i Midten af Januar vare dragne fra Stockholm med Fuldmagt til at afslutte Giftermaals-Forhandlingerne imellem Erik XIV og Landgreven af Hessens Datter, og som ventedes til Kjøbenhavn i Midten af Februar Maaned, indtil man havde faaet Efterretninger fra de danske Gesandter i Sverig. Det var ikke det første svenske Gesandtskab, som i denne Hensigt var rejst gjennem Danmark. Neppe to Maaneder før havde den svenske Kansler, Niels Gyldenstjerne, paa Gjennemrejsen til Tyskland gjæstet den danske Hovedstad, og skjønt Hensigten med hans Rejse naturligvis skulde være en Hemmelighed for det danske Hof, er det rimeligt nok, at man har anet Sammenhængen. At nu et stateligt Gesandtskab, bestaaende af Mænd, der hørte til Erik XIV.s nærmeste Omgivelser, saa kort efter sendtes sammesteds hen, maatte vække en ikke ugrundet Mistanke om, at Hensigten ikke blot var at afslutte et Giftermaal, men tillige at knytte politiske Forbindelser med en tysk Fyrste, som selvfølgelig kun kunde være rettede mod Frederik II og hans trofaste Forbundsfælle og Svoger, Kurfyrst Avgust af Sachsen. Alle disse Betænkeligheder skimte frem igjennem den vigtige Skrivelse, i hvilken Kong

[1]) Johan Friis t. Frederik II 1 Febr. 1563. Kgl. Bibl. Danske Adels Breve Fasc. 15.

Frederik — den 15de Februar — underrettede Rigets Hofmester, Ejler Hardenberg, og Mogens Gyldenstjerne om sin Beslutning og forlangte deres Betænkning derpaa. Efter først at have mindet om Korfits Ulfeldts og Jakob Brockenhus' Sendelse til Sverig og udtalt sin Frygt for, at det blev dem forment at sende Breve til Danmark, skriver Kongen: «Saa har nu Kongen af Sverig affærdiget nogle af sit Raad at drage her igjennem Riget ind udi Tyskland, og da de ikke have noget Hverv til os, og vi heller ikke kunne vide, hvad deres Bestilling er, ere vi til Sinds at opholde dem, dog med Lempe, indtil vi faa Bud og Besked fra vore Sendebud, som vi have skikket ind udi i Sverig. Begjære derfor strax med dette Bud Eders skriftlige Betænkning, hvad Eder synes raadeligt og godt at være»[1]. Forinden deres Betænkning kan være kommen i Kongens Hænder, tog denne imidlertid Forholdsregler til at sætte sin Beslutning i Værk. Borgemestre og Raad i Helsingør fik samme Dag Skrivelse om ikke at lade nogen «Ubekjendt» komme over til Skaane uden Pas fra Befalingsmændene paa Kjøbenhavns Slot; Tønnis Jude skulde udspørge alle Fremmede, baade svenske og andre Kjøbmænd, om nye Tidender fra Sverig, og endelig fik Bjørn Kaas, Lensmand paa Vordingborg, den 18de Februar Befaling til at forbyde Færgemændene ved Vordingborg at overføre Fremmede, hverken Tyske eller Svenske, som ikke kunde fremvise kongeligt Pas eller Tilladelse fra Johan Friis og Frands Brockenhus[2].

Imidlertid ankom det svenske Gesandtskab til Kjøbenhavn. Allerede den 16de Februar indtraf Hr. Gabriel Chri-

---

[1]) Fr. II t. Ejler Hardenberg og Mogens Gyldenstjerne. Frederiksborg 15 Febr. 1563. Geh. Arch. Tegnelser over alle Lande VII, 307. Jvfr. Hist. Tidsskr. V, 415.

[2]) Tegn. o. alle Lande VII, 302, 308.

sterson Oxenstjerna og Jöran Fincke, først 2 Dage senere Gesandtskabets Chef, Sten Erikson Lejonhufvud. Det var deres Ønske saa hurtig som muligt at forlade Kjøbenhavn, hvorfor de øjeblikkelig bade Johan Friis om at skaffe dem Pas. Kansleren underrettede strax Kongen om Sendebudenes Ankomst; men hvad-enten man nu, som det efter Kongens ovenanførte Brev er rimeligt at antage, vilde forhale Udstedelsen af Passet, eller Kongen, som det berettes af Svaning, var paa Jagt, saa at Budet ikke kunde træffe ham, — der kom intet Pas. Da Sten Erikson ved sin Ankomst til Kjøbenhavn erfarede, at der endnu ikke var indtruffet noget Svar fra Kongen, sendte han selv et Bud til denne med Anmodning om Pas og Underretning om, at Gesandtskabets Maal var at udføre Kong Eriks Hverv i Tyskland, idet han tillige bad Kongen undskylde, at han drog forbi uden at besøge ham[1]). Budet fik tillige Befaling til skyndsomst at begive sig til Færgestedet med Passet og der afvente Gesandtskabets Ankomst, hvis Hensigt det var at forlade Kjøbenhavn den følgende Dag. Da Johan Friis erfarede Sten Eriksons Hensigt, blev han urolig. Han vidste jo, at det var Kongens Ønske, at Gesandterne bleve opholdte og ikke droge bort fra Byen uden kongelig Tilladelse. Han lod derfor Sendebudene gjennem Arild Ugerup anmode om at tøve nogle Dage, og, da Sten Erikson vægrede sig ved at opfylde dette Ønske, sendte han paany Arild Ugerup med den samme indstændige Opfordring tilligemed Løfte om, at de endnu samme Dag skulde faa Besked, da Kongens Sekretær, Hans Skovgaard, ventedes til Byen. De lovede da at blive den Dag over (den 19de Februar). Endnu sent om Aftenen kom Arild Ugerup paany og lovede dem fra

[1]) Sten Erikson t. Frederik II 19 Febr. 1563. Geh. Arch. Sverig 239.

Kansleren, at hvis de ikke den følgende Dag fik deres Pas, skulde det blive sendt efter dem. Den næste Dags Morgen gjorde alle Gesandterne sig rede til at drage afsted. Da Kansleren fik Underretning herom gjennem Borgemester Markus Hess, hos hvem Sten Erikson laa i Herberg, medens Gabriel Christerson og Jöran Fincke boede hos Borgemester Anders Skriver, sendte han paany Arild Ugerup til de Sidstnævnte for at bede dem om at tøve. De svarede: ja, hvis Hr. Sten vil. Arild ilede derpaa til Sten Erikson, hvem han traf ved Maaltidet netop ifærd med at gjøre de sidste Forberedelser til Opbrudet. Hr. Sten spurgte nu om det var Kongens Befaling, at de skulde tøve. Hertil svarede Arild: Nej, men tilføjede, at Kansleren opfordrede dem til at gjøre det for hans (Johan Friis') Skyld, det vilde være en Spot for Kongen, hvis de rede af Byen uden dennes Tilladelse. Sten Erikson beklagede da, at han ikke kunde vise Kansleren denne Villighed; et «iligt» Hverv var ham paalagt, og hans egen Konges Sager maatte gaa fremfor alle andre Hensyn. Hvis Kong Frederik imidlertid ønskede at tale med dem, vilde de gjerne drage ud af deres Vej til ham. Da Arild ingen Befaling havde til at svare herpaa, sendte Sten Erikson Bud til de andre Gesandter, at de skulde gjøre dem rede; han vilde ride til Kjøge og dér afvente Svar fra Kong Frederik. Selv red han iforveien gjennem Byen med fire Svende foran sig. Da de kom til Vesterport, spurgte Vagten dem, hvor de vilde hen. Svendene svarede, at de vilde ud, og gave ingen videre Besked. Det blev dem da betydet, at de ikke kunde komme ud af Porten uden at have Tilladelse af Borgemestre og Raad. De vendte nu tilbage til Hr. Sten, som derpaa red frem og raabte: «Vi skulle ud i Tusind Djævles Navn». Da Vagten atter gjentog Forbudet, svarede Hr. Sten: «Jeg har Intet at

skaffe med Borgemestre og Raad, jeg vil ud og tale med Kongen, jeg giver Borgemestre og Raad og Eder I Prakkere og danske Forrædere 7000 Djævle», og med Sporene i Hesten trængte han ind paa Vagten. Da nu disse holdt Værgerne frem, greb Hr. Sten et Fyrrør, slog Hanen fra og truede med at skyde paa «den Vægter Kristen Jensen», som stod ret for Hesten, hvorpaa denne slog Hesten over Næsen med sit Spyd, saa at den blev sky og kastede sig om, hvorved Vagten fik Tid til at slaa Porten i. Da blev Hr. Sten — som det hedder — hastig og vred og sagde: «I danske Forrædere, der skal blive blodige Pander for det Stykke, I nu have gjort». Han vendte derpaa om og red tilbage med sit Følge; paa Gammeltorv traf han de andre Gesandter, hvem han meddelte, hvad der var hændt, hvorpaa de alle vendte tilbage til deres Herberger. De sendte derpaa Bud til Johan Friis, som imidlertid forgjæves havde søgt Sten Erikson i hans Herberg, og fik nu Befaling til at vente indtil videre Besked[1]).

---

[1]) Der findes talrige Beretninger om Optrinet i Kjøbenhavn, som i det væsentlige stemme overens. I Svanings Retractat (Monumenta II, 155—158) synes den at stamme fra Johan Friis selv; Axel Gyldenstjernes Fremstilling (smstds. S. 253-255), som næsten ordret følges af Resen S. 78—79, dog med den Tilføjelse, som ikke findes andensteds nævnt, at Johan Friis har befalet Anders Godske, øverste Borgemester i Kjøbenhavn, at standse Gesandterne i Porten, støtter sig paa Frederik II.s Brev af 27 Februar til Erik XIV, hvori han meddeler denne Begivenheden. Concept i Geh. Arch. Sverig 238. Tegels Fremstilling (S. 82—84) er fuldstændig forvansket. Endvidere findes to Forsvarsindlæg af 20 Februar og 4 Marts 1563 fra samtlige Gesandter, som ikke afvige fra de trykte Beretninger i noget væsentligt Punkt, men har fyldigere Meddelelser om de Opfordringer, som Arild Ugerup skulde forebringe fra Johan Friis. Geh. Arch. Sverig 239. En særskilt Fremstilling fra Gabriel Christerson og Jöran Fincke af 5 Marts findes i Geh. Arch. Sverig 239, og endelig haves en Beretning fra Borgemestre og Raad i Kjøbenhavn, som er udateret, men maa være nedskreven

Samme Dag, som dette Optrin fandt Sted i Kjøbenhavn, udstedte Frederik II i Sorø et Pas for de svenske Gesandter, ifølge hvilket de frit kunde drage gjennem hans Lande og Riger[1]. Om Aarsagen til, at Kongen saa hurtig forandrede sin kun faa Dage gamle Beslutning og ikke, som han først havde udtalt, oppebiede Efterretninger fra sine Mænd i Sverig, foreligger Intet. Mulig er han i sidste Øjeblik bleven ængstelig for at gribe til en Forholdsregel, hvortil der ikke forelaa anden Grund end en Mistanke; mulig have de Mænd, hvis Mening han havde afæsket, fraraadet et Skridt, som under den stærke Spænding, der fandt Sted mellem Kongerne, kunde synes højst voveligt. I alle Tilfælde var det en mærkelig Skjæbnens Ironi, at Passet skulde blive udstedt maaske netop i samme Øjeblik, som Sendebudene ved deres Optræden umuliggjorde dets Benyttelse. Det ligger imidlertid nær at stille det Spørgsmaal: hvorvidt ere Gesandterne blevne underrettede om, at de ikke maatte forlade Kjøbenhavn uden Pas? Det fremgaar da saavel af Johan Friis' egne Ytringer til Kongen som af Gesandternes Forsvarsindlæg, at de kun ere anmodede om at tøve i Kjøbenhavn, indtil Passet kom. I Svanings Beretning, som i det Væsentlige turde hidrøre fra Johan Friis selv, siges denne vel at have søgt at overbevise Sten Erikson ved at opstille et lignende Exempel: »Hvis Hr. Sten var Statholder i Stockholm, og Johan Friis kom vandrende ind i Sverig til Stockholm og vilde ind i Rusland paa sin Herres Vegne, og Hr. Sten vilde, at han skulde tøve i Byen indtil Kongen af Sverig kom, da lod Hr. Sten ham

før 27 Febr., og som indeholder de fyldigste Meddelelser om Optrinet i Vesterport. Geh. Arch. Sverig 239. Smlgn. forøvrigt Johan Friis' Breve til Frederik II i Danske Magazin IV, 209 ff.

[1]) Tegn. o. alle Lande VII.

intet Sted drage, før han gav hans Herre det tilkjende og fik Svar fra ham tilbage igjen, og vilde det ej heller Andet lempe sig, end at han fik tøve der»[1]. Det synes vel ogsaa at have været Kongens Mening, at det udtrykkelig skulde have været dem forbudt at drage videre uden Pas; thi i en Skrivelse af 21de Februar, som var foranlediget ved et falsk Rygte om, at det virkelig var lykkedes Sendebudene at trænge gjennem Porten, udtaler han til Johan Friis sin Misfornøjelse herover i følgende Ord: «Forfare vi af Budet, at de igaar ere dragne af Kjøbenhavn, hvilket os mere end meget forundrer; havde ikke Andet ventet, end at de skulde blive tilstede og ikke tilladt vorden at afdrage, før de dertil havde fanget vor Bevilling»[2]. Men et saadant bestemt Forbud har Johan Friis ikke udtalt. Han lader Arild Ugerup bede Sten Erikson om at tøve «for hans (Johan Friis') Skyld», han er endnu saa usikker med Hensyn til Kongens Mening og saa ængstelig for at paatage sig noget Ansvar, at han den 19de Februar udtrykkelig spørger Kongen, om han skal forbyde dem at drage bort eller lade dem gaa, — «de kunne jo dog ikke naa længere end til Vordingborg», tilføjer han[3]. Den Udvej, han da greb til, at stille Kjøbenhavns Borgemestre og Raad frem i Brechen[4], var ikke saa daarlig udtænkt; thi her vilde man kunne skyde sig ind under, hvad der var almindelig Skik og Brug. I Borgemestrenes og Raadets Indberetning om Sagen hedder det nemlig: «Efter gammel almindelig Befalingsbrug, som i mange Aar har været holdt her i Kjøbenhavn og ogsaa nu er befalet,

---

1) Rørdam, Monumenta II, 156.
2) Fr. II til Johan Friis. Sorø 21 Febr. Tegn. o. alle Lande VII.
3) Danske Mag. IV, 211.
4) If. Resen S. 78 har Johan Friis befalet Borgemester Anders Godske at forbyde Gesandterne at drage ud af Byen uden Pas.

at Borgemestrene skulle have flittigt Tilsyn med hvad Folk, der drager ud og ind af Porten, have disse altid ladet beskikke Vagt i alle Portene om Dagen med Befaling at skaffe »Beskeden» af alle Fremmede, som drage ud og ind.» Det er let at forstaa, at man i denne Beretning, som netop blev forfattet for at sendes til Kong Erik, ikke har fundet sig foranlediget til at nævne, at man særlig i dette Tilfælde havde paalagt Borgemestrene at holde nøje Tilsyn.

Der er endnu een Omstændighed, som taler til Gunst for Sten Erikson. I de Forhandlinger om Fred og Forbund, som i det foregaaende Aar vare blevne førte mellem Gesandter fra begge Lande og i hvilke ogsaa han havde taget Del, var man kommet overens om, at Legater og Sendebud, Brevdragere, Kjøbmænd og andre private Personer skulde kunne drage frit igjennem Landet, naar de havde Bevis eller Pasbord fra deres Herre og Husbond eller de Steder, de kom fra[1]). Herpaa beraabte Gesandterne sig ogsaa i deres Skrivelse af 20de Februar, hvori de fremstillede Sagen for Kong Frederik, idet de udtalte, at de havde ventet at blive tilstedt en fri »stratte och renn vegh» ifølge det Forbund, som var mellem Rigerne, og efterat en stadig Fred var bleven udraabt i Hans Majestæts (af Sverigs) Land og Rige.

Medens det saaledes synes givet, at Sten Erikson har handlet i god Tro, og at der virkelig er nogen Sandhed i den Ytring, han senere lod falde, at havde han vidst, at det var Kongens Vilje, at han skulde blive, vilde han ikke »have draget over en Rendesten endsige længere», saa er forøvrigt hans Optræden i Kjøbenhavn ingenlunde fri for Dadel. Af Samtidige skildres han som en grov og hidsig

---

[1]) Saaledes bl. A. i Forhandl. i Avgust og Septbr. 1562. Geh. Arch. Sverig 31.

Mand, ikke uden Talent og Dygtighed, men med en stærk udpræget Selvfølelse[1]). Den indflydelsesrige Stilling, han havde indtaget i Sverig som Kong Gustavs Svoger og meget betroede Mand, en Stilling, som han endnu bevarede i Begyndelsen af Kong Eriks Regering, maatte give ham høje Tanker om hans eget Værd og Betydning. Med Johan Friis har han upaatvivlelig ikke staaet paa en god Fod. Saavel dennes bekjendte antisvenske Sindelag, som særlig hans personlige Stridigheder med det svenske Kongehus maatte gjøre ham til en i høj Grad forhadt Person i denne Kreds. Det ses ogsaa af Beretningerne, at Sten Erikson ved denne Lejlighed har vist megen Uhøflighed ligeoverfor Johan Friis: han skriver om Pas uden at underrette Kansleren herom[2]), skjønt denne havde paataget sig at skaffe det tilveje; han synes ikke engang at have indladt sig i nogensomhelst personlig Forhandling med Kansleren, uagtet denne som Statholder paa Kjøbenhavns Slot og Kongens Repræsentant i dennes Fraværelse kunde gjøre Fordring paa Høflighed fra de Svenskes Side. Senere vilde han ikke modtage Johan Friis, som gjennem Arild Ugerup havde opfordret ham til en Samtale, ej heller Borgemestrene, som Kansleren havde bevæget til at gaa til Hr. Sten og gjøre ham deres Undskyldning for »det Rumor i Porten«[3]). Og

---

[1]) I S. Lönboms Historiska Uplysningar II, 29 ff. giver en Samtidig en meget ugunstig Karakteristik af Sten Erikson, han kaldes »et stort, grovt, udygtigt Menneske«. I »Compendium af händelserna under Konung Eriks Regering« benævnes han et godt Hoved og »en oblyg man«. (Handl. rör. Skand. Hist. III, 29.) Karl den Niende, hans Søstersøn, kalder ham i sin Rimkrønike: »rätthrådigh, huldh och goder«. (Konung Carl IXdes Rim-Chrönika S. 34.)

[2]) Dette berettes udtrykkelig hos Axel Gyldenstjerne, Monumenta II, 254.

[3]) Danske Mag. IV, 211—213.

endelig viser den hidsige og opfarende Maade, hvorpaa han opførte sig ligeoverfor Vagten, at han maa have været en Mand uden Selvbeherskelse. Det blev senere den væsentligste Anke imod ham, at han havde ladet falde saa skarpe og truende Ord imod alle Danske, Ord, som han selv maatte erkjende at have sagt, om han end undskyldte sig med at have udtalt dem »i Hastighed, og kun ment dem, som havde gjort denne Fortræd«. De øvrige Gesandter kom ikke til at spille nogen fremtrædende Rolle, og det synes endog, som om de have misbilliget Hr. Stens Optræden, idet de senere bade Kongen om ikke at maatte undgjælde for, hvad han havde sagt eller gjort[1]).

Samtidig bleve imidlertid alle Svenske, som befandt sig i Riget, anholdte og forhindrede i at drage videre. Saaledes Arvid Gustafson Stenbock, en Broder til Gustav Vasas tredje Gemalinde, som var paa Gjennemrejsen til Tyskland, men, som det synes, ikke i noget offentligt Hverv[2]), endvidere Adelsmanden Lasse Lukasson, Hans von Ritberch, en tysk Adelsmand, som stod i svensk Tjeneste, Franskmanden Johannes à Herbouville, som jævnlig benyttedes af Erik XIV især i hans Giftermaals-Underhandlinger, flere Kjøbmænd, Brevbud og Udsendinge fra Private[3]).

Saasnart Kong Frederik havde faaet nejagtig Underretning om, hvad der var hændt i Kjøbenhavn, besluttede han selv at drage til Hovedstaden, hvortil han ogsaa blev opfordret af Johan Friis, som naturligvis maatte ønske at

---

[1]) Gabriel Christerson og Jöran Fincke til Fr. II 2 og 5 Febr. Geh. Arch. Sverig 239.

[2]) Arvid Stenbock t. Johan Friis, udat. men fra Febr. 1563, hvori han beder om et Pas, og erklærer, at han Intet har at skaffe med Hr. Sten. Geh. Arch. Sverig 239. Smlgn. Ny kirkeh. Saml. III, 493.

[3]) En Fortegnelse over disse findes i Geh. Arch. Sverig 239.

blive befriet fra det alvorlige Ansvar, som hvilede paa ham. Nogle Dage efter kom han ogsaa til Staden og lod foranstalte en Undersøgelse, idet han afkrævede Borgemestre og Raad i Kjøbenhavn en Beretning om det Skete. Denne blev ogsaa afgiven og sendt til Sverig som Bilag i et Brev til Kong Erik, hvori Frederik II fremstillede Sagen som en Haan, der var vederfaret ham, og spurgte Kongen, om det var hans Vilje, at hans Gesandter med Trods skulde ride gjennem Danmark[1]). Derimod lod han ikke de svenske Gesandter komme til Forhør, afkrævede dem ikke engang nogen Erklæring om det Skete[2]), men drog strax bort igjen fra Kjøbenhavn efter at have givet Befaling til, at hele Sagen skulde bero, indtil der kom Svar fra Kong Erik. Det blev Gesandterne tilladt at bevæge sig frit omkring i Byen, og der syntes endog at indtræde et fortroligere Forhold imellem dem og Johan Friis. De havde gjentagne Sammenkomster, og Hr. Sten foreslog endog Kansleren et Middel til at bilægge Stridighederne imellem Kongerne. Det bestod deri, »at eftersom Historien viser, at Matroner, Dronninger og Fyrstinder af Naturen have den Gave at gjøre Uvenner til Venner», burde Enkedronningen af Danmark og Enkehertuginden af Sachsen, begge Kongers Mormoder, mægle mellem disse tvende Herrer, hvilket vilde udrette mere end 10 Legationer[3]).

Da indtraf i Begyndelsen af Marts de længe ventede Efterretninger fra de danske Gesandter i Sverig, og faa

---

[1]) Fr. II til Erik XIV. Concept i Geh. Arch. Sverig 238.

[2]) Gesandterne klage herover i Skrivelse af 28 Febr. til Fr. II og bede om at maatte komme til Forhør, for at hver maa tyde sine egne Ord. Geh. Arch. Sverig 239.

[3]) Danske Mag. IV, 214. St. Erikson t. Johan Friis. Geh. Arch. Sverig 239.

Dage efter Gesandterne selv. Det Svar, de medbragte, var dateret Upsala den 16de Februar; det gik ud paa, at Erik ingenlunde vilde aflægge det danske og norske Vaaben undtagen paa den Betingelse, at Kongen af Danmark ogsaa aflagde de tre Kroner[1]. Efter dette Svar anses Krigen for uundgaaelig i Danmark. Saavel det holstenske som danske Raad indkaldes til Palmelørdag i Kjøbenhavn[2], og i fortrolige Skrivelser til sin Svoger Kurfyrst Avgust af Sachsen lægger Kongen ikke Skjul paa sin krigerske Stemning. Allerede den 6te Marts skriver han, at da Kong Erik ikke vil opgive det danske og norske Vaaben, driver den højeste Nødvendighed ham til med mere Alvor at varetage sine Interesser, og en Maaned efter hedder det: »Nu da Forholdene ligesom af sig selv føre hen til en Krig med Sverig, tragte vi efter i Guds den Almægtiges Navn at benytte saadan Lejlighed«[3]. De Forslag, som fremkom fra begge Kongerne om en fredelig Bilæggelse af Stridighederne, havde derfor ikke anden Betydning end at bidrage til at trække Afgjørelsen ud, indtil Krigsforberedelserne vare trufne.

Under disse Forhold kunde der naturligvis ikke være Tale om at løsgive Gesandterne eller om blot at lade enkelte af dem fortsætte Rejsen. Deres Haab om Frigivelse maatte endnu mere formindskes, da det i Slutningen af Marts opdagedes, at de gjennem en tydsk Præst, Josias Reich, havde villet sende Underretninger til Sverig saavel om deres egne Forhold som om de Krigsforberedelser, man traf i Danmark. Præsten blev greben, just som han vilde stige i Færgen, og bekjendte siden, at han foruden andre

[1]) Tegel S. 71—74.
[2]) 12 Marts 1563. Tegn. o. alle Lande VII, 317.
[3]) Archiv f. die sächs. Gesch. II, 388, 393.

Oplysninger ogsaa skulde have givet Kong Erik det Raad »at udbedre det Gjærde, som var sønderrevet og hele de friske Saar», det vil sige, at Kongen burde forsone sig med Stæderne og slutte Fred med Polen[1]). Opdagelsen heraf gav Anledning til, at man underkastede Gesandterne en strængere Behandling. Istedenfor at de hidtil kun havde været indmanede i deres Herberger, besluttede man nu at sende dem til Kallundborg. Den 30te Marts blev Sten Rosensparre udnævnt til Lensmand paa Kallundborg Slot og fik samtidig Befaling til at modtage de svenske Gesandter, tilfly dem gode Kammere og skaffe dem godt Underhold, »dog at I dette stille og uformeldt hos Eder selv beholder og derom Intet lader Eder mærke» [2]). Deres Papirer bleve dem fratagne, og endnu findes i Gehejmearkivet Kong Eriks egenhændig undertegnede Giftermaalstraktat med Landgreven af Hessens Datter. Den 16de April sendtes de tre Gesandter tilligemed Arvid Gustafson Stenbock til Kallundborg, de andre Fanger bleve satte i Forvaring paa Draxholm[3]).

Det blev et langvarigt Fangenskab, Sten Erikson blev først løsgivet i Januar 1565, Gabriel Oxenstjerne og Jöran Fincke maatte vente endnu 2 Aar, inden de bleve udløste.

---

2. Om Fangers Behandling og Udvexling.

Medens Hærførernes og Krigernes Bedrifter altid have været sikre paa at vække baade Samtidens og Eftertidens levende Deltagelse og Opmærksomhed, og hvad enten Sejr eller Nederlag fulgte deres Faner, have fundet deres Plads

---

[1]) Danske Mag. IV, 216. Josias Reichs Bekjendelse. Geh. Arch. Danske Kongers Hist. 46.

[2]) Tegn. o. alle Lande VII, 335.

[3]) Danske Samlinger 2 Række II, 186.

i Historien, saa tier denne derimod om deres Skjæbne fra det Øjeblik af, at Fangenskabets Porte lukke sig efter dem. Ingen spørger om de mange Ydmygelser og Lidelser, som Fangen maa gjennemgaa, Ingen om de skuffede Forhaabninger, som en mere eller mindre fjern Udsigt til at gjenvinde Friheden kalder tillive. Det er Hensigten i den følgende lille Afhandling for Syvaarskrigens Vedkommende at gjenoprette det Forsømte, forsaavidt de tarvelige Kilder og Datidens ordknappe Maade at udtrykke sig paa sætte os istand dertil.

I et Aarhundrede som det sextende, hvor Krigene førtes med en Grumhed og Umenneskelighed, hvortil der ikke findes mange Sidestykker i Historien[1]), tør man vel ikke vente at finde meget af den Humanitet i Behandlingen af Fangerne, som nyere Tiders Krigsbrug hjemler. Ikkedestomindre overraskes man ved at møde mange Spor af Forsøg paa at mildne Fangelivets Besværligheder, men det maa dog strax tilføjes, at det var Undtagelser fra Regelen, som væsentlig kom de Højerestillede i Samfundet tilgode. Vi maa i saa Henseende skjelne mellem den menige Soldat og Befalingsmanden, som i Regelen var Adelsmand. Denne Sidste nød i det Hele, som vi senere skulle se, en ret hensynsfuld Behandling, medens den Første i fuldt Maal maatte gjennemgaa alle de Forhaanelser og Lidelser, som et mangeaarigt Fangenskab førte med sig.

Fælleds for alle Fanger, baade Menige og Befalingsmænd, var Deltagelsen i de forsmædelige Triumfindtog, som fremfor alle Erik XIV i Lighed med Romerfolket lod sine

[1]) Smlgn. Beretningen om St. Quontins Indtagelse 1558 hos J. L. Motley, The rise of the dutch Republic, London 1863, S. 96—98, og om Rønnebys Erobring og Plyndring 1564 hos H. F. Rørdam, Monumenta Historiæ Danicæ II, 296—298.

sejrrige Feltherrer, sig selv indbefattet, blive til Del. I Aarene 1563—1566 fandt han Lejlighed til idetmindste een Gang hvert Aar at forlyste Stockholms Indbyggere med et højtideligt Indtog, i hvilket de i Krigen tagne danske Fanger spillede en Hovedrolle. Han var uudtømmelig i at finde paa nye Maader til ret at gjøre dette Optog fornøjeligt for Tilskuerne og forsmædeligt for Deltagerne deri. Snart dansede Kongens egen Hofnar, Herkules, snart Bønder foran Toget, spillende paa Sækkepiber, en Hentydning til, at de Danske i Smædeskrifter havde udtalt, at de nok skulde lære Svenskerne at danse efter deres Sækkepiber. Snart var det det erobrede Bytte, Faner, Skjolde, Vaaben etc., som, malerisk opstillet paa Vogne, blev kjørt foran de Fangne. Derpaa fulgte disse selv, ordnede i Rækker to og to, eller paa militær Vis inddelte i Fænniker. I Almindelighed var alt Haaret forinden blevet raget af dem for at gjøre dem let kjendelige og hindre dem i at undslippe; kun »en Munkekrands blev siddende oven over Ørene som paa Narre«, siger Axel Gyldenstjerne i sin Skildring af Krigen. Tidens skarpe Adskillelse mellem Adelige og Uadelige gav sig imidlertid ogsaa tilkjende i et Optrin, hvor iøvrigt alle bleve slaaede over een Læst. De Fribaarne vare nemlig koblede sammen to og to med hvide Silkebaand, de Ufrie derimod med forsvarlige Hampesnore. Undertiden pyntedes ogsaa deres Ærmer med en gul Klud, paa hvilken var syet de to Bogstaver E og F, dog saaledes at E'et stod oven over F'et for at antyde, at Kong Erik havde sejret over Kong Frederik. Under Trommers og Trompeters Klang førtes Fangerne med hvide Kjæppe i Hænderne gjennem Staden op til Slottet, hvor Kongen fra et Vindue betragtede det forbidragende Tog, medens hans Musikanter stode opstillede i Slotsgaarden og spillede paa Piber og Trompeter

«dem til Spot». Herfra gik Toget videre gjennem Byens Gader, op og ned. Overalt vare enten kostelige Tapeter udhængte, som forestillede Optrin af den svenske og den «trojanske» Historie, eller Vaabenskjolde opstillede, i hvilke det svenske, danske og norske Vaaben vare føjede sammen til eet og paa hvis ene Side stod skrevet med store Bogstaver: «quod voluit, deus dedit», medens paa den anden Side Cæsars berømte Ord: «veni, vidi, vici» vare malede. Tilsidst bleve alle førte ud paa Södermalm, hvor Baandene bleve løste og hver derpaa ført til det for ham bestemte Fængsel. Intet Under, at Sligt maatte forbitre Fangernes Sind. «Kan jeg ikke fuldt sige Dig den Spot, som jeg har lidt for min Herres og Konges Skyld», skriver Arild Ugerup til Hans Skovgaard; «vare vi dog ingen Forrædere», tilføjer han [1]).

Det synes ikke, at Kong Frederik har søgt at efterligne Erik XIV i Opførelsen af slige unyttige og kun ophidsende Skuespil. Da Daniel Rantzau i Begyndelsen af Aaret 1568 vendte tilbage fra sit berømmelige Felttog i Sverig, førende en Skare af Fanger, hvoriblandt nogle af Sveriges ypperste Mænd, med sig [2]), blev Hofsinden Ludvig Munk sendt ud

---

1) E. J. Tegel, Konung Erics den XIV.s Historia S. 88, 140, 176 f., 218 f., Rørdam, Monum. Hist. Dan. II, 340 f., Danske Samlinger 2 Række II, 193, G. O. Westling, Det nordiska sjuårskrigets historia i Historiskt Bibliotek, utg. af C. Silfverstolpe 1879 S. 521. Arild Ugerup t. Hans Skovgaard. Stockholm 9 Novbr. 1564. Geh. Arch. Danske Kongers Hist. 52. Ogsaa Gustav Vasa havde Smag for denne Slags Forlystelser, se Beretningen hos Peder Swart, Gustaf I.s Krönika S. 112 f. om Bispen Peder Sunnanvæder og Domprovsten Mester Knuds Indtog i Stockholm ved Fastelavnstid 1526.

2) Danske Mag. 3 Række II, 98—100. Den her indførte Liste over svenske Fanger er fejlagtig henført til Slaget ved Svarteraa; den er en Fortegnelse over de paa Daniel Rantzaus Tog i Sverig 1567—68 gjorte Fanger.

til Hvidøre for at tage imod Fangerne. Han holdt her en lang Tale til dem, som blev besvaret af den svenske Feltherre, Hogenskild Bjelke, paa alle Fangers Vegne, hvorpaa disse førtes ind til Kjøbenhavn, uden at man hører Tale om noget forsmædeligt Optog[1]). At man dog ogsaa her lod det gamle Ord: Spot og Skade følges ad, vederfares Ret, viser en Ytring i Herluf Trolles Brev til Frederik II efter Sejren over Jakob Bagge i Slaget under Øland den 30te og 31te Maj 1564. »De Skaaler«, skriver han, »Eders kgl. Maj. drak mig til, haver jeg underdanigst med alt dette gode Selskab nu udi Fredags gjort Eders kgl. Maj. Ret med. Jakob Bagge og de andre Svenskere drak samme Skaaler med, endog jeg tror, de gjorde det ikke gjerne»[2]).

Fra Triumfindtoget gik Fangens Vej til Fængslet, og af dettes Beskaffenhed afhang for mange og lange Aar hans Ve og Vel. De Menige vare, som allerede omtalt, i saa Henseende værst farne. I Sverig bleve nogle sendte til Landets Yderpunkter, til Estland og Finland, hvor de fordeltes paa Fæstningerne og Slottene og bleve benyttede til Jordarbejder paa lignende Maade, som man i den nyeste Tid har set Tyskerne i Krigen 1870—71 anvende de franske Fanger til Udførelsen af større Vejanlæg[3]). Andre sendtes til Salbjerget (Sala Grube), hvor de holdtes til Arbejde, smeddede i Jern og Bolt, for at gjøre Gavn for Føden[4]). Man gribes af en vemodig Følelse ved at læse følgende Beretning om de Forhaabninger, hvormed disse Fanger

[1]) Tegel a. St. S. 273. Frederik II t. Frants Brockenhus. Hafnie 18 Febr. 1568. Tegn. o. alle Lande IX, 475.

[2]) Danske Mag. III, 189.

[3]) I Schwerin kaldes et saadant Vejanlæg: Der Franzosenweg.

[4]) C. Adlersparre, Afhandling om krigsväsendet från Gustaf I.s död till Gustaf II Adolf i Vitterhets och Antiquitets Akademiens Handlingar XVII, 375.

imødesaa en Bedring i deres Kaar af det sejrrige Udfald af Hertug Johans Opstand mod Erik XIV 1568. »Da gik fra Salbjerget saa mange Fanger, som der var, og gave sig til Upsala. De bleve anklagede for Hertug Johan i Feltlejren for Stockholm; de supplicerede, men bleve ikke bønhørte og afvistes af Hertugen, Grev Per Brahe og Hr. Sten Erikson med saadan Besked, at de skulde vide, at de slap ikke endnu af Sverig, og at de svenske Fanger sade ikke paa Silkedyne i Danmark. De beklagede sig videre for Hertugen, at de arbejdede med Livsfare, fik mange Hug og ingen Mad, hvortil han svarede, at de skulde give sig i Gruben igjen, og at de skulde faa Mad nok og ikke nødes til at arbejde uskjelligen. De bade, at Hertugen vilde unde dem et kristeligere Fængsel, end de hidtil havde havt, hvortil han mente sig Intet at kunne gjøre og henviste dem med Skrivelse til Upsala til de fangne danske Herremænd, lydende, at de skulde handle med Fangerne og bevæge dem til at begive sig i Gruben igjen, hvis de ikke alle vilde nyde ondt deraf. Herremændene talede til Fangerne, men de kunde ikke bevæge dem dertil eller faa andet Svar af dem, end at de allesammen endrægteligen begjærede et kristeligere Fængsel eller en kristelig Død. Peder Daa og Albert Beck sendtes fra Upsala til Stockholm til Hertug Johan paa Fangernes Vegne, men hvad Besked de fik, det veed jeg ikke« [1]).

Ulige blidere Kaar havde de Fanger, som enten bleve anbragte hos Borgerne i Kjøbstæderne eller sendte ud paa Landet for at arbejde paa Herremændenes Gaarde eller hos Bønderne, hvis Sønner og Tyende vare i Krigstjeneste og

[1]) Danske Kongers Hist. 46, jvfr. Rørdam, Monum. Hist. Dan. II, 420, Bergius, Konung Carl den IXdes Rim-Chrönika S. 27 f.

som derfor manglede Arbejdsfolk. Men deres Antal har sikkert ikke været stort. Paa den ene Side maatte Regeringen nære Betænkeligheder ved at anbringe Fanger paa denne Maade, da Lejligheden til at undslippe var ulige lettere her, end hvor de Fangne saaledes som i Fæstningerne og paa Sølvværket vare stillede under stræng Opsigt. For at hindre Undvigelse blev derfor hver 8de eller 14de Dag deres Haar afraget, en Forholdsregel, som tillige hver Søndag forkyndtes fra Prædikestolen, forat Almuen desto lettere kunde passe paa. Paa den anden Side turde Begjæret efter at modtage Fanger ikke have været synderlig stort, hvor velkommen end en Forøgelse af Arbejdskraften maatte være for Landmanden og Haandværkeren. Thi der var knyttet den ubehagelige Betingelse dertil, at Modtageren skulde være forpligtet til at stille en Soldat for hver Fange, der undslap, og i visse Tilfælde endog indtræde i den Undvegnes Sted som Fange[1]). Tør man tro Jöran Person, nød imidlertid Fangerne, i alle Tilfælde i Stockholm, en ikke ringe Frihed. Han klager over, at en hel Hob «Jydefanger» den ene Søndag efter den anden i et Antal af 15, 16 ja 20 Stykker have og holde deres «bryllop» og «stinge» sig ind blandt Borgerne der i Staden, ja en stor Hob sætter sig paa begge «Malmene»[2]). Og man kan vel ogsaa antage, at i Aarenes Løb ere mange Fanger blevne ligesom hjemme i den Stad eller paa den Gaard, hvor de vare indsatte, og at der efterhaanden er bleven indrømmet dem en større Frihed, end de Styrende ansaa for tilraadeligt. Men Størsteparten har dog vistnok havt Grund til at fremføre de samme

[1]) Adlersparre i Vitterh. Antiq. Akad. Handl. XVII, 375 ff., smlgn. C. Adlersparre, Histor. Samlingar II, 18 f. og Tegel a. St. S. 99.
[2]) Jöran Person t. Olof Larsson og Siward Kruse 24 Decbr. 1565. Acta hist. Erici XIV. Rigsarch. i Stockholm.

Klager som dem, der 1568 bleve udtalte af Fangerne paa Salbjerget, og det kraftige og fyndige Brev, i hvilket Herluf Trolle 1564 opfordrede Erik XIV til at lade Danske og Lybske vederfares en bedre Behandling, har sikkert været vel fortjent, om end uden Virkning[1]).

Der mangler nu heller ikke Klager fra svensk Side over, at de Danske behandlede den menige Mand strængt, og baade Erik XIV og Jöran Person have udtalt saadanne[2]). I Virkeligheden synes disse imidlertid at have været mindre berettigede. Undertiden er der vel fra Befolkningens egen Side udøvet en Slags Lynchjustits som Hævn for den Vold og Overlast, der var paaført den selv. I Efteraaret 1564, efterat den svenske Hær havde trukket sig tilbage fra Blekinge, overlod Greven af Schwartzburg 13 Fanger i den vistnok indtil Raseri ophidsede Befolknings Hænder, som de kunde udløse eller gjøre med, hvad de selv vilde. De skjøde dem imidlertid ihjel paa Stedet[3]). Den danske Regering har vel ogsaa ligesom den svenske anvendt Fangerne til Udførelsen af forskjellige Arbejder, saavel paa Holmen i Kjøbenhavn som andensteds[4]). Der er maaske endog Mulighed, skjøndt intet Bevis for, at de maatte arbejde i de norske Bjergværker[5]), men vi høre ikke tale om, at Krigsfanger bleve holdte fængslede i Jern og Bolt eller smeddede

---

[1]) Danske Mag. III, 277 f. Fr. II skriver til Herluf Trolle 2 Avg. 1564, at han henstiller til ham selv, om han vil afsende Brevet eller ej. Tegn. o. alle Lande VIII, 87.

[2]) Jöran Person t. Claude Collart 12 April 1565. Geh. Arch. Sverig 79, smlgn. Tegel a. St. S. 116.

[3]) St. Rosensparre t. sin Moder 1 Octbr. 1564. F. R. Friis, Efterretn. om Familien Rosensparre S. 42, smlgn. Resen a. St. S. 121.

[4]) Fr. II t. Mogens Gyldenstjerne 13 Decbr. 1565. Befaling at sende nogle svenske Fanger fra Kjbhvn. til Sylvester Franke, som har begjæret nogle Arbejdskarle. Tegn. o. alle Lande VIII, 449.

[5]) Norske Rigsregistranter I, 424 f.

paa Galejerne[1]). I Regelen lod man sig nøje med at sende dem i Indkvartering hos Borgerne i Kjøbstæderne, hvor de vel maatte arbejde for Føden, men forøvrigt nød en saa stor Frihed, at det opvakte Frygt hos Regeringen. »Vid«, skriver Kongen den 1ste Februar 1565 til Folmer Rosenkrands, Lensmand paa Aarhusgaard, »at vi have erfaret, hvorledes de svenske Fanger, som vi have ladet indlægge i vor Kjøbstad Aarhus, skulle udgaa paa Gaderne og have deres Samtale og Omgængelse med Fremmede, som did komme, saavelsom med vore egne Undersaatter der udi Byen og ikke ville blive i deres Herberger, som Fanger bør.« I Nestved, fortalte man, gik Fangerne ikke alene frit omkring i Byen, men endog »udi Marken«, hvorfor Kongen befalede Mogens Gyldenstjerne at sende dem tilligemed Fangerne i Kjøbenhavn til Holsten; der skulde Kongen nok vide at lade dem bringe til Steder, hvor de kunde være vel forvarede. Men i Almindelighed udstedtes kun et Forbud mod, at de gik »ud over Rendestenen«, og en Befaling til Borgerne om at hindre dem i at skrive eller paa anden Maade »bruge noget Forræderi«. Vare de gjenstridige, skulde Byfogden indsætte dem »paa det Sted, hvor han igjen vidste at finde dem«[2]).

Antallet af menige Fanger har sikkert ikke været ringe. Selvfølgelig kan det end ikke tilnærmelsesvis bestemmes,

---

[1]) Naar Fr. II 17 Decbr. 1569 befaler Peder Oxe at lade alle de Stralsundere, som vare paa de Skibe, der sidst bleve tagne, »smedde paa Galejen« (Tegn. o. alle Lande X, 483), sigtes herved til Fribyttere.

[2]) Fr. II t. Folmer Rosenkrands 1 Febr. 1565. Tegn. o. alle Lande VIII, 220, Fr. II t. Mogens Gyldenstjerne 24 Sept. 1564 (smstds. S. 137), Fr. II t. Bgm. og Raad i Viborg, Lemvig og Varde 22 Febr. 1566 (smstds. S. 487). Om Udtrykket »ud over Rendestenen« smlgn. Troels Lund, Danmarks og Norges Historie i Slutn. af det 16de Aarh. I, Anden Bog, S. 65 f.

men enkelte Angivelser kunne dog give et Begreb derom. I Slaget under Bornholm den 30te Maj 1563 mistede de Danske 800 Mand fangne foruden Befalingsmændene, det følgende Aar i Avgust Maaned maatte tre danske Skibe med en Besætning af 600 Mand overgive sig, og i Juli 1565 i det uheldige Slag under Bornholm vandrede paany 700 Mand med Admiralen Otte Rud i Fangenskab. Omvendt bleve over 700 Svenskere fangne i Norge, da Claude Collart gjorde sit uheldige Felttog i det nordenfjeldske Norge 1564, ligesom ogsaa Slaget ved Marekær 1563 og Daniel Rantzaus sejrrige Felttog i Sverig 1567—1568 bragte et ikke ringe Antal Fanger i de Danskes Hænder. Vel traadte talrige tyske Krigsfolk, som saaledes bleve fangne, ofte over i Modstanderens Rækker og bleve Fjender af det Folk, for hvem de nys havde kæmpet; men Fangernes Antal var dog saa betydeligt, at det ofte blev vanskeligt nok at faa Plads til dem. Erik XIV mente derfor ogsaa, at det var bedre at dræbe de Menige end at tage dem tilfange, »da her er altfor mange af det Selskab iforvejen«, ligesom han befalede, at de »Jydefanger«, som vare førte til Estland, skulde sendes til Rusland og der sælges, en Befaling, som dog ikke synes at være bleven udført[1]). Den samme Opfattelse udtales af Jöran Person, naar han siger: »Var det meget bedre at uddøde dem (Fangerne), end at de her i Sverig findes skulde«, og Arild Ugerup kunde fra Stockholm skrive: »Kan jeg her kjøbe et Jydehoved for en Firik«[2]).

---

[1]) Westling i Hist. Bibliotek 1879 S. 520, Adlersparre a. St. S. 375 f. E. M. Fant, Handl. till uplysning af Sveriges historia II, 11.

[2]) Jöran Persons ovennævnte Brev af 24 Decbr. 1565 i Rigsarchivet i Stockholm. Arild Ugerup t. Hans Skovgaard 9 Novbr. 1564. Danske Kongers Hist. 54.

Til de adelige Fanger toges der naturligvis større Hensyn end til de Menige. Dels kunde der ventes en betydelig Sum i Løsepenge, dels beklædte Adelsmanden for det meste ifølge sin Stilling i Samfundet en Anførerpost. De fordeltes saavel i Sverig som i Danmark omkring paa de kongelige Slotte, hvor de som oftest beholdt en eller flere af deres Tjenere og en Kapellan til Opvartning[1]). Jævnlig fik de Tilladelse til at ride og bevæge sig i fri Luft, dog i Almindelighed under Bevogtning, naar de iforvejen havde givet en edelig Forsikring om «ikke at ville vige eller forholde sig paa anden Maade, end som en ret Adelsmand egner og bør», ikke at skrive eller skikke Bud uden Lensmandens Samtykke, medens der til Gjengjæld lovedes dem «en ærlig og kristelig Traktering». Erik XIV plejede at skærpe Forskrivningen ved at true den, som brød den, med at holde ham for «ordløs, menedersk og for den, som har glemt Ære og Redelighed, og yderligere lade udskjælde og udraabe en saadan afmalet Person for alle kristne Herrer, Potentater, Befalingsmænd og for alle Stænder»[2]). Der synes dernæst at have været en stiltiende gjensidig Overenskomst mellem begge Landes Adel om at gjøre, hvad man formaaede, forat Fangenskabets Byrde kunde lettes saa meget som muligt. Ved gjensidig Pengehjælp, ved at gaa i Forbøn hos Kongerne, undertiden endog ved at stille

[1]) Skoledegnen, som forklædt besøgte Jakob Brockenhus paa Örby, siger: «og giver han sig meget, at han ikke maa have sin Præst hos sig». Danske Mag. VI, 357. Det fremgaar imidlertid af et Forpligtelsesbrev, udstedt af 12 danske Adelsmænd den 26 Decbr. 1567, at det i Almindelighed var tilladt; de forpligte sig her for dem selv, deres Kapellaner, Tjenere og Drenge. Sverig 288.

[2]) Som Exempler kunne anføres det i forrige Anm. nævnte Forpligtelsesbrev og Arvid Stenbocks dat. Kallundborg 5 Novbr. 1563. Sverig 72.

Sikkerhed for Fangernes Tilstedeværelse og derved skaffe disse noget større Frihed, samt endelig ved en ivrig Virksomhed for Udvexling af Fange mod Fange søgte man baade i Danmark og Sverig at mildne sine fangne Landsmænds Kaar i det fremmede Land. Selv Jöran Person, der nærede et saa glødende Had til alle Danske, har ikke været uvillig til at forstrække danske Adelsmænd med Penge[1]. Det var dog især Kvinderne, og fremfor alle de Fangnes Hustruer og Mødre, som spillede Hovedrollen i disse diplomatiske Bedrifter. Sten Erikson Lejonhufvud har derfor vistnok truffet det Rette, naar han skriver til Frants Brockenhus' Frue, Anna Tinhus, at særlig burde de gode Fruer, hvis Mænd vare fangne, virke for gjensidig Udløsning af Fangenskabet, »saa at mange bedrøvede Hjerter maatte blive husvalede« [2].

I Sverig synes Admiralen Jakob Bagges Hustru, Anna Jonsdatter, at have været særlig virksom i denne Retning. Jakob Brockenhus, Malte Jensen Sehested, Albert Beck, Peder Daa og flere nævnes som hendes Skyldnere, til Gjengjæld gjorde deres Slægtninge og Venner hendes Husbond Tjenester. Paa dennes Opfordring lagde hun gode Ord ind for Fangerne hos Kongen og Befalingsmændene paa de kon-

---

[1]) Saaledes skriver Malte Jensen (Sehested) til sin Hustru Sofie Bilde, Tavastehus 26 Avg. 1564: »Dersom Du eller nogen af vore Venner kan gjøre de gode Mænd, som ere der i Landet, Hr. Gabriel Christerson og Hr. Jørgen Fincke, noget tilgode, saa gjør det.« Sverig 72. Knud Soop t. sin Svoger Jöran Fincke 29 Novbr. 1564: »Kan jeg og flere med mig hjælpe dem, som ere her »bestrikkede« med Penge eller paa anden Maade, paa det Du og de andre gode Mænd, som med Dig ere, kunne bekomme Hjælp igjen, saa gjør vi det gjerne.« Sverig 72. Jöran Persons ovennævnte Brev t. Cl. Collart, hvori han siger, at han har laant Mads Stensen (Laxmand) 100 Daler.

[2]) Dateret Kalingborg 26 Novbr. 1564. Sverig 67.

gelige Slotte[1]). I hendes Hus paa Jerntorvet i Stockholm boede en Tid lang Otte Rud, inden han sendtes til Svartsjö Slot i Mälaren, hvor han døde af Pesten[2]), og herfra var det ogsaa, at flere danske Fanger betragtede Niels Stures forsmædelige Indtog i Stockholm, og om hvilke det berettes, at een af dem havde Mod til at ytre nogle milde og deltagende Ord til den forhaanede Sturesætling[3]). Det Fjendskab, som efterhaanden udviklede sig mellem Erik XIV og den svenske Højadel, er vel ogsaa kommet de danske Fanger tilgode. Arild Ugerup, som maa have havt talrige Forbindelser i Sverig, siden han 1561 som Kong Frederiks Sendebud overværede Erik XIV.s Kroning og ved den Lejlighed blev slaaet til Ridder af Kongen, roser sig af, at der ikke sker Noget uden at han strax bliver advaret, og at det mindste Ord, som Kongen taler, faar han at vide[4]). Det er imidlertid en Selvfølge, at hverken Kvinderne eller andre Talsmænd altid formaaede at bøje Erik XIV.s stridige, mistænksomme Sind. Haardt fik saaledes Jacob Brockenhus Kongens Vrede at føle. I Sommeren 1566 havde han været nedsendt til Danmark for at bevæge Frederik II til at udløse ham mod Jakok Bagge, men havde ikke opnaaet sit Øjemed. Da han vendte tilbage, var imidlertid Kongens

---

[1]) Breve fra Jakob Bagge til hans Hustru og fra denne til ham i Danske Adels Breve Fasc. 27 og Sverig 72.

[2]) Jens Bilde t. Fr. II. Visborg 8 Sept. 1565: »Otthe Rudt sider fangen paa Jacop Baggis gaardt i Stockholm.« Danske Kongers Hist. 51. Om Otte Ruds Død se Vedel Simonsen, De danske Ruder II, 102—104, smlgn. Stiernmanns Anm. t. Tegel, Erik XIV.s Historia S. 177.

[3]) Sam. Lönbom, Uplysningar i Sv. Historien I, 16.

[4]) Arild Ugerups ofte omtalte Brev til Hans Skovgaard. Om Ridderslaget i Stockholm se Tegel a. St. S. 36, smlgn. Niels Michelsons Liig-Prædichen over Arild Ugerup til Ugerup, som urigtig henfører det til 1560.

Mistænksomhed vakt. Det er ikke klart at se, hvori hans Brøde har bestaaet. Det synes imidlertid, som om han i en Samtale under fire Øjne med Kong Erik har ladet sig lokke til at give Løfter om at stemple Noget imod Kongen af Danmark. I sin Dagbog har Erik den 29de Avgust 1566 skrevet: «Kom Jakob Brockenhus fra Danmark tilligemed Jöran Trulson, som anden Gang bragte et tvetydigt Svar om Fangernes Befrielse. Mærkede jeg tillige, at Brockenhus selv ikke agtede at holde sit Løfte.» Han blev virkelig ogsaa draget til Ansvar for Kongens Domstol («Nämnden»), men skjønt han svor paa, at han hverken havde lovet eller underskrevet Noget, blev han dog dømt til at holdes for «en æreløs, ordløs og troløs Mand» [1]).

Blandt danske Kvinder, der, ligesom Anna Jonsdatter i Sverig, havde en mere personlig Interesse af at mildne Fangernes Kaar, da hendes Husbond var i disses Tal, kan nævnes Jakob Brockenhus' Hustru Susanne Bølle. Hun ses at have understøttet Jakob Bagge og Sten Erikson Lejonhufvud, med hvis Hustru, den i Sverigs Historie bekjendte saakaldte «Grev Ebba» af Slægten Liljehök [2]), hun stod i levende Brevvexling angaaende deres Ægtefællers gjensidige Udløsning af Fangenskabet. Fru Ebba havde opnaaet Kong Eriks Samtykke dertil, og Susanne Bølle har vistnok i Forening med sin Svigerinde, Frants Brockenhus' Hustru, Anna Tinhus, der ogsaa roses for sin varme Deltagelse for Fangerne, ikke bidraget saa lidet til, at Sten Erikson i Begyndelsen af Aaret 1565 fik Tilladelse til at vende til-

---

[1]) Fant, Handl. t. uplysn. af Svenska historien II, 32, E. G. Geijer, Sv. folkets hist. II, 195 Anm. Om hans mislykkede Sendelse til Danmark se nedenfor.

[2]) Fru Ebba var en Datter af Måns Brynteson Liljehök, en af Hoveddeltagerne i Smaalandsoprøret 1528 imod Gustav Vasa.

bage til Sverig[1]). Hr. Stens Brodersøn, den unge Erik Abrahamson Lejonhufvud, der kun 11 Aar gammel tilligemed sin Farbroder var bleven fastholdt i Danmark 1563, havde et meget mildt Fængsel hos Sten Bilde og Birgitte Rosenkrands. Han blev opdragen sammen med deres Børn og synes overhovedet at være bleven behandlet af dem som en Søn[2]). Men fremfor Alle møde vi ogsaa her den Kvinde, hvis Virksomhed kan spores i saa mange af Datidens private og offentlige Forhold, Birgitte Gjø. Hun, som i Aaret 1565 var bleven Enke, synes at have været i Stand til at kunne hæve sig over alle Fordomme, som ellers let kunde have gjort hende til en bitter Fjende af dem, som havde voldt hendes Mands Død. I Sommeren 1563 var en svensk Læge, Oluf Jakobson, bleven fangen af de Danske. Han var en dygtig Mand, som tillige havde det Held, at hans Evner og Erfaringer kunde komme ham tilgode i de nye Forhold, hvori han var kommen. Han ses hurtig at have

---

[1]) Hans Holk sender 17 Septbr. 1564 til Mogens Gyldenstjerne Breve fra Fru Ebba til Her Sten og Fru Susanne. Langebeks Diplomatar. St. Erikson t. Fru Anna, Frants Brockenhus'. Kalingborg 26 Novbr. 1564. Han har sendt et Brev fra sin Hustru til Fru Susanne og takker Fru Anna og hendes Mand for alt det Gode, de beviste ham sidst i Kjbhvn. Sverig 67. Joh. à Herbouville roser hende ogsaa i Brev til Mogens Gyldenstjerne 24 Juni 1566. Danske Adels Breve Fasc. 27.

[2]) Naar det i Almindelighed fortælles, at Erik Abrahamson strax blev løsladt og under Krigen opholdt sig i Tyskland, beror dette paa en Fejltagelse. Der var Tale om, at han 1565 skulde være vendt tilbage med Sten Erikson, men Kongen afslog dennes Anmodning; han blev nu sendt til Peder Bilde og dennes Hustru, om hvem han skriver 19 Decbr. 1565 til sin Farbroder, at de lade ham lære sammen med deres Børn og giver ham Klæder og godt Underhold. Sverig 72. Smlgn. Brev fra Hans Skovgaard t. Mog. Gyldenstjerne 24 Jan. 1565 (Danske Kongers Hist. 52) og fra Kongen t. Samme 20 Jan. (Tegn. o. alle Lande VIII, 212). Først 24 Oktbr. 1568 udløses han imod Mandrup Holk (smstds. X, 262).

faaet Indpas i flere danske Adelsfamilier og særlig i den Kreds, som nærmest kunde kaldes Birgitte Gjøs. Da hun 1565 faldt i en alvorlig Sygdom, bevægede hun flere af sine Venner til at gaa i Borgen for ham, forat han frit kunde pleje hende, og senere synes hun selv at have overtaget Kautionen, saa at han rundt om i Landet paa mange Herregaarde kunde udøve sin Virksomhed. I Sverig antog man, at han vilde blive i Danmark, imidlertid vendte han dog efter Freden tilbage til sin Post som Livlæge hos Dronning Katarina Jagellonica, men vedligeholdt stadig en levende Brevvexling med Birgitte Gjø[1]). Sandsynligvis gjennem ham ere talrige svenske Fanger komne i Forbindelse med den danske Adelsdame og blevne hendes Skyldnere, saaledes Jakob Bagge, Hogenskild Bjelke, Charles de Mornay og Borgemestren i Stockholm Mads Person. Men Brevvexlingen med Oluf Jakobson viser tillige, at hun ikke kom helt uskadt ud af disse Forbindelser. Det gamle Ord: »ude af Øje ude af Sind« slog ogsaa her til, og mange af hendes Pengefordringer paa hendes svenske Venner havde hun senere stor Møje med at faa inddrevne[2]).

Ligeoverfor disse Bestræbelser fra Enkeltmands Side for

---

[1]) Om Oluf Jakobson se Cl. Annerstedt, Grundläggningen af svenska väldet i Lifland 1558—1563 S. 111 f., Rørdam, Monum. Hist. Dan. II, 97, T. Becker, Herluf Trolle og Birgitte Gøie S. 25, C. F. Bricka, Frederik den Andens Ungdomskjærlighed S. 118 Anm. 3 smlgn. S. 191. — Sebastian Stubs (en dansk Læge, som var bleven fangen ved Varbergs Erobring) Forpligtelsesbrev til Hertug Johan 25 Septbr. 1568, at udløse Oluf Jakobson, »ther han hiit til Swerige igen begärer«. Sverig 288. Breve fra ham til Birgitte Gjø i Danske Adels Breve Fasc. 23; han sender Hilsener bl. A. til Hans Johansen Lindenov, Jakob Sefeld, Fru Rigborg Tinhus og især til Holger Rosenkrands.

[2]) Ovennævnte Breve fra Oluf Jakobson t. Birgitte Gjø. Især synes Jakob Bagge at have været en uvillig Skyldner.

at mildne Fangelivets Besværligheder stod Regeringens Adfærd, som væsentlig maatte foreskrives af Hensynet til Statens Velfærd, og for hvem Hovedøjemedet maatte være det at forvare Fangen saa godt, at han ikke undslap. I mange Tilfælde kunde den dog ogsaa give efter for andre Hensyn. Det indesluttede Liv paa en befæstet Borg maatte naturligvis ofte have en skadelig Indflydelse paa Mænds Helbred, der vare vante til at føre et Friluftsliv med Jagen, Riden og en uafbrudt Færden fra et Sted til et andet. Der høres derfor jævnlig Klager over, at Fangerne bleve syge, og i saa Fald gav Kongen beredvillig sin Tilladelse til, at Vedkommende blev ført et andet Sted hen, hvor han kunde faa en bedre Pleje og med større Frihed end ellers kunde ride eller spadsere, dog altid under Bevogtning[1]). En enkelt Fange stod i Begyndelsen af sit Fangenskab i stor Yndest hos og nød mange Begunstigelser saavel af Kongen som af Private. Det var den oftnævnte Admiral Jakob Bagge til Bo, en Mand af norsk Herkomst, der allerede i Gustav Vasas første Regeringsaar var traadt i svensk Tjeneste og i Syvaarskrigens første Aar havde udmærket sig ved store Bedrifter, som han rigtignok ogsaa selv forstod at skatte. «Sverig har mistet Hovedet, nu de har mistet mig», skal han have ytret[2]), da han den 31te Maj 1564, efter at have forsvaret sig med stort Heltemod, endelig maatte overgive sig til Lybekkerne og de Danske, medens hans

[1]) Saaledes Fangerne paa Kallundborg, for hvem Mogens Gyldenstjerne, Johan Friis og flere Adelsmænd 1 Septbr. 1565 gaa i Forbøn hos Kongen (Sverig 72), som ogsaa 4 Septbr. giver Tilladelse dertil (Tegn. o. alle Lande VIII, 383). — Charles de Mornay faar 2 Oktbr. 1569 Tilladelse til i nogen Tid at flyttes fra Kallundborg til Kjøbenhavn for at helbredes af en Læge (smstds. X, 431).

[2]) Danske Mag. III, 191.

stolte Skib «Mageløs» sprang i Luften med hele sin Besætning og en stor Del af Fjenderne. Haardt saaret kom han til Kjøbenhavn, hvor han først indlagdes paa Slottet, men senere fik Tilladelse til at bo i Byen, sandsynligvis hos en Læge, for at blive helbredet. Senere flyttede han atter op paa Slottet, hvor han roser sig af daglig at spise sammen med Slotshøvidsmanden, Jens Trudsen, eller Statholderen, Mogens Gyldenstjerne. Han boede i «Hr. Eskis» Kammer og havde sin egen Karl, en Fynbo, til sin Opvartning, ligesom han fik Tilladelse til at skrive til sin Hustru og modtage hendes Breve, dog paa den Betingelse, at Mogens Gyldenstjerne først gjennemlæste dem. Grunden til den Imødekommen, man viste ham, laa simpelthen deri, at han med stor Beredvillighed gav Oplysninger om Erik XIV.s Planer og Krigsforberedelser. Hvorvidt disse have været sande, turde være Spørgsmaal underkastet; det er muligt, at den Unaade, hvori han senere faldt, kunde have havt sin Grund i, at man fattede Mistanke til hans Oprigtighed. I Begyndelsen gik imidlertid Alt godt, og Tilliden til ham var endog saa stor, at Frederik II befalede Mogens Gyldenstjerne at lade den svenske Admiral bese Skibet Fortunen og afgive sin Betænkning om, hvad der kunde gjøres ved det gamle Skib, «fordi det vilde være samme Skib, som længe havde tjent, til større Ære, at det døde ærlig for sine Fjenders Haand, end at det skulde ophugges paa Landet»[1]. Intet Under, at Jakob Bagge fattede Haab om at se sin Fængselstid forkortet og indgav en Ansøgning til Kongen om at faa Lov til at drage tilbage til Sverig og besøge sin Hustru og sine Børn[2]. Men nu indtraadte et pludse-

[1]) Fr. II til Mog. Gyldenstjerne 21 Septbr. 1564. Danske Kongers Hist. 52.

[2]) Jakob Bagge til Fr. II 21 Novbr. 1564. Sverig 72.

ligt Omslag. »Vid«, skriver Kongen til Mogens Gyldenstjerne, »at vi have overvejet og besindet at være fast betænkeligt, at den svenske Fange, Jakob Bagge, efterlades saa megen Frihed, at han maa tale med hvem han vil, saa og forskikke sin Dreng i Byen, naar og hvor ham lyster, fordi det berettes af Nogen, som kjender ham, at Sligt ikke skal være uden Fare, og er vel muligt, at han skriftlig eller mundtlig har budet fra sig, hvad ham er forekommet. Hvorfor vi for raadeligt have anset paa ham bedre Agt og Opsyn at lade have.« Mogens Gyldenstjerne fik da Befaling til at lade tilmure Halvdelen af Vinduerne i »Hr. Eskis« Kammer og Forbud mod at lade Jakob Bagge forlade sit Værelse, hverken for at gaa i Kirken eller andensteds, eller at tilstede Fremmede Adgang til ham med Undtagelse af den Karl, som skulde bringe ham hans Mad[1]). Det blev betragtet som en særlig Gunst, at han fik Tilladelse til i Begyndelsen af Januar 1565 at spise sammen med Sten Erikson i Mogens Gyldenstjernes Stue, selvfølgelig i dennes Nærværelse. Det blev Statholderen strængt paalagt at passe paa, at de ikke talte ene sammen, eller at der foregik Noget, som mulig kunde skade Kongen[2]). Senere blev han flyttet til Hald, hvor han sad fangen indtil Krigens Slutning, skjønt Erik XIV gjorde store Anstrængelser for at faa ham udløst[3]).

---

[1]) Fr. II t. Mog. Gyldenstjerne 8 Decbr. 1564. Tegn. o. alle Lande VIII, 169.

[2]) Samme t. Samme 12 Jan. 1565. Danske Kongers Hist. 53. Hans Skovgaard t. Samme 12 Jan. 1565. »Kongen har bevilget, at Gjæstebudet maa gaa for sig paa Eders Stue« (smstds.).

[3]) Om Jakob Bagge se Handl. rör. Skand. Hist. I, 5. Oplysninger om hans Ophold i Kjøbenhavn findes i et Brev fra Mog. Gyldenstjerne t. Fr. II 18 Avg. 1564 (Danske Kongers Hist. Fasc. 51) og i Breve fra Jakob Bagge t. hans Hustru. Danske Adels Breve

I Aaret 1565 indtraf en Begivenhed, som i høj Grad bidrog til at skærpe Bevogtningen af de svenske Fanger i Danmark. Paa Kallundborg Slot sad det svenske Gesandtskab fangen, hvis Fastholdelse vi ovenfor have skildret. Med Tjenere, Kapellaner og øvrige Følge beløb det sig til et Antal af omtrent 50 Personer, men desuden vare ogsaa andre svenske Fanger blevne indkvarterede her, saaledes Arvid Stenbock med et Antal Tjenere, om hvis Tilstand vi faa et Begreb ved en Bøn fra Stenbock om, at han maatte faa Tilladelse til at hæve Penge hos sin Kjøbmand i Amsterdam, da hans Folk knap havde Klæder paa Kroppen[1]), samt to andre svenske Adelsmænd, Oluf Arvidson og Birger Isakson. I Sten Rosensparres Fraværelse førte Erik Basse Befalingen paa Slottet, hvis Besætning ikke synes at have været synderlig stærk. I alle Tilfælde klagede Erik Basse over, at Fangernes Antal var større end Drabanternes, hvorfor Frederik II fra Kjøbenhavn maatte sende Forstærkning dertil[2]). Da blev Kongen i Slutningen af 1565 opskræmmet ved en Meddelelse om, at Gabriel Christerson Oxenstjerne havde forsøgt at stifte et Komplot for at bringe Slottet i Fjendens Hænder. Han havde sat sig i Forbindelse med en Skipper i Kallundborg, som skulde bringe Bud fra ham til hans Hustru og til Kong Erik, og det var da let nok at forstaa, at Meningen kun kunde være den at gjøre

---

Fasc. 27. 24 Jan. 1566 har han allerede været nogen Tid paa Hald. Tegn. o. alle Lande VIII, 489. Jvfr. forøvrigt Rørdam, Monum. Hist. Dan. II, 284 og Herluf Trolles Breve i Danske Mag. III og IV.

[1]) Arvid Gustafson t. Mogens Gyldenstjerne 16 Juli 1564. Danske Kongers Hist. 52. Kongen afslog Forlangendet.

[2]) Fr. II t. Erik Basse 30 Maj 1565. Tegn. o. alle Lande VIII, 300. Smlgn. et Brev fra Kongen til Samme 4 Septbr. 1565 (smstds. S. 383).

et Forsøg paa at overrumple Slottet. Gabriel Oxenstjerne undskyldte sig med, at han kun havde givet den omtalte Skipper et Pas til Sverig, fordi denne havde lovet efter Krigens Slutning at træde i hans Tjeneste og paa et af Oxenstjernes Fartøjer sejle mellem Holland og Norge for derved at skaffe ham en Fortjeneste og mulig gjenoprette nogle af de store Tab, han havde lidt i Krigen. Det hele Forsvar ser noget mistænkeligt ud; i alle Tilfælde havde han begaaet en Uforsigtighed, som saavel han som de andre svenske Fanger længe maatte bøde for. Der blev øjeblikkelig givet Befaling til at fordele Fangerne paa forskjellige jydske Slotte, Oxenstjerne og Jöran Fincke bleve sendte til Aalborg, hvorfra den Førstnævnte senere blev flyttet til Hald og den Sidste til Mariager, Arvid Stenbock kom til Kallø, de to andre svenske Adelsmænd til Ribe[1]. Fra nu af blev det alle Fanger forbudt at ride eller spadsere «i Marken», Tilladelsen til at skrive til deres Slægtninge i Sverig eller modtage Breve fra dem blev stærkt indskrænket, deres Tjenere bleve sendte andensteds hen, og for at hindre, at de bleve ligesom hjemme i deres Fængsel, synes man at have fastslaaet som Princip en stadig Skiften af Opholdsstedet[2]. Det lyder derfor næsten som Spot, naar nogle svenske Fanger, som havde Ophold paa Nyborg Slot, i et ydmygt Bønskrift til Kongen om at faa Lov til for deres Helbreds Skyld at «gaa i Marken», skrive, at de i de tre Aar, de have været fangne, have havt det saa godt, at de

[1]) Fr. II t. Mog. Gyldenstjerne 6 Decbr. 1565. Tegn. o. alle Lande VIII, 446. Fr. II t. Otte Brade 30 Jan. 1566 (smstds. S. 467), smlgn. Register paa de svenske Fanger, som kom til Lensmændene 24 Febr. 1566 (smstds. S. 489). Gabriel Oxenstjerne til Fr. II 26 Febr. 1566. Sverig 72.

[2]) Fr. II.s aabne Brev til alle Lensmændene 24 Febr. 1566. Tegn. o. alle Lande VIII, 489.

aldrig i deres Livstid turde haabe eller begjære noget bedre, ligesom de ogsaa anse Kongen for en saa naadig Herre, at der ikke er noget saa godt, at han jo kunde ønske at skjænke dem det[1]).

Saaledes var Fangenskabet — haardt og trykkende for Størsteparten af de Menige, mere lempeligt for Adelsmanden, men dog altid tungt nok at bære for Mænd, som derved i mange Aar bleve holdte borte fra deres Virksomhed og tvungne til en Lediggang indenfor fire Vægge, som maatte virke slappende paa Sjæl og Legeme. Det gik sikkert ikke Mange saa heldigt som Johan Skovgaard, der fæstede sig en Brud i Sverig — den i Danmark fangne Arvid Trolles Datter Else — og hvis Bryllup Kong Johan og Hertug Carl fejrede med stor Pragt paa Kalmar Slot i Begyndelsen af Aaret 1572[2]). Om Arild Ugerup veed derimod vor sidste Folkevise at fortælle, hvorledes Kong Frederik selv maa træde i Skranken for at hindre, at Arilds Trolovede, Tale Thot, giftes med en Anden, medens han sidder fangen i Sverig[3]). Men især maa Frygten for, at Hus og Hjem skulde faa Lov at skjøtte sig selv og deres Velfærd gaa tilgrunde, have virket nedtrykkende paa Manges Sind. Det blev Hustruerne, som her maatte tage Styret, og vi finde mange Exempler paa, hvor indtrængende deres fangne Mænd opmuntrede dem til at passe Børnenes Undervisning og

[1]) Joh. à Herbouville, Lars Lucasson og Svend Person (Bagge) til Fr. II. Nyborg 10 Jan. 1566. Sverig 72.

[2]) Sylvander, Kalmar Slots Historia VII, 202 f.

[3]) Sv. Grundtvig, Danmarks gamle Folkeviser III, 681 ff., jvfr. T. Hofman, Danske Adelsmænd I, 63, hvis Beretning om den romantiske Maade, hvorpaa Arild Ugerup selv tager sig til Rette — idet han faar Orlov af Erik XIV til at rejse til Danmark og bortfører sin Fæstemø 3 Dage før Brylluppet skal staa — vistnok savner al Hjemmel.

Opdragelse, paase Gaardens Drift og sørge for, at de kongelige Naadesbevisninger nu, da Manden ikke længere var istand til at tjene Kongens Sag, ikke derfor bleve tagne fra dem. Jakob Brockenhus fandt sin Hovedgaard Nakkebøl ombygget af Susanne Bølle, da han vendte tilbage fra Fangenskabet, medens hans Forleninger vare tagne fra ham, og saaledes er det vel gaaet mange[1]). — Endelig kom hertil, at den eneste Udvej til at blive Fangenskabet kvit: Udvexling mod en anden Fange, i denne Krig blev brugt i saa ringe Grad, at den kun kom ganske enkelte tilgode.

Det var en gammel Lov, at Kongen var forpligtet til at løse sine Mænd ud af Fangenskabet. I de første Haandfæstninger love Kongerne at udløse dem (Riddere og Væbnere), som ere tage tilfange, inden Aaret er omme[2]). Rigtignok forsvinder denne Bestemmelse af Unionshaandfæstningerne, men vi gjenfinde den senere i Frederik II.'s Søkrigsartikler, og her er den nu udvidet til at omfatte alle Fanger[3]). Saaledes bød altsaa Loven, men det er paa den anden Side ligesaa sikkert, at den ikke blev overholdt, hverken naar den udtaltes gjennem Haandfæstninger eller gjennem Krigsartikler. Den bliver heller ikke i Syvaarskrigen paaberaabt af den Fangne selv, og Forpligtelsen synes saaledes at have været meget løs og dens Ikrafttræden

[1]) C. T. Engelstoft, Den gamle danske Adelsslægt Brockenhuus, i Hist. Tidsskr. 4 Række IV, 517.

[2]) Det hedder saaledes: . . . rex ipsos, si capti fuerint, de captivitate redimat expedite, saltem infra annum. Christoffer I.s Haandfæstning § 12, Constitutio Waldemari § 10, Constitutio Olavi § 11. C. F. Wegener, Aarsberetn. fra Geheimearch. II, 10, 12, 22.

[3]) »Bliver Nogen fangen, da ville vi ham ransune inden Aar og Dag med andre Fanger eller i andre Maader.« Fr. II.s Skibsartikler af 1 Maj 1564 hos Rørdam, Monum. Hist. Dan. II, 517. Derimod indeholde Krigsartiklerne for Hæren 11 Decbr. 1564 (Tegn. o. alle Lande VIII) ingen Bestemmelse herom.

henstillet til Kongens eget Forgodtbefindende. Hertil kom, at Datidens Opfattelse af, hvem den egentlige Fordringshaver paa Fangen var, synes at have været noget usikker. Vel herskede ogsaa nu den Grundregel, som allerede udtaltes i Kong Hans's Haandfæstning, at »gribes der nogle Fanger, da skulle de blive hos os«, og som senere fik et mere fyldigt Udtryk i den Bestemmelse i Christian IV.'s Krigsartikler, at alle Befalingsmænd, høje og lave, Spejdere og Adelsmænd skulde tilhøre Kongen, imod at Tilfangetageren beholdt hans Gods og desuden fik »en billig Foræring« af Kongen, medens Borgere og Bønder vel ikke maatte løsgives uden Kongens eller Feltherrens Samtykke, men forøvrigt kunde behandles af Tilfangetageren efter Forgodtbefindende[1]). Men flere Exempler vise dog, at der gaves Undtagelser fra Regelen. Saaledes meddeler en svensk Adelsmand, Oluf Drake, sin Hustru, at Reinholdt Rode, som har taget ham tilfange, truer med at lade ham føre til Hamburg eller andensteds i Tyskland, hvis han ikke faar 300 Lod Sølv i Løsepenge[2]). I Slaget ved Svarteraa lykkes det Jesper Krafse strax at løse sig ud af Fangenskabet, uden at der kan have været Tid til at indhente Kongens Samtykke[3]), og senere bliver den svenske Feltherre Hogenskild Bjelke og den unge Sten Baner først udvexlede efter at have tilfredsstillet Christoffer Krabbe, hvis Karl havde fanget dem[4]). Det er ligeledes bekjendt, hvorledes Oluf

---

[1]) Kong Hans' Haandfæstning § 20. Aarsberetn. fra Geheimearch. II, 51. Christian IV.s Krigsartikler 1611 § 58. F. H. Jahn, Historie om Kalmarkrigen S. 294 f. og Nye danske Mag. III, 172.

[2]) Oluf Drake til sin Hustru 16 Avg. 1564. Sverig 72.

[3]) Danske Mag. 3 Række II, 95 Anm. 4.

[4]) Peder Oxe og Johan Friis bekjendtgjøre 16 Decbr. 1568, at eftordi Hr. Hog. Bjelke og Sten Baner ere Chr. Krabbes Fanger og denne samme Dag i deres Nærværelse og med deres Samtykke har

Movritsen Krognos drager i Krigen i det Haab at fange en svensk Adelsmand, som da skal erstatte ham hvad Tab, han har havt i Krigen[1]. Men Hovedregelen synes dog at have været den, at Kongen som den øverste Feltherre havde Ret til at fordre de betydeligere Fanger udleverede af Tilfangetageren imod en Byttepenge og overhovedet havde Myndighed til at forbyde en hvilkensomhelst Fanges Løsladelse, en Myndighed, som dog ogsaa kunde overdrages Feltherren, og som i alle Tilfælde Daniel Rantzau ses at have udøvet paa sit Tog ind i Sverig 1567—1568[2].

Den simpleste Maade at udløse Fangen paa var at udvexle ham mod en anden Fange, uligere besværligere i de pengeknappe Tider at udløse ham for Penge. Løsesummens Størrelse afhang selvfølgelig af Fangens Betydning, hans Rang i Hæren, hans Stilling i Samfundet, hans Rigdom. I Udlandet var det almindelig Krigsbrug, at den, som tog Feltherren tilfange, fik 10,000 Dukater[3]. Om slige store Summer kunde der vel ikke være Tale her i Norden; imidlertid viser allerede det ovenfor nævnte Exempel, ifølge hvilket en ringe Adelsmand som Oluf Drake maa betale 300 Lod Sølv i Løsepenge, at Fordringerne ikke kunde være saa ringe endda. De paalideligste Oplysninger om Løsesummens Størrelse giver en Liste over alle mere fremragende Fanger, som Erik XIV 1565 lod medfølge et

givet fornævnte Fanger ledig og løs, tillades det dem at inddrage i Sverig. Concept i Sverig 72.

[1]) Bricka, Frederik II.s Ungdomskjærlighed S. 196 smlgn. S. 119.

[2]) Om Fangeudvexling paa D. Rantzaus Tog se Rørdam, Monum. Hist. Dan. II, 397 f., Tegel a. St. S. 265 f. smlgn. S. 269, Resen a. St. S. 192—94.

[3]) Motley, the rise of the Dutch republic S. 95 Anm. 3: »Es cosa muy antiqua entre gente de guerra que el general es del general y el Rey del Rey: pero a quien le prende le dan 10,000 ducados.»

Tilbud om Fangeudvexling. I den vurderes Mænd som Gesandterne Sten Erikson Lejonhufvud, Gabriel Christerson Oxenstjerne, Jöran Fincke, Admiralerne Jakob Bagge, Arvid Trolle, Christoffer Andersson Gyllengrip og Generalen Claude Collart til 1800 Daler, Underbefalingsmænd som Oluf Drake, Sekretæren Johannes à Herbouville og Lægen Oluf Jakobson til 800 Daler, medens Hans «Målare» kun agtes 150 Daler værd. Samtidig tilbyde de Fangnes Slægtninge at tilskyde større eller mindre Beløb i Forhold til deres Evner. Sten Eriksons Slægtninge tilbyde 500 Daler — Arvid Stenbocks endog 1500 —, medens de øvrige Tilbud gaa fra 300 ned til 50 Daler. I det Hele udgjorde Løsesummens Størrelse for 19 Fanger et Beløb af 24,950 Daler, hvoraf de 20,000 faldt paa Kongens Part[1]) — en Sum, som under de daværende trykkende Pengeforhold maatte kaldes ret anselig. Ikkedestomindre blev Tilbudet ikke modtaget af Frederik II, som ligeoverfor Spørgsmaalet om Udløsning, der jo dog maatte betragtes som en Sag, der ikke udelukkende kom den ene Part tilgode, indtog en afgjort fjendtlig Holdning.

Det er i saa Henseende ikke uden Interesse at lægge Mærke til, at Forslagene angaaende Fangeudvexling næsten udelukkende komme fra Erik XIV, medens Kong Frederik i Begyndelsen søger at tie dem ihjel ved slet ikke at besvare dem, og senere enten afviser dem eller stiller uantagelige Betingelser. Grunden hertil tør vel ikke søges i en smaalig Harme over den fornærmelige Maade, hvorpaa Erik XIV indledede disse Forhandlinger, idet han i sit Forslag til en Overenskomst desangaaende spottede den

---

[1]) To Bilag t. Erik XIV.s aabne Brev af 23 Marts 1565. Sverig 72. Smlgn. Tegel a. St. S. 147 f.

danske Konges noget brede Titel ved at kalde ham »Danmarks og Norges højtbetroede og tilforordnede Konge, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Greve til Oldenborg og Delmenhorst, Herre i Sjæland, Laaland, Fyn, Jylland, Falster, Møn og andre næstomliggende Øer», en Udtryksmaade, som den kongelige Sekretær Hans Skovgaard med Rette kaldte »spodsk nok«[1]). Men den Ufordragelighed og Bitterhed, hvormed Svenske og Danske, saavel før som under Krigen, forhandlede med hinanden[2]), har sikkert været en Hovedaarsag til, at man hverken i dette forholdsvis underordnede Spørgsmaal eller i andre højvigtige Sager kom til nogen Forstaaelse, før begge Parter vare blevne saa udmattede, at Sværdet faldt dem af Hænderne. Hertil kom tillige den personlige Uvilje, som Frederik II nærede mod en Del af den danske Adel, en Uvilje, som netop øgedes under Krigen og hvis Virkninger man ogsaa kan spore i enkelte Tilfælde, som vedrøre det her foreliggende Spørgsmaal.

Forhandlingerne om Fangeudvexling indlededes fra svensk Side i Eftersommeren 1564. I Avgust Maaned samme Aar var det nemlig lykkedes Svenskerne ved List at lokke tre danske Skibe midt ind i deres Flaade, og disse bleve naturligvis et let Bytte for deres i Antal overlegne Modstandere[3]) Flagmændede for de tre Fartøjer, Arild Ugerup, Peder og

---

[1]) Hans Skovgaard t. Mog. Gyldenstjerne 20 Octbr. 1564, tilligemed Bilag, indeholdende Erik XIV.s Forslag. Danske Kongers Hist. 52.

[2]) Smlgn. ovenfor S. 570 Anm. 2.

[3]) Se Rørdam, Monum. Hist. Dan. II, 286, Tegel a. St. S. 130, Danske Samlinger 2 Række II, 190, jvfr. Herluf Trolles Breve i Danske Mag. III, 254 f. og Norske Magazin I, 272. En livlig Skildring af Kampen findes i den ovenfor omtalte Ligprædiken over Arild Ugerup.

Torben Daa, bleve strax benyttede af Erik XIV til at gjøre et Forsøg paa at formaa Frederik II til at udløse Fange mod Fange. De maatte skrive til Kongen, at hvis han ikke gik ind paa det svenske Forslag, frygtede de for at blive ilde behandlede[1]). Dengang befandt imidlertid allerede et større Antal af betydeligere svenske Befalings- og Adelsmænd sig i dansk Fangenskab — foruden det svenske Gesandtskab med dets store Følge og den samtidig fastholdte Arvid Stenbock tillige den i Norge fangne General Claude Collart, Admiralerne Jakob Bagge, Arvid Trolle og Christoffer Andersson Gyllengrip og Slotsbefalingsmanden paa Elfsborg Erik Kagge, for kun at nævne de vigtigste. Saalænge Erik XIV ikke havde andre danske Fanger at byde imod disse end Admiralen Jakob Brockenhus, Skibskaptajnerne Malte Jensen Sehested, Mads Stensen Laxmand, Albert Beck, samt de tre ovenfor nævnte tilligemed Slotshøvidsmanden paa Lykaa Slot, Knud Hardenberg, kunde han ikke have stor Udsigt til at opnaa nogen Udvexling af Fange mod Fange, og hverken dette Forslag eller et senere af 21de Oktober samme Aar[2]) bleve besvarede af Frederik II. Kong Erik var imidlertid utrættelig; ikke mindre end fem Gange gjentog han — efter eget Sigende — sine Forslag, inden han i Marts 1565 sendte Mads Stensen Laxmand ned til Danmark med nye Vilkaar. Forinden maatte denne udstede et Sikkerhedsbrev for, at han vilde være tilbage igjen i sit Fængsel inden 11te Juni, hvis han ikke fik udrettet de Hverv, som vare ham medgivne af Kongen. I et aabent Brev til Frederik II erklærede Erik XIV,

---

[1]) Ovennævnte Adelsmænd t. Fr. II. Kalmar 7 Septbr. 1564. Danske Kongers Hist. 59. Smstds. findes Erik XIV.s Forslag og en Bytteliste.

[2]) Oluf Dalin, Svea Rikes Historia III, 597.

at uagtet han allerede fem Gange havde gjort Tilbud om Fangernes Udløsning uden at have faaet noget Svar derpaa, og uagtet han deraf vel kunde forstaa, at Kong Frederik kun havde lidet tilovers for sine tro Mænd og Tjenere, som vare fangne i Sverig, og vel gjerne saa, at de forbleve i et evigt Fængsel, saa var han dog villig til nu at gjøre nye Tilbud, som det stod Kongen frit for at vælge imellem. Hvis Frederik II ikke vilde udvexle Fange mod Fange, var Erik XIV villig til at udbetale 20,000 Daler i Udløsningssum for 19 udtrykkelig nævnte svenske Fanger, en Sum, som deres Slægtninge vare villige til at forhøje til 24,950 Daler, men i intet Tilfælde skulde nogen Fange være forpligtet til at udstede nogen Orfejde, Ed eller Forkrivning. Til Slutning hedder det i Brevet: «Og endog vi ikke med nogen Ret ere forpligtede til at udløse dem af vore gode Mænd og Tjenere, som, førend denne Fejde begyndte, uden al Føje og Aarsag imod en fri, sikker Lejde bleve antastede, saa ville vi dog lade vor kongelige Velmening, som vi til vore Undersaatter have, ogsaa hermed for Alle kundbar vorde, at vi til dem, som os troligen mene og tjene, have større Bevaagenhed end Kong Frederik». Dette var imidlertid det Samme som at rippe op i det kjære Stridsemne, hvem der havde givet Anledning til Krigen, og det blev en mere end tilstrækkelig Grund til, at Mads Stensens Sendelse maatte mislykkes. Paa Kong Eriks aabne Brev fulgte intet Svar, kun den danske Adelsmand fik Løfte om at blive udløst mod Christoffer Andersson Gyllengrip, hvis han kunde faa Erik XIV.'s skriftlige Tilsagn derom[1]). Men uagtet Mads Stensen virkelig fik et saadant

[1]) Mads Stensens Forpligtelsesbrev. Stockholm 29 Marts 1565. Erik XIV.s aabne Brev af 23 Marts og et lignende til de svenske Fanger i Danmark. Sverig 72. Det af Tegel S. 147 f. anførte Brev

og i Avgust Maaned samme Aar kom tilbage til Danmark for at faa Udløsningen iværksat, saa maatte han dog paany vende tilbage til Sverig med skuffede Forhaabninger. Christoffer Andersson var nemlig bleven syg og kunde ikke forlade sit Fængsel, og uagtet Mads Stensen bad om Forlov til at skrive til Sverig for at faa Eriks Tilladelse til at blive i Danmark, indtil Gyllengrip var bleven helbredet, saa blev det dog nægtet ham, og han fik ovenikjøbet en stræng Befaling til øjeblikkelig at vende tilbage til Sverig og der «som en ærlig Mand holde sit Fængsel», saafremt han ikke vilde udsætte sig for Kongens Unaade. Kort efter skal han være død i Aabo af Pest[1]).

Saaledes hengik Aaret 1565 med fejlslagne Forventninger for alle dem, der havde sat deres Lid til, at Forhandlingerne mellem Kongerne skulde føre til, at deres Fængselsdøre bleve aabnede. Kun een Mand, men rigtignok ogsaa den haardest prøvede, Sten Erikson Lejonhufvud, var det lykkedes i Begyndelsen af Aaret at faa Tilladelse til i nogen Tid at vende tilbage til sit Hjem. Ihærdig havde han arbejdet derpaa, indflydelsesrige danske Rigsraader som Holger Rosenkrands, Mogens Gyldenstjerne og Frands Brockenhus havde han formaaet til at lægge gode Ord ind for sig hos Kongen, med Johan Friis synes han endog at være kommen paa en venskabelig Fod, selv Kvindernes

er lig Brevet af 23 Marts, men urigtig dateret 29 April. Fr. II.s Brev til Mads Stensen. Helsingborg 5 Maj 1565. Tegn. o. alle Lande VIII, 281.

[1]) Mads Stensens Forpligtelsesbrev t. Erik XIV 22 Juni 1565. Sverig 288. Fr. II t. Mads Stensen 9 Avg. og 25 Avg. 1565. Tegn. o. alle Lande VIII, 350 og 367. Jvfr. Rørdam, Monum. Hist. Dan. II, 340. Erik XIV sendte med M. Stensen et Brev til Gabr. Oxenstjerne og Jöran Fincke, hvori han underrettede dem om sine Bestræbelser for at faa dem udløste af Fangenskabet. Sam. Lönbom, Histor. Märkvärdigheter I, 85—88.

Indflydelse havde han, som ovenfor omtalt, ikke forsmaaet. Allerede ved Krigens Udbrud havde der vist sig en Udsigt for ham og hans Medfanger paa Kallundborg til at slippe løs. Da Kong Frederik i Avgust 1563 brød op med Hæren for at drage mod Elfsborg, vare de blevne førte med til Varberg Slot, sandsynligvis i den Hensigt under mulig paakommende Fredsforhandlinger at benyttes som Mæglere[1]). Efter Elfsborgs Erobring vendte de atter tilbage til Kallundborg, hvorfra Sten Erikson nu udsendte Skrivelse paa Skrivelse med Bønner og med Opfordringer til at faa sin Sag undersøgt og Lov til at forsvare den. Han synes virkelig ogsaa at være bleven tilsagt at komme til Roskilde i dette Anliggende[2]), men kort efter gjenfindes han atter paa Kallundborg, og hans klagende Breve give tilstrækkelig Vidnedsbyrd om, hvor lidt Haab han selv nærede om enten at blive frigiven eller udløst. I Slutningen af Aaret 1564 toge Sagerne imidlertid en for ham gunstig Vending. Hans formaaende Venner havde bevæget Kongen til at kalde ham til Kjøbenhavn, og efter de Forhandlinger, som her bleve førte med de tilstedeværende Rigsraader, lykkedes det ham endelig at faa Tilladelse til fra Midten af Januar indtil den 13de Maj at «inddrage udi Sverig til sin Hustru og sine Børn». Forinden udstedte han i Kjøbenhavn den 16de Januar 1565 sit Forpligtelsesbrev om at være tilbage inden den fastsatte Tid, «thi», hedder det, «jeg bekjender mig at være Kgl. Maj.s bestrikkede Mand». Med fire af sine Svende og ledsaget af en Æresvagt blev han ført til Grændsen,

---

[1]) Danske Samlinger 2 Række II, S. 187, smlgn. Resen a. St. S. 91. Friis, Efterretn. om Familien Rosensparre S. 14. Fr. II t. Hans Holk 19 og 26 Avgust 1563 i Danske Kongers Hist. 45 A og Tegn. o. alle Lande VII, 526.

[2]) Gesandterne t. Fr. II. Roskilde 1 Marts 1564. Sverig 67.

hvorfra han endnu engang forsikrede Kongen, at han vilde holde sin Forpligtelse «som en ærlig oprigtig Riddersmand, om Gud ikke med Sygdom eller mod hans Vilje forhindrede ham deri» [1]).

Han kom imidlertid aldrig tilbage til Danmark, uden at man dog derfor med Sikkerhed tør beskylde ham for at have brudt sit Løfte, thi fra dansk Side er der ingensinde bleven rejst nogen Klage derover. Paa den anden Side er han heller ikke bleven endelig løsladt af sit Fængsel eller udvexlet mod nogen Anden, thi hans Forpligtelsesbrev, som i saa Tilfælde skulde være blevet ham udleveret, fordrede han senere forgjæves tilbage, og det findes endnu i det danske Gehejmearkiv [2]). I Fredstraktaten i Stettin hedder det, at de Fanger, som havde havt Orlov, men paa Grund af «Herskabets Tvang» eller af andre Grunde ikke vare vendte tilbage til deres Fængsel, skulde have deres Forpligtelsesbreve udleverede [3]). I disses Tal tør vistnok Sten Erikson regnes. Han havde nemlig ikke undgaaet at vække Erik XIV.s Mistanke ved sin Optræden i Danmark, hvorfra denne gjennem et godt organiseret Spejdervæsen havde de paalideligste Efterretninger [4]). «Maa Du vide, at Sten Erik-

[1]) Talrige Breve fra St. Erikson og Medfanger i Danske Kongers Hist. 52 og Sverig 67 og 72. St. Eriksons Forpligtelsesbrev 16 Jan. 1565. Sverig 253. Danske Rigsraaders Brev til Fr. II desangaaende 16 Jan. 1565. Danske Kongers Hist. 51. Forskjellige Befalinger af Fr. II 20 Jan. 1565. Tegn. o. alle Lande VIII. St. Erikson til Fr. II. Vandaas 27 Jan. 1565. Sverig 72. Smlgn. Resen a. St. S. 124.

[2]) Flere danske Adelsmænd love 21 Septbr. 1568 at udvirke dette hos Fr. II. Sverig 72.

[3]) Resen a. St. S. 243.

[4]) Norsk. hist. Tidsskr. III, 515 ff., smlgn. A. G. Ahlquist, Om Sturemorden i Historiskt Bibliotek 1877 S. 148 f. Arild Ugerup til Hans Skovgaard 9 Novbr. 1564: «Haver jeg fornummet, at der er en ganske Hob Spejdere i Danmark, og gaa somme udi Stodder-Klæder.» Danske Kongers Hist. 52.

son bliver ikke velkommen, naar han kommer hid,» skriver den godt underrettede Arild Ugerup fra Stockholm, og den Velkomsthilsen, han i Virkeligheden fik, svarede fuldstændig til denne Forudsigelse. Han blev kastet i Fængsel og hans Godser konfiskerede[1]); men som hos alle mistænksomme Naturer slog ogsaa hos Erik XIV Frygten snart over i overdreven Tillid. Sten Erikson blev paany tagen til Naade, og det synes endog, som om Kongen et Øjeblik har tænkt paa at gifte sig med hans Datter. Under disse Forhold er det ikke rimeligt, at Erik har villet tillade ham at vende tilbage til Danmark, saa meget mere som Kongen jo ogsaa ansaa hans Fastholdelse i Kjøbenhavn som stridende mod Folkeretten. Men mærkeligt bliver det dog altid, at der ikke er rejst nogen Klage i Danmark over et saadant Brud paa indgaaede Forpligtelser, og det saa meget desto mærkeligere, som Sten Erikson senere deltog i Krigen mod Danmark[2]).

Trods det ringe Udbytte, som Erik XIV.s mange Forslag havde havt, se vi ham dog gjenoptage dem paany i Aaret 1566. Det foregaaende Aars blodige Kampe havde bragt ikke faa danske Fanger i Svenskernes Hænder. Saaledes i Slaget under Bornholm Juli 1565: Otte Rud, Claes Skel, Johan Skovgaard, Oluf Iversen Jernskjæg, ved Var-

---

[1]) Dalin, Svea Rikes Hist. III 597 f., smlgn. Rørdam, Monum. Hist. Dan. II, 187.

[2]) I Mads Stensens Forpligtelsesbrev 29 Marts 1565 indsattes den Artikel, at hvis Kong Frederik holdt ham tilbage i Danmark, skulde Hr. Stens Forskrivning være død og magtesløs. Smlgn. P. Wieselgren, De la Gard. Arch. I, 191. Christoffer Gjø skriver 31 Juli 1565 til Birgitte Gjø om Opbrændingen af Lødese: «Og stod der et mægtigt skjønt Skib paa Braabænken, som Hr. Sten Erikson har ladet bygge, og var det større end Fortuna, dog var det ikke saa færdigt, at vi kunde faa det med, saa satte vi Ild derpaa.» Danske Adels Breve Fasc. 22.

bergs Erobring: Christoffer v. Dohna, Hans Holk og Claes Thot, i Slaget ved Svarteraa: Gregers Ulfstand, Ejler Krafse, Henning Tornov, Christoffer Urne — foruden en Del yngre Adelsmænd, som ikke synes at have beklædt Anførerposter. De Danskes Udbytte havde trods Sejren ved Svarteraa kun været ringe: den svenske Ritmester Claes Åkeson Thot var den eneste Fange af Betydning. Under disse Omstændigheder kunde der være Haab om, at Frederik II havde faaet et andet Syn paa Sagen, saa meget mere som den utrættelige Fredsmægler mellem Rigerne, det franske Sendebud ved det danske Hof Charles Danzay, som det synes med Kong Frederiks Samtykke, havde foreslaaet Erik XIV gjensidig Fangeudvexling[1]). Erik besluttede da at gjøre et nyt Forsøg. Den 15de Februar 1566 fik Gregers Ulfstand, Claes Skel, Johan Skovgaard og Henning Tornov Orlov til at drage tilbage til Danmark imod Forpligtelse til atter at være i deres Fængsel inden tre Maaneder, hvis de ikke udførte deres Hverv. Dette gik ud paa en Fornyelse af de allerede flere Gange fremførte Vilkaar, eller, hvis disse igjen bleve forkastede, da paa at tilbyde Sendebudenes egen Udvexling imod Claes Åkeson Thot, Jakob Bagge, Claude Collart og Christoffer Andersson Gyllengrip[2]). Denne Gang opnaaedes for første Gang et Svar, om end et afvisende. Den 23de April 1566 udstedte Frederik II et aabent Brev, hvori han værgede sig mod den atter fremførte Beskyldning, at de

[1]) Resen a. St. S. 163, smlgn. Westling i Hist. Bibliotek 1879 S. 560.

[2]) Forpligtelsesbrevet i Sverig 72. 20 Febr. udstedte Anders Hes, vistnok Broder til den bekjendte Borgemester i Kjøbenhavn (Hist. Tidsskr. V, 84, 479, velvillig Meddelelse af Hr. C. F. Bricka), en lignende Forpligtelse om at skaffe Mats Person, Bgm. i Stockholm, fri. Sverig 288. Fr. II.s aabne Brev 23 April 1566 i Tegn. o. alle Lande VIII, 530, smlgn. Resen a. St. S. 162 f. Om de Fordringer, som Lybekkerne gjorde paa disse Fanger, smlgn. Herluf Trolles Breve i Danske Mag. III.

svenske Sendebud 1563 vare blevne fastholdte mod givet Lejde, afviste det svenske Tilbud om den særskilte Udløsning, men erklærede sig villig til at lade Fange udvexles mod Fange og de da tiloversblivende løskjøbes efter sædvanlig Krigsbrug med Guld og Penge. Fra den almindelige Udvexling undtoges dog Jakob Bagge, Arvid Trolle, Christoffer Andersson Gyllengrip og Borgemestren i Stockholm Mats Person, paa hvem Lybekkerne havde Krav, da det var deres Skibe og Folk, som i Slaget under Bornholm havde erobret «Mageløs». Den i Slaget ved Svarteraa fangne Ritmester Claes Thot blev sendt med de tilbagevendende danske Adelsmænd for at forebringe Kong Frederiks Tilbud i Sverig efter at have udstedt en lignende Forpligtelse som Sten Erikson[1]).

Dette Forslag blev ingenlunde velvillig modtaget i Sverig, og det gav Erik XIV Anledning til i et nyt aabent Brev af 23de Juni 1566 vidtløftig at udtale sig om Sagen. Paany opregner han alle sine forgjæves Bestræbelser for Fangernes Udløsning, imødegaar den danske Opfattelse af Sten Eriksons og Medfangers Fastholdelse, minder om, at han har flere Fanger, end Kongen af Danmark har Raad til at udvexle Fange mod Fange, skjønt «en Part af dem ere døde og did komne, hvor det ikke er godt at skikke Bud efter dem», klager over den store Uret, som begaas mod de fire Fanger, Frederik II vil have udelukket fra den almindelige Udvexling, og anker endelig over, at man i Danmark har aftvunget Claes Åkeson en utilbørlig Forskrivning og Orfejde. Ikke desto mindre er han dog endnu villig til at gjøre et Forsøg og sender derfor Jakob Brockenhus

---

[1]) Claes Åkesons Forskrivning. Kjøbenhavn 29 April 1566. Sverig 257. Ligesom Sten Erikson vendte heller ikke han mere tilbage til Danmark, se Fangelisten.

til Danmark med det Hverv, at udløse Jakob Bagge, tilbageskaffe Claes Åkesons Forskrivning imod Løfte om, at Gregers Ulfstand da skal blive udløst, samt endelig at foreslaa en almindelig Fangeudvexling. Han er endog villig til at udløse det svenske Gesandtskab imod andre Fanger, men fordrer til Gjengjæld, at ingen Svensk maa indgaa nogensomhelst ny Forpligtelse, og at de gamle skulle tilintetgjøres. Hvis Jakob Brockenhus ikke udretter dette, skal han inden 24de Avgust indfinde sig paa Stockholm Slot. Nogle Uger efter afsendtes ogsaa Gregers Ulfstand til Danmark med de samme Hverv og efter at have indgaaet en lignende Forpligtelse[1]).

Saaledes vendte nu Jakob Brockenhus tilbage til Danmark, den Mand, hvis Optræden i Slaget under Bornholm 1563 for Mange maatte staa som den egentlige Aarsag til Krigen. Iblandt hans Kampfæller var der ogsaa dem, som ikke hilsede hans Hjemkomst med Glæde. «Jakob Brockenhus er nu desbedre kommen ind i Riget igjen», skriver den senere saa uheldige Admiral Hans Lavridsen til Mogens Gyldenstjerne, «og kan jeg vel tænke, at hænger der ham nogen Tiltale paa, vil han ikke forsømme at lægge den fra sig og kaste den over paa en anden» [2]). Kong Frederik selv har sikkert næret en stærk Uvilje imod Jakob Brockenhus, hvad enten nu denne hidrørte fra den ulykkelige Kamp under Bornholm, hvor Admiralen synes at have handlet imod Kongens Befaling ved ikke at holde Flaaden samlet[3]),

---

[1]) Erik XIV.s aabne Brev. Stockholm 23 Juni 1566. Sverig 258. Jakob Brockenhus' Forpligtelsesbrev af s. D. Sverig 288. Allerede 25 Maj havde han paa Svartsjö Slot indgaaet en lignende Forpligtelse (smstds.). Gregers Ulfstands Forpl. 14 Juli (smstds.), smlgn. Fant, Handl. t. uplysn. af Sveriges hist. II, 21.

[2]) Hans Lavridsen t. Mog. Gyldenstjerne. Samsø 19 Juli 1566. Danske Adels Breve Fasc. 27.

[3]) Se H. G. Garde, Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 S. 57.

eller der har været andre os ukjendte Grunde dertil. Derimod havde han naturligvis talrige Venner blandt den højere danske Adel, særlig mellem Rigsraaderne, som kunde ventes at ville gjøre deres Bedste for at bevæge Kongen til at udløse ham. Men saavel deres som hans egne Bestræbelser sloge fejl. «Om Jakob Brockenhus' Sag har jeg nu igjen talt til Kongen, kan dog intet andet Svar faa end som tilforn,» skriver Hans Skovgaard den 5te Avgust til Mogens Gyldenstjerne, og to Dage senere meddeler han den Samme, at han paany har forelæst Kongen Rigsraadets Betænkning, og at han vil gjøre Alt, hvad der staar i hans Magt, for at fremme Brockenhus' Sag[1]). Kongens Uvilje saavel imod denne som imod det svenske Tilbud stod ikke til at rokke. Hans Mistænksomhed ligeoverfor Admiralen gav sig netop i de samme Dage tilkjende paa en fremtrædende Maade. Et svensk Brevbud, som tilligemed Gregers Ulfstand var kommet til Kjøbenhavn og medbragte Breve til Charles Danzay og Jakob Brockenhus, maatte sende den Sidstes Breve direkte til Kongen, medens Gesandtens umiddelbart kom i dennes egne Hænder[2]). Kongens endelige Svar kunde ogsaa betragtes som et fuldstændigt Afslag — han gjentager paany ordret det Tilbud, han havde gjort i Foraaret, med de samme Undtagelser som dengang, men om Brockenhus' Udvexling mod Jakob Bagge er der ikke Tale[3]). Paany maatte denne vende tilbage til Sverig, hvor der ventede ham Kong Eriks Unaade og den allerede omtalte mærkelige

[1]) Hans Skovgaard t. Mog. Gyldenstjerne. Frederiksborg 5 og 7 Avg. 1566. Danske Kongers Hist. 52.

[2]) Samme t. Samme. Nygaard 2 Avg. 1566 (smstds.).

[3]) Fr. II.s aabne Brev 14 Avg. 1566. Sverig 258. Smlgn. Resen a. St. S. 163 f. Førstnævnte Sted findes et næsten enslydende Brev dateret 10 Avgust.

Æresdom, som, da den blev fældet ikke alene af svenske Dommere, men ogsaa af danske Krigsfanger, maa være bleven bekjendt i Danmark og sandsynligvis har været Grunden til, at han ved Fredslutningen i Roskilde 1568 alene undtoges fra den almindelige Fangeudvexling[1]). Endnu engang — i Sommeren 1569 — ses han at være bleven nedsendt til Danmark i et lignende Øjemed, og der er en Mulighed for, at han denne Gang har naaet sin Hensigt og er bleven udløst af Fangenskabet inden Freden, — skjønt i saa Tilfælde vistnok kun mod at gjøre store Ofre derfor. Den betydelige Pengesum — 5000 Daler —, som han i Aaret 1570 indbetalte til Kongen, har maaske været det Offer, han har maattet bringe for at gjenvinde sin Frihed[2]).

Nu skulde man have troet, at der idetmindste foreløbig var slaaet en Bom for alle særskilte Forhandlinger om Fangeudvexling; men nej, allerede i Februar 1567 gjør Erik XIV et nyt og heldigere Forsøg end tidligere. Den 17de Februar sendtes Borggreve Christoffer v. Dohna, Malte Jensen Sehested, Johan Skovgaard og Jørgen Nagel til Danmark med Tilladelse til at blive udløste imod Claes Åkeson Thot, Jöran Fincke, Claude Collart og Christoffer Andersson Gyllengrip; Borggreven fik særskilt Tilladelse til at udløses mod Gabriel Christerson Oxenstjerne, hvis Frederik II ikke vilde gaa ind paa Eriks Forslag. De opnaaede da ogsaa, at Chr. v. Dohna og Malte Jensen bleve udvexlede mod Gabriel Oxenstjerne og Jöran Fincke, medens de øvrige Tilbud bleve forkastede. De Sidstnævnte, som

[1]) Resen a. St. S. 217.

[2]) Jakob Brockenhus' og Claes Skels Forpligtelsesbrev af 3 Juni 1569 til Kong Johan, da de droge til Danmark for at foreslaa Fangernes Løsning. Sverig 288. Smlgn. forøvrigt om J. Brockenhus C. T. Engelstoft i Hist. Tidsskr. 4 Række IV, 511—517.

nu endelig den 24de Maj 1567 løslodes af deres fireaarige Fangenskab, medbragte et Forslag fra Frederik II, som er betegnende for den drillevorne, resultatløse Forhandlingsmaade, som denne Krig frembyder saa talrige Exempler paa. Der opstilles nemlig i dette Forslag en Udløsningsliste, hvori 14 danske Adelsmænd vurderes lige med 20 svenske. Dette ser jo ret fordelagtigt ud for Kong Erik; men gjennemgaar man Navnene, opdager man let, at Fordelen kun er tilsyneladende. De 14 Danske ere alle bekjendte Mænd, som have spillet en Rolle under Krigen — selv Jakob Brockenhus' Navn træffer man derimellem —, medens der blandt de 20 Svenske ikke findes en eneste Mand af Betydning. Officerer som Jakob Bagge, Arvid Trolle, Christoffer Andersson, Charles de Mornay, Jakob Henrikson Hästsko, alle Feltherrer eller Admiraler, ere udeladte, medens man kun møder ubekjendte Navne som Lavrits Matsson, Hans Torstenson, Niels og Erik Peterson, Hagen og Clemend Lavritsson, ja endog en Severin Smaasvend. Naar Forslaget ender med det Tilbud at løse alle uadelige Fanger paa begge Sider massevis mod hinanden, da var dette kun en yderligere Fordel for Kong Frederik, da Erik XIV havde et ulige større Antal end han[1]). Det er en Selvfølge, at Tilbudet intet Svar fik, som man vel heller ikke havde ventet, og hermed ophørte ogsaa de særskilte Underhandlinger om dette Spørgsmaal, saa længe Erik XIV stod ved Roret i Sverig.

Det maa nu imidlertid indrømmes, at Krigen havde bragt og fremfor Alt i Vinteren 1567—1568 bragte Dan-

---

[1]) Fant, Handl. t. uplysn. af Sv. Historie II, 55. Forpligtelsesbrevet er af 20 Febr. 1567. Sverig 288. Fr. II.s aabne Brev af 24 Maj 1567. Sverig 72. Fr. II t. Otte Brade ang. Lejde for Fangerne [25 Maj 1567]. Tegn. o. alle Lande IX, 330.

mark en rigere Høst af fornemme og betydelige Krigsfanger end den omvendt havde bragt Sverig. Foruden Gesandtskabet 1563, havde efterhaanden Hovedanførere for forskjellige svenske Hære og Flaader maattet vandre i dansk Fangenskab. Saaledes Jakob Bagge, Arvid Trolle, Claude Collart, Charles de Mornay, Jakob Henrikson Hästsko, Erik Henrikson, Hogenskild Bjelke og tilsidst Pontus de la Gardie. Af Danske kunne vi kun nævne to: Jakob Brockenhus og Otte Rud, af hvilke den Sidste døde kort efter Tilfangetagelsen og aldrig bliver nævnet paa Fangelisterne. Mænd som Arild Ugerup, Torben og Peder Daa, Malte Jensen Sehested, Henning Tornov, Claes Thot o.s.v. havde ikke beklædt overordnede Poster i Hæren eller Flaaden. Det var derfor ikke til at undres over, at man i Danmark ikke vilde gaa ind paa at modtage Fangelister, hvor en Admiral og en Skibskaptain, eller en Feltmarskalk og en Ritmester bleve stillede lige, og det Forslag, som Frederik II 1567 opstillede og hvori han paa en vis Maade latterliggjorde de svenske Tilbud, indlededes ogsaa med den Sætning: »Efterdi vi formærke, at Kongen af Sverig udi den Fortegnelse, han har medgivet vore Undersaatter, ikke søger andet end at forulempe os» o.s.v. De faa Udløsninger, der fandt Sted, ere derfor hurtig nævnte. Foruden de allerede omtalte[1]) skal det endnu kun tilføjes, at da den svenske Adels Opstand imod Erik XIV i Sommeren 1568 førte til Tronskiftet i Sverig, lykkedes det ogsaa under de Fredsforhaabninger, som denne Begivenhed kaldte tillive, følgende Adelsmænd

[1]) Af et Brev fra Fr. II t. Johan Friis og Peder Oxe af 24 April 1567 (Tegn. o. alle Lande IX, 299) synes det, at Henning Tornov da var løsladt, mulig udvexlet mod Sigfrid Engelskmand, som 29 Novbr. 1566 kom tilbage fra dansk Fangenskab. Fant, Handl. t. uplysn. af Sv. Historie II, 46.

paa begge Sider at blive løsladte: Arild Ugerup, Ejler Krafse, Gregers Ulfstand, Claes Thot og Mandrup Holk imod Arvid Trolle, Arvid Stenbock, Hogenskild Bjelke, Sten Baner og Erik Abrahamson Lejonhufvud[1]). Vel ses ogsaa Kong Johan at have været virksom for Fangernes Udløsning, og i Krigens to sidste Aar fik mange danske Adelsmænd Tilladelse til ligesom deres talrige Forgængere at forsøge deres Lykke hos Kong Frederik, men, saavidt det kan ses, uden Resultat[2]). Først Freden i Stettin bragte en endelig Afslutning paa et Spørgsmaal, der med nogen Hensynsfuldhed og Imødekommen fra begge Sider kunde være bleven løst paa en Maade, som vilde have bidraget til at mildne de Ulykker, som Krigen havde bragt med sig. Ved den bestemtes, at alle Krigsfanger skulde løslades uden «Ranson», og at alle Forpligtelsesbreve skulde tilintetgjøres. Den 12te Marts 1571 skulde Fangerne møde ved Grændsen og der faa deres Frihed[3]), men allerede forinden den fastsatte Tid vare mange vendte tilbage — levende Vidnesbyrd om den Nød og Elendighed, den ulykkelige Syvaarskrig havde fremkaldt[4]).

---

[1]) Se vedføjede Fangelister.

[2]) Talrige Forpligtelsesbreve af danske Fanger i Sverig fra Aarene 1569 og 1570 findes i Sverig 288.

[3]) Resen a. St. S. 243. Johan III.s aabne Brev om Fangeudvexling ved Grændsen 24 Febr. 1571. Sverig 288.

[4]) I et Brev af 29 Novbr. 1570 befaler Fr. II Peder Oxe at give en Præst, Gregers Pedersen, som i 6 Aar har siddet fangen i Sverig, Klæder til en Præstekjortel, Hoser og Trøje, samt 2 Skjorter, 1 Par Sko og 20 Daler. Tegn. o. alle Lande XI, 209. Se ogsaa Danske Mag. 3 Række II, 210 Anm.

Tillæg.

Fortegnelse over svenske og danske Fanger.

Denne Fortegnelse er væsentlig udarbejdet paa Grundlag af de Fangelister, som i Anledning af Forhandlingerne om Udvexling bleve opstillede baade fra dansk og svensk Side. Der findes 6 saadanne Lister, som paa en enkelt Undtagelse nær alle ere udaterede, men ifølge Sammenstilling og indre Kriterier kunne henføres til følgende Tidspunkter, da Forhandlinger om Udvexling fandt Sted: (1°) ${}^{7}/_{9}$ 1564, (2°) ${}^{23}/_{8}$ 1565, (3°) ${}^{15}/_{2}$ 1566, (4°) ${}^{20}/_{2}$ 1567, (5°) ${}^{24}/_{5}$ 1567, (6°) ${}^{21}/_{9}$ 1568. Af disse ere kun (5°) dansk, de øvrige svenske. Desuden haves en Fortegnelse over de Fanger, som bleve gjorte paa Daniel Rantzaus Tog i Sverig 1567—1568 (Danske Mag. 3 R. III, 98—100, smlgn. Tegel S. 273), og endelig et Register over svenske Fanger, som ${}^{24}/_{2}$ 1566 bleve sendte til Lensmændene (Tegn. o. alle Lande VIII, 489). Begge ere ligeledes blevne benyttede ved Udarbejdelsen af Fortegnelsen, dog ere af førstnævnte Liste kun Befalingsmændene medtagne[1]). Forøvrigt henvises til Anmærkningerne, hvori alle øvrige Kildesteder ere angivne.

Da der ikke synes at være blevet ført Underhandlinger om Fangeudvexling efter ${}^{21}/_{9}$ 1568, bliver altsaa Fangelisten af nævnte Dato den sidste, og de, som ere anførte paa den, maa da, naar ikke anden Oplysning foreligger, anses for at være blevne fastholdte indtil Krigens Slutning. Men iøvrigt maa det bemærkes, at en Fange, som er opført paa de foregaaende Lister, men udeladt paa den sidste, ikke derfor med Sikkerhed kan antages for at være bleven udløst i Mellemtiden.

---

1) Heller ikke tyske Befalingsmænd, som ikke ere optagne paa Fangelisterne, ere medtagne.

Svenske Fanger i Danmark.

Sten Erikson Lejonhufvud fanget $^{20}/_{2}$ 1563[1], vender tilbage til Sverig $^{16}/_{1}$ 1565[2].

Gabriel Christerson Oxenstjerna f. $^{20}/_{2}$ 1563[1], udløst $^{24}/_{5}$ 1567 imod Christoffer v. Dohna[3].

Jöran Fincke f. $^{20}/_{2}$ 1563[1], udløst $^{24}/_{5}$ 1567 imod Malte Jensen Sehested[3].

Arvid Gustafson Stenbock f. $^{20}/_{2}$ 1563[1], udløst $^{16}/_{12}$ 1568 imod Gregers Trudsen Ulfstand[4].

Lasse Lukasson f. $^{20}/_{2}$ 1563[1], endnu ikke udløst $^{20}/_{2}$ 1567[5].

Johannes à Herbouville f. $^{20}/_{2}$ 1563[1], endnu ikke udløst $^{24}/_{5}$ 1567[6].

Erik Abrahamson Lejonhufvud f. $^{20}/_{2}$ 1563, udløst $^{24}/_{10}$ 1568 imod Mandrup Holk[7].

Sven Person (Bagge) f. Febr. 1563[8], endnu ikke udløst $^{15}/_{2}$ 1566[9].

---

1) Se ovenfor S. 574 ff.

2) Se ovenfor S. 615 ff.

3) Se ovenfor S. 622 f.

4) Peder Oxes og Johan Friis' Erklæring angaaende Arvid Stenbocks, Hogenskild Bjelkes og Sten Baners Udvexling imod Gregers Ulfstand, Claes Thot og Ejler Krafse $^{16}/_{12}$ 1568. Sverig 72.

5) Fangelisten af $^{20}/_{2}$ 1567. Sverig 72. Han nævnes 1572 som Befalingsmand paa Borgholm. A. v. Stiernmann, Swea och Götha Höfdinga-Minne I, 337.

6) Fangelisten af $^{24}/_{5}$ 1567. Sverig 72. Rigtignok findes i Erik XIV.s latinske Registratur Breve af $^{16}/_{1}$ 1567, hvori han anbefaler Joh. à Herbouville til Catharina Medici og Hertug Anton af Guise, men da han opføres paa den Fangeliste af $^{20}/_{2}$ 1567, som Erik sendte ned til Danmark tilligemed de danske Fanger, som dengang skulde forhandle om Udvexling, turde det antages, at disse Breve ere dem medgivne under Forudsætning af, at Joh. à H. blev løsladt.

7) Se ovenfor S. 599 Anm. 1.

8) Fortegnelse over de i Kjobenhavn anholdte Svenskere Febr. 1563. Sverig 239.

9) Fangelisten af $^{15}/_{2}$ 1566. Sverig 258.

Birger Isakson (til Appelnäs) f. før $^{20}/_{4}$ 1563[10]), endnu ikke udløst $^{16}/_{6}$ 1570[11]).

Oluf Arvidson (Stålarm) f. før $^{20}/_{4}$ 1563[10]), endnu ikke udløst $^{21}/_{9}$ 1568[12]).

Erik Kagge
Lavrits Matsson } f. $^{4}/_{9}$ 1563[13]), endnu ikke udløste $^{21}/_{9}$ 1568[12]).

Niels Peterson paa Roe f. $^{4}/_{9}$ 1563[13]), endnu ikke udløst $^{24}/_{5}$ 1567[6]).

Oluf Jakobson, Læge, f. 1563, løsladt $^{23}/_{4}$ 1571[14]).

Åke Jöranson f. April 1564[15]), endnu ikke udløst $^{7}/_{9}$ 1564[16]).

Claude Collart f. $^{22}/_{5}$ 1564[17]), endnu ikke udløst $^{20}/_{2}$ 1567[5]).

Gustaf Nielsson af vapen f. $^{22}/_{5}$ 1564[18]), endnu ikke udløst $^{12}/_{6}$ 1565[19]).

Per Lavritsson f. $^{22}/_{5}$ 1564[18]), endnu ikke udløst $^{21}/_{9}$ 1568[12]).

Jakob Bagge f. $^{31}/_{5}$ 1564[20]), endnu ikke udløst $^{21}/_{9}$ 1568[12]).

Arvid Trolle f. $^{31}/_{5}$ 1564[20]), udløst Decbr. 1568 imod Arild Ugerup, men dør i de samme Dage[21]).

Christoffer Andersson (Gyllengrip) f. $^{31}/_{5}$ 1564[20]), endnu ikke udløst $^{20}/_{2}$ 1567[5]).

Mats Person, Bgm. i Stockholm, f. $^{31}/_{5}$ 1564[20]), endnu ikke udløst $^{20}/_{2}$ 1567[5]).

---

[10]) Birger Isaksons og Oluf Arvidsons Forpl.-Brev t. St. Rosensparre $^{20}/_{4}$ 1563. Sverig 72.

[11]) Peder Daas Forpl.-Brev t. Johan III $^{16}/_{6}$ 1570. Sverig 288. Han nævnes 1576 som Kong Johans Hofjunker. Stiernmann a. St. I, 29.

[12]) Fangelisten af $^{21}/_{9}$ 1568. Sverig 258.

[13]) Rørdam, Monum. Hist. Dan. II, 263, Resen S. 93.

[14]) Se ovenfor S. 600 Anm. 1.

[15]) L. Daae, Krigen nordenfjelds S. 20.

[16]) Fangelisten af $^{7}/_{9}$ 1564. Danske Kongers Hist. 52.

[17]) Rørdam, Monum. II, 305—308, Norske Mag. I, 159—162, L. Daae a. St. S. 32.

[18]) Fortegnelse over Fanger, som Erik Munk førte til Bergen og senere sendte ned til Danmark. Danske Kongers Hist. 59.

[19]) Karin Henriksdatter til Mats Hansson, Dieknebølle $^{12}/_{6}$ 1565. Sverig 72.

[20]) Rørdam, Monum. II, 284. Se ovenfor S. 601—603.

[21]) Arild Ugerup t. Johan III 16 Decbr. 1568. Danske Kongers Hist. 59. Hos Rørdam, Monum. II, 432 nævnes fejlagtig Hogenskild Bjelke.

Anders Olufson (Oxhufvud) } f. Avgust 1564[22]), endnu ikke ud-
Oluf Drake } løste 21/9 1568[12]).

Sigfrid Engelskmand f. før 7/9 1564[16]), udløst før 29/11 1566[23]).

Mats Grot f. før 7/9 1564[16]), endnu ikke udløst 24/5 1567[6]).

Jöns Andersson f. før 7/9 1564[16]), endnu ikke udløst 20/2 1567[5]).

Iven Helsing } f. før 7/9 1564[16]), endnu ikke udløste 23/3
Hans Målare } 1565[24]).

Staffan Dam f. før 8/12 1564[25]), undvegen før 15/2 1566[26]).

Lille Bröniel Larensson, Bg. i Stockholm, f. før 23/3 1565[24]), endnu ikke udløst 21/9 1568[12]).

Claes Åkeson Thot f. 20/10 1565[27]), drager 29/4 1566 imod Udstedelse af et Forpligtelsesbrev til Sverig, men vender ikke tilbage til Danmark[28]).

Jakob Tuwe f. 20/10 1565[27]), endnu ikke udløst 24/5 1567[6]).

Claes Nielsson f. før 15/2 1566[9]), endnu ikke udløst 24/5 1567[6]).

Jon Erikson }
Hans v. Berlyn } f. før 15/2 1566[9]).

Tord Bonde f. før 24/2 1566[29], endnu ikke udløst 26/6 1570[30]).

Clemind Lavritsson f. før 5/11 1566[31]), endnu ikke udløst 24/5 1567[6]).

Charles de Mornay f. 20/9 1566[32]), løsladt 16/8 1571[33]).

---

[22]) Tegel S. 128, Resen S. 115.

[23]) Fant, Handl. t. uplysn. af Sv. Hist. II, 46.

[24]) Fangelisten af 23/3 1565. Sverig 72.

[25]) Fr. II t. Mog. Gyldenstjerne 8/12 1564. Tegn. o. alle Lande VIII, 169.

[26]) Paa Fangelisten betegnes han som »borte«.

[27]) Danske Mag. 3 R. II, 97, Danske Saml. 2 R. II, 192.

[28]) Forpl.-Brev af 29/4 1566. Sverig 257. Han hørte til dem, hvem »Herskabets Tvang« eller andre Grunde havde forhindret i at holde sit Ord, smlgn. ovenfor S. 616.

[29]) Register over Fanger, som bleve sendte til Lensmændene. Tegn. o. alle Lande VIII, 489.

[30]) Albert Becks Forpl.-Brev t. Johan III 26/6 1570. Sverig 288.

[31]) Fr. II t. Eskild Gjøe 5/11 1566. Tegn. o. alle Lande IX, 87.

[32]) Danske Mag. 3 R. II, 100—102, Danske Saml. 2 R. II, 194, Rørdam, Monum. II, 351—52.

[33]) Fr. II.s Pas for Ch. de Mornay og Pontus de la Gardie 16/8 1571. Tegn. o. alle Lande XI, 260, smlgn. de la Gardiska Archivet IV, 187.

Jakob Henrikson Hästsko f. 20/9 1566[32]), dør 1567 i Fangenskabet[34]).

Gustaf Hansson f. 23/5 1567[35]).

Erland Larsson
Erik Person
Hans Torstenson } f. før 24/5 1567[6]), endnu ikke udl. 21/9 1568[12]).
Severin Smaasvend

Gustaf Arvidson
Oluf Stolpe
Hagen Lavritsson } f. før 24/5 1567[6]).
Sven Hjort
Gustaf Lavritsson

Erik Henrikson
Peder Olufson } f. 17/11 1567[36]), endnu ikke udløste 21/9 1568[12]).

Sven Andersson (Stålhandske)
Erik Knutson } f. 1567—1568[37]), endnu ikke udløste 21/9 1568[12]).

Jakob Henrikson
Severin Nielsson
Jakob Svenson
Daniel Hansson
Peder Jonson } f. 1567—1568[37]).
Jöns Person
Niels Olofson
Lasse Claesson

Jon Karlson f. 14/1 1568[38]).

Hogenskild Bjelke f. 6/2 1568[39]), udløst 16/12 1568 imod Claes Thot[4]).

Sten Baner f. 6/2 1568[39]), udløst 16/12 1568 imod Ejler Krafse[4]).

Brøms Bagge f. 6/2 1568[39]), endnu ikke udløst 21/9 1568[40]).

---

34) Han nævnes endnu paa Fangelisten 20/2 1567.

35) Danske Saml. 2 R. II, 196.

36) Rørdam, Monum. II, 384, Danske Saml. 2 R. II, 198, Danske Mag. 3 R. II, 98—100.

37) Danske Mag. 3 R. II, 98—100, smlgn. Tegel S. 273.

38) Danske Saml. 2 R. II, 199.

39) Rørdam, Monum. II, 406, Tegel S. 272.

40) Fangelisten. Brøms Bagge kaldes »Admiralens Broder«. Jf. An-

Anders Griis f. 6/2 1568[39]), endnu ikke udløst 21/9 1568[40]).

Jakob Lavritsson
Peder Skriver } f. før 21/9 1568[12]).
Henrik Svant

Niels Birgerson, Ridder, f. før 6/10 1569[41]).

Jöran Lavritsson
Hans Kraft
Anders Björnson } f. 14/11 1569[42]).
Mats Botvidson
Bengt Erikson

Pontus de la Gardie f. Decbr. 1569[43]), løsladt 16/8 1571[33]).

Jöran Lödow f. før 14/6 1570[43 b]).

Bengt Mikkelson f. før 14/6 1570[43 c]).

Danske Fanger i Sverig.

Jakob Brockenhus f. 30/5 1563[44]), endnu ikke udløst 8/6 1569[45]).

Malte Jensen (Sehested) f. 30/5 1563[44]), udløst 24/5 1567 imod Jöran Fincke[3]).

Albert Beck f. 30/5 1563[44]), endnu ikke udløst 26/6 1570[30]).

Mads Stensen (Laxmand) f. 30/5 1563[44]), død i Aabo af Pest 1565[46]).

Otte Stisen (Pors) f. 30/5 1563[44]), endnu ikke udløst 20/2 1567[5]).

Jørgen Nagel f. 30/5 1563[44]), endnu ikke udløst 21/9 1568[12]).

Lars Andersen (Jernskjæg) f. 30/5 1563[44]), sendt til Tavastehus i Finland, hvor han dør[47]).

---

rep, Sv. Adelns Ättar-Taflor er Anders Griis 1569 Foged i Wiste Herred i Smaaland.

41) Fr. II t. Peder Oxe 6/10 1569. Tegn. o. alle Lande X, 433.

42) Fr. II t. Peder Oxe 18/11 1569. Smstds. X, 464.

43) Rørdam, Monum. II, 442 f.

43 b) Christoffer Alfsons Forpl.-Brev t. Johan III 14/6 1570. Sverig 288.

43 c) Per Jonsens Forpl.-Brev t. Johan III 14/6 1570. Sverig 288.

44) Resen S. 84, Tegel S. 87.

45) Se ovenfor S. 620—622.

46) Se ovenfor S. 612—614.

47) Adlersparre, Hist. Saml. II, 18, smlgn. Personalhist. Tidsskr. I, 129.

Arild Ugerup f. 16/8 1564[48]), udløst Decbr. 1568 imod Arvid Trolle[49]).

Peder Daa f. 16/8 1564[48]), endnu ikke udløst 16/6 1570[11]).

Torben Daa f. 16/8 1564[48]), endnu ikke udløst 24/5 1567[6]).

Christoffer (eller Christiern) Sørensen f. 16/8 1564[48]), endnu ikke udløst 15/2 1566[9]).

Verner Klot f. 16/8 1564[48]), endnu ikke udløst 21/9 1568[12]).

Henrik Köckeritz f. Avg. 1564[50]), endnu ikke udløst 21/9 1568[12]).

Knud Hardenberg f. 24/8 1564[51]), død 1565 i Upsala af Pest[52]).

Mads Hansen, Bgm. i Rønneby, f. 4/9 1564[53]), endnu ikke udløst 24/6 1565[54]).

Ditlev Røthling
Oluf Galle
} f. før 20/10 1564[16]), endnu ikke udløste 23/3 1565[24]).

Balthasar v. Meiner (eller Weimar)
Peder Galle
Lars Rasmussen
} f. før 20/10 1564[16]), endnu ikke udløste 15/2 1566[9]).

Peder Skriver
Frands v. Meideburg
Diderik Hansen
} f. før 20/10 1564[16]), endnu ikke udløste 24/5 1567[6]).

Cornelius v. Düren
Clavs Henningsen
} f. før 20/10 1564[16]).

Bengt Griis f. Februar 1565[55]), endnu ikke udløst 21/9 1568[12]).

---

48) Se ovenfor S. 611, Anm. 3.

49) Arild Ugerups Forpl.-Brev til Johan III. Upsala 21/9 1568. Sverig 288. Allerede 28/10 1568 tilbagegiver Frederik II ham Elleholms Len (Tegn. o. alle Lande X, 206), smlgn. forøvrigt Anm. 21.

50) Danske Mag. III, 254.

51) Rørdam, Monum. II, 292, Tegel S. 132—133.

52) Han omtales sidste Gang i Brev fra Arild Ugerup t. Hans Skovgaard 9/11 1564 (Danske Kongers Hist. 52) og forekommer ikke paa Fangelisterne. Han nævnes heller ikke i den Fortegnelse over danske Adelsmænd, der ere døde 1563—66, som er trykt i Personalhist. Tidsskr. I, 121—132.

53) Rørdam, Monum. II, 296.

54) Han nævnes kun paa Fangelisten 23/3 1565, men vides at have siddet fangen i Stockholm 24/6 1565. Margrethe, Mats Persons t. Mads Stensen 24/6 1565. Sverig 72.

55) Tegel S. 145, som fejlagtig kalder ham Erik.

Claes Hyngk f. før 23/8 1565[24]).

Otte Rud f. 7/7 1565[56]), dør paa Svartsjö Slot 11/10 1565[57]).

Claes Skel f. 7/7 1565[56]), endnu ikke udløst 3/6 1569[58]).

Johan Skovgaard f. 7/7 1565[56]), endnu ikke udløst 21/9 1568[59]).

Oluf Iversen (Jernskjæg) f. 7/7 1565[56]).

Grers Skram, Skipper Lavrids, Christoffer Skriver } f. 7/7 1565, endnu ikke udløste 21/9 1568[60]).

Hans Holk f. 15/9 1565[61]), død Decbr. 1565 i Upsala af Pest[62]).

Christoffer v. Dohna f. 15/9 1565[61]), udløst 24/5 1567 mod Gabriel Christerson Oxenstjerne[63]).

Claes Claessen (Thot) f. 15/9 1565[61]), udløst 16/12 1568 imod Hogenskild Bjelke[4]).

Corfits Larsen (Rosengjedde), Sebastian Stub, Læge, } f. 15/9 1565[61]), endnu ikke udl. 21/9 1568[12]).

Mandrup Holk f. 15/9 1565(?)[64]), udløst 24/10 1568 imod Erik Abrahamson Lejonhufvud[7]).

Gregers Trudsen (Ulfstand) f. 20/10 1565[65]), udløst 16/12 1568 imod Arvid Stenbock[4]).

Ejler Krafse f. 20/10 1565[65]), udløst 16/12 1568 imod Sten Baner[4]).

Henning Tornov f. 20/10 1565[65]), udløst før 24/4 1567[66]).

---

56) Rørdam, Monum. II, 338.

57) Se ovenfor S. 597, Anm 2.

58) Claes Skels Forpl.-Brev af 3/6 1569 t. Johan III. Sverig 288.

59) Fangelisten. Smlgn. ovenfor S. 606.

60) Forpl.-Brev, udstedt af Lavrentius Vinter, Præst i Trondhjem, Grers Skram, Fændrik paa Jægeren, Christoffer Skriver, Proviantskriver paa Jægeren, Skipper Lavrids paa Jægeren, Lasse Pedersen af Broby og Iver Davidsen fra Sorø Kloster til Johan III 21/9 1568. Sverig 288. Grers Skram og Skipper Lavrids findes ligeledes nævnte paa Fangelisten af 21/9 1568.

61) Rørdam, Monum. II, 317, Tegel S. 206, Bricka, Frederik II.s Ungdomskjærlighed S. 183–184.

62) Personalhist. Tidsskr. I, 127 Anm. 1.

63) Se ovenfor S. 622 f.

64) Nævnes første Gang paa Fangelisten af 15/2 1566.

65) Danske Saml. 2 R. II, 192, Danske Mag. 3 R. II, 91 ff., smlgn. S. 86, Nyt hist. Tidsskr. IV, 194.

66) Se ovenfor S. 624 Anm. 1.

Christoffer Urne f. $^{20}/_{10}$ 1565[67]), endnu ikke udløst $^{15}/_{2}$ 1566[9]).
Johan Bockhult f. før $^{15}/_{2}$ 1566[9]), er udløst $^{12}/_{5}$ 1569[68]).
Cort Vibbeking
Borchert Emken
Herman Gellinghusen } f. før $^{15}/_{2}$ 1566[9]).
Jakob v. Lüneburg
Anders Hess, Bg. i Kjøbenhavn, f. før $^{20}/_{2}$ 1566[69]), endnu ikke udløst $^{24}/_{5}$ 1567[6]).
Anders Skinkel f. $^{28}/_{7}$ 1566[70]).
Hans Valter f. før $^{20}/_{2}$ 1567[5]), endnu ikke udløst $^{26}/_{12}$ 1567[71]).
Melchior Lork
Rotgert Berenhusen
Knud Alsing } f. før $^{21}/_{9}$ 1568[12]).
Volmer Meider
Claes v. Skouenburg
Lavrentius Vinter
Lasse Pedersen af Broby } f. før $^{21}/_{9}$ 1568[60]).
Iver Davidsen fra Sorø Kloster
Per Jonsen f. før $^{14}/_{6}$ 1570[43 c]).
Christoffer Alfsen f. før $^{14}/_{6}$ 1570[43 b]).
Gregers Pedersen, løsladt før $^{29}/_{11}$ 1570[72]).

---

67) Rørdam, Monum. II, 538.
68) Fr. II t. Peder Oxe $^{12}/_{5}$ 1569 (Tegn. o. alle Lande X, 344).
69) Anders Hess' Forpl.-Brev t. Erik XIV $^{20}/_{2}$ 1566. Sverig 72.
70) Danske Saml. 2 R. II, 194. Han nævnes aldrig paa Fangelisterne.
71) Forpl.-Brev udstedt af 12 Adelsmænd t. Erik XIV. Upsala $^{26}/_{12}$ 1567. Sverig 288.
72) Se ovenfor S. 625, Anm. 2.

Et Bidrag til den rette Forstaaelse af Enevældens Indførelse i Danmark 1660.

Af

Chr. Bruun.

Tohundrede og tyve Aar ere forløbne, siden det souveræne Kongedømme blev indført i Danmark. I mangfoldige Skrifter har denne for Folk og Land saa indgribende Begivenhed været Gjenstand for Behandling, baade med Hensyn til Fortællingen om, hvorledes Forhandlingerne paa Rigsdagen 1660 udviklede sig og førte til Enevoldsmagten, og med Hensyn til den statsretlige Forstaaelse af hvad der skete. Man kunde da tro, at der ikke er mere at sige herom, og at man vil finde en samstemmende Opfattelse især af det sidste Punkt. Det er dog ingenlunde Tilfældet. Ja, kan det siges, at den danske Literatur endnu ikke besidder en udførlig og nøjagtig Skildring af denne Rigsdags Historie, ledsaget af den hele Række af Aktstykker, der for en væsenlig Del maa danne Grundlaget for en saadan Skildring, da bliver det saa meget sandsynligere, at der kan være Et og Andet, som endnu ikke tilfulde er oplyst eller belyst. Det er en enkelt, vigtig Side af Rigsdagens Resultater, som jeg i det Følgende skal forsøge paa at underkaste en Prøvelse. Den kan betegnes ved Spørgsmaalene: hvilken er den rette Betydning

af Arvehyldingen den 18. Oktober 1660, hvilken er den rette Betydning af Arve-Enevolds-Regjerings-Akten af 10. Januar 1661, og hvilket er det rette Forhold, den rette Forbindelse mellem disse to Akter?

Jeg skal først omtale, hvorledes nogle Forfattere have udtalt sig herom, dels fordi de have gjort særlige Studier til denne Begivenheds Historie, dels fordi deres Meninger have gjældet idetmindste i længere Perioder.

Efterat Ludvig Holberg havde givet en kort Fremstilling af Rigsdags-Forhandlingerne 1660 i sin Danmarks og Norges Beskrivelse, som udkom 1729[1]), fortalte han udførligere om dem i tredie Del af sin Danmarks Riges Historie, der udkom 1735[2]), og han aftrykte her forskjellige Aktstykker. I begge Bøger findes, for første Gang trykt paa Dansk, det vigtige Dokument[3]), som Gejstligheden og Borgerstanden underskrev den 8. Oktober og overrakte Rigens Raad, det Dokument, i hvilket Raadet opfordredes til, sammen med Stænderne »at offerere Hans Kongl. Majest. samt det Kongelige Hus dette Rige arveligt«. Holberg fortæller, at »Adelen« svarede paa en Maade, hvormed Gejstligheden og Borgerstanden ikke vare fornøjede; de gik derfor til Slottet, fik Audiens, og Biskop Svane holdt en Tale til Kongen, i hvilken »han i den hele Gejstligheds og Borgerskabs Navn offererede Hans Majest. en absolut Enevolds-Magt«. Adelen gav omsider efter og erklærede sig villig til at underskrive alt, hvad der var proponeret af de andre

---

[1]) L. Holberg, Danmarks og Norges Beskrivelse, Kbh. 1729, S. 404—412.

[2]) L. Holberg, Danmarks Riges Historie, Kbh. 1735, III, S. 442—50.

[3]) Det originale Aktstykke bevares i det kgl. Gehejmearkiv, Souveræneteten, Pakke I, B, 1. Paa Tydsk blev det trykt i Diarium Europæum, V, 1661, S. 367 ff., derefter i Theatrum Europæum, IX, 1662, S. 94 ff.

Stænder. «Saaledes», siger Holberg, «blev Souverænetetet af alle Stænder bevilget, og blev derpaa strax forfattet den saakaldte Arve-Enevolds-Regjerings-Akt, hvilken først blev underskreven af alle dem, som vare nærværende i Kjøbenhavn, og siden skikket de fraværende til Underskrivelse i alle Provincierne af Danmark og Norge.» Endelig omtaler Holberg, at der blev berammet en Dag til «at hylde og sværge Hans Majest. som en Arve-Enevolds-Herre,» hvilket ogsaa fandt Sted den 18. Oktober; Haandfæstningen var forinden bleven kasseret.

Det er klart, at Holberg ikke har havt helt paalidelige Kilder at arbejde efter, thi Arve-Enevolds-Regjerings-Akten blev ikke «strax» forfattet, den kom først frem i Januar 1661, og den blev ikke underskreven af Stænderdeputerede i Kjøbenhavn, thi Rigsdagen var da sluttet. Holberg har sikkert ved det Punkt havt Andreas Hojer til Kilde[1]). Men der kan ingen Tvivl være om, at Holberg har forstaaet Gejstlighedens og Borgerstandens Forslag om, at overdrage Frederik den Tredie Riget som et Arverige, som ensbetydende med at overdrage ham en absolut Enevolds-Magt. Med nogen Grund tør det antages, at den Opfattelse, Holberg har udtalt, ikke blot er hans egen, men er den, hans Samtid i Almindelighed har havt om disse Forhold.

I Aaret 1796 udkom i Berlin L. T. Spittlers bekjendte Skrift: Geschichte der dänischen Revolution im Jahr 1660 Spittler raadede over et meget rigere Materiale end Holberg: 1760 var udkommen en lille Dagbog eller Udtog af en Dagbog fra Rigsdagen 1660, nedskreven af Provsten i Slagelse Peder Villadsen, der var Sekretær ved den gejst-

---

[1]) A. Hojer, Kurtzgefaszte Dännemarckische Geschichte, Flensburg 1718, S. 465.

lige Stand, og Dagbogen indeholdt en Del ikke tidligere trykte Aktstykker; 1792 udgav Riegels i sin Christian den Femtes Historie en Dagbog nedskreven af den Deputerede, Borgemester Knud Wulff i Nyborg, ledsaget af Aktstykker; 1792—94 udkom i Suhms Nye Samlinger til Danmarks Historie andre Aktstykker og vigtige Oplysninger til Rigsdagens Historie. Desuden har Spittler kunnet benytte Langebeks endnu uudgivne vigtige Afhandling om Souverænetetens Indførelse i Danmark. Spittlers Skildring af Begivenhederne er meget udførlig, med et stærkt ræsonnerende Element, og den er i det Hele nøjagtig.

Spittler omtaler, hvorledes Kronen med samtlige Stænders Samtykke blev overdragen Kongen som arvelig, hvorledes en Komité paa 20 Medlemmer blev nedsat, for at behandle Spørgsmaalet om, hvad der fremdeles skulde foretages; hvorledes denne Komité kom til det Resultat, at Haandfæstningen burde kasseres, og at det burde overlades Kongen at opsætte en Reces, saaledes som den kunde være til Bedste for det fælles Vel og for hver enkelt Stand. Ved denne Akt blev Frederik den Tredie erklæret for en sand Diktator. Haandfæstningens Kassation blev derpaa underskreven af samtlige Deputerede, som derved tiltraadte hvad Tyve-Mands-Komiteen havde foreslaaet. «Dette var en ubetinget Underkastelse», «ingen talte om en ny Forsikring». Arvehyldingen fandt Sted den 18. Oktober; en ny Hylding fandt Sted den 15. November, to Dage efter udfærdigedes et nyt Kassations-Instrument af Haandfæstningen. Den sidste Sanktionering af Revolutionen var Aktstykket af 10. Januar 1661, ved hvilket hele Revolutionen vandt «en saadan Karakter af retslig Fuldgyldighed, som ingen ældre eller nyere Stats-Forandring i noget Rige havde modtaget», «fuldstændig uindskrænket bleve alle Majestæts-Rettigheder Kongen

overladte til den frieste Udøvelse, det blev udtalt saa klart og rent, at enhver Tvetydighed visselig forsvandt». «Den hele stænderske Forfatning blev herved fuldstændig ophævet. Den uindskrænkede Arvekonge kunde vel ogsaa i Fremtiden sammenkalde Rigsdage, men det var ikke mere Stænder efter den gamle Sprogbrug, de vare blevne Notabler»; «den kort efter sammentraadte Lovkommission af 23 Herrer, udvalgte af alle Stændernes forhenværende Korps, var en saadan Notabel-Forsamling». Derefter fulgte Udstedelsen af Privilegier for de forskjellige Stænder, og Kongeloven (14. Novb. 1665) blev endelig Slutstenen paa det Hele.

Den næste Forfatter, der bliver at nævne, er Joh. Fr. Vilhelm Schlegel, som i første Del af: Danmarks og Hertugdommenes Statsret, udkommen 1827, i et eget Kapitel skriver «Om Souverænetetens Indførsel og om den nuværende paa Kongeloven grundede Forfatning». Schlegel omtaler[1] Erklæringen om, at tilbyde «Kongen Riget som arveligt for ham og hans ægte Afkom af mandlige og Kvinde-Linier,» og Tyve-Mands-Udvalget, der kom til det Resultat, «at overlade Kongen selv at forfatte en ny Reces (et Ord som tilforn jævnlig brugtes om Haandfæstninger), men at Arvehyldingen uden Ophold burde gaa for sig fra deres Side, som nu vare forsamlede i Kjøbenhavn, og af de Fraværende ved Forskrivelse eller paa efterkommende Herredage. Om Souverænetetens Overdragelse var der derimod endnu ikke Spørgsmaal, og kunde heller ikke være det, fordi dette vilde have været i Strid med den Erklæring, som Stænderne formelig to Dage i Forvejen havde afgivet, ligesom ej heller det kongelige Brev befuldmægtigede dem dertil.» Haandfæstningen tilbageleveredes med Paategning

[1]) Schlegel, Danmarks og Hertugdommenes Statsret, I, S. 153—57.

om dette Dokuments Kassation, Arvehyldingen fandt Sted, den gjentoges, Haandfæstningen kasseredes anden Gang ved en ny særskilt Akt, hvorefter Arve-Enevolds-Akten, dateret den 10. Januar 1661, blev først underskreven i Kjøbenhavn paa denne Dag, «og uden Tvivl skulde anses som Rigsdagens sidste Akt».

Endelig skal jeg omtale Frederik Hammerichs Afhandling: Enevældens Indførelse i Danmark og Norge, som fremkom 1857 i Nordisk Universitets-Tidskrift[1]), hvortil slutter sig hans Aaret efter udgivne Skildring af Hans Nansen i Historisk Tidsskrift[2]). Begge disse Afhandlinger ere livlig og interessant fortalte, de ere byggede paa et meget detailleret, for den første Afhandlings Vedkommende noget rigere Materiale end det, Langebek har benyttet, og de indeholde flere nye Synspunkter. Med Hensyn til de fremsatte Spørgsmaal er Hammerichs Opfattelse, som i Hovedtrækkene allerede var antydet af ham 1847[3]), følgende: idet Stænderne overdrog Frederik den Tredie Riget som arveligt, blev han en konstitutionel Arvekonge, han fik diktatorisk Magt til at give en ny Forfatning, nemlig en konstitutionel Arveregjering med Stænder; som saadan arbejdede han efter Arvehyldingen, saalænge Stænderne vare inde, men, da de vare sendte hjem, oktrojerede han ved List Arve-Enevælden; Kongens personlige Diktatur blev gjort arveligt paa alle hans Efterkommere.

Trods Uoverensstemmelser i Enkeltheder have Holberg

---

[1]) Nordisk Universitets-Tidskrift, III, 1, 1857, S. 55—190.

[2]) Historisk Tidsskrift, III R., 1, Kbh. 1858, S. 131—260: Præsident Hans Nansen den Ældre.

[3]) I Nyt Historisk Tidsskrift, I, S. 447, i Afhandlingen: Om de tre uadelige Stænders Deeltagelse i Danmarks og Norges Statsanliggender fra 1523 til 1660.

og Spittler omtrent den samme Opfattelse. Schlegel har (efter Holberg) begaaet den slemme Fejl at antage, at Arve-Enevolds-Regerings-Akten blev udstedt af Rigsdagen; i den følgende Undersøgelse vil der ikke blive taget meget Hensyn til ham, hans Anskuelse er nævnet, da andre Forfattere have sluttet sig til den, f. Ex. Kolderup-Rosenvinge [1]). Hammerichs Opfattelse er ikke hel original, idet Forfattere som P. A. Heiberg 1828 og J. P. Grüne 1840 [2]) have fremsat den. Men det kan nok siges, at Hammerich er den, som først har villet bevise dens Rigtighed i sin Afhandling, der tildels fremtræder som en historisk-kritisk Undersøgelse netop af dette Punkt, bygget paa et betydeligt Apparat. Det maa derfor være berettiget, i det Følgende at betragte ham som Bæreren af en Anskuelse, der næsten er trængt igjennem i den nyeste Tid; i flere Skrifter, ogsaa i Skole- og Lærebøger, er Souverænetetens Indførelse i Danmark fortalt i denne Aand [3]), — og efter den staar Frederik den Tredie i et ikke heldigt Lys. Undersøgelsen vil da især gaa ud paa at opklare, om Hammerich har Ret eller ej. Modsætningerne kunne betegnes ved Navnene Spittler, der skrev paa den franske Revolutions Tid, af hvilken Bevægelse han var en afgjort Fjende, og Hammerich, som skrev med 5. Juni Grundloven som et Ideal, og som var en afgjort Fjende af Absolutismen.

---

[1]) Kolderup-Rosenvinge, Grundrids af den danske Retshistorie, 3 Opl. Kbh. 1860, S. 112.

[2]) P. A. Heiberg, Enevoldsmagtens Indførelse i Danmark i Aaret 1660. Historisk og kritisk Undersøgelse. Drammen 1828. J. P. Grüne, Revolutionen i Danmark i Aaret 1660 og Enevoldsmagtens Indførelse. (Særskilt Aftryk af Kjøbenhavnsposten.) Kbh. 1840.

[3]) Professor Aschehoug har i sit Værk: Norges offentlige Ret, første Bind, Christiania 1866, nærmest sluttet sig til Hammerich.

De Grunde, paa hvilke Hammerich støtter sin Mening, kunne samles til følgende Hovedpunkter. Alt, hvad der gik for sig indtil den 18. Oktober, tyder for det Første paa, at Forudsætningen for at overdrage Frederik den Tredie Riget som Arverige var den, at en stændersk, en parlamentarisk Forfatning skulde overføres fra Valgriget, «alle ventede en fri Forfatning». For det Andet er det i Provisional-Ordonnancen af 4. November 1660 udtrykkelig nævnet, at Kongen vilde sammenkalde Stænder. For det Tredie har Kongen i November udstedt Love, i hvilke det siges, at de ere udstedte med samtlige Stænders Samtykke, hvilket tyder paa et fortsat Arbejde med Rigsdagen, der ogsaa senere skulde fortsættes, — men saa kommer Enevoldsakten af 10. Januar 1661, i hvilken der kun tales om den souveræne, den absolute Konge, ikke om Stænder.

Jeg skal gjennemgaa disse tre Punkter hvert for sig.

I. Medens Forhandlingerne paa Rigsdagen først drejede sig om, paa hvilke Maader Penge kunde skaffes tilveje til at opretholde Statsstyrelsen, bleve de afbrudte ved at Gejstlighedens og Borgerstandens Deputerede den 8. Oktober underskrev og overleverede Rigens Raad et Forslag om, at gjøre Riget til et Arverige. I dette Aktstykke fremhæves i meget stærke Ord Kongens Fortjenester af, at Kjøbenhavn saa tappert blev forsvaret og Landet blev reddet, det omtales, hvorledes Kongen har belønnet sine Undersaatters Troskab og Tjeneste; det siges, at Taknemmeligheden herfor bedst kan vises, «dersom efter andre berømmelige Rigers lovlige Skik Hs. kongelige Majestæt og det kongelige Hus arveligen blev tilbudet det, som Hs. kgl. Majestæt ved Stændernes Valg havde bekommet,» imod «at Hs. kongelige Majestæt sig naadigst vilde lade behage, enhver Stand ved sine tilbørlige Privilegier at erholde, og med en skriftlig Revers Stæn-

derne forsikkre, at ved saadan Forandring det allene at skal blive forfremmet og befordret, som kan komme Gud i Himmelen til Ære og Riget til Gavn og Gode». Disse sidste Udtryk ere holdte i en saadan Almindelighed, at det ikke er let at udfinde, hvad de betyde med Hensyn til Forfatnings-Spørgsmaalet. Men lidt foran den sidste Passus hedder det om at overdrage Kongen Riget som Arverige, at «det samme befindes Sverigs Riges Stænder at have gjort, hvorved de sig ogsaa, den Dag i Dag er, meget vel befinder, at gaa Spanien, Frankrig og England stiltiendes forbi, hvilke ved lige Administration ere opvoxte til højeste Flor», og heraf vilde man kunne slutte, at de Deputerede have havt en konstitutionel Forfatning for Øje.

Rigsraadet gjorde Forslaget til Gjenstand for Overvejelse, og denne førte til, at Raadets fjorten Medlemmer den 12. Oktober nedskrev en Erklæring, ifølge hvilken det samtykkede i, at gjøre Riget arveligt paa Kongens mandlige Linie «dog paa slig Maner, at det for Eders Majst. og Eders Majestæts Posteritet bliver varendes, som af en komplet Senat bedst kan ske, og at Eders Majestæts Arving en efter anden succederer uden nogen Appanager til de andre, og at enhver Stand konserveres ved forrige vel herbragte Privilegier og Friheder ubeskaaren og uformindsket i alle Maader». Da Kongen viste denne Erklæring tilbage som utilfredsstillende, blev en ny, med femten Underskrifter[2]), indgiven af hele Rigens Raad den 13. Oktober, i hvilken det udtalte sig for[1] «at gjøre

[1]) Den originale Erklæring af 12. Oktober bevares i det kgl. Gehejmearkiv, Rigens Raads Breve, Nr. 63. Erklæringen af 13. Oktober bevares sammesteds, Souveræneteten, I, B, 3. Begge Aktstykker ere aftrykte hos Riegels, Forsøg til Femte Christians Historie, S. 84—85, 87.

[2]) Mogens Høeg har kun underskrevet Erklæringen af 13. Oktober.

Riget arveligt paa Eders Majestæt og Eders Majestæts Arvinger af mandlig og Kvinde-Linie, og at konformere sig herudi med de andre Stænder efter den Maade, som samtlige Stænder med hverandre antager, dog at Riget bliver udelt under den Konge, som næste Arving er, alle Stænders Privilegier i alle Maader hermed uforkrænket».

I ingen af disse Erklæringer berøres Forfatningsspørgsmaalet, uden forsaavidt det knytter sig til Spørgsmaalet om Stændernes Privilegier.

Den 13. Oktober om Eftermiddagen, efter at Statholderen i Norge, Niels Trolle, paa Rigsraadets og Adelens Vegne i samtlige Stænderdeputeredes Nærværelse i Audiens-Salen paa Kjøbenhavns Slot havde udtalt, at de havde samtykt i, at Kongen og det kongelige Hus paa Sværd- og Kvinde-Siden var og blev Arvinger til Danmarks Rige, blev, som det fortælles i Peder Villadsens Dagbog[1]), «Hs. Majestæt af samtlige Rigens Raad, Adel, Gejstlige og Kjøbstædernes Deputerede udraabt for en Arve-Konge og en Arve-Herre til Danmarks Rige». Den første Regjerings-Handling, som Kongen nu foretog sig, var, at beskikke et Stænder-Udvalg paa 20 Medlemmer, fire af Rigens Raad, fire af Adelen, fem af den gejstlige og syv af den borgerlige Stand, hvilket Udvalg Dagen efter, den 14. Oktober, skulde «med hverandre i Venlighed og Sagtmodighed konferere om, hvorledes den idag ved Guds Bistand besluttede Sag om Arveriget paa bedste Maner videre bør at angaas, saa at alting dermed uden Forhaling kan sluttes fornemmeligen Gud til Ære, Os og vort kongelige Hus til Reputation, og Fædrelandet saavelsom Undersaatterne til Gavn og Frem-

---

[1]) (P. Villadsen), Nøyagtig Efterretning om Souverainitetet paa Kiøbenhavns Mode 1660. Kbh. 1760, S. 49.

tarv, og at hvis de i saa Maader til samtlige Stænders Fornøjelse befandt tjenligt, det samtlige med hverandre slutte og under deres Hænder give beskrevet, saa at alting udi Samdrægtighed uden Ophold, jo før jo bedre, kunde blive tilendebragt». Resultatet af Konferencen blev en af alle Udvalgets Medlemmer samme Dag underskreven Erklæring[1]) om, 1: «at Hs. Majestæt sin Ed remitteres og Haandfæstningen overleveres, i al Underdanighed formodende, at Hs. Majestæt derimod lader formere en Reces, saaledes som det kan være Hs. kongelige Majestæt, Riget og hver Stand især til Gavn og til det gemene Bedste»; 2: «at det stilles til Hs. Majestæts eget Betænkende, om Hs. Majestæt strax vil tage Eden af de herværende Stænder, og at de, som nu ikke findes tilstede at være, siden ved Forskrivelse eller til førstkommende Herredag kunne deres Ed aflægge». Der fortælles Intet om, at denne Erklæring er bleven forelagt Rigsraadet eller den samlede Rigsdag eller dennes Stænderafdelinger til Diskussion; men den blev godkjendt af Rigsraad og Rigsdag, idet den 16. Oktober et Exemplar af Haandfæstningen forsynedes med en Paategning — skreven paa Exemplaret af Gunde Rosenkrantz — om, at «samtlige Rigens Raad, Adel og Deputerede af gejstlig og borgerlig Stand herved vilde have Haandfæstningen annulleret, tilintetgjort, dødet og magtesløsholden, og Hs. kongelige Majestæt fra sin derpaa gjorte og aflagde Ed udi alle Maader uden nogen Exception kvit og frit erklæret», og denne Paategning blev underskreven af Rigsraadet og de tilstedeværende Medlemmer af Rigsdagen[2]). Den kasserede

[1]) Det originale Aktstykke bevares i det kgl. Gehejmearkiv, Souveræneteten, I, B, 4 a. Trykt i Suhms Nye Samlinger til den danske Historie, I, S. 248—49, og Tillæg og Rettelser.

[2]) Trykt i Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv, II, S. 122—23. Paategningen er underskreven af 69 af Adelen, 18 af den gejstlige, 49 af den borgerlige Stand.

Haandfæstning overleveredes Kongen den 17. Oktober, hvorpaa Arvehyldingen strax fandt Sted den 18. Oktober, medens Kongen den 20. Oktober ved aabne Breve indkaldte en ny supplerende Rigsdag til den 14. November, hvor da en ny Arvehylding fandt Sted den 15., og en ny Kassation af Haandfæstningen udfærdigedes og underskreves den 17. November.

De forskjellige her nævnte Erklæringer ere de i strengeste Forstand officielle Aktstykker, som ere lagte i Kongens Haand, og hvis Ord han havde at fortolke. Fortolkningen kom frem i den Tale, som Peder Reetz paa den første Arvehyldingsdag holdt i Kongens Navn, at «Hs. Majestæt lover alle og enhver sine tro Undersaatter ikke allene at ville regjere fremdeles som en kristelig Arvekonge og naadig Herre, men endogsaa at ville lade med det allerførste oprette og forfærdige saadan en Regjerings-Form og Maade, at alle Hs. kongelige Majestæts Arveundersatter i disse Kongeriger skulle hos Hs. kongelige Majestæts Arvinger og Efterkommere have en kristelig og mild Regjering at forvente og derpaa fuldkommeligen være forsikkrede». Det blev Indholdet af den «Revers»[1], kan den kaldes, som Kongen strax afgav, og som kort efter blev offentliggjort.

Dette er den historiske Gang ved disse Begivenheder, og saaledes har ogsaa Hammerich fortalt dem. Men gjennemlæser man hans Afhandling og søger Beviserne for Paastanden om, at den Forfatning, som det ventedes, at Kongen vilde give, skulde være en konstitutionel, en stændersk, saa vil man finde Beviserne noget svage. Han begaar nemlig den Fejl, at blande Ting mellem hinanden, som nødven-

[1]) Udtrykket i Aktstykket af 8. Oktober om at tilbyde Kongen Riget som et Arverige, hvor der dog nævnes en «skriftlig Revers».

digvis maa holdes ude fra hinanden, Forhandlingen og Forhandlingens Resultat. Hvad der blev sagt i de Møder, i hvilke der forhandledes om de forskjellige Udtalelser, der skulde forelægges Kongen, var Kongen officielt uvidende om; det kom ham slet ikke ved, med mindre det blev udtalt til ham i Erklæringerne. Hvad der blev fremsat i skriftlige Forslag, der enten fremkom fra Enkeltmand eller fra Medlemmer, alle eller nogle, af en enkelt Stand, kunde med Hensyn til Forfatnings-Spørgsmaalet ikke faa Betydning for Kongen, som allene havde at tage Hensyn til de Forslag, der enten fra Først af bleve udfærdigede fra samtlige Stænder, eller efterhaanden bleve tiltraadte af dem alle.

Nu kjendes et udateret Forslag paa otte Poster[1]), rimeligvis forfattet af en af den borgerlige Stand (det er nemlig anonymt), i hvilket der i den femte Post foreslaas, «at alle General-Møder skulle forskrives til Kjøbenhavn». Der findes fremdeles et Udkast til en saakaldet kongelig Revers[2]), ligeledes udateret og anonymt, men formodenlig forfattet af en af Borgerstanden. Det bestaar af 21 Artikler, i den 16. hedder det: «Herredage eller Danehoffe ville vi aarlig engang, otte Dage efter Pinsedag, ved vores aabne Brev

---

[1]) Trykt som Bilag Nr. 16 til Knud Wulffs Dagbog hos Riegels, Femte Christians Historie, S. 102—105. Et Udtog af Forslaget i det tydske Sprog haves trykt i 4to, 4 Blade, med Titel: «Project der neuen Regierungsform in Dänemarck», og dateret 20. December. Hos Riegels er Forslaget henført til 2. November, men Langebek har sikkert Ret i at henføre det til 13. Oktober; thi i den første Post omtales, at Haandfæstningen med alle derpaa udgangne Reverser og Mandater strax bør indfordres, men den 16. Oktober blev Haandfæstningen kasseret.

[2]) Trykt i Suhms Nye Samlinger til den danske Historie, I; se Side 242, 240. Den 16. Artikel er tagen fra Frederik den Tredies Haandfæstning Artikel 52, mutatis mutandis. Se Aarsberetn. fra det kgl. Geheimearchiv, II, S. 119.

lade paabyde og siden holde udi vores Residens-Stad Kjøbenhavn, med mindre af os for vigtige Aarsagers Skyld anderledes godt befindes.» I den 8. Artikel hedder det: «ikke ville vi nogen Krig begynde, Fred slutte, Forbund med fremmede Stater gjøre, Skatter, Kontributioner, Told og Accise paalægge, Forbud paa Øxen, Korn, Smør, Sild eller noget andet at udføre heraf Riget, eller som er gjort, igjen opgive, Forandring med Mynten eller andet saadant, samtlig Stænderne angaar, befale, med mindre det sker med samtlige Stændernes Samtykke og Bevilgning.» Her er saa tydelig, som det kan ønskes, talt om Stænder. Men hvem er det, som taler? Forslaget med de otte Poster er forfattet af «en tro Patriot og Hans Kongl. Majst. allerunderdanigste Tjener», hans Navn kjendes ikke[1]). Der vides Intet om, hvem der har forfattet Forslaget med de 21 Artikler. Begge disse Aktstykker ere nu kun bevarede i Afskrifter, det vil næppe nogensinde blive muligt med Sikkerhed at sige, hvem der er Ophavsmænd til dem. Om Forslagene ere komne Kongen i Hænde, om Kongen har givet noget Tilsagn om at tage Hensyn til dem, vides Intet. Derimod tør det siges, at det ingensteds omtales, at Stændernes Plenarforsamling, eller et Udvalg af Deputerede fra samtlige Rigsdagens Afdelinger, eller samtlige Medlemmer af en enkelt Stand have overrakt Kongen saadanne Forslag.

Det fortælles, at ved Tyve-Mands-Udvalgets Forhandling den 14. Oktober begyndte Professor Willem Lange, hvem Kongen særlig havde tilkaldt (som den en og tyvende), at tale om, at hvert Rige i Europa havde sine Leges og Constitutiones fundamentales, i hvilke var forordnet, hvorledes

---

[1]) En Afskrift af Forslaget bevares i det kgl. Gehejmearkiv, Rigens Raads Breve, Nr. 63; her findes ogsaa en Afskrift af Udkastet til den saakaldte kongelige Revers, uden Titel, Datum eller Underskrift.

det skulde forholdes med Regjeringen, og at saadant nu var fornødent her at gjøre; at en af de jydske Borgemestre talte med herom, men at Biskop Svane fik Forhandlingen afbrudt og udsat i nogle Timer; at Willem Lange, da Forhandlingen gjenoptoges, efter Kongens Befaling ikke mere mødte, og at der nu blev fremsat fra Adelens Side med Tiltrædelse af en jydsk Borgemester Forslag om, at Kongen skulde udstede en ny Haandfæstning. Den eneste Kilde til denne Fortælling er Slanges Souverænetetshistorie, der støtter sig til Optegnelser af Peder Villadsen, hans Fader. Man har her villet finde Vidnesbyrd om, at der var dem, som tænkte paa en stændersk Forfatning, og man har særlig fremhævet blandt dem Willem Lange. Men det maa bemærkes, at Willem Lange efter Fortællingen ikke kom til at føre sin Tale til Ende, saa at vi i Virkeligheden ere uvidende om, hvilken hans Tanke var; at han utvivlsomt stod paa Kongens Side, da han hørte til Hoffet som Prinds Christians Informator[1]); og at han, som ikke var Stænderdeputeret, ikke var Universitetets Repræsentant, strax efter allene underskrev Haandfæstningens Kassation »paa Academiæ Hafniensis Vegne«, medens Universitetets to Deputerede, Rector Magnificus, Dr. Wandal, og Professor Dr. Thomas Bang, ikke have underskrevet den. Det er meget muligt, at det kan have forholdt sig som der fortælles, at Svane tog Ordet fra Lange og fik Forhand-

[1]) Slanges Fortælling om Forhandlingerne den 14. Oktober er trykt i Suhms Nye Samlinger til den danske Historie, I, S. 243—48. Her er udeladt følgende Ytring om W. Lange, at han begyndte sin Tale »mere for at lade høre sin Visdom og Lærdom end af noget ondt og gjenstridigt Gemyt, saasom han dog var i alle Maader Kongen og det kongelige Hus saa fast tilforbunden som nogen kunde; men ham fattedes den Gave, at gjøre Forskjel paa udi Tide at tie og udi Tide at tale«. Gl. kgl. Saml., F., Nr. 905.

lingerne udsatte, fordi Lange var altfor vidtløftig i sin Tale og standsede Forhandlingens Gang, Kongen havde jo ønsket, at Forhandlingen skulde ske «uden Forhaling».

Det maa fremhæves, at Udvalgets af dets tyve Medlemmer underskrevne Erklæring til Kongen ikke taler om en stændersk Forfatning, at det i vor eneste Kilde, i Villadsen-Slanges Skildring af Forhandlingerne den 14. Oktober, siges, at Svane bragte det Forslag frem, at «Kongen skulde overlades alle Regalia under sin egen frie Magt og Enevolds-Herredømme, ... hvorpaa alle af Gejstlige og Borgerstanden med høj Røst, en efter anden, Biskop Svanes Mening bifaldt. Hvorudi Adelen dennem og med deres Samtykke siden efterfulgte,» og at det i Knud Wulffs Dagbog siges[1]), at Hans Nansen, da han i Borgerstandens Møde den 8. Oktober bragte Forslaget frem, om at tilbyde Kongen Riget som et Arverige, ytrede, at dette Tilbud vilde ske, «paa det Hans Kongl. Majest. kunde blive en absolut Konge og regjerendes Herre», — mærkelige og vigtige Udtalelser af de to Førere for Oppositionen imod Adelen, fremkomne i to af hinanden ganske uafhængige Kildeskrifter. Hertil kan endvidere føjes, at det i den vigtige anonyme, saakaldte Lercheske Dagbog siges[2]) ved den 8. Oktober, da Gejstligheden og Borgerne raadslog om, hvorledes de kunde rive Kongen løs: «Intet bedre Middel syntes, end Hans Majest. det, Han havde bekommet formedelst Valg og var forbunden til ved visse Love, kunde for sig og sine Arvinger nyde som en Arv, og ikke være forbunden ved nogen Haandfæstning.» Fremdeles kan der lægges Mærke til, at «Patriotens» Forslag begynder med de Ord: «Eftersom det haver

---

[1]) Riegels, Forsøg til Femte Christians Historie, S. 40.
[2]) Danske Samlinger, 2 R., II, S. 105.

behaget den alvidende Gud, ved Danmarks Riges Stænders gode Affektion, Hs. kgl. Majest. til Souveræn Arve Konge at erklære,» og at i et kun i Afskrift bevaret Forslag[1]), som er anonymt og udateret, men med Grund henføres til c. 13. Oktober, som atter tilskrives Borgerstanden, og som efter sin Form at dømme har været bestemt til at overrækkes Kongen (det begynder med følgende Ord: «Stormægtigste højbaarne Fyrste og Herre, Allernaadigste Konge»), at i det tales der vel i den 18. Post om, at Stænderne skulde votere paa to Gejstlige og fire af Borgerstanden til at træde ind i Rigens Raad, men der siges i Indledningen, at «vi have endrægtelig besluttet, at ville overdrage Eders kgl. Majt. et absolut Gouvernement og dette Rige arvelig at lade falde hjem».

De forskjellige skriftlige Forslag ere interessante som Vidnesbyrd om, hvad Koncipisten eller Koncipisterne have tænkt paa, og, at nogle af dem have tænkt paa Standerforsamlinger, er sikkert nok. Men de indeholde intetsomhelst Bindende for Kongen, statsretlig Betydning have de ikke, men historisk, navnlig forsaavidt man i dem kan finde Spiren til Foranstaltninger, som senere og efterhaanden bleve bragte til Udførelse. Man kan ikke stille saadanne Forslag jævnsides de tidligere omtalte Erklæringer, man kan ikke støttende sig til dem med Hammerich sige, «at alle ventede en

[1]) Dette Forslag, som kun er bevaret i Afskrift, er aftrykt hos Riegels som Bilag Nr. 15, S. 90 ff., og hos ham henført til 30. Oktober. Med Hensyn til denne Datering maa der lægges Mærke til, at det i den første Post hedder, at «alle Haandfæstninger vorder igjenkaldet, mortificeret, annulleret og aldrig mere at høres eller paatales». Haandfæstningen blev kasseret den 16. Oktober. Det er derfor urigtigt med Riegels (eller den Wulffske Dagbog), at henføre Forslaget til den 30. Oktober. Hos Riegels har Forslaget Titlen: «Nogle af Kjøbenhavns Byes Propositioner til Hans kongelig Majestæt».

fri Forfatning». Det Eneste, som Hammerich maaske med nogen Grund kunde bygge paa, er de ovenfor fremhævede Ord i Gejstlighedens og Borgerstandens Tilbud af 8. Oktober om at overdrage Kongen Riget som Arverige. Men, hvis der i de udhævede Ord har ligget en Antydning af en stændersk Forfatning, saa udviklede Forholdene sig saaledes, og der gjorde sig saadanne Meninger gjældende, at der efter den 14. Oktober ikke mere blev Tale om stændersk Forfatning i den Forstand, som Hammerich tænker sig.

Hammerich indrømmer nu ogsaa dette. Men det synes da, at han kommer i Modsigelse med sig selv. Thi han taler om[1]), at Stænderne «greb Fejl i det sidste Øjeblik,» at der blev begaaet en «ubodelig Statsfejl»[2]), idet Stænderne «vel erklærede Kongen for midlertidig Diktator [det er ikke sagt noget Sted] med Paalæg om at oktrojere en Forfatning» [der er kun nævnet: en Reces], men «ikke ved et udtrykkeligt Forbehold havde sikret Rigsdagens Ret og sat en Frist for Oktrojen». Men naar Stænderne ikke gjorde dette, naar de ikke tydelig anviste Kongen, i hvilken Retning det var deres Ønske eller Vilje, at han skulde gaa ved Udarbejdelsen af en ny Forfatning, naar de gav Kongen fri Haand til «at formere en Reces, som den kan være ham, Riget og enhver Stand til Gavn og til det gemene Bedste,» saa er det neppe rigtigt at paastaa, at Kongen senere ved List har overrumplet Stænderne og tilranet sig Enevoldsmagten; thi den Magt havde Kongen faaet Ret til at tage sig, naar han mente, at det vilde «være ham, Riget og enhver Stand til Gavn og til det gemene Bedste», den Magt besad han fra den 18. Oktober at regne.

I Tyve-Mands-Udvalgets Indstilling tales om, at det

[1]) Nordisk Universitets-Tidskr., II. S. 149.
[2]) Hist. Tidsskrift, III R., 1, S. 220.

ventes, at Kongen vil formere «en Reces». Hvad er der ment ved dette Ord? I det danske Lovsprog bruges «Reces» om en Haandfæstning; der staar f. Ex. i Christiern den Andens Haandfæstning: «vi forpligte os at holde denne vor Reces, som vi Danmarks og Norges Indbyggere sværge skulle,» og et lignende Udtryk træffes i Frederik den Førstes Haandfæstning [1]). I denne Betydning findes Ordet, ved Siden af «Haandfæstning», brugt i Tiden fra Kong Hans til Frederik den Anden. Ja endnu i Frederik den Tredies Haandfæstning 1648 forekommer [2]) Udtrykket: «denne efterskrevne Haandfæstning og Reces». Dernæst bruges Ordet fra Frederik den Førstes til Christian den Fjerdes Tid om en Lov af videre Omfang eller om en større sammenarbejdet Gruppe af Love, som Christian den Fjerdes lille Reces af 1615 og hans store Reces af 1643. Naar Udvalget har brugt dette Ord 1660, kan det ikke antages, at det er anvendt i den næsten forældede Betydning af en Haandfæstning, de nærmest foregaaende og de følgende Ord i Udvalgets Erklæring gjøre det umuligt. Meningen maa være, at Kongen i en Reces skulde fremsætte det samlet, der skulde træde istedenfor det, som blev ophævet sammen med Haandfæstningen, fornemmelig vel nye Privilegier for Adel, Gejstlighed og Borgerstand [3]). Muligt er det, at der tillige er tænkt paa, at Recessen skulde indeholde almindelige Bestemmelser om Statsforfatningen. En saadan Reces blev ikke given; det, som skulde have dannet den, fremkom stykkevis. Men forenes Arve- Enevolds-Regjerings-

[1]) Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv, II, S. 64, 79. Sml. S. 46, Anm. 2, S. 83, Anm., S. 94, Anm. 1.

[2]) Aarsberetn. fra det kgl. Geheimearchiv, II, S. 112, sml. S. 121.

[3]) Rhuman siger i sin Dagbog ved den 14. Oktob.: «vi delibererede om en Reces, Hans Majst. naad. vilde formere og derudi naad. vilde forsyne enhver Stand med sine tilbørlige Privilegier.» Danske Saml., 2 R., II, S. 120.

Akten, alle de Privilegier, som bleve udstedte den 24. Juni 1661 for Adel, Gejstlighed og Borgerstand, og Kongeloven til Et, og bringes det i god Orden, saa vil der fremkomme en Reces, men i en ny Betydning, nemlig ikke som en Lov udgaaet ved Beslutninger tagne af Kongen sammen med Rigens Raad eller Stænderne, men som en Lov udgaaet ved Beslutninger, som med Raadets og Stændernes Samtykke vare tagne af Kongen allene.

II. Sit andet Bevis for at Meningen var den, at en stændersk Forfatning skulde overføres i Arveriget, søger Hammerich i Provisional-Ordonnancen af 4. November 1660; thi i denne hedder det, at Kongen vil indkalde Stænderne. Det maa indrømmes, at, dersom Kongen den 4. November 1660 i «en kongelig Kundgjørelse», som Hammerich kalder Ordonnancen, har givet Folket Tilsagn om, at ville regjere med Stænderforsamlinger, men i Enevoldsakten af 10. Januar 1661 har brudt dette Tilsagn, da er der Grund til at dømme Frederik den Tredie strengt.

I denne Provisional-Ordonnance fremsættes Bestemmelser for en noget kompliceret Regjeringsform under Arvekongen Frederik den Tredie, nemlig ved: 1) fem Kollegier, 2) et Gehejme-Statsraad, 3) et udvidet Gehejme-Statsraad, 4) et stort kongeligt Hofraad, og endelig 5) Rigs-Stænder. Ordonnancen blev første Gang trykt 1735 i tredie Del af Holbergs Danmarks Riges Historie[1]), siden den Tid er den omtalt i ethvert Skrift om Danmarks Statsret og om dets administrative Forhold, i mangfoldige nyere Danmarks-Historier er den bleven nævnet og dens Indhold bleven karakteriseret.

Men jeg tror, at det lader sig godtgjøre, at Provisional-Ordonnancen af 4. November 1660 kun er et Projekt.

---

[1]) Holberg, Danmarks Riges Historie, III, Kbh. 1735, S. 484—507.

Tanken om at indføre en kollegial Administration i Danmark var ikke ny i Oktober—November 1660, den havde allerede arbejdet sig frem og var bleven bragt paa Bane et Par Aar tidligere. Saaledes fik Feltmarskalkerne Eberstein og Schack den 8. Januar 1658 Ordre af Kongen til at opsætte deres Mening om et velordnet Krigsraad, og de indgav den 13. Januar deres Betænkning om et bestandigt Krigskollegium[1]). Den 18. April 1658 skrev Frederik den Tredie et Brev til Rigens Raad og opfordrede det til at udtale sig om Fædrelandets Forsvar, om Fæstningerne og Flaaden. Raadet svarede den 22. April[2]) og udtalte sig i Slutningen af sin Skrivelse paa følgende Maade: «Vilde E. kongl. Majst. og naadigst være tilfreds med, at visse Collegia maatte forordnes, efterdi andre Regjeringer, endog de som mest absoluta udi Europa ere, sig derved vel befunden, iblandt hvilke alle Rigens forefaldende Ærende deles og af dennem, dog under E. kongl. Majst.s som Hoved og Herres foregaaende Konsens og Samtykke, naar de først tilbørligen enhver udi sin Bestilling vare instruerede, installerede og siden mænteneret, forrettes og expederes kunde, synes os underdanigst stor Konfusion og Ophold, som hidindtil med Skade er forløbne, at kunne prækaveres og forekommes, idet de i hvert Collegio vidste hvad dem med sine Til- og Underforordnede af Adel og Privatstand, af E. kongl. Majst. selv dertil sat og mænteneret, at forrette og svare til vedkom. E. kongl. Majst. kunde og hvert Aar fornøden underdanig Relation have om, hvorledes Indkomsten til- eller aftager, hvor stærk Militien til Lands og til Vands er, saavelsom al Landsens Tilstand, og saa i hvert Collegio, naar Nogen affaldt, finde kapable og drevne Subjekta, som i de Affaldnes Sted af

[1]) O. Vaupell, Den dansk-norske Hærs Historie, I, S. 25.
[2]) Rigens Raads Breve, Nr. 62.

E. kongl. Majst. igjen kunde bruges, og ikke have fornøden med E. kongl. Majst.s og Fædrelandets Skade i Bestillinger først at lære det, som tilforne burde at vides. Det vi E. kongl. Majst.s høje og fornuftige Eftertænkende underdanigsten ville have hjemstillet.»

Aaret efter, 1659, berørte Gunde Rosenkrantz den samme Sag i sin «Betænkning om Rigets forvirrede Tilstand tilligemed Forslag om, hvorledes det bedst igjen kan bringes paa Fode»[1]). Han foreslog, efter den i Sverig brugelige Skik[2]) «at indrette fem Kollegier: 1) Rentekammeret, 2) Kancelliet, 3) Militien, 4) Admiralitetet, 5) Justitien, hvert med en Præsident: Rigets Hofmester, Kongens Kansler, Rigets Marsk, Rigets Admiral, Rigets Kansler, i hvert Kollegium Assessorer, nogle Rigsraader foruden andre Medlemmer.

Det var netop en saadan Ordning, som blev bragt istand sidst paa Aaret 1660, og det er en saadan, som er fremstillet i Provisional-Ordonnancen. Den Plan, som Ordonnancen indeholder, er bleven kaldt et Mesterstykke, den vidner ogsaa om, at Koncipisten har besiddet et vist administrativt Talent, har været en skarp Tænker, og har havt sin Opmærksomhed henvendt paa mange Ting. Den fastsætter fem Kollegier, Rigs-Drostens, Rigs-Hof-Kanslerens, Rigs-Marskens, Rigs-Admiralens, Rigs-Skatmesterens; i hvert skulde der være, foruden Præsidenten, tre Rigsraader og otte Raader, i de to første og det sidste Kollegium fire Adelige og fire af Borgerstanden, i Marskens fire Generaler, to Oberster og to Krigs-Assistens-Raader erfarne i Krigsretten, i Admiralens sex Raader af de dygtigste Søofficerer

---

[1]) Orion, II, 1839, S. 87.

[2]) Nemlig efter Regjerings-Formen af 29. Juli 1634; se A. A. Stiernman, Alla Riksdagars och Mötens Besluth, II, Stockh. 1729, S. 887 ff.

og to Assistens-Raader erfarne i Søretten; altsaa i det Hele en vel gjennemført Uniformitet, tolv Medlemmer i hvert Kollegium, Præsidenten medregnet. Ordonnancen fastsætter hvert Kollegiums Omraade og Forretningsgangen for det, ofte med smaalig Detail; den taler om Gehejmeraadet i dets to Skikkelser, om Sammenkaldelsen af det store kongelige Hofraad, hvorefter læses: «Og naar saadant er sket, ville Vi tilsidst sammenkalde Rigs-Stænder»; den slutter med, hvorledes Medlemmerne skulde tituleres baade paa Dansk og paa Latin, samt med en Udtalelse om, at Kongen i Kraft af sin Souverænetet og Arve-Rettighed forbeholder sig at reformere, forbedre og forandre denne provisionelle Regjerings-Ordonnance, ja at annullere og tilintetgjøre den og at indføre en ganske ny efter Sagernes og Tidernes Tilstand, og ender med: «Givet paa vort Slot Kjøbenhavn Anno 1660 den 4. November udi vor Regjerings 12te Aar».

Før Holbergs Tid vil man ikke nogensteds finde Provisional-Ordonnancen omtalt. Holberg satte megen Pris paa at kunne aftrykke den, da den «er meget rar og af ganske faa bekjendt», han udgav den «efter en gammel skreven Kopie, som mig er kommuniceret». Han gjør vel opmærksom paa, at den i mange Punkter slet ikke kom til Udførelse, men han har ingen Tvivl næret om dens Karakter som et virkeligt historisk Aktstykke med Lovgyldighed. Alle hans Efterfølgere have henvist til ham som første Kilde, aldrig har Nogen henvist til en Regjerings Protokol, hvor den er indført, eller til noget Exemplar af den, bevaret i Statens Arkiver eller Bibliotheker, alle have de troet, at Ordonnancen har havt Lovskraft. Men Gehejmearkivar Langebek, som 1760 skrev et stort Arbejde om Souverænetetens Indførelse og hertil benyttede baade Gehejmearkivet, Kan-

celliarkivet, det tydske Kancellis Arkiv og Krigs-Kollegiets Arkiv, han taler ikke med et eneste Ord om Ordonnancen[1]), og ligesaalidt har L. Fogtmann 1806 nævnet den i første Del af sin Reskriptsamling. Sagen er nok den, at Ordonnancen i den Form, i hvilken Holberg har meddelt den, ikke findes nogensteds; trods flittig Søgen og Spørgen har det idetmindste ikke været mig muligt, at faa den draget frem i sin danske Skikkelse, og det Samme vilde vist have været Tilfældet med Langebek og Fogtmann, dersom de havde sat sig til Opgave at bringe den for Dagens Lys. Herved vækkes der en Mistanke om Aktstykkets Gyldighed, og denne Mistanke bestyrkes ved en nøjere Prøvelse af enkelte Sider af dets Indhold, f. Ex. følgende.

De første Ministre, som Frederik den Tredie udnævnte efter at Arvehyldingen havde fundet Sted den 18. Oktober, vare Jochum Gersdorf, der blev Rigets Drost, Hannibal Sehested, som blev Rigets Skatmester, og Peder Reetz, som blev Kansler; disse Udnævnelser fandt Sted den 26. Oktober[2]). I Bestallingen for Gersdorf siges, at han skal »præsidere udi vores Stats-Collegio«, i Bestallingen for Reetz nævnes han som Præsident i Kancelli-Collegio og »Assessor udi Collegio Status«[3]). Den 24. April 1664 udfærdigedes en ny Bestalling for Reetz[4]), og heri hedder det, at han den 26. Oktober 1660 har gjort sin Ed som »vor Riges Raad,

[1]) Af en Notits i Danske Magazin, V., 1751, S. 135, i hvilken Langebek siger, at det fornemste Kollegium i Førstningen hed »Rigs-Hof-Kollegium«, kan maaske sluttes, at Langebek har tænkt paa Provisional-Ordonnancen hos Holberg.

[2]) Rhumans Dagbog i Danske Samlinger, 2 R., II, S. 122.

[3]) Begge Bestallinger ere trykte in Extenso i Aarsberetninger fra det kgl. Geh.-Archiv, II, S. 158—60.

[4]) Den originale Bestalling findes i det store kgl. Bibliothek, Thottske Samling, Folio, Nr. 846.

Kansler, Præsident i Kancelli-Collegio og Assessor i Collegio Status». Til Overflod kan endnu anføres, at Reetz i sine Levnetsoptegnelser har skrevet[1]): «Aar 1660 den 26. Oktober blev jeg beskikket og gjorde min Ed at være kgl. Mtts. Kansler, Rigsraad, Præsident i Kancelli-Collegio og Assessor i Collegio Status». Hvad Hannibal Sehesteds Stilling angaar, da læres den at kjende fra Udskriften paa et Brev til ham fra Kongen, dateret 28. Oktober 1660[2]); hans Titel er: «Os Elskel. ærlig og velb. Hr. Hannibal Sehested til Nøragergaard, Ridder, vor Mand, Raad, Rigens Skatmester, Præsident udi vores Kancelli-Collegio og Assessor udi Collegio Status». Om Svane siger Hans Rhuman i sin Dagbog ved den 30. Oktober[3]), at hans Titel var: «Erkebisp, Raad, Assessor i Collegio Status og Præsident i Collegio consistoriali». Den 28. Oktober beskikkedes Hans Nansen til at være «kgl. Mtts. Raad, Assessor i Collegio Status og Præsident i Kjøbenhavn»[4]). Den 1. November beskikkedes Peter Bülche til at være «Kammerraad og Assessor i Collegio Status»[5]). Den 8. November kaldes Hannibal Sehested i Instruktionen for Kammer-Kollegiet «Assessor i Collegio Status». Den 9. November beskikkedes Theodor Lente til at være «Raad, tydsk Kansler og Assessor i Collegio Status»[5]). Den 18. November udfærdigedes Instrux for «Collegium Status»[6]).

---

1) Magazin til den danske Adels Historie, S. 150.
2) Det originale Brev bevares i Ministeriernes Arkiv, kgl. Reskripter til H. Sehested.
3) Rhumans Dagbog i Danske Samlinger, 2 R., II, S. 123.
4) Es. Fleischer, Ligprædiken over Hans Nansen. Kbh. 1668.
5) Instruktions-Protokoller i Ministeriernes Arkiv.
6) Aftrykt i Aarsberetninger fra det kgl. Geh.-Archiv, II, S. 157—58 efter en gammel Afskrift i det store kgl. Bibl. Det er overset, at Instruxen er indført i Kancelli-Protokollen Sjællandske Registre, Nr. 25, Fol. 18.

Af alt, hvad her er fremført, maa kunne sluttes saa sikkert, som det vel er muligt, at Collegium Status var til paa den Tid, da Provisional-Ordonnancen skal være udstedt, omend dette Kollegium ikke endnu var traadt fuldstændig i Virksomhed. Men hvor forundret bliver man da ved at se, at dette Navn «Collegium Status» slet ikke forekommer i Provisional-Ordonnancen en eneste Gang, men at det Kollegium, i hvilket Rigs-Drosten skal være Præsident, hedder «Supremum Collegium Aulicum»? Kan man tro, at Frederik den Tredie har været saa glemsom eller saa ukjendt med, hvorledes Administrationen blev indrettet, at han ikke vidste Besked med sit fornemste Kollegiums Navn? Det maa vist siges at være utænkeligt. Og fremdeles.

I Slutningen af Provisional-Ordonnancen forbeholder Kongen sig at gjøre Forandringer i den «efter Sagernes og Tidernes Tilstand». Forandringerne kom strax. Efter Ordonnancens Ord skulde Rigs-Drostens Kollegium have under sig meget forskjellige Ting, blandt dem en Del, som nu tildags henhøre under Indenrigsministeriet; men mange af disse Sager bleve fire Dage efter henlagte under Kammer-Kollegiet, andre Sager behandledes under Kancelliet, og medens Ordonnancens Rigs-Drost-Kollegium skulde være et administrativt Kollegium, saa vides det, at Collegium Status ikke var et administrativt, men et konsultativt Kollegium, nærmest svarende til det gamle Rigens Raad. Ordonnancens Rigs-Hof-Kancelli, hvis Præsident kaldes Rigs-Hof-Kansler, skulde være et Udenrigsministerium de to første Dage i Ugen, medens det de fire sidste Dage skulde være en højeste Domstol; i Begyndelsen af 1661 oprettedes Højeste-Ret, Kancelli-Kollegiet med en Præsident, som blot kaldtes Kansler, beholdt de sædvanlige Sager med Undtagelse af hvad der var henlagt under Kammer-Kollegiet, og det var

i Virksomhed strax efter den 18. Oktober. Ordonnancen taler vidtløftig om, hvorledes Forhandlingerne skulde føres i »Gehejme-Stats-Raadet«; dette Raad blev først oprettet senere. Af det »store kongelige Hofraad«, i hvilket der skulde forhandles om »Krig og Fred, Traktater og Alliancer, nye Kontributioner og Paalæg«, er der intet Spor.

Den uniforme Besættelse af Pladserne i Kollegierne blev ikke gjennemført; Bestemmelsen om, at der i hvert Kollegium skulde være tre Rigsraader, blev saa lidet fulgt, at f. Ex. i Kammer-Kollegiet ikke en eneste Rigsraad fik Plads.

Krigs-Kollegiet holdt sit første Møde den 26. November. I dets Protokol, der er ført i det tydske Sprog, fortælles, hvorledes Præsidenten, Feltherre Schack, med nogle faa Ord aabnede Mødet, og derpaa fremsatte det første Punkt til Overvejelse, nemlig om hvorledes Krigs-Kancelliet skulde indrettes, og hvilke Personer der vare nødvendige til Krigs-Kollegiet. Først nævnes i Krigs-Kancelliet: en Krigs-Sekretær; Ordonnancen nævner to Sekretærer, en adelig og en borgerlig. Den 5. December forhandledes Spørgsmaalet, om der skulde indgives til Kongen et Udkast til en General-Instruktion for Krigs-Kollegiet, eller om en saadan skulde afventes fra Kongen. Saa fulgte en Forestilling til Kongen af 6. December om denne Sag. Den 8. December svarede Kongen, at Instruktionen for det svenske Krigs-Kollegium skulde benyttes ved Udarbejdelsen af den danske, en Extrakt af den skulde snarest indsendes til Kongens Censur. Kollegiet forhandlede nu i flere Møder om et Udkast til en Instruktion, som endelig indsendtes den 14. December. Den 2. Januar 1661 udfærdigedes en Interims Instruktion for Krigs-Kollegiet, den 5. Januar holdt Kollegiet Møde og forhandlede om, hvilke Personer der skulde

udnævnes til Krigs-Raader[1]). Ved ingen af disse Forhandlinger henvises med et eneste Ord til Provisional-Ordonnancen, hvor der er givet en Plan for Rigets Marsks Kollegium; denne Ordonnance maa have været Kollegiet ganske ukjendt[2]).

Ordonnancen er meget detailleret. Den foreskriver blandt Andet, hvorledes Forestillingerne fra Kollegierne til Kongen skulde underskrives, nemlig af Præsidenten, af to Raader, en adelig og en borgerlig, og af en af Sekretærerne. Man maa jo antage, at hvert Kollegium har faaet et Exemplar af Ordonnancen eller af det Afsnit af den, som angik det, for at det kunde rette sig efter dens Forskrifter. Men den første Forestilling, som Kammer-Kollegiet indsendte til Kongen, dateret den 13. November, og som var Svar paa en kongelig Skrivelse af 29. Oktober, er underskreven af samtlige tilstedeværende Assessorer med Præsidenten i Spidsen, ligesom Rigens Raads Forestillinger til Kongen i tidligere Tid bleve underskrevne, og paa samme Maade ere alle de følgende underskrevne[3]), thi det var paabudt i Instruktionen for Kammer-Kollegiet af 8. November 1660, Artikel 3, at Indstillingerne til Kongen skulde være underskrevne »under alles deres Hænder«, ɔ: Præsidentens og Assessorernes[4]). Da Krigs-Kollegiet indgav sin første Forestilling til Kongen den 6. December, lød Underskriften blot saaledes[5]):

[1]) Disse Oplysninger ere hentede fra Krigs-Kollegiets Protokol, dets indkomne og udfærdigede Sager, i det kgl. Gehejmearkiv. Interims-Instruktionen er trykt i Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv, II, S. 160.

[2]) Kammer-Kollegiet holdt sit første Møde den 11. November, tre Dage efter at Instruktionen for det var underskreven; der er ved dets Møder ikke Tale om Provisional-Ordonnancen.

[3]) Rentekammerets Expeditionsprotokoller i Ministeriernes Arkiv.

[4]) Se Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv, II, S. 152.

[5]) Krigs-Kollegiets Forhandlinger førtes paa Tydsk. — Krigs-Kollegiets Protokol; udfærdigede Sager 1660-62 i det kgl. Geh.-Arkiv.

»E. königl. Majst. allerunterthenigste, gehorsamste und getreueste Diener die sembtlichen Assessoren und Adsistenden des Collegii bellici«. Saa kom der et Brev fra Kongen til Kollegiet af 8. December, »hvori det paalagdes Kollegiet, at alt, hvad det indsendte til Kongen, skulde være underskrevet med Navn af samtlige Tilstedeværende«. — Ordonnancen foreskriver, hvorledes Inskriptionen paa hvert Kollegiums Sigil skulde lyde. Paa Admiralitets-Kollegiets skulde der staa: »Sigillum Collegii Amiralis Sacræ Regiæ Majestætis Daniæ«. Men først den 17. Februar 1664 fik Rigsadmiral Henrik Bielke Ordre til at forandre Admiralitetets Sigil, saa at der kom til staa: »Sigillum Admiralitatis Regis Daniæ« istedenfor »Regni Daniæ«[1]), altsaa er Ordonnancens Bestemmelse heller ikke bleven fulgt her.

Det vil heraf ses, at Ordonnancen er omgiven af adskillige Uklarheder og Særheder, saa at den vanskelig kan faa Karakter af at være et sikkert og paalideligt Aktstykke. Den Tanke ligger ikke fjærn, at det dog maa have taget nogen Tid, efterat Forandringen var sket, før Administrationen kunde blive bragt i Orden under nye Former, og at det derfor ikke er saa forunderligt, at der er Spor af Svingninger. Men var man først kommen paa det Rene med, hvorledes Grundplanen skulde være, og havde fremsat den i denne godt udarbejdede og konseqvent gjennemførte Ordonnance, saa maa det vidne om en betydelig Forvirring i de højeste Kredse, hvis det kan antages, at man ligestrax har givet Slip paa den, og det er der ingen Sandsynlighed for.

Desuden, naar man gjør sig nøjere bekjendt med den Maade, paa hvilken Regjeringsformen efterhaanden udvikledes og ordnedes, vil man lægge Mærke til, at Sagen blev

[1]) Sjællandske Tegnelser, Nr. XXXVIII, Fol. 28.

tagen ganske praktisk, idet man tog Lære af Erfaringen, men ikke indlod sig paa saadanne næsten naive Formaliteter, som Provisional-Ordonnancen er saa rig paa, og som navnlig dvæle ved den daglige Forretningsgang (der tales f. Ex. om, hvem der i Rigs-Drostens Kollegium skal sidde i Fløjels-Lænestole med eller uden Arme). Regjeringen holdt sig i sine første Instruxer til Sagerne i deres Almindelighed, den smaalige Iagttagelse af Formerne ved det daglige Arbejde tog den enten intet Hensyn til strax, eller lod Kollegierne selv om, eller gav efterhaanden almindelige Regler for. Den vanskeligste Sag at ordne, var Statens Pengevæsen, Instruktionen for Kammer-Kollegiet af 8. November 1660 er derfor meget vidtløftig affattet[1]), men den er ikke skreven af en Pedant som Forfatteren til Provisional-Ordonnancen.

Det er imidlertid ikke saa vanskeligt, at komme efter den rette Sammenhæng. I den første Linie, som læses hos Holberg, efter at Ordonnancens Text er sluttet, siger han: «Dette er Projekt til den nye Regjerings Indrettelse strax efter Souverænitet», og i en Anmærkning under Texten paa det Sted, hvor han først omtaler Ordonnancen, siger han: «Denne Provisional-Ordonnance, hvis Koncept er paa Tydsk etc.» Her ere nogle Fingerpeg. Der bevares i det kongelige Gehejmearkiv et Hefte med Udskrift[2]): «Project newer Regierungs Policey für Denne℘ 1660». Alt hvad der findes i dette Hefte, 8 forskjellige Stykker, er renskrevet med en og samme Haandskrift, der gjenfindes i Kancelli-Akterne, og tilhører en Skriver i Kancelliet. Det første Stykke har følgende lange Overskrift[3]): «Regierungs Policey oder kurtzer

---

[1]) Trykt i Aarsberetninger fra det kgl. Geh.-Archiv, II, S. 151—57.

[2]) Souveræneteten Nr. 16 k.

[3]) De andre Stykker ere: 2) Das fürnemste Stück zu die Regier-Kunst (for en absolut Konge), 3) Hvorledes det sig förhåller med

und wohlgemeinter Entwurff oder Project, wie die königl. Regierung in Denne℞ und Norwegen etwa anzustellen, nachdem durch die Wältung und sonderliche Ausversehung des Allerhöchsten Dero zu Dennem℞, Norwegen, der Wenden und Gothen königl. Maj. die Souverainität und Erbgerechtigkeit über vorberührte Dero beyden Königreichen und den dazugehörigen Provincien und Ländern durch aller Reichs-Ständen einhelligen Consens unlegst in 8ber ist aufgetragen worden 1660.» Sammenlignes dette Stykke med Provisional-Ordonnancen hos Holberg, vil det ses, at det netop er denne saakaldte Ordonnance; efter Ordene: «hvis Koncept er paa Tydsk» at slutte, har Holberg rimeligvis oversat sin Ordonnance fra Tydsk; Uoverensstemmelserne mellem hans Udgave og det tydske Haandskrift ere ikke store. I Exemplaret i Gehejmearkivet findes nogle faa Marginal-Rettelser, som Holberg ikke har kjendt; disse findes heller ikke medtagne i to Afskrifter fra 18. Aarh., der bevares i det store kongelige Bibliothek i den Thottske Haandskriftsamling[1]). Men Holberg har lidt mere, nemlig Stykket om Titulaturen til Kollegie-Medlemmerne og den ovenfor anførte Datering. Følgelig har Holberg havt et andet Exemplar for sig. Denne Datering er det eneste, som kunde give den Formodning Styrke, at Ordonnancen dog ikke er et Projekt, men er bleven underskreven af Kongen eller bleven ham forelagt til Underskrift. Afgjørende kan dette Punkt ikke blive; det kan vistnok tænkes, at Koncipisten har sat

---

Revisionen i Sverig; 4) Wie Copenhagen und des gemeinen Mannes affection zu erhalten und wie sich armiren mögen; 5) Königl. Kriegs Collegii Instruktion (ɔ: den svenske); 6) Kammer-Ordening; 7) Den svenske Regjeringsform 1660 d. 3. Novb.; 8) Betænkende hvorledes Øster-Søens Commercie paa Kongens Undersaatter bekvemmeligst drages kunde.

[1]) Thottske Samling, Folio, Nr. 856.

Datoen til for den Dag, da han har fuldendt sit Arbejde, og det er værdt at lægge Mærke til, at Holberg i de allerfleste Tilfælde, hvor han aftrykker et Brev, en Forordning eller lignende af Frederik den Tredie, tilføjer Underskriften: «Friderich», ofte med Ordene: «Under vort Signet» foran Navnet, hvilket er et Vidnesbyrd om, at han har havt de originale Aktstykker eller fuldstændige Afskrifter af dem for sig; men denne Underskrift mangler ved Holbergs Udgave af det vigtige Aktstykke Provisional-Ordonnancen.

Vægtige Grunde tale for, at Provisional-Ordonnancen ikke er et færdigt, et af Kongen underskrevet og kundgjort Dokument; en af de vægtigste maa vist være den, at intet Spor af denne Ordonnance udfærdiget i lovlig Form paa Dansk er bevaret i Regjerings-Arkiverne. Thi det maa næsten anses for umuligt, at et saa vigtigt Aktstykke skulde være gaaet saa fuldstændig tabt, naar der ses hen til, at Arkiverne dog ere temmelig rige paa Regjerings-Akter fra denne Tid, og at Kancelli-Protokollerne, hvor Ordonnancen nærmest skulde været indregistreret, haves fuldstændige for 1660.

Men hvem er Koncipisten af denne mærkelige Ordonnance? Holberg har, uden at anføre Grunde derfor, fremsat den Formodning, at Koncipisten er Christoffer Gabel, alle hans Efterfølgere have antaget det samme, og Gabel har derved næsten erhvervet en vis Berømmelse. Efter at have sat mig nøje ind i Tidens Forhold, efter at have studeret ret grundigt Christoffer Gabels Historie, og efter at have gjennemgaaet en anselig Mængde Sager i Arkiverne, maa jeg fremsætte den Anskuelse, at Gabel ikke er Koncipisten, thi den Slags Arbejder laa ikke for ham. Jeg tror, at Koncipisten skal søges et andet Sted.

Der findes i det kongelige Gehejmearkiv[1]) en paa Tydsk skreven Koncept (og en Renskrift med Rettelser tilføjede af den, som har skrevet Koncepten) indeholdende et Projekt til en Ordning af et »Consilium Status«, der skulde træde istedenfor de fem Kollegier som vare indførte. Det er uden Underskrift og Datering, men øverst paa første Side er med Koncipistens Haand skrevet en Datum: 28. April 1662. Dette Consilium Status skulde bestaa af 21 Raader — en Liste paa dem er given, Grev Christian Rantzau skulde være Præsident, Gabel være Nr. 16 —; naar Kongen vilde høre dets Mening, skulde ikke alle Medlemmer træde sammen, men der skulde tilkaldes tre eller flere, eftersom deres Kjendskab var til Sagerne, og saamange Sekretærer, og ikke flere, som vare nødvendige til den endelige Forretning af Sagerne. Istedenfor de fem Kollegier skulde træde fem Sekretariater, det danske og tydske Kancelli skulde være Konsiliet underordnet, og disse Kancellier skulde besørge den videre Expedition. Sekretærerne nævnes: 2) Testmann for de holstenske, tydske og Kreds-Sager, 3) Biermann for de udenlandske og Konføderations-Sager, 4) Mejer for Krigs-Sager og tillige Admiralitets-Sager, 5) Giese for Rentekammer-Sager, Kommercien og Manufakturer. Med Hensyn til det første Sekretariat læses: »Das Secretariat bey den Consultationen Ih. Mayt. Souverainität und des kön. Hauses

---

[1]) Danske Kongers Historie, Nr. 148 b. Dette Projekt er omtalt i Aarsberetninger fra det kgl. Geh.-Archiv, II, S. 157 Anm. 1, hvor det siges, at det er »to Concepter til et fra Statscollegiet selv udgaaet og der den 28. April 1662 foretaget tydsk Projekt til en Omorganisation af hele Statsmaskineriet«. Jeg tror ikke, at det lader sig bevise, at Ideen til Projektet er udgaaet fra Statskollegiet selv, og jeg kan sige med nogen Vished, at der ikke er forhandlet om det i Collegium Status den anførte Dag, thi der findes Intet ført til Protokols om den Sag.

Erbgerechtigkeit, wie auch der Reiche Dännemark und Norwegen inländische Constitutiones so wohl seculares als ecclesiasticas betreffend, wolte ich wohl Ih. May. gnädigsten Gefallen nach vertreten».

Tankegangen i dette Projekt røber Slægtskab med Tankegangen i Provisional-Ordonnancen. Det vil sige: begge bære Vidne om, at Koncipisterne have været forstandige og tænksomme Mænd med et vist praktisk Blik, men først og fremmest Theoretikere; begge røbe, at Koncipisterne have havt et mærkeligt Anlæg til at tabe sig i Enkeltheder.

I den samme Pakke, hvor dette Projekt til et Consilium Status findes, træffes skrevet med samme Haandskrift et Udkast til en Instruktion paa Tydsk for en Overauditør for Fæstning og Garnison i Kjøbenhavn, i Kastellet og paa Christianshavn, og et Projekt til en Instruktion for Sekretæren ved Collegium Status, en Renskrift med Rettelser tilføjede med hin samme Haandskrift. Det indledes med en Fremstilling af Vanskelighederne ved at overkomme Forretningerne i dette Embede, som Forfatteren har «Mons. [aaben Plads] als meinen sonders zuverlässigen Fördern insinuiren wollen». Han fortæller, at han har maattet oplæse ti, tolv, ja flere Ark, han har maattet udføre begge Sekretærers Arbejde, desuden være Aktuar, Registrator, Kopist, uden en eneste til Hjælp; han er ikke «felicis memoriæ», han har bagefter intet Regnskab kunnet aflægge, om der i vigtige Sager er svaret ja, han har næsten været nødt til at arbejde over sine Kræfter, han har kun af Forhandlingerne kunnet uddrage et vist Resultat og formere et Conclusum; han ønsker en Notarius til Hjælp[1]).

[1]) Til denne Notar foreslaar han en udmærket dygtig Mand, som har rejst udenlands i flere Aar, er hjemme i flere Sprog, foruden de, Sekretæren kan, i Hollandsk og Engelsk, han har i flere Aar

Undersøger man nu Protokollen eller rettere Koncepten til Protokollen over Forhandlingerne i Collegium Status, som er skreven paa Dansk, finder man, at den er ført med den samme Haandskrift, hvormed Koncepten til Forslaget om Consilium Status er skreven. Man vil finde den samme Haandskrift i en Renskrift af en paa Latin forfattet Memorial om en Sag, der var Gjenstand for Underhandlinger mellem Danmark og Sverig 1658, og senere dels i Forestillinger paa Dansk fra Collegium Status til Kongen, dels i Koncepter af kongelige Skrivelser, snart paa Dansk, snart paa Tydsk, til ind i Christian den Femtes Regjeringstid. Det er ret interessant at se Koncepterne, thi de mange udslettede og omskrevne Steder, de mange Tilføjelser vidne om, at Vedkommende har havt Vanskelighed ved at finde Udtryk og Form, og at han har maattet arbejde meget. Det maa betragtes som aldeles sikkert, at denne Haandskrift tilhører en af Sekretærerne ved Collegium Status, og der kan være Formodning om, at det er denne Mand, som ogsaa har forfattet det Projekt, der bærer Navn af Provisional-Ordonnancen af 4. November 1660.

Han maa have havt et eget Anlæg eller en egen Lyst til at skrive administrative Projekter. Saaledes har han gjort et Udkast til Regler for Expeditionen af Sagerne, som forhandledes i Collegium Status[1]). Ja der haves Brud-

været Sekretær ved nogle Legationer, han er »von vornehmen Leute aus dieser Stadt«, har god Forstand og Komportement, et tro Sindelag, er skikket til at opfatte hver Assessors Votum og til at protokollere det, har en fortræffelig Hukommelse, han vil nøjes i to eller tre Aar med Pladsen uden Besolding, men haaber da paa et godt Kanonikat; Sekretæren vil lade ham faa Del i Accidentierne, der falde ved Expeditionen af Collegii Status Sager. Kan der være tænkt paa Peter Schumacher ved denne Karakteristik?

[1]) Udkastet findes i det kgl. Gehejmearkiv, Danske Kongers Historie, Nr. 148 b.

stykker af endnu en — Provisional-Ordonnance, kunde jeg næsten sige, ligeledes paa Tydsk. Af disse Brudstykker handler det første om Collegium Status, det andet om Kancelliet, men de høre til et større Hele. Begge Stykker ere bevarede i Renskrifter[1]), hvert skrevet med sin Haandskrift; ved Begyndelsen af det første Stykke er følgende Bemærkning skrevet til med en forskjellig Haandskrift: «Was die Policey belanget, so theilen wir dieselbe, ausser der Religion und Justitzwesen, in so viel Classes oder Collegia ab, so viel Verrichtung unsers Stats und Regierung wir vor uns finden, und machen den Anfang von dem Collegio Status, von welchem die andern ein gross Theil dependiren». Noget længere fremme forekomme Ordene: «wie oben von unserm Reichs-Hof-Gerichte gemeldet». Altsaa maa der være gaaet et Stykke foran, som nu ikke kjendes. Som chronologiske Holdepunkter kan anføres, at der nævnes «Feltherren», den Titel fik Hans Schack den 22. November 1660, og der nævnes «Rigens Drost», den Titel bar Jochum Gersdorf, som døde den 19. April 1661, uden at Nogen udnævntes til den samme Stilling[2]). I dette Projekt gjen-

[1]) Universitetsbibliotheket, Rostgaardske Samling, 4to, Nr. 13 (Afskrifter i det st. kgl. Bibliothek, ny kgl. Samling, 4to, Nr. 1054 a—b). Afsnittet om Kancelliet er aftrykt i Suhms Nye Samlinger til den danske Historie, III, S. 164—74, med Overskrift: «Kong Friderich IIIdies Cancellie-Instrux».

[2]) Koncipisten kan mulig have tænkt sig Titlen «Rigens Drost» bevaret. — I det sidste Stykke er i Univ.-Bibl. Afskrift et Sted Ordet «Reichshoff-Cantzler» rettet til «dänischer Cantzler»; Benævnelsen «Reichshoff-Cantzler» forekommer i den saakaldte Provisional-Ordonnance. De to Stykker ere betegnede med Nr. 70 og Nr. 71, de have altsaa hørt til en større Samling af lignende Arbejder. Saavel den anførte Rettelse som nogle lignende, samt Nummerbetegnelsen og Titlen paa hvert Stykke: Collegii Status Instructio, Collegium Cancellariæ, synes at være skrevne af den, som har tilføjet den ovenfor nævnte indledende Bemærkning.

findes den samme ordnende Tanke, som gaar igjennem Provisional-Ordonnancen, fortræffelige Ideer, stor Lyst til at optage mange Enkeltheder, og til ved mange Forskrifter at gjøre Administrationen besværlig, — saaledes skulde Collegium Status hvert Aar aflægge Regnskab for sin Virksomhed til Rigs-Hof-Retten[1]). Er denne theoretiske Koncipist atter en af Sekretærerne ved Collegium Status?

Et enkelt Punkt af denne Plan for Collegium Status skal fremhæves. Der tales om, at i Kongens Fraværelse eller under hans Sygdom maa Collegium Status ikke slutte Traktater med fremmede Potentater; er Nøden meget stor, saa maa det tage alle de andre Kollegier med og indlade sig paa Traktater, »dog uden Præjudits for vor Højhed«. Den samme Fremgangsmaade skal iagttages ved andre højvigtige og svære Sager. »Og er det nødvendigt, da skal disse samlede Kollegier indkalde Stænderne. Men, som sagt, Intet maa fuldbyrdes uden vor Ratifikation«[2]).

Her er altsaa atter Tale om Stænder — i Nødstilfælde. Men det er ikke Kongen, der taler om dem.

Der var ved Collegium Status to Sekretærer; den ene af dem var Konrad Biermann, som den 1. Januar 1661 beskikkedes til Sekretær for de udenlandske Sager. Hvem der var den anden, eller rettere hvem der var den første Sekretær, har det ikke været mig muligt at udfinde[3]). I Instruktionen for Collegium Status af 18. November 1660

[1]) En Rigs-Hof-Ret kjendes ikke for Danmark og findes ikke nævnet i noget andet Projekt.

[2]) »Also das wenn es nöthig, auch die Stände von diesen collegiis ingesamt sollen verschrieben werden. Aber ohne unsere Ratifikation, wie gesagt, soll nichts vollentzogen werden.«

[3]) Til første Sekretær ved Collegium Status er sikkert valgt en Mand, der fra tidligere Tid havde Ansættelse i Kancelliet.

siges om hans Stilling[1]): «den af os i dette Collegio forordnede Stats-Sekretærer skal holde Protokol over hvis derudi forefalder og behandles, saa og alle samme Collegii Resolutioner koncipere, hvilke Resolutioner, førend de os præsenteret vorder, skulle af Præsidenten revideret og igjennemset være». Om det nu end kan indvendes, at Projekter i de Retninger, som her ere omtalte, altid maa have nogen Lighed, selv om det er forskjellige Personer, som have udarbejdet dem, saa vil den, der gjennemlæser alle de anførte, vist indrømme, at der er et mærkeligt indre Slægtskab mellem dem, blandt dem ogsaa i Provisional-Ordonnancen. Og da nogle af dem med utvivlsom Vished kunne tillægges Statssekretæren ved Collegium Status, altsaa en Mand der ved sin Stilling og ved den Overvejelse af mange Forhold, som Stillingen fremkaldte, særlig kunde føle sig opfordret til, ved Dannelsen af den nye Administration at forsøge paa at løse Opgaven paa forskjellig Maade, er det maaske en ikke ganske ugrundet Formodning, at han er første Autor til dem alle.

Resultatet af denne Undersøgelse bliver, at Provisional-Ordonnancen hører til en Gruppe af Projekter, hvis Opgave var at ordne en ny Regjeringsform, efter at den gamle var bleven afskaffet ved at Kongen blev Arvekonge istedenfor Valgkonge. Provisional-Ordonnancen af 4. November 1660 har ingensomhelst legal Betydning; den har kun Betydning som Vidnesbyrd om, hvorledes en rimeligvis i den højere Administration ansat Person, maaske Statssekretæren ved Collegium Status, har tænkt sig, at Regjeringen kunde ordnes under Arvekongen.

Men forholder dette sig rigtigt, saa maa Følgen blive,

---

[1]) Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv, II, S. 157—58.

at man ikke kan betragte de Ord i Ordonnancen: «og .... ville vi tilsidst sammenkalde alle Rigs-Stænder» som et Tilsagn, Frederik den Tredie i et offenliggjort Dokument har givet Folket om at ville indføre en stændersk Forfatning.

Hammerich har henvist til «et vidtløftigt Indlæg paa Kongens Bibliothek», som «tager Ordet varmt for en Rigsdag»[1]). Indlæget skal være forfattet af Testmann, dansk Legationssekretær i England. Men Hammerich har næppe opfattet dette Indlæg paa rette Maade. Der er nemlig ikke Tale om en Rigsdag, til hvilken Medlemmerne ere valgte af Stænderne, men om en Notabelforsamling, en raadgivende Forsamling, til hvilken Kongen selv forskriver de fornemste og erfarneste Mænd i Landet, hvem han kan sende hjem, naar det behager ham, og forskrive andre istedenfor. Indlæget begynder med disse Ord: «Zu rechter Conservirung einer einmahl erlangten Souverainitet, dabey ein König oder Fürst von niemand dependiret, sondern in Verwaltung seines Regiments über all die freie Hand hat und einzig und allein unter Gott stehet etc.» Udgangspunktet er altsaa: den enevældige Konge. — Dette Indlæg findes i Afskrift i det store kongelige Bibliothek i en Pakke[2]), som indeholder to Afskrifter af Projektet til «Provisional-Ordonnancen».

III. Hammerich mener endelig, at kunne finde et Bevis for, at der var tilsigtet en stændersk Forfatning deri, at Frederik den Tredie efter den 18. Oktober vedblev at forhandle med Stænderne og udstedte Love «med Stændernes Samtykke». Det er dog muligt, at Hammerich har

[1]) Nord. Universitets-Tidskrift, III, S. 172.

[2]) Thottske Samling, Folio, Nr. 856. Det originale Indlæg findes i det kgl. Gehejmearkiv, Souveræneteten, Pakke Nr. 16 l. Det er utvivlsomt skrevet efter 1660.

taget Fejl, idet han ikke har draget den rette Slutning af de Kjendsgjerninger, han fremdrager. Det vil være bedst, at se noget nøjere paa dem og paa Forholdene, under hvilke de fremkom.

Rigsdagens Arbejde blev afbrudt fra den 8. Oktober, da Gejstlighedens og Borgerstandens Deputerede indleverede til Rigens Raad deres Forslag om at tilbyde Kongen Danmark som Arverige, indtil den 18. Oktober, da Arvehyldingen fandt Sted. Efter at denne Episode var afsluttet, optoges Arbejdet. Rigsdagen var fornemmelig indkaldt, for at hjælpe til at forsyne den tomme Statskasse med Penge, der var hidtil intet andet Resultat opnaaet end en Forordning om en Stempelafgift, som blev vedtagen «med Rigens Raads Samtykke» og blev underskreven den 1. Oktober, den Forordning, som Kjøbenhavns Borgere vægrede sig ved at lade læse til Thinge. Nu fornyedes Forhandlingerne om Stempelafgift, Konsumtion, Kopskat og Indkvartering. Det var Sager af den største Vigtighed, men Sager som der viste sig de største Vanskeligheder for at komme til Enighed om. Navnlig var Spørgsmaalet om Hærens Fordeling og Indkvartering i de forskjellige Landsdele meget svært at løse. Der manglede Penge til at betale Officerer og Soldater, Hæren kunde derfor ikke endnu reduceres og Officererne afskediges. Men Landet var blevet saa græsselig hjemsøgt ved de mange Indkvarteringer saavel af Fjendens Hær som af Landets egen og af de Allierede, at Indkvartering betragtedes som en forfærdelig Byrde. Kongen stod ganske hjælpeløs, den eneste Udvej, han havde, var at lade Stænderne selv forhandle om disse Sager. Stænderne havde Møje med at blive enige, men omsider bleve Sagerne klarede. Den 5. November udstedtes en Forordning om Hovedskatten [1]),

[1]) Sjællandske Tegnelser, Nr. XXXVI, Fol. 18.

den 18. November en Forordning om Konsumtion paa tre Aar[1]), den 28. November en Forordning om trykt (ɔ: stemplet) Papir og Pergament[2]), i alle tre Forordninger siges det, at Kongen har udstedt dem »af de her tilstede værende Stænders Deputerede samtykt«, »med samtlige tilstedeværende Stænders Samtykke«, hvilket jo ogsaa var Tilfældet. Indkvarterings-Sagen forhandledes med Kommissioner af Deputerede fra de enkelte Landsdele, og den kom omsider til Ende, uden at der blev udstedt nogen særegen Forordning derom, da Indkvarteringen var et administrativt Anliggende og af midlertidig Karakter.

Hammerich mener, at Stændernes Samling varede til langt ind i December, ja maaske til henimod Jul, men det er ikke rigtigt. Ved den 10. November siger Rhuman i sin Dagbog: »Nu er Gejstligheden fast alle hjemrejst«. I en Supplik fra Kapitlernes Deputerede dateret 21. November hedder det, at de »nu naadigst ere dimitterede«. Rhuman slutter sin Dagbog med at fortælle hvad der skete den 24. November, hvorefter han siger: »Derpaa rejste vi da alle hjem«[3]). Den ene Deputerede fra Slagelse, Raadmand Jens Knudsen, siger i en Ansøgning til Kongen[4]) om at paalægge Byen at godtgjøre ham Kost og Fortæring for den Tid, han deltog i Rigsdagen, at han var elleve Uger inde ved Mødet; Mødet var tilsagt til 8. September, elleve Uger efter bliver altsaa c. 24. November. Saavel Rhuman som Forfatteren af den saakaldte Lercheske Dagbog nævne den

---

[1]) Sjællandske Registre, Nr. 25, Fol. 9.
[2]) Sjællandske Registre, Nr. 25, Fol. 21.
[3]) Danske Samlinger, 2 R., II, S. 125; S. 130.
[4]) Afskrift af Brevet i det store kgl. Bibliothek, Gl. kgl. Samling, Folio, Nr. 911.

4. December[1]) som den Dag, paa hvilken Rigsdagen endte. Der forhandledes vel senere med Stænder, men dermed forholdt det sig saaledes.

Kongen sendte et Brev til Rigens Drost, Feltherren, Skatmesteren og Kansleren, om at de skulde »forsamle nogle visse Deputerede af de her tilstedeværende Stænder og dem med tjenligste Motiver efter Sagens Vigtighed at disponere søge, at de paa 3 eller 4 Maaneders Tid Garnisonen iblandt sig ligeligen vilde lade fordele og underholde«. Brevet er i Protokollen i det kgl. Gehejmearkiv »Sjællandske Tegnelser« udateret, men det foregaaende Brev er dateret 9. December. Mulig er Brevet en Dag eller to yngre, thi det er rimeligvis fremkommet som Resultat af en Forhandling i Collegium Status. Kongen tilskrev nemlig den 9. December Stats-Collegiet[2]) og paalagde det, at forsamles »imorgen, og forhandle om, paa hvad Maade Garnisonen her paa tre eller fire Maaneder kunde ligeligen forlægges og underholdes, indtil man de til des Underhold forordnede Middel mægtig vorder, thi det til Militiens Underhold deputerede Middel kan ej saa snart tilvejebringes som Garnisonens høje Nødtørft her i vor Kjøbstad Kjøbenhavn det uomgængelig udkræver«. I Konsistoriums Forhandlingsprotokol er tilført for den 12. December: »Vice Rektor, som idag med Dr. Müller havde været tilstede i Stændernes Forsamling paa det islandske Kompagnihus, formedelst at Magnificus Rector, som af Hr. Rigens Drost did var kaldet, ej for sin Svagheds Skyld der selv kunde møde, gav tilkjende, at Hs. Excell. Hr. Rigens Drost paa Hs. kgl. Majestæts Vegne havde proponeret samtlige Stænder, at, efterdi

[1]) Danske Samlinger, 2 R., II, S. 95; S. 114. — Villadsens Dagbog og Slanges Souverænetets-Historie gaa til den 17. November.

[2]) Sjællandske Tegnelser, Nr. XXXXVI, Fol. 49.

der ej anden Raad nu var forhaanden til Garnisonens her i Staden Underholdning, man da samtlig vilde bekvemme sig til at kontribuere fremdeles som tilforn til Soldateskens Forplejning og Indkvartering. Hvorpaa, efter at Stændernes Deputati noget Svar havde givet, toge de det ad referendum og lovede Resolution til imorgen Eftermiddag paa bemeldte Sted.» Den 13. December i et Konsistoriums-Møde om Formiddagen «blev ved Vice-Rectorem Hs. kgl. Majestæts naadigste Proposition om Garnisonens Underholdning her i Staden foreholdet Suppositis Academiæ, som vare sammenkaldede og tilstede komne. Af hvilke en Del strax derpaa svarede, en Del lovede deres skriftlige Resolution uden Ophold til Magnificum Rectorem at fremskikke.» Samme Dag om Eftermiddagen «blev konciperet og samtykt Universitetets Erklæring til Hs. kgl. Majestæt om den begjærede Garnisonens Indkvartering og Underholdning, hvilken Universitetet paa det underdanigste deprecerer». Heraf fremgaar, at det kun var Kjøbenhavns Stænder, med hvem der forhandledes paa denne Tid, og ikke et Udvalg fra Rigsdagens samtlige Deputerede; thi den Sag, der forhandledes om, var en udelukkende kjøbenhavnsk, den kom ikke Rigsdagen ved.

Istedenfor med Hammerich af Forhandlingerne i Slutningen af Oktober og i November at drage den Slutning, at de vare som lagte an paa at give det Udseende af, at det var Kongens Hensigt ogsaa i Fremtiden at ville indkalde Stænderne, tror jeg, at der kun maa hentes den Oplysning fra dem, at Kongen lod Rigsdagen føre det Arbejde til Ende, som egentlig var dens Opgave, for at han kunde komme igjennem de vanskelige pekuniære Forhold, som han i Øjeblikket ingen anden Udvej havde til at besejre.

Men der kan fremdrages et Par andre tydelige Vidnes-

byrd om, at Kongen har havt Stænder i Tanke. Den 26. Oktober udfærdigedes Instruktioner for Rigens Drost, Jochum Gersdorf, og for Kansler Peder Reetz, og i begge Instruktioner staar der: »hvis vi hannem anbefalendes vorder enten mundtlig eller skriftlig saavel fremmede Gesandter som ogsaa indvortes Stænderne at proponere, skal han med al Flid og Troskab forrette«. Reetz fik strax Lejlighed til at udføre et saadant Hverv. Thi efter at Stænderne den 28. Oktober havde faaet Befaling om, at sende visse Deputerede af hver Stand til det islandske Kompagnihus, for at gjøre Forslag om Soldateskens Underholdning, saa fremkom den 29. Oktober i Forsamlingen Kansleren Reetz og Feltmarskalk Schack, og Kansleren oplæste da et Kongebrev om »en Lighed at træffe ved Milicens Underholdning«. Og den 17. November, da alle Stænderdeputerede vare forsamlede paa Bryggernes Laugshus, kom Kansler Reetz med Oversekretær Erik Krag til dem med det Instrument, hvorved Haandfæstningen paany blev kasseret.

Det bliver dog et Spørgsmaal, om man i Instruktionernes anførte Ord tør søge et Tilsagn fra Kongen om, i Fremtiden at ville sammenkalde Stænder, om man ikke snarere maa søge deri et Vidnesbyrd om, at Kongen dels har tænkt paa Forholdene, som de netop i Øjeblikket vare, dels vel ikke havde opgivet Tanken om at sammenkalde Stænder, men lod den Sag staa ubestemt hen, og forbeholdt sig fuld Myndighed til at tage Bestemmelse om naar og hvorledes. At dette sidste kan være den rimeligste Forklaring, kan maaske støttes fra en anden Side. I det Benaadnings Brev, som Frederik den Tredie den 10. August 1658 gav Kjøbenhavns Borgere, hedder det i den tredie Paragraf[1]): »At Kjøben-

[1]) O. Nielsen, Kjøbenhavns Diplomatarium, I, S. 698.

havn skal være en fri Rigsstad og annammes tillige for en fri Rigens Stad, og udi alt, hvad Riget til bedste delibereres kan, have deres Stemme og Samtykke». Da Kjøbenhavns Privilegier senere, efter at Enevolds-Regjerings-Akten var bleven udstedt den 10. Januar 1661, bleve underskrevne af Frederik den Tredie den 24. Juni 1661, kom den første Paragraf til at lyde saaledes[1]): «at Kjøbenhavn skal være og blive en kongelig Residens og fri Rigsstad, og annammes tillige for en fri Rigens Stad, og naar vi godt befinder Stænderne at sammenkalde, de da at deliberere og deres Stemme med de andre give om hvis Os tilbedste komme kan». Dette Udtryk: «naar vi godt befinder» indeholder intet bestemt Tilsagn eller almindeligt Løfte om, at Kongen vil sammenkalde besluttende eller raadgivende Stænder, men kun et Løfte om, at, naar han engang vil gjøre det, da skal Kjøbenhavn have sine Deputerede i Forsamlingen. Disse Privilegier stadfæstede[2]) Christian den Femte den 29. September 1670 «udi alle des Ord, Punkter og Klausuler ... saavidt de ikke imod vores absolutum dominium, Souverænetet og Arverettighed befindes at stride.» Alle følgende Konger have givet Privilegierne en lignende Stadfæstelse, sidste Gang 1810[3]), men først 1831 og 1834, da Provincial-Stænderne forordnedes, kom hin Paragrafs Ord til Fuldbyrdelse[4]), først da fandt Arvekongen Frederik den Sjette «for godt Stænderne at sammenkalde». Men det blev raadgivende Stænderforsamlinger. Og Spittler har sikkert Ret, naar han mener, at de Stænderforsamlinger, som Frederik

[1]) O. Nielsen, Kjøbenhavns Diplomatarium, I, S. 771.
[2]) O. Nielsen, Kjøbenhavns Diplomatarium, I, S. 774.
[3]) Efter Meddelelse af Arkivar, Dr. O. Nielsen.
[4]) Efter Forordn. af 28. Maj 1831 skulde Grundbesidderne i Kjøbenhavn med Forstæder have 12 Medlemmer i Stænderforsamlingen.

den Tredie mulig vilde indkalde, ikke vilde blevet besluttende, men kun Notabelforsamlinger.

Der lader sig altsaa ikke paavise nogen utvetydig, klar Udtalelse fra Stændernes Side ligeoverfor Kongen om, at den Forfatning, Kongen skulde oprette, skulde være stændersk. Der lader sig ikke heller paavise nogen utvetydig, klar Udtalelse fra Kongens Side om, at han har tilsagt Stænderne, at oprette en stændersk Forfatning. Det, som er vist, er, at det er udtalt som en Formodning, at Kongen vilde oprette en Reces indeholdende en Ordning af Forfatningsforholdene, «saaledes som det kan være Hs. Majestæt, Riget og hver Stand til Gavn og det gemene Bedste», og at Kongen ved Arvehyldingen den 18. Oktober har givet Forsikring om, «at ville lade oprette en saadan Regjeringsform, at alle hans Arve-Undersaatter kunde have en christelig og mild Regjering at vente». Det Første som Stænderne gjorde, efter at Sagen var afgjort, var at indgive til Kongen Forslag om nye Privilegier, da de gamle alle vare ophævede ved Haandfæstningens Kassation. Men i disse Forslag er der kun Tale om Stands-Privilegier, der tales ikke om Stænder-Privilegier i Retning af stændersk Forfatning. Det er Forslag, Ønsker; Afgjørelsen af dem stilles ind under Kongens «naadigste Betænkende,» «naadigste Behag». Ja, et Sted bør dog anføres. I en Række Forslag[1]), som Borgerskabet skal have indgivet til Kongen den 24. Oktober, altsaa efter at Arvehyldingen havde fundet Sted, udtales i den femte Post følgende Ønske: «Om det var Hans Majestæt behageligt, at hvis Love og Recesser, som herefter maatte udgaa, maatte blive Stænderne forelæst, førend de til Trykken forfærdiges, at Stænderne kunde enhver give sin Nødtørftighed

[1]) Suhms Nye Samlinger til den danske Historie, I, S. 222.

tilkjende, til det gemene Bedste og Fremtarv». Ved disse «Stænder» kan der ikke godt være tænkt paa besluttende Stænder.

Spørgsmaalet maa nu blive, om der kan paavises idetmindste Antydninger af, hvorledes Kongen opfattede Situationen, og af, hvorledes han vilde opfylde de Ønsker, der vare udtalte til ham i Tyve-Mands-Udvalgets Indstilling, om Vidnesbyrd herom kunne fremdrages fra Tiden før den 10. Januar 1661, da Arve-Enevolds-Regjerings-Akten blev underskreven. Og her kunne da følgende Vidnesbyrd fremføres.

Strax efter at Arvehyldingen havde fundet Sted den 18. Oktober, udfærdigedes Notifikations-Skrivelser herom fra Kongen[1]) til alle de Fyrster og Regjeringer i Europa, som han stod i Forhold til enten ved Slægtskab eller ved politisk Forbindelse. Nogle Skrivelser vare forfattede i det latinske Sprog, saaledes til England, Spanien, Polen, i dem hed det, at «in nos ... summa regnorum nostrorum sceptra et gubernacula jure futuræ successionis legitimæ collocata et translata sunt, adeo ut quæ electione olim expectanda erant, ea nunc hæreditario jure ad perpetuos utriusque sexus hæredes habeamus et possideamus». I de paa Tydsk udfærdigede Skrivelser ere Udtrykkene disse: «dass Uns und unserm gantzen königlichen Hause unser Königreich Dännemarck von desselben sämptlichen getreuen Ständen, durch einhellige Beliebung als ein freyes Erbreich aufgetragen und übergeben». Der fulgte nu Lykønskningsskrivelser til Frederik den Tredie. Lykønskningen knytter sig som oftest til en Rekapitulation af Indholdet af Kongens Brev. Nogle

[1]) Notifikationerne i Koncept i det kgl. Geh.-Arkiv, Souveræneteten, 16 b b; Svarskrivelserne sammesteds 16 c c.

af de fyrstelige Personer gjøre dog Undtagelse herfra. Saaledes skriver Hertuginde Maria Catharina af Brunsvig-Lüneburg den 6. Januar 1661: «dass E. Kön. Würde zur Souverainität gediehen und zu einem Erbkönige im Reiche Dänemarck bestätigt worden». Hertug Christian af Mecklenburg skriver den 1. November 1660: «dass E. Kön. Würde und dero königliche Posterität zu der höchsten Dignität und Macht eines souverainen Erbkönigs zu Dänemarck erhoben worden». Hertug Gustav Adolph af Mecklenburg skriver den 5. November 1660: «Nachdem an diesen Ort die erfreuliche Zeitung erschollen, dass E. Mayst. dero gehorsamsten Ständen als dero Souverainen Erbkönig die Huldigung abgeleget». Frederik den Tredie skriver den 13. November 1660 et Brev til Hertug Gustav Adolph, hvori han siger: «Dass mir Eure Liebde in dero jüngsten Handbrieflein wegen der erlangten Erbgerechtigkeit und des absoluti dominii in meinen Reichen und Länder so wohlmeintlich glückwünschen wollen etc.» Den 20. November 1660 skriver Frederik den Tredie til Hertug Christian Albrecht af Holsten-Gottorp om Arvehyldingen den 15. November, at «alle übrige so wohl aus der Noblesse als Geistlichkeit, Bürger- und Baurstände sich in grosser Freqventz alhier eingefunden und Uns und Unserm Königlichen Hause ihr Erb-Homagial-Pflicht.. prästiret und abgelegt, und alle ferner Verordnung Unserer freyen Disposition gehorsamst anheimgestellt».

Af de to sidstnævnte Breve læres, at Frederik den Tredie betragtede sig i November 1660 som ene raadende over, hvorledes Statens Styrelse skulde ordnes, han var Souveræn, Enevoldskonge.

Fremdeles bør der lægges Mærke til, hvorledes Udtrykket frit Arverige, fri Arvekonge af nogle er fortolket, nemlig ligt med souveræn Konge. Hammerich har vel villet

gjøre gjældende, at man i Almindelighed herhjemme ikke forstod, hvad Ordet Souveræn havde at betyde[1]). Det er vel muligt, ja sandsynligt, at der var dem, som ikke kjendte dette Ord. Men Rigsraaderne kjendte det godt, thi det var brugt ved Forhandlingerne om Hertugen af Holsten-Gottorps Lehnsforhold til Kongen af Danmark, og ved Forhandlingerne om Kongens Souverænetet over sin Del af Hertugdømmerne, Rigsraaderne havde selv underskrevet Frederik den Tredies Souverænetets-Diplom 1658[2]), ved hvilket der gaves Kongen «dominium directum et utile, wie auch sonderlich sublime superioritatis plenissimum jus, die Souverainität genannt». 1658 gav Frederik den Tredie sig selv som Hertug til Slesvig og Holsten Souveræneteten over sin Del af Hertugdømmerne, som blev uafhængig af Danmark, med Bevarelse af Hertugdømmernes indre Forfatning; 1660 fik Frederik den Tredie af Stænderne Souveræneteten over Danmark, han blev Konge over Danmark uafhængig af Stænderne. Desuden bruges Ordet Souverænetet, i flere Aktstykker fremkomne før 18. Oktober, f. Ex. i Universitetets Skrivelse af 12. Oktober til Kongen[3]), i de tidligere omtalte Forslag, derefter i Instruktionen af 26. Oktober 1660 for Jochum Gersdorf som Rigens Drost og for Peder Reetz som Kansler[4]), og i Kapitlernes «Supplikation» om Privilegier: «Vi have Eders kongel. Majst. . . . for en ret Arvekonge og souveræn Herre erkjendt, proklameret og soret»[5]). Endelig kan mærkes, at i den Ed, som den 7. November 1660 blev aflagt af følgende ni Medlemmer

---

[1]) Nordisk Universitets-Tidskrift, III, S. 158.
[2]) Nordalbingische Studien, IV, S. 157.
[3]) Det kgl. Gehejmearkiv, Souveræneteten, Pakke I, B, 2.
[4]) Aarsberetn. fra det kgl. Geheimearchiv, II, S. 158—59.
[5]) Afskrift i det st. kgl. Bibliothek, gl. kgl. Samling, Folio, Nr. 907.

af det ophævede Rigsraad: Ove Gedde, Oluf Parsbierg, Niels Trolle, Hendrik Rantzau, Gunde Rosenkrantz, Otte Kragh, Axel Urup, Henrik Bielke og Hans Schack, love og tilsige de[1]), at dirigere deres Consilia derhen, «at E. K. Majst.s og E. K. Majst.s Arvingers Souverænetet og Arverettighed over disse Kongeriger Danmark og Norge uforanderlig konserveres».

Skjøndt jeg har beflittet mig paa, mest at benytte saadanne Aktstykker, som have fuldgyldig Beviskraft, maa jeg dog anføre et Aktstykke, om hvilket jeg vil bruge det moderne Udtryk, at det vistnok er officiøst. Aktstykket er en Meddelelse i det hollandske Sprog, trykt i Patentfolio i Rotterdam, i Form af et Brev fra Kjøbenhavn, i hvilket der gives et kort Résumé af Rigsdagsforhandlingerne og deres Resultat. Overskriften lyder saaledes: «Blijde nieuwe Tijdinge van Denemarcken geschreven uyt Koppenhagen den 23. ende 26. Oktober, nieuwe stijl, anno 1660, vervattende hoe sijne koninghlijche Mayesteyt, Koning Frederick de Derde, voor sijn selfs, en sijn gantsche-Posteriteyt, is gemaeckt en verklaert bij alle de Staten des Rijcks, te wesen, ende te sullen zijn, na desen, een Absoluten, Souveraynen ende Erf-Koningh over beyde de Koningrijcken van Denemarck en Norwegen, etc.» Disse samme Ord, en Absolut, Souveræn og Arvekonge forekomme to Gange i Aktstykket[2]). Dernæst vil jeg henvise til et andet Aktstykke, som, efter hvad

---

[1]) En Afskrift af Eden bevares i det st. kgl. Bibliothek, Ny kgl. Saml., Fol. Nr. 634 b. Eden aflagdes i den grønne Sal paa Kjøbenhavns Slot, Kansler Peder Reetz oplæste Formularen. Efter den Haandskrift at dømme, hvormed Afskriften er skreven, maa dette Aktstykke antages for at stamme fra et af de højeste Regjeringskontorer.

[2]) Et Exemplar af det bevares nu i det store kongelige Bibliothek. 1763 tog Langebek en Afskrift af Aktstykket efter et Exemplar, som bevaredes i det tydske Kancelli i den Westphalske Samling.

der ovenfor er sagt om det, hverken er officielt eller officiøst, men som dog udtaler en Anskuelse, nemlig den saakaldte Provisional-Ordonnance. I den lægges tilsidst Kongen de Ord i Munden, at han i Kraft af sin Souverænetet og Arverettighed forbeholder sig, efter eget Behag at reformere, forbedre og forandre denne provisionelle Regjerings-Ordonnance, ja at annullere og tilintetgjøre den og indføre en ganske ny istedenfor efter Sagernes og Tidernes Tilstand. Kan en Konge, som har en saadan Magt, kaldes med et andet Navn end Enevoldskonge?

Spørges der, hvilken Dag er Mærkedagen i denne Begivenhed? saa har Svaret altid lydt: den 18. Oktober 1660, da Arvehyldingen fandt Sted, aldrig nævnes den 10. Januar 1661. I Kancelliet afsluttedes den gamle Regjerings Protokoller med den 17. Oktober, den nye Regjerings begynde med den 18. Oktober[1]). I forskjellige Kongebreve fra denne og den nær følgende Tid finder man Ord som «Arverige», «Arveret», «Arvehylding» nævnet som det væsentlige, ikke Ordet «Souverænetet», f. Ex. i et Brev til Superintendenten i Hertugdømmerne Stephan Klotz af 21. Januar 1661[2]), i hvilket det paabydes, at der den 11. Februar skal holdes Takkefest i alle Kirkerne, fordi Stormen paa Kjøbenhavn 1659 blev afslaaet, og fordi «Uns und unserem gantzen königlichen Hause die Erbgerechtigkeit über unser Erbkönigreich Dänemarck durch eine universal Erbhuldigung unserer

[1]) Protokollen Norske Tegnelser Nr. XI aabnes med en Meddelelse skreven af Kancelli-Sekretær Povel Nielsen 1661: «Norske Tegnelser begynde fra Anno 1660 den 18 Octobris paa hvilken Dag Hans Kongl. May. ... Frederik den Tredie blev ... med det kongelige Huses Arvinger og Posteritet solenniter hyldet til Arve-Konge og deklareret for en souveræn Herre over Danmark af samtlige Danmarks Riges Stænder. ...»

[2]) Det originale Brev i Kongerigets Arkiv, kgl. Reskripter til Forskjellige.

sämtlichen getreuen Stände gemeltes unsern Erbkönigreichs conferiret worden». I det aabne Brev til Undersaatterne i Norge skrives den 16. November 1660[1]), at Danmarks Riges Stænder have forandret det forrige Valgrige til at blive herefter for Kongen og hans Arvinger paa mandlig og kvindelig Linie et frit, fuldkomment og evigt Arverige, og bekræftet deres Beslutning ved en solennel Hyldings-Ed; Kongen vil bruge denne Forandring til en saadan Regjerings-Kontinuation, som en kristelig Arve-Konge vel bekvemmer, og lade indrette en Regjeringsform, som samtlige Kongens tro Arveundersaatter kan for ham og efterkommende Arvinger om et mildt og kristeligt Regimente forsikre. Senere i Indledningen til Privilegierne for Adelen, den gejstlige Stand og Borgerstanden af 24. Juni 1661[2]), tales kun om den Arverettighed, som er bleven Kongen overdragen, saa at den Valgrettighed, Danmarks Stænder hidtil havde havt, var kasseret og Haandfæstningen igjen til Kongen overleveret, Forandringen er sket for at forekomme de Ulemper, der hæftede ved den forrige Regjering; Ord som «absolut», «Souverænetet» forekomme ikke. I det aabne Brev til Undersaatterne paa Island af 24. Marts 1662[3]) forekomme ikke Ordene «Souverænetet», «absolut»; der siges, at «ved Stændernes i vore tvende Riger Danmark og Norge endrægtig og frivillig Samtykke er vores tilforne værende Valgrige paa Os og vores kongelige Huses Arvinger saavel Mand- som Kvinde-Linie til et frit, fuldkomment og evigt Arverige perpetueret»; den 28. Juli 1662 blev Arvehyldings-Eden aflagt, derpaa blev Souverænetetsakten underskreven. Den

---

[1]) L. Fogtmann, Reskripter, I, S. 8.
[2]) L. Fogtmann, Reskripter, I, S. 38—39.
[3]) M. Ketelsen, Forordninger og aabne Breve som til Island ere udgivne, III, Kbh. 1787, S. 85, 87.

16. November 1660 fik Rigens Drost Befaling at proponere i Collegium Status og konkludere, hvad der burde forandres i Instruktionen for den danske Gesandt i England Frederik v. Ahlefeld, enten at tillægge eller fratage »formedelst vores Arve-Rettighed til disse Riger og Lande«[1]).

Skjøndt det ikke lader sig paavise ved en Definition fremsat 1660 af Regjering eller Stænder, hvad man da forstod ved »et Arverige«, »et frit Arverige«, saa synes dog det, som her er anført, at tyde paa, at man har forstaaet Ordet som betydende mere end, at det var et Rige, hvor Kongen ikke valgtes, men tog Riget i Arv. Der har utvivlsomt ligget en Betydning i det, som tydeligere kom frem, naar der sagdes et absolut, et souverænt Arverige. Et frit Arverige betyder et Rige, som tages i Arv, men hvor Besidderen tillige ikke i nogen Henseende er hindret i sin Frihed som Konge. Det er det, som er udtrykt i Kongelovens § 7, naar der siges, at Kongernes Salving skal ske uden Eds Aflæggelse, efterdi de som frie og ubundne Enevoldskonger ikke kan bindes til nogen Ed[2]). En tydsk statsretlig Forfatter, som 1667 udgav et Værk om de europæiske Konger og deres Majestæts-Rettigheder, omtaler[3]),

[1]) Sjællandske Tegnelser, Nr. XXXVI, Folio 35; trykt i L. Fogtmanns Reskripter, I, S. 8. Ahlefeld havde i et Brev til Kongen dateret London, 2. November 1660, gjort opmærksom paa det Nødvendige i, at Instruktionen forandredes, for at der ingen Vanskelighed senere skulde opstaa ved de spanske Traktater. Langeboksk Afskrift af Ahlefelds Brev, som tidligere bevaredes i det tydske Kancelli, i gl. kgl. Samling, Folio, Nr. 911.

[2]) Naar Hammerich i Nord. Universitets-Tidskr., III, S. 150, bemærker, at Kongen ikke selv aflagde Løftet, at det ikke var som i gamle Dage: Kongens Ed til Gjengjæld for Folkets, saa beror den Bemærkning paa en fejlagtig Opfattelse af Situationen, og paa at Forfatteren ikke har havt Øjet ret aabent for hvad der var det Nye.

[3]) Ernesti Gockelii de europæis regibus eorumque præcipuis majes-

uden at nævne eller kjende Souverænetetsakten af 10. Januar 1661, hvad der skete i Danmark 1660 saaledes: «Anno 1660 Dani regem suum in Monarchum absolutum evexerunt sublimaruntque, hoc deesse felicitati Regis Frederici Tertii existimantes, ut Romanos imitati omne jus suum omnemque potestatem in hunc unum conferrent;» — «Dani anno 1660 die 27. Octob. regi a se præstitum electivum juramentum remiserunt, jurata pacta et tabulas capitulationis extradendo annullarunt, olim factam electionem personalem in hæreditariam atque realem commutarunt, et suffragia ordinum decreverunt, ut diadema regium ad regem, ad posteros, ad regios utriusque sexus hæredes propagaretur.» Han omtaler hvad der er ejendommeligt for Valg- og Arvekongen; om denne sidste siger han, at «res communes, quasi proprias, diligentius administrari ab eo, qui sit ea posteris relicturus».

Første Gang Udtrykket «absolut Regjering» findes benyttet i et trykt Aktstykke fra denne Tid forekommer i en lille Pjece i 4to, paa 4 Blade: «Relation anlangende den Arveret, som Hans kongl. M. udi Danmark, Norge, saa vel som det kongelige Hus af alle Rigens Stænder samtligen og endrægteligen er bleven tilbøden og overgiven, saa og den Arve-Hylding, som derpaa fulgte den 18. Oktober og paa Slots-Pladsen ud for den kongelige Residents af forbem. Stænder offentlig blev afsagt.»

I de Optegnelser om Souverænetetens Indførelse i Danmark, som Frederik Gabel har nedskrevet efter Meddelelser fra sin Fader Christoffer Gabel, fortælles[1]), at der først

---

statis juribus tractatio methodica. Augusto-Vindel. 1667, S. 31, 34, 36.

[1]) Meddelt i Suhms Nye Samlinger til den danske Historie, I, S. 232, med Langebeks Censur S. 236. Det kan mærkes, at det

stod «arvelig» Regjering, men at Chr. Gabel, uden at det kom til Kundskab for Kansler Peder Reetz, som paa Regjeringens Vegne besørgede Beretningen trykt, sendte General-Auditør Tscherning hen til Trykkeriet, og fik, efterat den sidste Korrektur var sket, Ordet «arvelig» ombyttet med Ordet «absolut». Frederik Gabel har nedskrevet sine Meddelelser 1689, de bleve først trykte 1792; Samtiden, der læste Relationen, har næppe kjendt noget til denne Fortælling. Langebek har allerede gjort opmærksom paa det usandsynlige i Fortællingen, og den bliver rigtignok meget usandsynlig, naar man nøjere undersøger denne Relation. Underligt nok er den hidtil bleven saa temmelig overset. Bogen bestaar af tre Afsnit: en Indledning, Beskrivelsen af Arvehyldings-Højtideligheden, samt Kongens Budskab til Stænderne ved denne Lejlighed, oplæst af Kansler Reetz, og

---

her i Frederik Gabels Beretning siges, at den Beskrivelse af Arvehyldingsakten, i hvilken Ordet «absolut» ved List blev indført, havde Titlen: Copie af den Arveret etc. og at Manuskriptet var sendt til Bogtrykker Gøde. Men den originale Beretning har Titlen: Relation anlangende den Arveret etc. og den er trykt «hos Henrich Claussen kongl. Majest. oc Univ. Bogtrykker». Senere blev Beretningen trykt med Titel: Copia af den Arveret etc. hos Bogtrykker Gøde, da den nemlig blev optagen i den hos Gøde trykte Samling af Forordninger. Paalideligheden af Frederik Gabels Fortælling bliver noget rokket herved. Det er jo ikke umuligt, at det har været nødvendigt, under Korrekturen af Udgaven hos Gøde at rette Trykfejlen «arvelig Regjering» til «absolut Regjering», og at dette kan have givet Anledning til Anekdoten. Men det maa indrømmes, at det ikke er let at se, hvad Gabel havde at gjøre med Trykningen af Forordningerne. — I Relationen er idetmindste en Trykfejl bleven staaende, nemlig at den tredie Prindsesse ved Processionen førtes af «Jørgen» Rosenkrantz; i den tydske Oversættelse staar der: «Georg» Rosenkrantz. Prindsesserne førtes af Medlemmer af Rigens Raad, der var i dette kun en Rosenkrantz, nemlig «Gunde»; det var ham, som førte en af Prindsesserne, efter Rhumans Dagbog, Danske Samlinger, II R., 2, S. 121.

Eden, som blev aflagt af Stænderne ved Hyldingen. Beskrivelsen af Hyldingsakten har interesseret mest, men Indledningen er maaske dog det vigtigste Afsnit. Det vil være hensigtsmæssigt, at aftrykke den helt, den lyder saaledes:

»Efterat det Kongerige Danmark er bleven frelst og reddet fra den treaarige Krigs Uro og Plage, og Stænderne derudi, saasom Adelen, den gejstlige og verdslige Stand af borgerlige Orden, er bleven befalet at indstille sig i Kjøbenhavn til Herredage, er dennem udi offentlig Forsamling deres Fædrenelands nærværende Tilstand sampt og Aarsagen til udstandne Ulykke bleven for Øje stillet, derhos ogsaa de Middel foreslagne, hvorved det kunde komme sig igjen og vedligeholdes: hvorpaa forbemeldte Stænder haver udi offentlige Forsamlinger alt dette omhyggeligen overvejet; og eftersom de ansaa dette Kongeriges nærværende Kræfter, og førte sig til Minde den store Møjsommelighed, bestandige Aarvaagenhed saavelsom den uovervindelige Tapper- og Frimodighed, hvorved den nu regjerendes Konge og Herre haver det erholdet og beskjærmet, haver de endeligen vendt deres Tanker didhen, at det skulde være et af de tjenligste Middel til gemein Velfart og Bedste, dersom udi dette Kongerige istedenfor et uroligt og tvistigt Val og Kaar blev indført legitima regni successio, og denne nu regjerende Konge og hans Livs-Arvinge tilbøden og overladt; hvorudi ogsaa alle Gemytter des lettere overensstemmede, efterdi ej alleneste den nu regjerendes Kong. Maj. og den kongel. Stammes højlovlige og christelige Forfædre haver forskyldt meget godt af Danmark, men endogsaa derved til dette samme Rige er endnu et Kongerige og flere Fyrstendømmer og Lande tilvoxen og tillagt end som i Begyndelsen højbemeldte Kongerige Hus arveligen haver regjeret over, og at en Konge, som allene regjerede over disse Nordiske

Lande, skulde vorde desmere ens og lige affektioneret imod sine Undersaatter, og de tilmed ved slig forenede Magt bedre kunde beskjærmes, hvortil ogsaa den Forhaabning ikke føje haver hjulpet, at formedelst den absolute Regjering skulde man i Fremtiden des snarere komme til at forfremme alle Stænders Velfart, og det gemene Gavn og Bedste des bedre i Agt tage. Og havde alle Stænderne denne Rigens-Slutning næppeligen saa snart gjort, de jo strax hulde hans Maj. den for med underdanigst Begjæring, hans Maj. den naadigst vilde indgaa: hvilket Raad, eftersom det var den Allerhøjestes Forsyn at tilskrive, hans kgl. Maj. ingenlunde sig modsatte, men naadigst tog imod denne arvelige Regjering, hvilken hans Maj. lydige Undersaatter hans Kongl. M. og hans K. Maj. Hus frivilligen tilbøde. Og dermed bleve alle forrige Lover og Haandfæstninger, som rationi status Regiæ vare til Hinder og Afbræk, leveret tilbage igjen og af alle Stænder død og magtesløs gjorte, og blev Arvehyldingens Akt den 18. hujus om Morgenen ved 10 slet med efterfølgende Pomp og Prægtighed forrettet.» Derpaa følger en Beskrivelse af denne Akt[1]),

[1]) Det er bekjendt, at ved denne Arvehylding mødte Bønder fra Amager som Repræsentanter for Bondestanden. Det er sagt af Allen, og gjentaget af andre, at »man baade latterligt og sørgeligt lod Bondestanden forestille ved en Flok Amagerbønder«. Denne Opfattelse er dog ikke ganske rigtig. I det kgl. Geh.-Arkiv (Souveræneteten, Nr. 1 A b) opbevares en Fortegnelse over Sessionerne ved Arvehyldingen, det vil sige over Grupperne af dem, der efterhaanden traadte frem for at aflægge Eden. Der var ialt tyve Sessioner, de fem sidste vare: »16) Dirch Corneliszen med 20 Mand, 17) Jacob Clausen med 20 Mand, 18) Lauritz Hansen af Kastrup med 20 Mand, 19) Svend Nielsen af Sundby, 20) Mogens Nielsen af Dragør med sine Medfølgere«. Holder man sig meget nøje til denne Fortegnelse, bliver Tallet af Amagerbønderne 63; men antages det, at alle Formændene have havt lige mange Mænd med sig, vil Tallet blive 105, det

hvilken sluttes med de Ord: «Og er saa denne herlige Actus, udi hvilken den gamle Regjerings-Vis blev forandret, og Danmark gjort til et Arve-Rige, med Fryd og Glæde bleven endet og sluttet.»

Af Bemærkningen: «18. hujus» kan sluttes, at denne Beretning er skreven imellem 18. og 31. Oktober, og den er uden al Tvivl strax bleven trykt. Skjøndt ingen Regjerings-Myndighed har underskrevet den, tør den dog betragtes som officiel; Bevis for, at den er officiel, maa kunne

---

vil sige over en Trediedel af alle, der aflagde Eden. Der er nævnet tre Byer, to Byer ere ikke navngivne, nemlig Store Magleby og Taarnby. Den, der har skrevet Listen paa Sessionerne, kan have skyndt sig ved de sidste og ikke anført Listen fuldstændig. Eden aflagdes af: 15 Rigens Raad, 96 af Adelsstanden, 22 af Universitetet, Gejstligheden og Kapitlerne, 53 af Borgerstanden, og, rimeligvis, 105 Repræsentanter for Bondestanden, tilsammen 291.

Fordelingen af Sessionerne er foretagen af Erik Krag; hans Klade viser, med hvilket Hastværk han har maattet arbejde. Forberedelserne til Arvehyldingen fuldførtes i kort Tid. Mulig kaldte Kongen Amagere til Arvehyldingen, fordi det var den hurtigste Maade at faa en passende Repræsentation for Bondestanden samlet paa. Mulig blev der derved vist Amagerne en Opmærksomhed for deres Forhold under Kjøbenhavns Belejring.

En af Bønderne fra Dragør var Svend Hansen Gynge; om ham fortælles i Knud Wulffs Dagbog, at han ved Edsaflægningen sagde til Kongen: «Gud give, han nu faa Skam, som ikke holder Ord, Friderich.» Hammerich siger herom, at Svend Gynge «træder op ganske som Odelsmændene paa Tinge i Oldtiden». Men mon dette ikke er en fuldstændig Misforstaaelse? Thi hvem er det, «som ikke holder Ord»? Dog vel den, som giver sit Ord, den, som aflægger Eden. Det er da over sig selv, at Svend Gynge ønsker Skam, dersom han ikke holder sin Ed som en tro Arveundersaat. Svend Gynge var vel anset ved Hove, han hjalp med ved Hoffets Svanejagter i Kalleboderne. Han maa have havt Lov til at give et frit Ord med i Laget, og han optræder ved denne højtidelige Lejlighed snarest som Spasmager, hvis man ikke vil forstaa Yttringen som et Tillæg til Eden, for at gjøre den endnu eftertrykkeligere.

søges i den Omstændighed, at hele Skriftet er optaget i den Samling af Forordninger fra 8. Marts 1643 til 8. Marts 1664, som i Aaret 1664 blev trykt hos »Kongl. Majst. og Univ. Bogtrykker Henrik Gøde«, og flere Gange blev oplagt med kongeligt Privilegium.

Lægger man nu Souverænetets-Akten af 10. Januar 1661 ved Siden af denne Beretning, vil man finde, at disse to Aktstykker stemme med hinanden om end ikke i alle Udtryk saa dog i hele Tankegangen.

Souverænetets-Akten begynder[1]) med at fremhæve Kongens Omsorg og Tapperhed, hvorved han har reddet Landet af Fjendens Gevalt. Derpaa fortsættes saaledes: »saa eftersom vi — det er Underskriverne som tale — have betragtet de Inkonveniencer, som af forrige Valg-Rettighed sig hidindtil haver tildraget og herefter tildrage kunde, i Særdeleshed at derved god Fortrolighed og Samdrægtighed indbyrdes kunde tilvejebringes, Regjeringen af et Hoved udi Freds og Fejde Tid blive administreret, som Rigets Beskjærmelse og Sekuritet af visse Successores desbedre iagttages og mænteneres, da have vi underskrevne alle og enhver tillige med de andre dette Rigets Stænder og Ledemode utvungen og uden nogen Hans kongelige Majestæts Tilskyndelse, Anmodning eller Begjæring af egen fri Vilje og gode Betænkende vores tilforn udvalgt og nu Arve-Konge, Konning Friderich den Tredie Dannemarkes og Norges etc. Arve-Rettighed til Dannemarkes og Norges Rige, samt alle Jura Majestatis, absolut Regjering og alle Regalia for Hans kongelige Majestæt og Hans kongel. Majestæts ægte Livs-Arvinger og deres ægte Descendenter og Efterkommere, saa længe nogen af dennem til ere paa mandlig og kvindelig Linie, som en absolut

[1]) Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv, II, S. 125.

Souveræne Arve-Herre hyldet, svoret og bekræftet, saa som vi ogsaa konfirmerer og stadfæster med dette vores aabne Brev alle de Acta, hvilke baade før denne forbemeldte Arvehylding eller og derefter ere passerede, saavidt de denne Arve-Hylding angaar, ligesom de Ord fra Ord herudi vare indført. Og renuncierer for os, vores Arvinger og Efterkommere den Haandfæstning, hvilken Hans kongel. Majestæt Anno 1648 den 8. Maj os givet, og siden derefter den 6. Juli paa Hans kongel. Majestæts Hylding med de samtlig Rigets Raad konfirmeret haver, saa at den herefter skal være ganske dødet og magteløs med alle sine Gjenparter, Artikuler, Punkter og Klausuler annulleret, som ogsaa allerede udi sidst forleden den 16. Oktbr. og 17. Novemb. anno 1660 af os og samtlige Stænders Fuldmægtige annulleret er. Iligemaader renuncierer vi den af Hans kongel. Majest. paa Hans kongel. Højhed vor naadigste Prindses Vegne udgivne Revers, dateret Kjøbenhavn den 18. Juni anno 1650, saavel som den Provisional-Disposition, som anno 1651 den 9. Juni til Kjøbenhavn er udgiven, og alle det samme, som udi Recessen og Ordinancen strider imod Jura Majestatis, og hvad ellers Haandfæstningen nogen Tid gemæs i nogen Tid er sluttet og publiceret, som kan billigen hentydes at være mod denne Arve-Rettighed, Souverænetet og absolut Regjering etc.» I det Følgende nævnes ikke mere Udtryk som absolut, souveræn, derimod flere Gange Ordet Arverettighed.

Det maa vist indrømmes, at der er Overensstemmelse imellem disse to Aktstykker, men ogsaa, at det sidste har faaet en fyldigere Form, er fuldstændigere og taler i skarpere Udtryk. Dette er jo da ogsaa rigtigt nok, da det var det formelle, statsretlige Aktstykke, som skulde underskrives og skulde gjælde for Eftertiden; i det maatte der ingen Uklarhed være tilstede. Men Ordene i Relationen: «en

Konge som allene regjerede», «slig forenede Magt», «absolut Regjering», og Meddelelsen om Annulleringen af de forrige Love og Haandfæstninger, om Forandringen af den gamle Regjeringsvis, give tilkjende, hvilken Regjeringsform der kunde ventes, eller rettere der var bleven indført. Relationen er officiel. Og Souverænetets-Akten er ikke kommen som et overrumplende Aktstykke, Kongen sendte den, som bekjendt, til Collegium Status den 2. Januar 1661 med Opfordring til det, om at give «Betænkende om det Instrument, som om Kongen og det kongel. Huses Arve-Rettighed forfærdiges bør».

Allerede den 24. November 1660 havde Kongen i en Skrivelse til Rigens Drost, Jochum Gersdorf, opfordret[1]) ham til med Assessorerne i Collegio Status «næste Dag at holde den første Session, og deliberere, samt efter protokollerede Vota Kongen til Resolution referere, hvis til Regjeringens lykkelige Fortsættelse allermest fornøden eragtes kan». Den Protokol, som Sekretæren i Collegium Status har ført, er endnu bevaret i det kgl. Gehejme-Arkiv[2]), i alt Fald i Koncept. Desværre er det første Hefte allerede i gammel Tid blevet ilde mishandlet ved Skjødesløshed, de første Blade ere dels afrevne dels sønderrevne og makulerede, og det bliver da ikke muligt at faa oplyst, hvad der blev ført til Protokols i Mødet den 25. November, om der da var Tale om, at en Souverænetets-Akt skulde udfærdiges. Man kan heller ikke faa at vide, hvilken Beslutning der blev tagen i Mødet i Januar 1661, da der delibereredes om «det Instrument, som om Kongen og det kongelige Huses Arverettighed forfærdiges bør». De originale Forestillinger om disse to Sager synes ligesaalidt at være bevarede som

[1]) Fogtmanns Reskripter, I, S. 15.

[2]) Aflevering fra Justitsminist., Skab 15, Nr. 11, Memorialer og Betænkninger vedk. Collegium Status 1660—70.

Koncepterne til dem [1]). Titlen paa Instrumentet nævnes i et Reskript til Erik Krag af 14. Januar 1661 [2]), i hvilket han beordres at begive sig fra Kjøbenhavn med det ham leverede »Instrument eller Sanctione pragmatica om Kongens Arverettighed til Danmarks og Norges Riger for at lade det underskrive af de Rigens Raad, som det ikke allerede underskrevet havde, og de fleste af Adelen i hver Provins, som ham mest muligt er«.

Som Resultat af denne Undersøgelse maa efter min Mening fremgaa, at Spittler har Ret i sin Opfattelse, men at Hammerich ikke har Ret, naar han siger, at Frederik den Tredie efter den 18. Oktober ved en Revolution fra Oven, ved List har usurperet sig Enevoldsmagten, og har overrumplet Folket ved i Arve-Enevolds-Regjerings-Akten af 10. Januar 1661 at tilegne sig denne Magt. Svaret paa de i Begyndelsen af denne Afhandling fremsatte Spørgsmaal bliver, at Enevoldsmagten er realiter bleven indført ved

---

[1]) I gamle kongelige Samling, Folio, Nr. 908, findes en Afskrift med Langebeks Haand af følgende Stykke »ex apographo Hielmstierne«, som utvivlsomt hører til Forhandlingerne om Konciperingen af Souverænetets-Akten: »Poster som skal begieres: 1) Begiffued sig Val Rettigheden. 2) Annullered Handfestningen. 3) Efterloed Kongens Eedt. 4) Giffuen hannem och hans Arffuinger Arffue-Rettighed, samt Souverainitet, absolut Regiering. 5) Renuncered Reversen om Printzen, item den provisional disposition och alle de samme, som udi Recessen och Ordinantzen och ellers Handfestningen gemesz i nogen Tiid kand være slutted och publicered, som kunde være denne Arffue Rettighed, Souverainitet och absolut Regiering imod. 6) Beloffuer at ville maintenere. 7) Indstiller til Hans kongl. Maist. huorledis herefter Regieringen schall indrettes.« Originalen hertil kjender jeg ikke, det er da ikke muligt for mig at sige, fra hvem dette Stykke hidrører. Disse saakaldte »Poster« ere optagne i Souverænetetsakten.

[2]) Fogtmanns Reskripter, I, S. 19. Sml. R. Nyerup, Efterretninger om Kong Friderik den Tredie, S. 337—38.

Arvehyldings-Handlingerne den 18. Oktober og den 15. November 1660 med Annulleringerne af Haandfæstningen, medens den formaliter blev det ved Arve-Enevolds-Regjerings-Akten af 10. Januar 1661, der slutter sig til hine Handlinger som det statsretlig supplerende og bindende Dokument. Frederik den Tredie har ingen Svig begaaet.

En lignende Anskuelse har J. E. Larsen gjentagne Gange fremsat, i Forelæsninger over den danske Statsret, 1849—52, hvor han siger[1]: »alle Samtidige have anset Regjeringsforandringen for fuldført ved Beslutningerne i Oktober og November 1660«; i Forelæsninger over den danske Retshistorie, 1853—55, hvor han siger[2]: »Akten af 10. Januar 1661 indførte ikke Enevoldsregjeringen, der efter den almindelige Anskuelse var indført derved, at Haandfæstningen blev kasseret uden at noget Andet blev sat i Stedet«. Larsen, der anerkjender Provisional-Ordonnancen af 4. November 1661 som et authentisk Aktstykke[3], udtaler i sine statsretlige Forelæsninger, 1845—46[4], at, da der i Love fra November tales om Stændernes Samtykke, og da Udtrykket »Kongens Arverettighed« jævnlig i kongelige Breve og Befalinger nævnes »som det Principale, hvorunder den større Regjeringsmyndighed var indbefattet, saa tyde disse Omstændigheder paa, at man ikke strax efter Begivenhederne var ganske paa det Rene med Omfanget af den Regjeringsmyndighed, som i Fremtiden skulde forbindes med den arvelige Kongemagt, og at Forestillingen om Arveregjeringen som et aldeles uindskrænket Monarchi

[1]) J. E. Larsen, Samlede Skrifter, I, 3, S. 5.
[2]) J. E. Larsen, Samlede Skrifter, I, 1, S. 375; i det særskilte Aftryk af disse Forelæsninger, S. 139.
[3]) J. E. Larsen, Forelæsninger over den danske Retshistorie, S. 69.
[4]) J. E. Larsen, Samlede Skrifter, I, 2, S. 9—11.

først efterhaanden har uddannet sig hos Regjeringen og Folket». Denne Tvivl fjernedes da ved Arve-Enevolds-Regjerings-Akten. Men Larsen fremhæver dernæst, at denne Akts hele Indhold og Sammenhæng, Fremstillingen i Indledningen til Kongeloven, de Samtidiges Anskuelser og det klare Indhold af den norske Souverænetets-Akt af 7. August 1661 tyde paa, at med Arverettigheden var ogsaa den absolute Souverænetet bleven overdragen[1]).

Et Par Exempler paa Samtidiges Udtalelse kunne tjene til Oplysning. Den 23. Oktober 1660 holdt Thomas Bartholin en Tale ved Universitetets Fest i Anledning af Rigets Overdragelse til Frederik den Tredie som Arvekonge. Ved Festen var Kongen tilstede med Alt hvad der var Højt og Fornemt i Landet. Her sagde Bartholin[2]): «Dania donat Tibi, Rex invicte, quod unum restat, seipsam, et in æternum dicat. Tibi Daniam in solutum imputa, ut jure dominii proprio utaris, cui nihil amplius relictum, præter fidem»; og «Illa recentis Daniæ condicio videtur, ut non aliter ratio constet, quam si uni propria reddatur».

Ved en lignende Fest afholdt ved Akademiet i Sorø talte Professor Henrik Ernst. Talen udkom dediceret til Kongen og Dronningen, med et Program af Hofmesteren ved Akademiet Jørgen Rosenkrantz, dateret 8. November 1660. I dette Program forekommer følgende Sætning[3]):

---

[1]) C. Paludan-Müller er af en lignende Anskuelse, naar han skriver: «Saasnart Kong Frederik havde ved Arvehyldningen den 18. Oktober 1660 faaet den uindskrænkede Magt i sin Haand, endnu før den faste Grundvold for den varige Enevoldsmagt var lagt ved Suverænetetsakten af 10. Januar 1661 etc.» S. B. Thrige, Historisk Aarbog 1879, S. 73.

[2]) Th. Bartholin, Panegyricus Friderico III, XXIII Octob. 1660 dictus. Hafn., Bl. J. verso, Bl. J. 2.

[3]) Panegyricus, quo Friderico III gratulatur regia et eqvestris Academia Sorana per Henr. Ernstium. Hafn., Bl. c. 2.

»Prudentissimi patriæ nostræ regnique Senatores et cæteri ordines tanto tamque forti Principi Imperium, fasces, legiones, juraque Majestatis omnia in sempiternam hæreditatem contulerunt.« Af Henrik Ernst's Tale fortjener følgende mærkelige Sted paany at fremdrages[1]). Der tales om, hvilken Velsignelse det er for et Land, at have Fred: »Pacem cæteramque felicitatem omnem, maxima illa cælestis patris dona, ut eo facilius divina favente gratia retineremus, placuit sapientissimo Regni hujus Senatui Populoque Danico, Lege Regia de novo Imperio lata Friderico tertio ipsiusque regiis liberis, nepotibus, neptibus et deinceps in regali paterno solio sedentibus, omne Imperium suum et potestatem concedere, id est, Majestatem jure divino ita volente uni tradere, qui loco Dei optimi maximi multis, immo omnibus ita præsit, ut ex divina voluntate fidei suæ commissum populum bene feliciterque regat.« Tydeligere, end det her er sket, er det ikke godt muligt, i rhetorisk Form at fortælle, at Frederik den Tredie var bleven Enevoldskonge og Guds jordiske Repræsentant.

Der forekommer i Arve-Enevolds-Regjerings-Akten en Sætning, hvor en Anskuelse er udtalt, som den, jeg har forsøgt at gjøre gjældende. Denne Sætning fortjener at anføres til Slutning[2]):

»Vi stille udi Hs. kgl. Majst. egen naadigste Vilje, ikke alleneste hvorledes Regjeringen herefter skal anstilles, men endog Successionen saa vel paa mandlig som paa kvindelig Linie efter dødelig Afgang bekvemmeligst kan forsynes, saa

[1]) Dette Stykke, som findes Bl. D verso i det ovennævnte Skrift, er tilligemed det anførte Citat af Rosenkrantz's Program allerede blevet optrykt 1792 i Suhms Nye Samlinger til den danske Historie, I, S. 250.

[2]) Aarsberetninger fra det kgl. Geh.-Archiv, II, S. 127.

og hvorledes det skal forholdes, naar nogen Minorennitet af Hs. kgl. Majsts. ægte Livsarvinger og Descendenter i Fremtiden udi Regjeringen sig skulde tildrage, hvilken sidste Vilje skal være os, vores Arvinger og Posteritet som en Fundamental-Lov og offentlig Forordning, og af os udi al Underdanighed med al sine Klausuler formedelst tilforn ved Ed bekræftet Arve-Hylding bliver efterkommet.»

Litteratur og Kritik.

J. G. Rist: Lebenserinnerungen. Herausgegeben von G. Poel. 1—2 Theil. Gotha. 1880.

Denne Bog er et interessant Skrift. Vistnok har man hist og her Indtryk af selvbehagelig Brede i Forfatterens Skildring af hans Stemninger og Aandsliv, man sporer en vis Selvtilfredshed hos ham over hans aandelige Sundhed, han er ikke fri for Memoireforfatteres Skjødesynd at fremhæve deres egen Betydning og fortjenstfulde Virksomhed, og skjønt hans Stil er livlig, kan Lysten til at bruge malende og fantasirige Udtryk i Naturskildringer undertiden føre ham til næsten komiske Overdrivelser, naar han f. Ex. ved en Overrejse fra Portugal til England taler om Atlanterhavets „*berghohe Wogen*" — i Vindstille. Men slige Smaasvagheder fordunkle ikke Indtrykket af Forfatteren som en dygtig og vel begavet Natur med megen Dannelse, Aandslivlighed og Friskhed og tillige som en varmt følende, sandhedskjærlig og elskværdig Mand. Oven i Kjøbet er det Erindringsskrift, han har efterladt sig, i høj Grad fængslende ved sit Æmne, om det end tidt maa vække pinlige Følelser hos danske Læsere.

Rist blev født 1775 i den tæt nord for Hamburg liggende holstenske Landsby Niendorf, hvor hans Fader var Præst. Efter at han havde faaet akademisk Uddannelse paa Gymnasiet i Hamburg og ved Universiteterne i Jena og Kiel, kom han 1797 til Kjøbenhavn, idet han her afløste den siden navnkundige Historiker B. G. Niebuhr som Privatsekretær hos Statsministeren E. H. Schimmelmann. Det var paa den Tid

den Schimmelmann-Bernstorff-Reventlowske Kreds, som havde mest at sige i Statsstyrelsen her hjemme, og den Berøring, hvori Rist kom med Chr. G. Bernstorff, førte ham ind paa den diplomatiske Løbebane i dansk Tjeneste. Da han ikke var Adelsmand, var Vejen til at blive Missionschef saa godt som spærret for ham; men han naaede dog vigtige Stillinger som Diplomat. Først gjorde han sine Prøveaar i Petersborg som Legationssekretær fra 1801 til Slutningen af 1802, derpaa blev han i samme Stilling sendt 1803 til Madrid, hvor han var indtil Efteraaret 1806, da han blev forflyttet til London som Chargé des affaires, og her faldt det i hans Lod at repræsentere Danmark i det ulykkebringende Aar 1807. Efter Englændernes Tog til Kjøbenhavn blev han hjemkaldt fra London i Oktober 1807; men Regeringen sendte ham i det følgende Aar som Chargé des affaires til Hamburg, da den diplomatiske Plads i denne By under Udviklingen af den franske Fastlandsspærring fik særlig Vigtighed. Ogsaa efter at Napoleon i December 1810 havde føjet Hamburg til det franske Kejserdømmes Lande, vedblev Rist at repræsentere den dansk-norske Stat i denne By under Titel af Generalkommissær og Generalkonsul. Forstemt og nedbøjet ved Forholdenes Udvikling og Frederik VI's nøje Tilslutning til Napoleon i Maj 1813, tog han sin Afsked, men blev, efter at have levet i Stilhed i Haderslev indtil Kielerfreden, udnævnt til Medlem af den Kommission, som fik det Hverv at reorganisere Hertugdømmerne Slesvig og Holsten efter Kielerfreden. Snart efter sendte Regeringen ham til Paris for at tage Sæde i den internationale Kommission, som efter den første Pariserfred 1814 skulde forhandle om, hvad de forskjellige Stater havde til Gode hos Frankrig som en Følge af de nylig endte store Krige. Da Napoleons Tilbagekomst fra Elba gjorde Ende paa disse Forhandlinger, rejste Rist hjem, og han levede i Stilhed en Række Aar uden anden offentlig Virksomhed end nogle Gange at være Medlem af en eller anden Kommission. I Aaret 1834 blev han Regeringsraad i den ny oprettede slesvig-holstenske Provinsialregering, og i denne Stilling virkede han med Konferensraads Titel indtil Aaret før sin Død 1847.

De „Lebenserinnerungen“, som ere udkomne ifjor, har han affattet under sin Embedsledighed i Aarene 1816—1821, og de afsluttes med 1815. Foruden en Skildring af hans Barndom og første Ungdomsaar, der vistnok er for bred til at kunne interessere danske Læsere, indeholder dette Skrift en fyldig Fremstilling af Tidens Historie, for saavidt Forfatteren personlig er kommen i Berøring med Begivenhederne. Hovedpunkterne i disse ere Slaget den 2den April 1801, Englændernes Overfald paa Danmark 1807 og den store europæiske Krise 1813 med den korte, paa Grund af sine Virkninger saa skjæbnesvangre Krig i Holsten. Ved den første af disse Begivenheder var Forfatteren kun Tilskuer, og, hvad han fortæller derom, har overvejende kun Værd som et nyt Vidnesbyrd om Stemninger og Tilstande dengang i Kjøbenhavn; men ved begge de andre Katastrofer spillede han selv en Rolle med. Jo mere man ved Fremstillingen af dansk Historie tidt føler Savnet af Memoirer og personlige Optegnelser af handlende Personer i tidligere Tid, desto mere skjønner man paa et Skrift som dette, selv om det i Følge Sprog og Aand tilhører en fremmed Literatur.

Det er bekjendt, at Hovedinteressen ved Memoirer ligger i den Kundskab, man ved dem faar om en Række mere eller mindre interessante Enkeltheder og om de handlende Personers Stemninger og Karakterer. Saaledes gaar det ogsaa med Rists Lebenserinnerungen, og det er en betydelig Række Skildringer, Forfatteren har givet af den Mængde Personligheder, som han har været i Berøring med, dels af Mænd, som spillede en vigtig Rolle her hjemme, f. Ex. E. H. Schimmelmann, Chr. Bernstorff, Patriarchen Ludvig Reventlow paa Brahetrolleborg og Niels Rosenkrantz, dels af de danske eller fremmede Diplomater, han levede sammen med i Udlandet. Det danske Diplomati, ser man, har været meget broget sammensat. Man træffer en saadan besynderlig Figur som Generalmajor Løvendal, der i Foraaret 1801 blev sendt til Petersborg og trods sit statelige Ydre var en Karrikatur af en Diplomat. Langt mere Franskmand end Dansk, havde han den ægte franske Forening af en vis Flothed med smaalig Sparsommelighed, og hans største Glæde var at sidde ved et vel besat Bord med en

Kreds af franske emigrerede Adelsmænd, med hvem han kappedes om at fortælle Historier fra hine lykkelige Dage, da l'ancien régime herskede i Frankrig. Samtidig var Gesandten i Madrid en Mand, der var langt mere Englænder end Dansk, nemlig den i Vestindien fødte Bourke, som med sin Hustru, en temmelig extravagant Italienerinde, dannede et højst ejendommeligt Par. Men han var dog en Mand baade med Kundskaber og Aand.

De Karakteristiker, Rist i Mængde har givet, ere næsten altid meget livlige, og, skjønt de næppe ere meget dybtgaaende, vidne de baade om psychologisk Sans og Fordomsfrihed. Hvor udpræget Tysker han end har været, saa kjender han dog ikke til af Nationalitetshensyn at bruge en forskjellig Alen eller Vægtskaal overfor de Personligheder, som han omtaler. Udførligst er maaske hans Skildring af Davout, med hvem han i mere end et Aar næsten daglig havde at gjøre under Franskmændenes Besættelse af Hamburg. Den er visselig alt andet end sympathetisk og ikke retfærdig[1]). Rist ser i Davout overvejende Tyrantjeneren, og han fremhæver hans Haardhjærtethed, der undertiden havde en Tilsætning af Skadefryd; men han er uendelig langt fra de sædvanlige tyske Skjældsord om denne fremragende Mand, og det er et interessant Billede, han udkaster ikke blot af Davouts overordnede Dygtighed som Organisator, men ogsaa af hans personlige Uegennyttighed og Følelse af sin Pligt imod Napoleon. Man mærker, at det er selve denne Pligtfølelse, der har gjort Davout tyrannisk, for saavidt som ikke andre Hensyn gjaldt noget for ham i Sammenligning med hans Kejsers Bud og Tarv. At Tyskerne og overhovedet andre Folk kunde have nogen Ret overfor Napoleons Vilje, derom havde Davout ifølge Rists Skildring ingen Anelse, og derfor blev han den haarde, mistænksomme Befalingsmand i Hamburg. Men hvor han ikke paa den Maade følte sig bunden, der var han efter Rists eget Vidnesbyrd en elskværdig Mand. Særlig maa Rist indrømme, at han altid gik saa vidt i

---

[1]) Jfr. de Oplysninger om Davout, der i den nyeste Tid ere fremkomne i Revue des deux mondes, især Heftet for 15. Jan. 1881 S. 313 ff

at fremme Danmarks Tarv, som hans Fuldmagt paa nogen Maade tillod ham det, og at han greb enhver Lejlighed til at vise Danmark Tjenester. (II, 135).[1])

Den Fremstilling, Rist har givet af Begivenhederne 1801, er det mindst vigtige Afsnit af hans Skrift; men dog findes allerede her et Par ret værdifulde Træk. Man ser saaledes, at da den engelske Diplomat Vansittart kom til Kjøbenhavn i Marts 1801 for at prøve paa at drage Danmark-Norge bort fra det væbnede Neutralitetsforbund, da var der mange, deriblandt Schimmelmann, som misbilligede den bratte Afvisning, den engelske Statsafsending fik ved denne Lejlighed. Det er et nyt Træk til at vise den Modsætning, som vi fra flere Sider vide, fandt Sted imellem de forskjellige Statsmænds Synsmaader, og som især traadte frem, da Chr. Bernstorff efter Kampen 2. April vilde have, at man skulde holde Stand til det yderste, medens Schimmelmann og C. D. Reventlow aldeles havde tabt Modet. Det er ogsaa et værdifuldt Træk, Rist fortæller, og som nylig er blevet nævnet i dette Tidsskrift, at Kronprins Frederik fik sin første Kundskab om Kejser Povls Mord, da hans Generaladjudant Lindholm traadte ind til ham under hans Samtale med Nelson den 8. April og paa Dansk hviskede til ham, at Kejseren var dræbt.

De fleste Læsere her hjemme ville vistnok, naar de faa denne Bog i Hænde, først og fremmest være spændte paa at se, hvad Rist fortæller om sit Forhold til den engelske Regering 1807 og om Udviklingen af dennes Politik imod Danmark-Norge. Da jeg imidlertid har havt Lejlighed til at bruge Rists Depecher ved Udarbejdelsen af mit Skrift om Danmark-Norges udenrigske Historie fra 1791—1807, og da nogle af

---

[1]) Det er ikke uden Interesse at sammenstille denne Rists Karakteristik med det Billede, G. D. Løvendal efter nøje personlig Berøring med Davout har givet af denne i Indledningen til sit Skrift: Felttoget ved Elben 1813 og 1814 (Kjbhn. 1818). De tvende Skildringer stemme ganske godt sammen, naar man tager Hensyn til det forskjellige Standpunkt, hvorfra de ere affattede.

dem allerede tidligere ere blevne benyttede af Ræder i hans: Danmarks Krigs- og politiske Historie fra 1807—1809, stiller Offentliggjørelsen af Rists Lebenserinnerungen ikke noget i et nyt Lys. Men dog er hans Fremstilling af det hele Forhold værd at læse. Den har et tiltalende Liv ved at afspejle hans egne personlige Stemninger, og ligesom han med Føje fremhæver, at han strax ved sit Komme til England i Slutningen af 1806 gjorde Regeringen i Kjøbenhavn opmærksom paa, at Forholdet til den engelske Regering var ulige mindre godt, end den havde ment, saaledes kan han med fuld Ret paastaa, at han havde maattet kunne gjøre Mirakler, hvis han skulde have skaffet en Efterretning til Danmark om de engelske Planer, inden det var for silde, da al Forbindelse imellem England og Fastlandet var afbrudt i Tiden fra 22—31 Juli. Det danske Diplomati, derom bør der ingen Tvivl være, staar angerløst med Hensyn til Katastrofen 1807.

Paa et Par Punkter opfordrer denne Del af Rists Fremstilling dog til nogle Bemærkninger. Jeg tror, at han selv i Virkeligheden mindre tidlig er bleven klar paa, hvad der var i Gjærde, end det siden har staaet for ham i hans Erindring. I sine „Lebenserinnerungen" (I, 426) siger han, at han allerede inden Slutningen af Juli blev advaret af fortrolige Venner om, at Toget gjaldt Danmark, og at han, da han saa sig om efter en Lejlighed til at sende en Meddelelse derom her hjem, fandt en saadan „ved Prinsen af Oldenburgs Bortrejse, da denne i de sidste Dage af Juli havde faaet særlig Tilladelse til at fragte en Paketbaad til Tønningen". Han tilføjer, at den Depeche, som han ad denne Vej sendte hjem, saavidt han ved, kom Chr. Bernstorff i Hænde den 7. August, 24 Timer før Jacksons Komme. Men endnu i en Depeche, som han den 31. Juli tilsendte Regeringen, har han udtalt, at, om det end hed sig, at der var lagt Planer imod Danmark, saa var dette dog utænkeligt, og han fremsætter her forskjellige Gisninger om Expeditionen, der ere saare langt fra at svare til Virkeligheden. Det er først den 3. August, at han i et „*lettre particulière*" til Chr. Bernstorff er klar paa Togets

Maal, og dette Brev, som han sender med en Prins af Wittgenstein (ikke som i Lebenserinnerungen med en Prins af Oldenburg), naaede ikke Bernstorff den 7. August, men først den 9de, Dagen efter at Jackson havde havt sin bekjendte Audiens i Kiel. Det er ej heller rigtigt, hvad han fortæller, at den engelske Diplomat Taylor under sin Samtale den 3. August i Kjøbenhavn med Joachim Bernstorff gav Forsikringer om Englands venskabelige Sindelag. Tvertimod var Taylors Sprog truende, selv om han ikke endnu, som Jackson faa Dage senere, rettede bestemte Fordringer til Danmark; han udtalte nemlig, at hans Hof fra god Kilde vidste, at Rusland og Frankrig havde fattet fjendtlige Beslutninger imod England, og at Danmark havde ladet sig formaa til at tiltræde dem (jfr. mit ovennævnte Skrift II, 226). Det er paafaldende, at Rist ikke omtaler dette, da Chr. Bernstorff har givet et Referat af Broderens Samtale med Taylor i en Depeche til ham selv af 7. August.

Ligesaa paafaldende er det, at han ikke nævner de udtrykkelige Tilsagn, som den dansk-norske Regering baade i December 1806 og i Sommeren 1807, stærkest igjennem Joachim Bernstorffs Mund under hans Samtale med Taylor, gav England om, at den ikke vilde gaa ind paa Fastlandsspærringen eller overhovedet paa nogen Tilslutning til Frankrig, men at den, hvis der skete noget Forsøg paa at tvinge den, vilde blive Englands Forbundsfælle. Hans stærke Udtryk af Forbitrelse over det oprørende i Englændernes Politik vilde have vundet et fastere Grundlag, saafremt han havde husket at medtage disse Enkeltheder, som han har kjendt af Regeringens Depecher. Mest forunderligt er det dog, hvorledes hans Hukommelse har slaaet ham fejl ved hans Fremstilling af den Holdning, som den russiske Statsafsending Alopeus viste i London i Sommeren 1807. Han taler her om den „*rechtliche, alte Alopeus*," der i de ulykkelige Dage viste ham „*doppelte Freundschaft und die herzlichste Gesinnung*" (I, 381 og I, 433). Men hvorledes skal man faa det til at stemme med en Depeche af 25. Sept. fra ham selv til Chr. Bernstorff, i hvilken han paa den skarpeste Maade karakteriserer Alopeus's Holdning

som fjendtlig imod Danmark og stridende imod Ruslands egen Politik. Det hedder her endog, at Alopeus „*pour forcer la main à sa propre cour concourut à conseiller et à former le plan de l'infernale expédition contre le Danemarc dont il envisagea la réussite comme un gain pour ce qu'il appelle la bonne cause*“ [1]).

Det har været vel kjendt, at de Depecher, som den engelske Statsafsending i Kjøbenhavn Garlike sendte sin Regering i Foraaret og Sommeren 1807, vare skrevne i en imod Danmark venlig Aand, og at hans Opfattelse af, hvad der var Danmarks Politik, var den rette. Man faar nu som en værdifuld Tilføjelse hertil ved Rists Lebenserinnerungen en Meddelelse om den Uvilje og den Mistro, som Garlikes Indberetninger vakte hos det Canning-Castlereaghske Ministerium, fordi de ikke stemmede med det Billede, som dette Ministerium havde lavet sig selv af Danmark-Norges Politik. „Det var“, skriver Rist, „Mode at skjælde og smælde over Garlike, og man gad næppe læse, hvad han skrev, saa partisk holdt man det for at være“ (I, 429). Ingen kunde derfor, siger han, sørge dybere over, hvad der senere skete, end den ærlige Garlike. Han trak sig tilbage fra den diplomatiske Tjeneste med blødende Hjærte og dyb Harme, vilde ikke overtage nogen Stilling mere og skal være død sindssvag.

Hvad der har mest Værd ved dette Afsnit af det Ristske Værk, er hans Meddelelse om de Samtaler, han i September 1807 havde med Canning, dengang den engelske Regering efter Kjøbenhavns Kapitulation stræbte at knytte Danmark-Norge til sig ved et Forbund, og da Canning truede med, at England i Tilfælde af et Afslag fra dansk Side vilde overdrage Sverige at angribe Sjælland og lade det faa Norge. Skjønt Indholdet af de engelske Forslag og Trusler har været kjendt tidligere, er det i høj Grad interessant at se, med hvilken Veltalenhed og Urbanitet Canning stræbte at vinde Rist

---

[1]) Smaafejl, der findes paa sine Steder, som at han forvexler Veneren med Vetteren, at han lader Nelson i Slaget den 2den April være ombord paa »Victory«, ere selvfølgelig uden Betydning.

for sin Synsmaade, saaledes at denne trods al sin Uvilje imod Canning som Udenrigsminister ikke kunde andet end beundre den højt begavede Statsmand. Disse Par Sider i Rists Værk ere et ret værdifuldt Bidrag til Cannings Karakteristik. Men ved Siden af at Canning taktfuldt kom Rist imøde, som om han havde en Følelse af at have handlet uret imod Danmark, er det karakteristisk at se ham ligesom prøve paa at undskylde, hvad der var sket, ved at udtale, at de blodige Optrin ved Belejringen af Kjøbenhavn havde vakt den dybeste Smerte hos de engelske Ministre. Saafremt man, sagde han, havde anet en saadan Modstand som den, der var vist, vilde man maaske hellere helt have opgivet Planen, og det var for at kvæle enhver Tanke om at kunne afslaa den engelske Fordring ved Flaadens Udlevering, at der var blevet sendt en saa overlegen Magt (I, 440). Altsaa, man skulde i England ikke have tænkt sig Muligheden af, at de Danske vilde gjøre Modstand! Det er en betegnende Undervurdering af en lille Nation, som om ikke ogsaa de smaa havde en Ære at værne om. Man kunde ønske at vide, hvad Canning har ment, at Englænderne burde have gjort under lignende Forhold som de Danske.

Hvor mægtig end de historiske Begivenheder havde grebet ind i Rists Liv og Virksomhed, medens han var i London, skulde de dog rykke ham endnu nærmere paa Livet, da han det følgende Aar blev sendt til Hamburg som Chargé des affaires, men især efter at Davout havde taget Bo her for at varetage sin Kejsers Tarv paa denne Kant af det mægtige Rige. Dette Afsnit af det Ristske Værk er den interessanteste Del deraf. Man føler, hvorledes Forfatteren med hele sin Sjæl er med i den Række af Bryderier og Forviklinger, som Fastlandsspærringen og Toldgrænsen imellem det franske Kejserdømme og den dansk-norske Stat gav Anledning til, man faar et levende Billede af det franske Herredømme heroppe og af de Personligheder, som vare Bærere derfor, man ser Rist med den stærkeste Spænding følge Udviklingen af Napoleons Vælde indtil Omslaget i Rusland og Tysklands Rejsning, endelig hvilken Rolle han selv spillede i den Tid af Aaret 1813, da

det endnu var tvivlsomt, om Frederik VI vilde gaa sammen med Koalitionen eller med Napoleon.

Der kunde være Grund til at gaa Fremstillingen af dette nærmere paa Klingen og sammenholde den dels med den Afhandling, han selv tidligere har skrevet om Danmarks Forhold til Hamburg i Foraaret 1813[1]), dels med det herhenhørende Afsnit af Kapitain C. Th. Sørensens Skrift: Kampen om Norge 1813 og 1814; men det vilde føre ud over en Anmeldelses Grænser. Her skal derfor kun gjøres nogle almindelige Bemærkninger, som netop denne Del af Rists Værk særlig give Anledning til med Hensyn til hans politiske og nationale Stade.

Hvorledes skulde den dansk-norske Stat stille sig i Foraaret 1813, det var det, hvorom Rists Tanke dengang drejede sig tidlig og silde. Men det var ikke blot som den danske Krones Embedsmand, han var i stærk Spænding, det var meget mere som den tyskfødte og for Tysklands Sag varmt følende Mand, særlig som den, for hvem Hamburg, hans Faders Fødeby, var hans andet Fædrehjem. Hvorledes Dansk og Tysk mødes og krydse hinanden i denne Holsteners Hjærte, det forekommer mig overhovedet at være det mest fængslende i Rists Værk. Og Tanken kommer naturlig ved Læsningen til at sysle med det Spørgsmaal, hvorledes de Tyskere, der i saa rigt Maal have spillet en Rolle hos os som Statsmænd og Diplomater, have set paa vor politiske og nationale Udvikling. Hvor vidt har den Umulighed af i Længden at forene Dansk og Tysk, der har tjent Preussens Erobringslyster saa godt i dets Forhold til den danske Helstat, vist sig, inden vi have sporet de fordærvelige Virkninger af den?

Det er klart, at den Fare, der for de Danske maatte ligge i, at Mænd, som raadede over Statens Politik eller i det mindste havde stor Indflydelse paa denne, saa tidt tilhørte den fremmede tyske Nationalitet, maatte i en stor Del af det 18. Aarh. svækkes ved Tysklands Opløsning og Uklarheden i den

[1]) Zeitschrift des Vereins für hamburgische Geschichte 4. Band (Hamburg 1858).

tyske Nationalfølelse. De Meklenburgere og Hannoveranere — for ikke at tale om Holstenerne —, der søgte at komme i dansk Statstjeneste, havde ikke mere Sympathi for Preussen eller Østerrig end de indfødte Danske. Man tænke f. Ex. paa A. G. Moltkes og J. H. Bernstorffs Udtalelser om den preussiske Politik, og man huske paa, hvorledes U. A. Holstein, Schulin, og J. H. E. Bernstorff søgte at finde Støtte for Staten i Vesteuropa enten hos England eller Frankrig eller hos begge disse Stater i Forening. Der kan ingen Tvivl være om, at disse Mænd vare fuldt paalidelige med Hensyn til den udenrigske Politik Men Stillingen blev ulige vanskeligere i Slutningen af forrige Aarhundrede, da Tyskerne ikke blot i Frederik II af Preussen havde faaet en Nationalhelt, men ogsaa udviklede en rig og mærkelig Nationalliteratur. Det tyske Universitetsliv virkede da allerede sammenknyttende, og saa kom oven i Kjøbet den franske Revolution med sin ogsaa i national Henseende vækkende Magt. Dette var samtidigt med, at der kom Liv i den danske Nationalfølelse og det, som naturligt var, saaledes at den fik et vist antitysk Sving.

Indfødsretsloven af 1776 havde ikke klaret Spørgsmaalet med Hensyn til Embedsmændenes Nationalitet. Det laa i Sagen selv, at Holstenerne maatte være ligesaa berettigede som Danske eller Nordmænd til at opnaa Embeder i Staten og repræsentere den ved andre Hoffer. Men disse Holstenere følte sig ganske naturlig baade aandelig og nationalt overvejende hendragne til Frederik II's, Lessings, Goethes og Schillers Fædreland, og det samme gjaldt let Flertallet af tyske Slesvigere, hvor varmt end flere af disse tyskfødte eller tyskdannede Mænd kunde føle ikke blot for den dansk-norske Stat som politisk Helhed, men ogsaa, som f. Ex. A. G. Carstens, for selve det danske og norske Folks aandelige Udvikling. Der kom derved en Dobbelthed ind i saadanne Mænds Følelser og Stemninger, som maatte fremkalde Vanskeligheder. Det maa man ikke overse fra dansk Side, naar man vil være retfærdig imod dem.

Rist giver stærkt Indtrykket af denne Dobbelthed. I de Aar, han levede i Kjøbenhavn, traadte han vistnok i Forbindelse med Danske, og han har formodentlig dengang lært Dansk,

som man kan se, at han senere forstod. Han kom i Berøring med Videnskabsmænd som „den aandrige og dygtige Fysiker og Kemiker Ørsted“, han fandt en Ven i Søofficeren Fasting, hvem han ikke blot kalder en Sømand uden Frygt og Daddel, men ogsaa, uagtet Fasting var født Nordmand, kalder en ægte Dansk af den rette Slags, en Rosenkrantz hørte til hans Omgangskreds, han blev i høj Grad slaaet af Baggesens spillende Vid og eminente Evner, og han følte sig særlig fængslet af den i flere Henseender ualmindelig talentfulde Benzon, hvem ogsaa J. P. Mynster har omtalt med saa megen Deltagelse. Rist kunde lade sig rive hen af den Fædrelandsfølelse, der greb alle ved den engelske Flaades Komme til Sundet 1801, og han udtaler sin Beundring over „den herlige Aand, der, skabt af den modigste Resignation, herskede paa Blokskibene“ (I, 165). Men dog har han staaet som en Fremmed i Kjøbenhavn. Det var med den Følelse, at han kom hertil fra Holsten, og da han snart efter sit Komme til Sjælland gjorde en Udflugt med en god Ven over Hellebæk til Kullen, da skildrer han i et Brev Sejladsen fra den danske Kyst over til den svenske med de Ord: „*Und so schwammen wir denn hin auf gut Glück, zwei Deutsche aus einem fremden Lande in ein noch fremderes*“ (II, 454). Hverken i disse Aar af hans Liv eller nogensinde senere mærker man, at han havde den ringeste Sans for dansk aandeligt Liv. Det eneste skulde da være, at han priser de danske Videnskabsmænd og Forfattere for livlig Opfattelse og Modtagelighed overfor Indtryk i Udlandet, en Egenskab, som han for øvrigt har Forstand til at se, ogsaa medfører Farer for de Danske (I, 135 og 233). Næsten aldrig ser man ham fortælle Træk om virkelig danske Forhold, aldrig træffer man almindelige Udtalelser af ham om det danske Folk undtagen i Anledning af Begivenhederne 1801 og 1807, og for saavidt han karakteriserer det som et livligt Folk med en stærk Nationalfølelse. Man føler, at det Liv, han har levet i den Schimmelmann-Reventlow-Bernstorffske Kreds og i det af ham ypperlig karakteriserede Brunske Hus, det har han levet i en Kreds, der, selv om enkelte Danske hørte med til den, var saa tysk, som man kunde finde den i Berlin, Hamburg

eller München. Idet han beundrede de betydeligste Mænd i denne Kreds som udmærkede Statsmænd, var det ham en særlig Tilfredshed at kunne udtale om dem: „de vare alle Tyskere, i det mindste med Hensyn til Byrd, Sæder og Sprog". Selv om det er et virkelig dansk Indtryk, den højt fortjente C. D. Reventlow gjør ved sine mange Embedsskrivelser og Betænkninger, kan man ikke undre sig over, at den, der saaledes som Rist overvejende saa ham i det selskabelige Liv, ogsaa i ham kun kunde se Tyskeren[1]). Efter at Rist havde levet i en saadan Kreds, var det naturligt, at han, da han snart efter kom til Rusland, havde en trykkende Følelse af, at han ikke mere var i Tyskland, som han hidtil endnu stedse havde tilhørt ved sine Omgivelser (I, 585).

Men trods dette havde det Tyskland, hvori han havde levet, kun været ligesom en Enclave i et Samfund, som han følte sig fremmed for. Og hvor højt han end satte de Mænd, iblandt hvilke han levede, saa havde han dog — forudsat at han ikke her ved et Selvbedrag indskyder en senere Tids Opfattelse — allerede dengang et rigtigt Syn paa, at der var en vis Slaphed i den danske Styrelse, og at „en egenmægtig, velvillig Regering, der herskede mere efter Billighed end efter Lov og Ret, lidt efter lidt havde slappet Folkets Sener". Det gik desuden ham, som det er gaaet flere talentfulde Tyskere, der en Tid have været knyttede til Danmark, at de have følt, her var for trangt, og derfor have søgt en større Virkeplads i Tyskland. Saaledes baade B. G. Niebuhr, Dahlmann og Feltmarskal Moltke. „Jeg længtes", skriver Rist, „efter en større Skueplads, enten i Tyskland eller i Frankrig." Sandsynligvis vilde han have fulgt denne Længsel, hvis han ikke i Aaret 1801 havde fundet Plads i den diplomatiske Tjeneste, en Virksomhed, der gav ham en velkommen Lejlighed til at se sig om i Verden.

Da han var kommen ind paa denne Bane, var det for ikke at vende tilbage til Kjøbenhavn, undtagen for en ganske kort Tid. Men underlig nok, det er, som om han under sit

[1]) Jfr. Historisk Tidsskrift V, 2, 364—65.

Ophold i Udlandet kom til at staa Danmark nærmere, end han havde gjort det i Kjøbenhavn. Jo mere han følte sig som den danske Stats Repræsentant, jo mere han maatte omtale sig selv som „*bon Danois*" og se sig velvillig behandlet eller angrebet som Dansk, desto mere følte han sig ogsaa som Dansk, han opfattede Danske som sine Landsmænd, Danmark blev ham nu endog „*das theure Vaterland*". Ved Siden deraf vedbliver naturligvis ogsaa Tyskland i denne Tid at være hans Fædreland, eller, som han kalder det, hans „*deutsches Vaterland*", ligesom Holsten er hans „*engeres Vaterland*". Men han kom under sit Liv i Petersborg, Madrid og London længere bort fra Tysklands brændende Spørgsmaal, han nærede ingen Tvivl om den danske Politiks Rigtighed i disse Aar, og den Harme, som greb ham ved Englands Overfald paa Danmark 1807, var saa stor som den, nogen Dansk kunde føle. Jeg tror overhovedet ikke, man hos nogen Forfatter skal kunne finde en mere sympathetisk Fremstilling af de Danskes berettigede Forbitrelse og Mod til at forsvare sig ved denne Lejlighed end hos Rist. Hans Ord fortjene at afskrives. „*Es ist*", siger han, „*ein schönes Ding um das lebhafte Gefühl der Nationalitet, das kleine Völker oft bis zu einem Grade der Ueberspannung durchdringt. Das Hertz hebt sich allemal, wo es äussere Güter, auch die köstlichsten und das irdische Leben selbst, um eines moralischen Guten willen wegwerfen oder aufs Spiel setzen sieht. Auch in diesen Tagen und Wochen haben die Dänen einzeln die edelmüthigste Gesinnung erwiesen und kein Opfer gescheut, aber es fehlten ihnen die Mittel, Grosses zu verrichten, und vor allen Dingen ein Haupt.*" Det er utvivlsomt en altfor gunstig Dom; men den er betegnende for Rists Stemninger, og hvor bitre hans Følelser end vare imod Napoleon, nærede han ingen Tvivl om, at Regeringen her hjemme paa dette Tidspunkt maatte slutte sig til Frankrig.

Denne Tilslutning kom ganske naturlig snart til at vise sig for ham fra sin mørke Side, da han under sin Stilling som Chargé des affaires i Hamburg ret fik Indtrykket af det ydmygende i Forholdet og saa, hvilke ødelæggende Virkninger i materiel Henseende og hvilken Demoralisation

Fastlandsspærringen voldte. Men hvad der særlig skærpede hans Blik herfor, var hans tyske Følelse, der nu stedse blev mere levende, da Synet af det franske Regimente i det ham saa kjære Hamburg og Samlivet med tyske Fædrelandsvenner hidsede ham imod Napoleon og Frankrig. Chr. Bernstorff havde i Efteraaret 1807 skrevet til ham: „Vi maa sætte vort eneste Haab til Englands Ydmygelse“; men det Haab, som Rist klamrede sig til, var, at Napoleons Magt snart skulde gaa til Grunde. Han greb med Iver ethvert Tegn, der kunde pege i den Retning, og den 1. Januar 1812 skrev han i denne Stemning i sin Skrivkalender Goethes Ord af Götz von Berlichingen: *Die Bäume treiben Knospen und alle Welt hofft.* Dette Haab har han ment saa meget mere at kunne hengive sig til, som han længe ikke anede, hvorledes Napoleons Fald nødvendigvis maatte bringe Ulykke over Danmark.

Men Konflikten mellem Danmarks og Tysklands Interesser skulde ikke udeblive, og Rist kom til at føle sig i den pinligste Stilling. Samtidig med at han jublede over Napoleons Ulykker og Rejsningen mod ham, blev han fortvivlet over at se den Indflydelse, som Carl Johans af ham saa afskyede politiske Færd fik paa de allierede Magter, og hvorledes Danmark blev drevet over til Napoleon. Han saa, at dette maatte skille den danske Regering ved al Yndest i Holsten og skabe en gabende Kløft imellem den og Tyskland. Ude af Stand til at tænke paa andre Sider af Sagen, var det ham derfor umuligt i det afgjørende Øjeblik at forsone sig med Kongens Beslutning, da han valgte at gaa sammen med Napoleon. Det er tydelig Rists Opfattelse, at selv om Frederik VI ikke kunde have opnaaet en Tilslutning til Koalitionen undtagen ved først at give Afkald paa Norge imod en yderst illusorisk Udsigt til at opnaa en Del tyske Landskaber, skulde han have gjort det. I sin Stemning som Tysker spørger han ikke sig selv, om Frederik VI uden at vanære sig kunde have sat sit Navn under en saadan Traktat.

Paa samme Tid saa Rist med Sorg det tyske Element paa Styrelsens øverste Trin tabe sig. Man hører paa flere Steder hos ham tale om en Modsætning imellem et dansk og

et tysk Parti indenfor de danske Statsmænds Kreds. Enhver, der kjender noget nærmere til danske Regeringsforhold i Slutningen af det 18. Aarhundrede, vil vide, at en saadan Modsætning allerede dengang ofte har været omtalt. Idet Rist saa tilbage paa den Tid, opfattede han Chr. Fr. Rosenkrantz og J. G. Moltke som dem, der paa Juliane Maries Tid havde været Hovedrepræsentanter for det danske Parti. Det er en Dom, der har Interesse, fordi den viser, hvor hurtig den Moltkeske Familie er bleven dansk-national; men det er en underlig Misforstaaelse af ham at kalde det Guldbergske Ministerium det Rosenkrantzske, da Rosenkrantz netop ikke havde Sæde i det, men blev Medlem af Gehejmestatsraadet 14. April 1784 sammen med A. P. Bernstorff. Paa hans egen Tid var først Niels Rosenkrantz i hans Øjne den vigtigste Mand af dette Parti, eller, om man hellere vil, af denne Retning. Da Rist engang besøgte N. Rosenkrantz paa Rygaard, vedkjendte denne aabenhjærtede Mand sig ligefrem, at han følte den nationale Modsætning i Forhold til Chr. Bernstorff, Schimmelmann og Reventlowerne (II, 3). Men med Føje fremhæver Rist senere J. G. Moltke som endnu vigtigere end Rosenkrantz, dengang Moltke i December 1813 atter tilkaldtes af Kongen under Rigets fortvivlede Forhold. Da var det efter Rists Opfattelse et rent dansk System, der indførtes. Schimmelmann og C. D. Reventlow fratraadte deres Stillinger i Spidsen for Finansministeriet og Rentekammeret, efter at Chr. Bernstorff allerede 1810 havde opgivet sin Stilling som Udenrigsminister og her var afløst af Rosenkrantz.

Man kan vel vide, hvilken Side Rists Sympathier tilhøre. Visselig er han en altfor billigtænkende Mand til ikke at kunne skatte de mange gode og tildels dygtige Sider hos den hæderlige Rosenkrantz, og han bøjer sig med dyb Respekt for J. G. Moltke, denne „ægte Danske i Ordets bedste Betydning“, der ved sin praktiske sunde Sans forstod at bringe Orden i den aldeles forvirrede Statshusholdning og baade imponerede Kongen og de andre Ministre (II, 279—280 og 329—30). Men trods dette, og uagtet han ingenlunde var blind for de store Fejlgreb, Schimmelmann havde begaaet som Finansmand under de van-

skelige Forhold, hang hans Hjærte dog ved de Statsmænd, der nu vare traadte i Skygge, og han nærede en næsten ubetinget Beundring for Chr. Bernstorff. Det var netop som den tyskfødte Mand, han følte sig særlig hendragen til dem, og som det var fra det Standpunkt, han bedømte, hvad der var Danmarks Tarv, saaledes udtaler han lejlighedsvis, „at Danmark ikke ustraffet kan løsrive sig fra Tysklands Ideer og Politik, hvis System det mere og mere er hjemfalden til at tilhøre“. Han er da ogsaa ærlig nok til at tilstaa, at ikke blot satte Budskabet om Slaget ved Leipzig ham i en helt anden Stemning end den, der herskede i den Kreds i Haderslev, i hvis Midte han dengang levede (II, 272), men at han overvejende blev glad ved Efterretningen om Kielerfreden. Hans Følelse for Holsten og for Tyskland trængte i dette Øjeblik andre Stemninger tilbage (II, 300).

Rist var paavirket af de Frihedsideer, som den franske Revolution havde sat i Omløb. Selv om han var en loyal Undersaat under Enevælden, samstemmede han ingenlunde med den. Da derfor efter Napoleons Fald Haabet om Indførelse af frie Forfatninger brød frem hos mange Tyskere, sluttede han sig ivrig til disse, og han tillige med flere andre Holstenere haabede, at den Ordning af Tysklands Forhold, som nu skulde finde Sted, vilde give Lejlighed til samtidig atter at knytte Baandet nærmere imellem Holsten og Tyskland og faa indført en fri Forfatning i Holsten. Dette skulde da stilles i et løsere Forhold til det enevældig styrede Danmark, idet Rist mente, at kun paa den Maade vilde der kunne raades Bod paa den Misstemning imod Danmark og dets Konge, som de senere Begivenheder stærkt havde fremkaldt i Holsten. Man maa selvfølgelig beklage, at Frederik VI afviste dette fuldt berettigede Ønske, da Rist og en Kreds af andre Holstenere fremsatte det for ham. Selv om en videre Forhandling skulde have ført til, at det holstenske Spørgsmaal hurtig havde faaet Karakteren af et slesvigholstensk, vilde det have været ulige lettere at løse dette dengang, end det blev senere.

Men uagtet Planen slog Fejl, har den Interesse. Efter at de store Krigsforhold havde vist Rist — og sikkert mange

Holstenere som ham —, hvor let der kunde komme en Modsætning frem imellem Danmarks og Tysklands Tarv, som ikke var til at udjævne, saa var det første stærke Indtryk, de fik efter Freden, en Følelse af, at deres Stilling som danske Statsborgere vanskeliggjorde det for dem at opnaa en saadan Udvikling af deres tyske nationalt-politiske Liv, som de ønskede. Den Reaktion, der snart fik Magten i Tyskland, kunde for en Tid trænge slige Følelser i Baggrunden; men naar atter det nationale Liv kom i stærkt Røre i Tyskland, og naar andre Stridsspørgsmaal kom paa Bane, der skærpede Modsætningen mellem dansk og tysk, hvorledes vilde det saa gaa med den Dobbelthed, der havde vist sig helt igjennem Rists Virksomhed og utvivlsomt i samme Grad fandtes hos mange loyale Holstenere, den Dobbelthed, hvorefter man ikke blot havde et Fædreland i den danske Stat, men ogsaa et i „*das deutsche Vaterland*“? Ingen kan læse Rists Lebenserinnerungen igjennem, uden at han idelig kommer til at tænke derpaa. Rist selv slap for at vise det ved sit eget Liv, da han døde 1847, Aaret førend det slesvigholstenske Oprør og den tyske Enhedsbevægelse satte den holstenske Loyalitet paa en alvorlig Prøve.

E. Holm.

Beiträge zur Lübisch-Hansischen Geschichte, ausgewählte historische Arbeiten von Wilh. Mantels. Jena 1881. 8vo. XXXI + 391 SS. med Portræt og 1 Plade med Segl.

Die Recesse und andere Akten der Hansetage 1256—1430. V. Leipz. 1880. 4to. IX + 619 SS.

Hansisches Urkundenbuch bearb. v. Konstantin Höhlbaum. II. Halle 1879. 4to. XII + 395 SS. og en Side med Rettelser.

Som Indledning til det førstnævnte af ovenstaaende Værker er der meddelt en Levnedsskildring af Professor Wilhelm Mantels

(† 1879) paa omtrent 2 Ark, der ligeledes foreligger i Særtryk. En yngre Medarbejder, Samlingens Udgiver, Dr. Koppmann, har her i taknemlig Kjærlighed opfrisket Mindet om en jævn Mands stille Gjerning, der længe vil overleve den Forglemmelse, som ellers oftest følger Døden i Hælene.

I Virkeligheden var Wilh. Mantels dog ikke andet end en Mand, som forholdsvis tidligt kom til Ro i en Skolemands beskedne Stilling i sit eget Ungdomshjem, det gamle berømmelige Lübeck. Men ligesom han i sit Kald lagde Vægten mere paa at oplive og oplyse end paa at rette og revse, saaledes førte han dette sit humane Anlæg ogsaa ud i Livet i Forholdet til sine Medborgere. Selv lykkelig ved Besiddelsen af en omfattende Kundskab fandt han sin Glæde i gjennem Foredrag og Afhandlinger at fremstille for sin Samtid til Opmuntring eller Efterligning Billeder af den Fortid, da Magt og Glands knyttede sig til Lübecks Navn.

Lidet paaagtet udenfor sin Hjemstavns Mure og vel næppe engang der paaskjønnet efter Fortjeneste vedblev han altsaa i mange og lange Aar at forske i sin Fædrestads gamle Historie, medens Omverdenen ellers bevægedes af Ideer, der kun have lidet tilovers for Historiens Lærdomme. Men da Omslaget efterhaanden indtraadte, blev han følgeligt ogsaa en af de første fuldtrustede Arbejdere, paa hvilke Opmærksomheden fæstede sig, og en af Førerne i Bevægelsen.

Ikke blot blev han saaledes i særlig høj Grad knyttet til den Baierske historiske Commission, da denne besluttede sig til at hellige en stor Del af sin Kraft til det gamle Hanseforbunds Historie; men da den hanseatiske historiske Forening dannedes 1871, kaaredes han til Formand deri. At man herved gjorde det rette Valg, kan skjønnes alene af en saadan Omstændighed som den, at det unge Samfund allerede nu raader over en aarlig Indtægt paa 11,500 Rigsmark. Thi at noget Saadant har kunnet opnaas, er kun Følgen af en Virksomhed, der maa fremkalde de Udenforstaaendes Højagtelse, samtidigt med at den ledes paa en Maade, som knytter de Medvirkendes Interesse og Kjærlighed til Foretagendet.

Men at netop Mantels var skikket som Faa til at blive

en Leder af denne Art, vil vistnok Enhver indrømme, der om endogsaa kun gjennem flygtigt Bekjendtskab engang havde faaet Øje paa den milde, værdige Skikkelse med dens Præg af legemlig Lidelse, eller som have hørt hans Udtalelser, skaansomme i Dommen, men fulde af Iver og Omhu for de yngre Medarbejderes Velfærd, fulde af Jubel over deres Held og fulde af Deltagelse for deres Mismod. Altid rede til at hjælpe og altid villig til at træde tilbage for Andre er derfor ogsaa et Ord om ham, der lyder fra disse Medarbejderes Kreds.

Over hans egen videnskabelige Gjerning har der forsaavidt hvilet en uheldig Stjerne, som det ikke blev ham forundt at afslutte sine Forberedelser til Udgaven af de Hanseatiske Krøniker. Men allerede længe har man erkjendt, at der til et virkeligt Studium af Nordens og Nordtysklands Historie paa Hansevældens Tid hørte Kjendskab til forskjellige Arbejder af Mantels. Som Lejlighedsskrifter, navnlig til Skole-Festligheder, havde de imidlertid den Fejl, at de kun sjeldent kom for i Boghandelen, saa at det ogsaa af den Grund maa regnes Dr. Koppmann til stor Fortjeneste i den ovennævnte Udgave at have samlet de betydeligste af disse Arbejder. Desværre er det Hele dog kun omtrent 25 trykte Ark, hvoraf endda en Del for Udlændinge ikke vil frembyde særlig Interesse. Men ikke mindst en Dansk Historiker vil finde sig rigelig lønnet ved at gjøre Bekjendtskab med Afhandlingen (S. 131—76) om Marquard Westensee, en selvraadig Holstensk Røverridder, hvem dog tilsidst ikke engang hans Tilslutning til Valdemar Atterdag kunde frie for Gjengjældelsen, eller ved i den om de Hanseatiske Flaadeførere, Joh. Wittenberg, Brun Warendorp og Tidemann Steen (S. 177—229), at blive mindet om Søkampe af største Betydning for vort Fædreland 1362, 1369 og 1427, eller ved endelig i det sidste af Stykkerne (Nr. 10) at faae nøjere Rede paa den Herman Bonnus, der havde været Lærer for Hertug Hans den Ældre og siden blev en af Lübecks Reformatorer. Men naar man da sender den afdøde Forfatter en venlig Tak, bør man heller ikke glemme den omhyggelige Udgiver, hvis nænsomme Haand har tilvejebragt en fuldere

Overensstemmelse mellem det Meddelte og en og anden senere fremdragen Oplysning.

Samme Udgiver har ligeledes besørget det andet af de ovennævnte Skrifter, 5te Del af Hanserecesserne, hvis Forgængere tidligere ere blevne omtalte her i Tidsskriftet[1]). Denne Gang omhandles Forbundets Historie for Aarene 1400—1410, og Dronning Margretes Forhandlinger med den Tydske Orden om Gjenerhvervelsen af det tabte Gulland spille en væsenlig Rolle heri. At Oplysningerne om disse imidlertid for en Del savne Nyhedens Interesse, ligger deri, at Silfverstolpe nylig i sit Diplomatarium har aftrykt det meste af det herhen hørende Materiale, ligesom det allerede forhen var benyttet af Voigt, efter hvem den for tidligt bortkaldte Jens Paludan-Müller atter skildrede den forviklede Sag i sin Pris-Afhandling om Gulland. Af andre nordiske Emner spille Strandretten og Møntvæsenet den største Rolle; men særlig Opmærksomhed fortjener Uddraget af et Par Breve om den Falske Oluf, der dog ligeledes foreligge trykte i den yngre Behrmanns lille Afhandling (fra 1846) om Kong Oluf Hagensøns Død[2]). Men ogsaa det, der saaledes maaske forud kunde være kjendt, findes her dog for første Gang i sin rette Sammenhæng og i større Omfang end andensteds, da nye Kilder navnlig fra Danzig ogsaa have tilført nyt Stof. Derhos er Udgivelsen besørget med en Omhu og en saa fuld Forstaaelse af Opgaven, at den gode Mening om dette Foretagende ikke blot bestyrkes, men forøges.

Hvor levende Andel Prof. Mantels end fra første Færd til det Sidste tog i disse Recessers Udgivelse, var hans Forhold til det i Overskriften anførte Hanseatiske Diplomatarium om muligt dog endnu inderligere, eftersom det udgives af den Forening, hvis Formand han var, og som derfor ogsaa har helliget det her omtalte Bind til hans Minde. Nærværende

¹) 4 R. II 949 f., V L. 1 ff.

²) Uoverensstemmelsen i Dateringen falder alene denne Forf. til Last, sml. Nord. Litt. Tidsskrift 1846 Nr. 16 (Kønigsfeldt), Keyser: Den Norske Kirkes Hist. II 408², Munch: Norges Hist. i Unionstiden II 269¹.

Anmelder har i sin Tid i dette Tidsskrift[1]) udtalt sin fulde Anerkjendelse af det første Bind, baade hvad Indhold og Udgivelsesmaade angik. Han kan ogsaa nu fuldstændigt henholde sig dertil, kun muligvis med et lille Forbehold med Hensyn til Udtogenes Kortfattethed, der undertiden synes større end ønskeligt. Men ligesom dette nærmest antyder en meget uselvisk Opfattelse hos Udgiveren, Arkivar Höhlbaum, af den ham betroede Gjerning, saaledes vidner Alt om hans utrolige Flid og fremragende Dygtighed. Det er en god Prøve paa en kraftig Villie at kunne vedligeholde en usvækket Iver overfor en stor Opgave af denne Art, hvor Vanskelighederne næppe opdages af dem, der benytte Værket som stadig Haandbog, men de uundgaaelige Mangler maaske saa meget lettere kunne falde i Øjnene. Men lidet skjønsomt vilde det være at fremkomme med Smaaanker f. Ex. over en og anden Angivelse i Sted-Registeret, hvor der er en saa overvættes rig Opfordring til Tak. Uden altsaa at fordybe os i Enkelthedernes Mængde skulle vi blot gjøre opmærksom paa et Par Anmærkninger, hvoraf den ene (til Nr. 288) indeholder en værdifuld Kritik af Focks Skildring af Erik Menveds bekjendte Tog mod Stralsund, og den anden (til Nr. 401) viser os Handelsmænd fra Randers 1324 i Forretninger med Byen Sluys i Flandern. Et storartet Arbejde foreligger her lykkeligt udført, hvorfor vi bringe baade Udgiveren og Foreningen vor bedste Lykønskning og Tak.

Fr. Krarup.

---

[1]) 4 R. VI L. 20 ff.

Fortegnelse over dansk historisk Litteratur

vedrørende Fædrelandets Historie

for

Aaret 1880.

Ved **W. Mollerup.**

I. Tidsskrifter og Samlinger.

Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv. 6. Binds 5. Hefte. S. 199—254. 4°. Kjbhvn.

Breve vedrørende Kalmarkrigen 1611, skrevne af Statholder Brejde Ranzov til Kansler Christian Friis til Borreby. S. 199—225. — Brevskaber, nærmest vedrørende Svenskekrigen 1657—60. S. 226—254.

Historisk Tidsskrift, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Femte Række. 2. Binds 1—2 Hefte. 488 S. Kjbhvn.

J. Paludan. Om Dramets Udvikling i Danmark mellem Skolekomedien og Holberg. S. 1—84. — L. Koch. Bidrag til en Karakteristik af Malthe Møller. S. 85—101. — Joh. Forchhammer. Det danske Hjælpekorps i østerrigsk Tjeneste fra 1704—1709 og Rejsningen i Ungarn. S. 102—165. — Litteratur og Kritik: C. Paludan-Müller. L. Daae: Kong Christiern den Førstes norske Historie 1448—1458. S. 166—168. — H. J. Huitfeldt. A. Heise: Diplomatarium Vibergense. S. 168—171. — A. Heise. K. Erslev og W. Mollerup: Kong Frederik den Førstes danske Registranter. S. 172—196. — V. A. Secher. P. Hasse: Das Schleswiger Stadtrecht. S. 196—219. — W. Mollerup. Fortegnelse over dansk historisk Litteratur vedrørende Fædrelandets Historie for Aaret 1879. S. 220—229. — Smaastykker. 1. Joh. Steenstrup. Nogle Efterretninger fra udenlandske Kilder om Danmark i Oldtiden. S. 230—234. — 2. N. Rasmussen Søkilde. Et Par oplysende Meddelelser om Kaj Lykke. S. 235—238. — J. A. Fridericia. En fransk Beretning om det danske Hof 1653. S. 238—240. — C. Paludan Müller. Kong Christian den Førstes Rejser i Tydskland og Italien i Aarene 1474 og 1475. S. 241—347. — F. Schiern. Engelstoftiana. S. 348—395. — Litteratur og Kritik: C. F. Bricka. C. F. Nielsen: Biographiske Efterretninger om Geistligheden og Lærerstanden i Oddens Pastorat. S. 396—401. — C. F. Bricka. C. Christensen: Hørsholms Historie fra 1305—1875. S. 402—436. —

A. Heise. K. Erslev: Konge og Lensmand i det 16de Aarhundrede, og K. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i det 16de Aarhundrede (1513—1596). S. 436—465. — W. Mollerup. Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur vedrørende Danmarks Historie for Aaret 1879. S. 466—481. — Smaastykker. 4. C. F. Bricka. Et Aarstal i Mariager Klosters Historie. S. 482—488. — 5. A. Thiset. Et Bidrag til Glasindustriens Historie i Danmark. S. 488.

Personalhistorisk Tidsskrift, udg. af Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie ved Fr. Krarup. 1. Binds 1—4 Hefte. 350 S. Kjbhvn.

Imm. Barfod. Genealogen og hans Arbejde. S. 1—9. — J. F. Lampe. Om Ludvig Holbergs Skolegang, hans Lærere og Bergens Skole. S. 10—17. — A. Thiset. Forglemte Adelsslægter (I. Krabbe). S. 18—25. — S. Jørgensen. En fyensk Godsejer efter Enevældens Indførelse. S. 25—35. — H. F. Rørdam. Brev fra Biskop Niels Paaske til Kansler Chr. Friis til Kragerup om Lægerne i Bergen. S. 35—36. — G. L. Wad. Bolle Luxdorph. S. 37—53. — H. J. Huitfeldt. Gravskrifter fra Akers Kirke. S. 54—77. — Fr. Krarup. Brev fra H. C. Andersen til F. E. Hundrup. S. 78. — O. Nielsen. Optegnelser af Lambert Jensen, Borgmester i Nyborg. S. 81—92. — Fr. Krarup. Optegnelser af Sophia Amalia Boysset, gift med Oberst H. G. Grevenkop. S. 93—99. — Fr. Krarup. En gammel »Stambog«. S. 100—121. — A. Thiset. En samtidig Fortegnelse over danske Adelsmænd, som døde i Aarene 1563—66. S. 121—132. — »Stiftsrelationer« om Adelige i Danmark og Norge, indsendte til Klevenfeldt. S. 133—146. — Gustav Storm. Annalistiske Optegnelser fra norske Lovbøger i 16de Aarhundrede. S. 147—153. — H. F. Rørdam. Nogle Gravskrifter fra ældre Tid. S. 154—158. — H. F. Rørdam. Nordmanden Augustinus Meldals Levned, optegnet af ham selv. S. 161—192. — O. Nielsen. Uddrag af St. Nicolaj Kirkes Begravelsesprotokol. S. 193—223. — H. J. Huitfeldt. Gravskrifter og lignende Inscriptioner fra forskjellige norske Kirker. S. 223—235 og S. 241—260. — C. E. Secher. En Rettelse med Hensyn til Fremstillingen af Peder Wessels Ungdomsliv. S. 235—239. — G. L. Wad. Povel Nielsen Rosenpalm. S. 260—277. — O. Nielsen. Kjøbenhavns Politimestre og Politidirektører 1682—1864. S. 278—304. — Register.

Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, udg. af det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab. 1880. 1—4 Hefte. 405 S. Kjbhvn.

A. D. Jørgensen. Slesvigs gamle Stadsret. S. 1—46. — F. Schiern. Om en ethnologisk Gaade fra Oldtiden. S. 47—88. — Ingvald Undset. Fra Norges ældre Jernalder. S. 89—184. — Sophus Müller. Dyreornamentiken i Norden. S. 185—405.

Samlinger til jydsk Historie og Topografi, udg. af det jydske historisk-topografiske Selskab. 8. Binds 1—2 Hefte. 192 S. Aalborg.

M. K. Sørensen. Bidrag til en Beskrivelse over Farup Sogn. S. 1—43. — J. Kinch. Familierne Trellund og Baggesen. S. 44—80. — A. P. Gaardboe. Smed Jens. En genial Bondemand i det nordl. Vendsyssel. S. 81—91. — E. T. Kristensen. Et Dokument fra Øvregaard.

S. 92—95. — D. H. Wulff. Et Barn lyst i Kuld og Kjøn. S. 96. — J. Christensen. Nogle historiske Beretninger om Hans Hansen Rosborg til Frisholt. S. 97—137. — H. F. Rørdam. Kulturhistoriske Bidrag fra Frederik II.s Tid. S. 138—150. — Samme. Nogle Bidrag til Overtroens Historie i det 16de Aarhundrede. S. 151—156. — Samme. Bidrag til det jydske Landstings Historie. S. 157—160. — Samme. Til Oplysning om Taterne her i Landet i det 16de Aarhundrede. S. 161—164. — H. C. Strandgaard. Om Sildefiskeriet ved Sallingsund. S. 165—183. — D. H. Wulff. Tillæg til S. 139. S. 184—192.

Samlinger til Fyens Historie og Topographie, udg. af Fyens Stifts literære Selskab. 8. Binds 2—3 Hefte. S. 97—288. Odense.

S. Jørgensen. Lehnsmanden Eske Bille paa Hagenskov og Herredsfogden Hans Andersen i Bukkerup. S. 97—126. — Engelstoft. Om Albani Kirkes Døbefunt i St. Jørgensgaards Kirke. S. 127—132. — S. Jørgensen. Langelands Vilkaar i Svenskekrigen 1657—60. S. 133—144. — H. F. Rørdam. Nogle Aktstykker til den fynske Adels Historie i Kong Frederik II.s Tid. S. 145—166. — Samme. Mester Hans Gaas's Levned. S. 167—192. — S. Jørgensen. Den fyenske Bondestand i Tiden fra 1600—1657. S. 193—228. — H. F. Rørdam. Historiske Optegnelser af den yngre Cornelius Hamsfort fra Tidsrummet 1454—1584. S. 229—250. — F. R. Friis. Historisk-topografiske Efterretninger om Kværndrup Sogn. S. 251—285. — H. F. Rørdam. Et Par kirkehistoriske Aktstykker fra det 16de Aarhundrede. S. 285—288.

Kirkehistoriske Samlinger, udg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie ved H. F. Rørdam. Tredie Række. 2. Binds 5. Hefte. S. 689—807. Kjbhvn.

G. L. Wad. Sognepræst i Gimlinge Ebbe Jensen Bruns Autobiographi. S. 689—702. — H. F. Rørdam. Aktstykker til det højere Skolevæsens Historie i ældre Tid. S. 703—737. — H. F. Rørdam. Prøver aflagte af Studenter, der i Biskop Jens Gødesens Tid (1593—1626) søgte Ansættelse som Præster og Lærere i Aarhus Stift. S. 738—759. — Smaastykker. XI—XIV. J. N. Skaar. Et Par smaa Bidrag til den danske Salmehistorie. S. 760—769. — H. F. Rørdam. En Retssag mellem Dr. Caspar Bartholin og Bogtrykker Salomon Sartor 1628. S. 769—779. — D. H. Wulff. Præstesager fra Aalborg Tingbog. S. 779—782. — H. F. Rørdam. Paaskeaflad som Oprindelse til et Marked. S. 782—783. — Navne og Sagregister.

Meddelelser fra Krigsarkiverne. Udgivne af Generalstaben. 1. Binds 1. Hefte. 112 S. Kjbhvn.

Indledning. S. 1—6. — Breve fra Kronprins Frederik i Tidsrummet fra 18de Marts 1794 til 27de December 1801. S. 7—50. — Rustningerne i Vinteren 1800—1801. S. 51—67. — Kommissionsforretning i Laurvig den 26de Januar 1801 som Bilag til: Rustningerne 1800—1801. S. 68—70. — Breve fra Kronprins Frederik. S. 71—82. — Brevvexling mellem Kronprins Frederik og Generalmajor A. L. Moltke i Januar til Marts 1801. S. 83—112.

Oversigt over det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger og dets Medlemmers Arbejder i Aaret 1880. 249 S. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: J. Reinhardt. Naturforskeren Peter Wilhelm Lund, hans Liv og hans Virksomhed. S. 147—210.

Historisk Archiv. Udg. af F. C. Granzow og S. B. Thrige. Ny Række. 3—4 Bind. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Charles Sørensen. Gøngefolket og Snaphanerne. IV. S. 253—268.

Geografisk Tidsskrift. Udg. af det Kgl. Danske Geografiske Selskab ved E. Erslev. 4. Bind. 4⁰. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Ed. Erslev. En Notis om Kirsten Pils Kilde. S. 83. — P. M. Stolpe. Hvem var Kirsten Pil? S. 83. — E. V. Kolthoff. Smaating fra Dansk-Vestindien. S. 68. — O. Irminger. Tolken Carl Petersen. S. 82. — W. Mollerup. Et Bidrag til Nordøstpassagens Historie. S. 79.

Theologisk Tidsskrift. Udg. af Chr. K. Kalkar. 1880. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: L. Koch. Hans Tausens Postil. Et Bidrag til Prædikenens Historie i Danmark. S. 204—235. — A. G. Fich. Martensen, Kierkegaard og Grundtvig. Bidrag til en sammenlignende Charakteristik. S. 385—416.

Tidsskrift for Søvæsen. Ny Række. 14. Bind. 1879. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: B. W. Jordening. Efterretninger om de af den danske Flaade udgaaede Skibsclasser. S. 288—306, 421—429, 508—527.

Tidsskrift for Postvæsen. Udg. af en Forening. 3—5 Aargang. 1878—1880. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: P. B. Pedersen. Bidrag til det danske Postvæsens Historie indtil dets Overtagelse af Staten 1710. (III. Nr. 1—5.) — Nagel. Fra Krigsperioden 1807—14. (IV. Nr. 4—5.) — Løtte Stykker: Indleveringstid for udenlandske Breve i Aaret 1653. (IV. Nr. 9.) — Chr. Hansen. Kjøbenhavns Postgaard. Et Bidrag til dens Historie. (V. Nr. 3.) — Kjøbenhavns Postgaards Hundredaarsfest, med Afbildninger af Postgaarden. (V. Nr. 4—5.)

Blad for Boghandlermedhjælpere. 1. Aargang. 1876—77.

Af Indholdet bemærkes: Lidt om Johannes Ewald. Nr. 1. — Ch. Sørensen. Nogle Efterretninger om Gøngerne og Svend Povelsen. Nr. 1—2. — Samme. Om Michel Pedersen Gynge. Nr. 3. — Samme. Lidt om Boghandler Hans Aalborg. Nr. 2. — Samme. Beskrivelse af de forskjellige Udgaver af Saxos Danmarks Krønike. Nr. 2. — Samme. Ludvig Holberg og Boghandlerne. Nr. 3. — Literaturhistoriske Smaating. Nr. 3. — En dansk Bogtrykker i Leipzig 1629. Nr. 3. — Ch. Sørensen. Hans Skonning. Nr. 4. — Samme. Brev fra Digteren Joh. Ewald til P. Spendrup. Nr. 4. — Samme. »En Tvist«. Nogle Aktstykker til Belysning af Forholdet mellem Præst og Herremand i det 17de Aarhundrede. Nr. 5—6.

Tidsskrift for Landøkonomi. Udg. af J. C. la Cour. Fjerde Række. 13. Bind. Kjbhvn. 1879.

Af Indholdet bemærkes: Frederik Barfod: Bidrag til det danske Landbrugs Historie: ni Skrifter om danske Godser. S. 591—700.

Illustreret Tidende. Skildringer af Nutidens Begivenheder og Personligheder etc. XXI Bind. 1879—1880. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: —p. Danske Adelsvaabener. XVI—XVII. (Urne. Nr. 1050. Blücher-Altona. Nr. 1081). — Af en forlængst Afdøds efterladte Erindringer. 1°. Spidsrodsstraffen. 2°. Et Par Ord om Thomas Thaarup. 3°. Pram og Rahbek. Nr. 1081. — J. H. L. Erindringer fra en Rejse med Bellona. Nr. 1055, 1057—1059. — Badstuen ved Frederiksborg. Nr. 1061. — Riddersalen paa Frederiksborg. Nr. 1071. — Ridderstuen paa Frederiksborg. Nr. 1058. — Kjøbenhavns Postgaard. Nr. 1071. — Af en gammel Præsts Optegnelser. Nr. 1084—1085, 1096. — Ambrosius Stubs Bolig i Ribe. Nr. 1065. — Roskilde Domkirkes Kannikestole. Nr. 1069. — Magnus Petersen. Stenen paa Tislund Hede. Nr. 1064. — G. Stephens. Versås Kirkedør i Vestergøtland. Nr. 1084. — Det norske Vikingeskib. Nr. 1082.

Nutiden i Billeder og Text. 4. Aargang. 1879—1880. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: S. t: August Bournonville. S. 77. — Samme. Smaatræk om Bournonville. S. 114. — Argus. Af en dansk Embedsmands Erindringer. S. 154. — Anton Nielsen. Af Mads Hansens Levnetsløb. S. 258. — Af den danske Presses Historie: Vor første poetiske Avis. S. 74. — L. Both. Tidligere Fester paa Børsen. S. 238.

Nær og Fjern. Et Ugeblad, redigeret af P. Hansen. 9. Aargang. 1879—1880. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: K. A. Livserindringer af en Diplomat i dansk Tjeneste [J. G. Rist]. Nr. 401—402, 404—405. — K. A. Literaturhistoriske Smuler. Nr. 407. — Edgar Collin. Foyeren. Portraiter og Karakteristiker: IV. Familien Rose. Nr. 391—392. V. Frederik Schwarz. Nr. 410—411. — Samme. Dr. Ryge. Nr. 397—398. — O. Lütken. Nikolai Müller og Peter Willemoes. Nr. 395. — Af en Autografsamlers Mappe. Nr. 418. — Kamma Rahbeks Korrespondance og hendes Korrespondenter. Nr. 411—412, 414—415, 420.

Ude og Hjemme. Nordisk illustreret Ugeblad. 3. Aargang. 1879—1880. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Otto Borchsenius. Kristian Mantzius i sit Studereværelse. S. 145, 158. — Samme. F. L. Liebenberg. S. 45. — E. Brandes. August Bournonville. S. 97. — Th. Graae. Grundtvig som Hovmester paa Langeland. S. 401. — J. Krohn. Illustratoren Vilhelm Pedersen. S. 469, 477. — J. L. Constantin Hansen. S. 285. — Samme. Gotfred Rump. S. 361. — Sigurd Müller. A. J. Carstens. S. 313. — C. Christensen. Hjuleberg. S. 368. — Joh. Dahl. Erindringer om Oehlenschlæger. S. 89, 101, 116, 125, 153. — F. R. Friis. Kronborg Slot. S. 241. — Svend Grundtvig. Sønne-Stortabet. S. 112. — Troels Lund. Om Senge i Norden

i det 16de Aarhundrede. S. 441, 451. — J. B. Løffler. Bjernede Kirke. S. 407. — Med Billeder fra Aalborg Helligaandshus. — Mejborg. Et Billedgalleri. S. 231. — Samme. Helligaandskirken før og nu. S. 331. — Sigurd Müller. Træskulpturer paa Udstillingen. S. 61. — C. Nyrop. Dansk Fajance og Porcellæn paa Udstillingen. S. 8. — Samme. Drikkekar fra Udstillingen. — Samme. Laugsgjenstande fra Udstillingen. S. 91.

Fædrelandet. 41de Aargang. 1880.

F. R. Friis. Kjærstrup paa Taasinge. Nr. 43. — Samme. Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn. Nr. 139. — Samme. Valdemars Slot paa Taasinge. Nr. 180—81.

Dansk Kjøbstadblad. Redigeret af Julius Schytte. 1. Aarg. 1875. 8°. (Udkom kun et halvt Aar.)

Secher. Nedlagte Kjøbstæder. I. Slangerup. S. 8. 21. 45. 56. 93. 105. 141. 152. 165. 178. — C. Willert. Skattevæsenet i Danmarks Kjøbstæder under Kongerne Kristian III og Frederik II. S. 181. 193.

II. Særskilt udgivne Skrifter.

Ágrip af Norges konunga sögum. Diplomatarisk udgave for samfundet til udgivelse af gammel nordisk litteratur ved *V. Dahlerup.* 130 tospaltede S. Kjbhvn.

Erex saga. Efter handskrifterna utgifven af *G. Cederschiöld.* 58 S. Kjbhvn.

P. G. Thorsen. De danske Runemindesmærker beskrevne og forklarede. Anden Afdeling. Jyllands Runemindesmærker, tilligemed Meddelelser om alle Øernes. Afbildninger og Text. II. Text. 285 S. Kjbhvn.

Sophus Müller. Dyreornamentiken i Norden, dens Oprindelse, Udvikling og Forhold til samtidige Stilarter. En archæologisk Undersøgelse. 224 S. og 2 Tavler. Kjbhvn.

C. F. Allen. Histoire de Danemark depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours. Traduit d'après la septième édition danoise par *E. Beauvois.* Tome I-II. Copenhague 1878. 334 og 443 S.

N. Bache. Nordens Historie med talrige i Texten trykte Illustrationer. Populært fremstillet. Anden omarbejdede Udgave. 4—9 Hefte. (1. Binds 3—6 Hefte og 4. Binds 2—3 Hefte.) 324 S. Kjbhvn.

C. Rosenberg. Nordboernes Aandsliv fra Oldtiden til vore Dage. Udg. af Samfundet til den danske Literaturs Fremme. 2. Bind. Den katholske Tid. 2—3 Hefte. 450 S. Kjbhvn.

F. W. Horn. Nordboernes Rejser til Amerika, fortalt efter islandske Kilder. Ved Udvalget for Folkeoplysningens Fremme. 22 S. Kjbhvn.

Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ. Cura societatis regiæ scientiarum danicæ. Series secunda. Tomus prior. 1. Ab anno 789 ad annum 1349. 288 S. 4°. Kjbhvn.

Skrifter udgivne af Selskabet til historiske Kildeskrifters Oversættelse. XVII. Helmolds Slavekrønike. 1. Hefte. 128 S. Kjbhvn.

O. Nielsen. Codex Esromensis. Esroms Klosters Brevbog. Udg. af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. 1. Hefte. 176 S. Kjbhvn.

A. D. Jørgensen. Absalon og Venderne. (Smaaskrifter udgivne af Fyens Stifts Forsvarsforening. Nr. 1.) 16 S. Odense.

C. E. F. Reinhardt. Valdemar Atterdag og hans Kongegjerning. Med et Tillæg af hidtil utrykte Diplomer. 640 S. Kjbhvn.

W. Mollerup. Danmarks Forhold til Lifland fra Salget af Estland til Ordensstatens Opløsning. (1346—1561.) 176 S. Kjbhvn.

L. N. Helveg. Den danske Kirkes Historie efter Reformationen. Anden omarbejdede Udgave. 2. Binds 1—5 Hefte. 480 S. Kjbhvn.

T. Lund. Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarhundrede. I. Indre Historie. Anden og Tredie Bog. Dagligt Liv i Norden. 406 S. og 302 S. Kjbhvn.

C. F. Bricka og *J. A. Fridericia.* Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve. Udg. af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. 3. Hefte (1635). 180 S. Kjbhvn.

Otto Vaupell. Rigskansler Grev Griffenfeld. Et Bidrag til Nordens Historie i det 17de Hundredaar. 1. Del. 206 S. Breve og Aktstykker. 184 S. Kjbhvn.

F. V. Svane. 11te Bataillons Historie 1747—1879. 88 S. Aalborg. 1879.

L. Koch. Den danske Kirkes Historie i årene 1801—1817. 2. Hefte. Udg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. XI + 142 S. Kjbhvn.

H. N. Clausen. Fædrelandske Forhold og Anliggender. Mindre Arbejder. Udg. af S. Clausen. 1—2 Hefte. 308 S. Kjbhvn.

Den dansk-tydske Krig i Aarene 1848—1850. Udarbejdet paa Grundlag af officielle Dokumenter og med Krigsministeriets Tilladelse udgivet af Generalstaben. 3. Del. Krigen 1850. Første Afsnit. 518 S. Nyborg.

C. Dirckinck-Holmfeldt. Bidrag til Forstaaelse af Begivenhederne i 1863—64 foranledigede ved Generallieutenant Hegermanns Svar til Biskop Monrad af 1875. 30 S. Kjbhvn.

E. Holstein. Smaatræk fra Krigen i Februar 1864. Ved Udvalget for Folkeoplysningens Fremme. 46 S. Kjbhvn.

V. Schousboe og *O. Vaupell.* Beretning om de danske Krigergrave. 50 S. Kjbhvn.

J. Hansen. Femten Aar i Udlandet. 1864—1879. VII + 429 S. Kjbhvn.

L. Both. Kongeriget Danmark, en historisk-topografisk Beskrivelse. Anden omarbejdede og forøgede Udgave. 1—3 Hefte. 144 S. Kjbhvn.

Tegninger af ældre nordisk Arkitektur. Samlede og udgivne af *V. Dahlerup*, *H. J. Holm* og *H. Storck.* Fjerde Række. 4—6 Hefte. 9 Blade i Folio og 6 Sider Text. Kjbhvn.

Sjællands Stiftslandsbykirker. Efter Foranstaltning af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet opmaalte af A. L. Clemmensen og J. B. Løffler samt undersøgte og beskrevne af *J. B. Løffler.* 36 autograferede Blade med oplysende Text. Kjbhvn.

V. Falbe Hansen og *W. Scharling.* Danmarks Statistik. 11—14 Hefte. 378 S. Kjbhvn.

O. Nielsen. Kjøbenhavns Diplomatarium. Udgivet ved Kjøbenhavns Kommunalbestyrelses Omsorg. Register til Bind I—IV. 215 S. Kjbhvn.

O. Nielsen. Kjøbenhavn i Aarene 1536—1660. 1. Dels 1. Hefte. (Ogsaa med Titel: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse. 3. Dels 1. Hefte.) 192 S. og 1 Kort. Kjbhvn.

J. Davidsen. Fra det gamle Kongens Kjøbenhavn. Med omtrent 50 Illustrationer, tegnede af K. Gamborg. 382 S. Kjbhvn.

Reliefferne over Korstolene i Roskilde Domkirke. Aftegnede og udgivne af *J. B. Løffler*. Chemityperede af M. Petersen. Text af *J. Lange*. Avec un resumé en français. 52 S. og 25 Tavler. Kjbhvn.

F. J. Meier. Efterretninger om Fredensborg Slot i Frederik IV's, Kristian VI's og Frederik V's Dage og om de Kunstnere, som i nævnte Kongers Tid vare virksomme der. Et Bidrag til den danske Kunsthistorie. Med Plan over Fredensborg Slotshave og Park for 100 Aar siden. 208 S. Kjbhvn.

F. Nielsen. Vendsyssel og Vendelboerne for et halvt Hundredaar siden. Erindringer fra min Barndom. 38 S. Kjbhvn.

Om Anvendelsen af det forrige Helligaandshus i Randers. Udgivet af Udvalget for Bygningens Bevarelse paa endeel af dens Venners Bekostning. 8 tospaltede Sider og 7 Planer i 4°. Randers.

V. Drechsel. Silkeborg 1840—1880. Med nogle Oplysninger om dens Fortid. En historisk-statistisk Fremstilling. 164 S. Kjbhvn.

---

200 Afbildninger af alle danske adelige Vaabenmærker. Udg. af *P. Klæstrup*. 46 Blade med Notitser og Register. Kjbhvn.

P. Hansen. Nordiske Digtere i vort Aarhundrede. En skandinavisk Anthologi med Biografier og Portraiter af danske, norske og svenske Digtere. Anden forøgede Udgave. 1—12 Hefte. 712 S. Kjbhvn.

O. Borchsenius. Fra Fyrrerne. Literære Skizzer. Anden Række. 332 S. Kjbhvn.

E. Brandes. Dansk Skuespilkunst. Portrætstudier. Med Tegninger af Carl Thomsen. 356 S. Kjbhvn.

A. H. Nielsen. Personal-historiske Notitser om Embedsmænd og Bestillingsmænd i Aalborg i Fortid og Nutid, samlede af *E. Tauber*, supplerede og fortsatte fra 1847. Udg. med Understøttelse af det jydske historisk-topografiske Selskab. 3—4 Hefte. 210 S. Aalborg.

F. Hvass. Samling af Meddelelser om Personer og Familier af Navnet Hvas. 4. Del. 355 S. Kjbhvn.

Hjort-Lorenzen. De Fredericia Bruuners Slægtebog. Anden Udg. Kjbhvn.

P. S. Fløe. Stamtavle over Gaardejer i Kollund Palle Christensen Fløe og Hustru Margrethe Christensdatters Afkom. 14 S. Ringkjøbing 1878. (Ej i Boghandelen.)

A. H. Nielsen. Stamtavle over Familien Berlin. 10 S. i 4⁰. Aalborg.

E. Carstensen. Psalmedigteren Biskop Thomas Kingos Levnet. 20 S. Kjbhvn.

N. F. S. Grundtvig. Karen Bjørns Minde. 24 S. Kjbhvn. 1879.

H. Brun. Biskop N. F. S. Grundtvigs Levnetsløb, udførligst fortalt fra 1839. 1—9 Hefte. 720 S. Kolding.

F. Nygård. Det schouboeske institut og N. F. S. Grundtvigs lærervirksomhed sammesteds. Et tidsbillede. 90 S. Kjbhvn.

Af *Søren Kierkegaards* efterladte Papirer. Ved *H. Gottsched.* 1848—1850. 416 S., 656 S. og 408. S. Kjbhvn.

Wilhelm Marstrand. Breve og Uddrag af Breve fra denne Kunstner. Samlede og ledsagede med nogle indledende Ord af Etatsraad Raffenberg. 141 S. Kjbhvn.

J. S. Brandt. Mindeblade over Digteren Mads Hansen. 20 S. Odense.

Bauer. C. B. Hansens Etablissement 1838—1880. Kjbhvn.

C. Nyrop. O. J. og P. J. Winstrup. Et Stykke Industrihistorie. (Særtryk af Industriforeningens Maanedsskrift med tilføjet Personregister.)

W. Hjort. Jens Krog. Et livsbillede. (Særtryk efter „Ny christelig Samler“.) 72 S. Odense.

Bibliotheca Danica. Udg. af *C. V. Bruun.* 4. Hefte. (2. Binds 1. Hefte.) De mathematiske, physiske etc. Videnskaber. 184 tospaltede Sider i 4⁰. Kjbhvn. 1879.

P. L. Panum. Bidrag til Kundskab om vort medicinske Fakultets Historie med Hensyn til dets Betydning for Naturvidenskabernes og Lægevidenskabens Udvikling i Danmark fra Frederik den 3dies Tronbestigelse indtil Frederik den 5tes Død. (1648—1766.) 105 S. (Indbydelsesskrift til Kjøbenhavns Universitets Aarsfest til Erindring om Kirkens Reformation.)

F. W. Horn. Den danske Literaturs Historie. 4—8 Hefte. 392 S. Kjbhvn.

Peder Smed. Et dansk rim fra reformationen (c. 1530). Efter det eneste kendte hele tryk fra 1577 i Sverigs rigsbibliotek. For Samfundet til udgivelse af gammel nordisk litteratur ved *Svend Grundtvig.* 96 S. Kjbhvn.

E. T. Kristensen. Sagn fra Jylland. 3—4 Hefte. 160 S. Kjbhvn.

E. Wigström. Folkediktning, visor, sägner, sågor, gåtor, ordspråk, ringdansar, lekar och barnvisor, samlade och upptecknade i Skåne. 320 S. Kjbhvn.

A. Larsen. Af en Afskrivers Optegnelser. Nogle ældre Betydninger af nuværende danske Ord, navnlig fra 17de Aarhundrede. 75 S. Kjbhvn.

C. V. Nyholm. Grundtræk af Danmarks Statsforfatning og Statsforvaltning, med et Omrids af Sveriges og Norges. Ny omarbejdet Udgave. 1—2 Del. Ved Udvalget for Folkeoplysningens Fremme. 264 S. og 242 S. Kjbhvn.

C. Nyrop. Om Lavenes indbyrdes Rang og det almindelige Omdømme om dem. (Særtryk af Industriforeningens Maanedsskrift, forsynet med Henvisninger og Tilføjelser.) 26 S. Kjbhvn.

C. Nyrop. Danmarks Industri- og Haandværkerforeninger. Nogle Oplysninger til Brug ved Dannelsen af en Fællesrepræsentation for dansk Industri og Haandværk. 49 S. Kjbhvn. 1879.

C. Nyrop. Danmarks Deltagelse i Verdensudstillingen i Paris 1878. Udgivet af den danske Udstillingskomité. 164 S. Kjbhvn.

S. Heegaard. Om Opdragelse. En Fremstilling af Pædagogiken tillige med et Omrids af dens Historie. Udgivet paa Foranstaltning af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Første Afsnit. 544 S. Kjbhvn.

Rettelser og Tillæg.

5. Rækkes 1. Bind.

S. 653 L. 10 f. o. Torstensons Flaade, læs: Torstensons Hær.
- 684 - 13—14 f. o. Langt ude beslægtet med, læs: En Søn af.
- - - 10 f. n. en Datter, læs: foruden Sønnen to Døtre.

5. Rækkes 2. Bind.*)

S. 16 L. 10 f. n. Anders Kjeldsen, læs: Anders Kjeldsen Thybo.
- - - 9 — Jørgen Jensen Thyboes, læs: Jørgen Jensens.
- 34 - 1 f. o. Ullerslev, læs: Utterslev.
- 196 - 3 f. n. »Starshey« (Starshøj) laa i Karlebo Sogn, s. Christensen, Hørsholms Hist. S. 70, LV. (Meddelt af Kammerraad C. Christensen.)
- 388 - 12 f. o. 1827, læs: 1824.
- 391 - 5 f. n. Statsminister, læs: Gehejmeraad.
- 399 - 11 — Kongsn, læs: Kongen.
- 415 - 12 — I Tegn. ov. alle Lande findes et Kongebrev, dat. Frederiksborg 25. Juni 1562, til Borgere og Bønder paa Laaland og Falster, hvori paabydes, at Hunde ikke maa holdes, med mindre de ere bundne eller have det ene Ben afhugget, paa det at Jagten ikke skal fordærves. (Meddelt af Kaptajn S. A. Sørensen.)
- 416 - 1 — Befalingen om Hundes Lemlæstelse for Jagtens Skyld kommer i Sverrig først frem 1572. Bidrag till Sveriges officiela Statistik. Q. Skogsväsendet. I. Skogs-styrelsens berättelse ang. skogs- o. jagtväsendet i Sverige intill år 1870. Stockh. 1879. 4°. S. 145.
- 442 - 15 f. n. umiddelbast, læs: umiddelbart.

*) Jvfr. ovfr. S. 83—84.

S. 473	L.	12	f. o.	Howarth, læs: Howorth.
- 491	-	9	f. n.	monumenti, læs: munimenti.
- 534	-	13	—	Sandby, læs: Sundby.
- 535	-	12	—	411, læs: 413.
- 596	-	16	f. o.	Jonsdatter, læs: Jönsdatter.
- 598	-	14	—	Jonsdatter, læs: Jönsdatter.
- 599	-	4	—	Sten, læs: Peder.
- 697	-	17	—	1661, læs: 1660.
- 705	-	6	f. n.	G. D., læs: C. V.

Navneregister [1].

(Ved C. F. Bricka.)

[1] I Registret til forrige Bind S. 768 Sp. 1 L. 12 f. n. skal „de Hofman, H.“ rettes til: de Hofman, T.

Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskab for Aarene 1879 og 1880 og Virksomhed i Aarene 1880 og 1881.

Regnskabet for 1879.

Indtægt:

1)	Kassebeholdning 1. Januar 1879	358 Kr.	51 Ø.
2)	Medlemsbidrag	3508 —	85 -
3)	Solgte Skrifter	194 —	09 -
4)	Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200 —	» -
5)	Renter af Foreningens Kapital	400 —	» -
6)	Renter fra Sparekassen	4 —	65 -
		4666 Kr.	10 Ø.

Udgift:

1)	Forfatterhonorar	1646 Kr.	» Ø.
2)	Bogtrykkerarbejde og Papir	2630 —	» -
3)	Bogbinderarbejde	200 —	55 -
4)	Budets Løn og Procenter	132 —	20 -
5)	Forskjelligt	49 —	71 -
		4658 Kr.	46 Ø.
	Kassebeholdning 31. Decbr. 1879	7 —	64 -

Regnskabet for 1880.

Indtægt:

1)	Kassebeholdning 1. Januar 1880	7 Kr.	64 Ø.
2)	Medlemsbidrag	2983 —	75 -
3)	Solgte Skrifter	275 —	10 -
4)	Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200 —	» -
5)	Renter af Foreningens Kapital	400 —	» -
6)	Renter fra Sparekassen	4 —	24 -
		3870 Kr.	73 Ø.

Udgift:

1)	Forfatterhonorar	1016 Kr.	» Ø.
2)	Bogtrykkerarbejde og Papir	2610 —	» -
3)	Bogbinderarbejde	112 —	95 -
4)	Budets Løn og Procenter	86 —	80 -
5)	Forskjelligt	28 —	42 -
		3854 Kr.	17 Ø.
	Kassebeholdning 31. Decbr. 1880	16 —	56 -

Foreningen har siden sidste offentlige Meddelelse udgivet:
For 1ste Halvaar 1880: Historisk Tidsskrift, 5te Række, 2det Binds 1ste Hefte (S. 1—240). April 1880.
For 2det Halvaar 1880: Historisk Tidsskrift, 5te Række, 2det Binds 2det Hefte (S. 241—488). November 1880.
For 1ste Halvaar 1881: Historisk Tidsskrift, 5te Række, 2det Binds 3dje Hefte (S. 489—796). Juni 1881.

Paa Aarsmødet d. 20de Maj 1880 udtraadte Bibliotheksassistent S. M. Gjellerup af Bestyrelsen, men gjenvalgtes. Bestyrelsen bestaar nu i Maj 1881 af Professor, Dr. phil. F. Schiern, Bibliotheksassistent C. F. Bricka, Arkivar J. Grundtvig, Professor, Dr. phil. E. Holm og Bibliotheksassistent S. M. Gjellerup. Af disse er Professor Schiern Foreningens Formand, Bibliotheksassistent Bricka dens Sekretær.

Ligesom der 1871, da den norske historiske Forening havde dannet sig, sluttedes den Overenskomst mellem de to Foreninger, at Medlemmerne af den ene skulde kunne faa den andens Skrifter for halvt Kontingent, er der 1880 aftalt noget lignende med den da nylig stiftede svenske historiske Forening, nemlig at en Nedsættelse i Kontingentet med 2 Kroner skal indrømmes de Medlemmer af den ene Forening, som indtræde i den anden. Da den norske Forenings Medlemskontingent er 4 Kroner (ligesom den danske Forenings) og den svenskes er 5 Kroner, kan man altsaa for en Betaling af 9 Kroner om Aaret være Medlem af alle tre historiske Foreninger.

Foreningen, som i November 1879 talte 726 Medlemmer, har siden mistet ved Dødsfald 18 Medlemmer, og 28 have udmældt sig, men til samme Tid er der indtraadt 68 nye Medlemmer, saa at den i Maj 1881 har et Medlemsantal af 748, af hvilke 116 have hjemme i Norge, 48 i Sverrig.

Fortegnelse

over

den danske historiske Forenings Medlemmer.

(Maj 1881.)

De med * betegnede erlægge som Medlemmer af den norske eller svenske historiske Forening kun halvt Kontingent til den danske Forening.

*Åkerhielm, L., Friherre, Kancelliraad, Stockholm.
*Aall, D. M., Cand. juris, Arendal.
*Aars, J., Skolebestyrer, Christiania.
Adeler, C. S. T., Baron.
Adler, B. D., Grosserer.
Adolph, Grosserer.
Agerholm, E. V., Kaptajn.
*Alin, O., Docent, Upsala.
*Andersen, S. C., Generalkonsul, Christiania.
Andersen, A., Kapellan, Vrensted (Hjørring).
*Andresen, C. W., Højesteretsassessor, Christiania.
Ankjær, A. E., Overlærer, Aalborg.
*Annerstedt, C., Docent, Upsala.
Arentzen, K., fhv. Adjunkt.
Arlaud, A., fhv. Kontorchef.
Arlaud, O., Cand. phil.
*Arnesen, K., resid. Kapellan, V. Thoten, Norge.
*Arnet, R. R., Provst, Sognepræst t. Vedø, Norge.
*Arntsen, J., Kirkesanger, Bindalen, Norge.
*Asbjørnsen, P. C., fhv. Forstmester, Christiania.
Aumont, A., Stud. mag.

Baagøe, Cand. theol., Aarhus.
Bache, C. P. M., Departementsdirektør.
Bache, N., Cand. juris.
*Bachke, A. S., Bergskriver, Throndhjem.
*Bachke, O. A., Statsraad, Christiania.
Bagger, F. V., Pastor emeritus.
Bagger, J. H., Højesteretssagfører.
*Balke, K., Kjøbmand, Christiania.

Bang, F. S., Justitsraad, Kasserer i Privatbanken.
Bang, J. H., Overlærer, Sorø.
Bang, P. C., Oberstlieutenant af Artilleriet.
Bang, H. V. T. F., Sognepræst t. Føvling (Kolding).
Bang, C., Kasserer.
Barfod, F., Forfatter.
Barth, Cand. phil.
Baruel, E., Cand. mag.
*Bassøe, K., Stud. philol., Christiania.
Bech, P. F., Grosserer.
*Beer, M., Auditør, Christianssand.
*Bendixen, B. E., Skolebestyrer, Bergen.
Bendz, H. C. B., Dr. med., Konferensraad.
Bergh, V., Cand. phil.
*Bergh, K., Overretssagfører, Bergen.
*Bergström, Landshøvding, Ørebro.
*Berling, E., Professor, Bibliothekar, Lund.
*Bernhoft, T. C., Fængselspræst, Christiania.
Bertouch-Lehn, J. J. S. E., Kammerherre, Hofjægerm., Lensbaron, t. Sønderkarle.
*Bessesen, B. T., fhv. Provst, Kvindherred, Norge.
Besthorn, R., Cand. philol.
Bielke, Julie, Stiftsdame.
Bille, C. S. A., Chargé d'affaires, Washington.
Bille, F. E., Kammerherre, Gesandt, Stockholm.
Bille-Brahe, J. C., Kammerherre, Stiftamtmand, Baron.
Bille-Brahe, P. F., Kammerh., Hofjægermester, Baron, t. Egeskov.
Bing, A., Proprietær, Mullerupgaard (Slagelse).
Bing, H., Fabrikant.
Bing, L., Fabrikant.
*Birch-Reichenwald, C., Sorenskriver, Christiania.
*Birkeland, M., Rigsarkivar, Christiania.
Bischoff, P. J. J., Adjunkt, Randers.
Blechingberg, E. C. P., Etatsraad.
Bloch, V., Rektor, Fredericia.
Blom, C. H. G., Justitsraad, Overtoldinspektør, Randers.
Blom, O. E., Oberstlieutenant af Artilleriet.
*Boeck, Th., kgl. Fuldmægtig, Christiania.
*Boethius, S. J., Docent, Upsala.
Boldt, Fuldmægtig.
Bondesen, J. H. T., Skolebestyrer.
Bondesen, J. M. G., Provst, Sognepræst t. Stillinge (Slagelse).
Borch, G. F., Dr. med.
Borgen, V. A., Etatsraad.

Bornemann, J. A., Lic. theol., Professor.
Borup, L. C., Overretsassessor.
Boye, P. H., fhv. Kontorchef.
Brandt, C. J., Præst.
*Brandt, F., Dr. jur., Professor, Christiania.
Branner, V. J., Læge.
Brasch, C. H., Præst, Vemmetofte.
Brasch, O. M., fhv. Kollaborator.
Bregendahl, K. A., Kammerassessor, Fuldmægtig i det stat. Bureau.
Bricka, C. F., Bibliotheksassistent.
Bricka, G. S., Adjunkt, Frederiksborg.
Brinck-Seidelin, F., Overretsassessor.
Brix, C. C., Professor, Skolebestyrer.
Broberg, C. A., Etatsraad, Grosserer.
*Brock, A., Cand. mag., Christiania.
Brock, P., Dr. phil., Inspektør ved Samlingen paa Rosenborg.
Brockenhuus-Schack, Grevinde, Giesegaard.
Brodersen, V. O., Cand. phil.
Bruun, C. V., Dr. phil., Justitsraad, Bibliothekar ved d. st. kgl. Bibl.
Bruun, F. C., Legationsraad, Fuldmægtig i Udenrigsministeriet.
Bruun, M. P., Etatsraad, Aarhus.
Bruun, A. E., Hofbager.
Bruun, F. R. H. B., Sognepræst t. Levring (Viborg).
Bruus, J. C. S., Kaptajn.
Bræstrup, C. L. T., Assistent i Overretten.
Brønniche, H. F., Korpslæge.
v. Buchwald, G., Dr. phil., Kiel.
Bugge, G. N., Sognepræst t. Torrild (Aarhus).
Bülow, F., Cand. phil.
Børre, C. T., Overlærer, Frederiksborg.

Calundan, C. C. F., Arkivfuldmægtig.
Carstens, P., Lærer, Frederikshavn.
*Carstens, C., Ingeniør, St. Michel, Finland.
*Caspari, J., Stud. philol., Christiania.
Casse, A. L., Dr. jur., Højesteretsassessor.
Cederfeld de Simonsen, C. C. S., Provst, Nykjøbing p. M.
Cederfeld de Simonsen, H. C. J., Kammerherre, t. Erholm og Søndergaarde.
*Celius, C. P., Skolebestyrer, Tromsø.
Christensen, C., Kammerraad, Hørsholm.
Christensen, Skræddermester.
Claussen, G. E., Handelskommis, Frederikshavn.
Cold, D. H. O., Dr. med., Justitsraad.

*Collett, A., kgl. Fuldmægtig, Christiania.
*Collett, J., Amtmand, Christiania.
Collin, E., Etatsraad.
Crone, M. A. C., Sognepræst t. Herrested (Odense).
Crone, F., Exam. juris, Nyborg.

*Daae, L., Sorenskriver, Ørskog, Norge.
*Daae, L., Dr. phil., Professor, Christiania.
Dahl, F. P. J., Sognepræst t. Søllinge (Nyborg).
Dahl, N. S., Grosserer.
Dahlenborg, J. C. L., Overlærer, Aalborg.
Dahlerup, C. E., Amtmand, Herredsfoged, Odense.
Dahlerup, C. G., Sognepræst t. Øster-Ulslev (Nykjøbing p. F.).
Dahlerup, H. L., Justitsraad.
Dahlerup, M. H. L., Stiftsprovst, Pastor emeritus.
Dahlerup, H. V., Sognepræst t. Ørbæk, Fyn.
*Dahll, L. C., Felttøjmester, Christiania.
Damgaard, A. K., Stiftsprovst, Odense.
Daniels, F. V., Cand. phil.
Dannemand, Grevinde.
Danneskjold-Samsøe, S., Gehejmekonferensraad, Greve.
*Delgobe, C., Direktør, Ødegaardens Værk ved Brevig.
Deuntzer, J. H., Professor ved Universitetet.
Dithmer, L. N. M., Cand. jur., Assistent i Justitsministeriet.
Djørup, F. C., Læge.
Dons, Kaptajn, Daurup.
Dorph, H. P. K., Sognepræst t. Øster-Egesborg. (*Foren. Korresp.*)
*Drolsum, A. C., Universitetsbibliothekar, Christiania.
Drøhse, F., Boghandler, Tønder.
Düring-Rosenkrantz, E. F., Hofjægermester, Baron, Sophieholm (Holbæk).

Eberlin, A. E. C., Birkedommer.
Egholm, H. A., Isenkræmmer.
Ehlers, E. D., Konferensraad, Borgmester.
Elberling, E., Bibliothekar ved Rigsdagens Bibliothek.
Elmqvist, A. F., Adjunkt, Nykjøbing p. F.
Engelhardt, H. C. C., Dr. phil., Professor.
Engelstoft, C. T., Dr. theol., Biskop, Odense.
Engelstoft, F. D. T., Sognepræst t. Ørum (Grenaa).
*Eriksen, A. E., Rektor, Tromsø.
Erslev, Kr., Dr. phil.
Esmann, V. A., Sognepræst t. Karise (Kjøge).
Estrup, J. B. S., Konseilspræsident, Finansminister.

v. Euch, Præst, Fredericia.
Ewerlöf, F. A., kgl. svensk og norsk Generalkonsul.
Evers, Chr.

Fabricius, J. O., Provst, Sognepræst t. Magleby, Langeland.
Fenger, C. E., Dr. med., Gehejmeetatsraad, Borgmester.
Fenger, H. M., Lic. theol., Præst.
Ferslev, H. C. L. V., Cand. jur., Arkivassistent.
Feveile, R. S., Kaptajn, Klokker.
Fibiger, J. H. F., Sognepræst t. Vallensved (Næstved).
Fiedler, J. C. G. S., Postexpeditør, Fuglebjerg.
Finsen, V. L., Dr. jur., Højesteretsassessor.
Fischer, C., Etatsraad, Borgmester, Randers.
Fog, L. E., General.
Fog, B. J., Dr. theol. & phil., Provst.
Fogh, E., Bogholder.
Forchhammer, J. N. G., Dr. phil., Rektor, Herlufsholm.
*Forseth, O. G., Gaardbruger, Øxendalen, Norge.
*de Frese, T. G., Jægermester, Fristad, Sverrig.
Fridericia, J. A., Dr. phil., Bibliotheksassistent.
Friederichsen, P., Jægermester, Kjærstrup (Maribo).
Friis, Cand. phil.
Frijs, C. E. Krag-Juel-Vind-, Kammerherre, Hofjægermester, Lensgreve t. Frijsenborg.
Frijs, F. J. Krag-Juel-Vind-, Kammerherre, Greve, t. Baroniet Juellinge.
*Fritzner, J., Dr. phil., fhv. Provst, Christiania.

Gad, G. E. C., Boghandler.
Gamèl, A., Grosserer.
Giede, C. V., Adjunkt.
Gjellerup, S. M., Bibliotheksassistent.
Gislason, K., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Gløerfeldt, B. V. V., Havneoppebørselskontrollør.
Goos, A. H. F. C., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Gotschalck, E. G., Ritmester.
*Graff, U., Stud. jur., Christiania.
*Grandinson, K. G., Cand. phil., Stockholm.
Grave, N. J., Kaptajn.
Growe, G. L., Stud. jur.
Grundtvig, J. D. N. B., Chef for Kongerigets Arkiv.
Grundtvig, S. H., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Grüner, A. P., Kontorchef i Justitsministeriet.
Gundorph, V., Cand. philol.

Haagen, Frøken.
Hage, A., Godsejer, Oremandsgaard (Præstø).
Hage, J., Godsejer, Nivaagaard.
Hagerup, H., Boghandler.
Hall, G., Cand. phil., Frederikshavn.
*Halvorsen, J. B., Litterat, Christiania.
Hambro, C. I., Baron, London.
*Hammar, A. N., Lektor, Karlskrona.
Hammerich, M. J., Dr. phil., Prof., Godsejer, Iselinge (Vordingborg).
Hammerich, J., Forpagter, Iselinge (Vordingborg).
Hammershaimb, V. U., Provst, Sognepræst t. Lyderslev.
Hannover, J., Underbibliothekar ved Universitetsbiblioteket.
Hansen, C. C. L., Pastor emeritus.
*Hansen, J., fhv. Provst, Christiania.
Hansen, L. C., Provst, Sognepræst t. Svaneke.
Hansen, J. P., Distriktslæge, Hjørring.
Hansen, J. S., Sognepræst t. Husby (Ringkjøbing).
*Hansen, N. S., Overretssagfører, Ibestad, Nordland.
*Hansen, O., Cand. phil., Christiania.
Hansen, C. B. V., Amtsfuldmægtig, Thisted.
*Hartmann, G. A., Bankdirektør, Throndhjem.
Hasse, P., Dr. phil., Professor, Kiel.
Hasselager, A. K., Adjunkt, Herlufsholm.
*Hauan, J. A., Lensmand, Hammerfest.
Hauch, A. G. Ø., Skolebestyrer.
Haugsted, S. T., Sognepræst t. Tønning (Horsens).
Haxthausen, C. M., Baron, Overintendant.
Heering, A., Grosserer.
*Heffermehl, A. V., Sognepræst t. Hisø (Arendal).
Hegel, F. V., Justitsraad, Universitets-Boghandler. (*Foren. Kasserer.*)
Heiberg, A. C. L., Provst, Sognepræst i Helsingør.
*Heiberg, E. O., Overretsassessor, Christiania.
Heiberg, G., Sognepræst t. Vemmelev (Slagelse).
Heise, C. A. L., Dr. phil., Adjunkt, Viborg.
Hellemann, C. N., Sognepræst t. Ry, Sjælland.
Helms, J., Skolebestyrer.
Helveg, N. L., Dr. theol. & phil., res. Kapellan i Odense.
*Henrichsen, C., Rektor, Bergen.
Henrichsen, C. S., Højesteretsadvokat.
Herbst, C. F., Justitsraad, Musæumsinspektør.
Hermansen, C., Dr. theol., Professor ved Universitetet.
*Hermanstorff, L., Cand. mag., Christiania.
*Hildebrand, H., Rigsantikvar, Stockholm.
*Hildebrand, E., Lektor, Stockholm.

Hindenburg, G. T., Kriminalretsassessor.
Hjort, J. M. L., Provst, Sognepræst t. Elmelunde, Møen.
Hiort, H. J., Grosserer.
*Hiortdahl, T., Professor, Christiania.
Hirschsprung, H., Dr. med., Professor, Kommunelæge.
Holck, C. C. V. F., Kaptajn.
Holm, P. E., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Holm, J. J., Cand. phil., Boghandler.
Holm, Læge.
Holstein, E. F., Kammerherre.
Holstein, L. H. C. H., Kammerherre, Hofjægermester, Lensgreve t. Holsteinborg. (*III*)
Holten, J. J., Kammerjunker, Kancellist i Udenrigsministeriet.
Horn, F. Winkel, Dr. phil.
Hornemann, G. M., Stud. mag.
*Hornemann, J., Forstander, Throndhjem.
Hoskiær, D. C., Sognepræst i Kallundborg.
*Huitfeldt, H. J., Arkivfuldmægtig, Christiania.
Hvass, A., Student.
Hvidt, E., Assurancemægler, Konsul.
Høedt, F. L., Professor.
*Hølaas, A., Sekretær ved Statsrevisionen, Christiania.
Høst, A. F., Justitsraad, Universitets-Boghandler.
Høst, J. D., General.
Høst, C., Boghandler.

Jacobsen, Godsforvalter ved Stamhuset Tjele (Viborg).
Jacobsen, J. C., Dr. phil., Kaptajn, Brygger.
Jacobsen, C., Brygger.
Jacobsen, Galanterihandler.
Jacobsen, J. S., Sognepræst t. Nexø.
Jantzen, A. T., Sognepræst t. Gjentofte.
Ibsen, E., Overlærer, Sorø.
Jensen, J. C., Pastor emeritus.
Jensen, C., Godsejer, Fredsholm (Nakskov).
Jensen, K., Boghandler.
*Jensen, C., Statsraad, Christiania.
Jensen, S. H., Distriktslæge, Grindsted (Varde).
Jensen, C. C., Handelsbogholder.
Jermiin, H. H., Kaptajn, Stamhusbesidder, Ausumgaard.
Jetsmark, J., Generaldecisor.
*Ingier, L., Cand. juris, Drammen.
Jonquières, J. A. F. de, Justitsraad, Kontorchef.
Jonquières, G. C. de, fhv. Kontorchef.

Irminger, C. L. C., Kontre-Admiral, Kammerherre.
Isberg, S. V., Grosserer.
Juel, C. J. H. B., Etatsraad, Overretsprokurator.
Juel-Rysensteen, C. A., Kammerherre, Baron.
Jørgensen, T. A. B., Herredsfoged, Odense.
Jørgensen, A. D., Arkivfuldmægtig.
Jørgensen, B. S., Professor, Lektor ved Landbohøjskolen
Jørgensen, C. P. J., Cand. philol.
Jørgensen, S., Skolelærer, Kistrup (Faaborg).

*Kahl, Provst, Sognepræst i Lund.
Kall, M. D. N., Postmester.
*Kallevig, H. S., Kjøbmand, Arendal.
*Kallevig, H., Kjøbmand, Arendal.
Kampmann, H. C., Cand. juris.
*Karlson, K. H., Kand., Upsala.
Kauffmann, H., Cand. philol., Randers.
Kaufmann, J. J., Mægler.
*Kempe, J. A., Cand. phil., Lund.
Kiellerup, J., Godsejer, Visborggaard (Aalborg).
Kielsen, S. T., Overlærer, Herlufsholm.
Kinch, J. F., Overlærer, Ribe.
*Kiær, A. N., Amanuensis v. Universitetsbibliotheket, Christiania.
Klagenberg, A. C., Translatør.
Klein, C. S., Dr. jur., Gehejmeetatsraad, Højesteretsassessor.
Klein, R., Boghandler.
Klingenberg, K., Assistent.
Klubien, A. H. F., Højesteretsadvokat.
*Knobelauch, O., Boghandler, Christiania.
Knudsen, H., Pastor emeritus.
Knudtzon, N. H., Grosserer.
Knuth, A. V. F., Greve, Postmester, Sorø.
Koch, E. F., Dr. phil., Sognepræst t. Tilst (Aarhus).
Koch, J. G. C. F., Etatsraad, Borgmester, Odense.
Koch, P. F., Overretsassessor.
Koch, H. L. S. P., Sognepræst t. Brønshøj.
Koch, P. F., Etatsraad, Godsforvalter, Vemmetofte.
Koch, H. P. G., Provst, Sognepræst t. N. Vedby, Falster.
Koefoed, J. L. R., Legationssekretær, Kancellist i Udenrigsmin.
Krarup, J. F., Arkivassistent.
Krebs, J. H. K., Krigsraad, Distriktslæge, Ringsted.
Krieger, A. F., Dr. jur. & phil., Højesteretsassessor.
Krieger, W., Rentier.
Kringelbach, G., Arkivassistent.

Krog, H. A. C., Provst, Sognepræst t. Ramløse (Frederiksværk).
Kruse, M., Institutbestyrerinde.
*Kulsberg, O., Stud. philol., Christiania.
Købke, J. P., Oberst, Generalintendant.

*Lampe, H. J., Sognepræst i Frederiksværn.
Langballe, J. E., Prokurator, Randers.
Lange, C. V., Generaldirektør for Skattevæsenet.
Langkilde, H. P., Cand. juris, t. Juulskov (Odense).
Larsen, H. F., Overretssagfører.
*Lassen, W., Bureauchef, Christiania.
Lassen, J. M., Oberstlieutenant af Artilleriet.
Lasson, T. O., Grosserer.
Lautrup, C. L. A., Auditør.
Leemejer, J., Inspektør.
Lerche, C. C., Greve, t. Benzonsdal.
Lerche, C. A., Kammerh., Lensgreve t. Lerchenborg (Kallundborg).
Levin, S., Distriktslæge, Farsø (Løgstør).
Levinsen, N., Højesteretsadvokat.
Levy, M., Etatsraad, Bankdirektør.
Levy, M. A., Grosserer.
Liebe, C. C. V., Højesteretsadvokat.
Liebe, C. F. J. H., Statssekretær.
Liebenberg, F. L., Litterat.
Liisberg, Styrmand.
Lillienskjold, P. A. M., Højesteretsassessor.
Lind, H. Ø., Adjunkt, Randers.
Lind, Th., Boghandler.
Lindahl, H. J., Cand. juris.
Lindberg, C. J., Justitsraad, Borgmester, Assens.
Linde, A. C. P., Konferensraad, Departementschef.
Linde, T., Overretsassessor.
Linderup, Fuldmægtig, Nykjøbing i Sjælland.
Linnemann, S., Etatsraad, Bankdirektør.
*Ljunggren, G., Professor, Lund.
Lohse, O. C., Adjunkt, Aarhus.
Lomholt, S., Grosserer.
Lorenzen, H. R. Hiort-, Redaktør.
Lorenzen, M., Cand. mag.
*Lous, K., Højesteretsadvokat, Christiania.
Lund, C. C., Kontorchef i Indenrigsministeriet.
Lund, H. C. A., Cand. mag.
Lund, T. P., Overretsassessor, Viborg.
Lund, T., Dr. phil.

Lund, G. F. V., Dr. phil., Professor, Rektor, Aarhus.
Lund, T. A., Fuldmægtig i Justitsministeriet.
*Lundgreen, H., Bankdirektør, Throndhjem.
*Lundh, O. G., Arkivfuldmægtig, Christiania.
*Lundh, S. H., Ingeniør, Christiania.
Lunn, V., Ingeniør, Knabstrup (Kallundborg).
Lyngbye, C. A., Cand. philol.
Lynge, H. H. J., Boghandler.
*Løkke, J., Overlærer, Christiania.
Løvenskiold, C. L., Kammerherre, Hofmarskal.
Løvgreen, Kontorchef, Næstved.

Madsen, A. J. C. E., Oberst af Artilleriet.
Madvig, J. N., Dr. jur. & phil., Konferensraad.
Magnussen, C. W., Bogholder.
*Malmström, C. G., Statsraad, Stockholm.
Mansa, Landinspektør, Nykjøbing p. Mors.
Mansa, J. H., Oberst.
Mantzius, Cand. phil., Birkerød.
Martensen, H. L., Dr. theol., Biskop, kgl. Konfessionarius.
*Marthinsen, G., Kjøbmand, Drammen.
Matzen, H., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Mazar de la Garde, D., Cand. phil.
Meinert, A. V., Sognepræst t. Flødstrup (Nyborg).
Melby, J. C. F. V., Sognepræst t. Herstedøster.
Melchior, H. E., Kancelliraad, Skolebestyrer.
Melchior, Grosserer.
Meldahl, F., Etatsraad, Direktør for Kunstakademiet.
Meyer, A., Amtsvejinspektør, Randers.
Meyer, F., Højesteretsassessor.
*Michelsen, J. A., Konsul, Bergen.
*Middelthon, J., Overretssagfører, Christiania.
Molbech, C. K. F., Dr. phil., Professor, Theatercensor.
Mollerup, H. A., Gehejmekonferensraad.
Mollerup, W., Dr. phil.
Moltke, E. G., Kammerherre, Greve, t. Nørager (Slagelse).
Moltke, F., Lensgreve t. Bregentved.
Moltke, C. C. H., Kammerherre, Greve, t. Lystrup.
*Montan, E. V., Dr. phil., Docent, Stockholm.
Moresco, J. A., Grosserer.
Morville, N. G. C., Justitssekretær ved Overretten i Viborg.
Moth, C. L. J. P., Overlærer, Sorø.
Mourier, P. P. F., Overretsassessor.
Muhle, F. S., Cand. phil.

Munck, F. V, Sognepræst, Herlufsholm.
Müffelmann, H., Proprietær, Lyngby.
Müller, C. L., Dr. phil. & Lic. theol., Etatsraad, Musæumsdirektør.
Müller, H. C. D., Sognepræst t. Brejninge, Taasinge.
Müller, C. P. Paludan-, Dr. phil., Professor ved Universitetet.
*Münster, A., Ingeniør, Sande (Jarlsberg).
Møller, J., resid. Kapellan i Odense.
Møller, A., Kancelliraad, Overretsprokurator, Viborg.
Møller, L. B., Bogholder.
Møller, O. L., Dr. med., Nykjøbing p. Mors.
Møller, E., Forretningsfører.
Møller, Th., Cand. phil.
Mørch, B. H., Overlærer, Randers.

Neergaard, de, Frue, t. Oxholm (Aalborg).
Nellemann, S., Højesteretsadvokat.
Nellemann, J. M. V., Dr. jur., Justitsminister.
*Nicoll, J., Cand. jur., Christiania.
Nielsen, O., Dr. phil., Raadstue-Arkivar.
Nielsen, C., Provst, Sognepræst t. Kallehave.
Nielsen, G., Papirfabrikant.
Nielsen, H., Cand. theol., Aarhus.
Nielsen, H. J., Cand. mag.
*Nielsen, Y., Dr. phil., Universitetsstipendiat, Christiania.
*Nielsen, K. K., Overlærer, Lillehammer.
*Nielsen, O., Lensmand, Hvitesejd, Norge.
*Nilsson, A., Lieutenant, Malmø.
*Nisson, W., Bladudgiver, Christiania.
Nutzhorn, H., Cand. theol., Askov.
Nyegaard, C. S., Pastor emeritus.
Nyholm, C. C. V., Overretsassessor.
Nyrop, C., Cand. juris.
*Nyström, J. F., Cand. phil., Upsala.
Nægler, M. B., Kammerherre, Oberst, Hofchef.
Nørregaard, J. P., Direktør.

*Odhner, C. T., Dr. phil., Professor, Lund.
Oldenburg, V., Byfoged, Odense.
Olsen, E., Kancelliraad, Prokurator, Randers.
Olsen, J. L., Hofbager.
*Olsen, J. Kullman, resid. Kapellan, Ølve (Terøen).
*Olséni, N., Cand. phil., Lund.
Olufsen, H. F. M., Oberst.
Otto, Th., Cand. polit.
Oxholm, Godsejer, Rosenfeldt (Vordingborg).

Paludan, H., Sognepræst t. Fejø (Nakskov).
Paludan, J., Dr. phil.
Pedersen, N., Cand. philol.
*Pedersen, S., Klokker, Bragernæs (Drammen).
Petersdorff, C. A., Kammerherre, Lensgreve t. Røepstorff (Odense).
Petersen, E., Cand. theol., Nyborg.
Petersen, H. G., Overpostmester.
Petersen, H. H., Sognepræst t. Tiset (Aarhus).
Petersen, Helm, Boghandler, Odense.
Petersen, A., Skolelærer, Valløby (Kjøge).
Petersen, T. E., Overformynder.
Petersen, Lærer, Allinge.
Petersen, J., Apotheker.
Petersen, Skolelærer, Bagsværd.
Petersen, Skolelærer, Østermariæ (Nexø).
Petersen, R., Sognepræst t. Snodstrup (Frederikssund).
Petersen, K. N. H., Dr. phil., Musæumsassistent.
Petersen, B., Kaptajn.
*Peterson, Th., Konsul, Moss.
Piper, Bagermester.
*Platou, P., Grosserer, Christiania.
Ploug, C. P., Dr. phil., Redaktør.
Plum, P. A., Dr. med., Professor ved Universitetet.
*Posse, A., Greve, Statsminister, Stockholm.
Poulsen, C. M., Dr. phil.
Prehn, P. C. G., Assistent i Overretten.
Prytz, F., Grosserer.
Puggaard, R., Grosserer.

Quaade, G. J., Kammerherre, Gesandt, Berlin.

Raben-Levetzau, J., Kammerh., Hofjægerm., t. Lækkendegaard.
Raffenberg, M. K., Etatsraad.
Randrup, F. E. M., Prokurator.
Rasmussen, R. L., Justitsraad.
Rasmussen, R. C., Musikus.
Rasmussen, L. A. F., Provst, Sognepræst t. Stenstrup (Odense).
Rasmussen, O. F. C., Justitsraad, Godsforvalter, Gisselfeld.
Regenburg, T. A. J., Dr. phil., Stiftamtmand, Skanderborg.
Reiersen, C. F. K., Sognepræst t. Karlslunde (Kjøge).
Reimann, C. F., Apotheker, Fuglebjerg.
Reinhardt, J. T., Prof., Docent ved Univers., Musæumsinspektør.
Reitzel, C., Boghandler.
Reitzel, Th., Boghandler.
Reumert, L. L. J., Dr. med., Distriktslæge, Odense.

Ricard, C. F., Departementschef.
Richter, J. C. L., Præst, Vejle.
*Richter, J. C., Major, Christiania.
*Rietz, A., Stud., Lund.
Rimestad, C., Højesteretsassessor.
Ring, H., Cand. phil.
Rist, P. F., Premierlieutenant, Helsingør.
Rode, V. M., Overretsprokurator.
Rosenberg, C., Dr. phil.
Rosendahl, O. W., Premierlieutenant, Bogholder.
Rosendal, Højskoleforstander, Vinding (Vejle).
Rosenkrantz, G. E. G. F., Gehejmekonferensraad, Kammerh , Baron.
*Rosenkrone, G. Hoff-, Stamhusbesidder t. Rosendal, Norge.
Rosenstand, F. V. F., Justitsraad.
Rosenørn, E. E., Kammerherre, Overpræsident.
Rosenørn, M. H., Kammerherre, Stiftamtmand, Randers.
Rosenørn-Lehn, E., Hofjægermester, Baron, Hvidkilde.
Rosenørn-Lehn, O. D., Udenrigsminister, Lensbaron t. Guldborgland og Lehn.
Rosenørn-Lehn, Baronesse.
Rosenørn-Teilmann, I. C., Frøken, t. Stamhuset Nørholm (Varde).
Rosing, H. P. M., Adjunkt, Sorø.
Rothe, V., Etatsraad, Jernbanedirektør.
Rothe, P. C., Dr. theol., Stiftsprovst
Ræder, J. G. F., Fuldmægtig.
Ræder, G., Proprietær, Dyrhavegaard (Kolding).
Rørdam, H. F., Dr. phil., Sognepræst t. Brændekilde (Odense).
Rørdam, T. S., Dr. phil., Sognepræst.

Sager, H. C., Byfoged, Rudkjøbing.
Scavenius, C. S., Godsejer, t. Klintholm, Møen.
Scavenius, Hofjægermesterinde, t. Basnæs.
Schade, A. H., Kjøbmand, Nykjøbing p. Mors.
Scharling, C. L., Overretsassessor, Viborg.
*Scheel, A. V., Byretsassessor, Christiania.
Scheel, L. V., Fuldmægtig i Finansministeriet.
Scheel, S., Greve.
Scheel, F. C. R., Kammerherre, Hofjægermester, Greve, t. Stamhuset Rosenkrantz, Rygaard.
*Schjelderup, W. M., Stud. juris, Christiania.
Schiern, F. E., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Schiødte, J. C., Prof., Docent ved Univers., Musæumsinspektør.
Schiødte, A., Boghandler.
*Schiøth, H., Adjunkt, Christiania.

Schlegel, J. F., Gehejmeetatsraad.
Schleisner, P. A., Dr. med., Etatsraad, Stadslæge.
*Schmidt, L., Bogtrykker, Laurvig.
Schmidt, L. H., Præst.
Schmidt, V., Dr. phil., Professor.
Schmidt, W. G., Mægler.
Schmidt, J. L., Justitiarius i den Viborgske Landsoverret.
Schmidt, C. P. Christensen, fhv. Kollaborator.
Schnipp, A., Boghandler, Helsingør.
Schousboe, V. C., Sognepræst.
Schrøder, L., Cand. theol., Højskoleforstander, Askov.
Schurmann, J. C., Dr. theol., Professor, Seminarieforstander, Sognepræst, Skaarup (Svendborg).
Schwartzbrem, L. H. P., Provst, Sognepræst t. Slagslunde.
*Schybergson, M. G., Docent, Helsingfors.
Schäfer, D., Dr. phil., Professor, Jena.
Schøller, Kammerherreinde, t. Margaard (Odense).
Schønberg, K., Boghandler.
*Schøning, S. J., Telegrafstationsbestyrer, Namsos.
Secher, V. A., Cand. juris, Arkivassistent.
Sehested, H., Kammerjunker, Brændeskov (Svendborg).
Sehestedt-Juul, O., Kammerherre, t. Stamhuset Ravnholt (Odense).
*Silfverstolpe, C. G. U., Kammerherre, Stockholm.
Skeel, V. S., Kammerherre.
*Skjelderup, J., fhv. Postmester, Christiania.
Skrike, A., Gehejmelegationsraad.
Slomann, E., Stud. mag.
*Smerling, C. F., Kancelliraad, Stockholm.
Smith, C. N., Provst, Sognepræst t. Korup (Odense).
Smith, F. L. E., Læge, Vejle.
Smith, M. F. G., Jægermester, Rudbjerggaard (Nakskov).
Smith, S. B., Universitetsbibliothekar
*Smith, J. J., Lensnotar, Jönköping.
Sneedorff, H. G., Kommandør-Kaptajn, Helsingør.
Sommer, C., fhv. Distriktslæge.
Sommersted, A. W., Overkrigskommissær.
*Stabell, H., Redaktør, Frederiksstad.
Stadfeldt, S. A. N., Dr. med., Professor.
Stampe, P. A. H., Jægermester, t. Skjørpinge (Stubbekjøbing).
Steenstrup, J. C. H. R., Cand. juris.
Steenstrup, M. G. G., Dr. phil.
Steffensen, H. C., Auditør, Aalborg.
Steinnordh, J., Dr. theol. & phil., Lektor, Linköping.
Stemann, Hofjægermesterinde, Helsingør.

Stephens, G., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Sthyr, H. V., Lic. theol., Professor ved Universitetet.
*Storm, G., Dr. phil., Professor, Christiania.
Strunk, C. A. F., Justitsraad, Musæumsinspektør.
*Strøm, C. A., Lensmand, Throndenæs, Norge.
Strøm, Th., Overlærer, Jægerspris.
Stub, C. F., Sognepræst t. Glostrup.
*Svedelius, W. E., Professor, Upsala.
*Sverdrup, U., Stud. jur., Christiania.
Sødring, E., Cand. phil.
*Søraas, Stud. philol., Christiania.
Sørensen, S. A., Kaptajn.
Sørensen, L. S., Stiftsprovst, Viborg.
Sørensen, C. T., Kaptajn.
Sørensen, A., Cand. mag., Hobro.
Sørensen, N., Lærer, Frederikshavn.

*Tamm, O., Godsejer, Tvetaberg (Södertelje).
Tang, Etatsraadinde, t. Nørre-Vosborg.
Tang, C. N., Konferensraad, Viborg.
*Taube, B., Baron, Amanuensis, Stockholm.
Theisen, K., Skolebestyrer, Kolding.
Thestrup, A., Kaptajn, Aarhus.
Thiele, A., Cand. juris.
Thiele, Cand. juris.
Thiset, A., Assistent i Civillisten.
Thodberg, J. B., Lærer, Ærøskjøbing.
*Thomle, J. S., Dr. jur., Justitiarius i Højesteret, Christiania.
*Thomle, A., Højesteretsassessor, Christiania.
Thorkelin, B. F. J., Oberst.
Thorsen, P. G., Dr. phil., Etatsraad.
Thorson, E. M., Underbibliothekar ved det st. kgl. Bibliothek.
*Thrap, D., Sognepræst, Christiania.
Thrige, S. B., Professor, Skolebestyrer.
*Thuesen, J., Politimester, Laurvig.
Thyregod, Lærer, Ans (Viborg).
Tietgen, C. F., Etatsraad, Bankdirektør.
*Tischendorf, G. L., Cand. theol., Christiania.
Tommerup, P., Sognepræst t. Sejrø (Kallundborg).
Trap, J. P., Dr. jur., Geh.-Etatsraad, Kabinetssekr. hos H. M. Kongen.
Trier, E., Cand. theol.
Trier, L., Cand. phil.
*Trolle-Bonde, Greve, Kammerherre, Stockholm.
Tuxen, N. E., Direktør ved Orlogsværftet.

Tvermoes, R., Grosserer.
Tüchsen, P. C., Sagfører, Faaborg.
Tüchsen, C. M., Justitsraad, Toldinspektør.
Tørsleff, H., Boghandler, Slagelse.

*Undset, I., Arkivassistent, Christiania.
*Unger, C. R., Dr. phil., Professor, Christiania.
Unsgaard, J. E. H. V., Amtmand, Thisted.
Urne, A., Assistent i Finansministeriet.
Ussing, J. L., Dr. phil., Professor ved Universitetet.

Waage, O., Lic. theol., Provst, Sognepræst t. Næsby (Sorø).
Wad, G. L., Cand. polit.
Vahl, J., Underbibliothekar ved det st. kgl. Bibliothek.
Waitz, G., Professor, Gøttingen.
Wallick, C. W. J. N., Kriminalretsassessor.
Warburg, C. A., Fabrikejer.
Warburg, E. F. V., Sognepræst i Svendborg.
*Warmuth, C., jun., Musikhandler, Christiania.
Vaupell, O. F., Oberst.
Vaupell, F. L., Sognepræst t. Lunde (Varde).
Vedel, E., Kammerherre, Amtmand, Sorø.
Wedel, F. S. C., Sognepræst t. Søllerød.
Vedel, P. A. F. S., Dr. jur., Geh.-Legationsraad, Direktør i Udenrigsm.
*Vedeler, G. F., Kaptajn, Horten.
Weeke, C., Bibliotheksassistent.
Wegener, J. J. S., Sognepræst t. Halsted (Nakskov).
Wegener, C. F., Dr. phil., Konferensraad, Gehejmearkivar.
*Weibull, M., Dr. phil., Professor, Lund.
Weis, A., Cand. polyt., Møller, Aarhus.
Weitemeyer, H., Cand. mag.
*Wessel, G., Cand. phil., Frederikshald.
West, K., Cand. theol.
Vestergaard, F C. B. S., Borgmester, Nykjøbing p. Mors.
Westergaard, C. J., Justitsraad, Fuldmægtig i Krigsministeriet.
*Western, A., Stud. philol., Christiania.
Westesen, B. Q., Pastor emeritus.
*Westling, G. O. F., Docent, Stockholm.
*Westrin, T., Dr. phil., Stockholm.
Westrup, J. S., Kaptajn.
Wichfeld, J., Kammerherre, t. Stamhuset Engestofte.
Wiese, G. C. C., Overretssagfører.
*Wieselgren, H., Bibliothekar, Stockholm.
Willer, M., Varemægler.
*Willmann, A., Premieraktör, Stockholm.

Wilster, E. H. C., Kammerherre, General.
Winstrup, L. A., Justitsraad, Bygningsinspektør, Kolding.
Winther, C. M., Overretsprokurator.
Vinther, J., Højskoleforstander, Lyngby.
Winther, N., Prokurator, Hjørring.
Wissing, Bogtrykker, Viborg.
Wold, Ragna, Frøken.
Worm, R. T., Sognepræst t. Gudom (Lemvig).
Worsaae, J. J. A., Dr. phil., Kammerherre, Direktør.
Wroblewsky, O. B., Boghandler.
*Væringsaasen, H., Gaardbruger, Elverum, Norge.

Yde, Lærer, Mors.

Zahle, N., Institutbestyrerinde.
Zahle, P. C., Sognepræst t. Rubjerg (Hjørring).
Zurstrassen, H. J., Pastor.

Øllgaard, F. A. M., Byfoged, Slagelse.
Østerberg, F., Stud. mag.
*Østgaard, H. R., Arkivassistent, Christiania.
*Øverland, O. A., Stud. philol., Christiania.

Kjøbenhavn. Arbejderforeningen af 1860.
Athenæum.
Garnisonsbibliotheket.
Gehejmearkivet.
Generalstaben.
H. M. Kongens Haandbibliothek.
Krigsministeriets Bibliothek.
Læseforeningen Japetus.
Metropolitanskolen.
Officersskolen.
Rigsdagens Bibliothek.
Det statistiske Bureau.
Studenterforeningen.
Aalborg Garnisons Officers-Bibliothek.
Kathedralskolen.
Stiftsbibliotheket.
Aarhus Garnisonsbibliothek.
Kathedralskolen.
Bergen. Den gode Hensigt, Selskab*.
Kommunebibliothek*.
Musæum*.

Christiania. Athenæum*.
Det kgl. norske Rigsarkiv*.
Storthingets Bibliothek*.
Studentersamfundet*.
Det kgl. norske Frederiks Universitet*.
Christianssands Stiftsseminarium*.
Christianssunds lærde og Real-Skole*.
Drammens lærde og Real-Skole*.
De Unges Samfund*.
Fredericia Garnisonsbibliothek.
Frederiksborg lærde Skole.
Frederikshalds Stiftsbibliothek*.
Göteborgs Musæums Bibliothek*.
Herlufsholm Skole.
Horsens lærde Skole.
Jellinge Seminarium.
Karljohansværns Marinebibliothek*.
Kolding Latin- og Realskole.
Læseforening.
Kronborg Garnisonsbibliothek.
Lund. Den akademiske Forenings Bibliothek*.
Göteborgske Nations Bibliothek*.
Den historiske Forening*.
Skaanske Nations Bibliothek*.
Smålands Nations Bibliothek*.
Universitetsbibliotheket*.
Nykjøbing Kathedralskole.
Lolland-Falsters Stiftstidende.
Odense Kathedralskole.
Fyns Stifts Læseforening.
Det militære Bibliothek.
Randers Klubs Læseforening.
Den lærde Skole.
Ribe Kathedralskole.
Ringsted-Alsted Herreders theologiske Læseforening.
Roskilde Kathedralskole.
Rønne højere Realskole.
Sorø Akademi.
Stockholm. Det kgl. svenske Rigsarkiv*.
Kgl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien*.
Thisteds theologiske Læseforening.
Viborg Kathedralskole.

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10de Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde.)

---

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettes Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmældelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmælder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmældelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværendes Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgjøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne imellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

En af Bestyrelsen antaget Kasserer aflægger aarligt Regnskab, som, efter at være revideret af to dertil valgte Revisorer, fremlægges paa det næste Aarsmøde.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gjør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgjøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maaneds Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom ogsaa en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde og, hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekjendtgjøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmældes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $^2/_3$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

